

ЭЛИЕ
ЭВДЬЛРЭКМАН

ШЭР
ЧИДАДА

Յ՛ԼԻԵ Յ՛ՎԾԵԼՐ՛ՅԻ՛ՄԱՆ

ՇՅՐ՛ Չ՛ԻԱԾԱ

„ՊՐԵՐԴԱԻՆ ԳՐՈՂ“
ԵՐԵՎԱՆ—1989

Օз ве р'омана хвә п'ешк'еши биранина к'о-
мәндар у һ'әлала хвәйә һ'әэкьри — П'акизәра
Կ'әщисадьре Шәмо дькьм.

Փ'ЛИЕ Փ'ВДЬЛР'ӘԻ'ՄԱՆ;

Մәр' ч'йада: р'оман Ереван: „Хорһрдайн грог“,
1989. 464 р'у.

Չնйате ве р'омана Փ'лие Փ'вдълр'әһ'ман р'уп'еләки шәр'-
к'арийа к'өрдаյә мьләтие—азадариёйә мьқабьли кьрьнед
һ'өкөмәта Турк'иаейә (Р'ома р'әш) к'өрдхөр. Қәwmандьн
һ'имли гөвәка салед қөр'на бистийә 20—30-ида щивар
дьбьн. Р'оман сәр һ'име биранинед т'әвбуйе ви шәр'и Шех-
ә'вдълбарие Шехбава у Կ'әмиде Փ'ли, օса жи бь һ'әсаб-
һьлдана ч'ә'вканиед т'әриқзание у дакументед архиве һати-
йә һьвисаре. Ньвиск'ар нав нәхш у нигаред бәдәwәтиеда
р'өһ'е қәwmанднайи т'әриқнер'а амьн майә. Р'оманеда т'әқ-
ләкә бәрбьч'ә'в һатйә данине сәр қәwата пьсаммтийа к'өрда
у әрмәнийә жь дәwр—зәманә.

М $\frac{4702350100(77)}{705(01)}$ 121.89 ԳՏԴ 84. 4 Քրդ—4

ISBN5—550-00312-0 © Нәшьрәта „Хорһрдайн грог“, 1989.

ДЭРҮЭГЭ Р'ОМАНА К'ОРДИЙЭ СОВЕТИЕДА

Т'эригэ р'омана к'орде советие эвгэси жи дьреж у дэвлэ-мэнд нинэ. Бона пешдаһатна we жанре р'е у мэзила бэрэвбуна э'рф—э'дэте литературис—мэдөнйөтийеэ һ'эммьлөтийеэ т'омэ-ри лазьмын. Сале 50-и диһарбуна р'омана к'ордийэ советие сэр р'йа „лэқандын — гьртна“ we жанре бу шур'э—нишанкэ хвөһазьркьрына т'эригэ—п'сихологие. Һ'имли Э'рэб Шамилов у Э'лие Э'вдьлр'өһ'ман wa готи „тöрьшкьрын“ хвэ ль „шовкь-рына“ мэзила р'омане быгьын. Һ'ылбэт, пьрсэкэ майинэ, чька ван қөвлэ т'өнэбуна щер'бандьна традисионда ча „шовкьрын“, хвөндөвана чьто „эк'ьне“ р'өһ' у һ'ыш—сэвда стэндьн. Иа сэр-рэкэ вьра п'эйдабуна избатнйа т'эригэ — литературийеэ. Фькрандьяна к'орде советийеэ эпикие — гьликьрыне бь ван га-вед э'франдарие хвэ ль морфология р'омане, ль һ'эйөтийа нь-висара „бинфьрэ“ дьгьрт. В. Белински дьнвисэ, вэки р'оман чапниша „қаньхбуна“ литература һэр щьмэ'төкейэ эст'етикие— философийеэ.

Пьрс эвэ, вэки р'оман жанра литературийеэ һэрэ гьран, чэтын у сохтэ. Ль спесифика „бөжна“ we те э'мьр у мервь һ'э-му альява, һ'эму тақ у қөлч'ава, нав п'еле вэ'дэйэ дьрежда сэр хвөндөванада „вөгэр'инэ“. Бь принцип у қөйдө—қанунед жан-риева р'оман эвгэси универсал— һ'эмт'омэрийэ, вэки һьнэ п'ешэкзан we һ'эсаб дькьн қьсме литературийи чара (р'эх қьс-ме лирикие, эпикие у драматикийеэ норматив). Нав литерату-занийа советиеда бь атрибутикаед башқэ—башқэва эв шур'э—типед р'оманейэ һ'имли тенэ „щьһекьрын“ — щöдакьрыне: р'о-мане п'сихологие, сосиалие, т'эригэ, автобиографие, т'эри-гэ — р'еволуйсион, т'эригэ—биографие, хронологие, бира-нини, документал—избатие, детектив, қачахтие (прикльчөненс-

кий), р'оман — эпопеа у ед майин. Фэ'мдарийэ, wэки р'оман-нwисе р'оже мэ гэрэке к'ур—дур һаж шер'бандьна т'эриq у т'еория р'омане һэбэ, дэстанинед ван дэрэшадайэ п'ър' дэwлэмэнд бь э'франдари һьлдэ — „бьмөһ'инэ“. Бь аспекта типологие р'омана к'ордайэ советне һе эwқаси жи п'ър'шур'э нинэ. Эм бь принсипе нэ мөһ'кэмэ бэр'к'ва һьһа дькарьн бь'шьриньн р'омане т'эриqие у автобиографиие (Э'рб Шамилов, „Дьм-дьм“, „Бэрбант“, „Жийна бөхтөwар“, Сөһ'иде Ибо, „К'орде р'еви“), р'омана документал — избатие (Һ'эщие Щьнди, „Бөwар“), р'омана хронологие (Э'лие Э'вдьлр'өһ'ман, „Гөнде мерхаса“). У аһа һвиск'аре наскьри Э'лие Э'вдьлр'өһ'ман ве э'франдьяна хwэйэ т'эзэва т'эриqа р'омана к'орде советие бь шур'эки жанрейи типологиейи майинва дэwлэмэнд дькэ. Ви хwэ дайэ һав „синоре“ р'омана т'эриqие—биографиие. Р'астэ, һьнэ нолаһөвтие „р'евачуйине“ ор'а ви шур'эи у р'омана т'эриqиеда һэнэ, ле эва пашьнда һав wө'де һөйэтийа щьмэ'тейэ сөртэ һ'имлида щьмэ'т бь хwэйэ qөwат — мерхаса сэрэкэ. Р'омана т'эриqие—биографиие жи бь нишаидайина э'мьр у панорама шөхөwлванийа мерхасэки сэрэкэва дьгьһижэ т'амбун— т'омэритийа бөдөwэтие. Аһа Э'лие Э'вдьлр'өһ'ман р'омана „Шэр' ч'йада“ һ'имли бь нигара Шехзаһьр проблематика млэтие—мөхлуqэтие тинэ ор'ге у жь т'э'бие р'еализма социалистие, бь принсипе эст'етика марк'систие—лениние дьщэ'динэ сэрэщэма qөwмандьне т'эриqие вөкэ — қимэтөкэ. Һьлбөт, дидэме э'мьре щьмэ'тейи зенди дор „ч'ыване“ р'оманейэ структуре—сэрэщөмийэ һ'имли кем ниньн. Ле һвиск'ар бь фэ'мдари һав зьнщира qөwмандьнада т'өqьле дьдэ сэр һав аwазед стилистикие, к'ижан нигара Шехзаһьр т'ам у „т'ьжидькьн“. Wэки майин готи— бэрбьр'ибуне авторэ э'франдарие —эст'етикие принцип — сьфөте р'омана т'эриqие—биографией'а „хэбөрдьдьн“. Бефьтйа, эв нигарае бьбэ дэстанинөкэ һвиссара к'ордэ советнейэ вөкьри. Ле э'франдьн бь т'омэри, говөка сэрэщэма т'эриqе— мьлэтиейэ актуалэ фьрөва, ишьq у „кэр'өсийэ“ бөдөwэтиева һав литература мөйэ кемр'оманда һе э'сөйи ль щие хwэйи аһөгор „бьбэ хwэй“.

Чэрк'өзе Р'ЭШ,
кандидате өлмед филологие.

СЭРЕ ИӘКЕ

Ч'ЙА ГОМАНА ЖАРАНЬН

Ах, ч'йа, ч'йа у диса ч'йа! Ёунә чьқаси бь инсаф у р'әһ'мын. Ёун р'ожа чәтһнда де у баве мәрыве фә-фир. бәләнгаз у жараньн. Т'әбийәта кал те қәй бежи қәнщи бәнда кьрийә, ч'йа у сьлсьлә хөльқандийә, вәхте мәрывь бьк'әвә чәтһнайе, бьр'әвә шьр, кө зәвтчи-йе дәщал қәзийа р'әш сәр ванда нәйиә. К'өрде К'өрд-стана чар щийа п'арәвәкьри чьқаси вәр'а қөльх бь-кьн, диса бәр қәнщийа вә дәрнайен у мезина вәйә гьранә. Гәли ч'йа. т'әриқзан дьдһнә к'әвше, вәки т'ә-риқа хөльқандьна ч'йайә гәләки мәзын у бьләт һә-йә, әв т'әриқа пешдаһатһна к'өрси у ә'сминр'а гьре-дайә. Мадәм, кө һун һақаси қәдим у кәвнарьн. демәк, һун шә'дә у дитһндаре бе һ'әсав қәвмандьне зәлули, мәлули, зерандьн, т'аланкьрьна к'өрда у мьләте ма-йинә бе гөманьн.

Гәли ч'йа, бьрадаре к'өрдайә бь сала, қөр'на, дәв-рана, һун заньн, вәки к'өрд у мьләте майинә жар бе һ'әсав мөһ'т'аще хәбәрдана вәнә, кө вә өмьре хөйи кәвнарда у һ'әта р'ожа иройин чь бәр ч'ә'ве хвә дити-йә. қьсәкьн. Чь дьвә, бистәке бәрф у буза сәр дем у к'олозе хвә давәшиньн. бәдәна хвә жь хәва зьвста-не. һавин, баһар у паиза бьқәтиньн, мина кәләки зә-манайи дьнедिति дәрһәқа қәвмандьн у қәзийайе р'ә-шә һәчар К'өрдстанада у дор—бәре вәда бунә, бир

биньн. щэмкьн у шьрии—шьрин, лэт'иф—лэт'иф қь-
сакьн...

Гәли Масис—Арарата! (к'орд шәр'а Агъри у Гь-
ридаг' жи дъвежьн), нә ахър к'орд вә әждәһе әждаһа,
р'успийе р'успийа, шә'дә у дитъндаре зәлулийа хвә
у мәрьюе жар һ'әсав дькьн. Гәли ч'йае инщилие! Һун
бәре—бәреда, сәре серида дөрөшме т'әриқ, хөли,
р'өһ' у зьмане щьмә'та әрмәниәйә бьрайә қәдиминә.
Ле р'оже ог'ьрме гьран щинар хвә ль щинер дьгрә,
бьра хвә ль бьре дьгьрә. У аһа һун жи бь дәшър у
қөр'на бунә сьт'ардар, хвәйкьр у пыштоване к'орде
қәлбһ'әлал. Гәли Агърийа, бәлки һун ньзаньн, вәки
әрмәни, к'орд у мьләте майинә дор—бәре вә, вә зи-
йарәт һ'әсав дькьн, бь вә, бь сәре вә сонд дьхөн.
К'орд дъвежьн:— „Әм бь сәре ван Масисакьн. әм бь
налина ван Агърийакьн, әм бь ван зийарәтакьн, к'ө
бәхт, инсаф у азадаре р'ожа мәйә тәнгьн...». Бәле, һ'ә-
та дьл пәшәшәтә, һесър жь ч'ә'ва найен. Әш сондана
щийе бадьлһәшә жь дьла у зара нәһатьнә готьне. әш
жь к'урайа дьла у қөр'на тен. чьмки к'орд р'ожа тән-
гә—дьжварда ит'бар у бәхте хвә бь шәр'а дайә гьре-
дане, һун бунә дар у пыште ван.

Бәле, т'ө қәшәт т'өнә у нькарә һәвә жи, вә бавәр-
бун, һ'әзкьрьна бәрбь вә жь дьле к'орда дәрхә. Ахър,
к'орд чьма гәрәке бавәрбун у һ'әзкьрьна де у бавти-
йе вә нәйинь. Нә ахър, к'орда вәхте боһа азабун
у сәрбәстийа хвә мьқабьли дьжмьна шәр'кьрийә, ча-
хе ль р'аста қәшәтә ви нәгьһиштиәйә дьжмьне жь лынга
гьрти у һ'әта дьрана сильһ'кьри, бәрбь вә һатийә,
һун жи жер'а бунә сьт'ар. Дә, һун жи чәшә де вә әш
п'ахьла хөда хвәйкьрьнә. Һәр қәлч'әк, кәвьр. заг'ә у
шькәвтәкә вә, жь к'орда һ'әз дькә. п'әр'е хвә сәр
ван дькә си. Аһа ләма жи к'орд вә һ'әсав дькьн дйа
хөйә һ'әлал у бь вә сонд дьхөн. К'орде һәчар К'орд-
стана бь шекьрдари вә зийарәта сәрбәсти, азабун,
хәлазкьрийа һ'әбса — зиндана, гөлләкьрьне, дардакь-
рьне һ'әсав дькьн. Ван һақас к'ьлам, бәйт' у шер ави-

тънэ сэр вэ, эгэр ван хэбэре шэват, зёлм—зерандьне сэр қәйт'ане бьэ'шьриньн, бьнвисьн у we қәйт'ане чэва к'эмбэр бьднэ пышта вэ, we дэһа щара дора пышта вэ һэр'э—бе у бэлки жи же зедэ бьвэ, ле к'ь-ламе дайике әвлэдкөшти?...

Дэ, гәли бьра, вэхте қал—щэнг сэр бэдэна вэ навэ, һунэ чьқаси к'aw—к'обарьн, те қәй бежи сәре вэ һэйло дьгһижэ ә'смин. Тө у бьре хөйи ч'ук щәм һав р'удьнен ,қәй шьрин—шьрин, ләт'иф—ләт'иф һөвр'а һөвал дьдьн, ша дьвьн у щарана жи гәләки п'осидэ дьвьн, ви чахи һун газьне бьриндаркьрьна хөйә бь дәсти зөвтчиһа бь бәндэ у диwane дьһйальке қәй диһар дькьн у дьвежьн, вәки чьма т'әбийәте әм т'әне бона бьриндаркьрьн у р'әвшә мә хәравкьрьне хөльқандийә? На хер, һун бона азабуна бәнда һатнэ хөльқандьне. Дэ. азабун бе қөрбан у бьриндаркьрьн жи навэ. Мадәм, кө өсанэ, бьриндаркьрьна вэ, бона азабуна мәрьванэ у гәрәке һун жи ақаси бәр хвэ нә-к'өвьн.

Дэ, дә, Масисно, хэбәрдьн, вэ чьма дөнге хвэ бь-р'ийә? Чьма хунмьже т'ьрк, ә'рәб у ә'щәма мина к'өрда дөнг у әхтийарийа вэ жи бьр'инэ. Һә? Нә ахьр, қәвәта дәщала нагьһижэ вэ, вәки дөнг у әхти-йарийа вэ бьбьр'ә, у вэ жь щи бьләқинэ. Әм we йәке т'ө вэхта бавәр накьн. Дэ, вәки қәвәта ван нагьһижэ вэ, ле чьма, чьма, һун дәрһәқа қәвмандьн, зәлули—мәлулиһа кө т'ьрке дәщал п'ахьла вәда анинэ сәре әрмәни, к'өрда у мьләте майин, гәп' накьн? Нә ахьр, вэ бь ч'ә'ве хөйә бәләк чэва бәре у өса жи һ'әта р'о-жа иройин әв һ'әму қәвмандьн дитьнэ у шә'де ваньн. Чь әхтийарийа вэ һөйә у чэва һун дькарьн бир бь-кьн, вәки сала 1915-а хунмьже т'ьрк дө миллион әр-мәни қьр'кьрийә, вар у варге ван дәрмдаг' кьрийә. т'алане ван жи хөр'а бьрийә. Бенамуси у беинсафти-йа қәщәра гьһиштийә we дәрәще, вәки ван хенщи хэзакьрьне, мәрзәл, һәйкәле кәвнар, дере әрмәниһа жи һьлшандьнэ, һ'әдьмандьнэ. Т'ө п'атшаки вәлатәки

дънйалькеда э'щева вайэ гьранэ нэбинайи нэкьрьнэ. Ле вьра гёне мьрийа чийэ, вэки „мала“ ванэ һ'эта — һ'этайе һьлшандьнэ. Дэщале т'ьрк бь ван дэрмдаг'кьрнава у пақышкьрнава хастьнэ. дьхазьн из у т'о-за эрмэнийа ль Т'урк'иае бьднэ ондакьрьне, бешэрм у беэ'йб бежьнэ бэнде дьнйальке, вэки вэлате мэда эрмэни нэжинэ, э'мэл нэкьрьнэ у т'өнэбунэ. Ле зёлм-к'аре т'ьрк we чэва щава т'арица эрмэнийэ бь қөр'на бьдэ? Эw хэйсэте т'ьрке дэщальн. Демэк, чахе жь хуна эрмэнийа т'ер бун, қыр'а ван тэ'лэбэхтр'а ани-нэ сери, Эрмэнистана Р'оавае бей эрмэни һиштьн, ишар вэгэр'йанэ сэр бьре вейэ к'өрд. Т'эриқзан у сэрэкване диwana ван дьвежьн, вэки „Wэлате мэда к'өрд т'өнэньн, эw т'ьрке ч'йаньн, ван вэдэли зьма-не хойи де биркьрийэ у wэхте бе, эwe зьмане хойи де — т'ьрки һинвьн“. Т'ьрка чэва қөр'не дэрбазвуйи у ёса жи һ'эта р'оже мэйэ иройинэ қөр'на бисти шу-ре жэ'ркьлдайи һьлдайэ дэсте хwэ т'эрица щьмэ'та р'эш дькэ, т'алан дькэ. Аһа к'өрде бе гөнэйэ, бе суц жи бь милиона қыр' кьрийэ у қыр' дькэ, хуна ван дь-к'ышэ, мьч'ьқандьна we he—he нае хане. Ах, һэйф у һ'эзар шар һ'эйф, эгэр т'эбийэта кал дэмэке зьман техьста дэве wэ һэрда, wэйе һэр тышт, һэр тышт бь һ'элали бьгота у қьсэ бькьра, wi чахи к'өрси, э'рш у бэндэйе дьнйальке we зэндэгьрти бьмана, р'оэ дэwса гөлийе хойэ зер'ин, we р'эшwэргьрта, бэнда we т'ьр-ке хунхөр техьста нава қира доже бьшэwтанда.

Гэли Арарата! Һун дэрһэқа хёда, кьрна хойэ сьт'ар у мераниеда хэбэрдана бьнэлийе нэһ'ийа Қо-т'ьзейэ қэза Базиде Р'эшое Щьндийи жь э'ширэта Шэмьска дьбьһен. Эw мерэки гьри—бэрани бу, нав-мьлэ пэ'н, сьмелэ п'альк, мешьндарэки зор бу жи. Wi бона азабун у сэрбэстийа мьлэте хwэ бь сэда қёман-дар, эскэр, к'өрдфьрош кёштьнэ, к'өрд жь кэла—зиндана у сьргункьрьне аза кьрийэ. Щьмэ'та эле бона р'асти. һ'элали у мэрьвайа вийэ бэрбь мьлэт, һ'өрмэта wi хайи дькьр, готьн у фэрмане wi щэм

щъмэ'те йэк нэдьбу дэда. Бь сальха, эв мерэки аһьл бу, щаһьлтайе зува мала хвэ жь қаме ви баркьрьбу. Ви өмьре хөйи п'ае п'ьр'е шэр'е мьқабьли дьжмьне к'орда ,һ'эбс—зиндане Р'ома р'эшда дэрбаз кьрьбу. Эве йэке гэлэки һ'өкөми сэр саг'ләмияи ви жи кьрьбу. Дьһатэ к'вьше, кө жь вэ'дэ зутьр п'ор'е сери, р'удан, сьмел у бьруйе ви мина бэрфа йэкшэви чил-қэрқаш бубун. Дэ, калти өмьрр'а жи гьредайэ, те бежи т'эбийэта кал деме ви бь дэсти щотк'арики хами гисьншькэсти р'акьрьбу, бь ч'эл—к'ортава хэмьландьбу. Бьруйе шийэ сьхэ дьреж зу—зу бэр ч'э'ве ви дьгьрт, имк'ан нэдьдае, кө бьвинэ, һа р'аст дькьр у һа дьһатьнэ дэвса хвэ.

Р'эшо вэхте шэр'е мьқабьли дьжмьнада, бь дэ-һа щара һатийэ бьриндаркьрьне, ль шыкэвт у заг'е вэда бь дэсти һ'эк'име к'орд һатийэ қәнщкьрьне у диса вэгэр'ийайэ һава бьре хөйэ фэдаийи у мьқабьли дьжмьн шэр'к'арийэ. Бь сальха, Р'ошо лап сале ща һалтийа хэда т'эви усйана Шехсәһ'идэ сала 1925-а буйэ. Бь фэрмана Шехсәһ'ид ви у чэнд һэвалала п'ьра р'йа һэстьнэ Г'өшаргәһе т'эқандьнэ, дөрмдаг'кьрьнэ, вәки Т'урк'ийа бь р'йа һэстьнва к'өмөкдари-йа әскәр у сильһ'а нэдэ пешә'нийа хвэ .Р'эшо мерэки гэлэки заршьрин, хэбәрхвөш бу. Вэхте ви дэр-һәқа шэр'е к'ордаийи мьқабьли Т'урк'нае, вэгэр'андь-на сьргунийа, жь һ'эбса азакьрьна мәрьве бе гөнэ у бе сущ, көштьна к'ордфьроша, фэрман, готьн, фелба-зийа дэвлэта Мьстәфа К'эмал п'ашайэ дэрһәқа к'ор-дада қьсэ дькьр, щъмэ'та доре бь һ'эваск'ари хэбәр-дана ви дьбһист, һэвалдана ви һақаси шьрин у һ'ө-к'өмдар бу, кө меш одеда бьфьр'ийа, дөнге вейе бь-һата бьһистьне. Қьсе ви һақаси зэлули—мәлул у шөватбун, вәки һәр гөһдарванәки те қәй бежи т'ь-вьнг, таматик, р'эшашэ дэсте видайэ, дьжмьнар'а шор' дькэ, йане қәлэчеда р'уныштийэ у йане жи һ'ь-щуми сэр дэщала дькэ, һ'әйфа хушк у бьре хөйэ кә-

вн у т'эзэ дьстинэ, бэри дьжмьн дьдэ, ле дькэ фи-
тин у бь ван дьк'энэ.

Oh, Масисно! Г'омана к'ордайэ щэнга! Чькас ха-
шэ h'эму фэсле wэ, хут щ'өнэтэ, щьнэтэ һэқэ. Wэхте
бапар ль wэ ведьвэ, һун кьрасе һешини мэхмэри ль
хwэ дькьн, к'олозе чили—qарqаш дьдьнэ сэре хwэ,
мэрьв һ'эжмэк'арэ ль бэжьн—бала wэйэ ти-
талийэ такр'ьһ'ани бьһер'э. Ле wэхте жь
we бэх'рьстана һешин, к'олилке р'энгавази сэре хwэ
бьльнд дькьн, дэсте һэв дьгрьн мина к'эскэсоре дь-
к'эвэ р'эqаса „Qаз—qаз“—е, те бежи һун жь бэхтэва-
рийе öса дькьн. Aве канийа. ч'э'вканийа, бөлөкийа
т'эв һэв дьвн. дьх'олх'ольн. ч'эвана дьдьнэ хwэ, мина
qэр'авийа сьвейэ зивки дьбьрьqьн у бэрбь ньмзайа
дьк'ышьн. Нава we р'эwьша wэда, мэрьв к'ола дьле
х'ор'а дьхазэ дэмэке р'уне мьqаме т'эбийэтейэ аwаз—
аwази бьбьһе.

Ч'ийано, р'эwша меше wэ тэйрэдэнэ, һэр йэк
э'сьле х'ова башqэ—башqэнэ, ле эwлэде малэкенэ,
бьнэлийе warэкинэ, һэрэк бь awазе хwэ дьстьре.
Фэсла навар'оже дьвэ гэрм, кэw, бьлбьл, шару, ч'ь-
вик у тэйре мэскэне wэйэ майин ноли ашьqе к'ордайи
мэхшур Э'вдале лаwe Зэйне дэнге хwэ р'адьwэшиньнэ
сэр гэлл—гэбоза, qэйа—зьнара, р'аст—сэрwара, за-
г'а, шькэвта, мэри бе һ'эмде хwэ һ'эжмэк'арэ сазбэн-
дийа ванэ ширьн бьбьһе у жь стьрана ван һ'эйр—
һ'эжмэк'ар дьминэ, бе һ'эмди хwэ дьвежьн: „Т'эw,
т'эw, т'эw, дэнге wэйэ дьневн, һунэ т'эме wa зархwэш.
ашьqвьн, дэнге wэ т'эме дэнге бэхтэварийе у азабу-
невэ...“ Qэй щарана жи кэw. бьлбьл. ч'эвик зэлулийа
к'оштьна щуцьк у һьлшандьна һелине хwэ, дэнг дь-
дьнэ һэв, дэстбь мьqаме п'осидэ дькьн, дьла х'обэре
дьп'эр'ьтиньн, мэрьв һэw занэ, де, бук у qизе дэст-
гьрти сэва к'ор', мер, дэстгьрти, хэлqе хwэ, к'о жь з'ол-
ма Р'ома р'сш һатьнэ к'оштьне, сэр мэйт'ада дьqир'и-
ньн у дwилиньн. һэма we дэме бэндэ зэвта хwэ найнэ,
жь к'эрба бистэке хwэ онда дькэ, бе һ'эмди хwэ һесьра

сэр сурэтада р'адьвөшинө, бь мьталава дәрбази кьрьна зөвтчиед Т'урк'иаейө нөһөҫ дьвө. We дөме қөй пешбәри ван мөг'бәре шөһ'иде к'өрданө, к'ижан бона азабуна к'өрд у К'өрдстане һ'эта—һ'этайе сәре хвө данинө. Ль мьле мәрзәли ч'әпе, сәр сирмьл дө т'ърбе қошө тенө хане, әв т'ърбе бөнгийаньн. Сәр т'ърбе ван гөле авази у һешнайи һешни бунө, һева бер'а қөй әв бөнгитийе һөв диһар дькьн у һөв р'адьмусьн.

Бөле, әв т'ърбе бөнгийаньн. Wөхте шөр'е мьқабли зөвтчийе т'ьрк. зьлам те көштьне, ле зөлмк'ар дьхвөзын һ'эзкьрийа ви саг'—сьламөт бьгрө, we зөлул у п'әр'ншан бькө. Дота к'өрд we йөке р'ьнд сәрwөхт дьвө, әв қөлөча хөда р'удьне, дьк'өвө қал—щөнге. Әв нө кө т'өне һ'әйфа дьлк'өтийе хвө, ле һ'әйфа бь сөда көр'е мина дөләлийе хвө һьлтинө. Ду хөлазбуна фишөкар'а, әв гөлла хөйө пашьн дьле хөр'а дәрбаз дькө, wөки нөвө қьсмөте дөщал, мьнафьре Р'оме. Көч'ьк қиза мьлөте хөйө, wөхте әв навө қьсмөте ла we хөлөе хвө, әв хвө дькө п'ара гөлла хвө. Мьж—думана сәре wөйө хьмхьми, бөхте бемьразайө, барана кө сәр wөда дьбарө, һесре де, жьнөбийа. бөнгийаньн, зипька кө сәр wөда те, гөлле әщлафаньн.

Ах, Масисно! Wө жи дәрде дьнйальке гөлөки дитийө у к'ьшандийө, лөма жи бөр зөлм у қөһре қөй п'ор'е сәре wө у р'удана wө чил—қөрқаш буйө. Wө бь ч'ө'ве хвөйө дьнедिति, р'оһьлат р'ач'ө'в кьр у дит, wөки дьжмьне к'өрда К'өрдстан кьрийө чар фөлқа, гөлстана weда к'өф у сөйранге дькө. Ле бөле нөйара бь we йөкева нькарьбуйө пышта ви мьлөти бышкенө, к'окьбр'кө, жь р'убаре дьне һьлдө у wьрда архайин бьсьт'ьрө. Т'әриқ у һун шө'дөнө, wөки чьқас ордийе дьжмьнайө льнга һ'эта дьрана сильһ'кьри жь Р'оһьлате у Р'оавае һатьнө сәр ви мьлөте чар щийа п'арөвөкьри, ванар'а һөв нөһатийө к'өрда бькнө қөвза дөсте хвө, қөwөте ле қөлскө у мина Асористане жь сәр хәрита хвө — К'өрдстане пақышкө. Чөва һун, өса жи бьре төйө майин — ч'ийайе қөзае Базиде, П'ат-

носе, Хэлате, Т'общийе, нэвала гэлийе Зила, Қарсе, Сипане хэлате, Қарғызмане, Хачәсоре, Динарбәк'ьре, Бергире, Башкәлае, Дерсьме, Ване, Идыре, Эрдише, Дәшта Анатолие мина бьра пышта бьнәлийе хөйә к'өрд, әрмәни у мьләте дьнейә азайиһ'ьз сәкьнибун у дьсәкьнин. К'өрда у мьләте майинә зеранди бәр һәр кәвьр у зьнарәки вә нан харьнә, ав вөхарьнә, һәв шабунә, р'азанә, қәләчә чекьрьнә, бәр дьжмьна шәр'кьрьнә, көштьнә у һатьнә көштьне, ле бәле нәһатьнә р'ае. Чьқас—чьқас лаше т'ьрка у хөламе ван, ч'ийа у банийа манә, бунә хөре һ'әйване бәйани, тәйр у туйа. Ашьқ у дәнғбежа ль ч'ийа у дәшта чьқас—чьқас к'ьлам, бәйт' у сәрһати авитьнә сәр ә'гит у қәһрәмане хвә, мерхасе өса нә йәк у нә жи һ'әзарбунә, т'әмамийа к'өрдань.

Шәр'е бь қөр'найи мьқабьли дьжмьнада, наве жьна к'өрдә мерхас дьне бәла буйә. Т'ариқ дьдә к'ьвше у һун ч'йа жи шә'дәнә, вәки жьна көрд, вөхте дә'w—доза дәльнг—даве хвә һьлдайә, сильһ' дайә дәсте хвә т'әви бьре, көр', мер у щмә'та хвә мқабьли дьжмьна звьстане, һавине, пайиз у баһаре шәр'кьрийә. Жьна к'өрд дькарә мале хайикә, зар'а бинә, дькарә мәрьве дьняеда һәрә ә'йан жи бьхөльқинә. Жьна к'өрдә Щәмилә ханьме, Хате ханьме, Амнә ханьме у гәләке мина ван, ду вәфатбун, йане дардакьрьн у йане жи көштьна мере хөр'а, бь сала сәр-к'ари ль эл у әширәта хвә кьрьнә, мқабьли дьжмьне дәр у һөндөр' шәр'кьрьнә, а ләма жи наве мерхасийа жьна к'өрд қөлба бәла буйә.

Һәсэн әфәндийе қөмандарәки әскәре Р'оме, ль Дерсьме т'әви мәрьвәки досте хвә һәвал дьдә у сөһ'бет дькә, дәрһәқа к'өрда у паше жьна к'өрдда ва дь-вежә:

„— Щаньм, әв к'әфьре к'өрда зорьн... Әм чьқаси ван қьр' дькьн, әв мина һешнайа баһаре һәв зедә дь-вьн у имдаде дьдьнә һәв. Әгәр аг'ак, йан бәгәки ван бь дәсти бәртилкьрьне дәрбази алийе диwana мә дь-

вә, жер'а тыштәки навежън. һ'әта т'әмамия эл у ә'шә-рәта пе дьһ'әсьн у избат дькьн. кӧ әви мәнщәнеқ у фәсадә, ижа бавежънә фәсале, дьзикава бәрбь ве дь-не дьшиньн. Бь т'әхмина мьн у гәләк жи сәр ве нета мьньн, мьләте к'ӧрд бь қыр'кьрн у ә'дамкьрьнева хә-лаз навә, т'әне р'екә ве һәйә — чь хастьне ван һә-йә, бьдне, әве һе бьә'дьльн. Мала тә ававә, чьма т'әне мере ви мьләтийә мерхасьн, ле жьне ван? Вәй, вәй жь дәсте шәр'е жьне ван... Әз бь сәда дькарьм наве ван жьна бежъм. Мьн ль Дерсьме П'әри ханьм дити-йә у дьхвәзьм дәрһәқа ве „делькеда“ тәр'а қьсә бь-кьм. П'әри ханьм жьна Ә'лишер бәге сәрк'аре эла Һәйдәрабу. Вәхте сәрәкване Ване бона азабуна К'ӧрдстане Ә'лишер ә'дам кьр, әзи ви чахи вьрабум, әскәрбум, шаһльбум. Ду ә'дамкьрьна мерр'а ве жь-ньке чәва жь ә'ширәта хвә, ӧса жи эле дәруцинар фәдайе к'ӧрдә сийарә т'опкьр, ордикә мәзьнә силаһ'-кьри да сәр хвә у бь мерани дәстбь һьлдана һ'әйфа ә'дамкьрийа кьр. Әв шарәке һ'әзар әскәр у қӧманда-ре Р'оме қыр' дькә у лаше ван давежә ч'әме Шири-нийе у дьвежә:— „һәр'ьн ве дьне сәламе бьдньн К'әмал п'аше хвә...“ Жьне ва нава ван гавьрада гәләкьн. Шәр'ада, гава әскәре мә зоре дьдә ван, әв т'әслим навьн, фишәка хвәйә пашьн сәре хвәр'а дәр-баз дькьн. йане хвә зәр у қәйада давежън“.

Ч'йано, те қәй бежи бь һиви у р'әцакьрьна бәнде жар тәбийәте бәдәна вәда шькәвт, заг'ә, мьг'арә, қә-йа, кани, мешә. р'аст, бәрвар, сьлсьле ч'йайе һәвр'а-гьредайи хӧльқандийә. кӧ әв карвьн вьрда қәләча чекьн у хвә жь дәщале т'ьркә дәвхун хайикьн.

Бәле, сәд һ'әйф, һ'әзар щара йазьх... Әгәр зьман тек'әвә дәве вә, һуне һәр тышти, һәр тышти мина т'ә-риқшунасәки занә, жь хәвата хвә һ'әзкьри вәе дәр-рәм—дәрәм қьсә бькьра. Вәхте мәрьве хӧдане дьле т'әмьзи ширһ'әлал ль бәдәна вә мезәкә, ве әлбер'а те дәрхә, һун чьқаси жь т'оп у гӧлле нәйара бьрин-

дар бунэ у һ'эта р'ожа иройин жи дэг'ме г'лла, т'опа, таматика, т'вьынга сэр бэдэна wэ тенэ ханекьрьне. ле фишэке вала мина хьшьре жьна һ'эму щийа т'ьжинэ, р'ьзйанэ у дьр'ьзын.

Тыштэки э'йанэ, тыштэки бь к'аг'ъз — дэфт'эрэ, wэки ордийа т'ьрка жь қумстане Манг'олие у Асиа Ор-т'э к'ьшийайэ сэр Бйузандиае. Эрмэнистане у К'орд-стане. Wана Константинополиса п'айт'эхте Бйузан-диае кьрьнэ п'айт'эхте хwэ, эw кьрьнэ Стэмбул. Бйу-зандиа оса жи дьһатэ навкьрьне — Р'оманниа, бьнэлийе we хwэ нав дькьрьн Р'ом. Һэлэқэтийе к'ордайэ сьх т'эви Бйузандиае һэбунэ. Wана we дэwлэтер'а готьнэ Р'ом. Ле чахе т'ьрка оса жи дэwса Бйузандиае гьр-тын. к'орда диса wан х'олиар'а, wан щи у wаре қэди-мир'а готьн Р'ом. Демэк, wан һатьна т'ьркайэ бь қэ-т'ьлэ, фьрари бь т'эриқи қэбул нэкьрьн. К'орд һ'эта р'ожа иройин жи навежьн Т'урк'иа, ле дьвежьн Р'ом. У аһа к'орде к'о wэхтеда хwэ ль щьмэ'та эрмэнийа гьртын, ль бэр мерани, пыштованийа we эwьрин, эw жи к'этьнэ бьн бандур' у шуре т'ьркайэ қьлер. Паше т'ьрк бона к'орда бькэ т'ьрк, наве "т'ьрке ч'ийа," да-нийэ сэр wi мьлэте қэдими, гьва к'орд wэлета т'ь-нэньн у т'эне т'ьрк һэнэ, ле wана бь сэбэбе башқэ — башқэ зьмане х'ойи „т'ьрки“ биркьрийэ. Эгэр эw мь-лэтэки башқэбуйа, э'дэбийэт у мэдэнийэта wан жи we һэбуйа... Һэлбэт, т'ариқ дьдэ к'эwше. wэки эw йэка бь т'эмами б'огдан у ит'рафэ диwана Р'оме давежэ ст'ойе к'орда. Wэхтеда һ'эрфе wi мьлэти һэбунэ, ша-йир у ньвиск'аре к'орда бь wан нвисинэ, ньтьрандь-нэ, бь зьмане лэт'иф хэбэр данэ.

Ле чахе ль Р'оһьлата қэдими диwана Мидиа һэ-бу, т'ьркэ к'обун? Чахе пергамента С'олманйе дьһатэ ньвисаре, т'ьркэ к'обун? Чахе т'эриқньвисе қ'др'на 7-а Мовсес К'аг'анкатваси к'орд р'еза щьмэ'те дьң-йаейэ хайи эльфба, х'ох'отийе у култура бьльндда дь-да к'эwше, т'ьркэ к'обун? Ле чахе Шехади сэрбэсти у йэктийа к'орда у К'ордстане дьстьра, чахе мэллэе

Щьзири мӧһ'бѣта хальсѣ мѣзын нав зьрынга р'о дь-
кьр, т'ьржѣ к'ӧбун?

Әш шьер, бѣйт'е шайир у нъвиск'аре к'ӧрда һѣй-
ло жь қӧр'не дѣрбазбуйи һатьнѣ гьһиштънѣ ве дѣвра
мѣ. Чьто нъвисар, чьто зарготън бь зьмане хӧхӧти-
йи дѣвлѣмѣнд иро т'арица ә'дѣбийѣт у мѣдѣнийѣта
мѣ дьхѣмьлинѣ, к'ижан жь һеле һѣрѣ қѣдим у кѣвнар
тен. Ёнѣк шайир у к'ӧрдзане вѣлате дѣрѣкѣ вѣхте ль
К'ӧрдстане дьгѣр'ийан у дьготън: „Гѣли к'ӧрдан! Әгѣр
һун нахазьн жь һѣв т'армар' у ӧнда бьвьн, бѣри һѣр
тъшти, зьмане хвѣ бьхуньн у бьдън хандьн. Ле әгѣр
дъхазьн хвѣ нас бькьн у хвѣ бьдън наскьрьн у һ'ѣз-
кьрьн у бь һѣвалти у достийа мьлѣте дьнер'а пешда
һѣр'ьн у бь р'умѣт у сѣрбьльнд бьжин, диса зьмане
хвѣ бьхуньн у бьдън хандьн... „Ёма әв р'езе гьран-
баһа у һѣща дьдънѣ к'ѣвше, вѣки әш шѣр'—шьлт'ахе
пешье т'ьрка у к'ѣмалйаньн давежьнѣ сѣр к'ӧрда.
Нѣ ахьр, зьман, ә'дѣт, р'абун—р'уньштандьн, льбасе
к'ӧрда жь йа т'ьрка бь т'ѣмами те щӧдакьрьне у фьр-
қикьрьне, хенщи дин. Избатикѣ майин. П'арѣкѣ мь-
лѣте к'ӧрда ӧса жи нѣчу сѣр дине мӧсӧлманийе, ма сѣр
айина шѣмьсп'ѣрѣстие, ма эзди. Демѣк. дин жи бь
т'ӧмѣри нькарѣ бьвѣ һ'име вѣкѣһѣвкьрьна т'ьрка у
к'ӧрда.

Дивана Р'оме жь р'ожа хӧльқандьна хвѣ у һ'ѣ-
та ньһа т'ѣме бь п'ѣпѣзкьрьна Қӧране, фел—фьназе
хѣрав у хайинтийе һ'ьщуми сѣр к'ӧрда кьрийѣ, хѣлқе
вейѣ амѣт'ам қьр'кьрийѣ, қьр' дькѣ, гӧнд, бажаре, ве
веран кьрийѣ, кӧ вѣлетда к'ока ви мьлѣте мерхаси
садѣйи дьлт'ѣмьз мина әрмѣнийе бьра бьдѣ һьлдане.
Ле әш йѣка т'ӧ вѣхта вѣр'а һѣв нѣһатийѣ у һѣв жи
найе. Р'астѣ, жь һ'ьщумкьрьне т'ьрка к'ӧрда зьрарѣ-
кѣ мѣзын к'ьшандийѣ, ле қѣлс нѣбуйѣ, мьлѣтийа хвѣ
ӧнда нѣкьрийѣ.

Т'арица мьлѣте к'ӧрда хѣзына мерхаси у сѣрбь-
льндайейѣ, бѣйрақа щӧрѣт, сийанѣт, нав у намусейѣ.

Ч'яно, р'яа омыре Р'эшо жи ль р'у һәwата дьне нав аqарекә wә'де шәр'к'арийа к'ордайә һеләр'а дәрбаз бу. Сәрәщема wi wә'дәйи гәрәкә у зә'ф лазьмә хwә бьдә һьвисаре. Ч'ә'в жь дитьне баwәр дькьн... Усйа-на Шехсәһ'ид — алава хwәһ'әсандьне у азайе мәжу у р'өһ'е мьләте к'ордада вехьст.

Һәлбәт, сәрәкване к'орда, чахе мьqабьли дәwлә-та Т'урк'иаейә зөлмк'ар шәр'к'ари дькьрьн, азайи у сәрбәстийа К'ордстане дьхастьн, заньбун. фә'м дькь-рьн, wәки гьрефуткәкә майин жи вәдькьн. Әрмәниста-тана Р'оавайе хөлийа кал у баве әрмәнийә. Чебуна К'ордстане мәщале дахөльqандьна вейә жи. Ле р'яа чекьрьна К'ордстане wi чахи, һәма'нава шәр'е һәм-сәри Т'урк'иаеда дәстпе дьбу. Әрмәнистана Р'оавае we бьғһишта хай — хөдане хөйи ә'йни — әрмәнийа. Әв йәк сәрәкване диwана т'ьрка жи фә'м дькьрьн. Wan те дәрдхьст, wәки әв дане һәла гәләк аве бьк'ьшинә, һәрке жь орт'е нәйе һьлдане. Демәк, Араратно, бьра-но, һун щинаре к'ордайә кәвьнарьн у гөмана wаньн...

Диwана Т'урк'иае бона һьлдана бажаре Диһар-бәк'ьре бәр көшти у бьриндаркьрьна qөмандар, әскә-ре хwә нәдьк'әт, ордийа хwә һа дьда т'амкьрьне, бь силаһ'е we дөмева дьда силаһ'кьрьне, wәки алт'ьнда-рийе һьлдә дәсте хwә. Ле лаве к'ордайә мерхас бь мәһа мьqабьли дәщала дькьрнә шәр', әрқ у щәве ба-жерда дәwса аве. хун дьк'ьшийа. Бәр диwара у орт'а соqада т'ьжи көшти у бьриндарбун, ле бажар дәсте т'ьркава бәрнәдьдан. Чәнд мәһа шунда ордийа дьжмьн бажар чәwa һәсара дора шәһәрә qәдими, кьрә һәсаре, һ'әму алийава т'опе гьран у сьвьк ле гьреда, тәе qәй бьгота бь дәсти гөлле т'опа бажар чәwa мина тәнду-рәке дьт'әqийа, т'оза жь зәрпе гөлла һәwак'әти дьбу мьж у думан. мина ә'wьрәки хьмхьми сәр бажер шәр-гьртьбу. У бь чәтьнайикә гәләки мәзьн Т'урк'иае са-

ла 1925-а бь имдада һэвалбэнде хвэ у к'ордфьроша бажаре Диһарбэк'ьре һьлда дэсте хвэ. Усйана Шехсәһ'идэ бона азабун, сәрбәстийа к'орд — К'ордстане алт'кыр. Чардәһ қөза у нәһ'ийе кә к'орда һьлдабу дэсте хвэ, Р'оме кьрә гола хуне, мәскәне веранкьрне, зәлулийе, һесирийе, хәлайе у нәхашийе. Вәхте һьлдана бажер сәрәкване усйане һьнәк һатьбунә кәштьн у бьриндаркьрне, ле һьнәк жи саг' гьртьбун. Чәнд р'ожа ду алт'ьндарийа диwana дәщалр'а, бь фәрмана диwana Т'урк'иае, башқә Мбстәфа К'әмал п'аша мәһ'кәма вәлетә әскәрийе қьрар қәбул кьр, вәки сәрәкване усйане гьшка дардакьн у мәһ'кәме т'әмам мәһәке зедә к'ьшанд.

Р'ожәкә мәһа һавинейә сала 1925-йә ә'врави бу. Әсман р'әш хьтми бу, тәе қәй бьгота ә'вьр жоре һерс бунә, жь к'әләбәла хунр'етьна нәһәқ, пәй һәв дьк'әвьн, бәри һәв дьдьн у дьхазьн дәвса баране, сәр зәвтчийе. Диһарбэк'ьреда кәвьр у кәч'ька бьр'әшиньн у бьбариньн, вәки һ'әйфа к'орде амәт'ам һьлдьн. Ә'вра бәса пешийа р'оә қәп'әчә кьрбу, нәдһишт р'о п'әнще хөйә зер'ин р'әвәшинә сәр дьне.

Ә'вьрави бу. Дәнге қөйд—чидаре ә'дамчийа бажар, һәсара дора бажер, ч'йа, мөйдана дараг'әще дьһьнгавт. Бь фәрмана мәһ'кәме, әскәра Шехсәһ'ид ани бәр даре, қәта савункьри авитьнә стуйе ви у Шехсәһ'ид бльнд гот:

— Р'ома р'әш! Һуне мьн ньһа дардакьн, әз мьнәте нак'ьшиньм! Әз иро зә'ф кәбарьм, вәки әз бона азабун у сәрбәстийа мьләте хвәйи зеранди, ә'мьре хвә дьдьм. Әв йәка сәва мьн шир у шәкьрә. Р'астә, әз нәгьһиштьмә нет у мәрәма хвәйә к'әтасийе, ле нәвийе мьнә к'орд we ә'сәйи бьвә хөдане К'ордстана хөйә ә'зиз! Мәрәм у хастьне к'орда т'әне йәкә — нә кә К'ордстана чар щийа п'арәвәкьри, ле К'ордстана йәкбууйи! Мьрьн дәщале Р'оме у һэвалбэнде вәр'а, азабун К'ордстанер'а! Дә!..

Т'офик бэг вэхте дардакьрыне гот:

— Мэйт'е мьн нишани мьлэте к'орд у т'ьрке хэватчикьн, была һэр кэс бьзанвэ, вэки мьн нэ кё бона азайа нэвса хвэ у қольхе, ле сэва азайи, бэхтэварийа мьлэте хвэ, зэһ'мэтк'еше т'ьрк у мьлэте майин шэр'кьрийэ у иро өмьре хвэ дьдъм! Была бьжи Кёрдстан у сэрбэстийа мьлэта!

Жь Хенусе Хальте Щэбри бэге вэхте э'дамкьрыне бь демэки гэш гот:

— Эз нэ вэк'иле бь һ'эзара щьмэ'темэ, ле эз эвлэде бь милиона мьлэте к'ордьм. Мьрна мьнэ пройин, дэ'вэтэ! Гэли дэщала, р'ьнд бьзаньбьн, вэки вэхте бе, хуне бэр ве дараг'аще бьсэкьньн у жь тьрса бьгрин, ижа ви чахи гэли "мэлуна., газьне хвэ нэ кьн!...

Жь Бьдлисе К'оч'заде Э'лие Р'ьза бэге гот:

— Эзи иро бэхтэварьм, чьмки мьн бэре силһ'а хвэ нэдайэ мьлэте хвэ, ле мьн бэре ве дайэ тэлақ-р'эше Т'урк'иае! Бона мьн эв р'ожа бэхтэварийэ, чьмки эз өмьре хвэ п'ешк'еши кёрд у К'ёрдстане дькьм!

Шайир мэллэ Э'вдълр'эһ'ман тыназе хвэ бь қануна Р'оме у бэртилхарьне дькэ, дьвежэ:

— Гэли дьжмьн, мэнщэнеқ у эщлафа! Һун һэмбэри льнге мьн, зэ'ф ч'укьн, ч'ук жи тенэ ханекьрыне! Һун ве йэке р'ьнд бьзанвьн, вэки мьлэте к'орд нэ дарэкэ р'эзйайэ, һун ве к'океда р'акьн. бавежьн, һун бежьн, йаха мэ же хьлазбу! На хер, эв р'о бь р'о п'эниц у р'эһ дьдэ, бэре т'эзэ дьдэ К'ёрдстане, ве шен у қэдим дькэ, зу!...

Жь Бьдлисе Һизанзаде шайир К'эмале Фэйзо дь-вежэ:

— К'ёрдстан щьнэтэ, щьнэта мэ к'орда у мэрвьс хэватчийэ, эм жи т'эви гьшка малхуйе венэ. К'и чь бежэ, нэвежэ, эме тек'эвьнэ һөндөр', чьмки мала мэ-йә!...

Жь Динарбэк'ьре доктор Фуат бэг гот:

— Эз алэма дьле хвэда т'ьме фькьримэ, вэки

омьре хвэ қорбана азайа мьлэте хвэ у мьлэте майинэ бьндэст бькьм! У иро эв дилэка мьн қэбул дьвэ. Мьрын мьн натьрсинэ у пьч'эки жи һ'окөми сэр мьн накэ, чьмки бона азайа мьлэт бэр даре сэкьнимэ. Гэли телар'эше бекер, һун р'ьнд базанвьн, зу у йан дэрэнг К'ордстане бе чекьрьне, бэйрақа сорэ азайе we сэр диванхана К'ордстане у ви щийе кө һун мэ э'дам дькьн, we бьмьлмьлэ. Бьла ондавэ Р'ома р'эш у қануне вэйэ бекер, дэ!...

Дэмэкэ хорт шундатыр, һэвалэ ванэ майин жи дарда кьрын у мейт'е мерхасе к'орд дараг'ащада мина һелэчана т'ьфала р'аст у ч'эп дьһэжйан у тэе бьгота бь we һэжева дьвежьн „азабун бе қорбан навьн“. Зьмини к'этыбу К'ордстане у нава щьмэ'та һьнда мейдана дараг'ашейэ бэрэвбуйи, һэр кэси бэр хода Мьстэфа К'эмал п'аша у қануне шийэ бекер дьнь'ландьн, гьлийе һэри хэрав ви у һэвалбэнде шир'а дьготьн, ле дьса дьле ван р'эһ'эт нэдыбу. Нава дьле һэр к'ордэки бэрэвбуйида, бьвэ мер у бьвэ жьн, фькьрөк пешда дьһат: „Йан мьрын, йан К'ордстана сэрбэст у аза!...“

Дэрмдаг'кьрьна усйана Шехсэх'ид сэр дивана Р'оме у п'атше we К'эмал һақаси жи эрзан р'унэньштыбу. Ви шэр'е мьқабыли к'ордада, диване бь һ'эзара қомандаре навудэнг, эскэре ньзаме. щэндьрмэ, бе һ'эсав силаһ' у щэбьрханэ, эрзақ ондакьрьбу. Бэле, к'орд бь ван силаһ'ава һатыбунэ силаһ'кьрьне, нэ-хашхане мэрк'эзе бажара, қэза, нэһ'ийа т'ьжи эскэре бьриндарбун. Мэрьва бь щөлэ'т дькарьбу бьгота, вэки шэр'е сэр к'ордада қэвата эскэре диване һатыбу қэлскьрьне.

Ви шэр'ида к'орда жи һьндьк зьрар нэк'ьшандьбун. бе һ'эсав бажар у гонде ван жь алие зэвтчийада һатыбунэ дэрмдаг'кьрьне ,т'эне к'элэфе р'эқэ—р'ут мабун, бь һ'эзара бьнэлийе ван гондайэ кал—пир, зар', жьн, қиз—бук һатыбунэ көштыне у бьринадаркьрьне, мал—дэвлэта гондийа у хьшре жьн, букайэ

зер' у зив жи хатьбу т'аланкъръне. Вәхте мәрийа ль к'әләфе ван бажар у гонде дәрмдаг'кърн дьнһер'и, тәе быгота вьр щьмәт нәжийә, ә'мәл нәкърыйә. дәф— дә'ват вьр нәбунә, қиз у хорт вьр сәр һәвдә бәнгн нәбунә. қәй хәрәвхане сәд саләнә.

Сәрәкване диwana Р'оме ду тәмьрандына усйане- р'а гәләки қөр'ә у бабах бьбун, вәки к'өрд һ'әта дәһ сала нькарьн пышта хвә вәр'асткьн у бенә сәр һ'ьше хвә, сәркване ванә һәрә баш хатьнә көштьне, дар- дакъръне у сьргункъръне. К'өрдстан бехайи у бе сәрпәһати майә, мәрвәки өса нава к'өрдада т'өнә. к'өрда диса бәрәв бькә у мьқабьли мә шәр' бькә. Ле вәхте дәсте к'өрдайә бәрәка Арарате бь силаһ'е ван- ва силаһ'кърн дьк'әтә бира ван, бабахбун, қөр'әбуна ван дадани у дьк'әтьнә мьтале к'ур. У аг'ьри дьһать- нә сәр we нете. вәки фьрсәнде жь дәсте хвә фут нә- кьн у диса һ'ьщуми сәр к'өрде бәрәка ч'ийа, әл-ә'ши- рәте ванә дәште бькьн, вәки к'өрда лап бьднә қәлс- къръне, әw ида нькарьвьн сәре хвә бьльндкьн у щава мә бьдн.

Р'астә, усйана Шехсәһ'идә бона азабун у сәрбәс- тийа К'өрдстане хатьбу алт'къръне, ле бь т'әмами нә- хатьбу шькенандьн у дәрмдаг'къръне. Бе һ'әсав дәсте к'өрдайә бь силаһ'е Р'оме силаһ'кърн хвә дабунә бә- рәка Арарате у ч'ийә майин һәр гав у сәһ'әт һ'әйфа хушк у бьре хвә һьлдьдан.

Диwana Т'урк'иае дьзикава қрар кьрьбу, вәки диса мьқабьли к'өрда шәр'кә, диwane әw сера хвә зә'ф дьзикава хайи дькьр, кө к'әсәк пе нәһ'әсә. Һәма сәва we йәке жи we т'аг'бур, белук у алайә хөйә әс- кәрийә жь алиие усйана Шехсәһ'идда қәлсбуйи, бь әскәре т'әзәва дьда т'амкъръне. Онбашийа, йузбаши- йа,, минбашийа әскәр дьда т'ә'лиме. һини фәсала шәр'къръна ч'йа, нәwала ,р'аста, заг'а, шькәвта дькь- рьн, вәки вәхте шер' әскәр бәр чәтьнийа нәсәкьнә. Ле һ'әсав йәкбу, нава сәрәкқөмандарийа ордийа Р'о- меда мәрвә ширһ'әлал у дьлшәwатийе к'өрда жи һә-

бун, бынава щав дьданэ к'орда. К'орд жи, чэва щь-
мэ'т дьвежэ, сэр гөнэки р'анэзабун, нэньһер'и вэхте
шэр'е усыана Шехсэх'идэ мьқабыли Р'оме, к'орда зь-
рарэкэ мэзын к'ышандьбу, ле чэва дьвежын, шэке
к'орда бь т'эмами нэшкэстьбу, жь қәwэт нэк'этьбу.
Сэр һ'име мә'лумэте кә диwane жь хэватчие хwэ у
к'ордфьроша стэндьбун, дьһатэ готьне, wэки ль бэрэ-
ка. Масисе дәсте к'ордайэ силаһ'кьри р'о бь р'о зедэ
дьбын, зьрара мэзын дьһиандьнэ қэза, бажара у нэ-
һ'ийа. сэрэкване т'ьрка. Диwana Т'урк'иае we фэрма-
на хойэ дьзыкава дабу к'ывше, wэки „Была һ'эйфа эс-
кэре мәйи „мерхас“ ль т'ө тышти нэйе т'эне бь хэза-
кьрына к'ордава эм дькарьн к'ока ван бьбьр'ын...”.

Әw бэ'са нэ бь хер, жь эл у э'ширэтэке дэрбази
йа майин дьбу у мина симсэз т'елеграфэ нава К'орд-
станеда бэла бубу. Сэрэкване эл, э'ширэта һазьрийа
хойэ щавдайина т'ьрка дьдитьн, дәсте фэдайайэ сйа-
рэ у пэйа дьданэ т'эшкилкьрыне. Йа һэрэ қәнщ у сә-
рэкэ әw бу, wэки гэлэк эл у э'ширэта щер'бандьна
шэр'е Шехсэх'иди дэрбазбуйи һ'эсаб һьлдабун, дәсте
хойэ фэдайа т'эви һэв дькьрын, кә бь қәwата т'омө-
рива щава дьжмын бьдын у хэлқе хwэ жь хэзакьрыне,
werанкьрыне у т'аланкьрыне хэлазкьн.

Бь фэрмана Анэқәре р'аст се мәһа ду шэр'е мь-
қабыли усыана Шехсэх'идр'а, эскэре диwaneйи си-
лаһ'кьри диса һ'ыщуми сэр к'орде бэрэка ч'йа дькэ.
Нава чэнд һ'эвте шер'э пешьнда, к'эмалйар'а һэв
һат гэлэк бажар, гөнд у қышле ль дэшта Анадолие
werанкэ у зьрарэкэ мэзын бьдэ бьнэлийе к'ордайэ
кал, пир, зар' у жьна. Wэхте тэ ль warге werанкьри
дынһер'и, т'эне щи—щина кузина к'элба у мәвина
п'ышике бьриндар дьһат у тэе қәй быгота әw к'омөка
қәнщкьрыне жь хайе хwэ дьхазьн, ле хайи...

Фэдаие к'ордайэ ль бэрэка Арарате жь мьрына
хwэ безарбуйи, әw қәт'ьл у зэлалэта Р'ома р'эш дур-
ва дьбьһистьн, һерс дьбун, т'эне дьма. wэки һ'эйфа
хушк у бьре хwэ жь хунмьже т'ьрк бьстиньн у хэл-

це ван ә'дъли б'жи. Бәле, wәхте дәщале т'ърк дәсте хwә б' хуна к'өрда ль дәште шушт ижа паше һ'ыцу-ми сәр к'өрде бәрәка ч'йа кър. Һ'әвте пешьнә шер' қōмандари у сәрәкванийа Т'урк'иае з'әф дьда ша-кърьне, ле чәнд һ'әвта шундатър, к'өрда қәwьле ч'йа-да қәwәта т'ърка һеди—һеди дьда қәлскърьне, сила-һ'е кōштиһа, бъриндара у диле т'ърка сәр фәдаһе хwә у һе т'әзәһати п'арәwәдкърьн, б' wi щур'е шер', қә-wата фәдаһа р'ож б' р'ож зедә дьбу у дәрбе һ'ынць-р'андьне ль дьжъм дьхьст у әw п'ебәржер, бәрб' р'ас-та дьда р'әwandьне.

Сәрәке әл у ә'ширәте к'өрда у фәдаһа һәpp'о ща-ве нә б' хер дьстәндьн, wәки әскәре Р'оме йа нәбина-һи тинә сәре бьнәлийе гōнде бәрәка ч'йа у гōнде қә-за Базидейә, кō wә'дәли бьн дәсте Р'омедабун. Дьж-мьн бьнәлийе гōндайә жьн, зар', һ'әта кал у пир бә-рәви нава гōнда дькър, һәсаwьл бәр wана дьданә сә-кьнандьне, дәсте wanә мәхсус дьк'әтьнә нава гōнд. һьнәка ньвт дәст дьхьстьн, һьнәка жи тәwлә у гоме мәзьн дьгәр'йан. дьдитьн, һьнәка жи гиһа у қәсәл бәр ван тәwлә у гоме мәзьн т'оп дькърьн, паше щав дьданә қōмандаре хwә, wәки һәр тышт һазьрә. wi ча-хи б' фәрмана қōмандар әw щьмә'та жарә, бе суцә бәрәвбуйи б' к'өтан у зерандьн дьбьрнә бәр ван тәw-ла у гоме, wәки чә'ве ван бьтърсиньн, зар'е һьнәка жь дест дьстәндьн ,бәр ч'ә'ве де дькōштьн, дьданә бәр зоп'а. қōндахе т'әвьнга, дькърьнә һōндөр'. кәвьре мәзьн бәр дәрйа һьлдьжәндьн, гиһа у қәсәл к'өләка-р'а давитьнә һōндөр', ижа дәбое ньвте сәр гөрзе гиһе у қәсәледа дькърьн, агьр бәрдьдане у к'өләкар'а да-витьнә һōндөр'. Нава ду у мьжа эгьрда дәнге шин у гьри һәйло дьгьһиштә ә'смана. Жь алава гәш агьр б' к'өтәк, к'еран, чьрпи у қамише гоме, тәwла дьк'әт, т'әви дәнге гōндийа дьбу қьрч'ә—қьрч'а даре зьһа, дәмәке шунда хенци алава гәш т'ө дәнг у сәдае мә-рьве һōндөр'да нәдьһатә бьһистьне, хенци бина п'исо.

„к'ъваве мәрйа“ бина т'ө тышти нәдъһат. Ду we зөл-
ма нәдитир'а, ижа әскәре дәщал дьк'әтьнә нава гөнд,
һәбуна бьнәлийа т'алан дькьрьн у агьр бәри авайе wan
дъдан у паше бәрбь гөндәки майин ог'ьра хwә дьщә'-
дандьн.

Әw сальхе нә бь хер, сәр дәщала әрзан р'унөдъ-
нышт. К'өрда ль ч'йа зор дьда әскәре т'ьрка, һ'әйфа
хушк у бьре хwә п'ьр'и—һьндьки дьстәнд. Фәдайе
к'өрдайә Идье, Әрдише, Qәрсе, Qаqьзмане, Дерсьме,
Wане, дәшта Анадолийе, Динарбәк'ьре, гәлийе Зила-
йә бәрәка ч'йа бәри ордийа дьжмьн дьдан, әw бәрбь
дәшта Анадолийе дьр'әвийан. Дәстәкә фәдайе к'өрда
гава гьһиштә һесуйа феза гөнде Калойи qәза Wане,
п'ебәржери нава гөнд бу, гөндәки бе бәндә, wеран,
шәwьти у дәрмдаг'буйи дитьн, ле wәхте тәwлә у го-
ме шәwьтанди мәрьве навда р'жибуйи дитьн, ида
мәщал нәданә хwә, пәй әскәре т'ьрка к'әтьн, ль qән-
дила Мьраза алийе Wане у Базиде әw дитьн .орт'а
wанда шәр'әки к'әфили—дәман чу, чәwa щьмә'т дь-
вежә, к'өрда өса кьр саг' әw бу, кө жь мала хwә нә-
һатьбу.

Чьма беинсафти. бе мөрwәти, дәщалийа өса т'әне
анибунә сәре хәлqе гөнде Кало? Гөнде өсайә к'әф-
к'ункьри чьма йәк у дөдө бун, бь һ'әзарабун. Бә'са
дәрһәqа жь р'убаре льне һьлдана гөнде Кало у гөнде
һьнда Базиде, Wане әлбер'а нава гөнде к'өрдайә бә-
рәка ч'йада бәла дьвә, qәwм у пьсмам, зәйи у зава,
көр'ап у көр'хал, хушк у бьра, бь дәстәкә фәдайәйә
мәзьнава бәрбь гөнде Кало дьчун, wәки р'астийа we
бә'се бьзанвьн у qәwьме хwә бьвиньн. газьне мелули
у зерандьна хwә wanр'а бежьн, бьбһизьн. Wәхте чу-
нә нава гөнд, әщәва нәбинайи дитьн. һесьр мина ба-
рана баһаре хөбәре жь ч'ә'ве жьна дьшулькьн дьк'ә-
тьнә ә'рде, у тәе бьгота ә'рд qөл дькьрьн. Нава wan-
да щанькөкә бәжнева нә аqаси бльнд, сурәтсор, нав-
келкзьрав, ч'ә'вбөр'әш wәхте ч'ә'в мала баве хwә
к'әт, хөли сәр хөда әләк дькьр, тәе бьгота нышкева

һесре ч'э'ве we мьч'ьдин, йане бь хэйсәте жьна к'өр-
дә мерхас, нәдһани сәр баре хwә, ле мина қольнге
баһарейи жь р'әфамайи, дьбу какә—кака we, жь дьл
дьнальа, дәсте хwә бе һ'әмди хwә дьһәжанд. тәе қәй
быгота дьжмын пешбәри we сәкьнийә, we һ'әйфе һьл-
дә, ле... Әw жьна зерандийә бәхтр'әш хwә һ'алар'а
дьвежә:

— Р'ома р'әш, Мьстәфа К'әмал, әз гази илаһи
1124 п'ехәмбәра дькьм. wәки т'әхте тә бьн т'әхтак'ә-
вә! Әва йәка бе сәре тә у һәвалә тәйә зөлмк'ар жи,
кө тө бьзанви зөлм—зәлаләт чийә? Чьма баве мьн
бона һьлшандьне у шәwьтандьне әв ә'марәт чекьрийә?
Нә ахьр, де у баве мьне ви ханида we дә'wата һ'әвт
бьра у пенщ хушке мьн п'ор'көр'е бькара? We бәр
шайа ван бьләйстана ,т'әм—лә'ма ве дьнйа гәwрьк
һе we тә'мкьрана. Нә ахьр, әw хушк у бьре мьн бь
сәда е мина ван. we мәзьнбуна, бьзәwьщйана, р'ожа
тәнгда бьбуна дар у пышта баве хwә у мьләте мәйи
зеранди!.. Ле к'ани мал у дәwләта баве мьн? Гәли
дәщала ,нә ахьр, wә дәwса гоште бәрх у кара, жь
гоште бав, де. хушк, бьре мьн у гөндийе мә хөр'а
„к'ъвав“ чекьрьнә. Һун мә жи мина әрмәнийе бьра
қьр' дькьн. Wәр'а ль һәвдә нае у һуне нәгһижнә
мәрәме хwә....

Анқәре шәр'е мьқабьли к'өрдайи ду алт'буна ус-
йана Шехсәһ'идр'а, һәрр'о жь қөмандарийа хөйә
Идьре. Wане у Базиде бь дәһа т'елеқрафе нә бь хер
дьстәнд. Телеқрафәкеда бь сальхе дитьндара дьһатә
готьне, wәки шәр'е Шехсәһ'иди мьқабьли мә , мьз-
гина ви шәр'и дьчә, чьмки т'әмам эл у ә'ширәте к'өр-
да бунә йәк, фәдайи т'әви һәв кьрьнә у мьқабьли мә
ль ч'йа дькьнә шәр'. Ньһа шәр' ч'йада мьқабьли к'өр-
да зә'ф гьран у дьжварә, иди навежьм щарана пыште-
да жи ль мә дьхьн у зоре дьдьнә мә. Мә бе һ'әсав
қөмандар, әскәр у силаһ' ондакьрьнә ,иди әм дәрһәқа
бьриндар у дилада навежьн. бе һ'әсавьн. Әскәр к'ә-
сьрийә; сьт'ар теда нәмайә, гәләк әскәре мә дьзикава

мә дьһельн, бәрбь мале хвә дьр'эвьн, бь сальха һьнәк жи р'эвинә чунә гьһиштьнә пешмәрҗе к'өрда. Эгәр һун зутьрәке мәщала нәә'фриньн у имдаде нәдьнә мә, дьвә фәдаие к'өрда бен бьгһижьнә Анҗәре жи, йа нәбуйи биньнә сәре диwana мә...".

Сәрәкване диwana Т'урк'иае вәхте телеҗраф дьстәндьн, дьхандьн, һерс дьбун, чәва дьвежьн һәр һ'әбубәкә ван алики дьчу, һе заньбун. вәки ван усйана Шехсәһ'ид бь т'әмами алт'нәкрийә, әв ду-майика we усйанейә. Ле бәле фькьр у хастьна ван, пьрса ванә һәрә сәрәкә әв бу. вәки чь қимәти дьхазә бьвә, гәрәке ван к'ом у дәсте к'өрдайә ль бәрәка Арарате у ч'йаие майин мина усйана Шехсәһ'ид бь-дьнә тәмьрандьне, кө т'әмамииа эл у әширәте к'өрда бькнә бьн дәсте хвә у һ'өкөме хвә ль сәр К'өрд-стане бажо. Һәлбәт, әв мәрәм у хастьне хунмьжа сәре хвә нәдьгьрт .Диwane чьҗаси жи т'аг'бур, белук, алайе хвә бь әскәре т'әзәва дьда т'амкьрьне, силаһ' дьда ван. бәр җьр'кьрьн у көштьна әскәр нә-дьк'әт, вәки әв т'әне у т'әне бьгһижә хастьна хвә. Ле ван биркьрьбу, вәки һәр фәдайики к'өрда, җәшь-ле шәр'е ч'йада бәрәмбәри сесьд—чарсьд әскәре ва-нә. Йа дьда җәшьле ч'йада к'өрд җәләчә у т'абийе. хөда һазьр р'удьнен, ордийа дьжмьн р'өже чәнд щара; бь чәнд тиша һ'ьщуми сәр фәдаиа дькьр, пеш-мәрҗа жи бь нишана гөлле т'опа, таматика у т'ьвьнга әв дьданә бәр гөлла, бь сәда у бәлки жи бь һ'әзара. әскәре җәщәр дькөштьн у бьриндар дькьрьн. Вәхте җәвәта әскәре дьжмьн дьһатә җәлскьрьне, йе саг' бо-на бәр мьрьне хәлазвә, бәрбь дәште дьр'эвийа. К'өрда жи р'ьнд заньбу, кө хунмьже т'ьрк дәст жь ван нак'ьшиньн, силаһ' жи мина ав у һәве ванр'а лазьмә, чьҗас силаһ'е көшти. бьринадара, дила, ль дәшта шер' мабун, бәрәв дькьрьн у дьгһастьнә щийе ит'барә ч'йе.

Сәрәкване диwana Т'урк'иае дитьн, вәки бь ви щур'әйи мьҗабьли к'өрда шәр'кьрьн навә, мәщбур

бун, кӧ шер' бьднӧ сӧкьнандьне. ордийа хвӧ жь ч'йа бӧрбь дӧште бьк'шиньн. Ду we йӧкер'а диwane бь р'ийа хапандьн. фелбази у архайинкьрьна к'ӧрда наве п'атшатийе да чӧнд сӧрӧке эл у ӧ'ширӧте к'ӧрдайӧ к'ӧрдфьрош, гьва һьнӧк данӧ сӧр қӧльха, ӧрзақ дьшандӧ гӧнде к'ӧрдайӧ нив веранкьри, һьнӧк гьрти у диле к'ӧрд бӧрдьдан у гӧлӧк мӧщале майин гьва дь-ӧ'фьранд. Һӧр к'ӧрдӧки фӧ'мдар, занӧ у сӧрӧке эл у ӧ'ширӧта заньбун. wӧки wӧхте диwana Р'ома р'ӧш кӧ дьк'ӧвӧ чӧтънайе, бь фелбази дӧст давежӧ Қӧране, сонда, ӧ'фукьрьне. кӧ к'ӧрда бьхапинӧ, пашwӧхтийе диса р'ӧжа р'ӧш бинӧ сӧре ван. Аһа лӧма жи к'ӧрда жь диwana Мӧстӧфа п'аша бawӧр нӧдькьр у пышта хвӧ we гьре нӧдьда.

Эла Қадьрийа у сӧрӧкване we жи, жь ван ӧ'фукьрьна у сӧкьнандьна шер'ӧ мӧабьли к'ӧрда, бь т'ӧмами бawӧр нӧдькьрьн, ле һазьруна хӧйӧ шер' жи бир нӧдькьрьн, фӧдайе хвӧ ль бӧрӧка ч'йе һазьр дабуна сӧкьнандьне. Т'ӧмамийа сӧрк'аре эл у ӧ'ширӧтахӧлқе к'ӧрд заньбу, wӧки қӧwӧта ӧскӧре диwane бӧрӧ ӧ'wльн усйана Шехсӧһ'идда у шӧр'е паши усйанейи мьӧабьли эл у ӧ'ширӧте кӧрдада һатийӧ қӧлскьрьне, лӧма жи диwana Т'урк'иае бьхаста, нӧхаста гӧрӧке шӧр' бьда сӧкьнандьне, wӧки қӧwӧта ӧскӧре хвӧ бьда т'амкьрьне, бь силаһ'е т'ӧзӧва бьда р'азикьрьне у паше диса һ'ьщуми сӧр к'ӧрда бькӧ? Ӧw иди нӧ ӧ'йанбу. К'ӧрд жи нӧк'ӧтъбунӧ хӧwa һьнгоре, мӧрьве ван жи нава ордийа дьжмьна ль Анқӧре у Сӧтӧмбуледа дьхӧвьтин.

Һӧлбӧт, к'ӧрда фьрсӧнда хвӧ фут нӧдькьрьн, т'ьме һ'ьшйарбун, ле бӧндӧ иди жь шер' wӧстйабун, һьнӧки бина хвӧ аза дьк'ьшандьн, занбун кӧ ль ч'йа фӧдайи пышта ван сӧкьнинӧ, т'алаш жь Р'оме нӧдьк'ьшандьн. Кал, пир, жьн. зар' мале хӧда һьнӧки архайин у бе тьрс һеса дьбун, р'адьзан, бь шӧхӧл у ӧ'мӧле хӧва мьжул дьбун, мер дьчунӧ мӧрк'ӧзе қӧза у нӧһ'ийа ке-масийе мала хвӧ дьк'ьр'ин.

СЭРЕ ДОДА

ЭЛА QADЬРИИА

Ч'йайе Арарате бьнэт'ара к'олозе хōда п'еше хōйе аваз—авази хеләкә хōрт р'ахьстьнә. Wәхте мәри лъ дайина т'әбийәтейә кō дайә ван, т'әмашә дькә, те бежи шькьлк'ешәк бь һ'ōба дьле хōр'а р'уныштиә. қәләм һьлдайә дәсте хwә, сәр бәдәна ви қәрәфәте ч'йа, гәли, гәбоза, қәйа, мешә, кьрасе мәхмәри, ч'әма у канийа ньтрандийә.

П'еша Арарата мәзн чьқаси п'ебәржер бәрбь Идьре, Әрдише, Wане, дәшта Анадолие те, п'еше хwә р'адьхинә у щарана жи р'асти ч'йайе асе, зьнщире ч'ийайә һәвр'агыредаи, нәwала, р'аста, бәрwара те. Һәма к'ōтабуна ван шанәшине п'еше weда гонде әширәта Qадьрийайә Qәрәһашлийе, Орт'ьлие, Адәт-лие, Хьдърлие, Аләқьзьла к'ōрда, Щамушлуяа Жорин у Жерин. Ок'ьзлие, Берие, Сәрәканйе, К'афьр-к'ойе. Ә'вдаләре щивар бунә. Т'ариқа we эла шеха бь қәwмандьне т'әриқийә гәләки мәзнва дәwләмәндә. Хәлқе we бона азайи у сәрбәстийа к'ōрд у К'ōрдстане т'ьме мьқабьли зәвтчие һōндөр' у дәр шәр' кьрийә, кōштиә у натийә кōштьне, ле қәлс нәбуйә. Аһа ләма жи қәдър у қимәте хәлқе we әширәте нава һәчар К'ōрдстанада бьльндә.

Малбәт'а we әширәте Шехә'вдълқадьре Гелани бона навнамус у фреқәтийа мьләте хwә, т'ьрк. әрәб у фарьзе зәвтчир'а кьрийә шәр', навәки зор қазанщ-кьрийә, буйә азадаре мьләте хwә, жь ви wә'дәйи дәwр у қөр'нә дәрбаз бунә, ле әw нава һ'әта . ньһа нава к'ōрдада те wәк'ьландьне. Чәwа бәре у ньһа жи әгәр к'ōрдәк дьк'әwә чәтьнайе, тәнгасийе дьвежә „— Йа Шехә'вдълқадьре Гелани, тō һәwара мьн бейи. мьн жь we тәнгасийе хәлазки!..“ К'ōрд р'а у ит'бара хwә бь we эле тинә у занә, wәки сәре ван жи һәр'ә, мьләте хwә нафьрошә.

Қарғашыйа шеха нава ван данздә гондада йа һәрә мәзнә у мәрк'әза ван те һ'әсаве. Сәрк'аре әширәта Қадыйрийа Шехә'мәр дьһатә һ'әсаве у ши гондида дьма. Шехә'мәр алиие мале дьнеда нә һәқаси дәуләмәнд бу, нә жи к'асив бу, ле бәндәки гәләки мәрд бу, чәва дьвежьн п'әрда ч'ә'ве ши т'өнә бу, нанәк у гак щәм ши йәк бу. Әв оцәхәкә бәрмеванә нандар бу. Жь әширәте к'өрда у гонде щинар р'оже бь дәһа мәрвь дьһатьнә мала ши, т'ө к'әс бе ә'зәт у һ'өрмәт жь мала ши нәдьчу. Мала ши бәрп'ала ч'йәие феза гонд бу. Ханмане шех жи нә һәқаси йе пәсьнандьне бу, нә жи хәрав бу. Ода шийә меванада вәкә сәд мери дькарьбу сәр кәлава р'унышта, бьхара у хөр'а сәһ'бәт бькра.

Шехә'мәр бәжнеда бльндбу, намьлә п'ән, навкелкә зьрав, р'әнге ши зәрин бу, сьмеләкә зәринә нарынщи бәр позе ши бу, ле ч'ә'в у позе шийә гьр бун, алхальхе мәндолә, к'олоз у силаһ'а гәләки ль бәжьна ши дькьр. Вәхте әв һәспе Зәрчал сийар дьбу, мәрьва жь бекавийа дьле хвә ль т'ьмт'ел у р'от'ба ши т'әмашә дькьр. Әв мешьндарәки зор бу, гәлла ши бадьлһәва ә'рде нәдьк'әт, шур у қәмә жи чәва лазьмә дьда хәвате, ле сйарәки зор бу жи.

Һ'әлала Шехә'мәр — Хәзе ханьм алиие бәдәуһа хвәда жь мере хвә данәдьхар. Вәхте мәрийа ль бәжьн—бала вейә такр'ьһ'ани, навкелка зьрав, қаше ч'ә'вайә бә'рки, сурәте алщәвази, леве к'аг'әти, дьране мьрщани, бөрийе қәйт'ани, гөлийе ль кондәла дьк'әтьн, к'офи, к'ьтан, қоле зер'а, гөһар, қәрәфил, хьзема позе we дьнһер'и шашмайи дьма у хөбәре дьле хвәда дьгот, барик'әла һәрдар'а, һәрдө жи лайиқи һөвьн, хөде ван бәр һәвдө кал у пир бькә...

Әла Қадыйрийа у сәрк'аре қәбиле щинар Хәзе ханьм жьнәкә ақьл к'әмал һ'әсав дькьрын у гәләки һ'өрмәта we дьгьртьн. Р'астә, әв жьн бу, ле чьто мәсәле эл у әширәтайә чәтьн бьһатьна сафикьрьне, ә'сәий гәрәке әв т'әвбуяа у гьлийе хвә бьгота.

Р'астә, Хәзе ханьмә шаһыл бу, ле кърне we йе п'ор'сьпийа бун. Чәва щьмәт дьвежә, шаһи сәкьни-буйа, п'адшайи сәкьнибуйа, we хәбәр дьда, қот'ийа зивин жь бәр пышта хвә дәрдыхьст, щьг'ара хвә жь т'ьтуна Самсоне у Трабизонейә қич'ьк дьпеч'а, дькь-рә мышьтка к'арибар, ведьхьст, қолапе к'ур ледьхьст у һәвалдана хвә пешда дьбър.

Хәзе т'ө вәхта феза меван у щьмәтеда р'унәдъ-ньшт. әв жере алије быг'ериейи ч'әпе р'удьньшт у вәхте гьли дьһатә сәр we әве щав дьда. Ви чахи наса у нәнаса дьле хвәда дьготьн: „Щаньм, шире ве жьнькейи мети, ле һ'әлалвә, ханьмәкә тоқә—фәрма-нә“. Сәрһатийа баве we щаньке жи гәләки дьрежә—бона кәштна дө қомандаре Р'омейә навудәнг, әв бь сала маһащър буйә у вәлате әщнәбийа сәре хвә хайи кьрийә....

Әла Қадьрийа чахе жь Ирақе һатә Р'оме, дә, ма-һащърти бу, һ'але вани зәф гьран бу, йәк — йәкир'а дьвежә, маһащър... Һ'әта хөр'а сьт'ар чекьрын, чәнд сала теда ман, дәстбь әк'ьн—т'ик'ьн кьрын, паше һ'але ван эп'ещәйи хашбу. Омьре Шехә'мәр иди ви чахи дьгһиштә чьл у пенц сала, ижа ви дәстбь сәфәра хөйә нава К'өрдстана Р'оме дькьр. Шехә'мәр хөр'а кьрбу ә'дәт сале щарәке у дө щара бь сийарәйе хө-ва нава К'өрдстана Т'урк'иае дьгәр'ийа, бь һ'але мьләте хвәва дьбу нас, к'идәре һ'але хәлқе хәрав бу-йа, п'ьр'и—һьндьки имдад дьдае.

Шехә'мәр хенщи Р'оме, гәләк вәлате әщнәбийа жи гәр'йа бу, һәр тышт бәр ч'ә'ве хвә дитьбу, гәләк хер у шәр' жи тә'м кьрбу, гәләк щара к'әтбу һ'әбсе, вир'а һәв һатбу бьр'әвә у бь дәһа мәрьва хөр'а аза бькә. Ви вәхте гәр'е к'идәре хәйсәте щьмәтейи қәнщ, т'ьфақа ван дьдит, пер'а ша дьбу, ле йе хә-равр'а дьк'әтә қал у щәнге.

Р'астә, Шехә'мәр сәрк'аре ә'ширәта хвә бу, ле бь сайа қәдър, қимәт у һ'өкөме вийи р'аст, жь эле баш-қә к'асьв--к'усьв, шьван, гаван, хөлам дьһатьнә щәм

·ви. жь аг'а у бәге хвә шыкйат дькьрын. Щарна жи
ёса дьцәшьми, вәки гәләк к'асьв у бәләнгазе эл у
ә'ширәте К'өрдстане наве Шехә'мәр бьһистьбун, дь-
һатһнә щәм, йәки дәрһәқа һәге хёда, йе дьне дәрһә-
қа зерандьна хёда, йе дьне жь гөнд дәрхьстьна хёда,
йе майин дәрһәқа зөлма щәндьрмада у гәләк—гәләк
шыкйате майин бь ви дькьрын. Шехә'мәр хастьне
гышка дьһани сери. ле шыкйате дәрһәқа щәндьрма-
да һьнәки бәр чәтнайа дьсәкьни. Сәрк'аре эл у ә'ши-
рәте Әрдише, Идье, Ване, Гәлийе Зила, Базиде,
П'атносе у йе дьне хәйсәте шехр'а бәләдбун, һ'әму
пьрсе һ'өщәт бь дәсти р'успийа сафи дькьрын, вәки
әв пьрса нәгьһижә шех.

Чәва бәре у ёса жи вәхте шехда йа һәрә баш әв
бу, вәки к'өрда диwana Т'урк'иае нас нәдькьр, щь-
мә'т нәдьчу диwanхана Р'оме, шыкйат у газьне хвә
бь сәрәкване ван нәдькьр, чьмки ван заньбу, вәки
әгәр шыкйате ван һәр'ә щәм диwane, нае сафикьрьне,
ве жь һәрдө нька жи бәртиләкә зор бьстәндана у щә-
зае гьран бьда ван. Диwana ван жи р'успи у шех бун
у һ'өкөмәта ван жи.

Дә. эл у ә'ширәтбун, щарана қиз, жьн жь һәв
дьр'әвандьн, мер жь һәв дькөштьн, һәв бьриндар дь-
кьрын у гәләк тыште майин дькьрын, Шехә'мәр һәр
тышт һәвдө дьда р'уныштандьн у стәцър'андьне. Беф-
тийа, әв кьрна шех хаша диwanхана Р'оме нәдһат,
чәва мөсөлман ль гоште бәраз бьһер'ә, ёса жи ль
шех дьһер'ин. Диwane дьхаст шех бьда корп'учкь-
рьне, ле жь тьрса щьмә'те нәвербу. Бь фәрмана шех
дәстәкә хорте к'өрдайә халче—бавче һатьбу сазкьрь-
не, ве щарана хәвлә щәндәрме Р'омейә кб зөлм дь-
кьр, шөхөле цър'ещва мьжул дьбу, дькөшт. Әве йәке
сә'вәкә гьран кьрбу дьле сәрәкване қәза у нәһ'ийа.
Йа ә'щевмайи әв бу, вәки гәләк щьмә'та т'ьркә қә-
за у нәһ'ийайә хәватчи шыкйате хвә бь диwane нә-
дькьр, бь шех дькьрын у бь дәсти шех шыкйате ван
дьһатә сафикьрьне.

Жь дэф у дэ'wата Шехэ'мэр у Хэзе ханьме хелә сал дәрбаз бубун. Шех һьнәки кал бубу, ле бәнг— бәнга Хэзе ханьме бу, ле бәле иди қәрмуч'әка деме веда жи һелин чекьрбу, п'ор'е сьпи зор дьда йе р'әш. Нава wә'де зәwаша wанда хөде пенщ әwләде көр'ин дабунә wан. Мер у жьн жь өмьре хwә гәләки р'азибун, шөкөрбуна хwә бь хөде дьһанин, wәки хөде Шехусьв, Шехзаһар, Шехә'дълр'әһ'ман, Шехтаһьр у Шехһ'әбиб дайә wан. Әwләде wан һьнәк дө сала, ле йе ч'ук се сала жь һәвдө мәзынтьрбун. Wәхте мәри дьчу ханье шех, йане дәре мале зар' дьдитьн, һ'әwаса мәрийа пер'а дьһат, хуна мәрия сәр wан дьк'әлийа. мина гогәрчина бун. Дә, бьра бун, һьнәки жи минани һәвдөбун, ле хәйсәте wанә щөдабун. Нава wанда йе һәри нә'с, пьрсқәләw, бетьрс—бехоф Шехзаһар бу. Әw алиие пышта хөва жи қәwәтбу, мәзына у ч'ука нькарбу пышта wi ә'рдехә.

Хәйсәтәки Шехә'мәри гәләки ә'щев һәбу. Wi жь зар'а гәләки һ'әз дькьр, пер'а ша дьбу, зар'е қәwьм у пьсмама пач' дькьр, ле т'ө wәхта зар'е хwә мач' нә дькьр. Wәхте wi гәләки жь зар'е хwә һ'әз дькьр, йане жи чубу ог'ьрәке, чәнд р'ожа, йане мәһәке зедәтьр мабу у wәхте вәдьгәр'ийа мал, зар'е хwә тө щара пач' нә дькьр, т'әне у т'әне дәсте хwә сәре wан пышта wан дьда. Ле зар' дьданә мьле хwә, пер'а ша дьбу, у зар' жи бь wi ша дьбун.

Дә, сал бун, пәй һәвдө дьһатьн у һол дьбун. Шехә'мәр у Хэзе жи wанр'а кал у пир дьбун, һәр пенщ әwләде wан жи мәзын дьбун, бәнг дьбу бәнга wан. Хәйсәте Шехзаһьр жи һеди—һеди дьһатә гөһастьне, wi зор дьда Усьве бьре хwә у зар'е щинара. Шехә'мәр Заһьр у Усьв дабунә бәр хандьне. Усьв һақаси р'ьнд һин нәдьбу, ле Заһьр чәwa һ'өщреда у өса жи мәдрәса гөндда р'ьнд һин дьбу. Әwана һ'өщреда һ'имли дәрсе р'өһ'анийе дәрбаз дьбун, ле мәдрәседа хенщи дәрсе р'өһ'анийе, өса жи т'ьрки, фарьзи у ә'рәби

жи һин дьбун. Щарана сөйдае һ'ошре у мәдрәсе дь-
готьнә шех, wәки жь Зәһьр хандики зоре дәрк'әвә...

Шехә'мәр щарана зар'е хөйә мөзын т'опи дора
хwә дькьр, ванр'а дәрһәқа зөлма Р'ома р'әш.
Иране, wәлате ә'рәба, һ'але щьмә'та к'ордайә гьран
щьровәдькьр у т'әма мьлөт дьда ван. Мала калтийе
у пиртийе бышәwьтә у йа фәләке жи сәрда. Кал у
бава wәхтеда готийә, wәки бөндә дө щара кал дьвә,
йәк wәхте зар'отийе у йа дьне wәхте калбуне. Шех-
ә'мәр жи кал бубу, ле һәла нә һақаси. Һәрдө лаwе
wi мина әскәре һьзаме фәрмане wi дьрәдандьн. Чә-
wа щьмә'т дьвежә, wәки бав сәр'әфе көр'айә... Шех
гөмана хwә данибу сәр Заһьр, р'астә, wi Усьв жи
гәләки һ'әз дькьр, ле йа Заһьр башқәбу.

Т'әмабийа К'ордстана Р'омеда чаwа бәре, өса жи
wәхте Шехә'мәреда бубу ә'дөт, бона хwә жь дьжмь-
һа бьднә хайикьрьне, зар'е хөйә көр'ин һини бөзан-
дьна һәспәйә ль р'аста, бәрwара, п'ебәржерә, гәлийа,
авитьна гөлла, хәвтандьна силаһ'а, шура, қәма, дөсто-
п'ьч'киһәwьбуне, фән у феле шер' у гәләк тьште майин
дькьрын. Баве Шехә'мәр һәла щәһьлтийа wида, әw
һини ван фән у фела кьрьбу, нава щәһьле Qадьрйа-
да әw жь we щер'бандьне дәрк'әтьбу у навәки зор
қазанщкьрьбу. Ле wәхте көр'е Шехә'мәр пер'а гь-
һиштьн, wi жи көр'е хwә һини wi п'ешәйи дькьр. Га-
ва Сав у көр' мә'нәкийа сийар дьбун, дьчунә мәйдана
к'ьвшкьри, баве бәре һәспе хwә дьда р'әқасе, дьбә-
занд, бае бәзе дөстмал жь ә'рде һьлдьда, сийари ави-
тьна гөлла, хәвтандьна шур у қәма нишани көр'а дь-
кьр, паше жь һәспе хwә пәйа дьбу, чь кә баве кьрь-
бу, ижа көр'а дькьр. Һәлбәт, р'ож у мәһе пешьн көр'а-
р'а һәв нөдһат we йәке бьрәдиньн, ле Усьв гәләк
шаши бәрдьдан.

Ду һинкьрьна мәһа у салар'а р'ожәке бав, де у
һәрдө бьра ль һәсна сийар дьвьн, дьчнә щийе к'ьвш-
кьри. Лаwе ван бәре ә'рде гөлла давежьнә нишане,

гөлла Заһьр э'рде нэдык'эт, ле йа Усьв гэлэк нишане нэдык'этын, эв гэлэки һерс дьбу у бэлки жи ч'эв-нэбарийа бьре хвэ жи дькьр. Ду we йәкер'а һәрдө бьра дьк'этынэ шьриде ,тышт жь э'рде һьлдьдан, бае бэзе гөллэ давитын. Ви шөхөлида Заһьр диса сәрдәст дәрк'эт. Ду щер'бандьна һәрдө бьрар'а, ван т'эвьнг у шур давитынэ стуйе хвэ, қьрмэ пышта хвэ гьредьдан, тәнг у қуше һәспе хвэ дышьдандьн, сийар дьбун, дьк'этынэ шьриде, бае бэза һәспа шуре хвэ калин дәрдыхьстын, һ'ыщуми сәр һәв дькьрын, дьбу чьнгэ— чьна шура, дьле де бе һ'ьдуд ледьхьст у дькьрә қужин: „—Лаво, эз қөрбана вәмә, фәсал! Эз заньм Э'мәре шине бинә дәре мала мьн бәләнгазе!“ вәхте “шәр'е, һәрдө бьрайә бь шура, тәе бьгота Кәр' у Кө-льке Сьлемин дәрк'этынэ мөйдане, һәв дьщер'ьбиньн. Щарана жи Хәзе ханьме дьгот:

— Э'мәр, мала тә бышәвьтә, эз же һәр'ым. Р'ас-тә, эв һинкьрна әвләда К'өрдстанеда буйә ә'дәт, ле щәм эла мә дьһа гэләкә, ижа әм нәк'этынэ хәте, вәки буйә ә'дәт. Вәләһ, һәрдө эт'име мьне һәв бькөжьн, йане we һәв сәқәткьн. Көр'о, бәсә, вәрьн, эз қөрбана вәмә! Э'мәр, Э'мәр, ща бьнһер'ә, мала баве мьн шә-вьти!...

Э'мәр бь кьрне көр'ава гэләки ша у к'өбар дьбу, дьбу т'иқә—т'иқа ви дьк'әнийа. Лава хенци ә'мьре баве хвэ, дәнге т'ө кәси нәдыбьһистын. Бона һинкьрна әвләда, шех гэләки зьрар дьк'ышанд, чьмки вәхте шәр'е шура, шур гэлэк дышкәстын. Алийе ләй-стыка шурада жи Заһьр сәрбәсти һьлдабу дәсте хвэ. К'өтәсие Заһьр пыште жь Усьв дьстинә у вәхте шур дьдә орт'а шуре бьре, шуре Усьв орт'еда дьвә дө кәра у дьк'әвә э'рде, Заһьр бь пышта шур йәке пашпиле бьре дьхә, пастуйа вида дьгьрә, ви жь орт'а зин тинә харе у давежә э'рде, һәспе Усьв һьнәки пешда дьчә у һива хайе хвэ дьсәкьнә. Усьв һәспе хвэ сйар дьвә қьрме жь қәбуре дәрдыхә, чәнд гөлла сәр Заһьрр'а давежә, әв жи сәр вир'а, бав ль һәрда дькә гази:

— Һ'эр'аф, һ'эр'аф, һ'эр'афа мерайә, бәсә лаһе мьн, нане мьн вә һ'әлалвә, машәлах, барик'әла вә-р'а!

Һәрдө көр' жь һәспе хвә пәйа дьвьн, Усьв на, ле Заһьр бь демәки гәш бәрбь дйа хвә дьчә у дьвежә:

— Һь, даке, тә чьма дькьрә қужә—қуж? Әм шө-хөле хвә заньн, мәтърсә, әм зьраре надьнә һәв. Қб-мандаре мә һәйә, әм т'әне фәрмана ви дьқәдиньн. Дае щан! нәхәйдә, әм гәләки жь тә һ'әз дькьн, ле фәрмана баве мәйә...

Де һәр тышт заньбу, вәр'а шьровәкьрьн нә лазьм бу, әв бь демәки һерс незики Зәһьр дьвә у дьвежә:

— Ло, гөре пыштһешино, баве гәләк р'у дайә тә, ч'ә'ве тә қир у бәништвә, нә Усьв бьре тәйи мәзьнә, тә чьма шуре ви фьр'анд у жь һәспе ани харе, һә? Т'ьлийа ви ч'ә'ве тәр'а һәр'ә! Усьв, нәһәқийе тә жи һәнә. Тө жи әлбер'а һерс дьви, тә қьрмә дәрхьст у Заһьрок да бәр гөлла. Ә'мәр, анцах ч'ә'ве тә пенщ эт'има к'әтийә, ч'ука әм мәзьн дькьн, мәзьна жи бь һәвдө бьднә көштьне? А те р'ожәке бьвини! (дәст давежә бьска хвә).

Ә'мәр вәхте хәбәрдана һ'әлала хвә дьбьһист, гә-ләки һерс дьбу у дьле хвәда дьгот: „— Ахьр, әз дйа ван чьма тиньмә вьра, дәвса әв шавә, һерс дьвә? Мәрвь нькаре дйа жи гөнәк'ар бькә, вәхте әв ван ә'щева бәр ч'ә'ве хвә дьвинә, дьле дейә, доз накә у чь дьхазә сәр мьнда дьбаринә“. Ви зәвта хвә нәани, гот:

— Ә'вда хөде, Хәзе, тө мәрйя жь қальбе ви дәрдьхи, мьн әвана һинкьрьнә, нақәвьмә әв зьраре бьднә һәв. Тө дьвини Р'ома р'әш чь тинә сәре щьм-ә'те, щаһьльн, бьла хөр'а һинвьн, һәлбьт ве р'ожә-ке бежьн р'әһ'мәт баве мәвә, әм һинкьрьнә. Мәрвә жь силаһ'е, хәвьтандьна шур у қәма, щьриде гблә-ше, лехьстьне, хәвата шьве ньзанә, хөбәре те алт'кь-рьне. Бәле, гәрәке әв ньһава нав һәр тыштида қал-вьн, паше хәлқ гор'а мьн нәнь'линә.

— Өмөр, қат һ'әрб—қәдәг'а нәдә мьн, вәхте һун нахазьн,— Хәзе гот,— әз жи найем. Әз нә һ'әсрәта тәйә көр' һәвдөкөштьнемә. Зу р'авьн, әм һәр'ьн, сьве у дөсва хөде т'әви шөхөле тәвә.

— Дае, мәрвь ва зу нахәйдә,— Заһьр гот,— тә әз бе һ'өрмәткьрьм, зани, мәрвь пыштешин к'ер'а дьвежә? Дә, тышт навә, тө дйа мөйи. Әгәр йөкә майинбуя, we щава хвә бьстәнда. Кәкә мьни Шехә'мәр р'аст дьвежә, гәрәкә әм лазьми мьләте хвә бен, херу шәр'а веда бьсәкьн, навә калкә хвә ә'рде нәхьн, йане на? Әз хвә напәсьнъм, ле гәрәкә әз навә калкә хвә у кәкә бьльнд бькьм. Р'астә, әз у Усьв бьре һөвьн, әм жь һөв гәләки һ'әз дькьн, ле әм иди нә зар'ьн, әм һәр тышти фә'м дькьн. Бьре мьн бьла һерс нәвә, әв мере нава мәщлисайә, нә йе дә'we у дозайә. Р'ьнд дьвә әв сьведа дәст жь ве йәкә бьк'шинә у нава щьмә'теда вәхте хвә дәрбаз бькә...

Ду готьна бир'а, Усьв һ'ьщуми сәр Зеһьр дькә, дьхазә дәрба хәдар ль вихә, де у бав дьк'өвьнә орт'е, бь щур'әки һәвдө дьданә қәтандьне. Усьв жь һерса дьвежә:

— Заһьрок, р'асти жи әз мере нава щьмә'темә у һьм жи йе р'ожа тәнгьм. Дә, вәки өсанә, р'авә һәспе хвә сийарвә, әм диса т'әсәлийа һәвдө бькьн, бе к'и мерә?... К'и мере р'ожа тәнгә?

— Дә сийарвә,— Зеһьр һерс готә,— те ньһа бьвини...

Усьв шуре баве һьлда, һәркәсәк бәрбь һәспе хвә чу, ләз һәспа сийарбун, бав у де мәһ'т'әлмайи ль ван ньһер'ин, ван һәрәкә алики һәспе хвә бөзандьн, паше һәспе ван ль һөв хәр'ьцин, чьнгә—чьнга шуре ван р'аст һьлдабу, дәрбе хәзәве ль һөв дьхьстьн. Заһьр нәдхаст зор бьда Усьв, ле ви әв йәкә фә'м нә дькьр у дәрбе хәзәве ль бьре дьхьст. Зеһьр дит' кә навә, һ'әта бав гьһиштә щийе вани „шер“, Зеһьр Усьв жь стуйе һәспеда ани харе, хаст дәрбәкә сьвьк ль вихә, бав к'әтә орт'е у гот:

— Рорийо, хвә зә'ф нәпәсьнә, чь бькьм, вәки қәватә тәйә п'ър'ә, тә херә, әзе ч'ә'вә тә дәрхьм, тә нә т'айе вийи... Ща вәрә әз у тәйе т'әсәлийә һәвдә бькьн, те ви чахи бьзанви чь дьнеда һәйә у кәр'е бавайә чәваньн?

Хәзе ханьме хәйсәте шех заньбу, we кәр'е хвә бькөшта у қәт ах жи нәдьк'ьшанд. We кьрә қур'ә— қур' гьрийә у гот:

— Шехә'мәр, дьр'ийә хөдедавә, те мала мьн бьшәвтини, ощахе мьн корки! Һун нәсла шеханьн, вәхте к'әтьнә һ'өзбе, һәвһатьна вә навә. Гьди әз бәхте тәдамә!...

Шехә'мәр готьне һ'әлала хвә әрде нәхьст, бь һерс шур жь дәсте Зәһьр һьлда, һьнәки пашда чу, Заһьр жь we кьрна ви һерс бу, мина дьжмьна ль баве ньһер'и, хаст тыштәки бежә, ле...

— Әз т'әви шөхөле вә навьм,— Хәзе ханьме һерс гот,— гор' баве вә һәрдә нька, һәвдә қьр'кьн, бьла дьле мьн "р'әһ'әтвә,.. Тә п'охькәкә сор авитийә стуйе Заһьроке, Заһьроко вәрә һар нәвә у сәре хвә нәхөә. К'а баве тә, дәрбәкә йса ль тәхьста, мьне дуз гьрфангә р'ун синге хвә хьста..

Шехә'мәр жь готьне жьне п'ър' һерс бу, ньзанбу чь бькьра, щәм кәр'а һ'әлала хвә беһ'өрмәткьра, нәдьбу, т'әне сәрда һерс бу, жьне заньбу әв һерс буйә, щава ви нәда, дәнге хвә бьр'и, заньбу ч'ә'в ви сорбуна, we қәзйәке бинә сәре we у йане кәр'а.

— Хәзе,— Шехә'мәр гот,— тә щарәкә майин т'әви шөхөле мьн у кәр'ави, те щава хвә бьстини, дьвә һәватә дьне жи саг' нәмини. Көр'о, зу р'авьн! Әгәр һунә жь дола мьньн, нә мәнщәнеқьн, зу һәв вәрьн, вәрьнә р'уйе һәвдә, ле Заһьрок гәрәке бе дәсте Усьв, чьмки ви гәләк нәһәқи Усьв кьрнә.

Заһьр у Усьв әлбер'а ә'мьре баве хвә қәдандьн, чун бәр дьле деда һатьн, шех шәмақәкә мина т'опәке ль Заһьр хьст, паше дәсте хвә ль сәре һәрда да. Хәзе ханьме дит, вәки шех гәләки һерс буйә, we бәла

we бѣде, әw жи hat бәр дьле h'әлале хōда hat, ле h'ә-
гәв йәкбу herca wi һәла данәнибу. Әw кōр'ава һнә-
нәки weда чун, we ль мере хwә кьрә дир'ин:

— Ло, ло, әз h'әйран, тō wьр чьма буйи р'ьсас,
ща wәрә щәм мьн, дьвә тō жи мина мьнә гава дь-
не хәйиди. Lawo, баве wә кō б'нгьр'и, бьзанвьн, мә
йа хwә стәнд. Әз қōрбана баве у wәмә, wәрьн әм һә-
р'ьн бәр бьгәр'ьн, бәлки нәп'ьха wi дайнә, әз хәйсә-
те wi р'ьнд заньм.

Шехә'мәр щийе хōда hercbуйи сәкьнибу у һәрдō
кōр' бәрбь wi чун, зор у хаши десте wi р'амусан,
жьн бәр дьле wiда hat у тәе қәй бьгота һнәки herca
wi дани у гот:

— Һун кō нәһатьна һивикьрьне, Хәзе, дә, тō за-
ни... Бь т'әхмина мьн, тō иди дьхази әхтийарийа мьнә
мертие жь десте мьн бьстини, тō вьр һада т'ә'лиме
бьдә кōр'е хwә у әз жийе wә бьнher'ьм...

-- Дә, п'ак, п'ак, — бь лақьрди гот, — бәсә хwә
бьпәсьни, те бира тә, тō бона мьн шәва жи р'анәдь-
зайи. Әз шьрнайа тә дькьм, һа? Ле әз дәрһәқа мера-
нийа тәда нькарьм тыштәки бежьм, чьмки дәрһәқа we-
да h'әму щийа гьли дькьн. Wәхте де у баве шайе хwә
бь һәв дькьрьн, һәрдō әwләде wan дьк'әнийан.

-- Бәсә, бәсә, — Хәзе ханьме гот, — һун баве бь-
пәсьньн, бав жи wә, әл мака мәрийанә. Бо эварә, дәр-
рәнгийә, дьвә меване мә жи һәвьн, әм һәр'ьн. Әз қōр-
бана сәре wә гьшкамә. Р'астә, һун мәзьне мәнә, ле
һәла тә'ма шир дәве wә һәрда те, һунә һәла хангьн,
р'е у дьрба п'ак ньзаньн, нькарьн вәбьжерьн. Һун
заньн ви wәлате Р'ома р'әшда чь дьвә у чь навә?
Шех әз қōрбана р'ожа тәмә, сийа тә сәр мә кем нә-
вә, т'ьме қōмандаре мәви. Дә, бьльвьн, дәрәнгә!

Дәмәке шунда һәчар һәспе хwә сийар дьвьн, бь
дьләки ша бәрбь мала хwә ог'ьра хwә дьщә'дандьн,
р'ева бь һәв ша дьбун у дәрһәқа р'ожа хашда дь-
фькьрин.

Р'ожәкә пайизейә гәрм бу. Шехә'мәр, р'успие әле

у әвләде хөва т'әвайи чунә мәйдана к'әвшкьри, жь сьве һ'әта нава р'өже, һәрдө бьра пешбәри р'успийа баве чь кө һинкьрьбу, дьқәдандьн. Бав һа—һа, ле р'успийе щер'банди бь кьрьне ванва ша у к'өбар дьбун. Ду к'өтакьрьна һ'әму ә'мәлийатар'а, р'успи, бав у у көр' т'опи щики дьвьн, қимәтәки зор данә хәвата шех, вәки әвләде хвә һини һ'әму щур'ә ишкиле әскәрийе кьрийә. Ван нә'тька һәрдө лаһе шех р'амусан, барик'әла, машәлаһ сәр ванда барандьн, щийе пешьн данә Шехзаһьр у Усьв жи әп'ещәйи пәсьнандьн. Усьв иди нәкьрә нәмәрди, пешда чу, бәре дәсте баве хвә, дәсте р'успийа у нә'тька бьре хвә р'амуса, алт'ьндарийа ви бьмбарәк, пироз кьр, паше вана ог'ьра хвә бәрбь гөнд щә'дандьн.

Шәв бу. Хеләкә хөрт жь ниве шәве дәрбазбубу. Сьтерк ль ә'смана п'әл—п'әли бубун. Баки нәрмьк сурәте мәрийа т'имар дькьр, щарана жи вәхте гөр' дьбу, п'ор' т'әв һәв дькьр. Нава we шанәшина т'әбийәтеда, Шехә'мәр у Хәзе ханьме һәвр'а шьрин—шьрин һәвал дьдан. Вәхте пьрса һ'өщәте дьк'әтә орт'е, ван қьр'ька һәв жи дьгьрт, дәнге ван мал дьһьнгавт, бәлки жи дәрдьк'әтә дәрва. Дәмәке шунда мер у жьне мьлаһим һәвр'а хәбәр дьдан. We шәве ван дәрһәқа һинбуна һәрдө көр'е хөда хәбәр дьдан, чәва бькьн, вәки вана мәдрәса Ванеда бьднә қәбулкьрьне. Ле нәдьһатьнә сәр қьрарәки, ду гәләк сәрәшандьнер'а Хәзе ханьме гот:

— Мә мал у һәбуна хвә һ'әсав кьр, паше мә хәрще мевана, чуйи—һатийа, хәрще һәрдө зар'айә ханьдье же дәрхьст, диса қьсмәк мәр'а дьминә.

Шехә'мәр бистәкә хөрт к'әтә мьтала, щьг'арә сәр щьг'аре к'ьшанд, ду мина ә'вьре баһаре леве хвә сәр әрдеда дальқанд, щарна бе жи қөльке дерир'а дадьк'өта оде, қәй дьбу фьзьлдуман, һ'ышуми сәр ду дькьр жь һәвдө тиш—тиши дькьр у нава хөда мьне дькьр. Мьшьтка Шехә'мәрда т'әне к'отике щьг'аре маму, жь һерса хвә қөлапәкә к'ур лехьст, ль һ'әлала

хвә ньһер'и у гот:

— Ах, дьһйа, дьһйа у диса дьһйа! Эв чь р'о-
жә т'ьрке зӧлмк'ар тинә сәре мә хәлқе к'ӧрда у хә-
ватчийе мьләте майһи. Һәма әм дур нәчһн, мала мә
һьлдһн. Вәхтәке мә бона һәбуна зар'а ах дьк'ьшанд,
бәне пышта мә дьқәтийа, ле һһа хӧде зар' данә, ле
р'ьсқ кемә, әм һһарһн бьднә бәр хандһне. Чәва щь-
мә'т дьвежә гьлийе мале суке дәрбаз навә. Әм дәр-
һәқа хандһна зар'е хӧда ишәв эварда һ'әта һһа сәре
һәв дьешинһн, к'а бе т'ьрке зар'е мә к'ӧрда қәбулкә,
бь т'әхмина мьһ, һһа ве дәме т'ьрк дьхазьһ бәрәз
бьвинһн, ле к'ӧрда нәвинһн. Ле әме диса р'акьнә зора
зер'а... П'ак, жьһк, һәла п'ьр'и—һһндьки р'ьсқе мә
һәйә. Мә ишәв эварда сәре хвә кьрә дәв, әз дьвежьм,
тӧ дьвежи, ле һәла әм нәһатьнә сәр гьлики у қьрарә-
ки. Ле әв бәләнгазе к'асьв, к'усьва чәва зар'е хвә
хайи дькьһ? Әз щәде кәке хӧкьм, зар'е к'асьвайә ӧса
ве мәк'т'әба гӧнде мәда һәнә, вәки р'ожәке тенә һ'ӧщ-
ре, дәһа наен, ле ӧса р'ьнд һин дьвьһ, вәки зар'е
т'ьрке хунмьж бәр һинбуна ван ве мьзгьһи һәр'ьһ.
А, әм дур нәчһн, кӧр'е щинаре мәйи әрмәни — Аг'а
(Аг'ашчане кӧр'е Сәрк'ис) Ә'т'ар (Отар), жь Заһьр қәт
пашда наминә, кӧр'е мерьк р'ьнд дьхунә, һәрдӧ гәлә-
ки жь һәв һ'әз дькьһ. Бь сальха, чь кӧ мьһ һәрдӧ кӧ-
р'е хвә һинкьрийә, Заһьр, Ә'т'ар дьзикава һинкьрийә,
дьвежьһ жь Заһьр пашда наминә, Аг'а жи дьхазә кӧ-
р'е хвә бьдә хандһне, ле вәхте бьзанвьһ әрмәнийә,
ви т'ӧ вәхта қәбул накьһ, ве әлбер'а ви бькӧжьһ.
Һәла диван һ'әта һһа һьзанә, вәки гӧнде мәда һ'әвт
мале әрмәнийа һәнә, йане на... Гәрәке әв бьһ навә
к'ӧрдада бе қәбулкьрьне. Бадбәхтийа ви щамерийә
дӧда жи әвә, вәки п'әре ви т'ӧнәнә. Ах, ах, чь дьһ-
йайә, бьла т'әхте Р'оме вәлгәр'ә, т'әхте ви тек'әвә
бьһ т'әхта, дьле мә рәһ'әтвә, аза бине бьк'ьшинһн.
Жьһк, вәләһ, п'әрә дәсте мьда һәбуна, мьне әв т'ь-
фал жи бьда қәбулкьрьне. Дә, қәрәз, дәрде мә гәлә-
кә, шәв жи ниве шәве дәрбаз буйә, вәрә мьһр'а р'а-

живэ, эм хэрще Заһьр бьк'шиньн, была бьхунэ, ле Усьв жи бьзэвьщиньн, һьнэки была хэвата тэ жи сь-вьквэ. Малшэвьтийе ,дури сэре мер у көр'а, тэ һэв зани тэйэ щаһьли, қиза дөһ на пери, ле тэ иди пир буйи, п'усие хвэ авитийэ нава бьрчөк у п'ор'е тэ, эм жи ноли хэлқе, бь нэвийе хвэ шавьн. Эз заньм, тэ ве мөсәледа мьнр'а нэ р'азийи, ле вөхте Усьве көр' р'ази бу, тэйе ви чахи чь бежи?

— Э'мәр, зани чь?— Хэзе ханьме гот,— эз бь we фькра тәр'а нэ р'азимэ, вөки тэ көр'е мэзын һиш-тийэ у п'охькөкө сорэ мэзын авитийэ стуйе көр'е ч'ук у дәрхьстийэ мөйдане. Сьве хэлқ бьбьһизэ, we мәр'а чь бежэ? Т'эхмина эз дькьм, бь ви шәрте тәр'а Усьв т'ө вөхта р'ази навэ. Дэ шькьр, көр'е мөйэ мэзынн, һәр тышти заньн у фэ'м дькьн, вөхте тэ мөсәле бөр вана вэки, наве Заһьр бьди йе Усьв нэди, те п'әрда орт'а хвэ у көр'а бьрәтини у йа дөда жи өв т'ө вөх-та қайил навэ.

— Хэзе, тэ зани қөвата мьнө һәрда хандьне т'ө-нөнэ, т'өнөнэ, — Э'мәр гот, — эз ван щоте Гьридаг'е-кьм, қөвата мьн нағһиже, бавөркө ,қиза щамера! Не ахьр, тэйэ мөсөлмани у бавөрбуна тэ жи һөйэ, чьма тэ һьзани чьқас пэз, дөвар у сәк'е п'әра мала мөда һөнэ.

Шехэ'мәр гәләки һерс бу, ноли щаһьлтийе ч'ө'в ле сор бун, зөвта хвэ нани у һьшкева кьрә гази:

— Усьв, Заһьр зу р'авьн, эм һьнэки һөвалдьн!..

Дөнге бавер'а һәрдө зьлама мина өскөре һьзаме нава бистөкеда к'ьнще хвэ ль хвэ кьрын, ч'өке хвэ гьредан, бәр баве һазьр сәкьнин. Бав бь we йөкер'а гәләки ша у к'өбар бу, дәсте хвэ пышта ван да.

— Бәле баво, — һәрдө көр'а гот, — эм бәр ө'мьре тэ һазьрын у фәрманкө, чь қөвьмийэ?

— Эз қөрбана сәре вәмэ,— шех гот,— р'унен, тыштөк жи т'өнөнэ, т'әне һ'өщәта орт'а мьн у дйа хвэ бьднэ сафикьрьне, мө эварда р'өһ'е һэв харийэ.

— Хөде жь вө р'азивэ,— Заһьр гот,— мө жи

гот хөдө нөкө, тьштөк қөшымийө, вө әм жь хөва шы-
рин р'акьрын.

— Лаво, дури ван щийавө, чьма гәрәке тьшт бь-
қөшымө, әм гази вө бькьн,— баве гот,— сафикьрна
пырсәке һәйө, жь қөшымандьне жи чөтьитьрө, имдаде
быднө мө, вөхт иди пер'а гьһиштийө.

— Баво, — Усьв гот, — п'ак, вө әв мәсәлә у һ'ө-
щөта орт'а хвө р'ө дькарьбу бь һазьруна мө быда
сафикьрне, һәма гәрәке ве шөве сафикьн, әре? Дө
бежьн, әм жи вөкө қөват у фөрасөте хвө к'омөке бь-
днө вө.

— Вөйле дайик қөрбан буйи,— Хөзе ханьме
гот,— мәрвь ва ақьл хөбәр дьдө, ле баве вөйи гөлө-
ки бесөбрө, бона ве бесөбрыйе ви гөлөк зьрар к'ь-
шандийө у ве бьк'шинө жи. Дө, была баве вө мәсә-
ле вөкө, һун жи к'омөке быдне, вөки әм щарөкө ма-
йин сәре һәв нәешиньн.

— Әз қөрбана сәре вө һәрдавьм,— баве гот,—
лаво, иди вөхте мьн дәрбаз буйө, гәрәке һун дөвса
мьн бьгрьн, йәне на?

Шөхө'мөр у һ'әлала хөва шөв чь хөбәрдабун, гьшк
ванр'а готьн, нета һ'имли нөготьн. Әв гьрани жи авит-
нө стөйе көр'а. Ду хөбәрдана кәке ванр'а, дөмөкө хөрт
одеда стөқьр'андьн пешда һат, чьмки сафикьрна пыр-
се һеса у сьвьк нибу, бөхт дьһатьнө сафикьрне. Ор-
т'а бьрада дьқөшымө нәр'азибун һ'әта— һ'әтайе пеш-
да бьһата, әвана жь һәв бьқөтийана, йәне һәрда жи
сәре хвө һьлда жь мал дөрк'әтана. Дө у савө хвө гь-
ран гьртьбун, т'ө гьли нөдьданө дөр. Һәрдө көр'а жи
сәре хвө бәржер кьрьбун, к'әтьбунө нава мьтала.
Жь дөме ван дьһатө к'ьвше, вөки әв жи бәр чөтнайа
мөзьн сөкьнинө, ле бесөбрыйе жи һ'өкөм дажот. Банг-
дана дикө сьвер'а Заһьр сәре хвө бьльндкьр, лө де у
баве мөзе дькө, бь дөмөки п'осидө хөбәр дьдө:

— Вө мәсәләкө өсә чөтьн у дьжвар данийө пе-
шийа мө, сафикьрн зө'ф чөтьнө. Әз у Усьв бьранө.
Р'өже щьриде әм хатьре һәв дьк'әтьн, ле вө дит хөй-

да мæ бистæк к'ъшанд. Усви вайæ, эз бал хи дъве-
жъм, эз һ'өрәмæта хи т'ъме бълънд дыръм, чъмки
быре мъни мæзынæ. Эм гæрæке п'әрда орт'а хвæ нæфæ-
тинън, иншалаһ нæфæтæ жи. К'ани быре мæйæ ч'ук бен
бъгъижънæ мæ... Усв быре мъни мæзынæ, щийе кô æви
лейæ, мън фæлæт кърыйæ. Иа дôда фæвата вæйæ ôса
т'өнæ, һун мæ һæрда бьдънæ бæр хандъне. Нава мълæте
мæда буйæ æдæт, вæхте быре мæзыни пешиейæ, йе ч'ук
пашда вæдкъ'ышæ. Вæрън æм хæрщ—хæр'аще Усв
бъг'ышинън, бьла æв бьхунæ у æзе малда бьхæвътъм,
к'омæке бьдъмæ вæ...

Де у бав жь щийе хвæ р'адъвън, де кôр'е хвæ пач'
дъкô, бав дæсте хвæ пыште дьдæ у паше Усв те р'уйе
быре у дъвежæ:

— Эз быре хвæ напæсьнъм, ле хôде мæ'рифæт,
афъл, к'эмал, мерани дайæ хи, æв буйæ йе пæсьнан-
дъне у һ'æзкъръне. Мере ноли быре мън ве фæза Ва-
неда һъндкън, эз дæрфæца щаһъле т'анга хида дъве-
жъм. Ви гонде мæда, чæва һ'ôщре у ôса жи мæдрæса
т'ъркада хенци Эт'ар к'æсæки ноли хи р'ънд нæханди-
йæ. Паше баве мън п'æрæти сæйдайе т'ърки, фаръзи у
æ'рæби гъртъбун, ван щамера ду к'ôтакъръна мæйæ
мæдрæсер'а æм һин дькърън, диса быре мън, зор бу.
Бь гълики, эз һ'æму алийада жь хи пашда дьминъм.
Т'ô хæлфæ, быре мъни һ'æлалæ, да... Р'оже бе, нæ кô
эз т'æне, ле щьмæ'та мæйе бь хи к'ôбар бьвæ у æве бь-
вæ к'ôбарийа мæ, æме пе бьсæкънън. Эзе малда бьхæвъ-
тъм, к'омæке бьдъмæ вæ у щинара, бьла быре мън жи
бьхунæ, ду к'ôтакъръна хир'а, æгер бу фьсмæt, ижа æзе
бьхунъм, хвæ нæбу, һун саг' у эз жи сьламæt.

Ду хæбæрдана бьрер'а Зехър р'е нæда, вæки де у
баве ван гълийе хвæ бежън, хи бь һерс гот:

— Эз Усве бьрар'а нæ р'азимæ. Хи һафæси эз
пæсьнандъм, вæки эз хенци хвæ, иди к'æсæки наснæ-
към. Бьра! Ôса нинæ, к'идæре быре мæзын һæйæ, быре
ч'ук сæре хвæ диуер хьстийæ. Гæрæке тô бьхуни, хæ-
лазбу, чу!

Б'ощэта орт'а һәрдө бьра гәләки к'ьшанд, де у бав жи т'эв нәдбун, һива сафикьрына көр'а бун, ле баве фькра Хәзе жи һ'эсав һьлдьда, кө паше нәвежә, вәки эз бәр тыштәки һ'эсав нәкьрым, бьла бь дьле вевә. Хәзе ханьм гәләки фькьри у гот:

— Мала тә ававә, тә агьр бәри зоме дайә, хвә дайә алики, Хөде көр'е тә бьһелә, вәрә тө жи гьлийе хвә бежә, ве пьрсе орт'а бьрада сафикә.

— Хәзе щан! Тә эз һақаси дамә гөнәк'аркьрыне, иди қәт нәвежә, гөне кө тә авитьнә сәр мьн се—чар мәрвь нькарын бьнд бькьн, ләма жи эз т'эви ви шө-хөли навьм,— Шехә'мәр гот,— сафикьрына ве пьрсе давежьмә сәр тә у у көр'а, һун чь бежьн, мьн қөбулә.

— А, тө һа дьки, ләма эз щарана жь тә дьхәйидьм,— Хәзе гот,— дә, вәки өсанә, эз готьна көр'е хвә Усьвр'а р'азимә, Заһьр жи қәләт кьрийә, вәки жь готьна бьре хөйи мөзьн дәрә. Ижа нета тә чийә?

— Хәзе щан,— Ә'мәр гот,— эз бь қьраре тә у көр'е тәр'а р'азимә, қәт дьле хвә нәкә у жь мьн нә-хәйидә.

Шехә'мәр жь щи р'абу, дәсте хвә пышт у сәрә һәрдө көр'е хвә хьст, р'азибун да һ'әлала хвә, гот:

— Һәлбәт, әм гьшке бьмьрын, бь фәрмана хальқе мьн, бәре кал дьчьн, паше сьлсьләта пәй ван. Ньһа әзи чуйа, һунә майа, иро мьн бьрати у т'ьфақа һәр-дө көр'е хвә щер'ьбанд, вәки нава ванда ч'уктайи у мөзьнтайи һәйә, п'әрда орт'а ван т'ө вәхта нақәтә, йа сәрәкә һәвдө дьбьһизьн, вәки өсанә эз жь бәхте хвә р'азимә. Ньһа эз бьмьрым жи, эз хенци дәрде мьләте хвә, т'ө дәрд у көла хөр'а навьмә аг'бәре сар. Мә иди әв пьрса сафи кьр, вәрьн әм һьнәки р'азен у һесавьн.

— Ло, ло, тө гәләки хәбәр дьди,— Хәзе ханьме гот,— бефьтийа, тө вәкә панздә—шанздә сала жь мьн мәстьри, ле хөде өмьре мьн р'ожәквә жи қөрбана төкә, тө дәрде мьн бьвини, нә кө эз...

СЭРЭ СЬСИА

МЭДРЭСЭ

Мэдрэса бажар'е Ванейә т'ърки к'өтабуна баһаре у ниве һавине сала хөйә хандьне т'әмам кър у хандк'ар гышк бәрданә мале ван. Хенщи мөдөре мэдрэсе у чөнд сөйда, дәрсдаре майин гышк бәрдабун, вәки һесавьн. Бона мэдрэседа қәбулкьрына зар'е т'әзә мөдөр у һнәк сөйда мина п'әр'анийе гөре звьстанейә бърчи, шәқә—шәқа дьране ван бу. Мөдөр һ'әму щур'ә фелбази, р'увити дькър, кө жь хөдане зар'а бәртиле гәләки бьстинә у һ'арәкә ч'ъвьр бьдә сәрк'аре қөзае.

Мөдөр ә'мьр кьрьбу, вәки сөйда дәрәща занәбуна зар'е кө т'әзә тенә қәбулкьрыне, бьһер'ьн. Вәхте мөдөр баща хвә жь баве йәки дьстәнд, ванр'а дьгөт: “— Һәр'ьн тыштәки жи бьднә сөйда.. Бава жи гөт'ьна мөдөр дьқәдандьн. Шехә'мәр жи Заһьр анибу, р'ева баве у көр' гәләки хәбәрдьдьн, вәки тыштәки нәднә сәрәке мэдрэсе, чьмки Заһьр бь қәвата хвә дькарә бе қәбулкьрыне, чөва дьбежьн хәбәрдана мале ль суке дәрбаз навә. Шехә'мәр вәхте һатә мэдрэсе, шөхөле қәбулкьрынева бу нас, дит, вәки әгәр бәртиле нәдә, көр'е вийе дәр бьминә. Ви дө зер' жь дөхсийа к'ъвшкьри зедә да, наве көр'е ви анцах навнишеда һатә һьвисаре у қьсмәк жи да сөйда.

Вәхте әв у көр' жь авайе мэдрэсе дәрк'әтьн, мәррики к'өрд бь қиза хөва т'өвайи дәрк'әтьнә пешийа ван. Шехә'мәр хаст р'йа хвә бьгөһезә, ле қот р'асти һөв һатьн, нәбу, ви сәлам да шех, шех жи бь щур'әки сәләма ви вәгьрт у жь һөв дәрбазбун. Шех щийе хөда чөва р'ьсас сәкьни у дәмәкә хөрт пар'ава ль ви у қизе һьһер'и, т'укьр у дөстбь щә'дандьна ог'ьра хвә кър. Бав у көр' хеләке жь мэдрэсе дурк'әтьбун, шех пар'ава һьһер'и, дит, вәки мөдөр, мерьк у қиза ви жь мэдрэсе дәрк'әтьн, һнәки пешда һатьн паше

мөдөр дәсте хвә да дәсте мерьк, жь һәв қәтйан. Мерьк у қизева бь демәки ша ог'ьра хвә пешда щә'дандьн. Ль чәна соҗаҗе баве у көр' р'йа хвә гөһастьн, к'уч'әкә майинр'а бәрбь хана һәспа у к'әра чун. Дә, Заһьр, Заһьр бу, сәр һ'әса—һ'әса к'әт, ле ньзанбу әв мерька к'ийә. Хеләке шунда ви зәвта хвә нәани, пьрси:

— Кәко, тө сәре Шехә'вдълқадьрки, әв мерьке қиза хвә дабу пәй хвә, к'и бу, кө һерса тә аҗаси ани?

Бистәкә хөрт ви жь баве щав нәстанд, шех зу—зу ах у оф дьк'ьшанд, бәр хөда вир'а дьда ч'ер'а, т'у дькьр. Дәрәнг—дәрәнг ль көр' ньһер'и, һерс гот:

— Ах, сәд щара ах, кө әв һәла саг' ль һәвата дьне дьгәр'ә, хөли һ'әйфә, вәки мәйт'е ви бьк'әвә нав. Гәрәке әв бьвә хөре тәйр—ту у вә'шиие бәйани. Лаво, әм чар р'ожа вьра ләләвин бун, бәр мәдрәсе, бунә дил, һ'әта мә мөдөр нәда р'азикьрьне, тө қәбул нәкьрьн. Ви бистәкеда бе бәртил, бе һивикьрьн навә қиза хвә да ньвисаре. Зедайа сәр, мөдөр мина мәрьвәки дәйндари суцк'ар, жь тьрса сәрәке қәзае һат әв вәр'екьр. Көр'е мьн, тә дәрһәҗа вида гәләки бьһистийә, ле тө ви нас наки. Тө зани әв чь тинә сәре хәлҗе мә у мьләте майинә фәҗир? Бь сәда мере к'өрда у т'ьрка нә сәва тыштәки дайә көштьне у гьртьне, мал мират'кьрьнә, зар' эт'им һиштьнә, дәсте әвин жь һәв данә қәтандьне, беһ'әсав мале к'өрда сьргуни Измире кьрийә. Щьмә'та мә ви бажар'ир'а дьвежә „чуйин һәйә, ле вәгәр'андьн т'өнә“. П'ае эла шийә п'ьр'е, хенци қөлдьре миша ви, р'уйе хвә сәр ви вәгәр'андьнә. Эла ван вәхтеда зор бу. Мәри гәрәке р'астийе нәфьрошә нәр'астие, бь сальха мала ван жи зор бу, навдәнге ви жи нав К'өрдстане бәла бу, ле паше мөрг'өзе, мөрг'өз хвә фьротә диwane. Қадьр, қимәте ви ньһа нава щьмә'теда к'әтийә. Ёнәк лаве к'өрда дьхазьн ви технә хөре гөлләке, ле һәла ве дәме әв йәка ванр'а йәқин һәвдө найе. Әз

мәһ'т'әльм, әw иро чәwа т'әне һатийә вьра. Йәдин пыштоване wi дурва wi р'ач'ә'в дькьн, ләма жи һа архайин дьгәр'ә. Лаwо, wir'а Ә'дое һ'әсэн аг'а дь-везьн....

— Бәле кәко,— Заһьр гот,— демәк, әва Ә'до бу, әре, кә щьмә'т дәрһәқа wiда гәп' дькә. Ле чьма тә бәре мьнр'а нәгот, мьне техьста хөре гөлләке у һ'әй-фа щьмә'те же бьстәнда! Ә, кәко, тә әв фьрсәнда жь дәсте мьн дәрхьст у фут кьр. Мьнр'а хандьн нә ла-зьм бу, эһ, кәко, кәко...

— Кәко бь гори,— Шехә'мәр гот,— ньһа ви wәх-те мәда лазьм нинә, әмә исал т'әфьрқәнә. Ньзам, Р'оме диса һ'ыщуми сәр мәкә, йане һа? Вайә тәйе мәдрәседа бьхуни, әwе т'ьме сәр қиза хөда бе, фьр-сәнде һәла гәләки тек'әвә дәсте тә. Чьчәх мьн изьн да тә, wi чахи wi хәwр'акә. Көр'е мьн, ләз нәк'әвә, йе ләз дьк'әвә нагьһижә мьразе хwә, т'ьме п'ошман дьвә. Тәр'а лазьмә хандьн, wәки тә һәр ә'мьр у фәр-мане Р'ома р'әшр'а бьви нас. Тәр'а лазьмә бьзанви чийә һәқи, чийә нәһәқи, кә р'йа р'астр'а һәр'и. Мәр-ве нәханди, нивханди һава т'ьвдарәқдитьна мәсәла. сафיקьрьне, йане жи дәстпекьрьна wанда гәләки фәқир дьвә, щарана зийане жи дьк'ьшинә. Ньһа шө-хөле тә тыштәки нәк'әтийә, т'әне хандьнева мьжул бьвә. кә тә бь т'ьлийа нишани һәвдьн, т'ьме к'омәке бьдә һәвалә хөйә хандьне. Әзи гөманьм те т'ьме им-даде бьди зар'е мә к'өрда у зар'е хәwтачийә майин. Тыштәки жи бьзанвә, әв мәдрәса Wане сәва хатьре т'ьрка вәкьрьнә, ле зар'е мә к'өрда т'әне бь бәртиле тенә қәбулкьрьне, әw жи зә'ф кем. Лаwо, ве зөлма Р'омеда гөне щьмә'та т'ьркә амәт'ам т'өнәнә, фәр-ман у қанун йа зөлмк'аранә. Гәләк т'ьрк жь бөфә'ми у нәхандитийа хwә, йане жи бона хайикьрьна р'әһ'е хwә фәрмана диwане дьқәдиньн. Әм щьмә'та т'ьрка гьшка нькарьн зөлмк'ар һ'әсав бькьн. Щьмә'та т'ьркә садә у хәwатчи жи мина к'өрда тенә зерандьне. Т'ә-не фьрқи әwә, гөне Р'оме ль wан те, ле қәт к'өрда

нае р'әһ'ме. Тө хвә жь қази Ә'до у зар'е сәрк'аре қәзаейә вьрда дьхуньн, бып'арезә. Иди вәхте тәйи ширәткьрьне нинә, тәйи мәзьи. Чьқаси дькари хвә бьдә бәр қәләма қәнщийе. Зу һерс нәвә, хәлқе нәк'отә, бь гьлики хвә нәкә шыле сор. Щарана хәбәре сәрк'ара у сәйдайә сәрт жи дақөрч'инә.

— Әһ, кәко,— Заһьр гот,— бь готьна тә, гәрәке әз вьра фәқирвьм, к'и ль сәре мьнхә, әз дәнге хвә нәкьм. Наве кальке хвә у тә әрдехьм, әре? На вәләһ, к'и дәрба зар у силаһ'е мьнхә, we шава хвә дөщар, сещар у бәлки дьһа зедә бьстинә. Демәк, к'и чь бежә, әз бежьм, бәле. Иди чьма әз ве дьнеда сәре хвә хайи дькьм у жь нәсла Шехә'вдьлқадьре Геланимә?

— Заһьр, ә'зизе мьн!— Шехә'мәр гот,— һерса хвә нәйнә, мьн нәгот хвә теһи әдәне гьшка, ле һәр тышти фәсал у ақьланә бькә. Дьқәшьмә тө зоре бьди зар'е сәрк'аре қәзае, әве we йәке баве хөр'а бежьн, бь фәрмана ван, we тә жь мәдрәсе дәрхьн, те чь бьки? Гәрәке тө өса бьки һьм һ'өба зар'е фәқира у һьм жи йа сәрәке қәзае бәрбь хвә п'ьр'ки, вәки пышта тә мәһ'кәмвә. Ван готьне мьн жь бира хвә дәрнәхерә у льнге тә кәвьра нак'әвә.

— Кәко, әз бь хөлам,— Заһьр гот,— лап архаийинвә, әз т'ө вәхта наве кал у баве хвә әрде нахьм.

— Лаво, хөде бәхт бьдә тә,— Шехә'мәр гот,— сәрфьһязви.

Бав у көр' ог'ьра хвә дьщә'дандьн, демәке шунда әв гьһиштьнә бәр хана һ'әйвин, Заһьр чу һөндөр'е һ'әвше, тәнг у қуше һәспа шыданд, анинә һьнда баве, Ә'мәр һәқе ханчи дае ,хатьре хвә же хаст у һәрда бәрбь гөнд ләзандьн. Вәхте щьмә'те бьһист, вәки Шехә'мәр жь бажер вәгәр'ийайә, р'успийе гөнд бәрәви мала ви бун, пе һ'әсйан, ч'ә'вр'онайи дьданә ви у к'өлфәта ви, ван жи р'азибун дьдане. Хәзе ханьме бона қәбулкьрьна көр' дөвшьринайи хәлқе р'унышти бәла дькьр.

Усьв бона қәбулкьрына бьре гәләки к'ефхаш дьбу у щарна жь шабуна дьһатә р'уйе бьре. Бьре жи дәрһәқа бәртила дайи жер'а гот. Һәрдө Сьра хеләкә хөрт һәвр'а хәвлә хәбәрдан, паше Заһьр дәрһәқа Ә'дое Һ'әсән аг'ада, қәбулкьрына қиза вида гьликьр, ле тәе бьгота Усьв жь бьре бауәр нәдыкьр, “һәр'ә кәко бьльрсә,, иди ви бауәр кьр. Дәрһәқа we р'астһатьна ванә ньшкева Усьв гәләк пьрс сәрда барандьн, Заһьр жи һа щава ви дьда. Аг'ьри һерса Усьв р'абу, гот:

— Тө сәре кәкоки ,силаһ' щәм тә һәбу, йане т'ө-нәбу?

— Тө зани, вәки өз бе силаһ' нагәр'ьм,— Заһьр гот,— вәдәһ қьрмә щәм мьн бу, ле мьн жь кәко т'а-қәт нәкьр.

— Э, бежә, тәйи нә дола баве мьни,— Усьв гот,— к'и дьзанә дйа мьн, тө жь к'ө гьрти! Ле тә әв чәва нәкьрә хөре гөлләке. We һьм тәр'а бьбуя нав у һьм жи намус. Наве тәйе К'өрдстане бәла бьбуя. Ах, ах, сәд щар ах! Нәбу, нәбу!...

— Усьв, р'онкайа ч'ә'ве мьн,— Заһьр гот,— нә тө-көр'әки ақьли; әхтиярһийа мә т'өнә әм:жь гьлйе кәко у р'успийа дәрк'әвьн. Кәко дьвежә, вәки һәла ньһа хандьн лазьмә, әв к'әлбе гәләки р'асти тә бе. Шәрте мьн у кәко һәйә, чьчәх ви гот, ви чахи һәр тыште бьвә...

— Мәһа һавине бәр қөтбуне бу. Әле к'өрдәйә к'оч'әр һеди—һеди жь зозана дадьгәр'ийанә гөнда, щьмә'те к'арбаре хвәйи звьстане дьдит. Мала Шехә'мәр хенци we т'ьвдире, к'аре Заһьр жи дьдит, бьшинә Ване. Шех һәла һавине чубу мала досте хөйи Ване, лауе хөр'а хани к'ьре кьрьбу, вәки к'өлфәта мале вәхте—вәхтеда хөрәке көр' чекә, бьде, к'ьнще ви бьшо, вәшо, кө вәхте хандьне чәтнайе нәк'ьшинә.

Мала Шехә'мәда бона чуйина Зәһьр һазьрикә зор дьчу, Усьв пе һ'әсийа, кө бав дьхазә көр'е хвә т'әне вәр'екә, ле бьре дьхаст бьвә һ'әта Ване. Усьв заньбу, вәки бав we нета вир'а р'ази нәвә, чьмки

дътърсийа вър шаһъле хәравийе бькьн. Търса баве т'әне кӧштъна Ә'дое Ё'әсән аг'а бу. Баве заньбу, вәки we р'оже дьвә Ә'до жи бе, әв мәрвьәки қдр'ә у к'әwә, дьвә һәвалдана зедә бькә у кӧр'е wi жи...

Шехә'мәр дит, вәки Усыв у чәнд шаһъле гӧндә майин һазьрийа хwә дитьнә, кӧ Заһър вәр'екьн, әв бь һ'әлала хwә шевьри, әв жи мерр'а р'әзи бу. Шех әлбер'а гази лаве хwә у шаһъла кър, ван бәр десте wi сонд харьн, шех данә бавәркъръне, һе шех р'әзибу, вәки вәр'екьн. Дьле Шехә'мәрр'а гәләк тьшт дәрбаз дьбу, вәки wi гавьре кӧр'е гавьра, п'езәвәнге—п'езәвәнг намуса хwә авитийә бьн ә'ве, буйә т'ърке ә'сли. К'ӧтасида әви гот:

— Лаво, сал, зәманә хәравьн, т'ърке хунхӧр жи бунә агър у алав бәдәна хәлқе к'әтънә. Мьн т'ера хwә ә'мьр кьрийә. Р'астә, кӧр'е мьн һәнә, ле һәла әwә зар'иньн, т'ьфальн, к'ани әв бьг'һижнә wә у щийе wә бьгрьн. Анщәх һун һатънә бәр бина мьн, ишьқ у қьдум к'әтийә ч'ә'ве мьн у чока. Мьн дәве гор'е wәс-тандийә. Гьди, әз бәхте wәмә, сәре мьн нәкьнә хахе гьран...

— Баво, — Усыв гот, — әва мә жь тә вәшарт, ле әме чәwa жь хӧде хwә вәшерьн. Нета мә әwә, вәки әм Ә'до у қизе бьвиньн, бе чьто тә'мә, кӧ әв һайа зӧлме дькә. Әз щәде Шехә'вдьлқадьре Геланикьм, лап архайинвә...

We шәве һ'әта бәрбанга сьве Хәзе ханьме у жьне щинар т'ьвдарәке Заһър дьдитьн, к'адә, бьши, кьлор дьпә'тън, гоште пез у мьришка дьқәландьн, нане лош ав дькърьн, нава дәстърханада щивар дькърьн у хәвате майин дькърьн.

Р'о иди пышта ч'йәе бьльндр'а дәрк'әтьбу, хәлқе эла Қадьрийа сәлам дькър у деме ван р'адьмуса. Бәр ханийе Шехә'мәр р'успи у дәwләмәнд бәрәв бубун. Р'астә, нава эла Қадьрийада хандийе р'ӧһ'ание гәләк-бун, ле хандийе ванә бь зьмане т'ърки, фарьзи у ә'рәби т'әк—т'ук бун. Хәлқе ван бона һьвисара әрзәһа-

ләке, йане намәке се у чар р'ожа вәхте хвә Һнда дь-
кьрн у әв жи п'әрәти щәм хәлқе башқә дьданә нь-
висаре. Бә'са қәбулкьрна Заһрә мәдрәсе һәла һа-
вине нава хәлқе әледа бәла бубу у шөкөрбуна хвә
дһанин.

Щәм к'орда һәла вәхте кал у бавада бубу ә'дәт,
йәк жь һ'әбсе бьһата, йәк бьк'әта бьн хәрщ, қәлән-
дарбуйа, хундарбуйа, к'асьвбуйа һәр маләке вәкә
қәвата хвә имдад дьдае, әв р'адькьрә сәр п'ийа.
Вәхте вәр'екьрна Заһрә хандьне гәләк гьрә—гьре
эле, қәвьм, пьсмаме Шехә'мәр бәр мала ви т'өпбу-
бун, вәки Заһр вәр'екнә хандьне .Чахе иди һәспе
зәхира Заһр баркьрн, лавьк һатнә нава щьмә'та
бәрәвбуйи, һәр к'әси вәкә қәвата к'исе хвә бона Зе-
һр хәрщьлх бәрәв дькьрн — йәки чәнд қөрьш, йе
дье чәнд п'ақнот, йе майин лирәк у һьнәка жи зер'әк
дьда. Заһр жь шәрма сорвьз бубу, дьхаст гьлийе хвә
бежә, ле жь ә'дәте һәйн тьрса р'успийа у баве т'ақәт
нәдькьр. Шцеве Зеһр т'ьжи п'әрә бубун, ль ч'ә'ве ба-
ве дьһер'и, вәки әв ве алик'арийе бьдә сәкьнандь-
не, ле әв жь щийе хвә нәдьләқийа, т'ө тьшт нәдьгот,
Заһр бь һерс гот:

— Гәли щьмә'те , қәвьм у пьсмам! Әз дур, незик
хөламе вәмә у дәсте вә р'адьмусьм. Бой ве һ'өрмәта
вә, мьнәтдарьм. Кәко, гәли р'успийа, мьн бьбахши-
һьн, әз гьлики бежьм, ле һун жь мьн нәхәйидьн? Апе
мьни Шехсәфо, р'әһ'ма хөде левә, щийе ви щьнәтвә,
гәләк сәрһатийе қимәтли мьнр'а готьнә у әв незикки
ақьлабун.

Апе мьни Шехсәфо, сәрһатикә ва мьнр'а готийә
у әз һ'әта р'ожа мьрьне бир накьм, әв йәка ве т'әне
у т'әне к'аре бьдә шаһьле минани мьн. Апо дьгот, вә-
ки зуда Қөлихан бәге сәрк'аре эла Һәйдәра көр'е хвә
дьшинә Ване, вәки мәдрәседа бьхунә. Дә, чьқас п'ә-
рә бәртил дьдә, бьла хөде бьзәнвә. Дә, Қөлихан бәг
мәрьвәки гәләки дәвләмәнд буйә, п'әра т'ьме гәләки

дъдә кӱр'е хвә, ӱсуре алийе п'әрәда наһелә. Кӱр' мәһе пешьн р'ьнд дьхунә у р'ьнд жи п'әра хәрщ дькә. У паше ӱӱмбарбаз пе дьһ'әсьн, вәки п'әрәнә гӱр' щәм ви һәнә, гәдә дькьнә т'әле, бь гьлики дькьнә бьн бандур'а хвә, һеди—һеди пер'а ӱӱмбар дьлизьн, бәре шире дьдьнә гәдә, гәдә чәнд р'ожа жь ван дьвә, чәва дьвежьн тә'м дьдә дәве гәдә, дьһа сәр листька ӱӱмбаре гәрм дьвә, паше гәдә чьґаси дьлизә п'әрә же дьчьн. Кӱр'е ӱӱблихан бәге п'әра жь ӱӱмбарбаза дәйн дькә, әв жи же дьчә. Бь сальхе апо, әв 150 зер'и дьвә дәйндаре ӱӱмбарбаза, ви мәщбур дькьн, вәки һәр'ә дәйне ван бинә. Әв дьчә мал бь фелбазийе башґә—башґә дйа хвә дьхапинә, бе баве же зер'а дьстинә у жь баве жи бе де 50 зер'и дьстинә у те Ване- гьшк же дьчә у ӱӱмбарбаз аг'ьри ви дькӱжьн. Аһа, йазийа ви зьлами бона п'әра чәва хәлаз бу. Йәґин һун жи дьхазьн йазийа мьн ӱсавә, әре? На хер, әз дьчьмә хандьне, мьнр'а п'әрә нә лазьмьн, мьнр'а хандьн лазьмә...

Ду хәбәрдана Зеһьрр'а дьвә ӱрәбальха щьмә'те, һәрәк бәр хӱда хәбәр дьдә, паше изне дьдьнә ви, вәки әв готьна хвә бежә:

— Диса дьвәк'ьлиньм, вәки әз дур у незик хӱламе вәмә, бь ве т'ьфаґа вәр'а ша у к'ӱбар дьвьм. Әв п'әре иро вә данә мьн, һәла һьнәке жи ве бьдьн, әз п'ешк'еши Ә'т'аре Аг'е дькьм. Бьла мәрвьвәки эла мә р'авә бежә, вәки апе Аг'а лазьми ви нәһатийә? Бь т'әхмина мьн, әв лазьми гьшка һатийә, вәки хвә жь зәвтчийа хайикә, һәла зедаја сәр, кери эл у әширәте майин жи һатийә. К'е силаһ'е кәвьн, шькәсти анинә щәм чекьрийә, һ'әта фишәк, ӱмә у т'ьвьнг жи чекьрьнә данә щьмә'те ,ә'рәбә, фьрхун жи чекьрьнә у капекәки кор жи жь вә нәстәндийә. Ньһа р'ьщакьрьна мьн жь вә әвә у һун заньн мьн у Ә'т'ар т'әвайи хандийә, әм гәләки жи жь һәв һ'әз дькьн, әм бьранә, мьрьн у жийина мәйә сәр һәвә. Ә'т'ар р'ьнд хандийә у р'ьнд жи к'ӱтакьрийә. Бьла кәко бь-

бахшинэ, Усьве бѣра р'ѣнд занэ, вѣки кѣко эм чѣва
һини э'мѣйате шер' кѣрынэ, мѣн жи эв дѣзи кѣко
һинкѣрийэ, хѣде чѣтънайэ бажерда нѣдэ, ле бѣзанвѣн,
вѣки Э'т'аре бѣра ве пышта мѣн бѣсѣкѣнэ у баре мѣни
гѣран ве бѣдэ сѣвѣккѣрынэ. Зэ'ф жи эрмѣнийэ, эм
к'ѣрд фѣрқийэ данайнѣнэ ор'а мѣлѣта, т'ѣне эв мѣ-
рѣве һѣщавэ. Һѣма ван п'ѣра бѣдѣнэ Э'т'ар, бѣла кѣке
мѣн жи сѣве у дѣсва пѣй мѣ бе, мѣдѣре мѣдрѣсер'а
хѣбѣрдэ ,қич'ка бѣде у бѣдэ қѣбулкѣрынэ. Эв йѣка ве
бѣвѣ тѣштѣки баш у һун жийэ п'ѣр'и—һѣндѣки бѣр
қѣнщийа апе Аг'е дѣрен у һуне бѣзанвѣн, вѣки эм
бажерда дѣдѣнэ, нэ йѣкѣм.

Ду хѣбѣрдана Зѣһѣрр'а гѣлѣка сѣре хвѣ дѣһѣжанд,
нишана қайилбуне дѣдан у һѣнѣка жи бѣр хѣда дѣ-
готѣн, вѣки зѣлам р'аст дѣвежѣ, сѣр р'ѣа р'астѣ, йѣ-
не мѣ п'ѣре хвѣ данэ Зѣһѣр у йѣне Э'т'ар, йѣкѣ. Һѣнѣ-
ка жи эпѣшкѣлэ дѣготѣн, вѣки қѣнщийа Аг'е эшѣд-
бѣһалһ сѣр мѣ гѣшка һѣйэ у т'ѣне эм бѣ ве р'е дѣкарѣн
бѣн қѣнщийа ви щѣмери дѣрен, эв жи бѣре мѣйэ,
вѣхте бе, ве зэ'ф керѣ мѣ бе. Шѣхѣ'мѣр гѣлѣки дѣ-
фѣкѣрѣ, чѣва дѣвежѣн дѣне сѣробѣно дѣкѣ у бѣ демѣ-
ки гѣш дѣвежѣ:

— Эз горийа Заһѣре хѣмѣ, вѣки һақаси к'ур—
дур фѣкѣрийэ, фѣрқийэ данайнэ ор'а мѣ у эрмѣнийа.
Эм у ванава щинаре һѣвѣ дѣвѣр у қѣр'набун, мѣ
р'ѣжѣке бѣ сальхе кал у баве мѣ, нѣр'азѣбун жѣ һѣв
нѣдитийэ, эм р'ѣжа һѣвѣ қѣнщ у чѣтънда сѣкѣнинэ,
мѣ к'ѣмѣк дайэ һѣв, эм чунэ шин у шѣйе ван, эв һѣ-
тѣнѣ йѣ мѣ. Хѣде мала п'атше Р'ѣме дѣрмдаг'кѣ, вѣки
щийэ бѣласѣбѣб к'ѣка ви мѣлѣти ви вѣлати да һѣл-
дане. Ду қѣр'а эрмѣнийар'а, эв һ'ѣвт мале эрмѣнийа
қѣр'е р'ѣвин, һѣтѣнѣ нава эла мѣ, гѣнде мѣ. Щѣмѣ'та
мѣ р'ѣжѣке қѣли—қач'и жѣ ван нѣдитийэ у ван жи
жѣ мѣ. Вѣлѣһ, эв жи бѣре мѣнѣ. Һѣде хѣде Аг'а т'ѣ-
ме лѣзьми мѣ һѣтийэ у нѣһа жи лѣзьми мѣ те. Эв
п'ѣре кѣ вѣ чѣва к'ѣмѣқдари дѣда кѣр'е мѣн, эз жи
алийэ хѣда п'ѣшк'ѣши кѣр'е бѣре хвѣ Э'т'аре Аг'а-

щан дькым. Эw жи көр'е мьнә, фьрқи т'өнә, была көр'е мьн бажер'да т'эне нәминә. Эз жи борще хwә һ'әсав дькым, һьнәк қич'ька жи дайньмә сәр, хөде һ'әз бькә, сьве на дөсва, эзе һәр'мә бажер бьдьмә қәбулкьрьне. Щьмә'т, бьбахшиньн, әгәр дьле wә у мьн бәр wi мьләти нә т'әмьзбуйа, һазьр wә п'әрә дабун, һун заньн, wәки Усьве көр'е мьн жи мәдрәса гөнд к'өтәкьрийә, мьне Усьв бьда қәбулкьрьне? Дә, щьмә'т малиава, хөде жь бәр дәсте wә кем нәкә...

Дәмәке шунда Шехзаһьр, Әт'ар, р'ебьре ван хатьре хwә жь щьмә'та бәрәвбуйи, де у баве хwә хастьн, бәрбь щә'дандьна ог'бра хwә чун. Лавьк we р'оже ә'сьре тәнг гьһиштьнә Wане, дәр мала дөсте баве хwә Мәшәдисальһ пәйа дьвьн, сәр у ч'ә'ве хwә қәнщ дькьн, шиве дьхөн, р'адьзен. Усьв у лавьк дө р'ожа бажерда дьминьн, т'ьме тәлә—тәл дьчьнә һьнда мәдрәсе, хwә нава к'әләфе дор—бәре weда вәдшьерьн, Ә'дое һ'әсән аг'а у нә жи қиза wi навиньн. Ду we йәкер'а хатьре хwә жь Зехьр у Әт'ар дьхазьн у бәрбь гөнд дьчьн.

Се р'ожа шунда Шехә'мәр те щәм мөдөре мәдрәсе, бь лавайи—диләк, һьнәк жи тьрсандьне, зьмане хаш, йа сәрәкә бь бәртила зор анцах Әт'аре Аг'е дьдә қәбулкьрьне, ле мөдөр ньзанбу кө әрмәни дьдә һьлдәне.

Мәдрәсә авайики ч'ук бу, дәһ оде we һәбун. Одәкеда мөдөр, йәкеда сәйда, ле һ'әйште дьне дәрсханәбун. Авайи нә һақаси бьльнд бу, һ'им бь көвьра, ле дивар һ'әр'ийе һатьбунә чекьрьне, п'әнщәрәйә ч'укбун. Т'әмамийа дәрсханада сәр ә'рде хьсил, сәр ванда көлаве хөр'ьстанийә бь нәхше бәдәwва р'ахьстьбун. Алийе дәрсханейи р'асте, бәр бьхерийе дошәкәк, мөт'әкәк у балгин данибун, әw жи бона сәйдабу, һ'әwша мәдрәседа авийики ч'уки се одә у сьвдөрәкә бәр бу, әw жи мәдрәса қиза бу. Сәр һ'име фармана мөдөр көр' у қиза нә wәхте навбьр'ийе у нә жи чахе к'ө-

табуна дәрса һәвдö нәдьдитьн. Жьнәкә пирә бәдә'й-бә чәва дьвежьн зәбзәбийя бәр дәве щәһ'нәме дабу-нә бәр дәрә қиза, вәки көр' у қиз һәв нәвиньн, һәвр'а хәбәр нәдьн. Ч'ьвик ч'ьвиктийа хвә жь жьньке нәвербу бьк'әта мәдрәса қиза. Де у баве қиза бона we „хәмхөрийа“ жьньке гәләк п'әрә дьдане.

Мөдөрә мәдрәсә Һәмид әфәнди жи қанунәкә өсәйә сәрт данибу, т'ө имк'ана дитьна қиза нәдьбу. Қиза паши көр'а дәстбь дәрса дькьрьн у бәри ван жи к'ө-та дькьрьн. Ду дәрсар'а, һьнәка қизе хвә бь файто-не, ле йе майин бь қасьда дьбьрнә мале хвә. Мәдрәседа вәкә 150 көр'и у 40 қизи дьханд, жь вана һ'әвт көр' у қизәк к'өрдбун, йе майин гьшк т'ьркбун. Пира дәр-гәчи щарна ит'раф давитә сәр гәләк зар'е көр'ин, гьва ван хвәстийә қизар'а хәбәрдьн, мьн нәһиштийә. Дә, мөдөр жи тыштәки өсә дьгәр'ийа, әв зар' жь мәд-рәсә р'адьқәтанд, һ'әта баве ван р'өшәтәкә ч'ьвьр нә-даие, қәбул нәдькьр. Һәлбәт, ви заньбу зар'а к'е жь мәдрәсә дәрдьхә у бәртиле we жь к'е бьстинә.

Мәдрәседа дәрсе р'өһ'анийе щийе пешьн дьгьрт, дәрс гьшк бь шәриә'та дине мөсөлманиер'а сьх дьда-нә гьредане. Вьрда зьмане т'ьрки, фарьзи, әр'әби, һ'әсав, дьнезанәбун, т'әбийәт у йе майин жи дәрбаз дьбун. Вәхте шагьртәки дәрса хөйә р'өже һазьр нә-кьра, йане мәдрәседа шөльхи бькьра, сәйда гази щәм хвә дькьр, сәр чока дьда р'уныштандьне, бь чьрпийа гәрмашое р'агори ви дьк'әт, һ'әта қәвата ви һәбу-йа дьк'өта. Аһа гәләк хандк'ар жь к'өтана сәйда, мөдөрә мәдрәсә у ит'рафа мәдрәсә дьһиштьн у дь-р'әвйан. Пайизе дәрсханәйә т'ьжибун, ле чьқас бәр-бь баһаре дьчу, р'әқәма хандк'ара кем дьбу.

Заһьр у Ә'тар хәбәрдана т'ьрки әп'ещәйи зань-бун, ле алийе зьманәмеда һақаси жи те нәдьчун. Мә-һе пешьн һьнәки чәтнайи дьк'ьшандьн, хастьне мәд-рәсә жи гәләкбун. Ван гәләки дьханд, вәки ван чө-тьнайа алт'кьн. Әвана ван чәтнайар'а ә'мьлин у һе-ди—һеди бь хандьна хөва пешк'әтьн, сәйда әв дьпә-

сьнин. Заһър нава пенщ, шәш мәһе хандьнеда, гәләк тышт һин бу, дәрсдара гәләк зар' т'әслими ви кьрын, вәки әв к'омәке малда, дәрсханеда бьдә ван. Бь ви тәһәри наве Заһър алийе һинбунеда һәйло гьһиштә мөдөре мәдрәсе — Һәмид әфәнди. Мөдөр бәре гөһ-дарийа хвә нәдьда сәр we йәке, ле wәхте һәpp'о дәр-һәқа вида дьһатә готьне, кә әв хенщи р'ьнд һинбуне, өса жи к'омәке дьдә шагьрте съст. Мөдөр ду пәсьнан-дьна Заһьpp'а, р'ожәке жи сәйда дәстәхәте ви дьха-зә, wәхте әв ль ньвисара шийә мьрщанки дьһһер'ә, һ'әwаса ви те.

Һәмид әфәнди мәрвьәки һерс бу. Щарана щийе бәласәбәб зөлл жи дькьр, ви өса жи жь т'ө к'әси ба-wөр нәдькьр, сәйда жь ви зә'ф дьтьрсйан, чава щьн жь һәстьн бьтьрсә. Мөдөр аләма дьле хөда дьфькьри, чәва дьрәwьмә, wәки әв көр'е к'өрд жь зар'е т'ьрка гьшка р'ьндтьр бьхунә, зар'е мә мөһт'аше шивьн, мәдрәседа щийе пешьн бьгрә, йәқин баве ви р'өшәт дайә һ'әму сәйда, ләма жи ви дьпәсьньн. Лә бәле Һә-мид әфәнди мәрвьәки занә у бьлйан бу. Бь сальха, ви нә кә т'әне Стәмбуле, ле wәлате әщнәбийа жи хан-дьна хөйә бьльнд дәстанибу. Әв р'өке дьчә дәрсхана, кә Заһър теда дьхунә, ә'мьри сәр дәрсдар дькә, wә-ки дәрсе бәри гьшка жь Заһър бьпьрсә. Жь щавда-йина Заһър әв мөһт'әлгьрти дьминә, паше әв жи чәнд пьрсе чәтьн алийе зьманнәмеда дьде, Заһър чь-қаси бежи щава ви р'ьнд дьдә, паше дьдә хандьне, жь we жи р'әзи дьминә. Мөдөр ду we йәкер'а п'ор--п'ошман, тыштәк нәгот, жь дәрсхане дәрдьк'әвә дь-чә ода хвә у дьк'әвә нава мьтала. Щарана чәва мә-рийе нәхwәши ле зор бькә, бәстава һәwал дьда у дь-гот: „Чәнд сала пешда, йәки к'өрд диса щәм мә дь-ханд у р'ьнд һин дьбу, бь сальха паше мьқабьли ди-wana мә дәрк'әт. Щаньм, әв к'әфьре к'өрда зорьн. Әв гәда, әгәр әм инсафа хвә нәшәwьтиньн, һьнәки жи сәйда чәнд мәһа пер'а р'ьнд мьжул бьвьн, дькаре

хандьна бьльндда бе қәбулкьрыне. Ах, көр'әки мьни ва занә һәбуйа, иди дәрде мьне т'өнәбуйана!... Әгәр Заһьр т'ьркбуйа, баве вийе зуда шөхөле көр'е хвә бьшанда Стәбуле, йане Анәқәре, кө ви вьра бьханда...“.

Сала хандьне иди бәр к'өтабуне бу. Хенци ша-гьрте дәрсхана Заһьр, йе к'оме бьльнд жи әв т'ьлйа нишани һәв дьдан. Зар'е қөльхчийе қәзае у щьмә'та сада сәре хвә Зехьрр'а хар дькьрын, һ'өрмөта ви дьгьртын. Көр'е сәрк'әре қәзае чәнд щара Зехьрр'а готьбу, кө вәрә мала мәда бьминә, әм дәрса т'әвайи һазьр бькьн, т'әвайи һәр'ьн у бен, т'әвайи бьху-ньн, р'авьн, баве ви гьва мәрвьәки башә, ве имдаде бьдә баве тә, шөхөле вәйе башвә, мөдөр у сәйда гьшк ве бәр тә сәре хвә бәржеркьн. Заһьр р'әзи нә-дьбу, вир'а дьгот, кө әз көр'е мәрвье садәмә у һьм жи к'өрдьм, әгәр баве тә бьзанвә, ве тыштәки майин бинә сәре мьн. Көр'е сәрәке қәзае вир'а гот, вәки баве ви бәндәки мьлаһими қәнщә, тәр'а тыштәки жи навезә. Заһьр вир'а р'әзи навә, гьли дьде, вәки ве т'ьме к'омәке бьдә ви, чәва дьдә зар'е майин.

Көр'е сәрәке қәзае дьле хөда дьфькьрә, вәки мьн дәрһәқа Зехьрда баве хөр'а нәготийә, әгәр бав у дийа мьн р'азивьн, әзе Зехьр бьдмә қайилкьрыне. Әз дәрһәқа ве мәсәледа бәре дийа хөр'а бежьм, әгәр әв қайил бу у әзе паше бежмә баве хвә. Әв ве пьр-се дийа хөр'а дьвежә, де жи давежә сәр баве. Әв р'о-ке мәщбур дьвә, дьчә һ'өзура баве, бав у көр' хеләкә хөрт һәвр'а һәвал дьдын у паше хастьна хвә дьвежә баве:

— Баво, мьн бьбахшинә, әз дьхазьм тыштәки жь тә р'ьща бькьм! Баво, исал мәдрәса мәда көр'әки гә-ләки ақьл һатийә қәбулкьрыне, йәса һ'әйфә, иди қәт навезә. Әв к'омәке дьдә мә зар'а гьшка... Дә, вөхте хандьна мә жи һьндьк майә, бьла пьһава бе мала мә һәр'ә, һини к'өлфөте мөвә, ве бәр дөсте мә жи бьхө-вьтә, ле сала т'әзәда бьла бе мала мәда р'авә у р'уне.

— Бсәкьнә, бьсәкьнә,— бав дьвежә,— йәқин тә дәрһәқа ви гәде к'ордда дьвежи, әре? We р'оже мөдөрә мәдрәсе дәрһәқа вида мьнр'а гьликьр у мьн жи готе, гәләки р'у нәдә ви мьләти. Бәсә, бәсә, тә бәр гөһе мьн бьки вьнгә—вьнг. Лаво, тә ақьле хвә өндәкьрийә, һ'әшиш ич'кьрийә, тә дин буйи, вәки т'ьрк буйа, әв шөхөләки башқәбу. Һәр'ә ақьле хвә бәрәви сәре хвә бькә, к'орд дьжмьне мәйә кал у баваньн. Бьщәһ'мә!... Незикайе ви нәки, һа!...

— Баво, чьма һерс дьви,— көр' гот,— әз сәре тәкьм, әв жь т'ьрка баштьрә, зә'фи ақьлә, у...

Бав бь һерс жь щийе хвә р'адьвә шәмақәкә өсә дьдә сурәте ви, агьр жь пеш ч'ә'ве ви давежә. Дьвә кур'ә—кур'ә гәдә дьчә щәм дйа хвә. Дәрәнг—дәрәнг готьне Зеһьр бир ани, паше көр'ьк чәва р'әза бь хвә жи ньзаньбу. Сьве вәхте гәдә чу мәдрәсе, гази Заһьр кьр у дьзикава жер'а гот:

— Заһьр щан, әз һ'әйрана ч'ә'ве тәмә! Тә дәрһәқа хәйсәте баве мьнда р'әсти. Әз бега дьле хвә чум, ле баве мьн...

Заһьр дәсте хвә пышта ви хьст, әвана жь һәв қәтйан. Ду we хәбәр дана гәде т'ьркр'а, Заһьр т'әма мийа р'оже п'осидә бу, бәшәра ви вәнәдьбу. Әв готьна баве гәдә, гәләки һ'өкөми сәр р'өһ'е ви кьрьбу.

Вәхте дәрс к'өтабун, Заһьр дәвса һәр'ә мәнзила хвә, бәрбь мала к'ьриве баве хөйи т'ьрки дьне чу, Әт'ар жи бәрбь мәнзиле чу. Пьш мәдрәсе Заһьр қот р'әсти қиза Ә'до бәге у р'ебьре we һат, ван бьн ч'ә'вава ль һөв ньһер'ин, кәч'ьк у р'ебьр ләз бәр wir'а дәрбазбун, Заһьр пар'ава ль бәжн—бала we р'ьнд мезә кьр, чьқаси бежи хаша ви һат. Кәч'ьк вәхте р'еда дьчу, зә'ф фәсал, вәки р'ебьр we нәк'әвә шьке; гьва бь сәбәба башқә—башқә пашда ль Зеһьр дьнһер'и у диса ог'ьра хвә пешда дьщә'данд. Заһьр жи һеди—һеди пәй ван дьчу, вәхте кәч'ьк у р'ебьр ль кер'а к'уч'е вәгәр'йан, кәч'ьке дьзи р'ебьр, п'инәк авитә әрде. Заһьр ләзанд хвә зу вьрр'а бьгһинә, бе

we чь авит. Wi хеләке шунда хwә wi щир'а гиһанд, дор у бәре хwә р'ач'ә'в кър, п'инә жь ә'рде һьлда у зу кърә щева хwә, соҗаҗәкә майинр'а иди нәчу мала к'ъриве хwә, чу мәнзила хwә, wi дәсмал вәкър, теда к'аг'ьзәк дит у дәстбь хандьна we кър. „Шехзаһьр, әз һ'ьзуре жь тә дьхазьм, әм һәрдө жи шагьртьн, ле әм р'уйе һәв навиньн. Дьвә ,тө бежи, wәки әв чь қи-зәкә р'едәрк'әтийә, нә мьн нас дькә, нә мьн бас дь-кә, щарәкева мьнр'а наме дьшинә. Йәқин әw мина баве хwә жь р'йа һәқ дәрк'әтийә. Ле әз қиза мьләте хөмә, бона мьләте хwә дькарьм өмьре хwә бьдьм. Әм қиз һәрр'о п'әнщәрер'а wә гьшка дьвиньн, әз гәләки тә дьнһер'ьм, ле тә әз нәдитьмә. Әз һиви дькьм дәрһәқа мьнда хәрав нәфькьрә, мьн фә'м бькә. Тә ве мәдрәса ч'укда жи, наве мьләте мьн дәрхьстийә, әw йәка бьльндайа сәре мьнә. Wәхте әз у қизе т'ьрка һөвр'а дьк'әвьнә һ'өщәте, әз наве тә дьдьм, зьмане ван көрт дьвә. Мьне ва әв намә һьвисийә, ле һьзам—к'ьнге, бь чь фәсале we бьгһижә тә. Ах, дьвә тө жи һәжь ве к'әзава бәр дери һәйи? Йәқин баве мьн п'әрә гәләк даје we, ләма жи оральхийе нәдә мьн. Дә, бь хатьре тә, хушка тә! Сьмбла қиза мьләте хwә“.

Заһьр wәхта нәмә ханд, жь ч'ә'ве хwә бавәр нә-кър, дәрба дөда ханд, п'ор'е сәре wi биз—бизи бу, һьзан бу чь бькә, чәwa щьмә'т дьвежә „wi дәрди те-хә к'ижан т'ьрбе“. Әw хәрқи мьтала бу, дьне сәро—бно кър, у те сәр we нете, wәки әwә жи мина баве хwә заршьринәкә хәбәрхашә, дьжмьна мьләте хөйә. Әw қәстика өса дькә, wәки нәме мьн бьк'әвьнә дәсте we, әw жи бьдә баве хwә у бь we йәкева бьгһижә нет у мәрәма хwә. На хер, әз т'ө wәхта wer'а нәма на-шиньм. Ду we йәкер'а, Заһьр баве we һәмбәри сәрәке қәза Wане дькә, ле we жи һәмбәри көр'е wi дькә. Дьве дьле we жи мина wi щаһьли т'әмьзә. Ә'щевма-йин әwә, wәки we бьн нәма хөда чьма нәньвисийә Сьмбьла Ә'дое Һ'әсән аг'а, ле һьвисийә Сьмбьла қи-

за мьлэте хwэ? Зэ'ф мэсэлэкэ чэтынэ, вэбьжартына
we гэлэки дьжварэ...

Р'астэ, wi нэмэ да Э'т'ар жи, ле нэһатынэ сэр не-
тэке. Сьвэтыре Заһьр т'эви зар'а лаqьрди дькьр, ле
готыне нэме жь һ'ыше wi дэрнэдьк'этын у wi нькар-
бу бе имдад эw мэсэлэ чэwa лазьмэ вэбьжарта, бь-
һата сэр qьрарэки. Заһьр паше һатэ сэр we нете, wэ-
ки гази Усьве бьра бькэ, we мэсэле т'эвайи һ'эл бь-
кьн, аqьл жь аqьла зедэтырэ.

Заһьр у Э'т'ар ду дэрсар'а чунэ хане, нэ гөндие
хwэ у нэ жи йе щинар кэсэк нэдитьн, п'ор—п'ошмаг
вэгэр'йанэ мэзила хwэ. Шехзаһьр жь һерса хwэ
авитэ сэр щи, диса ноqи мьтала бу у чэwa р'аза, бь
хwэ жи ньзанбу.

Э'сыре тэнг бу. Р'ое зува гөлийе хwэ бэрэвкьрбу,
тарийе э'рд һьлч'ьни бу. Ньшкева жь сьвдэре дэнге
Усьве бьра wi т'эсэли дьвэ, жь дэнг эw хwэ нава щи
у ньвинада бор дькэ, һэw дьзанэ хэwнедайэ, диса дь-
к'эвэ хэwa шьрин. Бистэке шунда Усьв хwэ давежэ
сэр щие бьре хwэ у паше жи Э'т'ар мач' дькэ, тене
дэст у р'уйе һэв, к'еф—һ'але һэв дьпьрсьн, бэ'са де,
бав, зар'а, щьмэ'те ,qəwьм, пьсмама, гөндийа дькьн.
Паше эw һ'эта ниве шэве һэвр'а сөһ'бэте дькьн. Оде-
да хенщи һэрсека т'ө кэс т'өнэбу, Заһьр дьхаст мэ-
сэле бэр бьре хwэ вэкэ, ле wi һэла сэбьр дькьр.
Усьв п'осидэ—п'осидэ готе Заһьр.

— Тө сэре кэкоки, qэт тэ т'элэqr'эш Э'до, йане
qиза wi дитийэ? Дьве qиз жи мина баве хwэ мэдрэсе
т'эви һэв дькэ, эре?

Wəхта Усьв пьрса пашьн да Заһьр, эw диса хэр-
qi мьтала бу, хэте нэма кэч'ьке бэр ч'э'ве wir'а дэр-
баз бун, ньзанбу щава бьре чь быда. Эw йса жи фькь-
ри, wэки даре дьнйалекеда чьqас тьшт бе хастьн у
бе һ'эмде бэнда дькарэ бьqəwьмэ. Аһа wi иро дьхаст
Усьв бьвинэ, у эw һат. Wi дьхаст дэрһэqа нэма кэч'ь-
кеда wi бышewрэ. У аһа Усьв дэрһэqа кэч'ьке у баве
веда бь хwэ пьрси, сэр гьлийа вэкьр.

— Бьра, чьма тō щава мьн нади,— Усьв дьве-
жә, — дьвә әвә р'едәрк'әти, тō кьри қәвза дәсте хвә?
Бәле, бәле, кōрдфроше мә кембун, ньһа жи сәрда йәк
зедә бу... Фьланк'әс, һәла нәдәрәнгә, навә мала мә
хәрәв нәкә, әм жь ве к'урька щәһ'нәме дәрән, һәр'
нә мала хвә. Нә мә кавране дәва дитийә, нә жи дә-
вәчи, хәлаз бу чу. Мала тә бышәшәтә, тō же һәр'и,
әгәр эла Қадьрийә бь ве йәке бьһ'әсә, ве к'ока мала
мә бьрәлине у һ'әта ог'ьле— бьног'ьл ве нава эл у
ә'ширәте К'ōрдстанеда бе готьне. Ижа вәрә бәр ве
дәф у зōр'на ч'әп доз бькә? Малхәрәво, әз же чуйо,
ижа чьма дәнге хвә наки, дьле мьн т'әқийә, да?!

Шехзаһьр һьнәки к'әнийә, чу жь қōт'ийә к'ьница
к'аг'ьзәк дәрхьст у гот:

— Бьре мьн! Тō бь сальха р'аст нәһати, к'е дь-
гәр'и, һәр'ә ви бьвинә. Әз нә жь ван мәрьвамә, әз
қул у диле мьләте хōмә. Малавайо, дьле тә дьле-
ч'ьвиканә, һ'әмда тә қәт т'ōнәнә. Ща һәла тō һьнәки
бьсәкьнийәи, тә пьрс— пьрсйар бькьра, паше тә әв
нәбуйә қьр'ещ сәр мьнда бьбаранда. Әз нә кōр'е то-
ламә дьне, аләм де у бәве мьн, к'ок у бьнк'оке мә
нас дькә у жь алийе щьмә'теда мала мә т'ьме һати-
йә қимәткьрьне. Ижа әз р'авьм навә ве ошәхе әрде-
хьм, әре? На хер, тыште йса нәбуйә у навә жи... Һа-
ни ве нәме бьхунә те паше бьзанви...

Усьв дō щара нәма Сьмбьле дьхунә, паше хәрқи
мьтала дьвә, дьле хōда дьгот, вәки қиза ви хунхō-
ри ва бьнвисә, гьва „әз қиза мьләте хōмә, қиза к'ōр-
дайә һәқьм“. Әва чь тәвайә, чьма нә қиза Ә'дойә? Ле
чьма ва дьнввисә? Демәк, мьқабьли бәве хвә дәрте?
Әгәр әв йәка һәқә, бьла йәкир'а бьр'әвә, навә Ә'до
иди нәйнә сәр хвә. Жь бьн ви барә гьрани қьр'ещ
дәрә. На щаньм, әв кәч'ькәкә дәлк'базә, мина бәве
хвә р'увитийе дькә, дьхазә гәде мә техә т'әле. Ви
бәре хвә да бьре, гот:

— Заһьр, әз жь ве нәме тыштәки сәрхвахт на-

вѣм. Эѡ дѣхазѣ бежѣ, ѡѡки эѡ нѣ қиза ѡи бешѣрма-
йѣ, ижа к'ийе же бавѣр бѣкѣ? Ёѡла тѣ бежѣ, бе ѡѣ
чѣѡа ѡѡвдѣ дит у ѡе чѣѡа щѣлѣ'т кѣр намѣкѣ ѡи щѣ-
р'ѣйи тѣр'а бѣшинѣ?

Заѡр нѣилащ ма, чѣ дитьбу, чѣѡа нѣмѣ ѡѡлдабу,
қануна мѣдрѣсейѣ дѣрѡѣѡа дитьна қизада, гѣшк бѣре
хѣр'а шѣровѣкѣр у кѣтасиѣда гѣт:

— Усѣѡ щан! Бѣнѡер'ѣ, ду хандѣна нѣмер'а тѣ
к'ѣти наѡа чѣто чѣтънайа, нѣкари ѡе пѣрсе р'аст са-
фи бѣки. Нѣ ахѣр, ѣм жи мѣрѡѡѡн, мѣ жи ѡѡкѣ аѣѡле
хѡѣ эѡ пѣрса ѡѡбѣжартийѣ у нѣгѣѡиштѣнѣ т'ѣ дѣлаѡа.

— Э'зизе мѣн! Нѣѡа ѡѣр тѣшт бѣна мѣн э'ѡанѣ,—
Усѣѡ гѣт. — ѡе дѣле чѣма намѣ тѣр'а шандийѣ? Ма-
дѣм, кѣ ѡѣ ѡѣѡ нѣдитийѣ, ѡѣ ѡѡѡр'а гѣп' нѣкѣрийѣ,
ѡѣла ѣм бежѣн дѣрѡѣѡа ѡ'ѣбеда тѣштѣк т'ѣнѣнѣ, ле чѣ-
ма гѣрѣке эѡ ѡа бѣѡѡѡѡѣ?

— Усѣѡ, ѡѣма эз жи ѡе „чѣмаѣ“ дѣгѣр'ѡм,— За-
ѡѣр гѣт,— бе гѣло эѡ к'ѣда р'ѣѡийѣ? Мѣн мѣсѣла кѣ-
р'ѣ сѣрѣк'аре қѣзаѣ тѣр'а сѣри у ѡ'ѣта бѣни гѣтийѣ.
Эз т'ѣхмин дѣкѣм, ѡѡки мѣсѣлѣ бѣна мѣ ѡѣрда фѣм-
дарийѣ. Дѣмѣке бѣфѣкѣрѣ, сѣрк'аре қѣзаѣ хунхѣрѣ,
ле кѣр' фѣрқийѣ данайнѣ орт'а мѣлѣта, нѣ кѣ эѡ т'ѣ-
не жѣ мѣн ѡ'ѣз дѣкѣ у ѡ'ѣрмѣта мѣн дѣгѣрѣ, эѡ ѣса
жи зар'ѣ мѣдрѣсе гѣшка ѡ'ѣз дѣкѣ у щарана ѡѣхте
дѣрсдар зѣлме у ѡанѣ шѣхѣле нѣ р'аст тинѣнѣ сѣре
зар'а, эѡ ѡанр'а дѣк'ѣѡѣ қал у щѣнге, бѣ қѣлѣх у
р'ѣт'ба бавѣ хѡѣ ѡан дѣдѣ тѣрсандѣне у дѣст зар'а
дѣк'ѣшинѣн. Эѡ дѣрсханѣкѣ майинда дѣхунѣ, ѣгѣр
ѡѣхте навѣр'ийа дѣрса мѣн нѣѡѡнѣ, ѡѣр ѡ'ѣбубѣкѣ
гѣдѣ алики дѣчѣ. Дѣѡѣ эѡ кѣч'ѣка жи ѣсавѣ? Дѣле ѡе
т'ѣмѣзѣ, ле қѣѡѣта ѡе нѣгѣѡижѣ бавѣ, ѡи бинѣ сѣр
р'ѡа р'аст. Чѣ занѣм, дѣѡѣ эѡ дѣлѣк'базийѣ жи дѣкѣ,
мѣѡа нѣ э'ѡанѣ...

— Э, мала тѣ ававѣ,— Усѣѡ дѣѡѣжѣ,— эз чѣѡа
ѡан гѣтъне тѣр'а р'азѡѡѡм... Нѣ ахѣр, щѣмѣ'те ѡѣхте-
да р'ѡнд гѣтийѣ: „Тѣ ѡи щамѣри нас дѣки? Йѣ майин
дѣѡѣжѣ, ѡѡки мѣн ѡи э'ѡдир'а ѡѡѡалти нѣкѣрийѣ“. Тѣ

Һәw дъзани мазьне мә, кал у баве мә, әw хәбәрана бадьлһәwа готьнә, бе щи готьнә, wана әw ә'мырда дитьнә, щер'бандьнә у паше готьнә. Ә'ширәт сәр wi тиш—тиши буйә, тә һати һе мыр'а ч'ир'ока дьвежи. Т'әмамыйа хәлqе К'өрдстане дәрһәqа гәвәзти, дьр'ути, бәриһәwdана хәлqе у зөлма әw дькә дьвежьн, ле тә к'әти хәwа шьрин у тә һәрдә гөһе хwә пәмбөва т'ьжи кьрийә, йәqин нахази дәрһәqа weда т'ө тышти бьбьһизи, әре? Бәлки әw жи мина баве хwә дьжмынә. Заһьр, чьма мәщал у фьрсәнд нак'әвә тә, тә wep'а хәбәрди. Бь т'әхмина мын, һьнги тә һати Wане, те к'әвше хандьне тә фәqир у геж кьри. Бьра, һ'әта тә кәч'ьке нәвини, әз жи тыштәки нькарьм бежьм, бь wан р'әшбәләка тыштәк дәрнак'әвә.

— Мала тә ававә,— Заһьр гот,— сьве зу qәрәбашик we тинә мәдрәсе у пышти навар'оже те дьвә, навбьр'ийа дәрса жи мынк'ун т'өнәнә. Зәбзәбикә дәрге щәһ'нәме бәр дәре qиза сәкьнийә ,наһелә сәйда жи хенщи дәрса wанp'а башqә хәбәрдьн. Һәр т'әне мәщаләк һәйә, әw жи әз дьтьрсьм, тә мыр'а р'әзи нәви. Әз гәрәке бьзанвьм әw жьнька пир к'ө дьжи, сәмта ханийе we, чәнд нәфәре мала we һәнә, паше һе әм дькарьн к'өләкер'а, йане дери жь qөр'qөр'е дәрхьн у һәр'ьн сәр бина we бьсәкьньн, qьрме дәрхьм, wәхте әw ч'ә'в we к'әвә, we бьр'ьщьфә, тек'әвә лавайа, әзе wi чахи шәрт дайньмә орт'а хwә у жьньке. Бона we йәке жи щөләт лазьмә у чәнд хорте бь готьна тә.

— Бьра,— Усьб гот,— тә р'әсти, ле р'өһ' жи шьринә, дьвә әw жь р'өһ'е хwә дәрбаз нәвә. Заһьр, һәла чәнд р'әжа бәләдийе бькә, бе мала жьнькеда к'и һәйә, к'и т'өнә. Бь гьлики мала we р'ьнд бәләд бькә, әз жйе һәр'мә гөнд, паше чәнд хорте бь готьна тә һьлдьм у бемә щәм тә.

Сьвәтьре лавька хатьре хwә жь һәв хәстьн. We р'әже Заһьр нава фькрада бу, чәwа бькә жьньке те хә qәвза дәсте хwә у деме Сьмбьлейи п'әрдәкьри бь-

дә вәкьрьне. Заһьр әв чәнд р'ож бу мина тәйре ат'мәчи пәй жьньке дьгәр'ийа, ле нәдыгьништә нета хвә. Қомсийа п'ьр'и—һьндьки дәрһәқа Зехьрда идара қәзайә хәйбер'а готьбун, мәрье ван жи һьм р'о у һьм жи эвара әв из дькьрьн, бе чьва мьжул дьвә. Һәлбәт, Шехзаһьр сәр ван һ'әс у бә'са к'әтьбу, вәхте әв у Ә'т'ар жь мәдрәсе дәрдык'әтьн, дитьн, кә ван из дькьн, ви р'йа хөйә азабуне у һьлдана шыкбәрийе т'әне мәчит һ'әсав дькьр. Вәхте Заһьр дьдит, кә ви соқақеда из дькьн, ван р'йа хвә дьгәһәст, бәрбь р'йа мәчите дьчун, т'әви мәчитвана ньмеж дькьрьн. Ду ньмежер'а дьчу щәм мәлле сәрәкә дәрһәқа қануне шәриә'теда же дьпьрси, ви жи щава ви дьда, әп'ещә вәхт дөкөшт, изкьри жи әв кьрьне Шехзаһьр из дькьр, дьдит. Шехзаһьр, вәки мәллә бькә мәрье хөйи незик, вәхте жь мәчите дьхәст дәрк'әта, ви һьнәк п'ақнот чәва бәртил дьдае, вәки мәллә ви т'ьме бьпәсьнә у мәрьвәки р'әһ'аниейи һәри баш һ'әсав бькә. Ду we кьрьна хөр'а, һәрда бәре хвә дьда мәнзила хвә дьчун. Заһьр у Ә'т'ар чуйина мәчите хөр'а кьрьбунә ә'дәт, вәки шыкбәри сәр ви бь т'әмами бе һьлдәне. Зат'и дәрсе мәлләйә р'әһ'анийе жи мәдрәседа һәбун, вәхте мәллә дьһатә мәдрәсе ль дәрсхане, сьвдәре, дәрва р'әсти Шехзаһьр дьһат, нава шагьрт у дәрсдарада бь демәки ша гази щәм хвә дькьр, „Көр'е мьн, Заһьр, бона һинбуна қайдә—қануне дине Мәһ'мәд п'ехәмбәр, дәре мәчите у мала мьн т'ьме бәр тә вәкьринә, вәнәк'ьшә у шәрм нәкә, һа?...“.

Мәрье идара хәйбейә кә Заһьр из дькьр, дәрһәқа чуйина Заһьрә ду дәрса у р'өже ә'зизә, кә щьм-ә'т дьчу мәчите гьшк сәрәке идарер'а готьбу, ле қомсийа һәрр'о дәрһәқа кьрьне вида бь к'ин дьготьнә сәрәк, ви диса фькра хвә дьгәһәст у мәрьвәки дьне дьшанд, вәки Заһьр из бькә, бе чьва мьжулә. We р'өже Заһьр мәхсус дәрк'әтьбу соқақе, вәки ә'сәйн пирька дәргәван бьвинә, дит, вәки йәки нәнас әшкә-

рә ви из дькә, ви фьрсэнд фут нәкьр, р'аст бәре хвә да мала мөлләе мөчите, әв чәнд щара пешда чу-бу мала ви. Вәхте Заһьр к'әтә һ'әйата мөллә, сәлам данә һәв, к'әф у һ'әле һәв пьрсин, бистәке шунда әв хорте изкьри жи к'әтә һөндөр', мөллә у Заһьр щәм һәвдө дитьн, сәлам да мөллә у бь дем у ч'ә'ве хвә да фә'мкьрьне, кө дьхазә вир'а хәбәрдә. Мөллә бь щур'әки Заһьр да сәрвахткьрьне, вәки һәр'ә мал, әзе ньһа бем .Мөллә нәп'акр'а к'әтә сөһ'бәте. Заһьр бь көл у дәрд чу мал, қьрма хвә да сәр әйех, кө тыштөк бьвө, бькарвө щава нәп'ак бьдә. Хеләкә хөрт хәбәрдана мөллә у нәп'ак к'ьшанд, паше дәрәнг—дәрәнг мөллә һатә һөндөр' у бь бәшәрәкә хаш гот:

— Заһьр, лаво, жь идара диванейә хәйбе пәй тә дьгәр'ьн. Щаньм, тә бәре ә'влин шехи, әвләде п'ехәмбәрайи, йа сьсийа жи һәрр'о тейи мөчите ә'бәбәти хөде у п'ехәмбәре хвә дьки, чәва дьқәвьмә, вәки тә мьқабьли қайдә—қануне дивана мәйә мөсөлмание һәр'и? Әз т'ө вәхта тыште өса бавәр накьм. Қәрәз, чәва лазьмә мьн әв да сәрвахткьрьне у инакьрьне, тә тыште өсава мьжул нөбуйи у навн жи. Бь гьлики, әв лавьке жь наве мьн һәр'ә сәрәке диванханер'а бежә у әве мина р'уне һ'әланди готьне мьн қәбулкә, мьж у думана нәп'акайә кө сәр тәда гьритийә, ве бе һьлдәне, те жь дәрд, бәла у ит'рафе кө авитьнә сәр тә, хәлазви. Дә дәстмьз жи...

— Кәке мөллә, әз бь хөлам, әз дур у незик мьнәтдаре тә у ошәхемә. Щаньм, дәстмьз һеч, чәндәки шунда Усьве бьре мьне бе у... Кәко, ахьр т'ө гөне мьн т'өнә, әз р'ьнд дьхуньм, сәва ве йәке жи ч'ә'внәбарийа мьн дькьн. Ижа ви чь дьхаст, чь дәрһәқа мьнда дьгот?

— Көр'е мьн,— мөллә гот,— иди чь шөхөле тә һәйә дьпьрси, мьн һ'әму шөхөл к'өтакьрийә. Вәхте әв диса пәй тә бьгәр'ьн, к'әре тә бь ван нәк'әтийә, мьнр'а бежә, бәсә, жь дәве мәстьр филә, ижа әзе р'аст һәр'мә щәм сәрк'әре қәзае, ижа тә бьһист?

— Мәллә мән, — Заһър гот, — ахър, мән қәт т'әхмин нәкьрийә, вәки әв пәй мән дьгәр'ә, чьма мән чь гөнәк'ари кьрийә, вәки пәй мән дьгәр'ән у тә жи һәр'и щәм сәрк'аре қәзае. Ыун тенә мөдрәсе, дьвиньн, вәки әз чәва шава дәрсдара дьдъм, өса жи йа сәйдае майин. Ыани ван дәһ п'ақнота хөр'а техә хәрщәльхәке. У тә һиви дькьм, ви дәрһәқа мьнда, ахър, чь дьгот?

Вәхте мәллә дәһ п'ақнот һьлдан, к'ефа ви хаш бу, бәнгзе деме ви вәбу, р'удан у сьмела хвә кьрә ньзәме, п'әрә кьрә щева хвә, дәстбь хәбәрдане кьр:

— Дә лаво, тә нә хәлқи, әз фьрқийе данайньмә орт'а тә у әвләде хвә, зә'ф жи тә к'өрди, ижа чь? Р'ьнд бьзанвә, кә мәрвь сөр'а диwane һәр щи вәнакә, вәхте бьзанвьн, we мән бьдье гөнәк'аркьрье. Тә зә'ф хәрав данә нишана дәвләте, гьва тә мөдрәседа дәрдьк'әви мьқабьли мөдөр, дәрсдара, т'әвгьредана тә к'өрде ч'йәе Гьридаг'ер'а һәйә, диwan дәрһәқа к'өрдада чь қьрари дәрдьхә, тә пе дьһ'әси у щаве ванр'а дьшини у... Чәва дьвежьн мән сәре лоде гьрт у вьр һада кәсәк тә надә нәр'әһ'әткьрье, пәй тә нагәр'ән...

— Мәллә мән, — Заһър гот, — әз зә'ф р'азимә жь тә у кьрье тәйә бавтие, қәт бав жи ва көр'е хвә жь чәтнайа дәрнахинә. Хөзъл һ'әвт мире мьразар'а, әз шөхөле өсава мьжул бьбума, әхтийарийа ван һәбу. Ахър, қәт мәрвь сәра диwана хвә дьдә „дьжмьн“?

Ду әзәт у һ'өрмәта мәлләр'а, Шехзаһър щәвхерийе дьдә мәллә у к'өлфәте мале, бәрбь мәнзила хвә дьчә, сәрһатийа хвә йәко— йәко Әт'арр'а дьвежә. Се р'ожа Заһър сәр һәвдә ду дәрсар'а ль соқақа дьгәр'ә у дьвинә, вәки готье мәллә гьһиштьнә идара хәйбе у ви из накьн. Р'ожа чара у пенща чәва дьвежьн ч'ьра һьлда дәсте хвә, жьньк из дькьр, ньшкева һьнда дьк'ане ви пир дит, кә орт'а ви у пире чьлпенщи һ'әләби һәбун, ви фәсал дор у бәре хвә дьнһер'и, пире дьчу, ви дьда пәй. Заһър т'әхмин кьр,

вәки жьньке әв шьвандийә у иива ви сәкьнийә, иди т'о р'яа шийә башқә т'өнә бу, әгәр хвә жь we вәшарта, we сьве тек'әта диса бәр шыкбәрийә, пире дькарьбу һ'әзар вьр' у дәрәw ви гьреда. Заһьр р'аст бәре хвә да жьньке, незики we бу, сәлам дае, пире сәлама ви вәгьрт, һерс вәгәр'ийа готе:

— Көр'о, Заһьр, тә херә, тә пәй мьн дьгәр'и у дьхази тыштәки бини сәре мьн, әре? Тә бьбьә'щи, тә р'уйе кәч'ьке навини! Зу бежә, йане на әзе ньһа һәр'мә щәм щәндьрма иди хәлазбуна тә we т'өнәвә. Щаньм, әва дә сәһ'әта зедәтьрә сәва чь, бой чь, пәй мьн дьгәр'и?

— Пи, мәт'е, мьн бьбахшинә,— Заһьр гот,— әв чь гьлинә тә мьнр'а дьвежи? Чь қиз, чь һ'ал, чь пәй гәр'ина тә? Әзе гази щәде кальке хвә бькьм, к'и ит'рафа бавежә сәр мьн, йане әз бь нета нәп'ак пәй тә гәр'йамә, бьра мьнхә, әгәр тә нә р'асти ижа бьра льтәхә. Пи, әхтийарийа мьн т'өнә, әз к'уч'а бьгәр'ьм? Мәт'е дөһ гөндийе мә жь гөнд һатьнә мала к'ьриве мә, баве мьн ванр'а бона мьн п'әрә шандийә, мьн же стәнд у пашда вәгәр'йам, кә һәр'ьм дәрсе хвә һазьркьм, ль к'уч'е әм р'асти һәв һатьн, ижа чь? Мәт'е, тә бь хөдеки, қәт тә р'ожәке бьһистийә, вәки мьн дәрһәқа тәда гьлики хәрав готьвә, йане бемә һьнда тә, қиза бьвиньм? Мьн сәре хвә бәржер кьрийә, хөр'а дьхуньм. Мәрьве нәп'ак һәнә, әз кьрьмә сәр зар у зьмана... Мәт'ине, зәмбила тәйә гьранә, фькьра хвә дәрһәқа мьнда бьгөһезә, әзи щәһьльм, һ'әта мала вә бьвьм у әзе пашда вәгәр'ьм. Әз бәхте шех у мьшайиқа дьдьмә тә, фькра мьн дәрһәқа тәда зә'ф башә у тә чь кә дәрһәқа мьнда дьфькьри, жь ақьле хвә бавежә, мәт'е щан!...

— Заһьр, Заһьр,— пире гот,— хвә һақаси софи нәкә, дәрһәқа тәда гәләк тышта дьвежьн, ләма жи әз хвә жь тә дьпарезьм. Мьн дәрһәқа тәда гәләк тыште баш бьһистьнә, ле ит'бара тә т'өнә. Дә, тә пәй

мын дьхати, мын гот, йәқин әw пәй мын дьгәр'ә, we дәрбәке мынхә, ләма жи мын һерс тәр'а хәбәрда. Wәләһ зәмбила мынә гьранә, к'әрәмкә, һьлдә, ле тә хәде хwә...

— Мәт'е, әгәр тәр'а к'омәка һа лазьмә,— Заһьр гот,— әз т'ьме қуле тәмә. Де—баве мын әм һинкьрнә, wәки т'ьме к'омәке бьдьмә кал у пира, wәхте әw дәрда тен, бәр р'авьн, тыштәки гьран һьлданә, жь дәсте wан һьлдьн. Нава эла мәда буйә ә'дәт, қал у пире кә әwләд—т'әwләде wан т'өнәвьн, әм һавине гиһе бона һ'әйwане wан дьчьньн, тиньн дәр мала wан дькьнә лод, эваре һ'әйwане wан дьвьнә т'әwла wан, гьре дьдьн, қиз жи ч'еләке wан дьдошьн, хәрәк wан р'а че дькьн, әм зьвьстане һ'әйwане wан хайи дькьн, альф дькьн, аш у арване wан дькьн у гәләк тыште майин дькьн. Мәт'ине чьма кәр' у қизе тә т'өнәнньн, wәки тә әw зәмбила гьран һьлдайә дәсте хwә, ахьр, нә wәхте тәйи зәмбила гьранә?

Бу ахина пире, к'әлогьри бу, мина лейе һесьр сәр гәли у гәбозе деме хәда р'awәшанд. Р'әнге we һатә гәһастьне, сәре хwә бәржеркьр, тәе бьгота we дьхаст дәрде дьле хwә бәр wi вәкә. Заһьр жи аләма дьле хәда гәләки ша дьбу, wәки we р'астһатьна нышкөвайә т'әви пире, әwe бьгһижә мәтлөба хwә. Wi дьхаст һәла жь дьк'анәке жер'а һьнәк тышт бьк'ьр'ийа, әw техьста қәвза дәсте хwә, һәма we дәме we ахәкә к'ур р'аһьшт у гот:

— Лаwо, бь сальха тә кәр'әки ақьли. Һун к'өрд хәдане гьлийе хәнә, вьза накьн у ләма жи әз дәрде хwә бәр тә вәдькьм, әгәр вәнәкьм, әзе бьбә'щьм. Нә ньһер'и тә данә қәләма хәравийе, ле бь сальха, тә кәр'е мерәки қәннци. Дә, р'ейә, әм хәр'а һәwал дькьн. Дә кәр'е мын у һ'әлалә мын ордийа Р'омеда қөльх дькьрьн, шәр'е мьқабьли К'өрдстанеда һатьнә кәштьне. Бьраки мын дәлила хәде жи һәбу, әw жи шәһид к'әт. Әз ньһа бөхайи мамә, к'әсәки мын т'өнә, һива хәде мамә. Ах, лаwо, „һәр ч'еләк те дотьне, ле һәр

гъди найе готъне“. Ду кӧштъна ванр'а, эз нӧчумӧ мер. Мън дит, вӧки вала малда р'уныштън навӧ, мьнр'а харьн у хӧкърьн лазьмӧ, бона к'ър'ина ван, п'ӧрӧ лазьмӧ. Мън ӧрзӧх'ал сӧр ӧрзӧх'але п'атше Р'омер'а шанд, дӧрде хвӧ гьшк теда нъвиси у ниви кър, вӧки мӧдӧрӧседа дӧргӧвантийе бьднӧ мьн. Салӧке шунда не шава ӧрзӧх'ала мьн hat, анцах эз ве wert'азеда дӧргӧване қизе аг'а, бӧга, қӧльхчийа к'ъвшкърьм. Ла-wo, бь айльха хвӧ у бь к'омӧка баве қиза щур'ӧки анцах сӧре хвӧ хайи дькъм. Вър қизӧкӧ к'ӧрда нӧйӧ, хӧде мьн қӧрбана сӧре веке, имдадӧкӧ зор дьдӧ мьн, баве we гава те, хӧде бӧр дӧсте ви кем нӧкӧ, п'ақно-тӧки, дӧда дьдӧ мьн. Лаwo, бӧлки тӧ назьки, ӧв қиза Ӑ'до бӧгейӧ.

— Мӧт'е,— Зеһьр гот,— вӧлӧх эз we назнакъм, ле мьн дӧрнӧқа баве веда бьһистийӧ. К'а қизӧ бьн к'ълитеданьн, мӧ р'ӧжӧке р'уйе ван дитийӧ. Хӧде т'ӧ-ви шӧхӧле ванвӧ, мьнр'а хандьн лазьмӧ, нӧ кӧ қиз.

— Пи, лаwo,— пире гот,— Сьмбьл нивӧ, р'он-кайе дьдӧ мӧдрӧса мӧ. Ӑзӧ шестпенщ—н'ӧвте салимӧ, нӧла мьн қизе ӧсайӧ бӧдӧв нава т'ърка у к'ӧрдада нӧ-дитьнӧ...

Хӧбӧрдана ванӧ р'еда ӧп'ещӧйи к'ьшанд, бӧр дь-к'анӧке жьньк сӧкъни, хаст шӧкър бьк'ър'ӧ, Заһьр пенщ гьрвангӧ шӧкър бь к'иси хвӧ к'ър'и. Пире ha-қаси дӧа ви кър, иди қӧт нӧвежӧ. Ӑв жь дьк'ане дӧр-к'ӧтън, ле зӧмбил дьһа гьран бу, жь қӧwата пире дӧр-бу, вӧки һьлда, мӧщбур бу, кӧ Заһьр зӧмбиле һьлдӧ у т'ӧвайи нӧр'нӧ мала we. Хелӧке шунда ӧв бӧр ава-йики нӧвдаһьлшйайи дьсӧкъньн, дора ви т'ьжи к'ӧлӧ-фӧбун. Сурӧкӧ ч'укӧ һьлшйайи хани кърьбу н'ӧмеза хвӧ. Заһьр бӧр дери қӧстӧмӧ дьхаст зӧмбил бьда пи-ре у бьч'уйа, ле пире нӧһишт у гот: „Ӑм нӧр'нӧ мал, истӧк'анӧ чай вӧхӧӧ, паше...“ Һӧма Заһьр жи тыштӧки ӧса дьгӧр'ийа. Ӑв дьчьнӧ нӧндӧр', пире бьг'ерийе да-дьдӧ, чайдане чайе датинӧ сӧр ӧгьр, хӧрӧк гӧрм дькӧ. Ӑвана нин дӧхьн, чайе вӧдьхӧн. Заһьр ч'ӧ'ве хвӧ н'ӧ-

му қолч'е мале дьгэр'инә у бөләд дькә, бистәке шунда әв хатьре хвә жь һәв дьхазьн, Заһьр бәрбь мәнзила хвә дьчә. Һәр тышти Ә'т'арр'а дьвежә, әв гәләки ша дьвә.

Р'ожа дьне Заһьр у Ә'т'ар ду дәрсар'а тенә мал, нин дөхөн, һьнәки дәрсе хвә һазьр дькьн, иди тари дьк'әвә ә'рде, әв жь малхөйа мале һиви дькә, вәки дө дәрдана һьлдә, йәке т'ьжи р'ункә, йа дьне пәниркә, we бьвә мала сәйдайе хвә. Бистәке шунда Заһьр у Ә'т'ар дәрдан һьлдан, бәрбь мала пире чун, бәр дәре һ'әвше, ван дор—бәре хвә р'ьнд мезә у бөләд кьрьн, паше Зеһьр дәри к'ота ,қөрфа мьрьне авитә дьле пире, һ'әта Заһьр готе— „мәт'е, эзьм, Заһьрм“, һе дәри вәкьр.

— Көр'е мьн, әв чь ә'зийәтә тө дьк'ьшини? Дә, вәрә әм һәр'нә һөндөр', р'унен, хөр'а һьнәки гәп'кьн. Лаво, бина мьн жи т'әне дәрнае.

— Мәт'е т'әне мьн зу бәрдә,— Шехзаһьр же һиви кьр,— ит'бара шәһәр т'өнә ,қөлдьре вийә п'ьр'ьн..

— Көр'ем,— we гот,— тө р'асти, р'оже к'уч'ада чәнд мәрьв тенә көштьн у бьриндаркьрьне, тө қайдәқанун т'өнәньн...

Ду гәләк хәбәрданер'а Заһьр дьхазә һәр'ә мал, пирер'а бь к'ән дьвежә:

— Мәт'ине,— Заһьр гот,— әзе паше зу—зу бемә мала тә, әме гәләки һәвр'а хәбәрдьн, газьне хвә бь һәв бькьн. Мәт'е, әгәр әхтийара тә һәвә...

— Мәт'е бь қөрбана тәвә,— пире гот,— вәрә ишәв мала мәт'ина хөда бьминә, дәвләт сәре тә орхан, дошәке мәйә п'ьр'ьн, һәр тышт һәйә...

— Әз зә'ф р'азимә,— Заһьр гот,— һани ван дөһ п'ақнота жи хөр'а хәрщкә, әзе паше диса к'омәке бьдьмә мәт'а хвә. Дә, шәва тә бьминә р'әһ'мәт.

СЭРЕ ЧАРА

Р'АСТЪАТЫН

Чэнд р'ожа шунда Усвь чар лавьке силаһ'кьри һьлда, һатә щәм Шехзаһьр. Ви гәләки ль Заһьр һь-һер'и, бь к'ән готе:

— Хорто, ща тө у Әт'ар жь мерания хвә мьн-р'а қьсәкьн, бе ду мьнр'а вә чь кьрийә?

Шехзаһьр вәбьшьри, чь кө дитьбу, чь кө кьрьбу, гьшк лавькар'а гот, бәнгзе ван гәләки гәш бу, ле тәе қәй бьгота Усвь бавәр нәдькьр, паше гот:

— П'ак, әв чь кө тө гот, бә'се шабуненә, бавәрбуна мьн нае, тө әв жьнька ва һеса, р'әһ'әт ани сәр р'е?

— Ньзаньм, ван пашвәхтия, — Шехзаһьр гот, — тө бавәрбуна хвә бь мьн найни, жь Әт'ар бьпьрсә? Вьра, п'әрә, п'әрә, п'әрә орт'еда хәвьтинә у заре шьрин.

— Бьра, ит'бар р'әвшә мерайә, — Усвь гот, — һәр тышти гәрәке әм фәсал бькьн, вәки паше п'осидә нәвьн. Әм гьшк бь силаһ' һатьнә, хөде р'ожа тәнг нәдә, ле да, әме щава сәд мере зәлмк'ара бьдьн у жь нава ван дәрән.

— Гәли бьра, — Заһьр гот, — әв мәсәлә пьрсәкә зә'ф чәтьн у бь қәзйайә, Усвеве бьра р'аст дьвежә, бәлки жьньк мьн бьфрошә жи, ле һьнги әз пер'а бумә нас, әв чәва мьн ль мөдрәсе дьвинә, әлбер'а саламе дьдә мьн, дәрһәқа р'астһатьна мәда т'ө бә'с у хәбәр т'өнәнһьн, бь т'әхмин, әв мьн нафрошә. Әв қәлийа тә анийә, әзе сьве эваре ниве ве бьдьме, әз заньм әве дәрһәқа Сьмбьледа гьли вәкә, а ви чахи мәсәләе лап сафи бьвә. Дә, гәли бьра, вәхте р'азанейә.

Лавьк гьшк р'азан, ле Шехзаһьр дәрһәқа р'астһатьна хвә у жьнькейә сьведа, чь һәвалдә, дьфькьри. Әв к'еләк — к'еләк вәлдьгәр'ийа нава щи — һьви-

нада тәе бьгота борәкә кōлаванә һа вали, һа вали
вәлдьгәр'яа.

Сьве зу һәла лавькә р'азабун. Шехзаһьр у Ә'т'ар
р'адьвн к'ьнца вәрдьгьрн, п'ьртук, дәфт'әр, қәләм,
һьвисоке дькьнә чәнте хойә жь п'әрч'ә, бәре хвә дь-
дьнә мәдрәсе. Бәр мәдрәсе жьньк сәр к'өрси р'уныш-
тьбу, әв қәстәмә ль пирьке наньһер'ә, ле дәмәке шун-
да дөнге сәлама пирьке ван т'әсәлә дьвә, Заһьр сә-
лама we вөдьгьрә. Пире дәсте хвә wir'а дьһөжинә,
Ә'т'ар дьчә, ле Заһьр дьчә щәм. Ду әп'ещә п'ьрс—
п'ьрсйарар'а, Заһьр т'әхмин дькә, вәки пире тыштәк
кьрә щева ви, әв хвә шаш накә, дьвежә:

— Мәт'е, бьре мьн һатийә, әз чьчах дькарьм бе-
мә мала тә, шөхөле мьн бь тә һәйә?

— Мәт' бь горийә тәвә, — Зәриф дьвежә, — тә we
р'өже һақас п'әрә хәрщкьр, әз шәрм дькьм. Бо wә-
ләһ, сәре мьн жь шәрма бәр тә бьльнд навә, вәки ль
тә бьньһер'ьм. Чьчах дьхази вәрә, ле фәсал.

— Мәт'а Зәриф, — Шехзаһьр гот, — әв чь гьли-
йә тә дьвежи, нә мьн щарәке тәр'а готийә мәт'е, де-
мәк, тә мәт'ина мьнә һәқи, дәрһәқа we йәкеда гәп'
кьрнә һәвә, шәрмә. Дә, һ'әта эваре, хатьре тә, әзе
эваре дәрәнг бем, һа...

— Көр'е мьн, — Зәрифә гот, — щаве бир нәкә...

Заһьр сәре хвә һәжанд у иди бавәр кьр, вәки
әв нама Сьмбьле бу, we кьрә щева ви. Шехзаһьр дь-
чә дәрсхане, дьнһер'ә хенщи Ә'т'ар к'әсәк т'өнәнә,
диса төрьш накә наме бьхунә. Ле ви бе һ'әмде хвә
дьзикава һа дәсте хвә дькьрә щева хвә, һа же дәр-
дьхьст. Р'о иди жь нивро шькәстьбу. Мәдрәседа дәр-
се көр'а к'өта бубун. Шехзаһьр у Ә'т'ар ләз бәрбь
мәнзила хвә дьчун, гьлийә. Усьве бьра һатнә бире.
„Һ'ьшйарбун р'әвшә мерайә“, дәсте хвә диса жь
щевьке дәрхьст. Малда вәхте лавька деме Шехза-
һьри гәш ньһер'и, те дәрхьстьн, вәки ви тыштәки
қәнщ кьрийә, ле чь? Лавьк чәва дьвежьн иди к'ам-
чу бубун. Шехзаһьр жь щева хвә к'аг'әз дәрхьст,

нишани лавька кър, әвана сәр нъвисара к'аг'ьзә мърщанки мөһт'әл ман. Дьле ван дькьрә тькә—тьк, гәло нама херейә? Шехзаһьр дәстбь хандьна наме кър:

„— Лаве мьләте мьн, Шехзаһьрр'а! Әва нама дөданә, кө әз тәр'а дьнвисьм, йәқин тө сәр мьн шыкбәри, әхтийара тә һәйә... Гәрәке хорт бона қизе наме бьнвисә, ле ньһа қизе бой хорт нъвисийә. Әз һиви дькьм дәрһәқа мьнда шыкбәр нәвә, тыште хәрав аләма хөда стуйе мьн нәалинә. Дьле мьн мина ав у ч'әме К'өрдстана мә зәлалә. Wәләһ, дьле мьн чьқаси зәлалвә, диса хәлқе мьн бьдә гөнәк'аркьрьне, р'ьщьмкьрьне, wәки әв қиза хайне к'өрд у К'өрдстанейә. Әз һәр'мә бәр ч'әме Дәщлә у Фәрад барә қант'ьр'әке жи сабуне бьвьм, хwә бышом, диса щьмә'т жь мьн ина накә, wәки әз ве лә'зе бона мьләте хwә, хөлийа кал у бавайә қәдими өмьре хөйи тәр'и щан дьдьм. Әгәр әз щьмә'тер'а бежьм, һун нә р'астьн, дәрһәқа мьда өса хәрав нәфькьрьн, жь мьн баwәр накьн, чьмки жь дәщале баве хwә хөльқимә. Т'әне дьминә, wәки әз хwә р'өжәке техмә хөре гөлләке... Әw жи нә жь мераниейә, чьмки һәр т'әне мәрьве хөдане қәлбе сьст, дькарә өса бькә. Қәлбе мьни мөһ'кәмә, әз қиза мьләте хөмә, нә қиза хайинамә... Щьмә'та мә wәхтеда р'ьнд готийә: „Wәрисе вьр'айи нәй бәрә“. Р'өже бе нә кө т'әне баве мьн, ле гәләк—гәләке мина wi, we пеш щьмә'те чоквәдьн у щаве бьдьн. Мәдрәса мәда гәләк щаһьле к'өрда дьхуньн, ле бәле мьн намә т'ө кәсир'а нәшандийә у нашиньм жи. Мьн бона we йәке тәр'а намә нъвисийә, wәки төйи мьләтһ'әзи, фьрқийе данайни орт'а мьләта, жь к'өрд у К'өрдстане һ'әз дьки, әгәр лазьмвә бь т'әхмина мьн те өмьре хwә мина мьн фьне бьки. Мьн дәрһәқа щөлә'т, намус, хирәта тәда гәләки бьһистийә. Әз жи дьхазьм нә кө бьвьмә йәки мина тә, ле бьла һьнәки жь дәрәща тә алчактървьм, ле һ'әйф... Тө нәфькьрә, wәки әз сәр тә бумә бәнги, шәв у р'өжа нькарьм р'азем, наһ'әwьм у... На

хер, на хер, эз we йәке т'ө вәхта нәфькьримә у нафькьрым жи, ве р'ожа мьләте мәйә р'әшда, әв тыштәки лап валайә. Эз жи п'ър'и һындьки жь кьрьне зөвтчие Р'оме фә'м дькьм. Эз дьхазьм р'ожа мьләте хөйә тәнгда, мина пирьке мәйә мерхас дәльнг—даве хвә һьлдьм, вәкә мера т'ывьнге һьлдьмә дөсте хвә, бәр дьжмын шәр' бькьм. Эз һиви дькьм жь хастьн у лехьстьна дьле мын сәрвахт бьвә... Чәләнги у мераһниа тә, we йәкеда те к'ьвше, вәки тә әв жьнька т'ьркә дәндька жә'ре дәрбази алийе хвә кьрийә. Эз қизьм, һәла бьн бандур'а нәп'акадамә, мын вәрә р'әһ'ме, әзе т'ьме лазьми тә бем, к'омәке бьдьмә ви шөхөлле тәйи һәқ. Бьрако, шер шерә, чь жьнә, чь мерә... Әгәр мыр'а һәв бе дьһада эз гьлийе т'ам нәдьм, ле әзе бь дәсти баве хвә сера Р'оме бьгһиньмә тә у we йәкеда гөмана мын һәйә, әв сәри, әв ог'ьрә. Эз у тө ирода бь дәсти Зәрифә һәвр'а сәрбәст нама дькарьн бьшиньн у бьстиньн. Мын жи әв бь п'әра хәньқандийә, фәтьсандийә. Ле бәле һ'ьшйарвә, эз сәр we нетемә, вәки әв мә т'ө вәхта нафьрошә. Һәла к'ани, гәрәке әм Зәрифә бьщәр'ьбиньн у пашвәхтие we лазьми мә бе. Диса эз һиви дькьм, дәрһәқә мында хәрәв нәфькьрә, әгәр гоште мын дәрәм—дәрәм бь к'әлбәдана һьлкьн, диса эз қиза мьләте хөмә. Дә бь хатьре тә!

Хушка тә, Сьмбьл“.

Ду хандьна намер'а, һәр һ'әбубәкә лавька алики чу, вана т'әне ч'ә'ве һәв дьһер'ин, нькарьбун тыштәк бьготана. Хеләкә хөрт, гьшка шашмайи ль Шехзаһьр т'әмашә кьрьн. Фькра Шехзаһьр шәла у п'әла дьхьст. Паше бәрбь әвинтийе дьбьр, р'ийа бәнгитие Сьмбьле бь дөсте хвә қәп'әщә кьрьбу. Шехусьв сәре хвә бьльнд кьр, ль Заһьр у һәвала мезәкьр, гот:

— Мала қизе нәшәвьтә, чьто додә, ә'фәрьм, һ'әзар щар ә'фәрьм тәр'а! Щаньм, әв хвә қиза ви ба ви һ'әсав накә, мәрьв нькарә жь ван готьне we ба

wөр нөкө, ле... Шехзаһър, тари к'этийә ә'рде, пире ньһа һива тәйә.

— Гәли бьра,— Заһър гот,— әз чәнд хәта щава Сьмбьле нәдьм, we бе әw тьрсийа у йа дөда жи әw нә щамертийә у нә шене мерайә.

Лавьк бь Заһьрр'а қайил бун, wi әлбер'а щава наме wa ньвиси: „Хушка Сьмбьл! Мьн нама тә стәнд, әз гәләки шамә, кә тә додәкә к'өрдайә һәқи у дьхази мьқабьли дьжмьне мьләт шәр' бьки. Ә'фәрьм тәр'а у we фькра тәйә зәлалр'а. Әз дьчьмә мала пире, бьбахшинә, wәки әз наме wa кәрт дьньвисьм. Хөде һ'әз бькә, әме нама паше һәвр'а гәләки бьнвисьн. Дә бь хатьре тә!

Бьре тә, Шехзаһър“.

Лавька дәрдаһа т'ьжи қәли һьлдан, бь р'еед харомаро данә пәй Шехзаһър, дәмәке шунда гьшк к'әләфе к'еләка мала Зәрифедә р'уньштьн, wan дәрдаһе қәлийе у пәнир данә Заһър, wi гиһандә бәр дәрә жьньке, дәри к'өта, жьньке пыш деридә гот:

— Олам к'имсиниз, нә истийорсиниз? (һун к'инә, чь дьхазьн?).

— Бәнәм, һала, Заһирдир (мәт'е әзьм, Заһьрьм).

Мәт'ине дәри wәкьр, Заһър к'әтә һөндөр' хөр'а әп'ещәйи хәбәрдан, к'өтасийе пире готә:

— Көр'е мьн, чьма мьн дьди шәрме. К'өлфәте мьни гьран т'өнә, кә тә мьнр'а һақас тьшт анийә? Бо wәләһ, шәрмә...

Р'асти жи жьньке шәрм дькьр, ле Заһър зоре әw р'ьсқа дьда we, wәки we техә қәвза дәсте хwә, чь бежә бьқәдинә. Зәрифе Шехзаһър да сәрwәхткьрьне, wәки әгәр Сьмбьл жь кәч'ьке һәвалә хwә, мөдөр, сәй-да. баве хwә, қәwьм, пьсмама, хандк'ара шәрм нөкә, we т'ьме тә бьдитайи у тәр'а хәбәрда, һун һәрдә жи хwә нәп'ака бьп'арезьн.

— Мәт'е,— Шехзаһър гот,— тә р'ьнд зани баве we досте сәрәке қәзәйә, һ'өрмәта wi дьгрьн, әм жи

мөрвө садэнэ, йа мө у ван һэв нагьрө. Чэва дьрө-
вьмэ эв жь мьн һ'эз бькө. Аһа лөма жи нарөвьмэ,
вөки ава мө щөвөкеда һэр'ө.

— Эһ, лаво,— пире гот,— қиза мьнө Сьмбьл
т'ьме п'энщэрер'а ль тө дьнһер'ө, һ'эму сера хвө
мьнр'а вөкьрийө. Эз корвьм, дәсте вө нагьһижө һэв,
һун һажь дьле һэв т'өнөнһн, ле тө эв нөдитийө. Сьм-
бьла қиз, мьнр'а гот, вөки баве we нө кө т'өне дьж-
мьне мьлөте хөйө, ле өса жи мьрөбьли т'ьрке хөват-
чийө, буйө титька дәсте сэрк'аре қэзае у диwane, чө-
ва эв дөфе дьхьн у чөнд һ'өве майинө мина ви жи
бөр дьлизьн. Тө һажь чь һөйи, we һэр тышт мьнр'а
готийө.

— Мөт'а Зөрифө,— Шехзаһьр гот,— демөк чь
дьле Сьмбледа һөбуйө, бөр тө вөкьрийө, тө ван го-
тьне wer'а р'азийи, гьва эв һөқийе һ'эз дькө, сөр мь-
лөте хвө к'алө?

— Лаво, Зөрифө бь к'өн гот,— мьн п'ор'е хвө
бөр таве сьпи нөкьрийө, эзө эп'ещөйи жи хандимө,
гөлөк тышти заньм. Эз жи т'эрөфдаре һөқийемө, һө-
қи к'ө т'өнөвө, һ'але бөнда т'ьме we гьран у чөтьнвө.
Дьвини вөлөте мөда хөлө чьрөси чөтьн дөрбаз дькө,
демөк, һөқи т'өнө. Һөма жь вана йөк жи өз. Һ'өлалө
мьн, көр' у бьре мьн бона хайикьрьна дөвлөте өмь-
ре хөйө тэр'ө щан данө. Һьһа диwane гөрөке өз сөр
дөсте хвө хайикьрама, өз һ'өвщө т'ө к'өси нөбума.
Ле бумө п'өп'ука бөр дөре қиза. Хөданө қиза у мөр-
вө мина төйө баш, п'арсе дьдьнө мьн, ах, ах...

Заһьр дит, вөки пире дөре һ'из вөкьрийө дөрд у
көле хвө дьвежө, р'аст һөвал дьдө у т'эрөфдаре һө-
қийө. Э'һан бу, вөки Сьмбьле зува дьле хвө бөр we
вөкьрийө, һажь һэр тышти һөйө. Эв занө, вөки өз
жи алийө һөқиемө, эв ван хастьне мьн бөгөм дькө у
пер'а ша дьвө. Ду гөлөк мьталар'а Зөрифө хөбөрдана
хвө пешда бьр:

— Көр'е мьн, мьн өмьре хөда вьр' у вьзе тө к'ө-
си нөкьрьнө ,вөхте өз кьрьна диwane мө жи дьвиньм,

т'у дькым у дьчым. Мьн нэхэпине, тө жи алийе р'астиейи, нөһөгийе қэбул наки. Эз тө мөщбур накым, кө тө дьле хвө бөр мьн вәки, шөхөле тәйә. Ле өз тыштәпи заным, чәтын тө ве мөдрәсе т'әмам быки, чьмки хандьн у әw шөхөла һөвдө нагьрын. Ле бәле эзе чөва ньһа у өса жи паше гәләки лазьми тө бем у имдаде бьдмә кьрне тәйә мөрьвайе. Пи, р'асти, тө щава нама қиза мьн анийә? Әw дәрба кө диwana Р'оме ль мьн хьстийә, бауәркә т'ө к'әси нөхьстийә.

— К'әрәмкә,— Заһьр гот,— әва щава қиза тәйә. Мьн тәр'а готийә мөт'е, демәк тө хушка баве мьнө һ'әлали. Эгәр мьн сера хвө бөр тө вөнөкьра, ве шөве чь шөхөле мьн щәм тө һөбу. Тышт навә, те паше мьн у кьрне мьн бьһ'әси. Ёиви дькым ,әгәр нә зәһ'мөтвө ,щава...

— Пи, шәрм нинә, тө гьлийе өса дьвежи,— Зәриффе гот,— әз һәр тышти сәрwөхт дьвьм, те к'ьвше тө һөла ит'бара хвө бь мьн найни. Мьнр'а Зәриффе дьвежьн, чь быкым, кө пир бумә. Эгәр эзә сәр хун у гоште хвө бума, эзе бьһатама бьгьһиштама wө к'өрда, р'әх наве мерхәсе мина тө, наве мьн жийе ль Р'оме бьһата гөтне. Дә, әз чь быкым, дьнейә. Ах, пирти, пирти... Мьн бир нөкә у нөтьрсә, әз бона тө анахтара һ'әму гьляа у бә'се херемә...

Шехзаһьр у Зәриффе шөвхери данә һөвдө, зьлам нөһишт пире wi вөр'екә. Дәрва wi һөвалә хвө дит у төлә—тәл чун гьһиштньнә мал, гәләки һөвр'а сөһ'бөт кьрын. Шехзаһьр хәбәрдана орт'а хвө пире ванр'а һур гьли қьсә кьр. Лавьк гьшк һатньнә сәр we нете, wөки Зәриффа пир т'ө wөхта нә Заһьр у нә жи Сьмбьле нафьрошә. Лавьк we шөве р'әһ'әт р'азан, сьве ван Шехзаһьр у Әт'ар шөрт у шьрут данә һөв у чунә гөнд.

Шехзаһьр у Әт'ар ду вөр'екьрьна лавьнар'а, чунә мөдрәсе, ль бөр дөре қиза сьвөхери да пире, дәрбази п'ара көр'а бу, к'ьт'ебе хвө дани дәрсхане,

дэрк'этэ сьвдэре. Эw wьp p'асти мөдөре мэдрэсе hat, сьвэхери дае у дьхаст дэрк'эвэ дэрва, мөдөр гази wi кьр, бьрэ ода хwэ, гот:

— Көр'о, чьма тө ha зу hати, нэвэ тө бона?...

— Аг'а,— Заһьp гот,— эз т'эне у т'эне бона хандьне hatьмэ вьра, тыште майин чьнэ, шөрм нинэ!

Wэхте Шехзаһьp оса хэбэрда, мөдөр жь h'ьдуде мэрьвайе дэрк'эт, ньшкева шэмацэкэ мина т'опэке ль зьлам хьст, бь herc гот:

— Эгэр эз иро тэ жь мэдрэсе нэдьмэ p'ацэтандьне, нэкьмэ h'эбсе, бьзанвэ эз нэ мөдөр аг'амэ!

Шехзаһьp дит, wэки шөхөлэ зэ'ф хэравьн, элбер'а бэрбь дери p'эви, эw һөндөр'ва дада, пашда вэ-гэр'ийа, п'есиpа wi гьрт, мөдөр авитэ э'рде, һөрдө льнге хwэ данэ сэр дэсте wi, дэстмала щева хwэ дэрхьст кьрэ дэве wi, цьрмэ бэрбь сэре wi бьр у готе:

— Ыь аг'а, h'але тэйи цэт чэванэ? Мэрьв гэрэке бэре цэwата дьжмьне хwэ бьщер'бинэ, паше h'ьцуми сэр wi бькэ. Тө ви өмьре хөйи калда, дьхази мьн алт' бьки, эре?

Вьг'э—вьг' бь мөдөр к'этьбу, ле wэхте эw ч'э'в цьрме у һошэрийе к'эт, тэе бьгота p'ö'h'e wi фьр'и, дьхаст хэбэрда, ле дэстмалэ девдабу. Заһьp дэстмал жь дэве wi дэрхьст у гот:

— Зани мьнp'а Шехзаһьp дьвежьн, һэма тө п'ь-р'и һьндьки бьндь һөwалди, эзе эве һошэрийе дьле тэда щивар бькьм! Ньһа т'эмэ у wэсийэте хwэ бькэ, эзе бистэке шунда тэ гэвэркьм, p'аст һэр'мэ мала тэ, к'өлфэте тэ жи гьшки цьр'кьм у бьр'эвмэ ч'йа. Ижа была диwана тэйэ P'оме бе h'эйфе жь мьн бьс-тинэ... Ыь к'опэк, т'эмэ у wэсийэте хwэ бькэ?

— Эз цөрбана тэмэ,— мөдөр гот,— цөлэтикэ мьн кьр, ве щаре мьн нэкөжэ. Нэ ахьp, к'өрд мэрьв-нэ инсафьн, хөдане гьлийе хөнэ. Эз дэсте хwэ даве-жьмэ п'еша тэ, тө жи дэсте хwэ бавежэ п'еша Мөһ'-мэд п'ехэмбөр, ве щаре дэст жь мьн бьк'ьшинэ, чэwа

дъвежън „Дивар һълшйа, т'оз һълк'ъшйа“. Эгәр дәр-
һәқа ве йәкеда гьлик жь дәне мьн дәре, ви чахи
әхтийарийа тә һәйә, тә мьн бь к'әлфәтвa хәзаки. Бо
вәлә, бьләһ, сьма вәләһ, вәхте мәри дьвежә ав дь-
сәкьнә, дәрсдәре һ'әсава Кәмбәр, кәл мала вида һәвә-
бьгәр'ә, әз нь р'е дәрхьстьм. Заһьр, әз бәхте мере че-
дамә, щара ве щаре мьн нәкәжә, әз хәйсәте вә к'әр-
да р'әнд заньм у мьн дәрһәқа эла вә у баве тәда жи
гәләк тьште мерхасийе бьһистьнә. Қәләтикә мьн кь-
рийә, кәштьна мьн бона тә, чәва сәре ч'ьвикәкә һьл-
қәтини. Дйа мьн жьна мьн кьривә, әв кьрьна мәйе
нава ван һәчар диwарада бьминә, мьн...

— Һәй гәли к'әпәка, — Шехзаһьр гот, — вәхте
һун дьк'әвьнә чәтйнайе, әлбер'а дәстбь лавайа дькьн,
дйа хвә дькьнә жьна хвә, ле вәхте дәрдьк'әвьнә фь-
рәйе, ван готьна бир дькьн, дәфа хвә ч'әп ледьхьн.
Навә, кә навә, әзе ве лә'зе п'әсте тә стуйе тәда би-
ньмә харе, дәри сәр мәйт'е тәда дадьм, әзе шәв һә-
р'ьм к'әлфәте тә жи... ижа тә бьһист?

Ду ван готьнар'а бу п'әр'ә—п'әр'а һесра жь ч'ә'-
ве аг'е һатьн, к'әтә диләк, лавайа, Шехзаһьр әв бәр-
да, готе:

— Тә мәрвәки беинсафи, бемәрwәти, бәхте тә
т'әнәнә. Әз ве щаре тә дьбахшиньмә мьразе әвләде
тә у к'әлфәта тәйә пир. Дә, зу р'авә, хвә техә ньза-
ме, щийе хәда р'уне, әзе бәр к'әрсийе тә бьсәкьньм,
тә қәбә сәр мьда һьнәки һерсвә у паше дери вәкә,
мьн бьдә'финә, бежә бьщәһ'мә һәр'ә, әзе паше һәқә
тә дәрәм. Бьла к'әсәк ве сәр'а мә нәһ'әсә, һа?...

— Әре, әз қәрбана ақьле тәмә, — мөдөр гот, —
паше әзе навбьр'ийа дәрсда бем нава т'әмаийа
сәйда у шагьртада сәр тәда һерсвьм у әзе бежьм, бь-
ла йа мьн у тә бьминә паше. Те бьвини, әзе паше чь
биньмә сәре тә... Тә жи бежә, сәва чь, бона чь, гәне
мьн чийә? Мьн нава сәйда у хандь'арада дьди р'әзил-
кьрьне. Нә ахьр, әва сала дәданә әз щәм вә дьху-

ньм, тә һ'әта ньһа тыштәк готийә, мьн нәқәдандийә, әвә чәнд мәһн тә р'ьке хвә к'өтайә мьн.

— Бьһер'ә, бьла тә т'әқәһасвә,— Шехзаһьр гот,— р'ожа сәд у йәкевә жи, тә жь дәсте мьн хәләз нави, һа?...

— Әз бь қөрба,— мөдөр гот,— гьли йәк, хөде йәк, те паше бьзанви әз хөдане гьлийе хөмә, йане һа? Әз р'ьнд заньм, әгәр әз тә бьфрощьм, тә бьгрьн жи, әз диса жь дәсте вә к'өрда хәләз навьм. Әгәр әз хвә текмә нава қөт'ийа пола, дери сәр мьнда дадьн, к'өрде мьн дәрхьн у диwana мьн бькьн.

Дәмәке шунда дәнге шагьрта сьвдәр иди һьлдабу, гәләк сәйда жи һатьбун бәр дәре мөдөр сәкьнибун, һөндөр'е ода мөдөрда қалмәқалма мөдөр у Заһьр бәрк' дьһат, гәләк хандк'ара у Әт'ар гөһе хвә дьданә бәр дери у хәбәрдана һәрдайә һерс, һ'әйфа хвә бь Заһьр дьһанин, мөдөр'а дьданә ч'ер'а. Дәрсдара бәри шагьрта да, бь хвә незики дерибун. Ѓьнәка сәва хвә щәм мөдөр бьдьнә ширьнкьрьне, дьхастьн бьчуна һөндөр', ле жь тьрса щөлә'т нөдькьрьн. Дәмәке шунда мөдөр дәри вәкьр, Шехзаһьр дә'ф да сьвдәре, пер'а жи чәнд гьлийе хәрав готьн. Шехзаһьр бәрбь дәрсхана хвә чу. Ѓәвала дьхастьн пьрс бьдане, ле щөлә'т нөдькьрьн, ле тә к'ер Әт'ар хьста, хун нөдьһат. Ѓәр т'әне шагьртәки т'ьрк, кә Зьһар т'ьме к'омәка дәрса дьдае, же пьрси:

— Бьре мьн, чь қәвьмийә, әв сәбисана чь жь тә дьхазә, чьма ве сьве зу тә гази щәм хвә кьри, хервә?

— Қәт, бьрадаре мьн,— Заһьр гот,— әхтийара мөдөр һәйә гази шагьрта бькә, кемаси у шашийе ван бьдә р'асткьрьне, т'әма бьде, у...

Нава ве хәбәрдана ванда зәнгьле дәрсе лек'әт, шагьрт һәрәк бәрбь дәрсхана хвә чун, т'әватә Заһьр дәрсханеда нөдьһат, Әт'ар дабу сәрвәхткьрьне, вәки һазьрвә, әгәр лазьмвә әме т'әвайи бьр'әвьн у йане шәр'кьн. Ви дьле хөда дьгот, вәки „Щәндьр-

мәе һа ве гаве, һа дәмәке шунда ве бен, дәсте мьн гьредьн, бьднә пешийа хвә бьвьн у...“ Ви қәстәмә п'әнщәра к'еләка хвә вәкьри һиштьбу; гава щәндьр-мә баһатана, ви у Ә'т'ар ве хвә теда бавитана, кә тек'әтна нав к'әләфа, дьвә аза бьбуна, ле... Шехзаһьр у Ә'т'ар қьрме хвә дабуна сәр ә'йаха, ван мина кархәзале дурва дьжмьне хвә бьвинә у йане чәва дьвежьн шыкбәри дьле вида пешда дьһат, һьм пеш хвә у һьм паш хвә дьнһер'и, һәрда жи ль п'әнщәре у дери дьнһер'ин у һьм жи дәрс дьбьһистьн. Иди ниве дәрса пешьн дәрбаз бубу, ле жь сьвдәре т'әрпә—т'әрпа льнга нәдьһат, әве йәке әв һьнәки дьданә архаһинкьрьне, ле һ'шьйарбун жь дәсте хвә бәрнәдьян, т'ьме һәр тышт р'ач'ә'в дькьрьн, гозқәлахбун. Дәрса пешьн к'әта бу. Ә'т'ар бәри гьшка дәрк'әтә дәрва дор—бәре мәдрәсе, һ'әвшә ве, ода дәрсдара мезәкьр, к'әсәк нәдит, щав да Заһьр у һәрдә т'әвайи дәрк'әтнә дәрва, ле һ'әле һ'шьйарбунедабун. Сьмбьл қалмәқалма мөдөр у Заһьр һ'әсйа бу. Мәдрәседа һәр тыштәки ч'ук жи дәст хәда бәла дьбу. У нә кә нава кәр'ада, ле бәса жи п'ара қизада. Сьмбьле жь Зәрифә һиви кьр, вәки һәр'ә бьнһер'ә. Дьле ве мина мәрвьәки кә бь нәхашйа дьл нәхашвә, бе һ'ьдуд дәвит, гәләки бе сәбьрбу, һьндьк дьма дәрк'әта дәрва у һәма жь Заһар бьпьрсйа, һәма ве дәмә мөдөр дәрдьк'әвә нава шагьрта, дьгәр'ә, гьшк щийе хәда мина р'ьсаса сәкьнибун у ль мөдөр дьнһер'ин, бе ве чь бежә. Мөдөр бь дәмәки һерс гази Шехзаһьр кьр, ани щәм хвә, гәләк сәйда жи шьр һәбун, ви т'әмамийа шагьрт у сәйда бәр ч'ә'ве хөр'а дәрбаз кьр, ва гот:

— Гәли дәрсар у шагьрта, Шехзаһьр ве сьве зу бәса һерса мьн ани, иди қәт нәвежә, мьн дьхаст жь мәдәрсе р'әқәтанда, ле... Ле нәдьбу, чьмки әв жь хандк'аре мә гьшка р'ьндтьр һин дьвә, йәке жи хәтьре баве ви щәм мьн гәләкә. Әз гәләки фькьрим иди мьн нәхаст хәравийе бь ви бькьм. Әз ве щаре

дъбахшиньмә бәре баве тә у паше р'янд һинбуна тә. Заһри шехә, шехә һынәки динькын, гылийа қәбул накын. Шехзаһр зар'а у сәйдар'а жи йолә начә, готи әв хәйсәте хвә бы т'әмами быгөһезә. Чәва лазьмә қөльхи сәйда бькә, жь гылийе ван дәрнайе, һөвале хөр'а жи қәнщвә. Шехзаһре мьн, вәрә әз әнийа тә мац'кьм.

Мөдөр әнийа Шехзаһр р'амуса. Гәләк дәрсдар аләма хөда нәр'азибун у дьле хөда дьготьн: „К'афьре к'орда зорьн, бе Зеһр чьқас п'әрә бәртил дайә мөдөр, вәки һақаси дьпәсьнә“. Әв кьрьне мөдөр гәләки хаша зар'е хандк'ар дьһат, ле дьһа гәләки көр'е сәрәке қөзае дьһат, ле хаша гәләк дәрсдара нәдьһат, вәки Заһр ва саһьл хөлаз бу. Зәрифа пир жи чь бьһистьбу у чь дитьбу гиһандә Сьмбьле. Сьмбьл дьле хөда гәләки к'ав у к'өбар дьбу, әгәр баск тек'әтана бьн мьле we, әве бьфьр'ийа бьчийа сәр бане хени дакийа, we Шехзаһр бьмбарәк у пироз бькьра. Хеләке шунда зәнгле дәрса дөда лек'әт, һәр к'әс чу дәрсхана хвә.

Р'астә, мөдөр нава һақас хандк'ар у сәйдада Шехзаһр дьпәсьни, ле Заһр қәт жь ви бауәр нәдькьр, кө әв бьвә хөдане гылийе дайи, ләма жи ви ит'абара хвә бы ви нәдьһани. Шехзаһр дәрседа дьфькьри у дьле хөда дьгот: „Әгәр әз сьве нәемә дәрсе, we бежә әв тьрсийа, һәр'ьм, навә, ле чәва бьвьм, әз бы хвә жи ньзаньм?“. Заһр к'әтә мьтале к'ур, дьне сәробьно кьр, ахрийе һатә сәр we нете, жь мөйдана шер', р'әв нә меранийә, хөде бәрха нер бона к'ере дайә. Вәләһ, әзе сьве бемә дәрсе, жь п'ьр'а, п'ьр', һьндька, һьндьк, һ'әта т'ьлийа мьн у Әт'ар бьхәвьтә, әме дьжмьн мина гиһе әрде р'ахерьн. Щаньм, дьвә әв т'ьрка, жь мьрьна хвә тьрсийа, ләма жи әз нәфьротьм. Кал у бава готьнә, вәки вәхте зөлмк'арр'а қөрбан, һ'әйран хөбәр дьди ,әв бабах дьвьн, дьвьнә дьжмьне сәре тә, вәхте гәф—гөр'а ле

дõхи, мърна хвә дәсте тәда дьвинә, нәрм дьвә, ми-
на һәвьрмуше п'әнг. Ньһа йа мьн у вийә, ви мърна
хвә дәсте мьнда дит, әв қәләтйе башқә накә, чьмки
дõ қиз, дõ мьраз һивийа винә. Әв бьмьрә жи мьн
нафьрошә, дьфрошә жи, была жь р'йа хвә нәминә.
Әз т'укмә сәр мәрьве õса, кõ т'ука хвә жь әрде да-
дълесә....

Дәрс т'әмамбун, Шехзаһьр у Әт'ар жь мәдрәсе
дьхастьн дәрк'әтана, бәр дәре п'ара қиза Зәрифә пе-
шийа ви бьр'и, дьзикава әв бьмбарәк кьр, кõ мõдõр
дәрһәқа вида ақаси баш хәбәрдайә. We дор—бәре
хвә мезәкьр, мина һәрщар тыштәк авитә щева Заһьр,
да сәрвахткьрьне, вәки чәва тари тек'әвә әрде, вә-
рә мал. Шехзаһьр хатьре хвә жь we хаст у чу.

Әв хәбәрдана мõдõр дәрһәқа Шехзаһьрда, бәр ви
гәләк дәри—дәрге дадайи вәкьр, әв жь бьн шыкбә-
рийа дәрсдәре мәдрәсе дәрхьст. Вәхта Заһьр у Әт'ар
гьһиштьнә мал, ду харьна навр'ожер'а у бәрәвкьрь-
на сьвер'а, Шехзаһьр к'аг'ьз вәкьр, щәм Әт'ер ханд:
„Заһьре бьра! Мьн намә малда ньвиси бу. Ле ду қә-
вьмандьна ирор'а мьн сәбьр нәкьр, дәрханеда вәхт
дит у намә т'әзә ньвиси. Ә'фәрьм, барик'әла тәр'а. Әз
темә сәр we нете, вәки тә мьрн нишани ви сәйбь-
сами кьрийә, ләма жи ви тõ һақаси пәсьнанди. We
р'оже бәве мьн жь гõнда һатә мал, қьрмәкә мауизер
у дõ һаләтава анибу, әва чәнд һ'әвтенә авитийә к'õн-
щәки мале, чьмки чәнд қьрме вийә õса һәнә, әв гә-
ләки жь мауизера һ'әз дькә, ньзаньм жь к'õ бәрәв
дькә у чәнд һ'әв жи ода дийа мьданә. Мьн йәк зуда
нава щи у ньвине хõда вәшартийә, иро сьве мьн әв
хõр'а ани мәдрәсе, да Зәрифә, we п'ашьла хõда õса
вәшарт, вәки нәе к'ьвше, қьрмә у қьбурә
щәм вейә, эваре һәр'ә һьлдә, вәхте бе we ләзьми тә у
йане һәвалә тә бе. Мьн дәстмьзикә зә'ф жи дайә жь-
ньке. Заһьр, тõ жь хәбәрдана мõдõрә шьрин бавәр
нәкә, һа?.. Әз we қьрме бь дьл у щан п'ешк'еши ла-
we мьләте хвә дькьм. Дьвә тõ һьлнәди, вәки бәве

мьне сэр мьн хэбэрдэ, мэтэрсэ, мьн р'яа ондабуна we зуда вэбьжартийэ у we жь мьн бавэр бькэ. Дэ, бь хатьре тэ!

Хушка тэ, Сьмбыл“.

Ду хандьна намер'а, бэре тэвзийе гэрм у паше йе сар бэдэна wi зэвт кьр. Ду гэлэк фькьр у мь-талар'а бэр хода вэбьшьри, сэре хвэ нэжанд: „бэле жьн жи нэнэ, жьнкок жи“...

Кэванийа мале т'еле мьтале wi қэтанд, wi ньза-ньбу жьньк чьма натэ оде у чь дьгэр'э? Заһьр қэ-вани да сэрвахткьрьне, wэки ньна we нэр'э мала нэвале хвэ, к'и бьпэрсэ, бе Заһьри нэйль малэ, дь-вэ чувэ гөнд жи. Шехзаһьр щава нама Сьмбыле на-зыр кьр, һьлда, дэмэке шунда эw у Э'т'ар пыш мале, нава тарийеда мьне бун. Эвана һазунга гьһиштэне мала пире, к'аг'эте ньвиси даје, we жи қьрмэ у дб һалэтава дае, һьнэки вьрда—wеда сөһ'бөт кьрын, па-ше хатьре хвэ хаст, бь қите вэгэр'ийа, wi дит, wэки малхвуйе мале дэр мале тыштэки һьлтинэ у датинэ, гьва бь we йэкева навэдарийе дькэ. Wэхте Зеһьр не-зикайи wi кьр, бь демэки хэйиди гот:

— Лаво, wэхте щикида дьчи, мьнр'а бежэ, чьм-ки баве тэ тб сьпарти мьн у эз сэре хова щавдаре тэмэ, нэбу, да?..

— Апо,— Зеһьр гот,— мьн мэт'ер'а готьбу, эзе зу жи бем, чьма we тыштэк тэр'а нэготийэ?

— Wэки мьнр'а бьгота,— малхвуйе мале дьве-жэ,— у эз бьдама сэрwэхткьрьне, мьн wa шайиш нэдьк'шандьн. Гэла һун бь шэва малда р'адьзен, ле эз р'аназем, шэва новэдарийе wэ дькьм. Дэ п'ак, шэ-ва wэ бьминэ р'эһ'мэт.

Сьве һэрдб лавьк wэхте хода бь силаһ' чунэ мэд-рэсе, wэхте дьчьнэ дэрсхана хвэ, хелэкэ хөрт шун-да һесаьле мбдөр гази Заһьр дькэ у дьве, wэки аг'а гази тэ дькэ.

— Хорто,— мбдөр дьвежэ,— тб сэр ч'э'ве мьн-

р'а хати, ишэв эз у к'олфөте хвэ р'анэзанэ, куч'ьке мэ шэв қөт нэдьсэкьнин, һа дьр'эһан. Мьн к'олфөта хөр'а дэрһөқа шөхөле мәйи дода тыштэки сывк готьбу, ле we алэма дьле хөда заньбу, wэки тыштэк һатийэ сәре мьн, ле чь, ньзанбу. Эз тәр'а р'аст бежым эз у һ'әрмөта хвэ ишэв жь тьрса тэ р'анэзанэ. Чь р'астэ—р'аст мьн һөвзаньбу те ньһа бейи, гавөкэ дьне бейи, сәре мэ гьшка жеки у зер'—зөбэл у п'әре мэ бьви. Мьн һа дьл дьда бәр дьле хвэ, wэки к'өрд хөдане гьлийе хөнэ, қир ль Бәр'ийе һешинэ, ван т'у кьр, даналесьн. Ле диса нөдьбу, эз жи wөхте хөда щаһьл бум, алава ақьле щаһьлайи т'өхтьке чока wandанэ, чь хастьн, we бькьн. Ве йәке тө һьлнөдө сәр хвэ, т'омәри дэрһөқа щаһьлада дьвежым. Һәма әм дөқөке wa бежьн, wэки мьн һерса тэ ани ,тэ әм қыр'кьрьн, хайи—хөдане мьн к'инэ һ'әйфа мэ һьлдьн. К'и һажь дәрде к'е һәйө, wәй wi чу. We әлбер'а йәки майин дөвса мьн к'ьвшкьн. Һьнөке бежьн әв мәрьва һәбуйә, ле һьнөке бжьн мәрьве өса нөһатийэ ве дьне. Эз бь Қөрана пирозкьм, һ'әта тө иро нәейи мала мьн, әw қөрф у тьрса тэ, жь дьле мэ дәрнак'әвө. Мьн дэрһөқа ақьл—к'әмала тәда к'олфөте хөр'а гөләки зуда готийә, әw гөләки мөһт'аще дитьна тәнэ, бьла әw жи тэ бьвиньн у тәр'а бьвьн нас, һь, чь дьвежи?

— Аг'а,— Шехзаһьр гот,— әм к'өрд хөдане гьлийе хөнэ, мэ гьли да, хөлаз бу чу. Дьрәwьмэ к'өрд т'укә әрде у паше далесә? Ле бәле зөлмк'әре Р'оме нө хөдане созе хөнэ, т'у дькьнө әрде у бь ләз жи дадьлесьн. Т'уки р'уйе ван, we бжьн баранөкә гөр' дьбарә. На, аг'а, чь шөхөле мьн мала тэ һәйө, ижа we ит'рафөкә башқө бавежьнэ сәр мьн. Һәма бьвө хөдане гьлийе хөйи дайи, бөси мьнө, һ'әсавкә эз һатьмә мала тэ у чумө.

— На, эз бь Мөкә—Мөдинекьм,— мөдөр гот,— һ'әта тө нәейи мала мьн ,қөрф у тьрс жь дьле мьн дәрнайе, жь тэ жи баwөр накьм, чьмки тэ хуна хвэ дайә бәр ч'ә'ве хвэ. Заһьре мьн, гәрөке тө сәре на-

не мьн бышкени, эз дэwса баве тэмэ, wэрэ жь готь-не мьн дэрнэк'эwэ?

Заһьр дэмэкэ хөрт к'этэ фькра, гэлэк тышт бөр ч'э'ве wir'а дэрбазбун, һәр'э мала мөдөр, бэлки өмь-ре wi бык'эwэ бьн қэзийа р'эш, нэчэ, навэ, һәр'э навэ. Аг'рийе меранийе қөлбе wi да к'эwрэккьрьне, „сәре нане мьн бышкенэ, мьн дэwса баве хwэ һ'эсавкэ у...“ Wi қайилбун да. Шехзаһьр к'этбу орт'а агьра, шешьрдаре wi т'эне Ә'т'ар бу, эгәр һьнэкэ башқә жи һәбуна, бэлки кәсәк пер'а р'ази нәбуяа, кә бычуйа мала мөдөр. Һәр тышт, жь һәр тышти фәwьти бу, Зеһьр гази нане кал у баве хwэ кьр у заньбу, wәки дьчә р'яа чуйине, ле wәгәр'андьна wi зә'ф чәтьнә. Wi бь шешьра Ә'т'ер п'ешк'еша Сьмбьле бьн к'ьнще хөда р'ьнд, сәмт циwаркьр, һәр щевәкэ хwэ чәнд фишәк авитьне, т'эви мөдөр бәре хwэ да мала wi. Дэмэкэ хөрт бь хәбәрдана щан у қөрбан гьһиштьнә бөр дәрwазәки мәзьн, мөдөр бь нишана хөйә бона к'өлфәте мала wi ә'йан, дәри к'өта, дәри wәкьрьн. Һ'әйат, һ'әйатәкә щьнәти бу, тә к'ижан али дьнһер'и гөл, сосьн, р'ьһ'ана гөлпьк дабун, бина щьнәте же дьһат. Заһьр өса аләма хөда фькьри, wәки чахе меване һөрмәтли, йане бона wан қэзийа дьчьнә мала мөдөр, һ'әлала wi у һәрдө қиз пешва тен, меван қәбул дькьн, фькьра хорт р'астбу, р'асти жи жьна мөдөр, һәрдө қиз жи пеш Заһьрва һатьн, гьлийе хөйә һәрә қәнщ сәр wiда барандьн, чунә оде, сәр халича р'уныштьн, мөдөр ша гот:

— Әв хорта, әw лавьке к'өрдайә, кә мьн дәрһәқа wiда wәр'а гэлэк щара готийә. Наве wi Шехзаһьрә, к'ок бьнк'оке wийә зедәнә, нава К'өрдстанеда һ'өрмәта wанә зорә, нә кә т'эне алийе шехтиеда, ле алийе мераниеда жи зә'фә.

Ду һәwалдана мерр'а кәwанийа мале тәе бьгота к'этэ фькра, дәрәнг—дәрәнг сәре хwэ бьльнд кьр у гот:

— Бәле, бәле, мьн дәрһәқа wi хортида нә кә т'ө-

не жь тә, жь хәлҗе башҗә жи бһистийә. Вәхте пар
Ә’до әфәнди жьн у қиза хөва һатьбунә мала мә, дәр-
һәҗа ви зьламида ви гәләки бәд дьгот(мер ч’әве
хвә пер’а дьҗьрпинә), вәки иди дәре һ’из вәнәкә, we
гьлийе хвә пешда дьбьр. Әз Қөрана пирозкьм, әгәр
мын бьзанбуйа Заһьр зьламәки ва хуншьринә, мыне
щава ви һәма we лә’зе техьста к’әфа дәсте ви, ле
һ’әйф. Мәрьве мер, щамер, қәт шәр’—шьлт’ахе өса
давежә стуйе хорте ва, һә?

— Ханьм, — мер готе, — р’авә, меванәки ва ә’зиз
һатийә мал, бе те чь һ’өрмәте жер’а бьки?

— Мөро, қәт нәр’һ’әт нәвә, — ханьме гот, —
һәр тышт һазьрә. Гөнә, гөнә тәйә, әгәр тә ве сьве мын-
р’а бьгота, меване мә һәйә, мыне һазьрийа хвә бь
щур’әки башҗә бьдита, ле дәвләт сәре тә, нәфькьрә,
һәр тышт һәйә.

— Әз зә’ф р’азимә, — Шехзаһьр бь к’ән гот, —
была қәлбе мәрвьайи һөвр’а т’әмьзвә, хөрәк чийә?
Мәрьве кө әз же һ’әз дькьм, финщанәкә ава сар ма-
ла вида вәхөм, бона мын мале дьне һешайә...

Һәрдө қизе мөдөр щарана мәдрәседа жь Сьмбыле
дәрһәҗа Заһьрда дьпьрсин, дьк’әтьнә һ’өщәте, ле
р’уйе хорт нәдитьбун у тыште зедә жи һькарбун бь-
готана, чьмки бь сальхе сәйда әв зә’ф р’ьнд
һин дьбу. Һәрдө қиз мина ч’ьвика щәм дйа
хвә мәльсибун, хәбәрдана Заһьрә ә’щевмайи у нези-
ки аҗла дьбьһистьн, пер’а ша дьбун. Хәбәрдана Зе-
һьр һаҗаси хаша ван дьһат, дьхастьн һ’ыщуми сәр
хорт бькьрана, һ’зкьрана хвә ви диһар бькьрана,
ле...

— Зьбедә ханьм, Зьбедә, — малхуйе мале гот, —
тө һьзани, вәки меване мәйи чьҗаси занәйә, чь өлми
бежи, әв мина пенц т’ьлийе хвә занә, әв чьҗаси һә-
валдә, һуне һаҗаси мөһт’аще хәбәрдана вивьн. Ма-
лавайе, р’авә, әм һәрдө жи жь дәрсе тен, мә сьве чь
харийә, әвә, Заһьре мыне паше жи хәбәрдә.

— Мерьк, тө р'асти,— Зьбедө ханьме гот,— мәрв жь хәбәр дана шех т'ер навә, чьмки әв тыште өса дьвежә, вәки әм нъзаньн у мә нәбһистийә.

Заһьр иди хеләкбу, вәки хәбәр дана хвә т'әмам кьрбу, һәла қиза ль ви у бадәвийа ви дьнһер'ин. Де дит иди навә, ч'әв кьрә қиза, дод мәщбур бун бәрбь аспежхане чун. Дәмәке шунда, Зьбедө ханьме у доде we сьврәкә өса һазьр кьрн, тә чь тә'м—лә'м бьгота сәр һәбу. Шехзаһьр сәр сьвра ван шашмайи ма. Заһьр фьрсәнд у һ'ыһьарбун т'ө вәхта жь бира хвә дәрнәдхьст. Әва иди чар, пенщ сәһ'әтбун Шехзаһьри мала мөдөрдабу, һәла тыштәки бь қәзийа т'ө нә бу, бәлки мал дәрк'әтьне, қәзийа бьһата сәре Шехзаһьр. Дә, ви һ'ыһьарбун у фьрсәнд һәр дәқиқә фут нәдкьр. Ду хөрәкр'а ханьме чакә бинхвәшә мәхмәри у феки ани, дәрәнг сьврә һатә зедәкьрне, һәр тышт ноли бәре к'әтә саһмане, де у қиз диса һатьн р'уньштн. Ханьмә гәләки хандибу, we гәләк пьрсе зә'ф чәтьн дьданә Шехзаһьр, ви хенци щаве пьрса, ле өса жи мәсәле wer'а гьредаийи шьровәдкьр. К'өтасийа һәвал дана хөда Заһьр бь деме к'ән ванр'а гот:

— Дәрсар, ханьм у гәли хушке мьн! мьн һақаси һәвалда, йәқин сәре вә эһийа, ньһа жи һун һнәки сөһ'бәт бькьн, әз бьбьһем. Хенци һәрдө хушка, һун һәрдө жи гәләки жь мьн мәстьрн, вә дьне дитийә, әз жи т'әзә бь сөр'а дьне, хәрави у қәнщийе we дьһ'әсьм. Мьн эварда һ'әта ньһа мина аше апе. Хачо кьрә чәқә—чәқ, сәре вә кьрә дәв.

К'өлфәте мале гьшка бь һәвр'а һивикьрн, вәки әв чь ашә, апе Хачо к'ийә, дәрһәқа we йәкеда қсәкә? Шехзаһьр мәщбур бу у гот:

— Сәрһатийа аше апе Хачо гәләки дьрежә, вәки әз қьсәкьм, анщак дө р'ожа к'өтавә. Хачо ашванчи буйә, қәнщийа ви сәр мьләте к'өрд у т'ьрка гәләки һәбуйә, мәрвәки гәләки һ'әлал буйә. Ви гәләк һе-сир, к'әсьв у к'усьв жь хәлайе, мьрне қөт'ар кьри-

йә. Р'ожәке дө щәндърме диwane тенә аш, дьхазьн
бь дәсте зоре дө хьрар гәнъм хөр'а бьвьн. Хачо наде,
орт'а wанда бәре һ'ощәт у паше жи шәр' дьбә. Ха-
чо зоре һәрда дькә, тәркөсилаһ' дькә у паше жь wan
йәк дьвежә:

— Апе Хачо, тә зани, wәки wәлетда нангьрани-
йә, пенщ зар'е мьн у һ'әвт зар'е һәвале мьн һәнә,
зар'окә бьрчине, мә дит, wәки тә т'ө wәхта гәнъм на-
ди ләма жи мә хаст бь дәсте зоре жь тә бьстиньн, ле
қәwата мә нәгьһиштә тә, тә wa ани сәре мә. Ньһа
инсаф у мьрwәта тә һөвә, мә нәкөжә, зар' гөнәнә, әм
щарөкә майин қәләтийа wa накьн, зар'е мә гөнәнә,
we жь бьрчина бьмьрьн, гөне тә wan бе...

— Гәли мьнафьқ у мәнщәнеқа,— Хачо дьве-
жә,— wә бәре йса бьгота, мьне һун бьдана р'азикьрь-
не, ижа әw чь қөр'әтибу wә кьр? Әзе ньһа wә һәрда
жи бавежьмә дәwла аш, һун мьри у әз жи сьламәт...

Һәрдө щәндърмә дьгьрин, лавайа дькьн, инсафа
Хачо бона зар'а қәбул накә, һәрәке бист гьрафангә
пьшташ дьде у дьвежә:

— Һәр'ьн, һун қөрбана зар'авьн, йане на... Си-
лаһ'е wan жи дьде.

Хачо мерәки гьри бәрани бу, бе тьрс у бе хоф бу,
wi заньбу, wәки һәрдө щәндърмәйе wi бьфрошьн,
т'ьме гозқөблаһ бу, чәнд р'ожа шунда, бәрәварәке дь-
винә, wәки жь р'асте бист сийара р'аст бәре хwә да-
йә аш тен, wәхте бь дурәбине дьнһер'ә, дьвинә, wәки
щәндърмәнә, әw хwә йнда накә, т'ьвьнг, қьрме у фи-
шәка һьлтинә хwә дьдә қәләча феза аш, кә бь дәсте
хwә чекьрийә, теда р'удьне, сйар wәхте дьгьһижьнә
бәр дәре аш, чәнд һ'әб пәйа дьвьн, мәрьве ашда дәр-
дьхьнә дәрва, дьдьнә бәр зоп'а у қөндаха, wәки саль-
хе Хачо бьдьн, Хачо жорда дькә гази:

— Гәли бе инсафа, хәлқе нәк'өтьн, гөнәнә, әзи
феза ашьм, wәрьн һ'әсаве хwә мьнр'а сафикьн.

Хачо һ'әйждә щәндърма дькөжә, дөда саг'ә—саг'
давежә дәwла аш, дьхәньқьн, дьчә гөнд дәсте һесире

хвә дьгьрә у бәрбь эл у ә'ширәте к'өрдайә бәрәка
Гьридаг'е дьчә. Вәхте қәза пе дьһ'әсә, щәндәрма дь
шинә гөнд у паше аш дьвиньн, кә аш дьхәвьтә у чә
қә—чәқа дарьке шийә. Ләма жи щьмә'т дьвежә чә
қә—чәқа аш пеш Хачова дьвежә „мьн йа хвә кьр, һа
была бькә чәқә—чәқ“.

Ду қьсәкьрьна сәрһатнер'а, к'өлфәте мале р'ази
бун да Заһьр, ханьм эп'ещәйи һерс бу бона мьһа
щьрийа апе Хачо у бь мерани гот:

— Дьвиньн дәст у п'ийе диwana мә чь зөлме
тиньнә сәре щьмә'те, жь war у щийе ван дьшьһ'ә
тиньн. Апе Хачо р'аст кьрийә, была аше ви т'ьме
быкә чәқә—чәқ у дьжмьн же бьтьрсьн. Ә'дое һ'әсэн
аг'а вәхте бона қәбулкьрьна қиза хвә һатьбу мала
мә, бьһистьбу, вәки кәр'е Шехә'мәр жи we бе қәбул
кьрьне, малхуйе малер'а дьгот, чь дьхази быкә, ви
қәбул нәкә, әгәр қәбулки жи зутьрәке жь мәдрәсе
р'ақәтинә у әм жи мәрвььн, әзе... Нә һ'әйфа Шехза
һьрә, чь дьжмьнайи орт'а вәда һәйә, кә ви бса дь
гот. Кәр'е мьн, дьвини дәрсдаре тә чьто мәрвьәки
ақьлә, гьлийе хәлқе бәр тыштәки һ'әсав нәкә, т'әне
йа хвә дькә. Әw гәләки жь тә һ'әз дькә, һөрр'о дәр
һәқа қәнщи у һинбуна тәйә р'ьндда мәр'а дьвежә. Ла
wo, ирода дәрә ве мале бәр тә вәкьрийә, чьчах дьха
зи, к'әрәмкә!

— Ханьм, дийа мьн,— Шехзаһьр гот,— әз
бона ван қәнщи, меванһ'әзи, дьлованийа бәрбь мьн,
мьнтәтдаре тәмә, ле вәхте кәрийа дәрзийе дьньч'инә
мә, әм жи мерьн, әм бьжуне ванр'а дькьн, йане дь
мьрьн, йане һ'әйфа хвә жь ван дәрдьхьм. Мәт'е, ви
мерьки хвә фротийә, ақьле хвә бндакьрийә, ви жь
ч'ә'внәбарийа, дәхәси бса готийә. Әw нане селейә; ме
зин к'ижан али гьранвә, хвә дьдә ви али. Мәт'е, әз
сәре бавә хөкөм, әз ви нас нәкьм. Әw хәнщь эл у
ә'ширәта, әw бса жи хәватчие Р'оме жи бәри һәв дь
дә, вәки орт'еда к'арли дәрә. Эла ви сәр тиш—тиши
буйә, к'әсәк ит'абара хвә бь ви найнә. Р'оже бе, ла-

we мьлэте wi we бышиньнэ we дьне. Бьбахшиньн,
эз мьнэтдаре вәмә, эгәр изна wә һәвә, эзе һәр'мә
мәнзила хwә.

Ханьме бәри мере хwә, бь демәки гәш гот:

— Көр'е мьн, wәрә ишәв нәчә, сьве тә у дәрс-
даре хөйе мина иро, т'әв һәр'ьн. Дәwләт сәре аг'е,
һәр тышт һәйә...

Мөдөр у қиза жи жь Шехзаһьр һиви кьрьн, ле
нәбу тыштәки. Малхөйе мале, кәванийе у қиза һ'эта
к'уч'е Шехзаһьр вәр'екьрьн, хатьре хwә жь һәв хас-
тьн, ле Шехзаһьр диса фьрсәнд фут нәдыкьр, дор у
бәре хwә дьнһер'и, wәки һеса нәк'әвә т'әла дьжмьн.

Шехзаһьр у Әт'ар сьве жь wәхте зутьр, дьчьна
мәдрәсе, сәләма дьдә пире, пире wi дьдә сәрwахткь-
рьне, wәки ду дәрсар'а йәқин we бьвинә, we р'өже
к'еф нәдыгыһиштә к'ефа Шехзаһьр, wi заньбу бь
дәсте мөдөр жи дьрәwьмә әw бьгыһижә дәстанине ч'ук.
Wәхте Заһьр наме Сьмбьле бир дьһани, дьле хөда
дыгот: „Щаньм, әw к'ө, бав к'ө? Әгәр әw нәт'әмьз бу-
йа, we маwизера баве хwә быда мьн? Ньзаньм, һәла
бәр ч'ә'ве мьн думане гьртийә, чьчях бе һьлдане, we
wi чахи ә'йан бьвә, әw к'ийә у чь жь мьн дьхазә?
Щьмә'те wәхтеда р'аст готийә, wәки „Йәк йәки дь-
к'өтә, йе бьни дьвежә ах пешта мьн“. Йе сәр дьвеже:
„Көр'о, нәмәри, ахьр эз ль пышта тә нахьм, чьма дьве-
жи ах, пышта мьн?“ Йе бьнда дьвеже „Көр'о, тә
дәwари, тыштәки жь we дьне фә'м наки, эгәр пышта
мьн һәбуйа тә эз нәдык'өтам“. Һәма дьрәwьмә р'өж
бе, әw бьвә дар у пышта мьлэте мьн, ньзаньм. Намә
стәндьн, щавдайинева мәсәлә к'өта нава, гәрәке әм
р'асти һәв бен; бе әw кәч'ька чь жь мьн дьхазә, р'өже
р'әшбәләкәке сәр мьнда вәр'е дькә. Дә, wәки йәсанә
эзе ньһа намәке Сьмбьлер'а бьнвисьм у бежмә пире,
чәwa дьки бькә, гәрәке эз у Сьмбьл р'асти һәв бен...“.

Шехзаһьр нава дәрсада намәкә wa көрт дьньвисьә:
„Хушка Сьмбьл! Эз һатьмә сәр we нете, wәки wәхтә,

гәрәкә әм бь дәсти пире һәв бьвиньн у һәвр'а һәвал-
дьн. Әз we жи бежьм, wәки нә малә wә, нә мала мә
у нәжи мала пире ,т'ө wәхта әм нькарьн р'асти һәв
бен, т'әне у т'әне сьве зу, әм ль мәдрәсе дькарьн һәв
бьвиньн, ле wi шәрити пире жи қәрәwлийа мә бькә.
Әгәр нета тәйә р'астһатьне, йане р'астнәһатьне һәйә,
вәкьри мьнр'а р'әшәвәкә. Дә бь хатьре тә!..

Мьнәтдаре тә, Шехзаһьр“.

Ду дәрсар'а Шехзаһьр наме дьдә пире у бәрбь
мәнзила хwә дьчә. Заһьр сьвәтьре к'өбар—к'өбар
те мәдрәсе, ль сьвдәре дьвинә, wәки Фәрзәлие дәрс-
дар шагьртәки т'ьрк дьдә бәр шәмақа. Әw дьк'әвә
орт'а ван, дьхwәзә зьлам жь дәсте wi хьлаз бькә,
ле дәрсдар дьвә қир у сир, ләк'а р'ун бь п'есира зь-
ламва зельқийә, нақәтә. Wi чәнд к'өлм жи авитьнә
Шехзаһьр, әw һәwеда мьле wi дьгьрә, дьвәжә:

— Хунхөр, бәс нинә тәр'а, тә дьхази бь к'өтана
хандк'арава нав қазанщ бьки, әре? Дә, қазанщкә,
бьнһер'ьм те чәwa қазанщки? Мьн тәр'а чәнд щара
гөтийә, wәки хатьре шагьрта нәк'әвә, те сәр бәла хө-
ва вәби!..

Заһьр дит, wәки сәйда мьле хорт гьредайә, әw
мьле wi вәдькә, щәм хwә дьдә сәкьнәндьне. Сәйда
жь һерса ньзанбу чь бькьра, аг'ри гот:

— Шехзаһьр, йан те ве мәдрәседа бьмини, йане әз!
Мөдөр гәләки р'у дайә тә. „Дәвәдән бөйук филдә вар“.
(жь дәве мәстьр фил жи һәйә), әгәр wi тыштәк кьр,
хwә кьр, ле әгәр нәкьр, әзе һәр'мә шыкьят, ижа бь-
ла мөдөр wi чахи тә хайикә! щаньм, әз зар'е т'ьрка
дьк'өтьм, чи тәр'а, ә?..

— Т'алаша мьн жь т'ө к'әси т'өнинә, —Шехза-
һьр гот, — һ'әта тә һазьрийа хwә бьвини, һәр'и шыкь-
ят, һ'әсаве тәйе т'ьзбиер'а бе к'ьшәндьне у тәйе ль
һәwата дьнйа р'оньк т'өнәви. Чәнд зөр'нәчийе мина
тә жи ч'әп ль зөр'не дьхьстьн, ван чь хер дит, кә тә
чь бьвини. Wайә щәсәде ван бьн хөлийа гәwьрькда

дър'ызэ. Бона мьн гышк йэкьн, т'ърк к'ийэ, к'орд к'ийэ, эрмэни к'ийэ, т'эв бьре мьнн, фьрқи т'өнэнэ.

— Дэ, ньна мөдөре бе,— сэйда гот,— эме һав-р'а гәпкьн...

— Тө нэ мери, вәки шыкйат нәки,— Шехзаһьр гот,— те паше т'эмашә бьки. Мөрг'өз, эгәр тө царәкә дьне дәсте хвә сәр зар'е хәлқеда бьнд бьки, а эзе тә бькмә хөре ве (қьрме нишан дьдә). Эгәр тө мери, ща вәрә әм һәр'нә нава к'әләфе пыш мәдрәсе, эзе тә-р'а тыштәки бежьм, нә ахьр, те паши дәрса жь мәдрәсе нәчи мала хвә, р'ева те бьви хөре ве.

Вәхте сэйда қьрмә дит әлбер'а сэйда хвә авитә ода дәрсдара. Бь салыха паше һатә бьхистьне, вәки ви вьра кәсир'а т'ө гьли нөготьбу. Заһьр һ'эта дәст-пебуна дәрсе сьвдәре һива сэйда сәкьнибу, сэйда нав-бьр'ийа дәрса дөда, р'асти Заһьр һат у гот:

— Шехзаһьр, сэйдаие мәрийа һенә, дөвса баве мәрийаньн. Тә иро сәва гәдәки т'ърки гөһе гөнда, дь-хаст сэйдаие хвә бькөшта, ле эва йәка инсаф у мөр-вөтә? Тө т'ьме дәрһөқа инсафеда хәбәр дьди. Ә'цәк лек'әтйо, йа тә т'ьме көштьн у леданә, хенци ве йә-ке тыштәки баш навежи. Әз һатьмә щәм тө, те бежи сэйда тьрсийа ,лома һатийә хвә давежә мьн. Чь бу-йә ,нәбуйә вәрә әм һәвдө бен.

— Сэйда Фөрзәли,— Шехзаһьр гот,— т'ьме ин-сафа мьнә щийе хөдайә, жь щәм мьн т'ө вәхта бар накә. Шәмақа тө, гьредана дәсте гәдә, гәло әв инса-фа? Т'эма мьн ль төвә, р'йа һәқр'а т'ьме һәр'ә, инса-фе навежә бьн ә'ве, вәки дьне шөхөле тәйә. Дэ, вәки һиви дьки, әм һәвбен, әз жи р'азимә.

Хенци мөдөре мәдрәсе, Фөрзәли, сэйдаие нәһа бу, вәки Заһьр өса дабу тьрсандьне. Бь ван кьрьне Шехзаһьр һ'але хандк'аре мәдрәсе п'ак бубу, к'әсәк хатьре ван нөдк'әт, һ'өрмәта Заһьр жи чөва нава сэйдада у өса жи нава хандк'арада бьльнд бубу. Вәх-те сэйда, йане хандк'ар нөһөқи ль шагьртәки дькьр, ван әлбер'а шыкйате хвә бь Заһьр дькьрын.

Дәрсе р'оже хәлаз бубун, Шехзаһьр дәрсхана хә-
да гәләки өглә дьвә, ви т'әхмин кьр, кә мәдрәседа
иди к'әсәк нәмайә, дәрк'әтә сьвдәре ль һ'әму дәрсха-
на, ода дәрсдара ньһер'и, дит, вәки к'әсәк т'әнәнә,
паше дәрк'әтә дәрва, дит, вәки Зәриф вайә бәр дери
р'уньштийә. Заһьр мина һәрщар незики пире бу, we
намә кьрә щева ви у ви жи намә дае, пире гот:

— Сьве лап зу вәрә, һа!

Шехзаһьр бь сәре хвә ә'шарәти даје, бь демәки
к'ән чу мал, намә ханд.

„ — Әз фькра тәр'а нә р'азимә, вәки тә к'әтаси-
йа нама хәда ва ньвисибу: „Мьнәтдаре тә Шехза-
һьр“. Әв йәка нә лайиқи хортәки мина тәйә... Бәле,
р'асти жи вәдә гьһиштийә, вәки әм р'асти һәв бен,
хастьне хвә һәвр'а бежьн, бенә сәр нетәке. Мьн һәр
тышт кьрийә, вәки р'ебьре мьн, сьве лап зу мьн би-
нә мәдрәсе, демәк, гәрәке тә жь мьн дьһа зутьр бейи.
Дә, бь хатьре тә— Сьмбьла хушк!“.

Заһьр вәхта намә ханд, ви һәв заньбу, вәки һ'ә-
му дәри у дәргә бәр ви вәбунә, ле т'әне дәрик майә,
бона вәкьрьне, анахатарә щәм Усьве бьре ви бу...

Шехзаһьр у Әт'ар we сьве, жь һәрр'ож зутьр хә-
we р'адьвьн, һәва т'әмьз сурәте ван р'адьмусә, жь
бесәбьрийе дьле ви давит у тәе бьготә дьхазә жь
һ'ьдуде хвә дәрк'әвә, дьл дьдә бәр дьле хвә, кә һ'ь-
зура Сьмбьле бь щәлә'т хәбәрдә, хастьн у гьлийе
хвә бир нәкә, шәрм нәкә. Бистәке шунда Шехзаһьр у
Әт'ар дьгьһижьнә кер'е мәдрәсе, Әт'ар дьчә дәрсха-
не, пирьк дәсте хвә жер'а дьһәжинә, әв дьләзинә,
жьньк Заһьр дькә оде у Сьмбьл сәр вида те, әв сә-
ламе дьдә Шехзаһьр, жьньк ван һәрда т'әне одеда дь-
һелә у дьчә дәрва ль һ'әму дәра дьһер'ә, новәдари-
йе дькә, Шехзаһьр дәмәке хвә шаш дькә, әв һәв-
дьзанә, вәки ви әв кәч'ька хәвнеда дитийә у ньһа
жи әв р'асти һәв һатьнә. Зьлам бь т'әһәрәки сәлама
we вәдьгрә. Һәрдә гәле т'әзәбьшкьвти хеләкә хөрт
ль һәв дьһер'ьн. Нә ви, нә жи we хәбәр нәдьдан,

вана мина лала бь дэста у ч'э'ва хэв дьданэ сэрвэхт-
кьрьне, ведьбышьрин, шарна незики хэв дьбун, ле
хэр йэк зу ведьк'ышийа. Сьмбьле дит, вэки хорт хэ-
бэр надэ, бь демэки гэш у бь хэвалданинэкэ лэт'иф
готе:

— Шехзахьр, чьма гэп' наки, нэ ахьр, тэ тури
мын кьрийэ, готьне тэ хэнэ? Эгэр мын тури тэ бькь-
ра, мыне сэрэ гьляа вэкьра. Хорте дэла! Гьнэки бь-
лэзиңэ, шагьрт у сэйдае зутьрэке бенэ мэдрэсе:

Шехзахьр жь шэрма сэрэ хвэ бьнд накэ у нэрм
дьежэ:

— Сьмбьл, т'эне дэ пьрсе мын хэнэ у эгэр мын-
к'унэ, шава ван бьдэ?

— К'эрэмкэ,— Сьмбьл дьежэ,— эз назьрэм ша-
ба ван бьдым.

— Зу, йан дэрэнг,— Шехзахьр гот,— эзе хан-
дыне бэтал бькьм, бьгнижьмэ щьмэ'та хвэ, ле бэле
к'омэкийа тэ мина ав у хэве мынр'а лазьмэ, хэлбэт,
бь дэсти Зэрифе. Бь гьлики имдада тэ у пире мынр'а
зэ'ф лазьмэ. Хэлбэт, гэлэк тышт тэр'а гьредайэ, ньна
хэла мэр'а на лазьмэ, гэрэке тэ гьли—готьне баве
хвэ дэрнэк'эви, бь сөрбан—х'эйран гьлия же бь-
к'ышини у бьзанви сальхе кэ щьмэ'т дэрхэца диwane-
да дьежэ, р'астэ, йане на, паше не бьнвиси, бьди пи-
ре у эве бьгьнинэ мын. Мын дэрхэца баве тэйи хайин
у Исае хэвале вида гэлэк тышт бьхистийэ, йа сэрэ-
кэ қрар у фэрмане Р'омейэ т'эзэ дэрхэца к'ордада
хэнэ. Йэқин тэ бьхистийэ, Р'ом эгьр бэрдьдэ К'орд-
стане, дышэшьтинэ, дыхазэ диса х'ыщуми сэр к'орда
бькэ, чьчах?

Шехзахьр жь х'оба ве сэрхвэш бубу. Ви нышке-
ва бе х'эмди хвэ т'элийэ Сьмбьлейэ мумани гьрт у
кьрьнэ нава дэсте хвэ, ле ве элбер'а дэсте хвэ жь
дэсте ви дэрхьст у готе:

— Шехзахьр, эгэр мын бьзанбуяа тэ сэва ве йэ-
ке хати, эз р'астэ тэ нэдьхатьм, ле чь сьпартын тэ
данэ мын, иншалах эзе бьқэдиньм. Баве мын, ван чахе

пашын, те бежи сэр һ'әсә—һ'әса к'әтийә ит'бара хwә һақаси бь мьн найнә, әзе бьхәвьтм, чәwa дьвежьн ви техмә қәвза дәсте хwә. Тө шайиша нәкә, һәр тыште бе кьрне. Бьнһер'ә, т'әма мьн ле тә — чь дьки фәсал бькә, дьжмьн т'әме сәр хөр'а бьгрә. Тә дәрһәқа дәста хөйә ч'укда, һ'әта ньһа мьнр'а тыштәк нәгөтийә, ле тышт навә. Әw р'ьнд дьхәвьтә. Әw қәзае һеди—һеди жь нәп'ака дьдә т'әмьзкьрне. Әз жи қиза к'өрдамә, һәма р'әжа вейә пешьнда, мьн заньбу, wәки тә дайә сазкьрне. Тә һәw дьзаньбу мьн дәрһәқа weда ньзанбу. Дә, тә у wанар'а т'әме ог'рвә, кәвьр бәр льнге wә бьвә пәнир. Һәма сәва сазкьрна we дәсте, хәвата вейә беқәсур, әз қәрбан у һ'әйрана тә у дәстемә...

Шехзаһьр, дьзкава гөстила т'әлийа хөйә қьлич'ке дәрдьхә, дәсте хөда хайи дькә, мәлул—мәлул, мөһ'тащ—мөһ'т'ашц у демәки шәрмокә дьвеже:

— Сьмбьл, һивикьрнәкә мьнә майин жи жь тә һәйә...

— К'әрәмкә, к'әрәмкә,— Сьмбьле гот,— бе р'ьща кьрн.

— Тә wәхтада қьрмәкә маwизер п'ешк'еши мьн кьрийә,— Шехзаһьр ани бире,— әз жи әве биранина ч'уч'ьк дьдьмә тә. Һиви дькьм, р'әт нәкә. Әгәр дьле тә дьхазә, тө жи тыштәки п'ешк'еши мьн бькә, сәва әз бьзанвьм төйә т'әме щәм мьни, бәр ч'ә'ве мьни.. Әз дәрһәқа we дәстеда тыштәки ньзаньм, ле көр'е мьләте тә была һеди—һеди шөхөл бькьн, ижа тө нахази?

Ижа ве щаре р'ьщафа һ'өбе Сьмбьле бәраwьр'и сәр һәв дькә, бистәке бәр ч'ә'ве we дьвә тари—таристан, әw дьхазә дәсте Шехзаһьрда бьгьрә, даийнә сәр дьле хwә, ле хwә зәвт дькә, гөстиле жь дәсте ви һьлтинә, мац' дькә, дьхә т'әлийа хөйә орт'е, дәwса we әw гөстила хөйә т'окмә дьрежи ви дькә.

— К'әрәмкә, биранина дөда! Әм т'ө wәхта һәв бир нәкьн, жийин у мьрна мә была щикивә!

Шехзаһыр гөстиле дькә т'элийа хөйә қылич'ке у чәша бәндәки бьрчи ль нин бьнһер'ә, Сьмбьле мезә дькә у Сьмбьл жи мерк'ими ль ви дьнһер'ә. Шехзаһыр хатьре хвә жь Сьмбьле дьхазә у жь мәдрәса қиза дәрте, р'азибуне дьдә Зәрифә.

Вәхте Шехзаһыр иди дәрсхаңа хөда р'уньштьбу, тәс бьгота һәла әв у Сьмбьл пешбәри һәвн, дөнге вейи кәвки дьбьһист: „Мерхас, һәр'ә, ог'ьрвә! Бьла мьрн у жийина мә щикивә, тә иро дьле мьн жи к'әврәк кьр...“.

СЭРЕ ПЕНЦА

ДЭСТӘКӘ Ч'УКӘ Н'ӘЙФЬЛДАНЕ

Ду дәрмдаг'кърьна усйана Шехсәһ'идр'а, диwana Т'урк'иае дәрба дōда һ'ьщуми сәр к'өрде бәрәка Ара-рате кър, вәки бь т'әмами к'өрда бьдә к'орп'уч'кърь-не, ле һ'але ч'йада қәwата we нәгьһиштә к'өрда, мәщ-бур бу, вәки шер' бьдә сәкьһандьне, ле дьзикава дәс-те wanә жь щәндьрма у әскәра сазкьри нөнәре гьран дьһанинә сәре хәлқе гōндайә бе ч'әк у салаһ'. Wәх-те сәрәке эл у ә'ширәта дәрһәқа we зōлмеда сәрк'аре қәзае Wане, Идьре, Әрдише у йе майинр'а дьготьн, ван хwә сōлһ'и дькърьн, гьва „Әм һажь тыштәки т'ō-нәньн, дәсте эл ә'ширәте wә, we зōлме тиньнә сәре хәлқе wә, вьра чь гōне диwana мә һәйә?“ Һәла сәр-да к'өрд дьданә гōнәк'аркърьне.

Һәла дәрде гьран әw бу, гава дәстп'ийе диwane жь гōнда вәдьгәр'ийанә бажер, дәсте хwә дькърьнә щева хwә, қōдә—қōдә дьготьн, вәки „Т'ьрке ч'ийа, һеди—һеди тенә сәр р'йа р'аст. Чәнд сала шунда әw иди жь готьне мә дәрнак'әвьн у wәлате жь қьр'еще т'әмьзвә...“ Әв хәбәре бәрзәқ нә кō т'әне хаша к'өр-да нәдьһат у оса жи йа т'ьрке хәватчи. Шехзаһьр wәхта әw гьлийе п'уч'ә—п'әлүч'ә к'әлуш дьбьһист, һерс дьбу, жь кәндале сәбьра хwә дәрдьк'әт, тәе бь-гота wi бь шур у қәма бьриндар дькьн.

Шехзаһьр сала дōда бу, вәки мәдрәседа дь-ханд, хер—шәр'а wәлет, щьмә'те вәдьбьжарт у дька-рьбу сафи бькьра. Әw дьфькьри, вәки нә кō бь р'йа к'ōлме һәр'ә дьреше, ле бь ақьланә қәт нәвә мьсқалә-ки жи һ'әйфа мьләте хwә бьстинә, мәрьве диwane бь-дә тьрсандьне, вәки әwana лафа кем бьднә хwә у бь-занвьн к'өрд мьләте майинә хәбатчи фәқир у қәлс нәбунә, дькарьн жь бьн „қәнщийа“ ван дәрән.

Шехзаһьр у чәнд бьрадаре хōва, бь дәсти Садьқе

қасьд пе дьһ'әсә, wәки к'ижан эл у ә'ширәтеда чьто хорте бь ит'бар, wәлатһ'әз һәнә, wәки пышта хwә пе гьредә у р'азидуна wан бьстинә, кә карьwә дәстәкә һ'әйфһьлданейә ч'ук сазкә, хәwлә дәстбь шөхөл бь-кә у щавә wан хунмьжа бьдә.

Шехзаһьр бь чәтнайкә мәзын, нава дә—се мәһада дәстәкә ч'ук сазкьр, әw лы к'ьр'е феза Wане, шыкәвт, заг'е п'ахьла Масиседа да щәмкьрьне, ле бәле де у баве өзве we дәсте ньзаньбун lawe wанә к'өнә у чь-ва мьжульн, саг'ьн, йане мьринә. Шехзаһьр сәва ди-ван сәр эл, ә'ширәта у сәр wи шыкбәр нәwә, хандьна хwә бәтал накә. Дәсте т'ьме һ'өкөм жь wи дьстәнд, wи жи ә'ламәтийе дөрьст жь Сьмбьле, к'өрдһ'әза дьс-тәнд у бь дәсти қасьда ә'лами дәсте дькьр. Бь фәрма-на Шехзаһьр дәсте һәла wи чахи т'әне шәв сьпартьне хwә дьрәданд, ле р'о һеса дьбу.

Дәсте мәһа чара бь ә'мьре Шехзаһьр һеди—һе-ди дәстбь шөхөле хөйи һ'әйфһьлдане кьр. Шехзаһьр хwә мәдрәседа һақаси мьлаһим, садә, мьлук дьгьрт, wәки сәйдае нә херхазе wи мәһ'т'әл дьман. Һәла wи щарана нава сәйда у хандк'арада „пәсне“ қануна ди-вана Р'оме жи дьда, wәки қәт шыке нәвьнә wи...

Дәстә иди лы қәзае Идьре, Wане у Әрдишеда дь-хәвьти, чәнд р'ожа щарәке сәрәке қәзае у дәстп'ийе wан щаве нә бь хер дьстәндьн, ле әw бә'сана бәла нә-дькьрн, һивье бун, wәки щәндәрмә у хөламе wане wан мәрьва бәлукьн, бьгьрн, бькөжьн у бь we йәке-ва мәсәле к'өта бькьн. Ле қәзае Wане, Идьре, Әрди-ше у щийе майин р'о бь р'о бә'се дьһа хәрав дьстән-дьн, иди вәшартьн нәдьбу, нава т'әмаийа бьнәлийе бажер у гөндада бәла бубу. Идара Wанейә хәйбе бь дәсти қомси у гәвәза, шыкбәри Шехзаһьрда жи дь-гьрт, ле һәла бь т'әмами бавәр нәдькьр, ле шыкбәр бу. Сьмбьле бь дәсти баве хwә дәрһәқа шыкбәрийа Шехзаһьрда бьһистьбу у әлбер'а щав дабу wи. Дә, Шехзаһьр жи Шехзаһьрбу, фьрсәнда хwә фут нәдь-кьр, һәр тышт дькьр, wәки жь бәр қәләма идара хәй-

бейә хәрав дәре. Сәрәке қөзае һәла һа зу нькарьбу Шехзаһьр бьгьрта, йане тыштәки майин бьһанийа сәре ви. Ви т'ариқа эла Қадьрйа р'ьнд заньбу, әгәр зийан бьда ви, we әлбер'а дәстбь шер' бьбуйа, әw йәка жи ви чахи диванер'а дәст нәдьда, чьмки т'әзә жь шер' дәрк'әтьбу. Wәлийе қөзае һәла жь қомсийе хwә баwәр нәдькьр, дьхаст бь хwә жь мөдөре мәдрәсе у мәрьве башқә бьпьрсийа, бе зьлам чьва мьжулә, не-та ви бәрбь диване чийә? Wәлийе Wане мәрьвәки гьри—бәранибу, намьлә ч'укбу, сәр ч'ә'ве вийә п'ьр-п'ьшибун, чопьр'ийа ви зә'ф дьһатә ханекьрьне, ч'ә'-вә ч'укбун, пози мәзьнбу, пьрч'а бөруйе ви дьрежбун, һәвдө сийарбубун у һьнәк жи щарана дьк'әтһнә ч'ә'-ве ви, к'ьнщьнә р'әшә мәндолә хөкьрьбу, пастуйа кьрасе ви бәрр'а дьһатә к'ьвше, финоки сори бь қо-тък дабу сәре хwә, п'охька фино бь һәжандьна сәре вир'а дьк'әтә р'әқасе, пешда, пашда дьчу, ле wәхте сәре хwә нәдһәжанд қотьк р'әһ'әт щийе хөда дар-дакьри дьсәкьни. Әw ә'мьре хөда мәзьнбу, ле ханди-бу, дьһатә к'ьвше, wәки бәндәки һерсбу, дьвә қөльхе бабахбун, һерсбун у зедәхәбәрдан кьрьбу п'ара ви? Ле бь сальха, әw хәйсәта һәйло жь к'ока ви һатьбу гьһиштьбу ви. Әw р'әжәке гази мөдөр дькә, дәрһәқа Шехзаһьрда же пьрс дькә, гәләк шәрт—шьрута дати-нә пешийа ви, wәки дәрһәқа хәбәрдана орт'а wанда дөвбәлатийе нәкә. Ду гәләк һәвалданер'а мөдөр дь-вежә:

— Әз бь хөлам, әв гәдә сала дөдөнә, кө щәм мә дьхунә, сала йәке на, ле дәстпебуна сала дөда һ'әта ньһа мә гьлики мьқабьли диване, wәлитийе же нә-бьһистийә. Әз бь щөлә'т дькарьм бежьм, wәки ви дәст жь мьләте хwә жи к'ьшандийә. Әw нава сәйда у хан-дьк'арада дьвежә, кө „Әз т'ьркьм, әзе р'йа диwana хөда, сәре хwә бьдьм“. Бь т'әхмина мьн, wәхте бе, wәки мәрьвәки мәзьне жь ви дәре. Әз р'ьнд заньм, кө әw нахазә бь к'өрди жи хәбәрдә. Щаньм, ви жь мьләте хwә т'әмами дәст к'ьшандийә у т'ө wәхта ба-

wəp накъм əw шөхөле öсайə qьp'əщва мьжулwə. Аг'е мьн, wəхте мэдpэседа йөк дəрhəqа диwана мəда хəрав гəп' дькə, əлбер'а бь к'өлме у йане к'ере щавави дьдə у те щəм мьн дьвежə, wəки мьн бона фьланпьpсе фьланк'əс к'öтайə. Маquл, əз бь сəре хöва щавдаре вимə, к'е дəрhəqа wiда готйə, вьр' у дəрəwə, шəр' авитьнə wi...

Wəли те бежи готьна мөдөр п'ьp'и.—һьндьки баwөр кьp, ле Шехзаһьp һəла бь т'əмами бьн шькбəрийе дəрнəк'əтьбу. Навбьp'ийа һəwalдана wi у мөдөрда, wəли дəмəке дьк'əwə нава мьтала, те бежи əла Qадьpйа, мерхасийа we, т'ьфаqа бь əл у ə'шиpəте К'өрдстанер'а мина ч'əме баһарейə лемьшт бəр ч'ə'ве wir'а дəрбаз дьwə. Əw дьле хöда qəй дьвежə, wəки чь көл—дəрде мьн we əле к'əтийə, һазьp бьла идара мəйə хəйбе, сə у куч'ьке мьнə майин wан qачаха у quчаха бьдə бəлукьpьне. Вəкьpьна дери фькьpе wi дьдə п'əр'ишанкьpьне, дьвежə мөдөр:

— Нəвиньм, нəвиньм тö дəвсьстайе, дəвбəлатийе бьки, зьмане хwə дəрhəqа ве мəсəледа кьнкə, һа, паше нəвежи!?

Сəpəке һəpсе qəза чьqас p'ож бу, сьве зу щав дьстəндьн, гьва фьлан qөльхчийе тə һатийə кöштьне, фьлан щийи һа буйə. Wəлийа ньзанбу чь бькьpьна, кö пешийа wан qөлдьpa бьгьртана. Əw гəлəки жь хwə жи дьтьpсийан, щəндьpма, чаwиша, мьлазьма əвара, шəв һ'əта сьве qəрəwьли мале wан дькьpьн, p'о жи дор—бəре мала wан хали нəдьма. Бь ə'мьpе wəлийа шəв һ'əта сьве щəндəрмə ль соqаqе бажара дьгəр'ийан, диса p'а жь we йəке нəдьбу, к'е зöлм анибу сəре щьмə'те сьве щава нə бь хер дəрhəqа wiда дьгһиштə wəлийа.

Дəста һ'əйфһьлдане нə хамбу, нава шөхөле хöда иди qалбубу, we кö бəла qəщəре хунхөр дьдае, ижа чəнд p'ож навбьp'и дьда хəвата хöйə һ'öрмəтли, дьжмьн дьда архайинкьpьне, паше диса дəстбь qəдандьна спартьне. Шехзаһьp дькьp, qəза һəвдö сийар дькьp

Вәлийе қәза Ване дьвинә, вәки шөхөл жь шөхө-
ла дәрбаз буйә, диса гази Ә'дое һ'әсэн аг'а у Иса
бәге қоти дькә:

— Әва щара сьсийанә, әз гази вә дькьм у һун
һәр тышти ви зьламе мәдрәса Ванеда дьгьрһн. Һун
вьр'а дькьн у ит'рафа давежьнә ви гәдәйи. Әз шәв у
р'ож мәрьва дьшиньмә мәнзила шийә р'азане у мәд-
рәсе, әв һажь бае дьне т'өнә. Демәк, һун фәрмана
мьн нақәдиньн, ви чахи газьне хвә нәкьн?!

Һәрдө к'өрдфьрош ду хәбәрдана вәлир'а бунә
көлав, тәе бьгота р'өһ'өстин һатийә сәр ван, we һа—
һа р'өһ'е ван қәвзкә. Ә'до ду навбьр'ийа хәбәрдана
вәлиар'а хвә шаш дькә у:

— Әз бь хөлам! Әв гәдә, гәдәки фелбазә...

— Дәнге хвә бьбьр'ә,— вәли гот,— п'езәвәнг!
Йәқин ви гьли—мьли қиза тәр'а готьнә, ләма тәйи
же бьриндари. Ләмә—ләма дәве тәйә, нафькьри, гәп'
дьки. Дәнге хвә бьбьр'ә, қөр'ьмсаг'е һ'әрам! Щи те,
һун дьвежьн — әме бона диwana хвә, сәре хвә бь-
дьн, ле к'ани, к'ани әв сәрдайна вә, һә? Тө бе ни-
шангьртьн нава һәведә гөлла давежи...

Иса бәг бона һерсбуна вәлийә сәр Ә'дода, дьле
хөда гәләки ша дьвә, гьва әв ида жь бәр ч'ә'ве вә-
ли к'әт, һ'өрмәта мьне щәм ви зедәвә. Һьнәки һерса
вәли датинә, Иса изне жь ви дьхазә:

— Мақул, әз бь хөлам, те бежи әв к'өрда мәрь-
вәки ви шөхөлида ә'льмийә, әв нә шөхөле гәдә—
гуде мина ви хорте эла Қадьрийанә. Бефьтийа, әв
қөлдьрана к'өрдьн, нә йәк у дөдөнә, ле дәстәкә мә-
зьнә. Әз корвьм, к'а ван қачаха чьқас қөльхчийе
мә қьр'кьрьнә ,корайи, сәд щар корайи. Һун һәв дь-
заньн, әм шәв у р'о жи мале хөда р'әһ'әт р'адьзен?
Смьарәйе мьн т'ьме пәй ван чол у бәста дьгәр'ьн,
қәт нәвә йәки бьриндар бьгьрһн, биньнә һ'ьзура вә,
әв йәка жи мәр'а һәвдө нае. Әз аг'е хөр'а р'аст бе-
жьм, әз чьқаси дькьм, накьм, к'өрд, к'өрда нафьро-

шә, т'әне чәнд көр'әпе мьнә зор һәнә, мина сәе бине пәй ван дьгәр'ән, ванр'а жи һәв нае. Бона әм п'ь-шьяка һәрдө көр'әпе мьн бьвәр'ьминьн у чәва лазь-мә әв қөльхи вә бькьн, йе майин жи ч'ә'в бьднә ван, һьнәк жи бьг'һижнә ван, т'әви лавьке мәйә щәндьрмә дәстәкә мәзьн сазкьн у т'әне пәй ван қөлд-ря бьгәр'ән, бәләки илащәке бькьн. Бь т'әхмина мьн, әгәр һун р'азивьн, әзе сьве биньмә щәм вә, һун пер'а хәбәрдын, к'ьнще щәндьрмәтийе, силаһ'а бьднә ван, һьнәк жи п'әра бьдьне, ижа ви чахи шаһ'ьле эла мәйе гәләки бенә щәм вә у жь вә һиви бькьн, вәки қөльха щәндьрмәтийеда бьхәбьтн. Дә, һун заньн дәсте щьмә'теда п'әрә т'өнәнә, we бьр'әвьн, бәрбь вә бен.

Готьне Иса гәләки хаша вәли те у дьвинә, вәки әв „ақьланә“ незики сафикьрьна we пьрсе дьвә, бь демәки ша дьвежә:

— Ә'до, бь т'әхмина мьн, тә нафькьри у чь те бәр дәве тә, дьвежи. А бьнһер'ә Иса чьто р'екә ақьл пешийа мә хьст... Иса, әв көр'әпе тә к'инә, чьва мь-жульн, әве ван хастьне мәр'а қайилвьн? Әз готьне тәр'а р'азимә, ле, вәки әв бь дьл у щәгәр незики we пьрсевьн у ван са бьднә бәлукьрьне...

— Әз бь хөлам,— Иса гот,— р'астә, зә'ф зуда диwane баве һәрда жи көштийә, ванр'а һәма көштьн лазьм бу. Ви чахи әв һәрдө гәдә зар'бун, көштьна баве нае бира ван. Әм бежьн лап заньн, әзе п'осте ван стөда биньмә харе, йа сьсийа жи к'а әв дькарьн тьрса мьн бькьнә вьқин у йане тьште майинә һ'әйф-һьлданева мьжульн, һо, һо те бежи Иса сәре хвә данийә, да!...

— Көр'о, Иса,— вәли гот,— тә тежьке гөра чь-қаси һин дьки, диса дьвьнә гөр, ақьле мьн жь вана аве нахбә...

— Әз бь сәре хөва щавдарьм,— Иса гот,— әгәр ван тьштәки хәрав кьр, бьла диwan щәза бьдә мьн.

— Ә'до, тә жи шә'дә,— вәли гот,— әз р'азимә,

һәлә сьве тӧ вәйнә, йане бьшинә щәм мьн, әз ванр'а хәбәрдьм у әзе бьзанвьм, әв чьто тә'мьн. Қәрәз, Ә'до бьфькьрә, йане на... Ә'до, Иса һун жи хвә жь we чәте хвайкьн, дьвә әв чәта р'ожәке қәзийәе бинә сәре вә жи...

Жь диванхана вәли Ә'до гәләки п'осидә, бемә'дә, ле Иса бабахбуйн, қөр'ә дәрк'әтьн. Иса чәва гьһиштә гӧнд, гази Мәмо у Ә'ли кьр, ванр'а эп'ещәйи хәбәрда, паше дәрһәқа дайина қӧльхе, п'әра у силаһ'еда готә ван. Аг'рийе ви жь наве вәли һәвалда, һәр тышт қочахийә вәр'а гьредайә, әгәр һун ван қӧлдьре, кӧ мәрьве диване дькӧжьн, бәлу бькьн, йане жи жь вана қәт нәвә йәки дил у бьриндар бьгрьн, һуне чьқас п'әра у һ'ӧрмәте қазанщкьн, һуне бьвьнә дәсте вәлийи р'асте. Ә'ли зәвта хвә нәани, бь һерс гот:

— Апе Иса, нә ахьр, тӧ к'ӧрди, тӧ чьқаси хвә жь ви нави бьшойи, диса... Чьма нае бира тә, һәлә әмә ви чахи зар'бун, бь сальха дивана мӧр'г'ьза нава гӧнде мәда, баве мә һәрда нә сәва тыштәки, бәре чәва лазьмә чәрчьрандьнә, зерандьн у паше дарда кьрьнә. Иа биркьрьнейә, вәки ван чар р'ожа нәһиштьн қәвьм—пьсмаме мәйә бәләнгаз сәр мәйт'ак'әвьн, әв жи бәр гәрма һавине, һа? Ду we йәкер'а әз һәр'ьм к'ьнще мәнщәнеқа хӧкьм у қомситийа хәлқе бькьм, ван бавежмә бьн ләпе дьжмьнайә қьр'ещ? Апс, дәвса we йәке гәрәке тә иро бьгота — һәр'ьн һ'әйфа хвә һьлдьн, ле тӧ дьвежи — һәр'ьн т'ьркар'а қӧльх бькьн. Гәло әва йәка лайиқи йәки мина тәйә? Әз т'укмә сәр қӧльх, п'әрә у силаһ'а ванә дайи.

— Лаво, тә ақьле хвә ӧнда кьрийә,— Иса дьвежә,— һ'әшиш харийә, дәве тә чәва дьгәр'ә, тӧ ван мақулар'а хәбәре ӧса дьвежи, әв сәринә, әм льнге ваньн, т'ӧ ван щамера баве тә кӧштиә? Чьма йе мина баве тә у Мәмо һьндьк һатьнә кӧштьне, чәва хәлқ, һун жи ӧса. Бьла баве вә мьқабьли диване дәрнәк'әта, зийан нәда ван у ӧса нәдһатә сәре ван. Кӧр'е

мьн, шаш нэвэ, гōh нэдэ хэлгэ, ақыле хвэ бэрэви сэр
хэвкэ ,тōйи шаһьли, тэр'а дьрав лазьмэ, дьрав.. Ма-
ла тэ нэшэвътэ бона щэндьрмэтиэ хэлq 100—150 зе-
р'и дьдэ у анцах те қэбулкьрне, ле вэ бе п'эрэ, бе
пол һьлтинэ ,һ'эта саг'ви тō у Мэме мьне бьхōн у
к'ефкьн. Нэвэжьн, вэки эз вэр'а қōрбан, һ'эйран хэ-
бэр дьдьм, эз Иса бэге Қотимэ, эз һерс бум, бьзанвьн
вэ иди бэла хвэ сэнд. Сьве зу эзе чэнд сийара жи вэ-
р'а бьшиньм, р'аст һэр'нэ щэм дэргэване вэли, бе-
жьне Иса бэге эм шандьнэ щэм вэли у эве вэ қэбул-
кэ. Мьн йа хвэ гот, р'авьн, һэр'нэ мале хвэ!

Дэ, э'мьре Иса бэге бу, һэла ви чахи һ'өрмэта
ви нава эледа п'эр'и—һьндьки һэбу, к'е дькарьбу
готьна ви э'рдехьста? Һэрдō зьлам вэхте к'вьшьри
бэр дэргэване диwanхане сэкьнин, чь кō лазьм бу Мэ-
ме вир'а гот. Дэмэке шунда вэли һэрдō шаһьл бь-
демэки ша қэбулкьр, гэлэк пьрс—пьрсйар данэ ван,
Мэме гэлэки ша дьбу у т'ьме щава ви чэва лазьм бу
дьда, ле Э'ли гэлэки п'осидэ бу, т'ō щав нэдьда. Вэ-
ли к'ур у дур ван ньһер'и, гот:

— Һун хер у сэфа һатьнэ, қэт нава э'ширэта вэ-
йэ Қоткада чь һэйэ, чь т'ōнэ, һ'але ван чэванэ? Ла-
во, наве тэ бь хер, эз мэрьве бэшэрхаш гэлэки һ'эз
дькьм.

— Эз бь хōлам,— Мэме гот,— наве мьн Мэмейэ,
кōр'апэ Исайи һ'элальм. Бь сайа сэре тэ, щьмэ'та мэ
р'ьнд дэрбаз дькэ, һ'але вани башэ, пэз у гөр т'эв
дьч'ерьн, к'а к'и хатьре к'е дьк'эвэ. Хōде мьн қōрба-
на қануне диwana мэкэ, йэки мина тэйи һ'ак'ьм гази
дō гэдэ ноли мэ кьрийэ, мэр'а шьрин—шьрин һэвал
дьдэ. Бона ве йэке эз дур у незик хōламе тэмэ, дэс-
те тэ р'адьмусьм, һазьрьм өмьре хōйи щэван ог'ра
тэда фьне бькьм.

Вэхта Мэмо хэбэре хōқэлскьрн, хвэньмзкьрн,
к'ут'гэрмкьрне вир'а дьгот, эв бьн сьмеледа вэдь-
бьшьри, к'ефа ви дьһат, ле Э'ли дьле хōда сэр Мэмо

дык'энийа у джмьне хйи һери қөдар һ'эсау дыкър.
Һәма нава һөвалдана ванда дөргөван дык'эвә һөндөр'
у дьвежә:

— Қөмандаре щөндърма һатийә, дыхазә бь вөр'а
дөрһөқа пьрсәкә ә'щәләда хәбөрдә.

— Дә, вәки өсанә ван лавька бьвә щәм хвә, нан
у хөрәк, р'өнд ван бьһер'ә, һа! Бьла қөмандар бе
һ'ьзура мьн.

Дәмәке шунда қөмандар гәләки п'осидә дык'эвә
һөндөр', ль деме вәли дьһер'ә, дыхаст ә'ламәтик
бьдае, ле...

— Бежә,— вәли гот,— тө чьма лалбуйи, дьвә
диса...

— Хайина чауиш Әнвәр у бист щөндърмә көш-
тньә, сьргуни азақьрьнә у данә р'өвандьне.

Вәли гәләки сәр вида һерс дьвә, чь гьлийе нәла-
йиқ һөбун сәр вида барандьн, дьвежә:

! — Вәхте нькари дузә'мәлки сәрк'арийе бьки,
қөльх у чине хвә бьһелә, һәр'ә! Вәхте тө хвә дьпә-
сьни, мьн ва қьр'кьр, п'ьр'кьр. Ле ньһа нькари пеши-
йа ван қөлдьра бьгри, чөнд р'ожа щарәке тейи щәм
мьн, дьвежи фьланк'әс, беванк'әс көштньә, йәқин иди
сьрә гьһиштиийә тө, сьве лавьке дөрһөқа көштньа тө-
да ве щаве бьднә мьн. Әз се һ'әвта вәхт дьдьмә тө,
әгәр. Зу жь вьр бьщәһ'әмә, һәр'ә!

Хеләке шунда һәсауьл һөрдө зьлама тинә щәм
вәли, Мәме вәхте деме вәли дьһер'ә зөндөгьрти
дьминә, ле хәма Ә'ли нибу. Дөрөнг—дөрөнг вәли сә-
ре хвә бьнд дыкә у бәшәрәкә п'осидә дьвежә:

— Мәме мьн, хәбөрдана тө гәләки хаша мьн һат,
лавька вөр'а ә'зәт—һ'өрмәт кьрын, йане әзе ньһа?
Мьн жь Исае апе тө бьһист, гьва бист сала пешда
щөндърме вәлитие бе қануни кьрьнә, зьрарәкә мө-
зын данә вә, әре лауо?

— Әз бь хөлам,— Мәмо гот,— әв шөхөле гәләк са-
ланә, йәқин әв щөндърмә иди щәм вә нахәвьтньн. Әз
вә фә'м дыкьм, әв мәрьве, кө мьқабыли диуана мө

дэрте, фэрман у қануне шейә „зийарәти“ п'епәс дь-кә, һәма п'ара ван мьрһнә.

Мәме вәхте өса гот, Ә'ли хөда дьрщцрщци, дь-шәшәйти, дөве ви зьһа дьбу, һьзанбу чь бькьра. Ә'ли хәбәре Мәмейә гөнд, һәмбәри йе щәм вәли дькә, ә'щевмайи дьминә у һьндьк дьма диwanханеда р'абу-йя, т'укьра нава ч'ә'ве Мәме .Вәли демәки ша гот:

— Көр'е мьн, те к'ьвше тө мә фә'м дьки, ле баве тә? Мадәм, кө тө көштьна баве хвә алийе мәда р'аст һ'әсаб дьки, гәрәке тө дәст жь баве өса бьк'ьшини.

— Аг'е мьн,— Мәме гот,— мәрьве мина баве мьнә „қр'ещ“, әхтийарийя ван т'өнә ви вәлате мә-да бьжи, қьсмәте ви һәр т'әне дараг'ащ, йане гөлләйә.

Вәлийе қөзае зу гази қөмандаре щәндьрма дькә, вә-ки р'өт'бе онбашитие (сәрәке дәһа) бьдә Мәме у дө-мәке шунда бь, льбасава тинә щәм ви.

— Хорто, ле наве тә чийә,— вәли бәре хвә дь-дә Ә'ли,— заньм, баве тә жи мина баве Мәме мьн хәрщкьрһнә, бәлки газьне тә жи т'өнәнһн, һә?

— Әз көр'е баве хөмә,— Ә'ли гот,— әз чөва дь-карьм мина ви гәмари дәст жь баве хөйи һ'әлал бь-к'ьшиньм, гава хуна ви а ве дөме нава тамаре мьнда дьк'ьшә, дьләйзә. Әз көр'е баве хөмә, әз ви нави т'ө вәхта сәр хвә һьлнадьм. Мьрһн нәмәрде мина Иса бәге у көр'әпе ви Мәмор'а, р'әһ'мәт мьрйавә! Ван бона к'өрд у К'өрдстане өмьре хвәйи щаһьл данә. Әз р'өжәкә һа дьгәр'йам, вәки щәм вәк'иле диwane гьлийе хвә бежьм. Ижа ве щаре дьле мьн р'әһ'әт бу, фәрмана тә чийә бьдә! Тө we йәке р'ьнд бьзаньвә, йе кө мьләте хвә дьфрөшә, we сьве тә жи бьфрөшә..

Вәли мәһ'тәлмайи ль зьлам мезәкьр, паше сәр вида һерс дьвә, дьхазә щидә гөлләкә, ле сәва Мәме нәтърсә у дьһа сәр хәвата диwane к'алвә, дәст наде. Гази қөмандаре щәндьрма дькә, ә'мьри сәр ви дькә:

— Әв Ә'лийә, чь зәһьрмарә, қөрбана хөлийя бь-

дәке. Wәхта Ә'до у Wәрдек вәдгәр'нә мала хwә, Сьмбьл хwә к'еләка деда бәрдьдә, гьлия жь дйа хwә вәдк'ьшинә у Сьмбьл һәр тышти дьһ'әсә. Сьмбьле сьвәтьре чь кә жь дйа хwә бьһистьбу, Шехзаһьр'а наме дышинә.

Ду фәрмана wәлир'а, qөмандаре щәндьрма у Мәмо нава чәнд р'ожада чәwa дьвөжьн агьр—алав бь гөндә к'өрда хьстьн, тәр' у һ'ьшк т'әв дьшәwьти, һ'әбса Wанә бь гьртйе к'өрдава к'ьмк'ьмибу, теда щйе вала нәмабу. Нав гөнд, мәрк'әза qәзаеда Мәме дәсте хwә дьрежи к'е дькьр, дьзерандьн, wәки дәр-һәқа дәстеда бьднә азөр'кьрьне, ле әw гьшк бөфәй-дә бу. Дәстә щйе хөда р'әһ'әт нәдьсәкьни, we жи йа хwә дькьр, бәла зөлмк'ара дьдае.

Шехзаһьр әварәкә тари, ль к'ьр'е феза Wанә, щйе к'ьвшкьри хwә qасьде дәстер'а дьгһинә, дәр-һәқа нәнәре Мәмо у чәрчьрандьяна Ә'лида дьвөжә у әwana тенә сәр we нете, wәки чь жи бьвә, Мәмо бь-рьн, ле бәле нәкөжьн, һ'әта әз wir'а хәбәр нәдьм. Шехзаһьр ду гәләк сьпартьн у р'енишандайнар'а wәхтәки шөвә хатьре хwә qасьда дьхазә, р'ева дьфь-кьрә чь ськә, wәки Ә'ли жь һ'әбсе бьдә азакьрьне у wәхтәки шөвә те дьгижә мәнзила хwә.

Мәмо һаqаси бь фәрмана wәли сәрхаш у qөр'ә—бубу, wәки т'ө к'әси бәр wi нькарбу бькьра вьqини. Wi нә кә т'әне зөлм дьһани сәре гөндйе щинар, ле өса жи дьһани сәре гөндйе хwә, qәwьм—пьсмама, щарана wәхте мере гөнд щики дьщьвйан, wана һәр т'әне дәрһәқа кьрьне Мәмода һәвр'а qьсә дькьрьн, һьнәка ах дьк'ьшанд, дьгот, wәки дьвөжьн дәстәк Идьре, Wанә у Әрдишеда пешда һатийә зөлмк'ара йәко—йәк, дөда—дөдө дьшинә щәһ'нәме, хөде мьн qөрбана ванкә. Гәло әw нькарә жь һ'әбсе Ә'ли жи азакә? Йәки жи гот: „—Бо wәләһ, әв кьрьна Мәмо нә йа дозкьрьнейә. Щаньм, диwанә баве wi кәштйә, дьжмьне шийә, ле тө wәрә бьнһер'ә, әw буйә дөсте Р'оме. Qәт бәр хwә нәк'әвьн, хөдейи мәзьнә, һуне

зийа р'эш. Әw һива wәли сәкьнибу, wәки бәртиләкә гьран бинә бьде, кӧ әw диса бәр қәләма қәнщиеда бьминә. Чәнд р'ожа ду хәбәрдана wi у wәлир'а, эвараке Ә'до у жьна хwә бь һазьрикә мезьнва қәста ма-ла wәли дькьн у тенә мал, хӧлам—хьзмәтк'аре wi дәре һ'әйате ле вәдькьн, әw у һ'әлала хӧва дьчьнә мал, бәхте Ә'дор'а жьна wәли пеш ванва дьчә, һәрдӧ жьн дьчьнә одәке ле Ә'до сьвдәре дьсәкьнә, нәwерә һәр'ә һ'әзура wәли, жьна Ә'до бәге әлбер'а бәртиле у хьшре жьнайи зер' бь готьна һ'әлале хwә, бәр жьна wәли вәдькә у дьде. Жьньк гәләки хьшрар'а ша дь-вә, паше Wәрдәк ханьм дьвежә:

— Wәли жь Ә'до хәйидийә, әw т'ақәт накә һәр'ә һ'әзура wi, һиви дькьм беже бьла диса мина һәршар қәбулкә.

Жьна wәли дьрав у хьшр щивар дькә, дьчә щәм мере хwә, һәр тышти жер'а дьвежә у wi мәщбур дькә, wәки қәбулкә. Wәли т'ӧ wәхта Ә'до қәбул нә-дькьр, ле наве п'әра у хьшр һатә дайине, чава дьве-жьн орт'а wi хӧдеда һ'әләбик дьминә у дьвежә:

— Дә, әз чь бежьм, wәхте хушка Wәрдәк һати-йә, әз нькарьм тыштәки бежьм, әгәр әw нәһата, йа мьн у тә. т'ӧ wәхта һәв нәдьгьрт, һ'әта тә фәрмана мьн дәрәһқа ван дьжмьне мәда нәқәданда. Щаньм, Ә'дое бьра, Иса бәге we р'оже дӧ щаһьл бона бәлукьрьна we чәте шандьбунә щәм мьн. Наве йәки Мәмо бу, те бежи кӧр'апә Исайә. Әз сәре тәкьм, бона диwana мә бьраки бе п'арә. У бь фькьра мьн, әwe мина тә пышта мьн у диwane бьгрә, we ван р'ур'әша бәлу бь-кә, ләма жи мьн шарәкева р'ӧт'бе онбашитйе дае, һәлбәт, нә п'ошманьм. Wир'а т'әвайи, Иса п'езәвән-гәк жи шандьбу. Мәрвь гәрәке р'аст бежә, әw мери-ки зорә, жь мьрьне натьрсә, чь кӧл у дәрд дьле-вида һәбун да дәр. Дә, мә жи йа хwә кьр.

Сәрәке қәзае дәрһәқа Ә'лида һургьли готә Ә'до, жьна wi жи ода майинда дәрһәқа Ә'лида готә Wәр-

не лынге Мәме мьнвә, бьвә һ'әбсе, зани те техи к'ө у зап'а жи бир нәки, һа? Әме паше...

Ҡола Мәмо һатьбу бәр к'ашо, бубу навька нин. Сьвәтре Мәмо бь р'өт'бе онбашийа те щәм вәли. К'ынца у р'өт'б ль Мәмо нәдькьр, ле пышта вийә куз, стөйе кьн, лынге мәзын, гәһе хар, ч'ә'ве шаш гәләки форм у р'өт'ба ви дьда қәлскьрне. Вәли сьпартьна дьдә ви, р'е у дьрба нишани ви дькә у вир'а ог'ьра хере дьхазә. Мәме бь бәшәрәкә ша, гәләки қөр'ә, жь диғанхане дәрте, дьчә қөльха хвә.

Дәст у лынге Ә'ли қәйд у чидаре дьхьн, дьвьнә ода һ'әбсейә һәрә хәрав. Шәш щәндьрмә мина гөре звьстанейә бьрчийә, кө қьсмәте хвә дьвиньн, һ'ышуми сәр Ә'ли дькьн. Ә, мала Ә'ли бьшәвьтә, вәхте бав же чу, дөвәкбу, бөжьиа зьравә тар'ьһ'ани, намьла пә'н, т'ьлийе бәрани, сәр у ч'ә'ве хал—хәтада хьнебуи, ч'ә'ве бәләк, қаше р'әшә қәйт'ани, п'ор'е зәри көришки мәрийа һ'әвас—һ'ьжмәк'арбу ви шаһли мезә бькьра. Дә, чьқаси Ә'ли дьзериньн, ви йа дьле хвә дьгот у т'уйи сәр қануна ванә зөлмк'арие дькьр. Һәр шәш щәндьрмә ви һақаси дьчәрчьриньн, дьзериньн мина қәйяк жь ә'рдһ'әжандьне жорда һьлше, дөвәр'ийа дьк'әвә у ль ә'рде жи беисаф дьк'өтн. Ә'ли мина п'әләки мәзын, кө нава ч'әме баһарейи һерсбуйида те к'ьвше, ви нава хунеда өса хане дькьр у леве вийә шәкьри пек нәдһани гөтне хвә бежә.

Дә, чәва дьвежьн гьли ә'рде наминә. Вәли вәхте эваре те мал, дәрһәқа мерхасийа ви көр'е к'өрдада к'өлфәте мала хвәр'а қьсә дькә, ле дәрһәқа бәдәвийа вида жи дьвежә. Ә'дое Һ'әсән аг'а у вәлие қәзае гәләки незики һәвбун, һатн у чуйина к'өлфәте ван жи һәбу, вана дәрһәқа һәр тьштида һәвр'а сөһ'бәт дькьрн.

Ду we р'увитийа Исар'а, Ә'до бь т'әмами бәр ч'ә'ве вәли к'әтьбу, әгәр ви сьпартьна вәли нәқәданда, we жь алие диғанеда дәрбәкә гьран бьстәнда у қә-

р'оке ахърийа Мәмо жи т'эмашәкьн... Щьмә'та доре гот:— „—Хөде шәкър дәве тәкә, к'ани әw р'оже бе, п'еси́ра мә хәлазвә“.

Һ'өрмәта Мәмо щәм сәрәке қәзае һақаси бьльнд бубу, wәки мәрвье диwane дости у бьратийа Иса у Ә'до һеди—һеди бир дькърьн. Ә'до һақаси на, ле Иса бәг бона һ'өрмәта хwә гәләки ч'ә'внәбарийа Мәмо дькър, wәки һ'өрмәта wir'а дьлизә, wi бәр ч'ә'ве мәзьна дьдә р'әшкърьне ,дхаст р'ек бьдита, кә Мәмо бьда к'орп'уч'кърьне, диwan мина бәре диса жь wi һ'әз бькә, бь wir'а—шеwре бькә. Иса бәге һәр тышт дькър, ле нькарбу Мәмо бьда р'ур'әшкърьне у жь сьре дәрхьста. Готьне Мәмо щәм сәрәке қәзае йәк нәдьбу дәда. Қәмандаре щәндьрма жи жь wi гәләки дьп'әканд, гьлки хәрав жер'а нәдьгот, Мәмо т'ьме дәһ щәндьрме хwә дьда пәй хwә, дьчу гәнда, бь шин у гьрие жьна, зар'а, кала ,пира у букава вәдьгәр'йа шәһәр. Әw бь щәндьрме хөва бь р'ожа ч'ийа у банийа дьгәр'ийан, дьма, wәки тыштәки бькә, ле хәлқе щарана дәрәһқа кьрьне wийә беқирәтда ,газьне хwә дйа wi дькърьн. Wәхте де дәрһәқа газьне кьрида кәр'е хәр'а дьгот, wi гьлье де бәр қөрьшәки һ'әсав нәдькър, беһ'өрмәт дькър у йа нәкьри дьһани сәре we. Дйа р'әбән бь демәки п'осидә дьгот: „— Те зу йане дәрәнг, сәр бәла хөва бейи, те бьви хөре гөлла щьмә'те, wi чахи дьле мьне һе һесавә. Йе т'ьрба хәлқе дьк'олә, бь хwә дьк'әве. Дә, әгәр әса нәбу, әзе п'ор' у гөлье хwә жекьм!“.

Мәмо дәрһәқа Шехзаһьрда бьһистьбу, ле нәдितьбу, гәвәза әw дабу бәр қәләма хәравйе. Мәмо пе һ'әсйабу, wәки әw кәр'е к'ейә, жь чьто қәбилейә, чьва мьжулә у гәләк тыште майин. Мамо нә щәһьләки ахмахбу, wi заньбу зөлме бинә сәре к'е, we к'исе wiда бьминә. Wi сәва наве бав у кале Шехзаһьр хwә жь wi вәдьгәрт, чьмки заньбу, wәки дәрһәқа wiда гәләки хәбәрдә, we бе тәвьзандьне. Мәмо чәнд щара дьчә мөдрәсе, дәрәһқа Шехзаһьрда жь мөддөр, сәй-

да пьрс—пьрсйара дькә, хенци қәнцийе у пәсьнандьне тыштәки майин набьһизә. Wәхте навбьр'ийа дәрса, Шехзаһьр дурва нишани ви дькьн, тужә—туж ле дьнһер'ә, ле шөлә'т накә wir'a һәвалдә. Дәмәке шунда, Мәмо р'асти қизәкә бь льбас у р'әwша к'өрда те, жь бәдәwтийа we хwә шаш дькә, wәки пер'а гәп' бькә, ле қәт т'алаша қизе нибу. Ду чуйина додер'а һьнәки һ'ьше ви те сери у Мәмо бь сальха т'әхмин дькә, wәки әw қиза Ә'дое Һ'әсән бәгейә. Әw п'ошман у п'осидә бәрбь идара щәндьрма дьчә, р'ева гәләки дьк'әвә мьтала у аг'ри те сәр we фькре, кә ит'рафа бавежә сәр Сьмбьле у Шехзаһьр, кә Шехзаһьр бь дәсти Ә'дое Һ'әсән аг'а һәр'ә, wәки шькбәрийе нәвьнә Мәмо.

Сьвәтьре Мәмо чь кә дөһ дәрһәқа Шехзаһьр у Сьмбьледа фькьрибу, йәко—йәко wәлир'а дьвежә, паше we бә'се бь дәсти мәрьве незики хwә, нава қәльхчийа, к'өрда у т'ьрке незики Ә'дода бәла дькә. Әw инт'рафа нава чәнд р'ожада ль бажер бәла дьвә. Ә'дое Һ'әсән аг'а жи әw йәка дәрәһқа қиза хәда жь гәләка дьбьһизә. Ә'до дьхаст бь дәсти мәрьве хөйә незик Шехзаһьр бьдә к'орп'учкьрьне у әw „бенаму-си“ сәр хwә бавита, ле һьм жь қәбила Qадьрйа у һьм жь wәли дьтьрсйа, wәки wәли бежә, кә жь нәйбәтийа тә эла Qадьрйа р'абуйә мьқабьли мьн у диwане. Ә'до орт'а дө агьрада сәкьнибу, ле алава қизе һеди—һеди бәдәна wiда гәш дьбу. Бәг дьвинә һа навә, р'ожеке дьчә щәм wәлийе қәзае, чь кә дәрһәқа қиза хәда бьһистийә, дьвеже. Әw паше пьрса кәштьна Шехзаһьр пешда дьк'шинә, һәлбәт, wәли wir'a қайил навә, бәр дьле wiда те, we бә'се вьр' һ'әсав дькә. Wәли т'әме дьдә ви у дьдә сәрwахткьрьне, wәки мук сәре ви кемвә, те щаве бьди, wәли бь һерс дьвежә:

— Тө чь пәй вьр'—вьзе нәп'ака к'әти, хөбәре ләк'е тини сәр хwә. Тә мәсәла һ'имли биркьрийә, һати пәй дәрәwа к'әти. Qәза мә буйә гола хуна қәльхчийа,

ле тө пэй тыште вала к'эти. Р'авэ, зу һәр'э т'эви хэватчйе мэ, ль щәрде быгәр'э. Дэ тәр'а ог'ьрвэ!

Ә'до иди нькарэ тыштэки бежэ, бэр ви т'эманэ дьдэ у дьчэ мал. Сэрэке қэзае бона һэдитын у дэстнэ-хьстьна щәрда дьжмына, дэст у п'ийе Мэмо жи һеди—һеди Сэрэви сэр һэвдө кьрбу, ле зөлма кө Мэмо дьһани сэрэ щьмэ'те, хаша ви дьһани.

Дэста һ'эйфһьлдане сыпартыне Шехзаһьр дьқәдандьн, ле Мэмо нькарбу техьста фэсала хвэ. Әвчәнд һ'эвтәбун, кө дәсте вәлтийа Ване архайин кьрбу, т'эне пэй Мэмо дьгәр'ийа. Қасыда р'ожэке дәстер'а щав ани, вәки Мэмо у дәһ щәндьрмэ чунэ гөнде незики Ване зөлме дькьн, ду шөхөле т'өйи қьр'ещр'а, we эваре бәрбь бажер вәгәр'ьн. Ду стәндьна we бә'сер'а, һәвалбәнде дәсте һәв шешьрин, чь бькьн, кө ви саг'—сыламет быгьрн. Дэстә һақаси ль ч'йа, бани, бәсте қэза Идьре, Әрдише у Ване гәр'йабу, бавәркә көвьр—көвьр нас дькьр у заньбу, к'идәре р'е быгьрн, кө дьжмын архайин п'әр'ишанкьн.

Дәстә щийе бе қэзийа дьсәкьнэ, һ'эта р'о дьчэ мала хвэ, әв п'ебәржери дөр'йана гөнде Щәлалаийи Сәфо дьвэ у дьвэ чар тиша, йәк хвэ дьдә алие ч'әпә, йәк алие р'асте, ниви пешийе у ниве майин пашийе хвэ бәр көвьр у п'әлада дьтәлиньн. Р'оә зуда хатьре хвэ стәндьбу, тарийе коне хвэ сэр әрде вәгьртьбу, мьж у думане жи йа хвэ дькьр. Дәнге шәве р'ьнд те бьһистьне, һьнда дөр'йане, щәндьрмәки бь әхтийарийа Мэмо п'әрә у хьшре жь гөнда ани, сэр щәндьрма п'арәвәкьр у п'әе п'ьр'е авитә хөрщька һәспе Мэмо. Паше Мэмо у щәндьрме ви гәләки бьльнд лаф дьданэ хвэ у дьк'әнйан. Әвана бь we шабуне дьгһижьнэ дөр'йане у һеди—һеди дьк'эвьнэ т'әла дәсте, вәхте әв иди дьк'эвьнэ орт'а һәчар тиша, лавьк гөлла сэр ванда дьбариньн. Сэрэке дәсте Әһ'мәд бь т'ьрки дькә қир'ин:

— Ыун к'әфа дәсте мөданьн, дэст бэр хвэ бьльнд

нәкын. Әз бь дине Мәһ'мәд п'ехәмбәр сонд дьхөм, әм
wә нақожьн у т'ө зийане надьнә wә, т'әне мәр'а си-
лаһ' лазьмын. Әм жь Иране һатьнә, әме диса вәгәр'ь-
нә wьр. Әгәрә һун нана бькын, әме мина гиһе wә бь-
чьньн у мьразе wәйе бь хөлийе шавә, р'ьнд дьвә!..

Мәмо у щәндьрмава дьһер'ьн т'ө имк'ана wанә
азабуне т'өнә, әw гәме һәспа бь һәвва гьредьдьн, һь-
нәки дур дьсәкьньн, бь ә'мре лавька қьрма у т'ьвьн-
га давежьнә сәр һәв у жь силаһ'а дурдьк'әвьн. Чәнд
лавьке дәсте незики wан дьвьн, ль щев у п'ашьле
wan дьһер'ьн, п'әра у хьшре жьна жь щева у хөр-
щька дәрдьхьн, дәсте wан бь қайише гәма у т'әлкәба-
хийа бәрк' гьредан, дьдьнә пешийа хwә бәрбь бәрәка
Арарате дьвьн. Бәрбанга сьве әwana дьгьһижьнә һе-
wьргәһа хөйә хали, дила дькьнә шькәвтәке бь кәвьра
дәве we һьлдыщьньн, нобәдар бәр дьсәкьньн, һ'әта
щаве жь Шехзаһьр бьстиньн.

Сьвәтьре щавә нә бь хер дьгьһижә wәли, бь фәр-
мана wәли чьқас қәwата wийә силаһ'кьри һәбу, дәрдь-
к'әвә, ль Мәмо у щәндәрма дьгәр'ә, мәша wан чәнд
р'ожа дьк'шинә, т'ө бәрат'е хенци һәспа навиньн,
дәрһәқа we йәкеда щаве дьдьнә wәли. Әw қөмандаре
щәндәрма у дәwсгьртийе wi тәркөсилаһ' дькә, чине
wan жь сәр мьла дьшьқьтинә у давежә һ'әбсе. Һәл-
бәт, шөхөл бь we йәкева к'өта навә, диса дьгәр'ьн,
ле Мәмо у щәндәрме wi навиньн. Шехзаһьр иди за-
ньбу, wәки Мәмо у дәста хөва дәсте лавькаданә, ле
хwә бәса дьгьрт, wәки т'ө к'әс шькбәр нәдьбу, кө шө-
хөле wийә, Шехзаһьр мәдрәседа щәм хастийе диwане
һерс дьбу у дьгот,— wәки „— Бебава йа нәкьри кь-
рийә. Ах, әw бьһатана „гьртьне“, we чьқаси баш бу-
йа“. Әв хәбәрана wi сәйда у хандк'ара дьбьһист, Сьм-
бьле жи алийе хөда нава қизада дьгот, кө әw һәрдө
бьн шьке дәрән. Сьмбьле эваре дәрһәқа хәбәрдана
хандк'арайә ль мәдрәсе дйа хөр'а гьликьр.

Сәрәке Wане у идара хәйбе сәр Шехзаһьр диса
шькбәр дьбун, ле бефөйдә бу, әw бь кьрьна хwәва

нэдк'этэ тэ'ла ван. Аг'ри р'ожэке гази Шехзаһьр дь-
кын, бир'а гэлэки гэл' дькын, т'ө сэрэдэрийе же дэр-
нахын, ижа дэст давежынэ мэслэкэ майин, гьва тō
хандк'ари, вэрэ ве пьрседа к'омэке бьдэ мэ, эме жи
алийе хōда чь кō дэсте мэ бе, к'омэке бьднэ тэ, т'эне
эм т'эвайи ван дьжмына диһар бькын у рэза мэ была
бьстэдр'э. Шехзаһьр дьвинэ жь вана хэлазбун навэ,
давежэ зьмане наре:

— Магуле мэ, һун заньн эз дьхуньм, сьве зу дь-
чьмэ дэрса, нава р'оже ведьгэр'ым. Һ'эта нин дьхōм,
һнэки һеса дьбьм, дэрса һазьр дькьм, иди вэхте
р'азане пер'а дьһижэ, һ'але мьн һэрр'о а эвэ. Йа
мьн т'эк—т'эне хандьнэ. Мьн мэдрэседа дэрһэда we
рэзйаеда п'ьр'и—һндьки бьһист, эз гэлэки бэр хвэ
к'этьм. Эв Мэмо к'ийэ, жь к'ижан элейэ, рōльха ви
чь бу, к'ынге дьзинэ, эв чэта чьчах пешда һатийэ?
Мōдөр, сөйда у хандк'аре һэвалэ мьн, р'ьнд заньн,
кō эз һавина жи начьмэ мал, нава эле, йа мьн т'эне
хандьнэ. Эз вэ һиви, р'ьща дькьм, т'эне бегельн
бьхуньм, к'омэкдари жи мьнр'а нэлазьмэ.

Вэлийе Ване дит, вэки кэвьри һ'ышкэ хун же
дэрнае, дэсте же к'ьшанд, гьва хаст рөнцийе бь ви
бькэ, готэ мōдөр:

— Магул мōдөр, к'омэке бьдэ ви зьлами, бэлки
Стэмбуле, Анрэре, йане Измире была хандьна хвэ
пешда бьвэ, эве паше лазьми диwana мэ бе, һа...

Бистэке шунда изна Шехзаһьр да, жь we хэрав-
хане дэрк'эт, р'ева к'этэ мьтала. Тэе бьгота мьтала
эв дьфэтьсанд. Пьрс һақаси зэ'фбун, вэки вэбьжар-
тна ван дьжварбу. Шехзаһьр р'ьнд заньбу, вэки
диwan шэв у р'о ви из дькэ, гэрэке эв хвэ хайикэ
у т'ō нōхсанийа бэрнэдэ, кō сэр ви шькбэр нэвьн. Ви
дьхаст һэр'э бьһижэ дэсте, деме Мэмое меркōж бь-
винэ, чэнд пьрса бьдэ ви у... ле нэдьбу, ле дэстэ һи-
ва ви бу.

Эв мөһэке зедэтьр бу, кō мэрьве диwane у щэн-
дьрмэ мина сэе бине ль Мэмо у щэндьрма дьгэр'и-

йан, нә әу у нә жи бәрат'а ван нәдъдитън. Ә'дәте ди-
вана Р'оме у қолъхчийе ван әу бу, р'оже қәумандь-
нейә пешън һәр тышт дъкърън, вәки мәсәле зу бьднә
сафикъръне, ле вәхте қәумандън һьнәки кәвън дь-
бу, жь бира хвә дәрдъхъстън. Ле ви һәвири, we гәлөк
ав һьлч'ьнанда. Бона дәстә у Шехзаһър бәлу нөвън,
Шехзаһър бь дәсти қасьда щаве дәстер'а дьшинә,
вәки әу иди нькарә бе, ле ван п'езәвәнга бьвън р'йа
орт'а Ване у Әрдишейә п'ашальхда гьшка бьхәнъқ-
иньн. Дәстә һ'өкөме Шехзаһър нава вә'де к'ъвшкь-
рида дьқәдинә.

Дә, р'йа п'ашальх бу, р'оже бь сәда мәрвь, кар-
ван, базьрган дьчун у дьһатън. Һәла щарана қөман-
даре щәндьрмайи т'әзә щәндьрмә дьшандьн, ль ч'йа
у бания дьһер'ин, сәр һьнәка, кө шькбәр дьбун,
дьгьртън у дьшандьнә Ване. Қөмандаре щәндьрма
сәва һ'өрмәта ви щәм вәли дьһа гәлөквә, чәва дьве-
жън мина долаве дьхәвти, вәки we мәсәле зу бьдә
диһаркьръне у хөр'а нав қазанщкә. Әу сьве зу бь
чәнд тиша щәндьрма дьшинә щийе, кө эваре т'әви
сәрәкване қәзае фькьринә у әу жи вәкә 15—20 щән-
дьрмава р'йа п'ашальхва дьчә чәнд гөнда. Вәх-
те әу бь дәста хөва дьгһижьнә сәр р'е, ә'щева гьран
дьвиньн, әлбер'а щаве вәлир'а дьшиньн, вәли у чәнд
сәрәке қәзаейә майин тенә вьр, мәйт'е „мерхаса“ бь
ә'рәба тиньнә мәрк'әза қәзае у бь фәрмана вәли щаве
дьдьнә хөдане көштиһа ,қасьдәки жи қәстәмә дьши-
ньнә пәй де у қәвьм—пьсмаме Мәмо, чьмки ви хвә
п'ешк'еши диwane кьрбу. Вәхте қасьд дьгһижә гөнд,
щаве дьдьнә де, әу бь демәки гәш те щәм қасьд, ви
дьдә сәрвәхткьръне, вәки ван гьлийе we, бьгһинә
вәли:

— Мақул вәли, һун гәләки шашьн, ит'рафа да-
вежнә сәр мьн у зьламәки нәнас дькьнә әвләде мьн,
мын т'әклиф дькьн, вәки әз бем мәйт'е ви бьвьм.
Шөкөр хөдер'а, мьн әвләде мина Мәмо һәвата дьне
нәхьстийә у нахьм жи. Бьһер'ьн, әу әвләде к'ижан

тэлэqr'эши у толейә ,гази ванкын. Әw әwләде зәлм-к'ар у дәщалайә, была әw жи дәфьн быкын. Әwләде мьн щьмә'тә, лауе ванә мерхасын, жь п'ашьла мә дәрк'әтһнә, әw әwләде мәнә у әмә нә кәр'дунданә... Гөне мьн стуйе wәвә, ван гьлийе мьн бежнә wәли!

Жьньке нәһишт т'ө qәwьм у пьсмамаки we һәр'ә Ване мәйт' бинә. Иса бәге жь тьрса wәли 15—20 мәрве хөйә незик дьдә пәй хwә у т'әви qасьде wәли дьчә Ване. Иса у qасьд дьчһнә щәм wәли, qасьд чь кә жьньке готьбу, гьшк готә wәли. Wәли гәләки сәр Исада һерс дьвә, дьране хwә дьч'ир'ькинә у бәр хөда дьвежә, wәки „Тьшт навә, әзе бәр qәнщийа тө жи дәрем, ле Иса?...“ Бь фәрмана wәли ә'рәбе кә мәйт'е кәштийа теданә, һәрәке бәрбь мала ван вәр'е дькә у йа Мәмо жи бәрбь гөнде ван.

Иса бәг у ә'рәба мәйт'е Мәмо анцах бәрэваре гьһиштһнә гөнд, зар'а щав да щьмә'те, wәки мәйт'е Мәмо анин, дйа ви, qәwьма у гөндийа изьн нәданә Иса, wәки мәйт' биньнә дәр мала Qасьм. P'астә Иса гәләки һерс бу, ле к'е һерсбуна ви дьпьрси, qәwьме Qасьмә п'ьр'бун, Иса же дьсьльки, дит кә навә, ә'рәбә бәрбь мәрзәл ажот, р'успийа у qәwьме Qасьм нәһиштһн, wәки Мәмо мәрзәле гөндда дәфьнкын. Иса данә сәрвахткьрьне, wәки мере бенә кәштһне, әгәр әw мәрзәлда бе һ'әдкьрьне, бьвһнә щики йса дәфьнкын, была к'әсәк ньзанвә к'ө дәфьнкьрьнә. Иса у qәwьме хөва Мәмо к'ө дәфьнкьрьн, т'әне бь хwә заньбун, чьмки гөнди к'әсәк пер'а нәчу.

Мала Зәлихе бышәwьтә, wәхте Qасьм же чу, нәгьрийа, ахәк нәк'ьшанд, чьмки we әwләде хөйи „һ'әлал“ дьжмьне мьләте хwә һ'әсав дькьр, аг'ьрие п'осидә у к'әл qьр'ькеда гот:

— А һайә, дьжмьне щьмә'те, бьзанвә щьмә'т к'ийә у р'ожа тәнг чәва лазьми мәрийа те! Иро щьмә'та гөнд зә'ф һәq, әхтйар нәдан ви мәрзәле гөндда дәфьнкын! Была һәр к'өрдәк бьзанвә, кә щьмә'т р'ожа тәнг дар—пьшт у баве бөндайә! К'и хәравийе бь-

кә, we р'яа тәйә иройинр'а һәр'ә...

Әгәр тә бь дьле т'әмьз ль де бьнһер'ийа, тәе эл-бер'а, те дәрхьста, wәки дьле де дьәшийа, дьк'әw-гьри, ле нава щьмә'теда хwә нәдьда бәлукьрьн у қәлс-кьрьне. Бәле, де дьма де, дьл ле к'әwрәк у назьк дь-бу, ле...

Дәстә бь шөхөле хөва мьжул дьбу, хенци сьргу-ние Идьре, we һьнәк сьргунийе Wане у Әрдише жи дьда азакьрьне. Wан р'ожа бь фәрмана wәли жь һәр-се эл у ә'ширәте к'өрда гәләк мәрьве хаша wан нә-дьяһатьн, һәлбәт, п'әе п'ьр'е к'өрдбун у һьнәк жи т'ьрк-бун, бь к'өлфәте wанва гьртьбун, дәстә—дәстә дьзи-кава, wәхтәки шәве сәwьq дькьрьн, ле сәрәке қәзе нәдьгьништьнә нета хwә. Дәсте һьнәк щәндьрмә дь-көштьн, йане бьриндар дькьрьн, силаһ'е wан же дьс-тәндьн у сьргуни вәдьгәр'андьн.

Бәр Шехзаһьр у дәста wi мәсәләкә һәрә чәтьн у дьжвар сакьнибу, wәки чь қимәти дьхазә бьвә, гә-рәке Ә'ли азакә. Леньһер'андьна „гөне“ wi иди бәр к'өтабуне бу, гөнәк'арикә зор дабунә сәр — әw һөвалбәндәки дәста һ'әйфһьлдане һ'әсав дькьрьн, кьрьне бавер'а жи дьданә гьредане. Нәп'ак р'уйе wi дьсәкьнин, гьва wi диwanханеда хастийә wәли бькө-жә. Жь wан шә'да һәма йәк жи Мәмә бу. Ләма жи Шехзаһьр шәв, р'ож дәрһәқа азакьрьна Ә'лида дь-фькьри. Wi гәләк дьрав хәрщ дькьр, кө р'еке бьви-нә. Бь сальхе қасьда, наве һәсawьләки һ'әбсе дьдан, гьва баве wi т'ьркә, ле де к'өрдә. Мәрьв һәр т'әне wir'а дькарә зьман бьвинә, йане жи бь дәсти һ'әрб—қәдәхе бәлки әw бе сәр р'е. Дитьна wi жи нә барәки сьвьк бу, дьвә wi Шехзарьһ бьфрота жи?

Шехзаһьр қасьд у бәләдчийе хwәйә бажерр'а хә-бәр дьдә у дьсперә wан, wәки нава чәнд р'ожада бь-занвьн, мала wi мерьки к'өйә, щинаре wi к'инә, р'е у дьрбе мала wi р'ьнд бәләд бькьн, бьзанвьн чьто чәтнайи жи һәнә. Һәр тышти wанр'а шьровәдькә, һ'ә-му р'яа пешийа wан дьхә у р'оже к'ьвш дькә. ль к'ө

р'асти һәв бен, бе чь кьрьнә.

Лавьке бәләдчи нава чәнд р'ожада зә'ф фәсал, һини һ'әму қәл—берийе мала мерьк дьвьн у р'ожа к'ъвшкьри, вәхтәки шәве р'асти Шехзаһьр тен у бәләдчи Сиабәнд дьвежә:

— Шехзаһьр, әз бь сәре тәкьм, мә һәр тышт бәләд кьрийә, гьртьна һәсавьл р'астә һесайә, һәр к'әс кәр'е баве хөйә, йа һәрә баш әвә, вәки мала ви щики хәвләйә, әм зу дькарьн технә к'әфа дәсте хвә. Йа чәтьн әвә, вәки мәр'а ль һәв нәһат, кә пе бь-һ'әсйана әве к'ижан р'оже нобәдарйе кәле бькә. Мә өса жи бьһистийә, вәки әва шәш мәнә баве ви мь-рийә, малда дйа ви у дө хушке ви һәнә.

— Әз һ'әйрана ч'ә'ве вәмә,— Шехзаһьр гот,— вә гәләк шөхәл кьрийә, мьн жи әп'ещә тышт кьрийә, мьн жи бьһистийә, ду мьрьна малхбөр'а, малда бь к'өрди гәп' дькьн. Әва йәка жи башә, бьзанвьн жь мьләте хвә һ'ғз дькьн, дьвә кәр'е мале к'омәке жи бьдә мә. Ньһа чәтьнә тыштәки бежи, ле иншалаһ әме бьғһижьнә мәрәме хвә. Ньһа мәр'а һақас мәри нә лазьмьн, чар мәрьв бәсьн, йе майин һәр'ьн бьғһиж-нә дәсте.

Фә'мдарийә, вәки ван чаха Шехзаһьр шәва хвә дькьрә р'о, р'ожа хвә дькьрә шәв. Шәва к'ъвшкьри, вәхте бажари хәва шьриндабу, Шехзаһьр у һәрсе зьламава һ'ыщуми сәр мала һәсавалә һ'әбсе кьрьн, Шехзаһьр у хортәк сәр сәре жьна, ле һәрде дьне сәр сәре һәсавьл сәкьнин, жьн дьгьрийан, лавайи дькьн, вәки „тае мәйи т'әне нәкөжьн, әм һ'әрмәт гөнәнә, чь лазьмә у мала мәда чь һәйә, әме бьднә вә, т'әне ве беуцаг'ие бь мә нәкьн. Те к'вьше һун к'өрдьн, к'өрд ва найнә сәре һәв, мә бе нәйньк нәкьн...“. Шехзаһьр бь к'ән дьвежә:

— Бәле, к'өрд готи бәдбәхтийе һәвр'а нәкьн, дйа мьн, тә р'асти. Әз зә'ф шамә, кә әва мала к'өрдайә, ле бәле, гәрәке к'өрд имдаде жи бьдә к'өрда, нә өса-нә, гәли де у хушка?

— Көр'е мьн,— дйа һесауыл гот,— тө р'асти, ле к'орде хайин жи нә һндыкьн, һнәк бунә қарт'әле т'ърке зөлмк'ар у мьләте хуә дьзериньн. Әуе зу у дәрәнг бь дәсте щьмә'те бәла хуә бьвиньн. Әз қорба-на дәсте уәвьм, чәндәки пешда гәдәки к'ордфьрош кьрьнә зәнд. Лауо, һәвалә тә бь силаһ'а сәр сәре көр'е мьнр'а сәкьнинә у дьхазьн һа—һа бькөжьн. Һәл-бәт, көштьн шөхөлә уәйә, ле көр'е мьн т'ьме к'омәк дайә халанә хөйә к'орд, һнәк жь тәнгайе хәлазкь-рьнә. Бь сальхе көр'е мьн, диуанә ван р'ожа уе лауь-кәки к'орди һ'әбседа гөлләкә, лауе мьн өсә һ'әйфа хуә бь ви тинә, иди қәт нәвежә, ле тыштәк жь дәсте көр'е мьн найе, уәки...

— Мәт'ине,— Шехзаһьр бь к'ән дьвежә,— һәма дәрде мә жи әу лауькә. Көр'о, зу жь щәм көр'е мәт'е уьрда уәрьн! Әме мәт'е у көр'е уер'а хәбәрдьн. Бьре мьн, к'ьнци хуә хөкә, уәрә щәм мә, руне. Гәли де у хушка, қәт нәтърсьн. Гөне ви т'өнәнә, әу көр'е мь-ләте хөйи һәқә. Ньһа лазьмә әм ви хәлазкьн, аза-кьрьна ви т'әк—т'әне бь дәсти көр'е тәйә, әгәр көр'е тә бьхазә у к'омәке бьдә мә... Мәт'ине бьбахшинә, науе тә у лауе тә бь хер?

— Әһ, лауо,— жьньке гот,— сәрһати, дәрде мьн гәләкә, бь р'ожа у бәлки жи мөһа қьсәкьм, к'өта науә. Науе мьн Хәзейә, Хәзал, науе лауе мьн Хос-ровә, қиза мьнә мәзьн Сәбьре у йа ч'ук Нарейә. Хо-сьрове мьн гәрәке имдаде бьдә уә, уәки һун т'әвайи ви зьламе бәрмьраз бьднә қөт'аркьрьне.

Шехзаһьр дьнһер'ә мәсәләйә бәрәхерә, науе хуә у науе һәвалә хуә нә р'аст уанр'а дьвежә. Жь һәуал-дана Хәзалә дьһатә к'ьвшә, уәки әу жьнәкә ақьл—к'әмалә, жь мьләте хуә һ'әз дькә, к'өлфәтәкә дьне-дитийә. Әу һәла чәнд пьрса жи дьдә Шехзаһьр, әу нәп'акә т'ьркә, кө қәзаеда тенә көштьне, йәқин бь дәсте уә тенә көштьне? Шехзаһьр цауа уе пьрсе нә-да, ле дьвежә, кө лазьмә Ә'ли жь уе тәнгасийе дәр-хьн.

— Бьре Сәйад (Шехзаһьр),— Хосров гот,— тә у дйа мьн гәләки бь һәвр'а гәп'кьр у һәр тышт бой мьн сәрвахтийә ,ле нәвезә, вәки Хосров жь мрьне тьрси-йа у ләма жи дәрһәқа Ә'лида хәбәре шьрин дьвезә. Вәләһ, әз вәр'а р'аст бежъм, әз жь мьрне пьч'әки жи хофе накъм, хөде бәрхе нер бой к'ере дайә. Р'аст бежъм, һәла р'ожа пешйеда, дьле мьн бона ви хорти дьк'әвгьри у мьн дьхаст жь мьрне хьлаз бькьра, ле хөде хәрәкә, дәсте т'әне дәнг же нае. Әз жи вәр'а т'әвайи гәрәке ви азақъм, т'әне бь шәртәки — р'ожа һәсавьлийа мьн, мьнк'ун нинә, чьмки һьндьквә жи ду мьрна баве мьнр'а ,диwane әз кьрмә бьн шькбәрие. Р'ожа һәсавьлтийа т'ьрка әм дькарьн дәстбь шөхөл бькьн. Әзи һ'әму қөл—берийе һ'әбсер'а бәләдъм, чәнд лавьке дәста мә готи новәдарийе бькьн у чәнд жи жь мә пар'ава диwаре һ'әбсе дәрәвәкьн. Р'йа дөда һьнәки чәтһнә, ле жь йа пешьн сьвьктьрә. Әзе сьве қәрәвьл бьсәкьнъм, т'ьрке кә мьн бьгөһезә, гәләки қөр'әйә, мә к'әсәки бәр тыштәки һ'әсав накә, чьмки қөмандаре һ'әбсе дәсте вийә. Р'ожа әв новәдар дьсәкьнә, ит'бара хвә бь ви тиньн, шәв начьн, ви из накьн, һәла мьн бьһистийә, вәки щарана жи р'адьзе. Әгәр мә мәщәл дит у әви р'азайвә, әме әлбер'а һ'ьщуми сәр бькьн ,қөндахәке у йане жи һ'итәки бьднә сәре ви, бькөжьн у гьртийе хвә азақьн. Қәрәз, әв р'оже бьдә к'ьвше. Әзе сьве нобәдар бьсәкьнъм, ле дөсва шәв, к'идәре дьвези, әз вьр р'әсти вә бем у бь т'әвайи дәстбь хьзмәта хвә бькьн. Мьн бьһистийә дө р'ожа у йане се р'ожа шунда, we Ә'ли дараг'әцехьн. Ньһа бьре мьн, дьвә һун жь мьн ба-вәр нәкьн, ле әз гьлийе мера у қәсәме дьдъмә вә, лап архайинвьн.

Шехзаһьр вәхте хәбәрдана Хосровә пешьн бьһист ша бу, ле готьне вийә пашьн бьһист, һьнәки дөдъл бу. Мала жьнькеда хеләкә хөрт стәқьр'әндьне

h'ököm ажот, дйа Хосров ч'э'ве Шехзаһър ньһер'и у гот:

— Көр'е мьн, Сәйад, готыне Хосрове мьн, гьлийе мере бәренә, сәре ви һәр'ә, жь готыне хвә пашда вәнагәр'ә. Лаво, эз хәйсәте ви заньм, әв жь мьрьна хвә натьрсә. Ви гьлийе хвәйи пашьн һьнәки сәрт гот, хаша тә нәһат, ле ви йса гот, вәки тө ит'бара хвә бь ви бини, пер'а р'азиви. Бәрхе мьн лап архайинвә, әв хөдане гьлийе хөйә, т'у кьр, даналесә. Мьн жь дәр у щинара бьһистийә, вәки мәдрәседа йәки к'өрд дьхунә, хөде сәре мьн қөрбана.wikә. Дьвезьн, жь мөдөр гьрти һ'әта сәйда йәк нәверә бәр ви бькә вьқин. Лаво, өмьре ви зьлами жи бьн қәзи-йәедайә, көр'е мьн, жь һөвдө нәсьлькьн, ит'бара хвә һөв биньн.

— Мәт'а Хәзе,— Шехзаһър (Сәйад) гот,— эз жь көр'е тә бь т'әмами бавәр дькьм у әм һәма ве шәва тари гьлийе мера дьдьнә һөв, кө әм һөвдө нәфьрошьн, ле вәхте фьротан һөвә, әм жи вәкә хвә мьрьн у әме бьн қәнщия фьротчийа дәрән. Хосров, чәва мәт'ин дьвезә, хәйсәте тә у йе ви лавьке мәдрәседа дьхунә, ноли һөвә, сальха дьдьн, әв жи мина тәйи тьнгьжийә у гьлийе хәрав һьлнадә. Дә п'ак, әме тә паше ви хортир'а бькнә нас у те һәр тышти дәрһәқа вида бьзанви. Ньһа әм к'ьнге, ль к'ө р'асти һөв бен у чәнд мәрьва биньм, вәки тө һ'әму р'е у дьрба пешийа мәхи?

— Сәйаде бьра,— Хосров гот,— те бежи иди әхтийарийа мьн һәйә тәр'а бежьм бьра, чьмки әм көр'е баве һөвьн, әм һәрдө жи һөвр'а р'ази бунә у мә шәрт дайә һөв, қәт тыште башқә нөвә, мьн бь дьле хвә гьлийе мера дайә тә. Сьве эз новәдарьм, ле дөсва азамә, вәхте дике ниве шәве, к'идәре дьвежи, әзе вьрвьм. Хенци мьн тәр'а шәш зьлам жи лазьмьн, чьзаньм, дьвә орт'а мә у т'ьркада шәр' жи һәр'ә? Сәйад, ньһа тө гьлийе хвә бежә?

— Хосрове бьра,— Сәйад дьвезә,— демәк, сь-

ве на дѳсва вѳхте дике ниве шѳве, ѳз у лавькава
һьнда к'ѳлѳфе пыш мѳдрѳсе, ѳме һивийа тѳ бѳсѳкьһьн.
Шѳрт, шѳрте мера! (Дѳст дьдьнѳ һѳв у һѳв мач' дь-
кьһь). Мѳт'ѳ, бьра, хушкно, бьбахшиньһь, вѳки мѳ
ишѳв сѳр мала вѳда гьрт, чьмки бона ви хорти ла-
зьм бу. Дѳ, бь хатьре вѳ, шѳва вѳ бьминѳ р'ѳһ'мѳт!

— Кѳр'ѳ мьһь,— Хѳзал р'ѳбу п'ийа,— фѳсал һѳ-
р'ьһь, бѳхте вѳдамѳ, сѳ у куч'ькѳ п'ьр'ьһь, вѳр'ѳ ог'ьрвѳ!

— Мѳт'ѳ,— Сѳйад гот,— ѳм зѳ'ф р'ѳзинѳ, һѳла
ѳме гѳлѳки р'ѳсти һѳв бен, ле бь т'ѳхмина мьһь, ѳгѳр
мѳр'ѳ һѳв һат, мѳ ѳ'ли азакьр, майина вѳйѳ бажер,
ве гѳлѳки бь қѳзийавѳ, дьвѳ Хосров ноли ѳ'ли бьгьрьһь,
һ'ѳзар тьшти пѳва гьредьһь у дури вивѳ гѳллѳкьһь,
һѳрдѳ қизѳ тѳйѳ щѳһьльһь, мьһь бьбахшиньһь, т'ьрк чь
бьхазьһь ве бькьһь, дьвѳ намуса мѳр'ѳ... Бь т'ѳхмина
мьһь, һьзаньһь һунѳ мьһьр'ѳ р'ѳзивьһь, йанѳ на, р'ѳжа
к'ьвшкьри ѳзе ѳса бькьм, вѳки лавьк бен вѳ бьвнѳ
щики бѳ қѳзийа, кѳ намуса мѳ щийѳ хѳдавѳ. Вѳр'ѳ
орхан—дошѳк нѳ лавьмьһь, к'ьһьщѳ хвѳ у чь мала вѳ-
да һѳйѳ һьлдьһь бьвьһь. Хѳдѳ һ'ѳз бькѳ, вѳхте мѳ ѳ'ли
дѳрхьст, ани, һунѳ бѳрдѳст дѳрк'ѳвьһь у ѳм жийѳ бен
бьгьһьижьнѳ вѳ. Һунѳ т'ѳви лавькѳ мѳ һѳр'нѳ бѳрбь
п'ѳхьла Гьридаг'ѳ, пѳше ве вѳ бьвьнѳ мала Шѳхѳ'-
мѳре сѳрк'ѳре ѳла Қадьрийа у һунѳ нава хѳлқѳ хѳда
бьжин. Мѳт'ѳ, Хосров у гѳли хушка, фькьра вѳ чи-
йѳ, ль мѳ дѳрѳнгѳ?

Хѳзал у Хосров гѳлѳки дьфькьрьһь, ле һѳрдѳ қиз
ѳлбер'ѳ дьвѳжьһь, вѳки „ѳм фькьра бьре хѳр'ѳ р'ѳзи-
нѳ, бѳсѳ, ѳме һѳр'нѳ нава мьлѳте хвѳ, вьр ѳм нанѳ
щѳһь бѳхѳһь, жь п'ѳлава вьр һ'ѳзар щѳри четьрѳ...“.
Дѳрѳнг, дѳрѳнг Хосров сѳре хвѳ бьһьнд дькѳ у дьвѳжѳ:

-- Мадѳм, кѳ һѳрдѳ хушке мьһь р'ѳзинѳ, ѳз жи
р'ѳзибуна хвѳ давѳжьмѳ сѳр дьа хвѳ, ѳгѳр ѳв р'ѳ-
зийѳ, ѳз зува р'ѳзимѳ.

— Сѳйад, пѳшда вѳрѳ,— Хѳзалѳ гот,— шѳрте хѳ-
дѳ у п'ѳхѳмбѳра бьдѳ мьһь, вѳки тѳ мьһь р'ѳст бьви
бьгьһьини мала Шѳхѳ'мѳр у бьспѳри ви? Лавѳ, орхан,

дошәк, навмал бәр ч'ә'ве мьн наен, т'әне у т'әне һәрсе эт'име мьн у к'өрд мьнр'а лазьмьн, вәки дьне т'ө к'әс.

— Мәт'е, хушкно у бьре Хосров,— Сәйад дьвежә,— бәре әз зәф р'азимә, вәки һун готьна мьн әрде нахьн. Әз шәрте хөде у п'ехәмбәра дьдьмә вә, вәки хөде һ'әз бькә, чәнд р'ожа шунда, әме вә бьвьн у бьгһиньнә мала Шехә'мәр у хьсуси т'әслими вькьн у паше һуне бьзанвьн, кө әм хөдане гьлийе хөнә, т'ука хвә жь әрде қьр'ещ данальсьн у әм к'инә?

Вьра Хәзал те р'уйе Сәйад, Сәйад дьса шәрте дайи дьввәк'ьлинә, нә'тька һәрдө қиза маҷ' дькә у дьвежә, вәки „Һун хушке мьнә қйамәтенә“. Әв у Хосров жи тенә р'уйе һәв у шәрт дьдьнә һәв, вәки әм жи ирода бьре һәвьн.

Шехзаһьр у зьламе пер'а хатьре хвә хастьн у we шәве чун бәләдчийе хвә дитьн, Шехзаһьр шәрт—шурт ванр'а гот: „Р'ожа шәмийе вәхтәки шәве, гәрәке дәстә хач'е к'ьр'е Ваневә, п'арәвәбә чар щийа, йәк хвә бьдә алиие ч'әпе, йәк алиие р'асте, йәк пешийа р'е у йа чара хвә бьдә пашийа р'е, һәрчар дәстә жи бьла һ'але шер'давьн, хенци бист лавьке, кө бен, вәки әм сәр һ'әбседа бьгрьн, һ'әйшт жи бьла бен к'өлфәте Хосров бьвьн, бь гьлики бист шәш лавьк. Вәхтәки шәве, гава шәһәр стәқьр'и, бьла бенә к'әләфе һьнда мәдрәсе, әме ван вьр р'ач'ә'вкьн. Бәләдчийа we шәве бәре хвә данә ч'йәе Масисе, кө дәсте бьвиньн. Бәләдчи р'ожа дөда нава р'оже хвә дәстер'а дьгһиньн, чь кө Шехзаһьр готьбу, лавькар'а дьвежьн у қите дьса вәдьгәр'ьнә Ване, Шехзаһьр дьвиньн, чь кө кьрьбун, гьшки вьр'а қьсә дькьн у Шехзаһьр бе сәбьр һивийа р'ожа шәмийе дьсәкьнә.

Дәста һ'әйфһьлдане р'ожа пенщшәме т'әмамийа шәве ог'ьра хвә бәрбь Ване, щийе к'ьвшкьри дьщә'динә, р'ожа шәмийе р'о щийе бәқәзийада хвә вәдшерьн, новәдар бона бе қәзийабуна лавьке дәсте, чәнд щийа дур новәдарийе дькьн, хәлқе дәсте жи һе-

са дьвѣн. Сйаре ван жи р'ожа нийе ђе жь щийе х'ойи
 h'имли д'артен, w'аки ниве ш'авейи р'ожа ш'амийе хw'е
 р'йа хач'е к'ър'е Wanep'a бьг'иньн. Чахе к'ъвшк'ьри
 д'ест'е ч'ава к'о Шехзаһьр гот'ьбу щийе хw'еда h'але
 шер'да с'ак'ьнибу, д'ем'аке шунда сйар жи тен дьг'ь-
 н'ижьн'е д'есте. Ш'ова к'ъвшк'ьри, ш'ав'ек'е хаш бу, т'е
 бьгота стерка ль э'сман д'есте һ'ав г'ертий'е к'ефа
 д'ьле х'ор'а к'этьн'е гов'анде, һеди—һеди д'ьр'эц'ьс'ьн,
 ле һ'ан'ака жи м'ан'ак'ийе хw'е ч'ап у р'асте нава э'с-
 минда д'ьб'езандьн у д'ьхаст'ьн балгийе буке б'ьв'ьн,
 х'ор'а п'ешк'еше б'ьстиньн. We ш'ова тав'аһивда т'е
 д'эрзи бавита э'рде, we б'ьһата к'ъвше. Д'ем'аке шунда,
 бе wиланд, жь з'эрпа бе һ'ан'ек дар'ьке с'эр к'ока хw'е
 һешинбуй'е з'ьһа, ль сазб'эндийе д'ьх'ьст'ьн, э'w'ьр у
 э'сман т'эви һ'ав бу, э'w'ьра коне хw'е с'эр стерка в'э-
 г'ьртбу, т'ари бу, п'ишке бараней'е т'эк—т'ук э'рд с'э-
 лам д'ьк'ьр'ьн. Бажар х'ава һ'ьнгор'еда бу, т'эне д'енге
 з'енг'ьле д'эве кавран'а, э'w'тина к'элба, ш'ьһина һ'эспа
 һ'ава д'ьц'эльшанд, д'ьһат, э'лами лав'ька д'ьк'ьр,
 к'о w'эhte w'эйи к'ъвшк'ьри пер'а г'ьһиштий'е, һ'эшьар у
 ф'эсалв'ьн. Шехзаһьр у Эт'ар жь мал д'эрд'ьк'этьн, т'э-
 л'е—т'эл б'эрб'ь к'эләфе һ'ьнда м'эдресе д'ьч'ьн у д'ем'аке
 шунда һ'эр й'ек щийе х'ойи к'ъвшк'ьрида w'ек'е с'эд га-
 ви дури һ'ав д'ьт'эльн. Лав'ька һ'ьм р'йа феза ш'аһ'эр
 у һ'ьм жи р'йа к'о Хосрове теда б'ьһата, р'ач'э'в д'ьк'ь-
 р'ьн. Хел'эк'е х'орт шунд'ат'ьр, н'ьшкева жь алие Шех-
 заһьрда ц'эр'эт'ук һ'ат'е к'эвше, wи д'эст авит'е мавиз'э-
 ре у гот: „К'ий'е, б'ьс'ак'ьн'е, й'ане на?“ Эw ц'эр'эт'э Хос-
 ров бу. Эwана һ'ат'ьн'е д'эст у р'уйе һ'ав, һ'эвале Шех-
 заһьр жи пе һ'эсийан, w'аки Хосров'е. Wана диса ит'-
 бара хw'е б'ь Хосров н'эанин, Эт'ар ль алие бажер но-
 б'эдари д'ьк'ьр, д'ьв'е хорт ван б'ьф'рош'е у ш'ох'оле wa-
 ни һ'эрм'эт'ли э'рдех'е.

We ш'эве жь һ'эму алие бажер дика ц'об'э банг
 д'ьда, д'енге кавран'а жи зува ст'эц'ьр'ибу, бе жи н'эр-
 м'ьк д'ьwиланд, р'уйе б'энда р'ад'ьмуса, б'эд'эна бинб'э-

ра хеса дькыр. Лавьке дэсте тэлэ—тэл жь к'ър'е ба-
жер п'ебэргери щийе к'ъвшкьри бун, we дэме Хос-
ров незики Шехзаһьр дьвэ, дьвежэ:

— Бьрако, демэк, һэла тэ һьһа жи ит'бара хвэ
бь мьн найни, эре? Чьмки тэ р'йа кэ жь шэһэр те,
қэрэwьл данэ сэкьнандьне ,тэ һэw зани, мьн ньзан-
бу?

— Р'аст бежьм,— Шехзаһьр гот,— ит'бар у һ'ьш-
йарбун р'эwша мерайэ, нэхэйдэ, ёса лазьм бу. Һ'эта
эм Э'ли жь һ'эбсе аза нэкьн, к'өлфэте мала тэ жи
нэйньн, эз диса ит'бара хвэ бь тэ найньм. Қэрэз, эме
паше сөһ'бэт бькьн...

Һэма нава хэбэрдана ванда ,лавькэк незики Шех-
заһьр бу, э'ламкьре, wэки лавьк һатьнэ, һива э'мре
тэнэ.

— Дэ, беже бьла бен, эз заньм к'ийе бе,—
Шехзаһьр гот,— эм һэвр'а гэп'кьн!

Бистэке шунда лавьк һатьнэ щэм Шехзаһьр, ви
сыпартьн данэ ван, эw чун, Хосров же пьрси:

— Бьбахшинэ, чэнд мэрьв һатьнэ?

— Чьқас лазьмэ, эм һатьнэ, Шехзаһьр кэрт ща-
ва ви да.

— П'ак,— Хосров гот,— бой мьн һэр тышт э'йа-
нэ. Эм һьһа гэрэке бьвьнэ шэш тиша, эз пешийе, тэ
ду мьн, ле пенц тише майин бьла мэ изкьн у бенэ
пьш һ'эбсе. Алийе р'оаве к'эсэк нэлазьмэ, алийе р'о-
һьлате, шьмале у щэнубе бьла чэнд щийа бэсэкьньн
у дэве т'вьнгте хвэ алийе р'оһьлате бьгрьн, чьмки
дэрwазе мэзьни wьрэ, сэ у куч'ьке ван дьчьн у тен,
һэв дьгөһезьн, фэ'мдарийэ?

— Бэле,— Шехзаһьр гот,— фэ'мдарийэ, дэқэке
щэм ви хорти бьстэкьнэ, һ'эта эз һэр'мэ нав лавька,
фэрмане бьдме у зу wэгэр'ьм.

Шехзаһьр һазунга сыпартьн да лавька, шэш хорт
у Э'т'ар шандьнэ мала Хосров, wэки к'өлфэте ви бь-
вьн, пенц хорт шандэ алийе дэрwазе мэрк'эзийе, ле
йе майин бь готьна Хосров кьр у э'лами Хосров кьр,

вәки лавьк иди чунә пәй к'өлфәте тә. Хосров һ'әму
қәл—буцахе һ'әбсер'а бәләд бу, ви да пешийе, Шех-
заһьр да пәй, р'аст чун гьһиштьнә пышта кәле. Ви
гәләки ль дивер ньһер'и, ақьле ви жь дәрәвәкьрьне
нәбьр'и, гөһе Шехзаһьрда кьрә п'ьстә—п'ьст, чәнд
кәвьр данә сәр һәв у һьлп'арьки диваре суре бу,
хвә дәвәр'уйа авитә сәр дивер у дәсте хвә пар'ава
Шехзаһьрр'а һәжанд, кә әв жи бе. Шехзаһьр жи ми-
на ви һьлк'ьшийа сәр дивер, ль һөндөр'е һ'әвше нь-
һер'ин, ведәре кәсәк т'өнәбу. Хосров дәсте хвә да
Шехзаһьр, пәйайи әрде бу, паше бь дәста Шехзаһьр
да сәрвахткьрьне, вәки әв жи пәйавә, Шехзаһьр у
чәнд лавьк жи пәйа бун, бәр суре нобәдәр данә сәкь-
нандьне, чун гьһиштьнә Хосров, силаһ' данә сәр әйех,
бистәке сьвдәра һ'әбсер'а тәлә—тәл чун, дитьн, вә-
ки һәсавьл р'азайә, т'вьынг кьрийә нава льнге хвә,
бь дәсте хөва гьртийә у сәр к'еләке вәләзайә. Шех-
заһьр у Хосров сәрр'а сәкьнин. Хосров дәсте хвә бь-
льнд кьр, вәки бьсәкьнә, шөхөле тә пе т'өнәвә. Ви
қьрма хвә сәр әйех хьст, фишәк же дәрхьстьн, орт'е-
да гьрт у бь дәстька қьрме да щеника һәсавьл, ви
хаст р'авә сәр хвә, йәкә дьн жи лехьст, әв әрде к'әт,
Шехзаһьр дәрба сьсийа ль щеника ви хьст, һәсавьл
мәст бу. Хосров ль щеве ньһер'и, к'өлма анахатара
(к'ьлита) дәрхьст, йа ч'ә'вийа Ә'ли теда гьртибу нас
кьр, бәрбь ч'ә'вие чу, Шехзаһьр да ду, ви дәри вәкьр-
дзьикава готә Ә'ли „нәтьрсә, әм һатьнә тә аза бь-
кьн, Сәйаде қәвьме тә жи һатийә“, ле Шехзаһьр
Ә'ли нас нәдькьр. Хосров бәләд бу, һазунга қәйдчи-
даре льнг у мьле ви вәкьрын. Ә'ли у Әскәре Шәләл
данә ду хвә, дәри дадан, жь алийе һ'әвшейи ч'әпер'а
дәрк'әтьн. Дәмәке шунда лавьк гьһиштьнә һәв, тәлә-
тәл жь һ'әдуде һ'әбсе дурк'әтьн. Һьнда к'әләфе мәд-
рәсе, бәләдчик у Хосров һазунга чунә мала Хосров,
бе лавька к'өлфәте ви бьрьнә, йане на. Дәмәке шун-
да Хосров у бәләдчи ә'лами Заһьр кьрын, вәки бьрь-
нә. Шехзаһьр бь демәки ша гот:

— Дә, гәли лавька! Әм гъништънә мәтләба хвә, нәсәкьнън, пешда бәрбь дәсте бьләқьн, өз, Хосров у чәнд лавька әме һеди—һеди пәй вә бен. Хосрове бьра, нъһа иди к'өлфәте тәйи щәм дәстейә, лап архайинвә, чәндәки шунда тә у лавьке бь дәсте хвә мәт'е у һәрдә хушка хвә т'әслими Шехә'мәр бькьн. Тә жи пашда вәгәр'ә т'әви дәстевә, һ'әйфа хушк у бьре хөйә көшти жь дәщале т'ьрка бьстинә.

Дәмәке орт'а һәрдә зьламада стәқьр'андьн пешда һат, Хосров дьхаст шькбәрийа кә дьле вида пешда һатийә, бьдә сафикьрьне, ле чәва бежә, фәсале дьгәр'ийа, ви дьл у щане хвә т'әв ани гот:

— Бьре мьни Сәйад, жь хәбәрдана лавька мьн тедәрхьст, вәки наве тә Сәйад нинә, дьвә тә Шехзаһьри? Мала тә ававә, нъһа жи тә ит'бара хвә бь мьн найни, әре? Әз һиви дькьм ,ве шькбәрие жь дьле мьн дәрхә.

— Бьраке мьни Хосров,— Шехзаһьр гот,— тә мераникә зор кьр, барәки гьран да сәр мьле мьн. Бьла хөде ве р'өже бинә,вәки өз бьн ве ик'рама тә дәрем. Әз мьнәтдаре дйа тә, тә у к'өлфәте мала вәмә. Дайик у хушка пеш мьнва сәлам бькә, беже әв лавьке ве шәве Шехзаһьр бь хвә бу. Гәли лавька, мәт'е у һәрдә хушке мьн, Хосров, Ә'ли у Әскәр һәспа сийаркьн у зу бьгъһиньнә варге, ль вьр қьрмәкә мауизер, т'ьвьнгәкә к'уч'учапе бьднә Хосров, ле Ә'ли у Әскәр жи чь дьхазьн бьдне. Зу хвә бьгъһиньнә лавька, Ә'т'арр'а бежьн бьла зу бе, өз һива ви сәкьнимә. Дә, вәр'а ог'ьрбә, зу һәр'ьн! Әме сәһ'әтәке Ә'т'ар һат гъништә Шехзаһьр у бәрбь мәзила хвә чун.

Бә'са көштъна һасавьл, р'әва Ә'ли у йәки дьн ми на симсьз т'елефоне нава бажерда бәла бу. К'өрдфьрош, т'ьрке мәнщәнеқ у щә'сусе диwane сьве һ'әта эваре нав шәһәр дьгәр'йан, һәла чәнд мәрвь щики бәрәв дьбун, дьчун гөһе хвә дьданә сәр һәвалдана ван, бәлки тьштәки бьһ'әсьн. Әв чәнд р'өж бу бажар у гөндада агьр дьқьлийа, тәр' у һ'ьшк т'әв дьшәвьти,

дэсте щэндърма у идара хэйбе мина долаве дьхэвв-
тин. Ынэк бэрбь гонде к'ордайэ бэрэка Масисе чу-
бун, хэлq дьзерандьн, дьгьртън, ле нэдьгьһиштънэ т'о
мэрэме. Ван р'ожада дэстэ хэрав нэдьхэвйти, we нэ
кө т'эне нава эле, ле өса жи дор—бэре шәһәр чь кө
лазым бу дькър, т'эме жи щийе хвэ дьгöһөст, ле гöһе
дэстейи т'эме сэр мала Әли бу, wәки жь вана т'о
к'әси нэгьрын, wәли һөрр'о щаве нөбьхер дьстөнд у
нөшербун щав бьдана п'айт'әхт, әw бона ван гьва
qәлсбун дьһатэ һ'әсабе. Щэндърмә һар бубун, qәза
Ване кьрбунэ гола хуне, щэзакьрна нәһәq дьһатэ
кьрне. Щарана орт'а эле к'өрда у щэндърмада шәр'
жи дьбу у зийанэкэ мэзын дьданэ һөвдө. Сөва ван
беqанунийа у бона wәли һьнәки бьднэ тьрсандьне,
һьнэк сэрәке эла wәк'иле хвэ дьшандьнэ щәм wәли,
wәки гьва „диwane шәр' дайэ сәкьнандьне, ле щэндър-
мә у әскәре wә беqанунийа дькьн, һ'ьщуми сэр хэлqе
бе силаһ' дькьн, кал, пир, зар'а дькөжьн, гонда т'алан
дькьн. Әгәр тө ван беqанунийа нәди һьлдане, әме т'е-
леqрафе бьднэ Анqәре, бьла сэрәкване диwane we
пьрсе һ'әл бькә. Әгәр әw we мәсәле һ'әл нәкә, wi ча-
хи шәр'е мә, шәр'ә“. Һатьна qасьде к'ордайэ щәм wә-
ли, wәли дькьрә һ'аләки хэрав, к'өтьбу орт'а дө агьра,
әw һатэ сэр we нете, р'ьнд дьвө к'өрд зьраре бьдън,
нә кө Анәqәрер'а т'елеqрафе бышиньн, we п'осте мьн
бьк'ьшинэ дөвөхане.

Ду qасьде эле к'өрдар'а, wәлийа жь тьрса хвэ һь-
нәк гьрти бөрдан, чөwa дьвежьн гәма щэндърмә, әскәр
у хайине к'өрда к'ьшанд, ле диса чөwa wә'ши пәй не-
ч'ира хвэ бьгәр'ә, ль дөште пәй дөста к'ордайэ си-
лаһ'кьри дьгәр'йан, ле к'өрда жи нөдьһишт, wәки щән-
дърмә у әскәр бенэ гонде бэрэка Арарате.

Наве дөста Ванейә кө мqабьли дьжмьн шәр' дь-
кър, нава Турк'иаеда бәла бубу, ле кәсәки жи һьзан-
бу к'и сәрк'арийе we дькә. Әw дэстэ бона һ'әму эл у
ә'ширәте к'өрда бубу дәрман, гөман у дьлдьми, һәр

сэрк'арэки эл у э'ширэта ч'э'в дьданэ we дэсте, хөр'а дэсте силаһ'кьри дьданэ назьркьрыне, wэки wэхте шер' быкарвын хwэ жь дьжмын бьднэ хайкьрыне, һым жи һ'эта дэстпенэбуна шер' жь щэндьрма, эскэр силаһ'а бьстиньн у wэхте һ'щумкьрына т'ьрке дэщал, быкарвын щава wan бьдын.

Бь фэрмана Шехзаһьр дэстэ сэр чар щийа һатьбу п'арэwэкьрыне — йэке qэза Идьре, йа дэдайэ мэзын qэза Wане, ле йа сьсийа Эрдише у Базиде дьхэwьти у т'ьме дэрбе хэдар ль дьжмын дьхьст. Һэрчар дэстэ жи р'о бь р'о бь щаһьле к'өрдва зедэ дьбун у дьһатьнэ силаһ'кьрыне.

Шехзаһьр дьвинэ, wэки Wанеда майин иди навэ, шэв у р'ожа wi из дькьн, пэй wi дьгэр'ьн, мэрьве qэнщэ жь к'өрда һ'эз дькьн, шешре дьдьне, wэки жь we хэравэхане дэре у бьгһижэ дэста хwэ. Ле шөһэрда Шехзаһьр гэрэке гэлэк тышт бона мьлэте хwэ бькьра, ле өмьре wi бьн qэзийаеда бу, wi гэлэк мэрьве баш дитьнбун, wэки т'ьме сөр'а диwane бьгинэ wi, Шехзаһьр дөдъл бубу, һэр'э херэ, йане нэчэ, ле wi һ'але изкьрынеда жи тыштэк нькарьбу бькьра. Р'ожэ-ке әw у Ә'т'ар һэв дьшешьрын, ле наенэ сэр т'ө нете, паше һэв р'ази дьвын.

СЭРЭ ШЭША

ШЕХЗАҺЬР МЭДРЭСЭ БЭТАЛ КЫР

Диwana Т'урк'нае, wәки бьвә хәдане гьлийе хөйи дайи, гьва шәр' дайә сәкьнандьне, ижа бь зора п'әра эл у ә'ширәте к'орда бәри һәв дьда, бь дәсти хайина, ле бь қәwата щәндьрма у әскәр сәр гөндә к'ордайә қәзае Идье, Әрдише, Wане, Гәлийе зила, Базиде, қьс-мәкә дәшта Анадолиеда дьгьрт, к'афк'ун дькьр, щьмә'та һесирә бе силаһ' қьр' дькьр. Щьмә'та к'орд, т'ьркә хәватчи, wәхте әw қәwмандьна дьбьһистьн намус у инсафа wan қәбул нәдькьр, һ'әйфа хушк у бьре хwә жь щәндьрмә у әскәр дьстәнд, ле һәмин Ә'до у Иса жи бь фелбазийа хwә нәдьк'әтьнә дәсте wan. Кал у пир wәхте щики бәрәв дьбун, хwә һ'алар'а дьготьн, wәки „Щаньм, йа кә һәрдә хайин бь дәсти диwanә дькьн, шәр'е бәре мьзгина кьрьне wan дьчә. Қәт к'е дитийә, кә бьра мьқабьли бьре дәре, хуна wi фьр'кә, дәст у сәр ч'ә'вә хwә бь we бышо. К'ижан к'орди кә мьқабьли диwanә хәбәр дьда, дьзикава дьгьртьн, бәре же бәртил дьстәндьн, ле ньһа дькөжьн у йане сьргуни инчәрийе дькьн“.

Wәхте дәсте эл у ә'ширәтайә силаһ'кьри, әw щавә нә бь хер жь гөндә wan қәза дьбьһистьн, һ'ьщуми сәр щәндьрма у әскәра дькьрьн, һ'әйфа хушк у бьре хwә дьстәндьн. Ле бь we йәкева к'орд һеса нәдьбун, дәсте һ'әму эл у ә'ширәта щарана wәхте дьк'әтә фәсала wan, ижа һ'ьщуми сәр қәза дькьрьн, дькөштьн у дьһатьнә көштьн, бьриндаркьрьне, wәки диwana Р'оме бьзанвә, кә к'орд сәр гөһәки р'анәзанә у жь фәрмана сәкьнандьна шер' баwәр нәкьрьнә, чьмки һәрр'ож бә'се нә бь хер жь гөндә к'орда дьстәндьн у бьнәлийе һьнәк гөнда жи мәхсус щав Шехзаһьр'а дьшандьн.

Шехзаһьр бона р'астийа we зөлме, дәстәкә ч'укә һ'әвт фәдайа дьчинә, wәки бь wi һ'али бьһ'әсә у зу

щаве бьднэ ви, кӧ бэр „қәнцийа“ дэщала дэре. Р’о-
жа дӧда дэсте хвэ қәйа феза гӧнде Т’эр’ер’а дьгһи-
нэ, жь дэсте дӧдӧ дьчьнэ бэләдийе, бе гӧндда дьжмьн
т’ӧнэ у йе майин хвэ дьдьнэ нава кэвьре қәйе у нивйа
һэвале хвэ дьсәкьньн, бе чь щаве тиньн. Дәмәкә хӧрт
шундатыр, дӧнге жьнәке ван т’әсли дьвэ, дькә һэвар
у газы, к’омәке дьхазә. Дьвиньн, вәки дӧнг бьнәт’ара
ван те, ләз бәрбь дӧнг дьчьн, дьвиньн. вәки сәр ка-
нийе щәндьрма щер’е кәч’ке шыкенандийә, дӧда ми-
на гӧре звьстане, кәч’к авитнэ әрде, йәк жи қәрәшь-
лие ван дькә. Дьһатә к’вьше, кӧ қәвата һәрда нәдъ-
гьһиштә we, йе сьсйа жи силаһ’а хвэ давежә әрде.
һәрсек һа—һа дьхазьн we бегӧнәйе п’әр’ишан бькьн.
Ле қизьке бь мерхасы мьқабьли ван бэр хвэ дьда.
We диса дькьрә газы: „Һәй һэвар, һэвар, бьрано,
хушкно! Гәли бе мӧрвәта, нә ахьр хушк, жьн, буке
вә жи һәнә! Хӧде т’әхте п’атше вә вәлгәр’инә, к’ока
вә бенамуса бьқәлине! Гьдино һэвар!“ Һәма бь к’ӧта-
буна хәбәра пашьнә „һэварер’а“ фәдайи һ’щуми
сәр щәндьрма у кәч’ке дькьн, һәрсек бе бәрхӧдайин
т’әслим дьвьн. Кәч’ка к’ьнщ зит’ол—зит’олбуйи, жь
әрде р’адьвэ, хвэ дькә ньзәме, бәрбь хунмьжа дьчә,
т’у дькә р’уйе ван, һәрәке чәнд шәмақа ле дьхә у
пашда те щәм фәдайа, ван мач’ дькә у дьвежә:
„— Хунмьжно, вә дит бьре мьн һатьнә һэвара мьн
у намуса мьн хайикьрьн! Ах, бьрано, әз қӧрбана вә-
мә!“ Фәдайи дэсте ван гьре дьдьн қәйа бьнәт’ара ка-
нийеда һол дькьн, силаһ’е ван һьлтиньн, т’әвайи дь-
чьнэ гӧнд, қӧмандар у чәнд щәндьрма ль гӧнд жи дь-
кӧжьн. У...

Бә’са дәрмдаг’кьрьн у вәранкьрьна гӧнде Бәк’ьр-
йа нава К’ӧрдстанеда пер’а—пер’а бәла бубу, нәр’а-
зибунәкә мезьн нә кӧ т’әне нава фәдайе силаһ’кьрида
пешда нәһатьбу у ӧса жи нава щьмә’та зәһ’мәтк’еш-
да пешда һатьбу. Ләма жи вәлитийа у һәрдӧ к’ӧрд-
фроша һәрр’о щаве нә бь хер дьстандьн, вәки фь-
лан щы һақас щәндьрмә, фьлан у беван щийа һақас

хатънэ кôштъне. Р'астэ, вэли, Э'до у Иса бэре хьнэки бэр хвэ дьк'этън, ле паше қэт т'алаша ван нинбу эскэр у щэндърмэ хатънэ қыр'е, хэла дьготън: „Әw һеч', была сэре диwana мэ у вэзире вейи эскэрийе Фәwзи Чәqмаq п'аша саг'вэ, әм чьqас щэндърма у эскэр бьхазьн, we бьдэ мэ“.

Бэле, чьqаси зöлм п'ър' дьбу, аqаси жи р'әqема пыштоване к'öрдфьроша кем дьбу. Эла у әширэта ван бэре хвэ жь wана вэгэр'андьбун, дәрбази алийе р'астийе у һәqийе бубун. К'öрда кьрьна һәрдö дэщалайэ, кö анибунэ сэре хэлqе гöнде Бәк'ьрия бир нөдькьр, чьqас дьжмьн дькöштън, дьле ван р'әһ'эт нөдьбу. Сәфәре аг'әе Зили ду зöлма ви гöндир'а, бәләде хвэ дьшинэ Wане, қәзърма щэндърма у мале һәрдö зöлмк'арар'а дьвьнэ нас, 250 фөдайе сйарэ дьдэ сэр хвэ у бэре хвэ дьдэ щийе бәләдкьри, вәкә сәд пенши щэндърма у эскэр дькөжә, шест—һ'әвте нөфәри бьриндар дькө, сэр мале мәнщәнеqада жи дьгрә, ле зора ван нагьһижә щэндърмэ у эскәре дэщал, пашда вөдьгәр'ә.

Шехзаһьр бэр кьрьне диwane, к'öрдфьрошайэ, кö дьһанинэ сэре мьләта ви, доз накә, хандьне бөтал дькө, дьчә дьгһижә дэста хвэ. Ду р'әва Шехзаһьрә жь Wане, вэли қöмандаре эскэр, щэндърма, сәрәке идара хәйбе у к'öрдфьроша ода хöда т'оп дькө, дәрһәqа кьрьне вийә қәзаеда, йәкө—йәкө ванр'а шьровөдькә у ван бь хәбәре сәк'әсьзкьрьнева дьдэ р'ур'әшкьрьне, ахри гәләки һерс дьвежә, вәки „нава дö сале вийә хwandьнеда, һун пе нәһ'әсийан, ви гәде к'öрда чь кьр у чь нөкьр! Чьqас мәрьве мәйә баш да кöштъне, жь кәле гөнәк'арәки мина Э'ли да р'әве, чь сера мә һәбу, гьшк вә'дәда пе һ'әсийа бу, әw сера мqабьли мә да хәвате, ле дэста ви чь ани сэре мә, к'е ньзанә, һун гьшк р'ьнд заньн. Һәла һун бьсәкьньн, әзе чь биньмә сэре вә, һуне паше пе бьһ'әсьн...“ Бь ә'мьре вэли қöмандаре щэндърма, сәрәке идара хәй-

бе, мөдөре мэдресе, мөлле мөчите, се сэйда жь қө-
льхе һатһнә дәрхьстһне, авитһнә һ'әбсе у әвана нав-
кьрһн чәва дьжмьне диwana Т'урк'иае. Сьпартә Ә'до
у Иса әгәр ван нава дө мәһада, сәре Шехзаһр нә-
нин, we чәва дьжмьне диwane у щьмә'те бһатана
гьртһне у дардакьрһне. Бь фәрмана ви чьқас ханд-
к'аре к'өрдә мэдресе һәбун (хенци қизе Ә'до), һьнәк
авитһнә һ'әбсе у йе майин р'ақәтандьн.

Нава чәнд мәһада наве Шехзаһр у кьрһна дәста
ви нава хәлқе Идье, Әрдише, Ване у т'әмам К'өрд-
станеда бәла дьвә. Хайина бь дәсти вәлийе қәза чь-
қаси дьщә'данд, we дәсте бьдә дәрмдаг'кьрһн у бәла-
кьрһне, Шехзаһр саг' у йане бьриндар бьгьрә, фәр-
мана ван т'әне диwanханада, нава чар диwарада
дәрбаз дьбу. Бь дәһа щара әскәр у щәндьрма һәр
тһшт бәтал дькьр, пәй һәчар дәсте Шехзаһр дьк'ә-
тһн, ле п'ошман пашда вәдьгәр'йан. Щарана вәхте
дәста Шехзаһр щәндьрмә у әскәр дил дьгьртһн, нә-
дькөштһн, ле дьготе: „Әме һәла гәләки р'асти һәв бен,
өса нәкһн, кө дәрба дөда тек'әвнә дәсте мьн, ви ча-
хи һун саг' наминһн, өса жи һәвалә хөр'а бежһн, па-
ше ломана жь мьн нәкһн? Һәрдө к'өрдфьрошар'а бе-
жһн, вәки р'өже вәйә һ'әсавкьри манә“. Әскәр у
щәндьрме саг'майи иди вәнәдьгәр'йанә щийе қөльх-
кьрһна хвә, һәр кәс бәрбь мала хвә дьчу, т'әк у т'уке
кө дьчунә щийе хвә, дьчун бәр мәһ'кәма әскәри-
йе дьсәкһнин, ле нәдьчунә мьқабьли к'өрда у дәсте
Шехзаһр шәр'кһн. Әве йәке жи нава щәндьрма у әс-
кәрда п'әришанбун у тьрс пешда анибу. Вәлийе қәзае
Идье, Ване у Әрдише гөр'а к'өрдфьроша кьрһн,
вәки р'а жь Шехзаһр навә, қьрар кьрһн, вәки
бь қәwата һәрсе қәзайә щәндьрмә у әскәра сәр эла
Қадьрийада бьгьрһн, баве ви бьгьрһн, бәлки әв бе
т'әслимвә. Һ'әта қәза һазьрийа хөйә әскәрийе дитһн,
Сьмбьле бәри һ'щумкьрһне бь сальхе баве щав да
Шехзаһр, ви жи дәстәкә хөйә мезьн һьлда чу
нава эла хвә, чьқас сийарә у пәйайе ван һәбун, да

сэр хвэ у нива һ'ыщумкърна дъжмьнайэ сэр эле сәкьни.

Р'ожәкә баһарейә гәрм бу. Р'о һьнәки нава р'оже шыкәстьбу, новәдара дит, вәки ордийа дъжмьнайә һәрсе қәза бь чәнд тиша тен, әлбер'а щав данә Шехзаһьр, фәдаие к'орде алийе ч'йае Араратейи Р'оһьлате, һьнда гьрәһуре К'ьр'к'ьр'ева һ'ыщуми сэр ордийа дъжмьна кърн, нәйара хаст пашда бьр'әвьн, пар'ава жи лавька р'әшандьне, дъжмьн к'әтә мәһ'сәре. Гәләк щәндьрма жь тьрса щане хвә кьрасе хвә қәльшандьн сәре ньзе т'ьвьнга аландьн, бьльнд кьрн, кә дьхазьн т'әслимвьн. Шехзаһьр ә'лами шәр'ване хвә кьр, вәки „Иди гөлла навежьн, дъжмьн т'әслим дьвә“.

Шехзаһьр у баве ви вәк'иле хвә дьшинә щәм қөмандар, чьқас силаһ' у фишәке ван һәнә, бьла гьшка бавежьнә сәрһәв, хеләке дури ван бьсәкьньн. Дәмәке шунда фәрмана Шехзаһьр һатә қәдандьне, Заһьр чәнд лавькава чунә нав ван, щәндьрмә у әскәре Р'оме чәва дөвөр ль һәвсарә гастине гьреди, бь дө щерга да р'уныштандьне, хвә да сәр кәвьрәки, гот:

— К'и йузбаши, дәвсгьрти, онбашиңә, р'авьнә п'е у пенц гава пешда вәрьн!

Т'ө кәс жь щийе хвә наләқә, гьшка сәре хвә бәржер кьрьбун у заньбун, кә гөнәк'арьн.

— Әз дәмәке вәхт дьдьмә вә,— Шехзаһьр дьвежә,— әгәр пешда нәен, әзе ә'мьри сәр лавька бькьм, вә гьшка!...

Диса т'ө кәс жь щийе хвә р'анәбу. Шехзаһьр ә'мьри сәр лавьке хөйә силаһ'кьри кьр, вәки гьшка гөлләборанкьн. Вәхте лавька дәст авитә чәқмақе т'ьвьнга, дәһ мәри жь һәвсар р'адьвьнә п'ийа, пешда тен, Шехзаһьр дьвежә:

— Иди к'и майә?

Онбашики фәр'ощанки, бәжьнева орт'ә, к'әлогьри гот:

— Иди кэс нэмайэ, йе сэрэкэ эмьн у пенц к'орде вэ жи т'эви мэнэ, зани, йане на?

— Ща хун жи р'авьн,— Шехзаһьр гот,— гэли сэйбисане—сэйбсан, мьлэтфьроше бекер, вэрьн бьнэг'ара ванда бьсэкьньн. Эм к'орд т'эрэфдаре һэқиенэ, һ'эта нэһэқиье мэ нэкьн, эм дэсте хвэ надьнэ т'о кэси, ле хун гэли к'ордфьроша, вэ жь бьре хвэ хере? Вэ хирэт у намуса хвэ фьротийэ диwana т'ьрке эщлаф?

Нава вэ дэһ мэрьвада щолэ'те к'е һэйэ, вэки дэрһеқа мэхсэда һатьна хода мэр'а шьровэке, бе хун сэва чь һатьнэ, вэ р'ева чь кьрийэ у?...

Вэхте Шехзаһьр хэбэрдана хвэ т'эмам кьр, қөмандар гьшк сьпич'олки бун, тэе бьгота р'оһ'е ван һатийэ к'этийэ сэре позе ван, we ha, ha, ha ве гаве өмьре хвэ бьдьн. Хелэке шунда зьламэки зэрин, бэжнева бьльнд, ч'э'вк'эспэри, сэрч'э'в п'ьшп'ьшки жь нава ван дэрк'эт, к'ельми:

— Бьбахшинэ, эфэнди, эз вэ нас накьм, эз дэвсгьртийе минбашимэ, минбашийе мэ Сальһ' эфэнди йэ, эви һанейэ. Р'аст бэжьм гөне вани бе һ'эсав, бе һ'ьдудэ. Ван р'ева зийанэке мэзьн дайэ хэлге вэ. Эсэд, Курбан, Ислам, Р'эшит, Р'эвшан у гэлэке маийинэ к'о эз нас накьм, бэлки дэст авитьнэ намусе жи, Қөмандаре мэ жь тьрса сэкьнийэ лал буйэ, вэрэ бэжэ, да!... Мэрэма һатьна мэ эвэ, вэки қөвата ван қөзе мэ нагьһижэ Шехзаһьр, эм һатьнэ баве ви бьгьрьн, вэки эв бе т'эслими диwane бьвэ.

— Шехзаһьр готьна ви нивщи дьһелэ,— дьвэжэ,— наве к'е һатэ готьне, вэрьн һьнэки дури к'ордфьроша бьсэкьньн! Хорто дэстбь хэбэрдана хвэ бькэ!

— Щэзае ван нэ гөллэйэ, хун гэрэке гьшка қөйа у зьнарада һолкьн, вэки гоште ван бьвэ хөре һ'эйване бэйани, хөли ван we т'э'мул нэке, нэ һ'эйфа хөлийэ. Мадэм, эгэр пьрс дэрһеқа р'астиеданэ, эзе

сери һ'эта бни гышки вэкьм у бежьм. Эм нава бист гондар'а дәрбаз бунә, хун мәрьва бышиньнә ван гонда, к'и саг' майә была бен, гылийе хвә вәр'а бежьн, гышке бона вә we ә'йанвә у һәр кәси вәкә гөне ван, щәза быде. Чьма мә т'әне һ'ыщуми сәр ван гонда кьрийә, жь һерса Шехзаһьр у дәста ви, мә бәри һатна хвә, һ'ыщуми сәр гәләк гонде эл у ә'ширәте Ване кьрийә у зьрарәкә мэзын дайә бьнәлийе ван гонда у т'аланкьрийә. Әз вәр'а р'аст бежьм, ве ордийа мә, бь фәрмана һәрчар вәлийе қәза у к'өрде вә — Ә'до у Иса дьқәдинә. Хөде мала вана бышәвьтинә, көр'е ван бькөжә, вәки әм иро бәр вә данә р'ур'әшкьрьне. Шехзаһьр дәста хөва зә'ф зорә, қәwата мә һагыһижә ви... Әз һақаси дькарьм бежьм...

Бь фәрмана Шехзаһьр чәнд сийар шандьнә ван гонда, кө әскәр тер'а дәрбаз бубу. Сьвәтьре вәк'иле чәнд гонда һатьн гьһиштнә щи, йе майин жи сәфәра һатьнедабун. Шехзаһьр ч'әпә—ч'әп ль к'өрдфьроша ньһер'и, фәрман да, вәки „Дәст—п'ийе ван гьредьн, қәйеда һолкьн!“.

Се р'ожа шунда сәр у бьне вәк'иле гонде, кө зьрар к'ышандьбун, щәм Шехзаһьр гьһиштнә һәвдә у паше сәр р'аста феза нәwала, кө жер'а Қар'итк дьвезьн, мәһ'кәма һәқийе һатә кьрьне, чь кө ордийа хунхөра кьрьбу, гышк данә р'уйе ван, меранийа к'ижан щәндьрмә у әскәри һәбу, гөне хвә данә стуйе хвә, ле к'и жь р'өһ'е хвә дьтьрсийа нәда стуйе хвә. Шехзаһьр жь қөмандаре ордийа дәщале т'ьрк пьрси:

— Вәхте хун һатьн, вәлийе һәрсе қәза чьқас әскәр у щәндьрмә дабунә бьн әхтийарийа тә, вәки һ'ыщуми сәр мә бьки?

Қөмандар Сейфулаһ гәләки дьфькьрә у занә, вәки дәмәке шунда, әвә бе гөлләкьрьне, гәләки һерс у к'әлогьри дьвезә:

— Һ'әвсд пенщи нәфәр...

Шехзаһьр иди р'әқәма бьриндар, көштиа у саг'-

майа заньбу, чьмки т'эхмин к'орда се р'ожа мьцабьли
we ордийа т'ьрка шэр'кьрьбу. Шехзаһьр бь к'эн гот:

— Эфэнди, хенщи к'ошти у бьриндаре wә, һун
сесьд һ'әвте чар нәфәрә манә. Гәли лавька, жь ван
гөндә мә бавәр бьки, wәкә сесьд нәфәр кал, пир,
зар', жьн, қиз, бук у мер к'ошт'нә, ле зер'—зәбәл,
хьшьр жи т'алан кьрьнә. Эз фәрмане дьдъм у была
wәлийе һәрсе қәза у х'оламе ван бьзанвьн, к'о к'орд
ләһәнге бә'ра у шере ч'йаньн, гьшка қәйеда һьлкьн
у силаһ'е ван щьмә'те п'арәвәкьн!

Wәлийе қәза дитьн, wәки қәwәта ван нагьһижә
эла Qадьрийа, ижа бь дәсти шәйтанийа х'оламе хwә,
дәст авитьнә р'екә майин, wәки бькарвьн Шехзаһьр
технә т'әле у паше һеса бьгьрьн. Сәрк'аре эла Һьнда
Ә'бубәк'ьр мерәки зор бу, wi у Шехә'мәре баве Шех-
заһьр гәләки жь һәв һ'әз дькьр, wәки м'оһ'бәта ван
щәм һәвд'о дьһа гәләквә, Ә'бубәк'ьр к'өр'е хwә гьшк
п'еша Шехзаһьрда данибун (сөнәткьрьбун), бубунә
к'ьриве һәвә хуне. Йәк йәкир'а дьвежә к'ьриве хуне...
Р'астә Ә'бубәк'ьр wәкә бист сала жь Шехзаһьр мәс-
тър бу, ле wi һәла ч'уктийа wiда жь Шехзаһьр гәлә-
ки һ'әз дькьр, фьрқи данәдани орт'а лаwе хwә у wi,
Шехзаһьр жи бе һ'әсав жь wi һ'әз дькьр, ле жер'а
т'ьме дьгот апо, wәхте дьгот апо, чәwа дьвежьн ав
дьсәкьни. Ле wәхте Шехзаһьр мәзьн бу, бәнг бу бән-
га wi, чь т'вьвнг, қьрмә, шуре баш һәбуйа, wir'а дь-
к'ьр'и. Ле wәхте wi мәдрәседа дьханд, жь тьрса ди-
wane нәдьчу Wане, ле т'ьме қасьда п'әрә, силаһ' у
тыште майин дьдане.

Aһа һәрсе wәлийе қәза бона бьгьһижьнә нета хwә,
зә'ф дьзикава қьрар кьрьн, wәки ньшкева сәр эла
Һьндада бьгьрьн. Ә'бубәк'ьр у бьрава дил бьгьрьн.
Шехзаһьр бона азакьрьна wi, we ә'сәйи хwә шәл у
п'әлахә, йане we сәр қәзакеда бьгрә, ль к'о әw гьрти-
йә, йани we wәхте сьргункьрьне һәр'ә пешйа әскәр, wә-
ки wi азакә. Бона we мәрәме сәрәке һәрсе қәза дьзи-
кава, бе шәр' алайк әскәр шандә сәр эла Һьнда, шәр'е

ван у эла Ында һ'эвт р'ожа к'ышанд, р'ожа һ'эйшта эскәре диwane бь т'эләфатикә мезьн, wer'a һэв те бьгһижә мәрәме хwә — Ә'бубәк'ьр, дө жьне ви, чар көр'е ви букава, шәш көр'апә ви к'өлфәтава дил дьгьрә, тинә Wане у давежнә һ'әбсхане. Гөмана Ә'бу-бәк'ьр т'әне у т'әне Шехзаһьр бу, кө ван азакә. Һәл-бәт, wәлийа дькарьбу Ә'бубәк'ьр у дәста ви Wанеда дардакьрна, бәре жь тьрса эла ви, паше йа Шехзаһьр у йа сәрәкә тьрса сәрәкване Анqәре, wәки жь wә'дә зутьр шәр' орт'а Т'урк'иае у к'өрдада пешда нәе. Йа һәрә фәрз әw гьртьна Шехзаһьр бу.

Һәрсе wәли у хайин бь т'ьвдарәкдитьнәкә эскәрийә мезьнва нивийа һ'ыщумкьрна дәста Шехзаһьрә сәр Wане сәкьнибун, ле нета ван фәрәмуш бубу, әwana иди гөмана хwә датиньнә сәр we йәке, wәки әwe wәхте сьргункьрне пешийа эскәре ван бьбьр'ә, у әw бәлки бьгһижнә мәрәме хwә?

Ниве шәве бу. Стерк ль ә'смана п'әл—п'әли бубун, дьнйа к'әсьри һеньк дькьр, we шәва ә'дъли нава бажаре Wанеда дәнге қәйд—чидаре сьргунийа мина стьрана дайика көр'көшти дьһат. Чарсьд эскәр у щәндьрма дора сьргунийа гьртьбун у бәрбь р'йа Измире ог'ьра хwә дьцә'дандьн. Сьргуни р'ожа дөда навар'оже гиһандьнә гөнде к'өрдайи Щанике. Бука Ә'бубәк'ьрә ч'ук һ'әмлә бу, әw һәма феза гөнд хөдһ'әсә, wәки we бьwөльдә, ле қөмандар имк'ане нәде, кө әw бь һ'әмде хwә р'азе. Дәмәке шунда сьргуни у эскәр п'ебәржери р'йа нава гөнд дьвьн. Һәйдадә ль хөлqе гөнд дьк'әвә, wәки сьргуни анинә. Дә, гөнде Щанике гөндәки мезьн бу, wәкә сесьд мали бу, жьн, зар', кал, пира, һәрдө алийе р'е гьртьн, ль сьргунийа у эскәре Р'оме т'әмашә дькьрн. Эскәр һьнәк бьнәли дьданә бәр зоп'а, дьк'өтан, нәдьһиштьн незики сьргунийавьн; жьне гөнд пе дьһ'әсьн, wәки щанькәк дьхwәзә һ'әмла хwә дайнә, ле қөмандар әхтийаре нәдә. Щьмә'та гөнд, жьн у зар'ава дора қөмандар т'оп дьбьн, һиви дькьн, wәки „йани мә гьшка қьр'кә, йани

жи эхтийаре бьдэ бьла жьньк һ'эмла хвэ дайне... „Қамандар хастьне гондийа бэр тьштэки һ'эсав накэ у э'мьр дькэ, вэки пешда һэр'ьн. Зарэ—зара буке гонд һьнгавтыбу. Эскэр у сьргуни иди гьништьбуне р'яа орт'а гонд. Һэма we гаве жь к'ьр' чэнд гөллэ сэр: дьжмьнада р'эшиан, қөмандар жь тьрса ньзанбу чь бькьра, чьмки нөваледа бу, ле гөллэ жь һ'афа гондэ бльнд дьһатьн, ду гэлэк фькьр у мьталар'а қөмандар дьвежэ р'успийа:

— Эз хастьна к'өлфөте вэ э'рде нахьм. Бьла щь-мэ'та гонд дури сьргунийа бьсэкьнэ, кө „бук бь һ'эм-де хвэ бьвөльде“. Ле һун гэрэке ван лавьке хөйө нав к'ьр'ар'а жи бежьн, вэки зийане нэдьнэ мэ. Эм фэрмана мэзьна дьқөдиньн. Гөне мэ ви шөхөлида т'өнэ... Диwana мэ у қөльхчийе we, хэравийа хэлце амэт'ам нахазьн...

Ду хөбөрдана қөмандарр'а, р'успи дьвежэ:

— Қөмандаре диwana хунмьжа, зани диwana вэ чь анийэ сөре мэ? Жь шэр'е Шехсәһ'ид һ'эта ньһа, вэ т'эхмин жь миллионэки зедэтьр хэлце мэ қьр'кь-рийэ, иди эз навежьм, вэ чь ани сөре щинаре мэйэ: бь қөр'на — эрмөнийа? Барэ дэрөва нөкэ, тэ хастьна мэ қөбул нэдькьр, эгэр вэ дөнге гөлла нөбьһиста. Қөмандар, зор гьзере р'адькэ, һэла к'ани, щьмэ'-та гонде һ'өрмөте сьргуниар'а бькэ, буке бьвөльдиньн у паше чь бьвө?..

Вөльдандчие гондэ жьн, чэнд көлава һьлтиньн, эп'ещөйи дури эскэр у сьргунийа дө қат дькьн, мина суре че дькьн, дэсте буке дьгрьн, дьвьнэ ведөре. Ви чахи Зозана жьна Э'бубөк'ьр бь һерс дьвежэ:

— Беисафе жь нөсла беинсафа! Чьма жьн у зар'е тэ т'өнөньн? Тө ньзани вөльдандьн чийэ, һэ? Эз т'укмэ сэр вэ у қануна вөйө гөни. Һайө, һа нөвежьн өмө бехайинэ!...

Бу т'иқэ—т'иқа Зозане бь қөмандар к'өнийа у щарана жи мина мера т'ьлийа хвэ сэр вида дьһөжанд. Жь кьрьне Зозане қөмандар, эскэр, щөндьрмө у щь-

мә'та гөнд мөһт'әл дьма. Қомандар җе готьна Зозанер'а т'ө вәхта р'ази нәдбу, хөда дышәшьти, бе һ'әмди җи дәст бәрбь қьрме дьчу, ле әлбер'а гөлле, кө феза гөнд даҗитьн, дьн'әтә бире, дәст ле сар дьбу, пашда бе т'ақәт дьһат. Ахри зәҗта хвә нә ани гот:

— Ханьм, қәт қөр'ә нәвә, әме һьнәки шунда р'еда һәвр'а хәбәрдьн, у...

— Қомандар, — Зозане гот, — бьла сәре щьмә'та мьн у Шехзаһьр сағ'вә. Әҗе ньһа к'ө һәвә, җе хвә бь мәр'а бьһинә у щава вә чәҗа лазьмә бьдә!..

Хәлқе гөнде к'өрда һәрәке вәкә қәҗата хвә, һазьрийа хвә дитьбу, вәки хөрәк сьргунийар'а биньн. Гөндийа иди р'е нәдьда һәв, һәрәке алийе хөда нан, хөрәк, ав, маст дьданә сьргунийа, у җан хөрәке хвә дьхарьн. Әскәр у щәндьрма ве „ә'зәт у қөльха“ к'өрда ньһер'ин, бәре мөһт'әл ман, хастьн қәдәхәкьн, ле бь хвә һ'әҗице җи нани у хөрәки бун. Дә, щьмә'те һақас нан у хөрәк анибун, вәки қәт дәве гәләк сьвра сьргунийа вәнәкьрьбу. Бе ә'мьре қомандар, чәҗа хое сәр тә'та бьр'әшиньн, пәзе кәлө һ'ьщуми сәр бькә, а өса щәндьрмә у әскәр һьлшийанә сәр дәстәхана. Хәләке шунда жьна вәльдандчи мьзгин данә сьргунийа. „Бук вәльди, көр'әк ани, мә һаве җи дани Сьргун...“. Сьргуни һәла чәҗа лазьмә һеса нәбубун, нан, дьхарьн, фәрмана қомандар һатә бьһистьне, вәки дәстбь щә'дандьна ог'бра хвә бькьн. Кәләк жь һава щьмә'те дәрте у бәрбь қомандар дьчә, бь һерс, дьҗежә:

— Сьргункьрьн қануна диҗанейә, ле инсафа вәр'а чь? Бьла бук чәнд сәһ'әта һесаҗә, щьмә'т жи р'әһ'әт һане хвә бьхөә. Щьмә'т дьҗежә, вәки һамус авитьнә са, са жи қәбул нәкьрийә. Қомандар, гәләки сәр у гөһе хвә нәһәжинә т'ө зә'ф бьки, лашьке лаше тә у әскәр ә'рде дьрежкьн. Әз дине Мәһ'мәд п'ехәмбәркьм, әгәр т'ө бе дәстурә мьн, жь щи бьләқи, к'ока вә гьшка җе бе бьр'ине. Паше нәҗежьн, вәки к'өрд нәһәқьн, һа? Т'ө қомандарәки ақьли — (һь — һь һь дь-

к'әнә), ле гөллә?

Һәлә гыли сәр заре кале бу, гөлла жь һәчар али-
йе гөнд кырынә витә—вит, сәр әскәрр'а дәрбаз дьбун,
илаща қөмандар һатә бьр'ине, дьвежә:

— Р'успи, бьдә хатьре хөде, дьр'ийа хөдедавә,
бежә лахька была гөлла сәр мәда нәбариньн, әз жь
гөлла гәләки дьтьрсьм, шәш зар'е мьн һәнә. Дә, бь-
ла готьна тәвә, чьчах дьвежьн, әме ви чахи жь вьр
бьләқьн, дьхази сьве, чәва дьле тә дьхазә...

— Тө р'аст дьвежи,— кале гот,— әва дө—се
р'ожьн һун р'е тен, была сьргуни у ордийа тә р'ьнд
һесавьн, сьве нава р'оже жь вьр бьләқьн.

Ду готьна калер'а қөмандар иди тыштәк нәгот.
Р'успийа у хәлқе һ'афа гөнд силаһ'е хвә һ'әсав кь-
рын, сәри бьни бу бист т'ьвьнг, чар қьрмә у һьнәк фи-
шәк. Дитьн, вәки қәвәта ван нагьһижә чарсьд әскә-
ре силаһ'кьри, т'әне гөмана ван Шехзаһьр мабу у
ләма жи сьргуни дьданә әгләкьрьне, бәлки дәста
сьргунийа азә бькә. Ве шәве гөндийа бона сьргунийа
орхан, дошәк анин, сьргуни р'әһ'әт р'азан, шив у фь-
равина сьве жи кьрын, р'о һатьбу нава р'оже, ле һәлә
кале изна қөмандар нәдьда, чьмки ви чәнд мәрьве
сийарә бона Ә'бубәк'ьр шандьбунә бәрәка Масисе,
бәлки дәсте бьвиньн у бенә к'омәка һесир. Һ'әта нава
р'оже нә жь сийара у нә жи жь дәсте т'ө щав нәһатә
стәндьне, кале дит қәвәта гөнд нагьһижә чарсьд ме-
ре силаһ'ькьри, изна ви да, р'ек'әвә. Р'успи т'ава хвә
нә ани, к'әлогьри гот:

— Ах, Шехзаһьр, әмә хәлайа силаһ'аданьн, мә
әскәре дәщал ва бәрнәдьда. Гьди тәйи к'өйи, вәрә
кәләм пышта дьжмьнда бьнькинә ,ах, ах, ах!

Ә'бубәк'ьр һәлә зар'отийа Шехзаһьрда заньбу,
вәки мерәки зоре жь ви дәрә, әве р'ожа тәнгда гә-
ләки лазьми мьләте хвә бе, ле әва иди р'ожа сьсйа
бу, ч'ә'ве вийи р'е бу, ле.

Шехзаһьр дәрһәқа сьргункьрьна Ә'бубәк'ьр у пьс-
маме вида Ване нәбьһистьбу, әв дәста хөва ви ча-

хи чубу қәза Базите. Вәхте вәгәр'андьне һе пе һ'әси-
йа, вәки Ә'бубәк'ър у қәвме вива сьргункьрьнә. Шех-
заһьр һ'әму р'е, дьрбе р'йа Измире заньбу у Һса жи
заньбу, вәки жь Ване нава чәнд р'ожада we сьргу-
нийа быгиньнә Измире. Әw дәста хөва чәва дьве-
жьн р'ожа хwә дькә шәв, шәва хwә дькә р'о, р'ожа
чара хwә гонде Щаникер'а дьгһинә, жь гондийа пьрс
дькә; чь лазьмбу wir'а дьвежьн, дәрһәқа хәлайа си-
лаһ'ада жи жер'а қьсә дькьн, әw ог'бра хwә бәрбь
р'йа Измире дьщә'динә. Р'ожа дөда сьве зу Шехза-
һьр пе дурәбине әскәре Р'оме ль р'аста Хәзалайә
һьнда нәwала Дәвәбойин дьә'шьринә, бь р'йа к'ә-
сәйә ч'йар'а бәри әскәре Р'оме хwә бь р'йа Дәвәбои-
нейә асер'а дьгһинә. Дәста хwәйә сйарә сәр чар ши-
йа п'арәведькә, бь хwә жи қәләча феза р'еда дьсә-
кьнә. Һәрчар дәстә һақаси дьсәкьньн, вәки әскәр у
сьргуни тен дьк'әвьнә орт'а р'йа һәрдө мьла, һәма ви
чахи Шехзаһьр қөбә дькә гази:

— Бән Шехзаһьр әфәндийәм, олан, дустакларь
бракьн, йокса һәп'инизи гәбәрдәрәм! Щавабинизи
бәк'лийорәм! Йенә тәк'рар сөйләйорәм, бән Шехзаһьр
әфәндийәм, т'әслим ольн, силаларь ат'ьн йерә! (Әз
Шехзаһьр әфәндимә, гьртийа бәрдьн, әгәр бәрнәдьн,
әзе wә гьшка гәвәркьм. Әз һива щава wәмә? Әз ди-
са wәр'а дьвежьм, әз Шехзаһьрьм, т'әслимбьн, сила-
һ'е хwә бавежьнә ә'рде!).

We хәбәрдана Шехзаһьр қәwәт, һәрәк'әт да бәр
чоке сьргунийа, Зозане мина қөльнге баһаре кьрә
гази:

— Шехзаһьр, әз қөрбана гав у сәһ'әта тәмә, тө
зани ван зөлмк'ара...

— Дйа мьн,— Шехзаһьр гот,— қәт ләз нәк'әвә,
мьрьна дәщала һатийә гьһиштиийә зәнгуләка бог'аза
ван.

Қөмандар дит, вәки һәрчар алийе ван қөйанә асе-
нә, к'өрда хwә бәр зьнарада вәшартьнә у әw орт'а
р'еданә, нькарьн бәр ван шәр' бькьн. Ә'мьре wәли

һатә бире: „Һан Шехзаһьр бькөжә, һан бьриндар бьг-
рә, гьртиһа сьламәт бьгһинә Измире“. Дәнг жь қө-
мандар дәрнәк'әт, әв к'әтьбу орт'а дө агьра. Шехза-
һьр сәбьр накә, бь зьмане т'ьрки ижа дьвежә әскәр,
вәки жь нава сьргуниһа дәрән, дур бьсәкьһьн! Шех-
заһьр дьвинә, кө ә'мьре ви нақәдиньһ, әв нишана
қөмандар Һса дьгрә, вәки бь гөлла пешьһр'а әв
ә'рде вәдьләзә, әскәр жь нава сьргуниһа дәрдьк'әвә,
силаһ'е хвә веда давежьһ! Бь фәрмана Шехзаһьр
әскәр қәйд—чидаре сьруниһа вәдькьһ, паше әскәр
бь сьре дьсәнә, бистәке шунда Шехзаһьр бь чәнд
хортава тенә нав ван, әв у сьргуни тенә дәст у р'у-
һе һәв, к'иһан әскәре кө р'ева нәп'аки бь сьргуниһа
кьрьбу, әлбер'а дьдә гөлләкьрьне, һе майин жи гьш-
ка қәйеда давежә у һ'әйфа щьмә'та эла Һьндайә, кө
бона хайкьрьна вәлате хвә һ'әта—һ'әтайе сәре
хвә данибу, дьстинә. Өзвә дәсте силаһ'е әскәре Р'о-
мейә көшти қьсмәке һьлтиньһ у ед майин гьшка вә-
дьшерьһ у вәхте вәгәр'андьһе щаве дьдьһә щаники-
һа, вәки силаһ' фьлан щида һатьһә вәшартьһе, һәр'ьһ
хөр'а биньһ, щарәкә дьһе бона силаһ'а фәқир нөвьһ.
Шехзаһьр дьфькьрә, вәки дьқәвьмә бона гьртьһа
ви, әскәр пәй сьргуниһа бьшинә у р'ева бьдә п'әр'и-
шанкьрьһе, һәма һьнда гөһде Щанике, р'һа дәста хвә
дьгөһер'ә, бәрбь Тәндурәке дьчә. Һәлбәт, р'ева әв зйа-
нәкә мөзьһ диса дьдә әскәре Р'оме, чәнд р'өжа шун-
да Ә'бубәк'ьр у сьргуниһе майин т'әслими ә'ширәта
Һьнда дькә у бәрбь алики майин сәфәр дькә .

Бә'са вәгәр'андьһа Ә'бубәк'ьр у кьрьһа Шехзаһьр
һ'әму щийа бәла бубу, хастийа хвә қөрбана ви дь-
кьр, ле нәхастийа шәв у р'о мина сәе бине дьгәр'һан,
вәки чь бькьһ, ве дәсте бьдьһә к'орп'учкьрьһе. Вәли-
һе Ване, Диһарбәк'ьре, Идьре, Әрдише у һәрдө хайи-
һе к'өрда бона кьрьһе дәсте гәләки п'осидә у мө'дә-
гьрти бубун. Әвана р'е у мәщале башқә дьгәр'һан,
вәки чәва бькьһ Шехзаһьр технә дәсте хвә. Вәлиһе
Диһарбәк'ьре Әсәд мәһт'әл дьма, вәки чәва Шехза-

һьрр'а ль һөв те, элбер'а бь сөр'а дөвлөте бьһ'өсө у
жь Базиде бьгһижө гөнде Ванейи Щанике. Демөк,
жь мө четър we сөр'е дьгһиньнө wi.

Qасьдс Шехзаһьр һ'өму qөзае wөлетө, кө теда
к'өрд дьман, һөбун, wөхте щав дьдане, кө жь фьлан
эл у э'ширөте сөwqкьрьнө, дөсте эw аза дькьрьн, ижа
давитө сөр һ'өбьсхане qөза, чьqа гьрти һөбун, аза дь-
кьр у һьнөк жи дьгһинандьнө хwө. Нава wөхтөки кьн-
да дөста wi бь гөлөк мөрьве т'өзөва дьһатө зедөкь-
рьне, ле бөле ниве п'ьр' сийарө бун. Сөр к'идөрөда
дьгьрт к'афк'ун дькьр. Щарөке ниве сийарайө дөсте,
сөр мала Э'дода дьгьрө, хенши хөлам у хьзмөтк'ара
көсөки навинө, ле паше Шехзаһьр бьһист, wөки wi
к'ьнще жьна хwө кьрийө, у эw һ'өлала хөва жь бөр
ч'ө'ве дөсте бөтөвахатьнө, хөлам у хьзмөтк'ара жи жь
търса аг'е хwө Шехзаһьр пе нөһ'өсандьнө.

Щөм Шехзаһьр бубу хөйсөт, wөки т'ө wөхта пе-
шийа жьна нөдьгьрт, пьрс у пьрсйар нөдькьр, лөма
жи Э'до жь дөсте Шехзаһьр хөлаз дьвө. Дөстө се щар-
ра жи сөр мала Исада дьгьрө, ле Иса көр'ава нькарө
бьгьрө, ван хwө щийе башqөда вөшартьбун, ле щара
чара Иса нькарьн бьгьрьн бькөжьн, ле се көр'е вийө
бөрмьраз дькөжьн, wөки эw бьзанвө чийө werанкьрь-
на гөнда, qьр'кьрьна бөнда, т'аланкьрьна мале хөлqө,
көштьна көр'а у йе майин. Иса ду көштьна көр'ар'а
дьһа һар дьвө.

Шөхөлкьрьна дөста Шехзаһьр qөзае P'омеда
зөлм эп'өщөйи дабу кемкьрьне, ле диса гөлөк qөза-
да жь търса дөста Зеһьр к'өрда диса ноли бөре мал-
хөти ль гөнд, war у щийе хwө дькьр. Диwана P'оме
бона ван кьрьне Шехзаһьр диса qимөте сөре wi да-
бу бльндкьрьне, к'е сөре wi, йане мөйт'е Шехзаһьр
бьһанийа, we 600 зер'е р'өшати бьстанда. Мьлөте
к'өрд у т'ьрке хөбатчи т'ө wөхта хайикьре хwө, мерха-
се хwө нөдькөштьн, ле мьнафьqө т'ьрк дькарьбу эw
йөка бькьра у эw зер'ана бьстөндана. Ле гөло гьртьн
у көштьна Шехзаһьр өса һесабу?..

СЭРЕ Һ'ЭВТА

ХАЙИН ГАЗИ ДИҺАРБЭК'БРЕ КЫРЫН

Гавин бу. Диwana Т'урк'иае бь һөйтөһолөкө мөзън ль ДиҺарбөк'ьре гази Ә'дое Һ'әсән аг'а у Иса бөге қоти дькө, вана се һ'эвта щийе ДиҺарбөк'ьрейө һөрө башө сөфалида хайи дькө, ә'зөт у һөрмөтөкө бса ванр'а дькө, вөки вана өмьре хөда һөдитьбун. Бона we һ'өрмөта диwane чөва дьвежьн өвана хөда дьвөрьмин, бабах дьбун у хвө нив п'атша һ'өсав дькьрьн. Һәрда а'лама дьле хөда һөвдзьаньбун, вөки диwane т'өмамия Һ'өрдстана Р'өме дайө ван, р'а у шөвьре we жь вана бькьн, хөрщ у хөр'аше бьғһижө ван, гьртьн у бөрдана хөлө we бь дөсти ванвө у we бьвьнө диwana Р'өмейө дөда. Щарана қөсра фьрөйө бөдөвда, өв хөда дьвөрьмин. Ә'до қөдө—қөдө дьгот:

— Иса, бьзанвө, вөки мө көлөм пышта т'өмамия сөрк'аре эл у ә'ширөте Һ'өрдстанөда ньканд, ижа мера дьвежьн бьла вьр һада бөр мө бькьнө вьқин, һөр гөтьнөкө мө бона ван we бьвө фөрман. Бьла ижа йөк бьщөр'бинө фөрмана мө һөқөдинө, өме ван чармьхе хиньн. Щьмө'те дөрһөқа дөрд у көле хөда шькьйате хвө бь мө бькө, к'и бөртиле бьдө мө, өме шөхөле ван п'ак бьһөр'ьн, к'и һөдө, өме тьбьстийе бьдьне. Әме һақас п'өра қазанщ бькьн, кө һөви, һөвич'ьр'к, һөвич'ьрч'ьр'ке мө бьхөн, хөлаз һөвө. Дө, һөмин қиз у буке баш жи. Әгөр хөданө ван бькьнө вьқин, we һөр'нө we дьне.

— Бьраке мьн, Иса,— Ә'до хөбөрдана хвө пешда дьвө,— қө, тө зани, вөки өме зутьрөке дөстбь һөвр'а хөбөрдана бькьн, к'ийе жь Анқөре у Стөмболе бе, һьзаньм. Бо вөлаһ, сөрк'аре щөмһ'өр'йөта мөйө мөсөлманйө мөр'а гөлөки һ'өрмөте дькө, гьлики мөйө щөм ви һөвө дөда. Әва иро чөндөкө өмө вьрьн, бьра ва бьрер'а ә'зөт у сийанөте һөкө. Мө һөвар'өже у щарана жи өвара пе фөйтөне чөнд щөндьрмава ль

шәһәр, щийе сәйранге дьгәр'иньн, һәла зедайа сәр, әва чәнд щарьн мәр'а дьвежьн: „Һун зуда жь мал дәрк'әтнә?..“. Дьвини, әм шәрма ванр'а тыштәки навежьн. Щаньм, мерька нахазьн әм к'орльхийа т'ө тыштәки бьк'ышиньн, иди дәрһәқа дьрев у зер'ада навежьм, һәрр'о датиньнә сәр к'орси. Қәсрәкә ва щьнәти данә әхтийара мә, р'оже се—чар щара чь тә'м--лә'ме ләзәти бежи, мәр'а тиньн. Щаньм, дьрав чәва һәдийа дьднә мә. Дә, Ә'до, Иса ду ван қәнщийар'а сәва к'орда готнә диwane ә'рдехьн? На вәләһ, п'ехәмбәр, әз тә навежьм, ле һ'әта бин бәр мьн һәвә, әз әскәре диwana хөйи ә'зизьм, готнә we бона мьн қанун у зийарәтә. Исае бьра, кал у баве мә қәсре һада р'уньштнә, р'азанә, һеса бунә? Диwana Р'оме к'ижан сәрәке эл у ә'ширәте к'ордар'а ва һ'өрмәт кьрийә? Щаньм, һаза кө дьвежьн диwana мөсөлмана, диwana фәқир, бәләнгаза!... Бьра, әв чь кө мә өмьре хөда нәдитийә, әм ньһа дьвиньн. Кал у баве мә сәр хали—халича бь мьдасава гәр'йанә, әм сәр дьгәр'ьн? Вәләһ, мәрвь шәрм дькә, тек'әвә ван қәсьра, ле мерька гьшк т'әслими мә кьрьнә, һәла бона бәқәзийабуна өмьре мә, фькьринә жи. Әм р'аст бежьн, гәләк сәрәке эл у ә'шрәта һәнә, кө жь ч'ә'внәбарийа һ'өрмәта мә нагьрьн, дьхазьн мә к'орп'уч' бькьн. Тышт навә, әм чәва вәгәр'ьн, әме бьн қәнщийа ван дәрән, әве бь хвә бен бәр һәвсер бьсәкьньн, хөламе мәйе ван ль гастине гьредьн.

Хәбәрдана Ә'до у Иса, бабахбуна ван, кө иди бунә хөдане К'ордстане, гәләки дьреж к'ьшанд. Ын дьк дьма нава льбасе хөда жь әшқа бьт'әқйана. Дә, вана йа дьле хвә дьготьн у бир кьрьбун, вәки думка дьнейә дьрежә, нә кьнә, ч'ьра т'ө кәси һ'әта сьве венак'әвә. Ду хәбәрдана Ә'дор'а Иса дьвежә:

— Әз гәләки шамә, вәки т'ө кәс ньзанә, кө гази мә Диһарбәк'ьре кьрьнә. Ә, бьзанвьн, we чь бькьн? Һәлбәт, р'ьнд дьвә ньзанвьн, сә у куч'ьке пе бьһ'ә-

сын, we п'ьһ'ине шөхөле мөхьн. На, на, бь т'эхмина мьн, wəхте вэгэр'андьне диwane һьм р'от'бе у һьм жи қольхе бьдә мө, ижа мера дьвежьн была бәр мө һәвалдә. Бьре мьн, дьвежьн, wәки бьжун т'ер'ада т'ө wəхта наминә, әwe щики бьвинә, қөлкә у же дәрк'әвә. Нәхастийе мәйә п'ьр'ьн, әв газикьрьна мәйә ль Диһарбәк'ьре, ньһа нава К'өрдстанеда буйә шар'— war'. Дә, была бәлавә, һ'өрмөта мәйе дьһа зедәвә, щьмә'те бежә, wәки диwana Р'оме хөбәре гази wan нәкьрийә, we қольхөкә мөзьн бьдә wan. Гәрәке әм ньһава wanр'а сәре хwә бәржеркьн, wəхте әм к'әт'ьнә чәт'ьнайе, әwe мө хәлазкьн. Дә, иди һәр тышт жь һәр тышти фәwьтийә, к'и чь дьхазә, была we жи бь-фькьрә, иншалаһ, вэгэр'андьне ,хәлqе к'өр'е бава бьвинә...

Дь ван хәм у хәйалар'а һәрдө хайине к'өрда р'о-жа хwә дәрбаз дькьн, К'өрдстане у щьмә'та we гьва дькьнә титькәке, сәр дәсте хwә дьдьнә листьке. Әwana биркьрийә, wәки щьмә'та к'өрда бона азабун у сәр-бәстийа хwә бь дәwьр у қөр'на пешийа дьжмьн шәр'кьрийә, бона бьғһижә нет у мәрәме хwә.

Р'ожа панзда wәлийе Диһарбәк'ьре Әсәд п'аша жь наwe wәзире Т'урк'наеийи қәwәте әскәрийе Фәwзи Чәqmәq гази дькә у бь демәки гәш wan қәбул дькә, әлбер'а бәр һәр йәки қьрмәкә мавизер чәwa п'еш-к'еша пешьн датинә.

— Бьре мәйә ә'зиз, — әw дьвежә, — һун жь wьра һ'әта вьр сәр сәре мө у ч'ә'ве мө һатьнә, чь нет у мәрәма wә һәйә ,ә'сәйи we бе сери. Ле хөде хәрәкә шөхөл һақаси п'ьр'ә, wәки мьн зу нькарьбу һун қәбулкьрьна. Дә, р'аст бежьм, мьн һун қәстәмә қәбул-нәкьрьн, чьмки wәр'а һесабун жи ләзьмбу, һун зә'ф wәст'янә. Дә, гәли бьра, қәзакә бе сәр у бьнә, дьж-мьн бе һ'әсавьн, р'оже щәве нә бь хер дьстиньм, ле хазма кьрьне Шехзаһьр жи... Дә, нәхәйдьн, нава панз-дә р'ожада мьн мөщал нәдит щарәке бемә һ'ьзура wә. Дә, әм бьре һәвьн, бьра гәрәке жь бьре хwә нәхәйи-

дә, кемасикә мә жи һәвә, мьн бьбахшиньн. Эз бь сь-
партына сәрк'аре щөмһ'өрийәта Т'урк'иае у вәзире мә-
йи һ'әрбийе бона ван кьрьне вә р'азибуне дьдмә вә
у бь фәрмана ван , ирода вә нав дькьм — Э'до п'ат-
ша у Иса п'атша (әв жь щийе хвә р'адьвә, дәсте
хвә дьдә ван). Эз вә пеш ванва бьмбарәк у пироз
дькьм. К'өрдстана мә п'ешк'еши вә дькьм, вәки һун
вьра „ә'длайе“ бьднә сазкьрьне. Диван һәрт'ьм һа-
зьрә һ'әму алиава к'омәк у имдаде бьдә вә, вәки һөр-
мәта вә р'о бь р'о нава мьләте вәда бьлд бьвә. Шех-
сәһ'ид һақас сала мқабьли дивана мә кьрә
шәр', гьһиштә чь? Вә йәқин жь кал у бава бьһисти-
йә, к'и дәрк'әтийә мқабьли дивана мәйә п'әк'мөсөл-
ман, т'ө хер нәдитийә, сәр бәла хөва вәһатийә. Мәрь-
ва ә'сә мәр'а готьнә, кө к'өрд һазьрийе хвә дьвиньн,
вәки дәрбе хәдар мәхьн. Әв гәдә Шехзаһьрә, чь
зәһьмарә, чь дькә, чь накә. Ле йәк нава к'өрде
қәшьме вә у эла вәда т'өнә, кө ви гәвәркә, йаха мә
хәлазкә. Эз вәр'а р'аст бежьм қөрфа ви т'ьме дьле
гәләк мәрьве мәдайә, ина накьн сьвек'әвьн...

— П'аша Әсәд,— Э'до гот,— әз бь хөлам, ин-
шаләһ әм чәва вәгәр'ьн, бь имдада диване у паше
мәрьве мәйә лапә незик, әме тыштәки бькьн, лап ар-
хайинвә у т'ө хофе нәкә...

— Эз бона ван готьне вәйә жь дьле „т'әмьз“ зә'ф
р'азимә,— Әсәд п'аша бь к'ән дьвезә,— лаве мьн,
һун нә мәрьвнә садә у ч'укьн. Йәк—йәкир'а дьвезә,
вәки сәрк'аре дивана Т'урк'иае наве п'атшатие дайә
вә, ит'бара к'өрд у К'өрдстане бь вә анийә. Әм
вәлийе қәза готи вьр һада вәр'а һ'әсав р'уенен, бьн
әхтийарийа вә һәр йәкида, гәрәк әскәр у щәндьрмә
жи һәвьн, қөмандаре әскәре қәзайә т'аг'бур у белука
вә бьбьһизьн. Эз р'аст бежьм, бьһистьна мьн бьһис-
тийә у сальхе жь п'айт'әхтә һати дьднә к'ьвше, вә-
ки эл у ә'ширәте вә, бәре хвә вә гөһастьнә, наха-
зьн вә бьвиньн, әв дьхазьн мәр'е р'әши жә'рдадайи
бьвиньн, вә нәвиньн. Дә, әв жи бона мә у мьн ә'йанә.

Диwana инчәрийе бе гъли готън әw йәка һ'әсав һьл-дайә, wәки һун фәқир нәвън, әхийар данә wә бьгърън, бәрдын у бь ақъли бәрбь шөхөле хөйи һөрмәтли һәр-р'ьн, бьқәдинън, ләма жи әскәр у щәндърмә данә. Әм р'аст бежън, алийе сәрәкваникьръна wәйә ль к'өрда, қөльха wә жь йа wәлийа бьльндтьрә у wәли бе әхти-йарийа wә һәрда, әхтийарийа ван т'өнә К'өрдстанеда тыштәки бькьн. Щаньм, һун п'атшанә, п'атша...

— Пи, пи,— һәрдө хайин һәвр'а дьвежън,— wә әм һақаси пәсьнандьн у қөльха мә да бьльндкьръне иди нәвежә. Әм һәрдө жи қуле диwane хwә у wanә. Әм лънг у һун жи сәри...

Әwana ду готъне wir'а, пешда дьчън бь маймахи, нәщамери дәст у п'ийе wi mach' дькьн, пар'а—пар'а дьчън, wәкә ә'йарәки һасьлкьри хөда дьwәрьмын, һәw-занън ду К'әмалр'а әwън. Щарана жь шабуна хөбәре дьк'әнийан, wәли бь we йәке дьһ'әсийа, ле бса дькьр, wәки әw гьва we йәке навинә.

-- Гәли „мерхасе“ мьн,— wәли гот,— һ'әта ньһа мә чь хөбәрда, бьла щийе хөда бьсәкьнә, әм вьр һа-да чь хөбәр бьдын, гәрәке орт'а ван чар диwарада бь-минә, йане к'өрд пе нәһ'әсьн, хастъне мөйә фәрәмуш-вьн. Әм т'әзә жь шер' дәрк'әтьнә, һун иди нә хәри-вьн, гәләк әскәр у щәбьрханә ондакьрийә, қәwата мә нә йа бәрәйә. Ньһа wә'дәли мәр'а шәр' дәст надә, ле әм дьзикава у щарна әшкәрә шөхөле хwә дькьн, кә қә-wата к'өрда бьдынә сьсткьръне. Нета диwana мөйә һ'имли әwә, wәки мәрьве к'өрдә „қьр'ещ“ һеди—һе-ди т'әмьзкьн, һеди—һеди сәрәке эл у ә'шира бьгърън, т'әне—т'әне сьргуни Измире бькьн, вьр әwe һәқе хwә бьстинън. Чәwa щьм'әта мә у бса жи йа wә дь-вежә „Эт'им нәгьрә, нә жи бькөжә, нане wi жь дәст бьгьрә, бәрдә, we хwә сәр к'өлика бьрчина һ'ышквә“. Wәхте һун чунә К'өрдстане, нәви—нәви һун бь ща-рәкева дәстбь гьртъна сәрәке к'өрда бькьн, wi чахи гьшке жь wә wәщъньқън, шөхөле дьһа хәрәвбә. Бь фькьра мьн, бәре гази чәнд сәрәке эл у ә'ширәте не-

зики хөкьм, ванр'а хэбэрдьн, была эв жи йе дьнер'а хэбэрдьн. Дэ, эз ва дьвежьм, готи ванр'а зьмане на-ре һөвалдьн, бэлки гьшк гьлийе вэ бежьн, ле вэхте нэбу, дуса жь һ'ьдуде хвэ дэрнэк'эвьн. Һэр тышти к'өн бькьн, ле фэн шөхөле хвэ пешда бьвьн. Һьнэк гэдэ— гуда жи сэрэ хвэ бьльнд кьрьнэ, йе өса щи бь щи к'орп'уч'кьн. Лаво, һ'эта һунэ саг'вьн, һуне бь-хөн, вэхөн у сэрк'арийе щьмэ'та хвэ бькьн. Йа сэрэ-кэ у фэрз өвэ, сьпартьна п'айт'эхтэ, вэки һуне бь дэсти мэрьве хойэ садьр эл у э'ширэта бэри һэвдьн, была һэв қьр'кьн, эгэр сэрэке қэбилэкэ, кө готьна вөданэ, дьзикава силаһ'а жи бьдьне, бь гьлики бэ-риһэвдьн у дуса жи бэриһэвдьн... Эва йэка ве дэме мэр'а зэ'ф лазьмэ, вэки т'ьфақа к'өрда бэлавэ у қэ-вэта ван қэлсвэ. Аһа фькьра вэйэ һ'имли была сэр **ве йэкевэ, ле бир нэкьн**, чьқас жь дэсте вэ те қэнц-щье бь щьмэ'те бькьн, гьртийе һ'эбсайэ хөдане гөне сьвьк бэрдьн, эгэр лазьмвэ у һун тер'а дьвиньн, һь-нэки к'омэке бьдьнэ гьртийе кө һун бэрдьдьн, мэрьве к'өрдэ фэқир-бөлэнгаз һьнэ п'эрэ бьдьне, эв йэке на-ве вэ нава хэлқе вэда бьдэ бьльндкьрьне у хэлқе мина бэре ве бэрбь вэ бе. Эгэр һун тек'эвнэ чэтнайе, йане сафикьрьна пьрсе чэтьн һэвэ, вэрьнэ щэм мьн, эзе п'айт'эхтр'а хэбэрдьм у сафикьм. Һун қэт нэтьрсьн, эм к'өрда һайа бэрнадьн, һэла эм һьнэки қэватэ хвэ бэрави сэр һэвкьн, эме дуса дэф у дэ'вөтэкэ чэп ван-р'а лехьн... Қэт нета вэ дэрһөқа ван готьне мьнда чийэ?

Э'до у Иса ль ч'э'ве һэв дьнһер'ин, бе к'и бэ-ре хэбэрдэ. Э'до йэки фелбаз бу, т'ьме дьхаст пешийе гэл'кэ, зу тек'эвэ ч'э'ве мэрьве диwane. Ви жь Иса р'ьндтър т'ьрки һөвл дьда. Иса хэйсөте хөва сэрт бу, хэрав занэбуна зьмане т'ьрки, эв жь гэлэк тыште „қэнц“ пашда дьхьст. Ле бэле, эв жи дөр'уки кем нинбу, ви бь т'элэ—тула һэла һ'өрмөта хвэ нава э'ширэта хөда нэхьстьбу, ле һ'өрмөта ви нэ йа бэре бу жи. Э'ширэт гэлэк щара р'адьбу мьқабыли ви, ви

вурда—веда қәнци һнәка—к'асъв—к'усива дькър,
нәр'азибун дьда йат'к'уткърьне. Иса шөхөле ѓсада
пъжйа бу. Ә'до сьмела хвәйә көжькә серәк дькә ньза-
ме, ль ч'ә'ве Иса дьнһер'и, гьва әхтийарийе жи ви
дьстинә, һәвал бьдә:

— Аг'е мә, фькра диwane дәрһәқа we йәкеда
әшөдбьлаһ р'астә. Wәхте сәрк'аре эл у ә'ширәта бенә
сәwқкърьне, щьмә'та садә һеч. Р'астә, дьвә әw бәре
хвә вурда—веда бавежьн, мәр'а р'ази нәвьн, әме
һнәка гөр'мәликьн, йе майин мина пез we хөбәре
бенә сәр хобәре. Һун заньн чьқас—чьқас бәр, ә'шир
у эле мә һәнә, щьмә'т бона сәрк'аре хөйә баш өмьре
хвә дьдә у оф жи накә. Чәwa кө wә гот у бь т'әхми-
на мьн гьшк р'астә у щиданә. У аһа әм дьвежьн һун
сәри у әм жи льнгьн. Әw чь кө һун дәмәке дьфькь-
рьн, әм бь сала у мәһа нькарьн. Мәр'а п'әрәнә гөр'
лазьмьн, кө әм бәртиле бьдьн у хәлқе бьк'ьшиньнә
бәрбь хвә. Бьла Иса жи хвә нәпәсьнә у нә жи әз, эл
у ә'ширәте мөйә бәре кө мә дьгот һунә мьринә, дь-
готьн әва саләкә әмә мьринә, ле ньһа гьлийе мә щөм
wana дәрбаз навә, бәре хвә бь т'әмами мә гөһастьнә,
нахазьн мә бьвиньн. Йәк йәкир'а дьвежә, wәки әм
бунә дьжмьне wanә р'аст. Аһа чьма мьн дәрһәқа нав-
т'ьлйада гот, әw зә'ф лязьмә, бәртил, бәртил. Әгәр
әм нә хашияа хвә, ньһа бәртиле бьдье, хвә п'әре
диwana мә онда навьн, паше wәхте һол һатә бәр к'а-
шое мә, әме дәһ қат бьдьн. Пьрса мөйә һәрә фәрзә
мәзьн әwә, әм эл у ә'ширәта бәри һәвдьн, һәв қьр'-
кьн, бет'ьфақвьн у we хөбәре тек'әвьнә бьн дәсте мә.
Йа дөда әм бь р'ее башқә—башқә к'омәкийе бьдье
хәлқе у йа сьсийа жи к'өлма хвә бьдье хәвате. Сәр-
к'аре эл у ә'ширәте, кө льнге хвә гөһе хвә дьдьн сәwқ
кьн. Йа һәрә фәрз гәрәке әм ви тежьке шеха бьгьрьн
у йане жи бькөжьн. Щаньм, те бежи ви гәде Qадьри-
йа мәдрәса һ'әрбийе ль Анәқәре, П'аризе у Лондоне
к'өтакьрийә, әw һьм йа хвә дькә у һьм жи нава к'өр-
дада сьйасәтикә ѓса дәрбаз дькә, гьва р'ожа қиwana

Т'урк'иае хольсийә у һ'эта ньһа шурәки жә'ркылдайи һылдайә дькөжә, дькөжә, ле нькарә к'ока к'өрда мина әрмәнийе мәйә бьра бьбьр'ә, йане щарәкева к'өрда бькә т'ьрк. Әз вәр'а жи бежым, к'өрд т'ө вәхта һа зор у қәвәт нинбунә, хөде қәбул нәкә, вәхте шәр'е Шехсәһ'ид у һ'ышумкьрьна диwana мәйә сәр к'өрде бәрәка Арарате, зани wана чьқас щәбьрханә дәст анинә, жь т'опе гьран у сьвьк гьрти, һ'эта р'ешаш— т'ьвьнге wan һәнә.

— Исае мьн,— вәли гот,— ле нета тә чийә? Хәбәрдана Ә'до гәләки хаша мьн һат, хенци навт'ьлийа, гәрәке һун бь хвә дәсхтын у бь ақьләнә бона wi шөхөли хәрщкьн. Чьма һ'але диwane вәр'а нә ә'йанә?

— Аг'ае мьн, Ә'до р'аст гот, вәки эл у ә'ширәта мә, бәре хвә мә гөһәр'инә, һәла қәвьме мә жи. Бона қәдандьна we сьпартьна диwaneйә фәрз, әскәр у щәндьрмә һьндькьн, әм бь we р'әқәма ч'ук бәр чәнд миллион к'өрда нькарьн бьгһижьнә т'ө алт'ьндарийа. Һун һәв дьзаньн сьргункьрьна сәрәке эл у ә'ширәта өса һесайә, к'өрдә гьшкә силаһ'кьринә. Ле бәриһәвдана эл у ә'ширәта жи нә тыштәки һесайә, ле әв иди шөхөл, кьрьн у мәр'ифәта мәр'а гьредайә. Вәхте әм сәрәке эл у ә'ширәта сьргункьн, әв бь 300—400 әскәрива нагьһижә Измире, готи алайикә мә т'ьме вәр'а һәр'ә, һ'эта незикайа щийе щи. Чьма һун жи заньн, мә һ'эта ньһа жь қәзае Wане, Идьре чьқас мәри сьргун кьрьнә, Шехзаһьр әскәр у щәндьрме мә қьр'кьрьнә, силаһ'е wan һьлданә у сьргуни вәгәр'андьнә. Әз ноли Ә'до хвә напәсьным, әскәр, әскәр... Әм гәрәке ә'ширәта хөр'а зьман бьвиньн, к'өлме нәчьнә дьреше, паше дәстбь мәсәла сәрәкә бькьн.

Хәбәрдана һәрдө хайина хенци чәнд мәсәла хаша вәли һат, ле лафәкти у хөпәсьнандьна Ә'до хаша wi нәһат, нькарбу тыштәк жи бьгота, чьмки диwane һәрдө жи кьрьбунә қәвза дәсте хвә, бе wan шөхөлкьрьн, диwana Р'оме we зьрар бьк'ьшанда, чьмки хен-

щи хайине мьлэте к'орд, к'орде садэ жи we хwэ бьда кoштыне, ле незики мэрьве диwane нэдьбу. Wэли дэ-мэке дьк'эвэ нав мьтала у п'осидэ дьвежэ.

— Гавьре к'орда шэр'ада зорьн, чьмки хэр щэ-хьлэки ван хэла зар'отиеда hin буйэ, т'вьынг у қьрмэ титька дэсте ван буйэ, зати ч'йа жи пышоване ваньн. Шцаньм, шива ванэ шэве хэвэ, нахон, дьфрошьн силаh'а дьк'ьр'ьн. Эве хэлбэт ван хастьне wэйэ hэq бьгьhinэ Анqере, бона бэриhэвдане чь лазьмвэ мьр'а бежьн, йане hуне бенэ щэм мьн, йане эзе қасьде хwэ бьшиньмэ щэм wэ.

Хэбэрдана сэрэке Динарбэк'ьре у к'ордфьроша мөг'дарэки хорт к'ьшанд, хэр'о бь сьпартьна диwane хэрдэ к'ордфьрош, wэли бэрбь мьлэт дьда жэр'дадай-кьрьне, wэки h'эта жь дэсте ван бе К'ордстане бь-кьнэ гола хуне. Ду к'отакьрьна хэбэрданер'а, Wэли, Э'до у Иса бь хэйтэхолэкэ мэзьн у п'ешк'еше қимэт-тива wэдьгэр'инэ. Wэлийе Wане, Идьре у Эрдише, хэбатчийе wэлитийа у дэст—п'ийе ван эw бьмбарэк у пироз дькьрьн, нава хэлqе к'орд у т'ьркда бэ'с бэ-ла дькьрьн, wэки п'атше wэлет наwe п'атшатийе дайэ хэрда, чь пьрса эл у э'ширэта к'орда хэнэ, т'эне у т'э-не we бь дэсти хэрда бе сафикьрьне, к'и кэ фермана ван нэqэдинэ, we щида щэзае хэри гьран бьстинэ. Чахе кэ к'орда эw хэбэрдана дьбьhистьн, ит'бара хwэ бь ван нэдьhанин у дьжмьне хэйэ qэдар h'эсав дькьрьн. Т'эрэфдаре хэрдэ хайина гэлэки ша дьбун, гэф—гөр' нэхастийе хwэ дьхарьн. Хэрдэ хайина бь дэсти мэрьве хэйэ незик, э'лами к'орда кьрьн, гьва „диwan ль к'орда hatийэ р'эh'ме, wэрьн эм сэре хwэ бьдьнэ сэр хэв, чэwa лазьмэ qбльхи диwane хwэ бь-кьн, изьне нэдьнэ т'э кэси, wэки дэстдьрежайе бькэ, р'е—дьрба бьбьр'э, эскэр у щэндьрме диwane бькэ-жэ, йане т'эркөсилаh' бькэ. Чь хастьн у шькийате хэл-qе, сэрк'аре эл у э'ширэта хэнэ, т'эне дькарьн бь ван бькьн, wэлитийа нас нэкьн. Эм жи бьре wэнэ, жь

„хунәкөнә“, чь лазьмә әм р'йа „һәқ“ бәрдын у пәй йа нәһәқийе һәр'ын, пәй қачах у қучахак'әвын у...“.

Чәва хәлқе к'өрди садә у өса жи сәрк'аре эл у ә'ширәтә р'ынд заньбун, вәки к'өвшкәрьна һәрдө хайине щьмә'те нишан дьдә, вәки диwane ве щаре дәст авитийә сьйасәтийа бьракөштьне, дьхазә бь дәсти хайина қәwәт у т'ьфақа к'өрда бьдә қәлскәрьне. Ә'до у Иса әw сьйасәтийа хwәйә фә'ш дьданә хәвате, ле нәдьгһиштьнә т'ө мәрәме. Мәрк'әза Анқәре дәрһәқа кьрьна һәрдө „п'атше“ хөйә т'әзәда жь вәлитийа Диһарбәрк'ьре дьпьрси, ле бә'са әw нәдьда шакьрьне, дьһа жи дьда п'осидәкьрьне. Мәрк'әза Анқәре чь лазьм бу к'омәк дьдае, бәре хwә жь һәрдө хөлама нәгөһастьбу. Әw ә'ламәтийе қәwме хайина, кө нава щьмә'теда дабунә бәлакьрьне, т'әне идара wанда, нава чар диwарада дәрбаз дьбу. Әw сьве зу у һ'әта эваре һивийе бун, қәт нәвә к'өрдәк бе щәм wан шьккәте хwә бькә, ле т'ө кәс нәдьһат. Әм нәнһер'ын гьва бь фәрмана һәрдө хайина гәләк гьртийе кәлайә һәрсе қәза бәрдабун, әшийа шандьбунә гөнда, гьва гәләк „қәнщийе“ майин кьрьбун, ле к'өрда әw бәр тыштәки һ'әсав нәдькьрын.

Ә'до чәва дьвежьн жь қөльха хөйә т'әзә п'ьфи ә'сманә дькьр, бәндә бәр тыштәки һ'әсав нәдькьр, к'өлфәте мала хөр'а жи хенци Сьмбьле йолә нәдьчу, т'әне щар—щара Сьмбьле давитә зьмане наре, пер'а хәбәр дьда. Сьмбьле заньбу чьчәх we һәр'ә щәм баве, т'әне wәхте к'әфа wi хашбу, ле wi һәла анахта-ра к'упе Диһарбәк'ьре бәр we вәнәкьрьбу. Р'өжәке, гава wi хәвата хөйә р'өже к'өта кьр, бь әшқ у ша вәгәр'ийа мал, нан хар, қөр'ә—қөр'ә сәр орхан у дошәка вәләзийа, гьва һеса дьбу, ле мьтала әw бәра-ви сәр һәвдө дькьр. Дә, мал бу, кәванийа мале дьһатә щәм, бь һәвр'а хәбәр дьдын. Һ'әлала wi т'ьме бона газьне хәлқе wir'а дьгот, һерса wi дьһат, жьн жь оде дәрдьхьст. Сьмбьле фьрсәнд фут нәдькьр, дьһатә щәм „баве“, бәр дьле wiда дьһат, қәрәт'уйе дйа

хӧда дьгот, һьнәки нәп'ьха баве дадани. Ә'до бона we йәке щарана қиза хwә мач' дькър, дьгот: „Йа кӧ хут мьн чуйә, тӧйи. Дә былa һ'әвт мире мьразар'а, тӧ кӧр' буйайи, тәе дәwса мьн бьгърта у дьнеда дәрде мьне қәт т'ӧнәбуна, ле...“ Сьмбьле we дәме гази дйа хwә дькър, нәһқийе we гьва дьда р'у, кӧ әw т'әви шӧхӧле „баве“ нәвә. Ду we йәкер'а Ә'до һерс дьвежә:

— Қиза мьн, Сьмбьл, дьвини диwanәкә мина Р'оме у сәрк'арийа щӧмһ'ӧрийәте, п'атшатийа к'ӧрда сьпартийә мьн. Әз чәwa бьхазьм, әзе ӧса жи бькьм, дьле мьн бьхазә дькарьм қьр'кьм, т'аланкьм, дькарьм ә'фукьм, гьшк дәсте мьн у Исадайә, к'ефа мә чәwa бьхазә. Дйа тәйә ақьлсвькькь жи сәр мьн хәбәр дьдә, дьхазә р'е у дьрба, ширәта бьдә мьн, wa нәкә, wa бькә. Лаwо, wәхте баве тә к'учер'а дәрбаз дьвә, бәндә қӧлька дьгәр'ьн, хwә теда вәшерьн, ле жьна wийә һ'әлал, же натьрсә...

— Әре, wәләһ, „баво“, — Сьмбьл дьвежә, — готьна тәйә, чь шӧхӧле жьне һәйә т'әви шӧхӧле мере хwә бьвә, wер'а к'ьнщ, хӧрәк, п'әрә лазьмьн, әw жи дәwләт сәре тә, һәйә, иди чь дьхазә? Әва чәнд мәһьн, тӧ жь Диһарбәк'ьре һати, әз қиза тәйә мезьньм, щӧл-ә'т накьм жь тә тьштәки бьпърсьм, сәрк'ара тӧ чәwa қәбул кьри, чь һәбу, чь т'ӧнәбу, wә чь гот, чь кьр? Нә ахьр, әз қиза тәмә. Әзә хандимә, дьхазьм һажь дьне һөвьм, щава хәлқейә хәрав дәрһәқа баве хӧда бьдьм. „Бавькӧ“, тӧ мьн бәр тьштәки һ'әсав наки, дьле хwә бәр мьн вәнаки (бав бьн сьмеледа вәдьбьшьри). Әз заньм қӧльха тәйә гьранә, шӧхӧл гәлөкә, wәхте тә т'ӧнә, тӧ мьнр'а қьсәки, ле әз гӧманьм чь-чах тә хәват һьнәки кьрә ньзәме, те бежи. Те к'вьше дйа мьн жь вьр'—дәрәwе щьмә'те зәwта хwә найнә, дьхазә тәр'а тьштәки бежә, ле чәwa лазьмә готьн, ньзанә. Зани „баво“, дйа мьн аликида р'астә, ле али-йе майинда, на. Дә, дьле we дьшәwьтә, нахазә гьлийе хәрав дәрһәқа тәда бьбьһизә. Нахазә қәзийа бе сәре тә. Дае щан, иди т'әви шӧхӧле баво нәвә чәwa дьха-

зә, была бса жи бьхэвьтә. „Баво“, шөхөле хвә жь мә р'ьндтър занә, йа лынге ви занә, сәре мә ньзанә...

Көванийя мале жь готьне қизе гәләки нәр'ази бу, бь һерс у мерани гот:

— Лаво, қәт мәри дьхазә, вәки ч'ә'ве ви корвә, йане тыштәки хәрав бе сәре ви, к'әлфәте мала ви? Әз фәқира һақас тышти дьбьһизьм, кә р'аствә, иди дьвежьн һ'әму сәрк'аре эл у ә'ширәта баве тәр'а бунә дьжмын, сондә—сонда ванә, бе ле биньн, ве хуна ви фьр'кьн. Дьвини әв дәста чь тинә сәре сәрк'аре қәза Идье, Әрдише у Ване? Хөде нәкә, р'ожәке ве сәр мала мәда жи бьгьрә? Вә дит, вәки гәдә жь һ'әбсе чәва р'әвандьн, бьрьн. Щарәке жи дәсте сәр мала мәда гьрт, баве тә к'ьнще жьна хөкьр, хәлаз бу, йане на... Хастьна мын әвә, вәки баве тә была хәлқер'а зьмин бьвинә, р'е һәр'ә, щьмә'т же нәәшә, к'омәке бьдә ве, кә қәдър у һ'өрәмәта ви нава ванда бьльндвә, р'ожәкә тәнгасиәда пышта ви бьсәкьньн. Эла мә жи р'уйе хвә сәр баве тә вәгәр'андийә, дьхазьн йәки баш-қә бькьнә сәрк'аре хвә. Гәло, әва йәка бона баве тә, һ'өрмәте тинә? Щьмә'т дьвежә „Эл р'абу, к'еране бьшке“. К'ер'а лазьмә, кә диwane навәки қөр'и, әскәр у щәндьрмә дайә ви, кьрийә агьр, бәри щьмә'та мәйә бәләнгаз дайә, ван жь һөвдә бьр'—бьр'и, т'ар'мар' дькә. Дә, вәки диwan р'астә, была сәрбәстийе бьдә к'өрда у ви жи дайнә сәрк'ар...

Ә'до п'аша жь готьне ве гәләки һерс дьвә, дадьде, кә бьк'әтә, ле қиз дьк'әвә орт'е. Сьмбл бона бьгһижә мәрәма хвә, һа пышта баве дьгрә, ле бса дькә, вәки зийане нәдә де жи. Ә'до бе һ'әсав һерс дьвә, дьвежә:

— Лаво,— тә қизәкә ақьлә, хандийи, хөзъл тә жь ве жьньке нәк'әтайи. Диwana Р'оме бәхте к'өрда сьпартийә мын у Иса, чәрха ве дайә дәсте мә. Щьмә'те вәхтеда р'аст готийә: „Сәре бәраз тиньн датиньнә сәр халиче, жь вьра дьшьқьтә дьк'әвә нав зьбьл“. Ньһа йа дйа тәйә. Бук у қизе эл у ә'шәрита хөзьла

хвә бь we тиньн, вәки бьвьнә жьна йәки мина мьн, ле әв мьқабьли мьн у фәрмане мьн дәрте. Хөде қәбул нәкә, әв дьхазә р'а у шевьра жи бьдә мьн. Бо, әва йа қәбулкьрьне нинә. Н'әта әз йәке—дөда нәйньмә сәр we, ақьле we нае сәри у дьле we р'әһ'әт навә...

Қиз бь хәбәре қөрбан, һ'әйран бәр дьле баведа те, һьнәки һерса ви датинә, щьг'аре сәр щьг'аре дь-к'ьшина, ә'врәки р'әши хьмхьми те бежи одеда коне хвә вәдьгьрә. Ә'до һьнәки ль қизе дьбанә, же бавәр дькә, р'адьмусә, дьвежә:

— Сьмбьла мьн, әз һ'әта ньһа дәрһәқа тәда фь-кьрәкә башқәдабум, ле ньһа бь т'әмами әв нета щәм мьн һатийә гөһастьне, әз заньм тө қиза мьни у хут хәйсәте мьдани. Мьж—думана вәхтәке сәр тәда гьр-тьбу, иди һатийә һьлдане. Тө қизәкә хандийи, ақьли, мәрвь дькарә щарана р'а у шевьре бь тә бькә у we йәкеда әз шаш навьм. Лаво, төйә мәзьни, вәхте ме-райә, әз заньм, кө тө жь гьлийе баве хвә дәрнак'әви. Әзе тә бьдьмә көр'е йәки өса, вәки ниве диwana Р'о-ме десте баве видавә. Қизам, әм у т'ьрк, һәлбәт, го-тьна мьн дәрһәқа ван т'ьрке т'и у бьрчида нинә, к'әл-йанә т'әви һәв бунә. Дә, наве баве тә жи щерга п'ат-ше т'ьркада һатийә ньвисаре, әгәр әв чьльвьн, баве тә йе чьл йәкейә. Ща, вәрә щәм баво, әз тә пач'кьм. Вәхте әм чубунә Диһарбәк'ьре, Әсәд п'ашае сәрк'аре қәза Диһарбәк'ьре, ви жь наве сәрк'аре щөмһ'ө-р'йәта Т'урк'иае гьли да мьн, вәки Н'өрдстанеда чәва шөхөл тек'әвьнә саһмана хвә, we ль Анқәре у йане Стәмбуле қөльхәкә баш у қәсрәкә бь гөтьна тә, бьдә мьн.

— Баво,— Сьмбьле гот,— гөтьна баве мьн, бо-на мьн „қанунә“. Әре бавко, вәки Стәмбуле қәсьре бьдьнә мә, we чьқаси башвә. Дә, бьла „дьжмьн“... Сәр дйа мьнда һерс нәвә, наве зәваще жь ақьле хвә дәр-хә, әв йәка тәр'а һ'өрмөте найнә. Хәлқе бежә, дөһ сәр к'өрси р'уньшт, жь бабахийа хвә ә'дәте мьләте хвә п'епәз кьр. Баво, тө р'ьнд зани у хәлқ жи дьвежә,

вәки жьне мина дйа мьнә бәдәш, нә кō нава эла мә-
да т'бнәнһн, ле нава ә'ширәте майинда жи кемьн.
Баво, әз бь қōрбан, нә тә һеща гот, вәки „йа ль мьн
чуйә тōйи, хәйсәте тә хут мина мьнә...“ Эва чәнд мә-
һһн, кō тō жь сәфәра Динарбәк'ьре вәгәр'йайи, тә қәт
тыштәк нәготийә мьн. Хайе мьн, тә чь харийә, лоши
щане тәвә, сәва һнәки һерса тә дайнә, қизька хөр'а
бежә. Тō чь бежи, ве орт'а мәда бьминә. Р'оже бе,
әзе кери тә бем, һа! Паше нәвежә қизька мьн мьнр'а
нәгот?

Ду һәшалдана қизер'а һнәки бина баве һатә бәр.
Әш аләма хōда фькьри, вәки қиза ви гьлийе ақьл дь-
вежә, мьрьн у жийин дьнеда һәйә, хенци ве қизе
әшләде ви т'бнәнһн, дьвә р'ож бе, әш мина мера пыш-
та ви бьсокьнә, готьн у хастьне ви т'әстиқ бькә, нава
дост у дьжмьнада ве наве ви бьльнд бьгьрә, чәва
щьмә'т дьвежә „Шер—шерә, чь жьнә, чь мерә“. Ви
ахәкә к'ур к'ьшанд, аләма хōда фькьри, кәч'ьк қьсми
жьнә, мьн дьк'ьшинә сәр т'әр'афа эгьр. К'и дьзанә
орт'а ве у гәде шехда чь һәйә? Ле гәдә жи иди жь
мәдрәсе р'әвийә, әгәр тыштәк һәбуя, ве бь хөр'а
бьр'әванда. Мәмое гор' бь гор' қәстәмә у бона наве
мьн бьдә хәрәвкьрьне, әш бōг'дана нава щмә'теда
бәла кьр. Һәла әз дәрһәқа ви қафсәқәте кōр'е шехда
же бьпьрсьм, бе қәт чь дьвежә, әз Ә'дое Һ'әсән аг'а-
вьм, нәбуяе йса пәй мьнхьн у намус... Дә, вәләһ, мьн
ч'ә'ве хōда кемаси дитийә, ле дйа тәда бенамуси нә-
дитийә, ә'вдәкә хōдейә бәдәшә, башә. Һәлбәт, қиз
дйа хвә дьчьн, һәла зедаја сәр әшә хандийә, һ'әму
р'е у дьрба вәдьбьжерә. Ле пьрскьрьн т'ō вәхта зь-
рәре надә мьн, һәр тышт мина нәйньке бона мьн ә'йа-
ньвә. Ә'до хеләкә хōрт дьк'әвә мьтала у дәмәке шун-
да бь дьловани дьвежә қиза хвә:

— Сьмьл, бәрха мьн, тō қизәкә ақьли, т'ьме
р'аст хәбәр дьди, мәдрәса вәда лашьке к'ōрда жи
һәбун, хвә т'ьрка зор надьда ван? Әгәр тыштәки йса

һәбу, тә гәрәкә шәрм нәкьра, мьнр'а бьгота, әзе бьн һәге ван т'ьрка дәрк'әтама. Үьрда к'өрдәки шехе эла Ҡадьрйа жи һин дьбу, дьвежьн зә'ф р'ьнд һин дьбу, мөдөре мәдрәсе, сәйда бәр нькарбунә хәбәрдана. Ах, хөзъл һ'әвт мире мьразар'а көр'әки мьни өса һәбуяа, дьне йа мьн бу, мьне фәка дьжмьн у нәхастийе хвә бьсәльшанда. Дә лаво, хөде әв бәхта нәкьрә қьсмәте мьн, тө мьнр'а бәси. Хөде хортәки баши ә'сылзәдә жи бькьра п'ара тә, иди әз дәрһәқа көр'ада нәдьфкьрим у хәм нәдькьр. Ҡәрәз, бьла төйә мьнр'а саг'ви...

Сьмбьле әлбер'а те дәрдьхә, вәки бав дьхазә дәрһәқа Заһьрда гьлийа же вәк'ьшинә, әв һәр тышти сәрвахт дьвә, т'ьме мьсабьли ви у зар'е к'өрдайә кө мәдрәседа дьхандьн хәбәр дьдә. Әв дәрһәқа хандк'аре к'өрдада готьне сәйдайә хәрав хәбәр дьдә, хвә өса сөлһ'и дькә, гьва ве Шехзаһьр қәт нәдитийә у дәрһәқа вида т'ө тышт нәбьһистийә.

— Дәлала мьн, — бав дьвежә, чьма тә һ'әта ньһа ньзанбу, вәки мәдрәса вәда чәнд лавьке к'өрда дьхандьн? Демәк, хвәндк'аре мәдрәса Ванейә к'өрд, пәй чуйиша Шехзаһьрр'а, һьнәк авитьнә һ'әбсе, ле йе майин же р'ақәтандьн, хәлқ пе һ'әсйабу, вәки Шехзаһьр һәвал у һогьре хөйә амьн жь һ'әбсе азақьр у әв жи чун гиһаштьнә дәста ви. Хөде баве тә бьһелә, демәк, қәт тә дәрһәқа көр'е шехда нәбьһистьбу, ви мәдрәсә бәтал кьрийә, чәнд дәсте силаһ'кьри т'әшкилкьрьнә у бь ә'дәти мьсабьли мә шәр' дькә, сьргуниша вөдьгәр'инә? Иншалаһ, һ'әвъл қьраре хөде, әме ви зутьрәкә гәвәр бькьн. Демәк, тә дәрһәқа вида тө тышт нәбьһистийә у щарәке жи бежи тә әв нәдитийә, әре?

— Бавко, тө сәре хөки, — Сьмбьле зәлул жер'а гот, — әв чь көр'е шехайә, чьма һақаси дәрһәқа вида гәләки хәбәр дьди? Әз бәхте тәдамә, ща мьнр'а бежә, әв к'ийә, чьто тә'мә? Әгәр әв щарәче жи бежи

бәрбь мәдрәса қиза бһата, жһнька пирә доста тәйә дәргәван we ә'сә һьм тәр'а у һьм жи мьнр'а бьгота. Ә, мала wә хөдане қиза ававә, һәма йәк жи тәйи, wә ми́на гьртийа әм кьрнә бьн к'ьлите у дьвежи фьланкәсе, беванк'әсе нас дьки у йане на? Әw жһнька пир һақаси жь тә р'азийә, чьқаси жь хөде хwә. Йәқин тә т'ьме п'әрә дане бона мьқатийе мьн бькә?

— Кара мьн, — бав дьвежә, — әви жь мала хунхөранә, гөлле бәрә қафәса wandьн, оф навезьн. Әwә гәләки занәнә жи, пьрса зу вәдьбьжерьн. Қәбила ван чәwа бәре у өса жи ньһа гәләк сәрәшан дайә мьн. Һ'әта р'ожа иройин, әз фә'м накьм, баве wi әw чәwа мәдрәседа да қәбулкьрьне? Әгәр әв қәльха ньһа wi чахи дәсте мьда буйа, wi we к'ортька стуйе хwә бьдита, ле әw йәка нәдьдит. Әw тежьке мә'ре жә'рда-дайә...

— Дә, баво, мадәм өсайә, — Сьмбыл дьвежә, — wi жь р'убаре дьне бьдә „һьлдане“, wәки әw we дьнеда әл у ә'ширәта хөр'а сәламе бьшинә.

Ду сп'ещә хәбәрдан у мьталар'а, баве чәwа дьвежьн ә'рәба хwә дахьстә р'асте, дьле хwә бәр қизе вәкьр, һәр тышт жер'а гот, ле нәдьхаст мәсәла һ'имли вәкьра, қизе һақаси хwә щәм баве да сөлһ'икьрьне, wәки бе һ'әмди wi, әw сәр һәр тышти вәдькә, гьли дькә у паше дьвежә:

— Қиза мьн, диван у әм жи заньн, wәки т'әшкилдаре ван к'оме мьқабьли мә дәртен к'инә, әм гәрәке сәрк'аре ван дәсте шер' бьгьрьн, бькөжьн, хәлқе к'өрд бе сәри бьминә, у... Ду шәр'е Шехсә-һ'идр'а к'өрд иди щаһьле хwә нашиньнә әскәрийе, йе кө әм зоре жи дьшиньн, силаһ'е хwә һьлтиньн у дьзикава дьр'әвьнә ч'йе, мьқабьли мә шәр' дькьн. Қәрәз, әз у Исае К'өрдстане бькьнә гола хуне, әме һақаси ван қьр'кьн, һ'әта к'өрд бь т'әмами нәк'әвьнә бьн дәсте мә. Лаwо, чьма тә лақьрдийа бь мә дьки? Әм гәрәке һ'әму әл у ә'ширәта р'акьнә р'уйе һөвдө, қәwәта ван бьднә қәлскьрьне, йа сәрәкә әwә, wәки

зутьрәке диwane диса мьґабьли к'орда шәр' бькә, у...
Ньһа мәсәла һәрә сәрәкә әwә у диwane сьпартийә
мә, ван дәсте к'ордайә силаһ'кьри у чәта Шехзаһьр
һурхашкьн, ви сар' бьґрын. Сәбьра мьн, мьн ит'
бара хwә тә ани, анахтара к'ьлита Р'оме да дәсте тә
у заньм, wәки тә п'ьрти-п'ьрти бькьн, тә к'ьлите вәна-
ки.

— И, баво, әз қөрбан,— Сьмбьле гот,— тә ина
дьки, wәки әз сөр'а тә бьдьмә дәсте хәлґе. Демәк, әз
бь дәсте хwә бәйраґа р'әш биньмә дәрә мала баве
хwә? Шөхөле тәйә, ле щар—щара бь қиза хwә бьше-
wьрә, тә нак'әви зьраре. Мьн дәрһәґа Исада гәләк
тышт бьһистийә, дьвежьн, кә әw йәки гәвәзәйә, мән-
щәнеґә, нане селейә. Wәхте дьк'әвә чәтьнайә зу һә-
вале хwә дьфьрошә. Тьрса мьн we йәкеданә, wәки әw
бь дәсти ви гәде шех зийане бьдә тә. Дьвежьн, wәки
әw мәрьвәки дөвбәлайи сөр'хайинәкьрийә, дьтьрсьм
әw we сөр'а диwaneйә, кә тә мьнр'а гот, нава мәрьве
хwәйә незикда бәлакә у әw наве сәрк'аре әл у ә'ши-
рәте, кә тә мьнр'а готьн, ван пе бьһ'әсинә, wәхте wә
һ'ьщуми сәр ван кьр, әw дәрба һ'ьнщьр'андьне wәхьн.
Йәк әwә, wәки тә дьзикава һ'ьщуми сәр дьжмьн бь-
ки, һажь хwә т'өнөвә, йа майин әwә, әw һажь һ'ьщум-
кьрьне һәвә, һазьр бьсәкьнә у дәрба щабдайине бьдә.
Дә, wәхте һ'ьщумкьрьна wәйә ван р'ожа, те қиза хwә
бьщер'ьбини, бе әз р'астьм у йане?... Баво, wәхте на-
ве п'атшатийе данә тә, қизе һәвале мьн әз бьмбарәк
кьрьм, ле һ'әйфа хwә анин, кә әw һәвале Иса бәгейә.
Йәдин де у баве ван малда дәрһәґа wiда хәбәр данә,
ләма жи зар'е ван өса мьнр'а дьготьн. Тә жь Иса
бавәр нәкә, we щәм диwane хwә қәләма қәнщийехә—
we тә бьдә р'ур'әшкьрьне. Тә бир нәкә, wәхте һун
һ'ьщуми сәр к'орда бькьн, әгәр әw щава һ'ьщумкь-
рьна wә бьдьн, бьзанвә ви готийә, ви чахи шәрм нә-
кә дәрһәґа we йәкеда лап телеґрафе бьдә п'атише ди-
wane, бьла жь һәґе ви дәрә.

— Әз к'әсәра дьле тәмә,— баве гот, — wәләһ,

бъләһ тө р'асти, һәр готьнәкә тә, те бежи бәр щөзи-
йа Қөрәне һатийә һьвисаре.

Хәбәр дана баве у қизе гәләки дьреж к'ьшанд, қи-
зе бав бь т'әмами да бавәркьрне, кө т'әвгьредана we
у Шехзаһьр бь т'әмами т'өнәбуйә у ләма жи баве
сөр'а дәвләте гьшк wer'а гот. Дәмәке шунда, һәрда
шәвхери данә һәв, Сьмбьл чу ода хвә, дәри сәр хөда
дада, намәкә зә'ф дьреж дәрһәқа сөр'а диwanеда
Шехзаһьрр'а һвиси. К'өтасийа нәмеда сәрк'аре ә'ши-
рәта Зила — Ә'лие Ә'мәр, Хәлиле Сәвтийи Щәлали,
Мьһашьре Әскәри һәйдәри, Хәлифе Т'ешьри Шәмски,
Мирзәә'лие Щаһангри Һьнди, Хосрове Қази, Сәйаде
Әһ'мәде Бьлхьки, К'әрәме Һ'әмзәйи Бьр'уки у йе ма-
йинә, кө бира веда мабун, һьвиси у сәрда зедә кьр:
„Гьди бьла хвә нәдьнә дәсте баве мьн, we әлбер'а
ван дардакьн. Бир нәкьм бежьм, бьла сәрк'аре ван
қәбила у йе майин һьһава һазьрийа хвә бьвиньн, we
һ'ьщуми сәр ван бькьн, ле к'ижан р'оже, мьнва нә
ә'йанә“. Сьмбьле өса жи һьвиси, р'әқәма ордийа, кө
бе сәр ван, чьқасә, wәхте шер' we чьто силаһ'е бьдь-
нә хәвате, һьзаньм. Р'ожтьра дьне наме дьдә Зәрифә
у әв жи дьдә қасьде Шехзаһьр.

СЭРЕ Ҳ'ЭИШТА

СЪМБЪЛ Р'ЭВАНДЫН

Иса щарана р'удьнышт, дьк'этэ мьтала, ви алэ-ма хōда дьгот, вэки Э'до жь мьн дилавартьрэ, нан-дарэ, хуна т'ьрка зу сэр ви дьк'элэ, зу дьк'эвэ ч'э'-ва. Эw бь зьмане хōйи шьрин у чэва дьвежьн орг'э гьлийе нэбавркьрьне бса дькэ ньзаме у бавөркьрь-не, кō хэватчийе диwane элбер'а же бавөр дькьн. А лэма жи у бь т'эхмина мьн, we Э'до he пешда бьк'ь-шиньн, қōльха бьльндэ т'эзэ бьдые. Ле эз фэқире хōде, чэнд гьлийа бь т'ьрки чэва лазьмэ нькарьм нэв биньм у нькарьм мина ви бьдьмэ бавөркьрьне. Р'яа нэрэ р'аст у дōрōст эwэ, вэки бона эз бьн сийа дэс-те вида бемэ хайикьрьне, диwanеда гьлийе эз дьве-жьм, эw бежэ, р'астэ, эз гэрэке мина фэқира р'ож у шэва хwэ бавежьмэ сэр дэст у п'ийе ви, бэлки қиза хwэ бьдэ кōр'е мьни тае т'эне. Wэxте эw нивикьрьна мьн сэре хwэ гьрт, эзе бь сайа Э'до бьвьмэ хōдане қōльха бьльнд, нэман эви кōр'дундайэ, кōр'е мьн we н'эта к'ōтасийа оьмьре хwэ, нэви у нэвич'ьр'ке хwэ we бэxтэwарвэ, мал, дэwлэт, э'марэт, лал у дōр'е вийе жер'а бьминэ ,н'эта ог'ьле бьног'ьл бьхōэ, бэлакэ, қэнцийе жи бькэ, диса хэлаз навэ...

Ана Иса бона we мэрэме хwэ бэр Э'до дькьрэ э'рд у хōли, ле жь тьрса ви нэwербу, пьрсе щэм ви вэкэ, ле эw н'элала хōва т'ьме дьчунэ мала Э'до мевани, жьне п'ешк'еше бь готьна тэйэ надьр, хьшре қимэтли у тьште нэрэ баһа малхуйа мале у Съмбьлер'а дьбьр. Бона эw де, хōсуси доте бь ван нэдйа бьдэ фэть-сандьне, мина п'ьсика, кō бэр неч'ира хwэ бьтэлэ, бса дьтэляй, гьлийе қōрбан—н'эйран сэр wанда дьба-ранд, ле Съмбьле гōн нэдьда ван хэбэре дэлк'базие-йэ вькэ—вала, п'ешк'еша ани давитэ сэр we, мина дьжмьна ль we дьннөр'и у дьле хōда дьк'этэ мьта-ла, чэва дьвежьн дьне сэро—бьно дькьр у нэдьһатэ

сэр нетәке. We дәме хәбәре Шехзаһьрә готи дьк'еть-
нә бире, тәе быгота әw мина к'ъзька сәр селе хәда дь-
шәwьти. We аләма дьле хәда имдад жь һ'әзкьрийе
хwә дьхаст, ле дәсте we нәдьгһиште, кә һәр тышти,
һәр қәwьмандьнәке жер'а бежә, wәки Иса кәр'дунда
бькә у бәдәна хwә жь ван хәбәре вала бьдә азақьрь-
не...

Ә'до ду хәвата р'ожейә зөлмк'арьер'а вәдьгәр'ә
мал, дәрбази оде дьвә ,қиз дьчә бал, дьвә т'иқина
wi, бе сәwәв бьльнд дьк'әнә у хwә давежә сәр дошә-
ке, балги бәр сәре хwә р'аст дькә у вәдьләзә, бь бә-
шәрәкә зә'ф хаш дьвежә:

— Ай—һай, фәләка дәрәwине, бьһер'ә дьһйа
чәwa һатийә гәһастьне, чь теда дьвә... Мәрьве нә
һәмп'е тәйә, нә т'ай—т'уше тәйә, дьхазә... Қәрбана
диwана Алиосманвә, ани гиһандийә дәрәщә мьн у нь-
һа жи гәһе хwә, льнге хwә дьхә, мьн бәр тыштәки һ'ә-
сав накә. Щаньм, мьн дькә хәли у сәр мьнр'а дәрбаз
дьвә! Ай—һай, фәләка р'утьк, бьһер'ә чь тиньнә
сәре мьн?

— Баво, чь қәwьмийә,— Сьмбьл дьвежә,— ща
мьнр'а бежә, әз к'әлфәта мала тәмә, хwә кәвьр мә-
читеда нак'әwә? Әз сәре тәйи ә'зизкьм, әw ах—оф у
к'әне тәйи жь һерса ,мьн дьһ'әлине, дьвьнә тир, дьле
мьн дьк'әвьн, малавайо, ща!...

Диса дьвә т'иқә—т'иқә Ә'до бе һ'әмди хwә дьк'ә-
нә. Паше бь ч'ә'ве дьжмьнайе ль Сьмбьле мезә дь-
кә, дьхазә тыштәки бежә, ле дәрәнг—дәрәнг у п'оси-
дә, дьвежә:

— Щаньм, хәде қәбул нәкә, гола һешин шә'дә-
йә һьнги қәлхь данә мә, Иса буйә ләк'ә у қир п'еша
мьн к'әтийә, мина р'увийа толәбазийа дьдә хwә, чь-
чах дьхазә бе шәрм у ә'йб те мала мә, хwә жи дәстә-
вала найе, бь һәдайа дьхазә ч'ә'ве мә бьдә сиwах-
кьрьне у мә бьхапинә. Әмә саг'ә—сьламәтын ль һә-
wата дьне, ле дьхазә п'әрда р'әш бьк'шинә бәр ч'ә'-
ве мә ,кә қизәкә мина Сьмбьле, хайе мал у һәбуна

мьн, жь мьн бьстинэ. Тыште ва нэ йа қәбулкьрьнейэ, да! Ё'этани ньһа әв жь мьн дьтърсийа, шөрм дькър, мьнр'а тыштәк нәдьгот, ле ньһа әпәшкәрэ, бе хофкьрьн дьвежә, вәки „Ә'до аг'а, навә кә навә, гәрәке тә қиза хәйә ә'зиз бьди кәр'е мьн, йане на кәр'е мьне мина Мәщнун чол—бәста к'әвә, дин—һар бьвә. хвә тә сәва қизәке—кәвнәке гәллә бәри тәе мьни т'әне нади? Мина ван „бе инсафе“ к'өрда ви кәр'е мьн жи нақәжи? Әв қәвьмтийа мә we мә дьһа незики һәв бькә. Әз бь хәлам, әз лынге тә у тә сәре мьн, гьди...“ Чәва дьқәвьмә Ә'дое Ё'әсэн аг'а бьвә қәвьме ви мәрьве бекери вьзәк, һә? Мәрьве мьнә незик жи иди бь we сөр'е һ'әсийанә, йәқин ви ванр'а готийә. Мәрьве диванейә незик мьнр'а дьвежьн: „Әгәр тә we пьрсер'а р'әзи бьви, хәлқе тә р'ьщьм бькә у сәр тә бьк'әнә...“ Малшәвьтийе, малмират' ақьле хвә онда кьрийә, һ'әшиш харийә, чийә? Вәзирәки диване we р'өже бь хьзмәт һатьбу Ване, һун жи ви нас дькьн, гәләк щара һатийә мала мә, ви тә дитии у бона кәр'е хвә сәр тә буйә бәнги, дьве һәлбәт йәкә бьсайә бәдәв, we бьвә бука мьн, хәлқе хәзьяла хвә мьн бинә. Әва чәнд щарә мьн дьвинә у һәма ве щаре жи мьнр'а гәләки ша бу, хвә бәр мьн дькьрә ә'рд у хәли. Йәки мина вәзир һа хвә бәр мьн дьдә алчакьрьне. Ви әз дамә сәрвахткьрьне, вәки „Кәр'әки мьни ханди һәйә, жь к'өрси у ә'рш чь бежи занә, дар'лифона Стәмбуледа дьхунә, хенщи зьмане мә т'ьрка, һ'әйшт зьмане әщнәбийа жи занә, дә сала шунда we т'әмам бькә. Әз дьхазьм ньһава сәре ви бьдьмә гьредане, вәки мина кәр'е вәзире майин р'йа хәрәвр'а нәчә. Бьла әв у дәстгьртийа хвә ль вәлате әщнәбийа бьгәр'ьн, дьнедятьна ван дьһа фьрәвә, хөр'а к'ефа дьнйальке дәрбаз бькьн. Дә, дәвләт сәре вә, әз нәви у нәвич'ьр'ке хвә бь сала бхән, хәлаз навә, дә...“ Мьн һәла гьлийе к'өтасийе нәдайә ви, гьли—гьлийе қиза мьнә, һь бәрха мьн?...

Чахе бәве һәвалдана хвә т'әмам кьр, тәе бьгота

тирэмэ'рэки р'эши цумьстанейи т'и у бърчи ль Сьм-
быле хьст, һ'ыше we т'эви һэв бу, һындьк дьминэ хвэ
ондакэ, ле we бь фэнд оса кър, кő бав ле нэк'эвэ шы-
ке. We элбер'а һ'ыше хвэ бэрэви сэр һэв дькэ, мина
һэрцар деме хвэ гэш дькэ у we баш заньбу, кő бав
фелбазийа дькэ, wэзир тинэ орт'е у гьва хастьна Иса
р'эт дькэ. Сьмбыл һэр тышти сэрвахт дьвэ, wэй ч'ар-
неч'ар вэдьбышьрэ у дьвежэ:

— Бавко, чьма жь бира тэ дэрк'этийэ, wэки һэла
wi чахи эз бь ван готьне тэр'а р'азибум. Эһ, баво,
те бежи калбуне wаре тэ жи данийэ, хэбэре мьнэ го-
ти, жь бира тэ дэрк'этьнэ. Ижа эw гэвэзэ у мьнафьре-
мьнафьр he һ'ышйар буйэ, эре? Тő бьзанвэ у была тэ
т'эцэйасвэ жь хэбэрдана цьмэ'те у дэр—щинара те
к'эвше, wэки эw мэнцэнец нав у һ'өрмэта тэр'а дь-
лизэ у тэ цэм хэлце нас у нэнас дьдэ р'ур'эшкьрне.
Бь хвэ бьфькьрэ, дост у дьжмьне хвэ wэбьжерэ, тő
жи зани эw р'иша п'уч'э, лэк'эйэ дэйла тэ к'этийэ,
чьқаси тő дури wi бьсэкьни, ақаси башэ, хвэ эз нэ
дьжмьне тэмэ, қиза тэмэ!

Хэбэрдана Сьмбыле бэнда кэвьра пешийа хасть-
не баве чекьр, һьм п'осидэ дьбу у һьм жи жь р'ька
ша дьбу, ле һьзаньбу чь бьгота, wэки қиз ле нэк'эвэ
шыке, дэрһэқа we пьрседа хэбэр һэда, ле тэе бьгота
wi һьзанбу, кő қиз һаж we фела wi т'өнэ. Wi we щар-
ре гьлийе хвэ гőһэст дэрһэқа һазьруна диwanеда
гэп' кър, wэки эw чэwa т'эвдира хвэ дьвинэ, кő дьса
һ'ыщуми сэр к'орда бькэ, ле wi дэрһэқа wэдэда нэ-
дьгот, чьмки жь дэрде Иса сэри ле гэрм бубу, сөр'а
диwane бе һивикьрна Сьмбыле дьда дэр. Сьмбыл жи
бь we сөр'ер'а к'обар дьбу, кő щаве Шехзаһьрр'а бь-
шинэ. We шунда те бежи фэ'м кър, ле иди сөр' вэ-
нэкьр. Ду гэлэк хэбэрдана сэр'а—бэр'а, wi гот:

— Лаво, мьн щарэке қимэт дайэ тэ у тő мират'-
хөра мьнэ һэқи. Эw шира тэ һ'элалвэ, кő тэ метийэ.
Тэва э'йанэ, wэки орт'а мьн у дйа тэ т'өнэ, ле бари-

к'эла wer'a, йөкө мина тэйө аqыл—к'эмал анийө. Тө бхө у хwэйсөте хөва мьн чуйи, we жи бьзанвө. Готыне тө нө хөбөре вькө—валанө, ширөтьн, ширөтьн, өшөдбьлаһ .Эз жи тэр'a р'азимө у сэр ван хастьна тө бөрк' дьсөкьнъм. Лаво, ньһа wөләте Р'омеда буйө ө'дөт, wөки қизе хwө нөдьнө шьван, гавана, ле бьдьнө мөрьве хөданqөльх, кө һ'өта к'өтасийе хөр'a өмьре дьһийальке дәрбазкө у нава зөйнөтедавө. Мьн дәрһөqа ve нет у хөбөрдана хөда кәсөкир'a нөготийө у нө жи лазьмө нава хөлqеда бөлакьн, дьqөwьмө...

Бав у қиз дөмөке бь һөв ша дьвьн, ле қиз дьхазө һа сера дөwләте жь wi бьк'ьшинө, де ньшкева дьк'өвө һөндөр', һьнәки хастьне Сьмбьле дьдө п'өр'ишанкьрьне, де вьрда—wеда хөбөр дьдө у паше дьвежө:

— Ч'э'ве мьн р'онкайи, wөхтөке тө нөдьхаст қиза хwө бьдита, ле ньһа һун бунө қиз у баве һөq, дьзи мьн хөбөр дьдьн, дьвө гөлөк пьрса жи сафи дькьн. Wөлөһ тыштөки башө, һун сөр'a хwө жь мьн вөдышерьн. Нө ахьр, өз жи к'өлфөта ve малемө. Вөшерьн, шөхөле wөйө. Бөле ,wөхтөке шөwре баве тө дөсте мьнда бу, бе мьн тыштөк нөдькьр у п'ошман жи нөдьбу. Наве wi алие qөнцийеда р'о бь р'о дьһатө гөтыне, һ'өрмөт у снанөта wi бьнд дьбу. Ле ньһа? Мьн нашөwьрө, бьһер'ө к'өтийө чь р'өже? Лаво, чь те бөр аqьле wi дьдө дөр, дьжмьна мө дьдө п'ьр'кьрьне, р'өже чөнд щара к'өрд бь шөв у р'ож дадьк'өтьнө сөр бажер, дьхазьн баве тө р'өткьн. Бәрхе, кал у баве мө wөхтеда гөтыне, гөтыне ван жи р'аст дәрдьк'өвьн, wөки мөрьв жь ниве зьраре жи вөгөр'ө, п'ошман навө. Хастьна мьн өwө, һөла дәрөнг нинө бьла жь we р'йа хөрав дөрк'өвө. Бьла баве тө qөльх у п'атшатийа дөwлетөйө дәрөw бөрдө, һөр'ө нава бьре хөйө к'өрд, гөне хwө бьдө стуйе хwө, we wi ө'сө ө'фу бькьн у жер'a тыштөки навежьн. Эгөр ван хастьна баве тө р'өт кьр, лаво, жьн дьчьнө хуна, хун сафи дьвьн. Эзе һөр'ьм жь wана һиви бькьм, нө Шехзаһьр у нө жи Браһим

аг'а тыштэки мьнр'а навежън. Баве тэ дьхазэ бэраз
бьвинэ, мьн нэвинэ, ньзаньм бона чь? Эз бь хвэ у
бэлки жи баве тэ ньзанэ, чь дькэ, бона к'е қолъх дь-
кэ? Чьма эв фелбазийа Р'ома р'эш ньзанэ, вэлэһ,
мина пенщ т'элийе хвэ занэ, ле. Қиза мьн, была баве
тэ р'эһ'эт щийе хода р'уне, эзе иро бал вэ дэрд у
көле дьле хвэ бьдьмэ дэр у тэ жи бьзанвэ к'и мэ
һөқэ у к'и мэ нэһөқэ. Ви аш бэрдайэ, пэй чөқчөре
к'этийэ. К'өрдстана р'энгин бэрдайэ, пэй т'ьрке нэ-
нэщиб к'этийэ. Лаво, даре дьнеда хенци тэ эвлэд—
т'эвлэте мэ т'өнэньн, тэ жи һэр'и, һ'але мөйе бьвэ чь?
Дэ, Нуре бэлэнгазе дэрде дьне бьк'ышинэ...

Чахе Нуре ханьме хөбэр дьда, Э'до чэнд щара
дьхаст дэст бавита мауизера дардакьри, эв бькөшта,
ле сэва чь, бона к'ижан гөне we? Һэлбэт, қизе нэ-
дьһишт ,ле щарана жи Э'до мина мэрьве гөнэк'ар
кэр' у лал дьбьһист у тэе бьгота бь готьне wer'а р'а-
зи дьбу. Э'до нава we һөвалдана жьнеда ноқи нава
мьтала дьбу, тэје қэй бьгота Иса т'ьме бэр ч'э'ве
вийэ, шьрин—шьрин wir'а гөп' дькэ, кө қизе жь
дэст дэрхэ у паше жь р'убаре дьне бьдэ һьлдане, бьвэ
хөдане мал—дөвлэта ви, һ'өрмөта хвэ щэм диwane
бьдэ бьльндкьрьне, һөрдө қөльха жи эв т'эне бьвэ,
чьмки вэхте сафикьрьна пьрса қөльхчийе Р'оме бэре
нета Э'до дьпьрсин у паше йа ви. Э'до гэлэки һерс,
к'эл у бин дьвежэ:

— Нуре, была лэ тэ т'эқйасвэ, қиза тэ жи шэ'де
орт'а мэ, эз т'ө вэхта бь готьн у шешьре тэр'а р'ази
навьм. Эв вэхтэк бу, вэки мьн р'а у шешьра хвэ бь
тэ дькьр, эв жи баран һат, тэ'т шушт у бьр. Ньһа қи-
за мьн шешьрдара мьнэ, чь бежэ эз жь гьлийе we дэр-
найем, ле дьвэ гэлэк пьрса жи wer'а қайил жи навьм.
Эһ, йа кө жь хөде те, сэр сэра у һөрдө ч'э'ва. Мьн иди
бөхте хвэ диwana Алиосманр'а гьредайэ, наве т'ьрка
жи дайэ сэр хвэ, чь дьвэ, была бьвэ.

Эв вөлдьгэр'э, пьшта хвэ дьдэ де у қизе, р'адьзе.

Дә, де у қиз бь ван готыне шир'а дьле хōда нәр'ази дьвьн у жь оде дәрдык'эвьн, дьчьнә одекә майин, гәләки бь һәвр'а һәвал дьдьн у тенә сәр we нете, вәки малхуйе мале хвә бь хәзәве гьртийә у we хәзәве жи һәр'ә. Де щәм қизе дәрһәқа Шехзаһьрда гәләки хәбәр дьдә, ви дьпәсьнә, дьвежә, кō вәхте дәста Шехзаһьр сәр мөда гьртьбу, мьн к'ьнще хвә ль Ә'до кьр у гьва пьш малава дьчьн, йәки өса тужә—туж ль мә ньһер'и у т'әхмин дькьм әв Шехзаһьр бу, ви пешийа мә һ'әрмөта нәбьр'и, әв жи хьсусикә мере мерхасә, аһа мьн чәва баве тә жь кōштьне хәлаз кьр. Вәхте де пәсьне Шехзаһьр дьда, гōла ә'нийа Сьмбыле гәш дьбу, дьхаст дәсте де р'амуса, ле сөр'а хвә мөһ'көм хайи дькьр. Де щара пешьн бу, кō дьле хвә бәр әвләда хвә вәдыкьр, қиз дьда сәрвәхткьрьне, вәки бьла заваки мөриайи өса һәвә, мәрвь п'арсе бькә, нав у дөнге ви нә кō т'әне вәлате Алиосманда бәла буйә, нава вәлате щинарә әщнөбида жи бәла буйә. Баве тә щьмә'т у мьлэтәки мерхаси р'әнгин бәрдайә, пәй т'ьрке қөлдьр дьчә. Ду хәбәрдана дьрежә т'әвайир'а, де у доте шәвхери данә һәв, қиз бәрбь ода хвә дьчә, дери вәдыкә, дьк'әвә һөндөр', дери сәр хōда дадыдә, бе һ'әмди хвә жь мьтала һәрдө сурәте хөйә чилә—қәрқаш дькә орт'а т'ьлийе хөйә мумани, бь ч'ә'ве бәләкьва ль һәрчар диwара у бан мезә дькә, те бежи әв у Шехзаһьр һәвр'а шьрин—шьрин хәбәр дьдьн, кō вәрә һәwара we. Әв р'ьнд занә, вәки бона т'әвгьредана баве у Иса дьһа мөһ'көмвә, we қизе йәқин бьдә көр'е Иса, вәки кьре—нәкьри биньнә сәре к'өрда у мьләте майин. Әв фькрана нава мөжуйе we да чәрх дьдьн, паше жь щийе хвә р'адьвә наме Шехзаһьр'а дьнвисә:

„Шехзаһьр, мьн гәләк щара тәр'а „щан“ ньвисийә, ле әв щанә башқә бун, чьмки мьн тō бьре хөйи һ'әлал һ'әсав дькьри, ле тыште башқә орт'а мөда т'өнөбу. Ле вәхте әм щара пешьн бь дәсти жьнька дөргөван р'асти һәв һатьн, мә гөстиле хвә һәв гөһастьн,

ида һәр тышт бона мө ә'йан бу. Бәдбәхтия мәйә мө-
зын мәдрәсәдә әш бу, мө һыкарьбу т'ьме һөв бьдита у
дъле хвә бәр һөв вәкра. Т'әне гөстила тө мьһр'а
буйә сәбьр у қәвәт, те бежи әш дәвса тө мьһр'а һө-
вал дьдә, дъле мьһ фьрә дькә, хәм у хьйала жь мьһ
дьдә р'әвандьне у жь т'ө кәси натьрсьм. Һәр кьрьнө-
кө дәста тәйә кө тинә сәре дьжмьне мәлум, мьһ
һ'әвт р'ьма жь ә'рде бьльнд дькә. Әш шөхөле тәйи
шөрәф у һ'өрмәтли, дөәе щьмә'тейә бе һ'әсавө сәр
тәдә р'әвашанди, һәһельһ гөлле дьжмьһ тө бьһһге-
вө. Ле әз дәрһәқә сьргунйада жи һақәси дьреж қьсә
һакьм, чьмки тө вана п'ьр'и—һьндьки вәдьгәр'ини
мале һан у һава эла һан, дәрге һ'әбьс у кәла бь дәс-
ти зоре вәдьки у һан аза дьки. Әва гьшк бөре бьльнд-
дайә сәре мләте мьһә у паһе мьһә. Бь сайә дәста
тә, вәлетдә зор у зорбәти эп'ещәйи кем буйә. Шех-
заһьр, һажь хвә һөвһ, сәр һ'име готьне баве мьһ,
дьвө Р'ома р'әш вә'дә һөгөт, ле һе дисә һ'ьщуми сәр
к'өрда бькә. Шехзаһьр, баве мьһ р'ожәке гәләки
к'әфхвәш һатә мал, ду гәләк хәбәре қьр'ещр'а, сәр
һета хвә вәкьр, вәки дьхазә мьһ бьдә көр'е Иса.
Дайина мьһә көр'е Иса жи фә'мдарийә, чьмки һәрдө
жи гөре берикенә, вәки т'ө кәс һәк'әвә орт'а һан,
һан бәрә һөв һөдә у ләма жи һа дькьһ. Р'аст бежьм,
әв һәла хәбәрданә, ле аг'ьри һе өсә жи бьвө. Әва иди
дө сальһ мьһне хвә дайә сәр һе мәдрәсә, ле пәй чуйи-
һа тәр'а, гәло әзе чәһа бькарвьм к'аг'әз у к'ьт'еба
бьһһер'ьм? Гәло әзе чәһа бькарвьм сәре хвә сәр
һ'әрфада харкьм?... На, хөйө, чәһа жи һөвә, әзе пәй
р'е у р'ьзма тәк'әвьм! Вьра р'екә майһн сәва һөвса
щане мьһ т'өнә... Дьле мьһ щаньке иди тә'мул һакә...
Тө мери, тө щамери, тө борщдари сәр мьһнда һа бь-
к'али, һа бьһәр'ьши... Бь гьлики, мьһ жь һава һе
зөһм—зөлаләте дәрхә, вәки әз жи мина һө аза бине
бьк'ьшиньм, һөвьмә хөре һәп'ака...

Сьмбьл'ә.

Сәр һ'име сәвһле орт'а Шехзаһьр у Сьмбьле, һа-

мэбьре Шехзаһьр се р'ожа шарәке дьк'этә дьлҫе п'ар-
сәкчийа, т'орбе п'арсе давитә стуйе хwә, гопаләк дьда
дәсте хwә, бәре дьчу сәр мәрзәл, wәхте сәр мәрзәл
мәрвь кем дьбун, ижа wәхте к'ьвшкьри дьчу т'аг'а, кә
Зерифә тедабу, намә дьдае, намә же дьстәнд, пашда
вәдьгәр'ийа дәсте. Wәхте wани к'ьвшкьри пер'а дьг-
нижә, қасьд диса wi щур'әйи дьчә, wәки сәр wi шык-
бәр нәвьн, әw сәре хwә датинә сәр т'ьрбәкә сәре р'е,
гьва р'азайә, wәхте тари дьк'әвә әрде, дьчә мала Зә-
риффе, наме дьде, же дьстинә у чәнд р'ожа шунда тинә
дьгьһинә Шехзаһьр. Әw нама Сьмбьле чәнд щара дь-
хунә у сәрwахт дьвә, wәки һ'але we зә'ф чәтьнә, чә-
wa бьлбьләке техи нава қәфәсәкә тәнг, йане жи баско
бьки хwә һ'алар'а бькә қьбә—қьб, өса һатьбу сәре
Сьмбьле. Әв нама we жь йе бәре дьһатә щәдакьрьне,
wеда иди әвинти, щан нәһатьбу бьрқандьне, ле мер-
хаси у ферьзийа we зәлал дьһатә к'ьвше. Ль бәрәка
ч'йа Шехзаһьр һьнәки жь һәвала дурдьк'әвә, дәстбь
хандьна наме дькә, ньшкева хәрқи нава мьтала дьвә,
әw бь һ'ьше хwә чәwa дьвежьн, дьне әләк у бежьнг
дькә, ле һ'әсав йәкбу, алава бәнгитийе wi зәвт дькә
у мәщбур дьвә анахтара сәр'а хййә бәнгитийе хәр'а
вәкә— мьн чәwa р'ожа пешьн Сьмбьл дит, һ'әба we
әлбер'а авитә дьле мьн. We һ'әбе мина бае баһарейи
зәхм ль мьн хьст, әз авитьмә бә'р, гәли—гәлит'ор'е
һ'әбе у мәщбур кьрьм, wәки әw т'ьме к'еләка мьнбә,
шьрин—шьрин мьнр'а хәбәрдә, әм һәв шавьн, бине
бьдьнә һәв, жь һәв бьстиньн, әмә бәхтәwарвьн. Ах,
қәwьле we дәме имк'ан нәдьда мә һәрда. Әзьм гәнә-
к'ар, wәки мьн һ'әта ньһа һиштийә у к'әтийә сәр
зар—зьмана. Нә ахьр, әw нахазә бьвә қьсмәте хайи-
на, дьхазә бьвә өзвәкә дәста мә, бона азайи у сәр-
бәстийа фәқир у жара т'ьвьнге һьлдә дәсте хwә, мь-
қабьли Р'оме у хәламе wан бькә қал—щәнг, наве
жьна к'әрд wәлетхә. Әw дькарә избаткә, wәки нә кә
т'әне мере к'әрда ләһәнге бьне бә'ра у щере ч'йанә,

ле ѓса жи жьна к'орд жи мерхасѓ, дькарѓ шавѓ, ши-
не жи бькѓ, дькарѓ бькѓжѓ у бе кѓштьне у т'ѓне нѓ-
к'ѓвѓ лѓпе дьжмьне қьр'ѓщ...

Шехзаһьр дьчѓ щѓм һѓвала, дѓрһѓқа намеда ван-
р'а гьли дькѓ, ле ван дѓрһѓқа we һ'ѓбеда зува зань-
бун у те дѓрхьстьбун, wѓки қьрма мавизерѓ, кѓ Сьм-
быле п'ѓшк'ѓш дабу wi, хѓр'а кьрьбу ѓ'дѓт, жь қьбуре
дѓрдьхьст, пер'а ша дьбу, бин дькьр у һѓла щарана
жи wѓхте р'азане, мач' дькьр. Р'астѓ, наве Шехзаһьр
у меранийа wi нава хѓлқѓ wѓлетда бѓла бубу, ле wi
шѓхѓлида жи кьрьна Сьмбыле нѓ һьндьк бу, we wѓх-
теда сѓр'а диwane дьгьһиандѓ Шехзаһьр. ѐгѓр Шех-
заһьр бь қѓwѓта дѓста хwѓ у мьлѓте хwѓ һ'ѓйфа хѓл-
қѓ хwѓ жь диwana Т'урк'иаѓ дьстанд, ле қиза мьлѓте
хwѓ — Сьмбыл чѓwa неч'ирван бѓр неч'ира хwѓ бьсѓ-
кьнѓ, ѓса бѓр дѓве баве хwѓ у мѓрьве незики wi лѓ-
wѓнд дьсѓкьни, дѓрһѓқа к'ѓрдада чь дьбьһист, ѓлбе-
р'а щав дьда Шехзаһьр, wѓки we хастьна ван бѓтал
быкѓ, кѓ зийане у шѓвукѓ сѓр мьлѓте weда нѓйнѓ.

Шехзаһьр у һѓвале wi дѓрһѓқа нама Сьмбыледа
гѓлѓки дьфкьрьн у к'ѓтасиѓда тенѓ сѓр we нетѓ, кѓ
we бьр'ѓвиньн. Р'ѓвандьна Сьмбыле нѓ һѓса бу, Ле
р'ѓва we бона баве we — ѐ'дѓѓе Һ'ѓсѓн аг'а у һѓвале
wi дѓрбѓкѓ бирнѓкьрьне у мьрьне бу. Бьла баве бь-
занбуйа р'ѓ к'ѓр'а дѓрте у к'ѓр'а дьчѓ ава... Wi чахи
диwane у хѓламе we р'ѓже гѓлѓк бѓ'сѓ нѓбьхѓр дьстѓн-
дьн, р'ѓва Сьмбыле we бона ван гѓлѓки чѓтьн у дьж-
вар буйа. Ле йѓкѓ wѓлатһ'ѓзѓ мина Сьмбыле нава
дьжмьнада һиштьн жи нѓдьбу. ѐгѓр ѓwa зутьрѓке нѓ-
р'ѓвандана, дьвѓ дѓстмала кѓр'ѓ Иса жи бь дѓсте зо-
ре weвакьрьна, ле ѓw мьрьна хwѓ р'ѓзибу, қѓwьлѓки
ѓсайи р'ѓзилва т'ѓ wѓхта р'ѓзи нѓдьбу, у we хwѓ те-
хьста п'ѓра гѓлле, йане жи қѓме. Сѓрѓкване дѓсте
Шехзаһьр, ѐ'т'ар, Хосров у йѓ майин фькьрин, wѓки
чѓндѓки қѓза Wanеда һ'ѓйфе жь дьжмьна нѓстиньн,
была сѓрк'ар, дѓст у п'ийѓ we архайинкьн у wѓлийѓ
Wане пе бьһ'ѓсѓ, wѓки дѓстѓ дури wanѓ, қѓзакѓ майин

шэр' дькэ у эw архайин малда р'эх'эт р'азен. Ду wan фькьр у мьталар'а, Шехзаһьр дэстбь нъвисара щава Сьмбьле дькэ:

„— Сьмбьл, э'зиза мьн! эw хэм—хийал у хасть-не мьнэ сала, мьн нава нама тэйэ лапэ пешьнда дит, wэки тэ баве хойи „h'элал“ бэрда у бь шохөле һэква гьрт. Бьла тэва э'йанвэ, wэки эз хөдане гьлийе хөмө. Эз у лавькава наһельн тө бьви қьсмөте зөлмк'ара, тө қьсмөте мьни у эз жи. Бьла дьжмьн бьзанвэ, кö эм жи мэрвьн, мала мэ һэйэ, гэрөке эм малхетийе ль we бькьн, эм жи дькарьн бьвьнэ бэнги у бэнгиа хwэ бьстиньн. Р'ожа пенцшөме, wэхте р'о һьнэки шьрин бьвэ, эме сэр мэдрөседа бьгрьн, кэсэки дөwса тыштө-ки һ'эсав накьн, эзе тэ вабежьмэ т'эркуйа һэспе хwэ у эме бэрбь Арарата де бьльвьн, һ'эта щав бьгһижэ баве тэ ,wэлитийе у щэндьрма, эме хwэ бавекнэ к'ь-р'е феза Wане, дьжмьн бьвэ агьр, нькарэ тыштэки бь мэ бькэ. Тө һьнэки зу wэрэ мэдрөсе, we жьнька эмөк-дар бьвинэ, чөнд қич'ька бьде, нөтьрсэ. Пирька Зэри-фэ мэ т'ө wэхта нафьрошэ, эwe һөла гөлэки лазьми мэ бе у we бь р'эва тэр'а гөлэки шавэ, wэки эм гь-һиштьнэ мьразе хwэ. Дэ, бь хатьре тэ, һ'эта р'астһа-тьна пенцшөме!

Шехзаһьр“.

Дөсте к'өрда һ'эта р'ожа һ'ьщумкьрьна сэр мэдрөсе ,орт'а П'атносе у Идьреда шэр' дькьр, wэки изе ль щэндьрма у эскөре Wане онда бькэ, wan бьхапи-нэ, кö р'ожа пенцшөме эw бь шэр' у бе дө'w бьгһижнэ мэрөме хwэ. Лавьке дөстейэ орт'а Патносе у Идьреда зийанэке мэзын гиһандьнэ диwane у чөнд р'ожа шунда wan щийе хwэ гөһастьн, р'ожа к'эвшкь-ри бь зэрьқандьна тавер'а хwэ гиһандэ кьр'е фе-за Wане, дөмөке шунда сйарэе дөсте сэр мэдрөседа дьгрьн у дьбэ қир'э-қир'а сэйда, хwэндк'ара, ле дөнге жьнька дэргэван дьһа қөбэ дьһатэ бьһистьне — „Гьди wэрьнэ к'омөке, қачах мьн дькөжьн, қизэ Э'до бөге

дъхазьн зоре бьвьн, әw нахазә, гьди wәрнә к'омәке!..“ Шехзаһьр мина тәйре ат'мәчи к'әтә һөндөр', Сьмбьл дәрхьстә дәрва, авитә орт'а хwә у қаша зин, ль мейдана мәдрәсейә фьрә, кьрә гази:

— Гәли сәйда, мөтърсьн, дәрк'өвьнә дәрва, т'ө кәс дәсте хwә надә wә. Wә өмәке мьн к'ьшандийә у хwandк'ара жи мьнр'а һөвалти кьрийә. Мьнр'а һөв нәһат мәдрәсе т'ам бькьм, ле шөхөле мьн у кьрна мьн дьһа һ'өрмәтлийә. Дә, һун мьн бьбахшиньн, wәки Сьмбьл ханьме дьвьм. Бежьнә Wәли у баве we, әгәр намуса wan һәйә, бьла бен Сьмбьле жь мьн бьстиньн! Чь жи жь дәсте диwane те бьла хwә нөдә паш. Мьне әw пирька дәргөван „хөwр'акьра“, ле гөнәйә, дьбахшиньмә wә гьшка, we гәлөк зьрар дайә мьн, ле...

Ду хәбәрдана Шехзаһьрр'а сәйда у хандк'ара һнәка дьле хөда, ле һнәка әшкәрә Шехзаһьр у Сьмбьл бьмбарөк у пироз дькьрьн, wanр'а ог'бра хере дьхастьн, Шехзаһьр зөвта хwә найнә дьвежә:

— Мөдөр у сәйда, зоре нәдьнә хандк'ара, әзе р'өжәке wa бәр қәнцийе wә жи дәрөм. Бир нәкьн, һа?....

Шехзаһьр бәре зәрчал гөһаст, һәсп чәнд щара р'абу сәр сьме пашьн, бь сазбәнди кьрә шьһ'ин у бәрбь к'ьр'е феза Wане бөзийа, жь бәза һәспа т'өзе мина ә'wрәки хwә авитьбу п'әр'е бажери Р'өһьлате. Бе әw т'оза бәрбь диwanхана зөльме дьбьр, дадьк'ө-та һөндөр', тәе бьгота қәй ә'лами wәли, Ә'до, Иса у сәрәкване майин дькьр, wәки Шехзаһьр дәста хөва р'ө нава р'өже Сьмбьл р'өванд. һун әгәр мерьн, р'авьн, пәйк'өвьн, намуса хwә пашда wәгәр'иньн.

Дә, бажаре ч'ук бу, әлбер'а щав гиһиштә wәли, Ә'до у Иса. Бь ә'мьре wәли дәстәкә бь готьна тәйә силаһ'акьрийә сийарә ль һәспа хорьан, р'ева бь сәда гөллә сәр мәдрәседа барандьн, һатьн бәр мәдрәсе сәкьнин, жь мөдөре т'әзә, сәйда у хwәндк'ара пьрсин, wan жи хәбәре Шехзаһьр у р'йа, кө теда чубун готьн у нишан дан. Ә'қо р'әш хьтьмбу, тә к'ер лехьста, хун

же нэдъхат. Иса жи сәре ви бьльнд нэдъбу, бьнь-
хер'ийа. Э'до зэвта хвә найнә дьвежә, вәки „Гәли
сәйда у хандк'ара, бьла вәр'а өсавә, нә әзе ньһа вә-
гәр'ьм?...“ Гәләк сәйда у хандк'ар бь Э'до дьк'әнһн
у қәрфе хвә бь ви дькьрьн.

Дәста Э'до, Иса у щәндьрма пәй иза дәста Шех-
заһьр к'әтһн, ле к'ома Шехзаһьр зуда бәрдәст дәр-
к'әтһбу, жь к'ьр' дәрбаз бубу. Шехзаһьр әв өса бәр-
нәдъдан, гәрәке тыштәк бьһанийа сәре ван, вәки ван
бьзанбуя, пәй к'е к'әтһнә? Чәнд сийаре дәсте Шех-
заһьр у Сьмбьле хвә дабунә р'йа асейә феза к'ьр'.
Вәхте Э'до у сийаре хвәва незикайи ль щийе асе кьр,
вана жорда р'әшандә зальма, чәнд мәрийе ван һа-
тһнә көштһне, йе майин мина гар'анәкә, кө нивро
гәрмеда моз ле п'әйда бьвә, р'әвйанә һ'әта п'әр'е
Ване. Чәнд сәһ'әта шунда дәста Э'до у Исайә сар'-
майи п'ор—п'ошман, дәв у дьран ле зьнгьри вәгәр'-
йанә вәлитийе. Р'астә,хәлқе шәһәр әшкәрә сәр ван
нәдьк'әнийан, ле мал у һ'әвше хода чь дьһатә бәр дә-
ве ван дьготһн. Ёнәка жи щинаре хөр'а дьзикава
дьготһн: „Щаньм, вәләһ, бьләһ, сьма вәләһ, чь дәр-
һәқа Шехзаһьрда дьвежьн, р'астә, гөллә ви нак'ә-
вьн. Мерьки р'о нава р'оже дак'өта нава Ване, қиза
Э'до әшкәрә һьлда у бьр. Ёлә зедайа сәр, ви чәнд
щәндьрмә көштһн у бьриндаркьрьн, жь тьрса ви
көшти у бьриндар холе манә, диван тьрса начә; най-
нә. Шехзаһьро, әз қөрбана тәмә, шуре тә бьла т'ьме
бьр'авә, дәсте тә сәр дәсте вәлитийар'авә у әм жи
бьн сийа дәсте тәда, сәре хвә хайикьн“. Жьнәке дь-
гот:

— Вәхте Шехзаһьр мәдрәсә бәтал кьр у чу гь-
һиштә дәста хөйә һ'әйфһьлдане, ви щур'е шәр'кьрь-
на дәстейә һ'әрбиейә мьқабьли дьжмьн, бь т'әмами
да гөһастһне, ле дәстә жи р'о бь р'о бь вәлатһ'әзе
к'өрдва зедә дьбу. Р'астә, нава ве дәстә бу, ле бубу
чәтәкә эп'ещәйи мәзьн, чәт ван қәзада хайикьрьн

гәләки чәтән у дьжвар бу, ләма жи ши әв п'арәвәкьрә сәр чар дәста, ле бәле бь хвә қомандари гьшка дькьр, бь фәрман у р'енишандайна ши әхтийарийа т'ө қомандаре дәстәке т'өнә бу, вәки һ'ыщуми сәр щики бькьра. Дәста йәке Ә'ли, дәста дәда Шехә'вдълр'әһ'ман, дәста сьсийа Ә'т'ар, дәста чара Хосров қомандари ле дькьрән.

Шехзаһьр дьвинә, вәки шаһьле, кө т'әзә тенә нава чәте, вәхте шәр'е мьқабыли дьжмьнада гәләк шашийе шәр'кьрьне бәрдьдән, жь нәзанийа хөйә әскәрийе, зу тенә көштьне. Ви фәрман да һәчар дәста, чьқас шаһьле т'әзә һатьнә гьһиштьнә дәста у йе кө т'әзә жи бен, гьшка башқәкьн, бьгьһиньнә һәв, бьшиньнә бәрәка Арарате, варга, кө әрзақ у силаһ'теда щивар бунә, бьла вьра һини шөхөле һ'әрбийекьн, һ'әта әв р'янд һин нәбуна, бь хвә жи шөхөле һинбуне нәнһер'ийа, бәри нава дәста нәдьда. Бәри т'әвбуна дәста готи шаһьла бь һазьрайа Шехзаһьр сонд бьхарана. „Әз фьланкәсе көр'е беванк'әсе, бь зийарәта мә ван ч'йа гьшка, бь к'өрд у К'өрдстане сонд дьхөм, вәки вәт'ән у мьләте хвә мина ишьқа ч'ә'ве хвә хайкьм. Әгәр әз хайинтийе бькьм, әхтийарийа сәрәкқомандаре мә һәйә, мьн пеш фәдайна гьшкава гөлләкә! Әзе бьмьрьм, ле дил нак'әвьм, дил жи к'әтьне, әзе хвә техмә хөре фишәка хөйә пашьн! Әзе бьмьрьм, ле сөр'а чәта хвә надьмә дьжмьн! Чь фәрман қомандар да мьн, бона мьн қанунә! Бьла бьжи нә кө К'өрдстана чар щийа п'арәвәкьри, ле К'өрдстана т'амә йәкбуйи! Мьрьн диwana Т'урк'иае, Иране, Ә'рәбайә зөлмк'арр'а!“.

Чәта Шехзаһьрә һ'әйфһьлдане, нә кө т'әне Wане, Идьре у Әрдишеда ә'мәлийата шер' дькьр, әва өса жи һ'әму қәзае, кө дьк'әтьнә орт'а Wане у дәшта Анадолияе, Базидеда шәр' дькьр. Ньқьтка шийә һ'әйфһьлданейә пешьн Идьр у Wан бун, ле ньқьтка һәрә пашьн қәза Базиде бу. Дәста Шехзаһьрә сийарә жь we мәнзилә гәләки мәзьн, чәва чуйине у өса

жи вәгәр'андьне сәр қәза, п'аре әскәр, щәндьрма, һ'әбсада дьгьрт, чь кә дәсте ван дьһат дькьр. Дәре кәла вәдькьр, гьрти бәрдьдан у ижа бәрбь щики ма-йин дьчу. Һәлбәт, шәр'е вани т'әви дьжмьн, диwane зьрарәкә гәләки мөзьн дьк'ьшанд.

Шехзаһьр чәва ә'дәт, т'ә вәхта кәшти у бьрин-даре дәсте мөйдана шәр'ә мьқабьли дьжмьнада нә-дьһишт. Ви заньбу, вәки дәщале т'ьрк вәхте мөйт'е фәдайа тек'әвә дәсте ван, бь мәрвьайи дәфьн накьн, we беә'йб бькьрана, бь weва дьле ван р'әһ'әт нәдьбу, бь сальха мөйт' дьһанинә нава гөнде к'өрда, бәр ч'ә'ве кал у пира, жьн у бука, қиз у зар'а сосрәт дь-кьрьн, мөйт' дела һәспава гьре дьдан, һәсп дьбәзан-дьн, һ'әта мөйт' беә'йб нәбуйа, йане п'ьрти—п'ьрти нәбуйа, жь дела һәспа вәнәдькьрьн у нәдьһиштьн бь-нәли дәфьнкьн.

Шехзаһьр у қөмандаре дәста фькьрибун, вәки шәр'ада шәһ'идк'әтийе хвә, йәқин дәфьн бькьн, ле бьриндар дьшандьнә гөнде к'өрда, кә қәнцкьн, ле нәмама жи щав дьданә диwane, вәки фьлан гөндида, беван гөндида һақас бьриндаре Шехзаһьр һәнә у гөнди ван хайи дькьн. Ду we бә'сер'а диwane ордийа хвә дьшандә сәр гөнд к'әфк'ун дькьрьн, бьнәли қьр' дькьрьн. Бона әв р'ожа р'әш нәе сәре гөнде к'өрда Заһьр дьфькьрә, вәки һ'әкимәки бьлийан дәстхә, кә бькарвә бьриндара заг'ә у шькәвте ч'йада қәнщә. Бь сальх у сульхе р'успийа, Шехзаһьр дьбьһизә, вәки нава эла Шькакиада һ'әкимәки зор һөйә, бь һе-шинайе щур'ә—щур'ә мөрийа жь мьрьне хәлаз дькә у сьнхчики зә'ф зорә жи, жер'а Р'ошо дьготьн, ле щьм'әт wir'а һ'әким дьвөжә. Бь готьна готийа, әв чәнд щара чуйә Т'еһране, хвә нәхаш авитийә, п'әрә-нә п'ьр' дайә дохтра, әв нәхашханеда данә қәбулкь-рьне, се мөһа р'азайә, орт'а хвә дохтра сазкьрийә әв чәва бәрдәстийе хвә һьлданә у һәла вьр п'ьр'и-һьндьки һини қәльшандьна бәдәна мөрийа жи буйә, һащәт—мащәт жи хөр'а дәстхьстьнә. Р'успийа дьго-

тын, вәки хортәки жь бажаре Базиде, дьжмын бь т'ь-
вьнге лула нета ви нур—хаш дькә, Р'әшо саг'—
сьламәт вәгәр'андийә мала ви.

Ду ве бә'сер'а Шехзаһьр дө фәдаиа дьшинә на-
ва эла Шькакийа, щәм Р'әшо, қасьд дьвежьнә ви,
вәки „Шехзаһьр ниви кьрийә, вәки тә мәр'а бейи
һ'ьзура ви, гәләки ниви кьрийә...“ Р'әшо мерәки гь-
ри—бәрани, намьлпә'н бу, сәр—ч'ә'ве хөва қәмәр
бу, һьнәк пьжьк р'уйе вида дьһатә ханекьрьне, ч'ә'в-
сути, поз пижин бу, өмьре ви дьгьһиштә 40—45 са-
ла. Әв һ'әкимийе жь кальке хвә у баве һинбубу, ба-
ве жи жь кальке ван, хенци нәфәре мала хвә, сөр'а
ви п'ешәки нәдыда дәсте т'ө кәси. Әва йәка һәйло
жь пешийе ван һатьбу гьһиштьбу Р'әшо у ви жи әв
сөр'а ван дьзива хайи дькьр.

Дә, наве Шехзаһьр у һ'әйфһьлдана мьләт нә кә
К'өрдстана Р'өме, ле өса жи нава к'өрде әширәта
Шькакийада жи бәла бубу, к'е кә әв нәдитьбун, хөзь-
ла хвә бь ч'ә'ве дитийа дьһанин, вәки әв дитьнә,
вәхта Р'әшо әв һивикьрьна Шехзаһьрә бь дәсти қә-
сьда бьһист, сәр ч'ә'ве хвә қәбул кьр у һазьри ә'лам
кьр, вәки хвә бь Шехзаһьрр'а бьгһинә, бе хастьна
ви чийә? Р'өжа һ'әвта Р'әшо у қасьд тенә һ'ьзура
Шехзаһьр, әв к'еф—һ'але һәв дьпьрсьн, к'ефе эле,
у хәлқе дора ван дьпьрсә, ду навр'өжер'а Шехзаһьр
хастьна хвә вәдыкә у дьвежә:

— Рәшо щан! Дьвини диwana Т'урк'иае мал—
һ'ал ль мә данә һ'әрамкьрьне, жь зөлма ви, мә хвә
дайә бәрәка ч'ийа у банийа. Һ'әйфа мьләте хвә вәкә
қәватә хвә жь дьжмын дьстиньн. Ньзаньм, аг'рийа
мә у ван тәлақр'әш, хунхөра ве чәшавә? Бь т'әхми-
на мьн, һәр к'өрдәк бь занәбун у фәрасәте хөва гә-
рәке имдаде бьдә мьләте хөйи чар щийа п'арәвәбуйи.
у һәла фәқир. Бәлки тә ньзани, ле гәләк лавьке вә-
йә щәһьл жи нава дәста мәда һәнә, дьвә вә жи бь-
һистийә, вәки дәста мә т'әне бь һ'әйфһьлдана мьләте

хwә у дәстхьстна силаһ'ава мьжулә. Қәрәз, wә бь-
хистийә, wәки дәста мә т'ө щийа насәкьнә, чәнд р'о-
жа щарәке сәр қәза, әскәре дьжмьнда дьгьрә, гьртийа
жь һ'әбсхана аза дькә, сьргуниа ведьгәр'инә. Wәх-
те һ'ьщумкьрьне әм әскәре дьжмьн дькөжьн, бьрин-
дар дькьн, чьма дәсте вани нәй гьредайә, әw жи жь
мә. Р'астә, әм көшти у бьриндаре хwә мәйдана шер'
наһельн, көштиа дөфьн дькьн, ле бьриндара дьши-
ньнә гөнде к'өрда, wьр жи нәмам шәйт'анийа ван
дькьн. Мәр'а лазьмә һ'әкимәк, wәки бькарвә ван
қәнщ бькә. Бь сальх—сульха К'өрдстана Р'омеда жь
wә һ'әкимтьр, т'ө кәс т'өнә. Р'ожа мәйә иройинә тәнг-
да, гәрәке тә жи бьви өзвәки дәста мә, мал—һ'але
хwә wә'дәли бир бьки, т'әне у т'әне бьриндара ль
заг'а у шькәвтада қәнщ бьки у р'өһ' бьди бәр ван, кө
гәләк жь вана диса вәгәр'ьнә нава дәста хwә у т'әви
һәвала мьқабьли дьжмьн шәр'кьн...

— Шехе мьн, әз дур—незик хөламе ощаха wә-
мә,— Р'әшо гот,— мьн гәләки дәрһәқа тә у дәста
тәда бьхистийә, ле әз иро бәхтәварьм, wәки мьн тә
дити у тә мьнр'а хәбәр дьди, әw бона мьн бьльндайи-
кә мәзьнә. Әз гәләки шамә, кө тә мьн өзвәки дәста
хwә һ'әсав дьки у дьхази сьпартьна бьди мьн. Әз
wәр'а р'аст бежьм, бь сайа хөде мәзьн у к'омәндари-
йа ощаха wә, һ'әму щур'ә дәрмане мьнә жь һешинайе
чекьри һәнә, ле бәлки кемасийе бькә, лазьмвә әзе бә-
рәка Арарате ч'ук у мәзьн диса бәрәвкьм, п'ьр'и—
һьндьки сәрәдәрийе жь қәльшандьна бьрина жи дәр-
дьхьм, һәла бь дәрмане жь һешинайе чекьри жи бь-
риндара дьдьмә р'азандьне, дәрман датиньм, хун дь-
мьч'ьрә, бь һәщәта дохтриейә һәйи бьрина дьқәле-
шьм, һәстуйа — щивар дькьм, бь хәвата һ'әкимийә
майин дәстбь қәнщкьрьна ван дькьм. Шехзаһьр,
ч'ьра мьн, бьбахшинә, әз wi шөхөле хwә ве бәрәка
Арарате, чол у бәста нькарьм, гәрәке щийе бьринда-
райи гәрм һәвә, чәнд мәри бәр дәсте мьн бьхәвьтьн,
ванр'а нан у ав, орхан у дошәк, йа сәрәкә р'ун,

п'атьсқә ,эмьрк'ан, нек у йе майин лазьмьн. Мьнр'а ван мөщала сазкә, эзе дөстбь хөвата хвә бькьм, эгәр мөщале тәйә өса т'өнәньн, т'ьвьнге бьдә мьн, эзе нава дөста тәда бь дьл у щан мьқабьли дьжмьна шөр'кьм...

— Р'әшое бьра ,әв хвәстьне тө р'астьн, ле әме сәре ви ч'ийайи авайи к'ө биньм,— Шехзаһьр гот,— заг'ә у шыкөвте мә, мәр'а ханинә, те шьрда бьриндара қәнщ бьки, ле ма хастьне тәйә майин, сәр сәре мьн, сәр ч'ә'ве мьн, нава һ'өвтәкеда т'өндьрус бьхазә, ч'ьрае жь р'ун заг'еда дайньм, әв лавьке өз т'әслими тә дькьм, тө дьви қөмандаре ван у әв жи фөдайе тәнә, гьлики тә щәм ван навә дөда, эгәр бу дөда, әве щи бь щи сәр һ'име сөнда ванә дайи, бене гөлләборанкьрьне, вәки дьне иди чь тәр'а лазьмө шөрм нәкә, бежә?

— Ә'зизе мьн у к'өрда! Чь хастьне мьн һәнә, тө дьди стуйе хвә, хенщи әскәре бьн дөсте мьндавә, чә-ва тө гот, те чәнд новөдара жи бона бөқәзийа мә у бьриндара бьди сәкьнандьне, әв жи тыштәки башә. Гәрәке тө хенщи чуйин у һатьна мьн, дәһ р'ожа жи вөхт бьди мьн, вәки өз һьнәк ду—дәрмана жи жь холе бәрөвкьм, мьн әв жи дөстхьстьн, иди иншалаһ саләке дәрмане т'ера мә бькьн, вәки дьне иди т'ө хастьне мьн т'өнәньн.

— Әз зә'ф р'азимә,— Шехзаһьр гот,— вәки хуна к'өрда жи нава бәдәна тәда һәйә, тө жи дьхазии әмәке хвә бьки нава ви шөхөле һ'өрмәтли, хушк у бьре хвә жь мьрьне хәлазки. Тө иди қөмандари, ле һәла фөдайе тө т'өнәньн, әв чь мә ведәре хәбәрда гәрәке орт'а мә һәрдада бьминә, т'ө кәс ве сөр'а мә нәһ'әсә, тө зани, вәки сал—зәманә хәравьн, шөйт'ан у нәхастийе мә жи гәләкьн, дьвә бьньч'иньнә диwane. Р'әшо щан! Диса дьвөк'ьлиньм иди тө қөмандари, гәрәке к'өлфәте мала тө жи һажь ве йәке т'өнөвә. Әгәр зор данә тө, бе хөвәгьртьн у бе шөрмкьрьн бежә, вәки өз дьчьмә нава дөста Шехзаһьрда мьқабьли

дъжмын шәр' бькьм. Дьрәшәмә пьрса бьднә тә, п'ак, дьчи шәр'ки, ле әв чь ду—дәрманьн, кө тө хөр'а дь-ви? Бежә, бәлки шер'да лязьми фәдаиә бе. Чьмки дәс-тура мын т'өнә, әз һ'әкимьм, хенци шәр'кьрьне, бь-риндарәки жи қәнщкьм? Дә, қәрәз.

— Сәр сәре мын, сәр һәрдө ч'ә'ве мын,— Р'әшо гот,— чь кө мә вьра хәбәрда, we щәм мә бьминә, т'ә-не һивикьрьна мын жь тә әвә, чь кө мын хастьнә, зу бьрәдинә. Дә бь хатьре тә, ә'зизе мә!

Р'әшо у Шехзаһьр тенә дәст у р'уйе һәв, қасьд ви һ'әта мала ви дьвьн. Сьвәтьра дьне Шехзаһьр ль гөләк мьг'арә у шыкәвте Арарате дьгәр'ә, навда йа к'еләка заг'а Бьзьне бөгәм дькә у әлбер'а дәстбь т'ьндьрусткьрьна we дькә. Бь фәрмана қөмандар на-ва чәнд р'ожада көлав, орхан, дошәк, балги, гиһае п'әлах, хьсил у йе майин фәдаиә тиньнә вьр, вәки һ'әким бь щур'е хвә ван к'әлмәла шыкәвтеда техә нь-заме. Вә'де Р'әшо у Шехзаһьр жи иди пер'а гьһиш-тьбу, чәнд фәдаиә сийарә, чәнд һәспе вала һьлтиньн у бәрбь эла Шькакийә дьчьн, Р'әшо, ду—дәрманавә тиньнә шыкәвте, әв хәвата кьрива гөләки ша дьвә, р'азибуне дьдә қөмандар у фәдаиә. Бь фәрмана Шех-заһьр, ду т'ьмт'елкьрьна заг'ер'а, нава чәнд р'ожада, ле бь чәтьнайикә зә'ф мөзьн чьқас бьриндаре гьран у сьвкә ль гөнда һәбун, дьгөһезьнә заг'е у һ'әк'им дәстбь шөхөле хөйи мәрьвайе кьр. Ви шөхөлида тьрс у хофа бьнәлийе к'өрд иди нәр'ьһ'әти нәдьда бьнәли-йа.

Ду сафикьрьна we пьрса чәтьнр'а, ижа пьрсәкә майин Шехзаһьр дьда нәр'ьһ'әткьрьне, кө чәва бькә, вәки диwana Т'урк'иаер'а қәт һәв нәйе жь дәшта Анадолийе сьргунийе к'өрд бышинә Измире. Әв гәлә-ки к'ур—дур дьфькьрә у те сәр we нете, кө бь чәта хвә wir'а т'ө вәхта ль һәв найе жь Идьре гьрти, Ване, Базиде, Диһарбәк'ьре у һ'әта дәшта Анадолийе гьшки һьлдә қәвза дәсте хвә у нәһелә, кө диwan т'ө вәхта сьргунийа бышинә. Ду гөләк мьталар'а, әв те

сәр we нете, wәки жь дәсте т'әне дәнг найе, әw жь қәwата чәта wi дәрә. Әгәр дәстә у чәта wi бь бист дәсте сьргунийа бьһ'әсә, ле си nah'әсә, демәк, диwan диса we бьғнижә мәрәма хwә. Фькьр wi кәвьр у п'ә-ла дьхинә у аг'ри те сәр we мәрәме, wәки гәрәке әw дәрһәқа we пьрседа т'әвгьредане һ'әму эл у ә'ширә-тар'а гьредә, кә зу щаве бьдьнә wi у чь қимәти дьха-зә бьwә we сьргунийа азакә. Иа сәрәкә готи әw т'әв-гредане бь дәста Бьраһим аг'ар'а гьредә у сәва әw бь қәwәта т'әвайи мьқабьли we қәзийа р'әш шәр'кьн. Бона we пьрсе әw эваре гази һ'әму қәмандаре дәсте хwә дькә, дәрһәқа we пьрседа, дьле хwә бәр wана вәдькә, бәлки жь wана гәләк фькьре дьһа баш бежьн у бь р'екә һеса дәстбь қәдандьна we нете бькьн. We шешьрдарийа ч'укда, һәр қәмандарәки нета хwә дь-гот, к'әтасийа хәбәрдана wan, әwana гьшк бь хастьна Шехзаһьрр'а р'әзи дьвьн. Сәрәкқәмандар жи дьсперә қәмандаре дәсте Шехә'вдьлр'әһ'ман, Ә'ли у Ә'т'ар на-ва дәһ р'ожада сәр к'ижан бажари, қәза, нәһ'ийада бьгьрьн, чь бькьн, паше чәwa щийе хwә бьгөһезьн, wәки изе ль дьжмьн өндакьн. Бь гьлики, һ'әму р'е у дьрба пешийа wan дьхә у хатьре хwә жь wan дьха-зә. Шехзаһьр т'әви дәста Хосров бәрбь Базиде ог'ь-ра хwә дьщә'динә, wәки р'әсти Бьраһим аг'а бе.

Р'ожа сьсийа, тарибәрбанга сьвер'а дьғнижә гөнд-де қәза Тәндурәкейи Хәлифа, бь хәйсәте хөйи шәр'-ванийе у бона бегәзийабуна дәсте у гөнд, һәрчар һе-суйе феза гөнд бь р'әқәмәкә фәдаийә әп'ещә мезьн дьдә сәкьнандьне у фәдаие майинва бь агьркьрьна гөллаийә нава һәwеда, дадьк'әтә нава гөнд, гөнди бь дәнге гөлла әлбер'а дьһ'әсьн, һьнәк гөнди бона хwә жь қәзийа „р'әш“ бьп'арезьн, т'вьнгә хwә һьлтиньн, wәки бәрбь һесуйе феза гөнд һәр'ьн, ле фәдаие дәсте wan дьгьрьн, т'әркөсилаһ' дькьн, тиньнә нава гөнд, фәдаийи гөндийа дьдьнә сәрwахткьрьне, wәки әва дәс-та Шехзаһьрә, нә т'ьркьн, гөнди шькьрбуна хwә ти-

нын, wәки ве щаре жи жь хэзакърына т'ърка хэлаз бун. Wәхте гонди we йәке дьбьһизьн, жь шабуна нь-заньн чь бькьн, кал у пир, жьн у мер, қиз у бук, зар' у дайик щәм дэста Шехзаһьр т'оп дьвьн. Һәма we дө-ме р'успики бь дөме нурани, тәлаши бльнд, калбуне һьнәки һ'өкөме хwә сәр бәжна ви һиштьбу, к'олозе к'өрдаи сери, т'ьвьнгә дестда, қәфәса ви бь һаләта wәргьрти бәрбь Шехзаһьр те, ле һәрда һәв нас нә-дькьр, сәламе дьдә, мерьк дьвежә:

— Бьдьнә хатьре хөде, нава wәда Шехзаһьр к'и-йә?

Фөдаи бь дәсте хwә Шехзаһьр нишани ви дьдьн, әw бь шабун у паше к'әләгори дьвежә:

— Хөдане мә, мә наве тә бе һ'әсав бьһистийә, ле тә нәдити. Тәйре хәриво, тә бь дэста хөва әм ве сьве гәләки данә тьрсандьне, чьмки һ'әта ньһа льнге щән-дьрма у әскәре Р'оме ви гөнде мә нәк'әтийә, ле тә ньшкева сәр мәда гьрт, щьмә'та мә да тьрсандьне, ле шөкөр, шөкөр, һ'әзар бар шөкөр, лаwо!

— Р'усьпи, бьбахшинә,— Шехзаһьр гот, наве тә бь хер?

— Әз бь гори,— кале гот,— наве мьн Хәлифә-зоройә, әз р'успийе ви гөндимә.

— Хәлифәзоро,— Шехзаһьр гот,— әз гәләк қә-за, нәһ'ийа, гөнде к'өрда гәр'йамә, мьн һәр зөлм, т'аланкьрын, хэзакърына т'ърка дитийә, wәки т'ърке ширһ'әрам чь тиньнә сәре к'өрда. Мала тә ававә, ви һ'әйаме к'өрдаи гьранда, мьн ль т'ө щийа wa арха-йинбун нәдитийә, ле мьн щәм wә у хут ви гөнде wә-да дит. Әз темә сәр we нете, ле хөде нәкә, йәқин Р'о-ма р'әш буйә „дәстәбьраке“ тә, ләма жи һунә һа ар-хайиньн, әре? Фьланкәс, жь зөлма хунхөра дайик у доте к'өрд қөндаха хwә жь мьле хwә давежә, силаһ'е һьлтинә у мьқабьли дьжмьна шәр' дькә, кө мьләте we нәк'әвә бьн дэста, ле һун архайин п'ахьла жьне хөда р'азанә, гәли хушка, бьбахшиньн, қәт т'алаша wә нинә. Әгәр нә өсанә, к'ани новәдаре wәйә һесуйа

гөнд? Вәхте тыштәк бьрәшәмә, әлбер'а щаве бьднә бьнәлийа, вәки һесире хвә қәт нәвә бәр қьр'е бьдә хәлазкьрне. Бь ви т'әһәри архайинбун навә, мала тә ававә, чьма тә ньзани қәщәр чь тиньнә сәре хәлқе? Әз we архайинбуне һ'әсав дькьм, вәки тә дьжмьне гөндийе хөйи, әгәр нә өсанә, бежә? На, нәбу, нәбу, қәт нәбу, да!..

— Шехзаһьр, ч'ьра мә,— р'усьпи гот,— тә бь т'әмами р'асти, әз гөне хвә дьдъмә стуйе хвә, мьн ә'фукә, әз гөнәк'ар...

— Фьланк'әс, шөхөле нә бахьшандьнейә,— Шехзаһьр бь һерс гот,— тә р'усьпийе гөндәкийи, дәмәк, тә қөмандаре ви гөндийи, гөндийа гөмана хвә тәр'а дайә гьредане, щьмә'т жи фәдаје тәйә, тә бона сәре һәр йәки, бь сәре хөва щавдари! Әгәр нькари қөмандарийе ле бьки, нәхәйдә, бьсперә йәки бь т'ьв-дир, кө карьвә сәрк'арийе ле бькә!

Вәхте Шехзаһьр әв гьлийе һәқ у р'аст сәр вида дьбарандьн, ви жь шәрма нькарбу сәре хвә бьльнд бькьра ль ви у щьмә'та һазьр т'әмашә бькьра, чьмки ви нава хәбәрдана Шехзаһьрда р'асти, һәқи у инсаф дьдит, бь һәжандьна сәре хөва гөне хвә дьда стуйе хвә. Гөндийе бәрәвбуйи өса к'амчу хәбәрдана Шехзаһьр дьбьһист, иди қәт нәвежә. Бьнәлийе ви гөнди Шехзаһьр щара пешьн дитьн, ле дәрһәқа кьрне дәста ви у вида т'ьме дьбьһистьн, һәвзаньбун, вәки әв мәрвьәки мина ч'йанә, дөвә, ле вәхте бь ч'ә'ве хвә дитьн у бь гөһе хвә хәбәрдана ви бьһистьн, дитьн, кө әв нә ч'ийайә у нә жи дөвә, бәндәки мина ванә, ле гәләки садәйә, ақьли—к'әмалә, р'евөбьжартийә. Бона азабун у сәрбәстийа мьләте хвә р'өһ'е хвә дьдә. Сәрәкқөмандаре чәте Хәлифәзоро у бьнәлийе гөнд бь хәбәре хөйә шьринә р'аст дьда гөнәк'аркьрне, вәки шаһьле гөнд мале хөда р'әһ'әт р'уньштьнә, дәстгьрти, жьн у зар'е хөр'а ша дьвьн, ле шаһьле қәза у гөнде майин шөв у р'ожа нава т'өз у хөбара шер'данә, у.

Бьнэлийе гонд чьдаси Шехзаһьр хэбэр дьда, ақаси незики Шехзаһьр дьбун, дора ши чит гьртьбун. Ль бэжьн бала шийэ титали, һалэт, қьрма мауизэр, т'вьынга к'чукчапе, бэдэвэтиһа ши шашмайи мезэ дькьрьн. Ѓьнэка дьле хода дьготьн, вэки „Мэ дэрһэқа ви мерхасе хода гэлэки бьһистийэ, шөкөр ве сьвер'а, мэ бь ч'э'ве хвэ дит. Мала зьлам нэшэвьтэ, чьто мерхасэ, вэки диwana дэщала кьрийэ чьто р'оже, чь тинэ сэре we. Машэлаһ, барик'эла тэ щамерир'а, дайника тэ анир'а, кө йэки мина ши ль һэwата дьне хьс-тийэ у буйэ қасав у қасасе т'ьрке дэщал, мьлэте хвэ жь бэлангазийе у зэлулийе қори дькэ...“ Нава жьне п'ор'сьпида к'өлфэтэкэ бэжьнева нэ һақаси бьльнд, бэрбь ши те, дьхазэ дәсте ши тэwаф бькэ, эw һаһелэ, ле бь зор—хаши анщах п'еша ши мащ' дькэ у бь дьл-шэwьти дьвежэ:

— Тө бь дәста хова хер һати, сэр сэре мэ һ'эвте һ'эвт баве мэр'а һати! Эв гонде мэ п'ешк'еши тэйэ, щийе тэwла мэнэкийе тэйэ. Лаwо, мэ дэрһэқа ө'сьл-э'сасе тэда, кальк у пирьке тэда, де у баве тэда у башқэ дэрһэқа эла Қадьрйада бьһистийэ. Эз чь бе-жьмэ хальқе алэмин, эw дилэка мэ зэ'ф кем қэбул дькэ, бьла гэлэке мина тэ һэвьн, мьлэте мэйи зеран-ди, бьре мьнэ к'өрд нэдьк'этьнэ ве р'ожа р'эш. Р'ома эщлаф се көр'е мьнэ мина бок'э—бэрана... Дэ, бьла мьлэте мьн, мерхасе мина тэйэ саг'вьн, азабун бе қөрбан навэ. Тө, эв фэдаһи у т'эмаһийа мьлэте мьн, лаwе мьн дераненэ! Көр'е мьн, ноли р'ожа иройин р'ьнд те бира мьн, т'ьрке нэнэщиб чь аһинэ сэре хэл-қе эрмэнийэ wэлэте мэ? Эw қьр'а боһа һэр к'өр-дэки сэрwахти, фэ'мдари у э'йанэ. Бэле, wан дэщал-тийа хвэ кьр, ле ньһа вэгэр'ийанэ сэр к'өрде жар, кө wана жи мина wан жь wэлат мьһащьркьн у пақьш-кьн, саг' жи һ'эта—һ'этайе бьвьнэ қул—диле wан, wэки дәве шуре wан һьм р'аст у һьм жи ч'өп бьбьр'э. Бэрхе мьн, чэwа дьвежьн дине мөсөлманийе динэки

фърэйә, фърқийе данайнә орт'а бәнда. Ахър, к'ани әв фърқи у әв вәкәһәвбун? Қәрана пироз фърқийе данайнә орт'а т'ърк, к'өрд у мьләте майин, ле к'ани? Лаво, бәндә бәндәйә, нәфәс, нәфәсә, р'өһ'әки ви жи һәйә ,йе ви жи һәйә, ле чьма бона қәщаре т'ърк вәлат буйә де, ле бона мьләте майин буйә көл у дәрд у жә'ра мә'ра?... Тә у шөхөле тәйи бәрәка Араратеда ог'ър у һ'әзар щар ог'ървә! Бьла кәвър бәр лынге тә бьвә пәнир, шуре тәйи бьр'а у сәр шулар'авә! Әз бәхте тәдамә а өса дәщала бьдә тьрсандьне, һ'әйфа һәрсе мерхасе мьн жи бь миллион щара зедә бьстинә, гьди!..

Ду хәбәр дана п'орсьпиер'а, жьне дора ве һөлмәкьрн, кө дәсте Шехзаһьр маҷ'кьн, ле ви мина щара пешьн нәһишт. Әв һатә дәсте жьнька хәбәрдаи у к'офийа чәнд жьне майин маҷ'кьр, бь дәстмала хөва һесьре сәр сурәте ве т'әмьз кьр, ә'фәрьм дайика к'өрдда, һесьре ве бь һәвал дана бавәркьрньнева да мьч'ьқандьне. Шехзаһьр бь хәбәр дана бьнәлийе ви гөндийә һ'әлалр'а, гәләки ша дьбу, ле р'өе зува гөлийе хөйә зер'ин р'авәшандьбу сәр к'өрси, әв дәрһәқа таштекьрньна фәдайада дьфькьри, ле гөндийа мәщал нәдья ви, вәки әв ә'мьри сәр аспежхане бькә, кө бона фәдайа таште һазьркә. Һәма ве дәме р'успије гөнд жь Шехзаһьр һиви кьр:

— Шехзаһьр, лаво, нә ахьр, фәдайе тәйә бьрчинә, тө чьқаси жи һәвалди, гөнди жь хәбәр дана тә т'ер навьн, ордийа вәйә бьрчийә, һа навә?

— Хәлифәзоро һун р'астьн,— сәрәкқөмандар гот,— гәли лавьке аспежхане, зу таштәки һазьркьн у бир нәкьн п'ара новәдаре һесуйа жи бышиньн!

— Шехзаһьр,— р'успи гот,— чьма мала мьн у гөндийе мә мират' буйә, чьма әмә сәр сәг'ираньн? Ща вәләһ иро таште, навр'ож, шива эваре у таштйа сьве жи борще мәйә. Һиви дькьм дәст зәхира хвә нәдьн, һәла әве гәләки лазьми вәвә. Лаво, чьма мә

р'евити у фэдайити нэкьрийэ, эв жи ви h'але к'ор-
дайи чэтънда. На, на, дэрһэҫа we йекеда нэфькьрэ.

Шехзаһьр бь хастьна р'успир'а р'ази дьвэ, р'успи
фэдайа сэр мале h'эвт к'ор'а, пенц бьра у чэнд дэв-
лэмэнде гонд п'арэвэдькэ, эв, Шехзаһьр у си фэдайа
жи дьвэ мала хвэ. Ду э'зэт у h'ормэта таштер'а h'э-
му фэдаие дэсте дьгһижьнэ һэв, ле р'успи изна
Шехзаһьр надэ, wэки дэмэке бь һэвр'а хэбэрдьн, нет
у хастьне хвэ һэвр'а ысэкьн. Шехзаһьр у Хэлифэ-
зоро к'елэка һэв р'удьнен, дэрэһҫа h'але к'орде Р'оме
у һэрсэ К'ордстане майинда гэлэки бь һэвр'а хэбэр
дьдьн, ле жь дэрде мьлэте хвэ һэр h'эбубэке ван
алики дьчу, чьмки сафикьрьна ван пьрса гэлэки чэ-
тън у дьжвар бу. Аг'ьрийа һэвалдана хэда һатьнэ
сэр пьрса сьргунийе к'орда. Шехзаһьр эв да бавэр-
кьрьне, wэки чь жь дэсте чэта ви бе, we бькэ, wэки
сьргунийа вэгэр'инэ ле бь ви шэрти, эгэр эл у э'ши-
рэт wэхтеда дэрһэҫа сьргункьрийада щаве бьдьнэ
дэсте. Шехзаһьр бона we һэвалдана р'успийэ дьлвэ-
кьри, р'азибун дае у шэвхери да ви.

We шэве хастьн у пьрсэ Хэлифэзоро гэлэки h'э-
көми сэр дьле Шехзаһьр дькэ у дьк'эвэ нава мьтала,
к'елэк—к'елэк нава щида wэльдьгэр'э, бэр ч'э'ве wir-
р'а кьрьна Р'ома р'эшэ, кө тинэ сэре мьлэте ви, хэ-
лайи, нэхаша, тэ'зибун, р'эв у бэза жьн у зар'айэ
бэрбь ч'йа у h'эзар—h'эзар қэwьмандьне р'эш дэр-
баз дьвьн, мина ч'эме бьһарейэ жь кэндале хвэ дэр-
к'эти бэр ч'э'ве wir'а дьхөлхөльн. Эw бь қэсэма ме-
ра сонд дьхөө, wэки к'идэре қөмандар, эскэр, щэндьр-
ме т'ьрка р'асти дэсте ви бен, йане жи шэр'е мьқа-
бьли дьжмьнада қьр'кэ у h'эйфа мьлэте хвэ бьстинэ.
Ле гэлэк эскэре диwane жи һэнэ зоре анинэ нава ор-
дийа хвэ у мьқабьли мэ шэр' дькьн, wэхте пьрскь-
рьне, р'асти жи гөне ван т'өнэньн, силаһ'а жь ван
дьстиньн у саг' бэрдьдьн, эв фэ'м дькьн, иди начьнэ
нав эскэр, дьчьнэ мале хвэ, бь қачахи хвэ хайи дь-
кьн, h'эта дэргэк ван вэвэ. Ду ван фькьрар'а, эв сэр

пърса сьргунийе к'орда сэкьни, кō чь бькө, вөки жь к'орда к'эсөк нөйе сьргункьрьне, йе тенө сьргуникьрьне жи, һ'эта қөватә чөте бьғниже, we р'еда вөгө-р'инө, ле нө бь т'эмами. We шөве мьтала әw диса бөрбь Бьраһим аг'а бьр, кō пърса сьргунийе к'ордә т'өвайи сафикьн...

Сьве ду харьна таштер'а, Шехзаһьр диса у диса дөрһөқа һ'ышьярбунедә т'эме дьдө Хөлифөзоро, хатьре хwө жь бьнөлийе гөнд дьхазө, бь дөста хөва бөр-бь қөза Базиде дьчө, чөнд р'ожа шунда сөр һ'име ө'ламөтиед бөлөдчийә, әw у Бьраһим аг'а щие к'ьвш-кьри р'асти һөв тен, дөрд у көле щьмө'та хwө һөвр'а һур гьли қьсө дькьн, дөрөнг—дөрөнг Шехзаһьр дь-вежө:

— Бьраһим аг'а, сөр һ'име бө'се стөнди диwана Т'урк'иае бөрк' һазьрийә хwө дьвинө, вөки диса һ'ь-щуми сөр мө бькө. Wөва ә'йанө, вөки чь щав мьн стөндьнө у чь wө стөндьнө, бь дөсти бөлөдчийә мө һөвр'а шандьнө. Бьһистьна мьн бьһистийө, тө чөнд дөсте һ'өйфһьлдәне данө сазкьрьне, ле щаве, кō мьн стөндьнө дьдьнө к'ьвше, вөки әw һөла чөва лазьмө нөхөвьтьн, ч'ө'ве дьжмьн р'ьнд надьнө тьрсандьне, сөр қөза, бажар, нөһ'ийә у гөнде, кō ордийә дьжмьн теда һатийө щиваркьрьне кем дьгрьн, сьргунийә кем-вөдьгөр'иньн, нава ван дөсте теда тө'лима өскөрийе у т'әрбийөткьрьн нө п'акө. Һөла бь сальхе һөйи гөлөк фөдайе тө дьле ван дьхазө дьчьнө нава дөсте, на-хазьн, начьн. Әв йөка қөзийәкө гөлөки мөзьнө бона чөта тө у we тө бөр қөзийә р'өш бьдө сөкьнандьне. Әw йөка т'ө wөхта к'әре надө тө.

— Шехзаһьре бьра, бьбахшинө, кō өз хөбөрдана тө бь шөкьр дьбьр'ьм,— Бьраһим аг'а гот,— тө бь т'эмами р'асти, сөр һ'име щаве тәйө стөнди, мө чөнд дөсте һ'өйфһьлдәне данө сазкьрьне, wөлөһ бөре на, ле ньһа хөрав нахөвьтьн, һеди—һеди мө дьдьнө шакь-рьне. Р'аст бежи, к'өрде we қөза мө жи бь кьрьне ванр'а к'өбар дьвьн у қөдре ван нава щьмө'теда

бьльнд дьвэ. Ле силаһ'е мэ кемьн, силаһ'... Мьн щер'бандьна тэйэ һэйи дэстеда дайэ т'эшкилкьрьне. **Вөхте фөдайе т'өзэ** тенэ нава дэсте мэ, бэре шөхөле һ'эрбийе һин дьвьн, паше бэр фөдайа қасэме сонд дөхьн, эм һе силаһ'а дьдьнэ ван. Р'аст бежи we щер'бандьна тэйэ эскэрийе нэ кө бы т'эмами, ле һэла һьһа эп'ещэйи к'омөке дьдэ мэ у эм we йөке нава фөдайда дьһа дьдьнэ мөһ'көмкьрьне, вөки һ'эму фөдайе дэсте мэ бьк'эвьнэ бьн ви нире һ'эрбийе...

— Әһ, бьра,— Шехзаһьр гот,— эм фөқире к'өрда к'архана силаһ'а жь к'ө биньн, кө мэр'а щөбьрхане, кө лазьмьн дэрхэ? Қөвьмо, дө р'йе мөйэ силаһ' дэстхьстьне һэнэ, йа йөке эвэ, вөки эм бы қич'ька у п'эра бьк'ьр'ьн, эв жи хөде нөдайэ мэ, кө эм хөдан миллионьн. Р'йа мөйэ дөда, р'йа һөрэ р'астэ у һ'имлийэ, вөки эм бы силаһ'е хөйэ һэйи, сэр э'мбаре силаһ'а, п'аре эскөр у щөндьрмада бьгьрьн, бы р'йа хунр'етьнева силаһ'а дэстхьн. Силаһ'е дэстхьсти, готи элбер'а сэр фөдайа п'арэвөкьн, ле йе зедэ бьвьнэ бэрэка Гьридаг'е, йане щийе башқө, мэрьве тө ит'бара хвэ пе тини вөшерьн. Һэла хэрав навэ тө шьра хөвлэ новөдара жи бьди сөкьнандьне, кө қөзийа силаһ'а қөт т'өнэвэ. Бь гьлики, т'эвьнге бе фишөк, фишөк бьк'эвьнэ дэсте вэ, вана жи һьлдьн, мөтьрсьн пашвөхтийе һуне ван жи бьдьнэ хөвате. Малавайо, щөм щөндьрме қөза һьм т'эвьнг у һьм жи фишөк больн, т'эне лазьмө ч'э'ве ван бьтьрсиньн, йане бькөжьн, же бьстиньн. П'ак, тө дьвежи дэста тэ, нэ дэстөйэ, чөтө. Эз ван гөтьне тэр'а р'азимэ, вөки нава фөдайе чөта мьнда шөхөле эскэрийе у т'эрбийэткьрьне р'ьнд һатийэ т'эшкилкьрьне. Нэ ахьр, йөки мина Нури Әһсани шөхөле эскэрийе занэ, щөм тэйэ, чьма вэ эв йөка һэла р'ожа сазкьрьна дэста хөда, тө нөдайэ т'эшкилкьрьне, ле һөқаси дэрөнг хьстийэ? Чөва бьра бьрер'а бежэ, сэр һ'име гөтьне тэ, вэ эв йөка дэрөнг дэстпекьрийэ, ле бона мөһ'көмкьрьна we йөке, вөр'а лазьмэ чөва дьвежьн һун һөрдө жи шөв у р'о р'анэзен,

we хэвате э'сэйи техьнэ ньзам у сaнмане, йани на, хун нагхижьнэ т'ө нет у мэрэма. Бь т'эшкилкьрьна ви шөхөлива дэста тэда р'о бь р'о шаһьле зедэвн у һәр кэсе сьзанвэ борщдарийе ви чьнэ, we чэва бь-қөдинэ у эгэр нэқөдинэ, we чэва вэт'әнфьрош бе гөллөкьрьне. А ви чахи дэста тэйе нэ кэ бьминэ дэ-тэ, ле we бьвэ чэтэ, ви чахи те бь щөлэ'т дэсте хвэ дьжмьнр'а бьк'өти у сәрдэстийе һьлди дэсте хвэ. Мал ава, жь Ване гьрти һ'эта Базиде у дэшта Ана-долийе, һэла эз щийе дьне навежьм, гьшк к'өрдьн, вэт'әнһ'эзын у нава вэхтэки кьнда бь һ'эзара р'эқэ-ма фөдаие тэйе зедэвэ. Иа дөда, тэ шөхөле хвэ өса бавэркьри бьгьри, вэки фөдаийи у щьмэ'т жь кьрьне тэ бавэр бькьн, бь шөхөле тэйи кьри фьрнақ бьвьн, ви чахи һәр фэрманэкэ тэйе бе гьли у готьн бе қө-дандьне у фөдаие сөре хвэ we р'йа шэрэфида дайньн. Эз бавэрьм, р'астэ, эз алийе өмьрда жь тэ ч'уктьрьм, йэки мина Нури Эһсани щэм тэйэ, те ван хастьне мьн һ'эсаб һьлди у сьведа чэва лазьмэ дэстбь қөдан-дьне ван бьки. Нета мьнэ дьне эвэ, вэки фөдаие мэ гэлөк жи бенэ қьр'е, гэрөке нөһельн хэлқе мэ бе сьргункьрьне. Вөлөһ, һэла эз дөрһөқа we йөкеда к'эмал ньзаньм, ле дьвежьн, вэки к'и сьргуни Из-мире кьрьнэ, иди вэгэр'андьна ви т'өнэ. Мьн тэр'а щав шандьбу у йөқин тэ жи бьһистийэ, вэки бь дэ-сти бэртиле диван щэ'суса һазьр дькэ у бөлайи нава эл у э'ширөте мэ дькэ, нава ванда диса бь дэсти п'э-ра нэр'азибуне пешда тинэ, р'адькэ р'уйе һэв, вэки қөвөта ван бьдэ сьсткьрьне, паше һ'ьщуми сэр ван бькэ у текэ бьн дэсте хвэ. Фэ'мдарийэ, вэки бь we йөкева дьхазэ қөват у т'эқьла мэ бьдэ сьсткьрьне, кэ бькарвэ дэстэ у чэте мэ бьдэ бөлакьрьне. Сэр һ'име бэ'се стэнди, һэла чэнд эл у э'ширөт мьқабьли һэв дэрк'этьнэ гэлөк мер жь һэв данэ көштьне, ле шөкөр, ван шөхөле қьр'ещ фэ'мкьрьнэ, кэ бь дэсти дьжмьна шэр'е бьракөштьне дькьн у дэст жь we к'ь-шандьнэ. Ви шөхөлида кьрьне мьн у тэ жи нэ һьн-

дъкън, гэрэке эм һэр'нэ нава эл у э'ширэта, сэрэк у р'успийе ванр'а хэбэрдън, бьдънэ сэрвахткъръне, вэки дъжмъне мэ к'ордайэ қэдар т'ърк, фаръз у э'рэбе дэщальн, гэрэке эм бь қэвэта т'омэри, бе шашбун мьқабыли ван шэр'кън, азабун у сэрбэстийа мьлэте хвэ бьстиньн. Йа сьсийа жи, мьн бэ'са т'эзэ стэндийэ, вэки дэщале т'ърк диса һазьрийа хвэ дитийэ, we баһара сала 1927-а һ'ыщуми сэр мэ бькэ. Ньһа гэрэке эм фьрсэнде фут нэкън, чьқас жь дэсте мэ бе, бь р'о у шэва сэр щийе башқэ—башқэда хэвлэ бьгьрън, т'эне у т'эне силаһ'а у хөрэк дэстхьн, нэ кэ т'эне бона фэдайа, ле бона р'ожа тэнг. Борще мэйи майин жи эвэ, кэ сэр һ'эбседа бьгьрън, гьртийа азакън у бьгьһиньнэ хвэ. Диса дьвэк'элиньм, эгэр силаһ'е мэйэ бол һэвьн, дьжмьн чьқаси һ'ыщуми сэр мэ бькэ, эм т'ърке лафэк нас дькъм у эв жи мэ мина пенц т'элийе хвэ нас дькън, иншалаһ, һ'эвьл қьраре хөде эме бэр вана дозкън, дэрбе һ'ынцьр'андьне ванхьн у силаһ'е мэ жи we болвьн, чьмки т'ариқа шэр'е һ'ыщумкъръна т'ъркайэ сэр к'орда, к'орда т'эме бь силаһ'е жь ван стэнди, мьқабыли ван шэр'кьрийэ у вэхте шэр'а, мэ гэлэк силаһ'е кэштийа у бьриндаре т'ъркайэ ль дэшта шер' һьлдайэ, у...

— Шехзаһьр, э'зизе мэ,— Бьраһим аг'а гот,— эз вэр'а бь т'эмами р'азимэ. Бэле, чэва дьвежьн сала 1927-а пыш гөһе мэйэ, ле бона щавдайина ван хьнзире бэйани шөхөл у кьръне мэ бе һ'эсавьн. Эз гьли дьдъм, чь мьн кьрийэ дэзе вьрһада чь бькъм т'эме щаве бьдъмэ тэ. Бьра, эм қэвэата хвэ гэрэке дөщаркън, чьмки ве һ'ыщумкъръна дэрбаһаре дьвэ һэвалбэнде т'ърка жи к'омэке бьдънэ ван. Бона we йэке жи һ'ышйарбун лазьмэ...

Бьраһим аг'а у Шехзаһьр се р'ожа щэм һэв дьминьн, чь лазьмэ һэвр'а дьвежьн, шэрт дьдънэ һэв у жь һэв дьстиньн, т'эме щаве сэр һэвда бьшиньн, к'и к'этэ чэтьнайе йе майин имдаде бьдэ ви, бэ'се диванейэ нэ бь хер зу бьгьһиньнэ һэв. Һардө лаһе

к'ордайё қомандар р'ожа сьсийа нава р'оже хатре хвә жь һәв дьхазьн, дэста Бьраһим аг'а бәрбь Базиде, ле йа Шехзаһьр бәрбь Ване ог'бра хвә дыщә'дандьн.

Вәхте вәгәр'андьна дәстейё бәрбь қәза Ване у қәзае майин, Шехзаһьр фәрман дабу қомандаре дәсте, вәки чьқаси мьнк'унә нава гонде эл у ә'ширәте қәза Базидер'а дәрбазвә, кә бьзанвә һ'але щьмә'те чәванә, нета ван бәрбь дәщале т'ьрк чийә, т'әвгьредана эл у ә'ширәта чәванә, хәлқ гөмана хвә дьдә сәр чь, чәва к'омәке дьдьнә һәв, вәхте қәщәр һ'ьщуми сәр эл, ә'ширәтәке у йане жи гондәки дькә у гәрәке хастьне мьләте хвә һ'әсавкә, кә чәта ви жи шөхөле хвә сәр ван хастьна бьдә т'әшкилкьрьне. Һәлбәт, бона қәдандьна ве хастьна сәркәқомандар, һәма р'ожа пешьнда жи мәщале беқәзийабуна дәсте һатьбунә сазкьрьне. Бь нета сәрәкқомандар р'астһатьна дәстейё т'әви бьнәлийе к'орд, ве к'арәкә гәләки мәзьн бьда шөхөле вийи һ'өрмәтли, к'орде һ'ьшйарбуйә вәлатһ'әз һәман һ'ьшйарбунә, ле гәләк к'орде р'азайи жи ве бьда һ'ьшйаркьрьне у к'ура агьре вәлатһ'ьзиye нава щьмә'теда ве дьһа бьда гәшкьрьне...

Сәр һ'име фәрмана дайи, дәсте борщдарийе хвә шәв у р'о дьқәданд, нава гонде к'ордар'а дьчу, Шехзаһьр р'асти сәрәке эл у ә'ширәта у бьнәлийа дьһат, хастьн у готьне ван һ'әсав һьлдьда, шешьр дьда, йа сәрәкә дәрһәқа т'ьфақа к'ордада дьгот у гәләк—гәләк готьне жь дьле хәлқе жи дьгот. Жь хәбәрдан у хастьна бьнәлийа дьһатә к'ьвше, вәки ван бәхте хвә чәтә у дәсте к'ордар'а данә гьредане, фәдаийи у Шехзаһьр мина хөде хвә бь шабун у һ'әсрәт қәбул дькьрьн. Вәхте дәстә дьк'әтә гонда, кал у пира, мер у жьна нан у хөе пеш ванва дьһанин, гәләк жьн, п'ор'сьпийа у қиза бона фәдаийа нан, хөрәк, горә, толақ, щьле р'ис у т'ьвтика бьзьне

фильк чекъри у йе майин зоре дьданэ фэдайа, кѳъ вьстане нэщэмьдън, ль ч'ийа дьна бѳъ дьл у шан нава сѳър'—сэрма, бѳерфеда мьѳабыли хунмьжа ноли шера шѳър' бькьн, была дьжмьн бьзанвѳ, вѳэки мьлѳете к'ѳрд пышта вѳэйѳ... Бѳъ ви щур'е меванийа к'ѳрд, хѳлѳе к'ѳрди Базиде азадаре хвѳ ѳѳбул кьрьн, хѳла бѳъ дѳна щахьла жи хатьре хвѳ жѳ де, бав у щинаре хвѳ дьхастьн, бѳъ р'азибуна Шехзахьр т'ѳви дѳсте дьбун. Чѳнд р'ѳжа шунда дѳстѳ бѳъ салъхе бѳлѳдчийа у бѳъ р'азибуна Шехзахьр гѳрѳке р'асти дѳстѳкѳ ордийа Р'ѳмейѳ мѳэьн х'ѳдуде гѳлийе Зилада, кѳ пѳй пешмѳрга дьгѳр'ийа, бьхата. Вѳхте к'ѳвшкьрида дѳсте ньшкева х'ѳщуми сѳр дѳста т'ьрка кьр, чѳнд сѳх'ѳта шѳър' орт'а ванда дьчу, бѳъ щур'е шѳър'кьрьна ѳскѳриѳе дѳста к'ѳрда ѳв зѳ'ѳ п'ѳр'ишан кьр, хенщи кѳшти у бьриндаре т'ьрка, вѳкѳ х'ѳвте ѳскѳре дьжмьн жи дил гьртьн, хьнѳка жи гава навѳ Шехзахьр дьбьхистьн жѳ тьрса хвѳ зѳр у зьнарада давитьн. Бѳъ ѳ'мьре Шехзахьр чьѳас силах'ѳ дѳста т'ьрка, кѳшти у бьриндара хѳбу, сѳр фѳдайѳе т'ѳзѳ п'арѳвѳкьр у йе майин жи данѳ пышта дила, р'ѳйа хвѳ бѳрбь Р'ѳхьлате гѳхѳст, из ль ордийа Р'ѳме да шашкьрьне, бѳрбь ѳѳза Тѳнду-рѳке чѳнд р'ѳжа р'ѳе чу у т'ѳме бѳлѳдчийа щав дьдан, вѳэки ѳв дѳра иди бѳѳазийаѳ у ижа сѳрѳкѳмандар фѳрман да, вѳэки дѳстѳ дѳса нава гѳндар'а дѳрбазвѳ. Дѳстѳ бѳъ х'ѳмде хвѳ дьк'ѳтѳ гѳнда, хѳлѳе гѳнд, сѳрѳке ѳл у ѳ'ширѳта мѳна хѳлѳе к'ѳрди ѳѳза Базиде дѳстѳ бѳъ шабун у дьловани ѳѳбул дькьр, хастьне хвѳ дихар дькьрьн. Бѳрѳварѳе сѳрѳкѳмандар жѳ х'ѳму бѳлѳдчийа щав стѳнд, вѳэки ѳѳзийа т'ѳнѳ, хѳма бѳлѳдчийа т'ѳме щав бьдьнѳ ви, дькарьн шѳвбѳхѳрѳйа хвѳ гѳндѳки незик дѳрбазкьн у сьве дѳса ог'ьра хвѳ бьщѳ'динѳ. Шехзахьр бѳъ ѳмандаре дѳстер'а да р'азикьрьне, вѳэки фѳдайѳи к'ѳсьринѳ, ѳз ви щѳи нас дькьм, была гѳнде Дудѳда несавьн. Бѳѳьтѳйа, бѳлѳдчийѳ дѳсте т'ѳме пенщ—х'ѳвт х'ѳзар х'ѳлѳбѳйа пешѳйа дѳсте дьчу, вѳэки ньшкева нѳк'ѳвьнѳ бьн ѳѳзийаѳ. Фѳсла

р'ожейә р'оавада бәләдчи тәләтәл бәрбь гөнд дьчун, бьзанвьн қәзийә һәйә, йане т'өнә. Ньшкева жь сәре һесуйә пешбәр, бь зьмане т'ьрки дәнгәк ль бәләдчийе дәсте т'әсәли дьвә:

„— Гәли т'ьрка, мә зува бь дурәбуне бәре һун у паше жи дәста вә дитйә, һун гөнәнә, р'йә хвә бьгөһезьн, гөнд гьшк р'абуйә п'ийә, әгәр һун һ'ьщуми сәр мә бькьн, йәк жь вә вьра саг'— сьламәт вәнагәр'ә, у...“ Бәләдчийе дәста Шехзаһьр бь т'ьрки щавә ван дан, вәки „қәт хвә қөр'ә, нәкьн, әме вә бәранбәри ахекьн, тә зани әв дәста к'ейә — йә Шехзаһьр әфәндийә, у...“ Һәлә бәләдчи хәбәр дана хвә хәлаз нәкьрьбу, бәләдчийе гөнд гот. „— Әм қөрбана наве ви у дәста шинә! Әм зуда пе һ'әсийәнә, вәки әв дәстева ль нава эл, ә'шира у гөнде к'өрда дьгәр'ә, т'әме дьдә ван, һәлә мә до бьһист, кә ве дәстәкә т'ьркайә мөзьн һьнда Тәндурәке жь сьре дәрхьстийә. Мә заньбу, вәки бона ве гәр'ә дәста Шехзаһьр у к'орп'уч'кьрна дьжмьн, т'ьрке зу у дәрәнг дьвә һ'ьщуми сәр ви гөнде мәйи Дуде жи бькә. Шөкөр, шөкөр һуньн, нә кә дьжмьнә...“ Һ'әта ван бәләдчийә бь һәвр'ә гәп'кьрьн иди бәләдчийе йәке щав данә Шехзаһьр, ви жи дәстә сәр һ'әйшт щийә да п'арәвәкьрьне, вәки һ'әму алийәва һ'ьщум бькә у дьжмьн қәлскә. Нава ве һазьрбунеда, бәләдчийе дөдаи т'әзәһати щав да Шехзаһьр, вәки әв бәләдчийе гөндьн, бона хайикьрьна бьнәлийе хвә сәкьнинә, ван һәйдадә жи дайә гөнд, йәқин ньһә т'әмаийә гөнд жи р'абуйә сәр п'ийә, архайин әм дькарьн бьк'әвьнә гөнд, тыште бь қәзийә т'өнә. Ле дисә Шехзаһьр фьрсәнда хвә фут нәкьр у бь һ'әйшт тишава бәрбь гөнд чун, ле щав дан, вәки бәләдчийе мә у йе гөнд, гәләк гөндийе силаһ'кьри т'әвайи хәбәр дьдан. Ле фәрмана Шехзаһьр фәрман бу, бь һ'әйшт тишава к'әтгьнә нава гөнд, ви чахи иди бьнәлийе гөнд бь жьно, зар'әва нава гөнд бәрәв бубун, һива дәсте бун. Дәнге шөкөрбуне гөнд у ч'йәйе феза ве һьлдабу. һәлә ль гөнд чәнд щийә агьр ве-

хьстьбун, зар'а у шаһьла сәрр'а банз дьда, ньвт сәр холе бь р'ис чекьрива кьрьбун, давитьнә һәва, вәхте әрде дькә'тһн, диса давитьн. Бь гьлики, гөндда тәе бьгота дә'wәтә, дә'wәта әшқ у шайейә р'астә, ле һ'әйф, р'ое иди гөлийе хөйә қич'ькә мина п'әр'е дика һеди—һеди бәрәв дькьр, хатьре хвә бинбәра, әрш у к'өрси дьхаст.

Дәстә у бьнәлийе гөнд р'аста орт'а гөндда һәв мәwьщин, бьнәлийа мина сура п'айт'әхте К'өрдстание — Диһарбәк'ьре дора дәсте гьртьбу, ль т'ьмтела фәдайа у һьнәк фәдаие бь щьле ордийа т'ьркава вәр-гьрти дьнһер'ин, ә'щевмайи дьман. Һьнәка дьле хөда дьгот, щаньм, Шехзаһьр чь мәрвьәки зорә, фәдаийи, фәдаийнә, ле әв чь фәдаийнә, кө к'ьнще әскәре Р'оме лекьрьнә?... Дәмәке шунда ә'йан бу, wәки әв әскәре Р'оменә, чөнд р'ожа пешда дил к'әтһнә. Ви чахи һьнәк жьна дадьдане, дьл һәбун ч'ә'ве ван дәрхьстана, ле Шехзаһьр гөнди данә сәрwахткьрьне, wәки де у баве ван жи һәнә, бәлки һәрәк ә'зизе маләкәвә, бәлки гөне ван т'өнә, бь дәсти зоре анинә әскәрийе у бь зоре һ'ьщуми сәр мә кьрьнә? Дәсте хвә нәдьне, әве п'ара хвә чөнд р'ожа шунда, к'и гөнәк'арвә we бьстинә. Ду we щьровәкьрьнер'а һьнәки жьн у мер сәкьнин, ле гәләка дурва т'ьлийа хвә сәр wанда дьһөжанд, т'у дькьрне у дьране хвә дьч'ир'ькандьн. Бь гьлики we әвара тавөһив гьшка Шехзаһьр, фәдаийи у диле т'ьрка дитьн, пер'а ша у фьр'нақ дьбун, ә'фәрьм сәр сәрәқөмандар у фәдайада дьбарандьн, чь хәбәре баш, гәрм ванр'а дьготьн, ле хәбәрда-на Шехзаһьрә щьрин дьле гөндийа, щьмә'та һазьр да р'өһ'даркьрьне. Һәма we дәме хортәки бәжнева нә ақаси бльнд, намьл пә'н, сьмела р'әшә қәйт'анки бәр леве, ле бөдәна ви бь һаләт у силаһ'ава хәмьли, бәрбь Шехзаһьр те у дьвежә:

— Ә'зизе мә, иро тө у дәста хөва меване мәнә, сәр ч'ә'ве мә гьшка щийе wә һәйә, әз заньм, wәки һун жь щийе дур тен у сәр һ'име бә'се стәнди, дәста

тә т'әзә жь шер' дәрк'әтийә, һ'әта вә әв дәста т'ърке дәщал к'ор'п'уч'кър, вә ә'заве гьран к'ъшандийә. Һәма шә'дәтийә мерхасийә дәсте әв диле диwana мәрьвхөрн. Гәрәке тә ишәв әхтийаре бьди, вәки фәдайи һесавьн, әз дәрһәқа харьна ванда навезьм, иди бь т'әхмин һазьрә, дил у новәдарийә дәста тә борще мәйә ,т'әне әхтийаре бьдә!

— Чьма мьн дәрһәқа меванһ'әзийә к'өрда, мерани у мерхасийә ванда т'әзә бьһистийә,— Шехзаһьр гот,— т'ариқ шә'де вә йәкейә, дьле к'өрда мина ван ч'йә у банийе мәйә, т'ьме дьле мә мина коне мәйә пешдәрвәкьри бәр мевана вәкьрийә. Дәрһәқа веда готьне мьн т'өнәньн, ле бәләдчи у новәдаре мә, вә т'әви йе вә бьсәкьньн, фьрсәнд фиткьрьн навә. Бьбахшинә, һақас р'усьпи у п'ор'сьпи вьр һәнә, әв хәбәр надьн, ле тә хәбәр дьди? Һун к'инә ,наве вә бь хер?

— Дәһ гөнде қәбила мәйә Һьнда бәхте хвә мьнр'а данә гьредане у мина әскәре ньзаме гьлийе мьн щәм ван йәк навә дөда. Әз Р'ьзгане Р'әщәвимә.

— Бәле, бәле, Р'ьзгане мьн,— сәрәқдөмандар гот,— һ'әлалвә, әв шире тә метийә. Әз ль қәза, бажар у гөнде к'өрда гәләки гәр'йамә, мьн әв вәлат-һ'әзи һ'ышйарбун кем дитийә. Әгәр әл у ә'ширәте мә мина тә өса т'ьвдир у бәр дьжмьн өса һ'ышйарбуна, т'ьфақа ван йәкбуйә, дьвә дәрде мә кембуйә, вәлате мә жийе һәбуйә, мә жийе гөнд, бажар у вәлате хвә ноли мьләте майин шен у бәдәвкьра, бьнәқьшанда. Ле һ'әйф у сәд щар һ'әйф, ә'зизе мьн! Қөмандаре дестер'а хәбәрдә, фәдайә у дила щивар бькьн, ле бир нәкьм, дилар'а жи һ'өрмәте бькьн, бьла бьрчи нәминьн, һа! Әз гәләки мөһ'т'әще хәбәрдана хушк у бьре хвә у хастьна ваньм. Әзе хушк у бьре хөр'а хәбәрдьм, ле тә у қөмандаре дәсте һәр'ьн сьпартьне, кә мьн дайә вә, бьқәдиньн.

— Кәке Шехзаһьр,— Р'ьзган гот, —дәвләт сәре

тә у паше щьмә'та ван гонде мә, бьнәлийе мә бона мала мьн одәкә өсайә мәзын жь кәвьр у һ'әр'ийе меванар'а чекьрийә, вәки сәд мәри теда р'унен, оф накьн. Әз бәре вә, р'усьпи у п'ор'сьпийа бьвьмә мал у паше әме дәстбь қөдандьна фәрмана тә бькьн. Ньһа, бь щәде тәкьм, әз вә вьра, нава гөндда һәһельм, һәбуйә у һавә жи. К'әрәмкьн!

Шехзаһьр щара пешьн бу, вәки фәдайе хвә щивар һәкьрьбу, ле бь готьне Р'ьзганр'а р'ази бу. Бь т'әхмин сәвәва вә әв бу, вәки вә эледа р'асти жи шөхөле т'ьвдарәкдятьна шер' у һ'ьшйарбун р'ьнд һатьбу т'әшкылкьрьне. Әв жи қөмандаре йанздә гөндда бу, ләма жи шех ит'бара хвә бь ви ани, әв пыштован, р'усьпи у п'ор'сьпи чунә мала ви. Сальхе Р'ьзган дәрһәқа одеда р'аст бу, одәкә бьләтә мәзынә вәкә 80—90 к'өтәки ль бәр к'ерана хьстьбун у бане вә анцах һатьбу пәч'һандьне. Вәле, р'асти жи әв бь к'әд у худана щьмә'те һатьбу чекьрьне у ләма жи бьнәлийе ван гөндда жер'а дьгот — мала щьмә'те. Нава мәрьве р'уньштида мерәки өмьре ви дьһиштә 55—60 сала, т'ьме ль Шехзаһьр дьһер'и, ша дьбу, зу—зу дәрһәқа пьрсе к'өрд—К'өрдстанер'а гьредаи, зөлма Р'ома дәщал дьда ви. Жь хәбәрдана вийә бь зьмане к'өрди дьһатә к'ьвше, вәки әва йәқин нава мьләте башқәда гәләки майә у бь к'өрди хәрав һәвал дьдә. Жь пьрсе вийә даи дьһатә к'ьвше, вәки әв сәйасәтийа диwana Р'оме п'ьр'и—һьндьки вәдьбьжерә у занә, һажь кьрьне дьне жи һәйә, кал у пире р'уньшти жи гәләк пьрсе мьләте ванр'а гьредаи сәр Шехзаһьрда дьбарандьн, ле ноли ви мерьки нә ер у йап'и бун, ле сәрәкқөмандаре чәте әв пьрсе ван бь избатийе бавәркьрьнева дьда. Дәмәке шунда Р'ьзган у чөнд гөндийава дьк'әвьнә һөндөр', бь борщнаси дьвежә:

— Шехзаһьр әфәнди, һәр'ьһ'әт һәвә, һәр тьшт чәва дьле тә дьхазә, һатийә т'әшкылкьрьне, ду харь-

на нинр'а, дәсте бьгһижә һәв у we һива фәрмана тә-
вә.

— Дәрһәқа we йәкеда әз тыштәки нафькьрьм,
чьмки йәки ноли Хосров сәрәкванийе дькә у йа дөда
жи һунә пер'абун, чьма гәрәке нәр'ьһ'әтвьм.

Ду хәбәр дана ванр'а бистәке шунда сьвра нин
һатә данине, ле бәле бь ә'дәте һәйи жьна хвә да қәл-
ч'әки we ода бьлә'т, вәки мерава нәйенә к'ьвше, һеса
нин бьхөн. Нанхарьна мер у жьна бавәркьн сәһ'әтә-
ке зедә к'ьшанд, ду һьлдана сьврер'а, жьн диса һа-
тьнә һьнда мера, гөһ дьданә хәбәр дана Шехзаһьр у
пьрс дьданә ви. Шехзаһьр жь т'ьвдарәкдитьн у һ'ьш-
йарбуна we эле гәләки р'әзи мабу у дьхаст эваре ог'ь-
ра хвә бәрбь щики майин бьщә'динә. Ле һәла Р'ьз-
ган щийе хөда гьран р'уньштыбу, һажь фькра Шех-
заһьрә чуйине т'өнә бу, пьрс жи нәдьдане ви у тәе
бьгота ви пьрс у хастьна хвә һиштьнә эваре, вәки
щьмә'т дьһа гәләки бәрәввә. Шехзаһьр һа дьхаст ви
мерьке к'өрди р'ьнд хәбәрнәдайир'а һәвалдә, бе чьто
тә'мә, гьлийа же вәк'ьшинә, бәлки щә'сусе „Т'урк'иае-
йә“ we һәр тышти бьгһинә диwane. Бь гьлики кьрт,
дьхаст чәва дьвежьн ви р'ьнд һьлқәвьшинә, бәлки
гьлик жь дәве ви дәрә, бәсә әв we йәке бьбьһе у we
жь һәқе ви дәрә. Ле ог'ьра шәве жь бира Шехзаһьр
дәрнәдьк'әт у әв дьда ләзкьрьне. Р'ьзган дит, вәки
Шехзаһьр ләз дьк'әвә, чәва щьмә'т дьвежә сәр пи-
жайә. Әв бь демәки к'ән бәрбьр'и Шехзаһьр дьвә у
дьвежә:

— Тө у дәста хөва, хер һатьнә! Бьбахшиньн, бәл-
ки нетәкә вәйә башқә һәвә, вәки бәрбь ог'ьра хвә
һәр'ьн, р'усьпийе хенщи гөнде мә, йе дәһ гөнде ма-
йин һун нәдитьнә, дьхазьн вә бьвиньн у вәр'а хә-
бәрдын. Чәва дьвежьн эл мака мәрйийә, мәрвь жь
готьне we дәрнайе, йа майин жи меванәки мәйи ә'зиз
жь бажарәки вәлате мәйи дур һатийә, а әв мьрьке
һанейә, сөһ'бәтьнә гәләки баш дькә, мәрвь жь һә-
вал дана ви т'ер навә. Бь һивикьрьна щьмә'те, ишәв

жи шөвбөһерийа хwә гонде мә дәрбазкын, сьве һунә дәстурдайнә. Әм р'ьща дькын, хастыне мә р'әт нәкә!

— Р'ьзган, бьбахшинә,— Шехзаһр гот,— меване wә жь к'ө һатийә?

— Меване мә жь wert'аза Измире,— Р'ьзган гот,— һатийә. Сәрһати у йазийа өмьре wi жи ноли йа к'өрдайә. Һуне гәләки шавьн, wәки қьсе wi бьбьһизьн у дьвә гәләки һ'өкөми сәр р'өһ'e тә жи бькә?

— Бәле, хастына щьмә'те р'әткьрын, навә,— Шехзаһр гот,— әм лаве щьмә'тенә, һәр гьлики wани готийи р'аст, т'әне we к'аре бьдә, ләзк'әтын жи лазьм бу, ле меване wә, дә.

— Әм зә'ф р'азинә,— Р'ьзган гот,— wәки һун р'ожәкә хwә бона мә онда дькын, бәлки we р'ожә wә дьһа к'ар бьда мьләте мә, ле әв хастына мә жи лазьмә.

Бәрәвар бу, р'усьпийе гонда дьк'ьшийан бәрбь мала Р'ьзган дьһатын, кә Шехзаһр бьвиньн, хәбәр дана wi бьбьһизьн, хастыне хwә wir'а бежьн, чь к'ө мәки лазьмвә бьдьнә wi у ә'ширәте дор—бәре хwә. Иди тари к'әтбу әрде ,одә бь р'усьпийа к'ьмк'ьми бу, бawәр бькә щийе р'уньштьне т'әк—т'ук мабу, ч'ьрае р'унә к'өтәкава дардакьри wәкә қәwәта хwә р'онкайи дьда we бә'ра оде. Шехзаһр бawәр бьки сәһә'тәке зедәтър дәрһәқа һ'ал—wәхте К'өрдстана Т'урк'иае, һ'але мьләте хwә, сьргунийа, һ'ьшйәрбуна мьләт, т'ьфақа wан, һәрчар К'өрдстана у дәрһәқа пьрсе майинда хәбәрда. Ду we йәкер'а Шехзаһр щава пьрса дьда. Паше Р'ьзган дьхаст ә'сәйи Шехзаһр сәһ'бәта к'ьриве мала wан — Әлиқөли бьбьһизә у әw йәке we гәләки к'омәкдарийе бьдә wi.

— Ә'зизе мә, Шехзаһр,— Р'ьзган гот,— әз пеш бьнәлийе мәйә һазьр у нә һазьр мьнәтдарийе ә'лами wә дькьм. Һатына wә бона к'өрде зеранди, р'е у дьрб нишани мә кьр, р'азинә. Ле ньһа дост у к'ьриве мәйи хуне Әлиқөли бьла һьнәки хәбәрдә у һуне жь хәбәр дана wi гәләки р'азии бьминьн.

— Бъра к'эрэмкә,— Шехзаһър гот,— чәва кал у баве мә готьнә, мәрвь һ'эта һәр нәвәлакеда һәспәке нәкөжә, навә бәйт'ар. Әз гәләки жь вә р'азимә, вәки бәлки жь вә иро гәләк тыште к'ардар һинбьм. Ньһа жи әм Әлиқөлийе к'ьрив бьбһен.

— Шехзаһър,— Әлиқөли гот,— тө нә кө т'әне һ'әзкьри у мерхасе мьләте к'өрди, тө өса жи хәлазкьрийе т'ърке мәйә жари. Мьн ә'фу бькьн, вәки дәрде мьн гәләкә, чь кө мьн бәр ч'ә'ве хвә си сали пешда у әва чәнд салә ль мират'а Измире дитийә, вәр'а қьсәкьм, ле we әп'ещәйи дьреж бьк'ьшинә.

Шехзаһър у р'успийа изна ви дан, чьқаси дьхазә бьла хәбәрдә.

— Гөнде мәйи Синәме,— Әлиқөли гот,— қәза Ванеда гөндәки әп'ещәйи мәзын бу, вьра әм т'ьрк у к'өрд т'әв дьжйан, хер у шәр'а мә йәк бу, р'өже һәвә гьран у сьвькда пышта һәв дьсәкьнин, мә щинартикә қәнщ у баш дькьр, ле к'өрда қиз нәдьданә мә т'ьрка, мә дьдаие, ван нәдьстәнд, дьтьрсийан бьбуна т'ьрк. Мә зар'е хвә п'еша һәвда дадани, йәк—йәкир'а дьвәжә, мә хуна сор п'еша һәвда дьр'ет. Аһа әв Р'ьзган п'еша баве мьда данибун, әз сале щарәке нәйем ви у к'өлфәте мала ван у к'өрде бьра нәвиньм, әв нә сала хөдейә, әв жи ви вәхте диwana Р'омейә дәщалтида. Әз һьнәки жь пьрса хвә дурк'әтьм, әзе ньһа бемә сәр пьрса һ'имли. Чахе щәндьрмә у әскәре диwane дьһатьнә гөнд, т'ьрка нәдьһишт, вәки к'өрд бенә һ'ьзура ван, жьн у мере т'ьрка дьчунә щәм ван, әв т'әглифи мал дькьрьн, ванр'а ә'зәт—һ'өрмәт дькьрьн, һәла щарана жи бәртил дьданә у бьре хвәйә к'өрд жь қәзийа р'әшә бе сәвәв дьданә хәлазкьрьне. Ви чахи гәләк щаһьл у аһьле к'өрд, вәки жь дәщалтийа диwane хәлазвьн, фьрари ч'йа у банийа дьбун, звьстане бь сәда дьһатьнә гөнде мә, бәге мә п'әе п'ьр'е сәр мале т'ьрка у к'өрда п'арәвәдькьр у һ'эта баһаре мә әв мина нәфәре мала хвә хайи дькьрьн, баһаре диса бәре хвә дьданә ч'йа, банийа, звьвстаңа

дэрэнг диса дьһатьнэ гөнд. Гөнде мөда нэ т'ьрка у нэ жи к'өрда хвэ хэрив һ'эсав нэдькьрын, к'а жь тьрса һ'эмзэ бэге мө к'е дькарьбу хатьре һэвк'этана. Өвө т'ьфада к'өрд у т'ьрка сэрэковане қөзае гэлэки дьда нэр'һ'эткирьне у һэр тышт дькьр, вэки бьнэлийе к'өрд жь вьр бьдэ пақьшкьрьне у дәвсө т'ьрка бинэ бьдэ щиваркьрьне. Һэлбөт, әм т'ьрк у к'өрд һажь we йөке һөбун у т'ьме әмө һ'ьшйарбун, кө щава ван бь- дьн.

Р'ьнд те бира мьн, р'өжкө пайизейө дэрэнг бу, лавьке к'өрд у т'ьрк һьнөк жь қөлөчө хөйө шөвө вөдьгэр'йанө малө хвө, һесавьн у шөв диса һэр'нө қө- лөчө хөйө новөдарийе. Ньшкева ордикө қөзаейө мөзын бь чөнд тиша һ'ьщуми сөр гөнд кьр, гөллө мина бара- не сөр бьнэлийар'а дьр'өшандьн, вэки бьдана тьрсан- дьне, кө зу т'эслими ванвьн. Ви чахи зьмө—зьм, қур'ө—қур' к'этыбу нава гөнд, бьнэлийа р'ьнд зань- бун т'ьрке хунмьжьн, һьнөк к'өрд у т'ьрка дьзива силаһ'е хвө һьлдьдан бөрбь ч'йе дьр'эвйан, ле жьне т'ьрка гөлөк жьн у зар'е к'өрд дьһанинө малө хвө, к'ьнще т'ьрка ледькьрын, вэки хунмьж ньзанвьн әв к'өрдьн. Мер у жьне т'ьрка пеш қөмандаре ордиева дьчун, лавайи дькьрын, вэки щинаре хөйө бь сала жь we хөзөва р'өш азакьн. Жьнөкө т'ьркө навсөрөйө бөжнева бьльнд, бь наве Сөнәм пешда дьчө, бь лавайи дьвежө қөмандар:

— Мақул қөмандар, өз қөрбана тэ у ордийа тәмө, тэ херө, жьн, зар', кал у пире мө дьди тьрсандьне. Лаво, жьне һ'әмлә һөнө, бьһельн әм ә'бура хвө бь- кьн. Ви гөнде мөда т'ө мәрьве хэрив т'өнөнө, әм дь- за у қачаха жи хайи накьн, әм гөнөнө, бьра...

— Дөнге хвө бьбьр'ө, р'едөрк'этийе,— қөмандар дьвежө,— чьма әм ньзаньн, вэки нивө гөнде вөйи п'ае п'ьр'е к'өрдьн, щөндьрмө у әскөре мө дьзикава дькөжьн, силаһ'е ван һьлтиньн, сөр көлада дьгьрын, гьртийа бөрдьдьн, өз чь бежьм, кө тиньнө сөре т'ьрке мө. Чьма мьлөтөки мина мьлөте мөйи г'ьрки мерхас

Һаҗаси җәлс у бекер буйә, вәки к'өрд намуса мәр'а дьлизьн. Әв Һ'әмзә бәгә, чь зәһьрмарә чәнд жьне ви һәнә, әв бь вана т'ер навә, жьн у җизе мә т'ьркар'а дьлизә. Әв һар буйә, лазьмә гөһе ви к'өкеда бьбь-р'ьн, кө әв бьзанвә намуса к'ер'а дьлизә. Ви жьн, бук у җизе бьк'ьрә т'ьрк авитьнә сьре у шәве чәнд һ'әвар'а дьжи, иди әз дәрһәҗа мер у шаһьле к'өрде мьнафьҗда навезьм, вәки вана һәр тышт тәме дәрхьстийә. Әв у к'өрде майин жь дәсте мә хәлаз навьн. Әзе ньһа фәрмане бьдъмә ордийа хвә, вәки бәр ч'әве т'әмамыйа гөндийе т'ьрк у к'өрд жьне Һ'әмзә, жьн, бук у җизе к'өрда бьсөһьриньн. Ижа бьла Һ'әмзәйә, чь зибилә у к'өрде майин бен һ'әйфа хвә жь мә дәрхьн. Веда һәр'ә к'әзава р'едәрк'әтийе, мер у шаһьле вә жи бунә к'оле к'өрда! Бь сальха, һәла ләпә—ләпа дәве җөмандар бу ,вәки ит'раф давитьнә сәр к'өрд у т'ьрка. Һ'әмзә бәге бь дәстәкә ч'уква хвә дабу гьре феза гөнд, чәнд новәдаре ордийә бьнәт'ар у к'еләка гөнд саг'ә—саг' гьрт у бьрнә щәм хвә, лавька пьрс—пьрсйар у мәрәме һатьна ордийе же дь-пьрсин, ле Һ'әмзә бь дурәбине нава гөнд дьнһер'и, бе хунмьж чь тиньнә сәре гөндийе ви. Дәнге Сәнәме җөбә гөнд һьнгавтьбу, ле һ'әйф, дәнг чәва лазьм бу нәдьгьһиштә лавька, ле бь сальхе гөндийа, Сәнәме дьгот:

— Бәхтр'әше һ'әрами нә мина мәрйа, мәрвьхөр! Әв чь ит'рафьн тө давежи сәр бьре мәйә к'өрд. Вәхте к'өрда дәрһәҗа ит'рафе җөльхчийе т'ьркада дьготьн, мьн бауәр нәдькьр, ле әз ньһа иди бауәр дькьм. Гәло тө шәрм наки, әрдеда начи, навә намуса мәйә һ'әлал әрде дьхи? Тө т'ьрки у намуса мә п'епөз дьки! Мьрьн тәр'а, мәнщәнеҗе жь мәнҗәнеҗа!

Һәла Сәнәме гьлийе хвә т'ам нәкьрьбу, гөлла җөмандарә мауизер әв жьнька һ'әлал һьнгавт у мәйт'е ве әрде п'әльжи у дьп'ьрп'ьти. Ду ве йәкер'а бь фәрмана җөмандар чьҗас мер, хорт, жьн, җиз, зар', кал у пире гөндә к'өрд һәбун, бь т'ьркар'а т'әвайи

анинэ һында гола нава гөнд, паше к'өрд у т'ьрк жь һэв данэ шөдакьрыне, һәрсе жыне Һ'эмзэ бөгө жи башқә дабунэ сәкьнандьне, ле гөнд нава шин у гьридабу. Дәста Һ'эмзэйә ч'ук һөла ль кьрыне қөмандар у әскәр т'әмашә дькьр у паше дәстбь ә'мәлийәта хөйә шер' бькә. Мәнзила гөлле к'өрда т'ера әскәр у қөмандар дькьр, ле һөла мезә дькьрын, бе we чь бькьн. Һ'эмзэ бона бәр кьрыне ванә р'әш дәре, дәстә п'арәвәкьрә сәр чөнд тиша у сьпартын да ван, чөва кө ви гөллә сәр зальмада р'әшанд, әw жи бьр'әшиньн. Дә, бь дурәбине р'ьнд дьһатә к'өвше, әскәр щьмә'та бәрәвбуйи данә бәр зоп'а, қөндаха, п'ьһ'нна, гөллә сәр ванр'а давитын, вәкә бист әскәри жи бәрбь жыне Һ'эмзэ чун, кө дәстдьрежайе бькьн. Һәма ви чахи бь нишана Һ'эмзэ у лавька қөмандар у әскәре бәрбь жыне ви дьчун, ә'рде вәләзандьн, п'ьртә—п'ьр к'өтә нава әскәре ордийе, һәр кәси дьхаст хвә жь гөлле к'өрда хәләзкә, ле лаве к'өрд у т'ьркайә һәмбәр гөллә сәр ванда дьр'әшандьн, ле гөлле қәщәра бе нишан нава һәвөда дьчун, щьмә'та нава гөнд жи р'әви хвә мала, тәвлә у гөмада вәшартын, кө лаве ван к'өка хунмьжа бьбьр'ә. Сәрдәстийа гөлле к'өрда, нөһ'һер'и әскәр хвә бәр диwара, авайада вәшартьбун, һәw заньбун бь сәда к'өрд жорда гөлла давежьн, ләма жи п'әе әскәри п'ьр'ейи саг'майи п'ебәржеру бьнәт'ара гөнд бун, кө р'өһ'е хвә хәлазкьн, ле лаве гөнд әман нәдьда әскәр у һа сәрда гөллә дьр'әшандьн. Мер у хорте гөндә майи у һөла һьнәк бук у қиза жи т'ьвьнге көшти у бьриндара нава гөнд һьлдьдан у бәрбь дәста Һ'эмзэ дьчун у дәста ви дьһа мәзьн дьбу, йа сәрәкә гөндийа силаһ' зу—зу дьгиһандьнә дәсте. Wәхте тә ль һында голе дьһер'и, чөва пәз гөһер'е мөг'әл бе, өса көшти у бьриндар бун, ле эп'ещә көшти у бьриндаре гөнд жи һөбун. Нава we қала гьранда Һ'эмзэ бөгө ль шер'ване хөйә к'өрд у т'ьрк кьрә қир'ин:

— Гәли мерхасе мьн, иро р'ожа мьрн у жийине-йә. Әм иро гәрәке өса бькьн, вәки әскәрәки т'ьрк саг' бәрбь т'аг'бура хвә нәчә, кө әв бьзанвьн мқабьли к'өрда шәр'кьрьн зорә, көштьна дайика Сәнәм у гөндийе мәйә майин сәр ван әрзан р'унәньшт. Н'әмзә чәнд мәрьве һ'өрмәтли, 40—50 шаһьл шандьнә гөнд, бьла гөндие т'ьрк у к'өрд һазьрийа хвә бьвиньн у чәнд сәһ'әта шунда баркьн, дәсте һесире хвә бьгьрьн, мал—һ'әйване хвә һьлдьн у бәрбь эла Шькакийа һәр'ьн, вәхте қәза у сәрәкқөмандаре белуке пе бьһ'әсьн, ве чәнд белук у т'аг'бура бьшинә сәр гөнде мә, щьмә'те қьр'кә у т'алане мә бьвә, гөнде бьвә вәранханә. Әме чәнд р'ожа мьқабьли ван дәщала шәр'кьн, һ'әта к'оч' у һесир бәрдәста дәрк'әвьн...

Бьнәлийе гөнд гьшка бәхте хвә Н'әмзә бәгер'а гьредабу у готьна ви готьн бу. Лауе к'өрда бәр ве ордийа дьжмьн әв чәнд р'ож бун, шәр' дькьрьн, к'оч' у һесире гөнд незикайи иди ә'ширәта Шькакийа кьрьбу, ле гәләк мале т'ьрка гөндда ман .Әз вәр'а р'аст бежьм, мала баве мьн жи һесирр'а нәчу, гөндда ма. Сәрһатийа мә т'ьрке ви гөнди жи гәләки дьрежә, гөнде мәйи һ'әлал кьрьнә хәрәвәханә у дәстура мә дан, к'и мә к'ода дьхазә, веда жи һәр'ьн.

Шехзаһьр, әз қөрба, тәйи шаһьли, дьвә тә дәрһәқа сьргунийе к'өрдайә си сали пешда у ньһада һьндьки бьһистьвә, ле әз шә'де ве йәкемә, һәр'о әз бәр ч'ә'ве хвә ве йәке дьвиньм. Әгәр р'ьсқәта вә һәвә, әзе п'ьр'и—һьндьки қьсәкьм.

— Пи, пи, чь дьвежи,— Шехзаһьр гот,— тә әв қәвмандьна р'әшә гөнд, зөлма гьранә, кө Измире аниә у тиньнә сәре бьре мәйә к'өрд, тә бәр ч'ә'ве хвә дитийә, гьшки—гьшки һургьли қьсәкә, әве бона мә һәр к'өрдәки ширһ'әлал у вәлатһ'әз бьвә дәрс у ве бьхөвьтә бь һәр щур'әйи һ'әйфа мьләте хвә жь диwane чәнд қат бьстинә. К'әрәмкә, к'әрәмкә, бьре мьни шир-һ'әлали т'ьрк.

— Әз ве қьса хөйә пашьнда дәрһәқа сьргунийе

к'ордә ль Измире ҫәсәкм. Дьвә һнәк вә дьнезанәбуна ви бажари нъзаньн, эзи п'ьр'и—һндьки хандимә у эзе һнәки фьрә бежъм, чъмки к'орд заньн бажарәки өсайи щийе ҫәт'ьл у зөлме һәйә, ле гәләк нъзаньн, вәки әв ль к'ө ши буйә. Әв бажаре Т'ур-к'иаеи Измир, шәһәрәки ч'укә, бәр дәве бә'ра Эгейе щивар буйә, искәләкә вәлетә ч'укә, ле т'арифа сәвьҫкьре к'ордайә ль вьр гәләки мәзьнә, мәрвь дькарә бежә, вәки әв мәрк'әза ҫәт'ьл, зөлм у хэзакьрьна бәндайә. Вәхте һәла эзи ч'ук бум, одеда к'орде к'ьриве мә әв бажара нав дькьрьн чуйи—вәнагәр'ә, Измир,— „Из-мьр“ дьготьн. Ван дьгот, вәки әв һәрдө хәбәр нә, кө ве дәвра мәда к'орда готийә, ле әв навкьрьна дәрһәқа ви бажарида жь қөр'нәке дәрбази йа майин буйә у жь сьлсьләтәке дәрбази йа майин у ве дәме жи өса те навкьрьне. Дәрһәқа ве йәкеда нә кө т'әне к'орд заньн, т'ьрк у мьләте майин жи дьвежьн.

— Ван сале мәйә чәтьнә ль Измире, әз мала дәвләмәндәкида ә'рәбәчи дьхәвьтим, әз к'ода дьшандьмә хәвате, бь ә'рәбева дьчум, дьхәвьтим, әвара вәхте вәгәр'андьне ль га у т'ьмтела ә'рәбе дьнһәр'и, вәхте ә'рәбәйә иәшкәсти бу, тьштәк нәдьгот, ле вәхте һ'але га хәравбуйа, йане щики ә'рәбейи сьвьк бышәкта, хер вә бьбарә, ҫәт'ьл у хун сәр мьнда дьбарийа, һ'әта әз т'ер нәк'өтама, йане жь к'өтане нәвәстийа, дәст жь мьн вәнәдьк'ьшанд. Ду ви һ'але мьни к'өтане у гьри һ'әта мьн тәвлә т'әмьз нәкьра, альф нәда һ'әйвин, һәспе вийи к'ьһ'ел ав нәда, изна мьн нәдьда. Вәхте дьчумә һолька мәйә бьнә'рд, щарана харьна нин жи бира мьн дәрдьк'әт, мина мәйт'әки дьк'әтьмә нава ши у тарибәрбанга сьве диса дьчумә вьр, һ'әйван альф дькьр, ль һ'але ә'рәбе дьнһәр'и у паше мьн га ҫош дькьр у к'ода дьгот, дьчум. Бь ви щур'әйи, мьн саләке әв хәбата гьранә дознәкьрьне бь чәтьнаие мәзьнва дькьр, бе нан у ава аг'ейә дайи, мьн мәһе чәнд қөрьш дьстәнд.

— Сьведа те һәр'и ч'йаие Қөл,— ви ҫьгот,—те

жь вьра кэвэра бини бажер, айльха тэ жи эзе һьнэки бьльндкьм, ле бэле, тэ вьра чь бэр ч'э'ве хвэ бьвини, эгэр гьлик жь дэве тэ дэре, мал у йане һэвалэ хөр'а бежи, эзе бь дэсти диwane тэ малева бьшиньнэ вьр, те паше бьзанви эз к'имэ, һа!

— Аг'е мьн,— мьн гот,— эw к'ойэ, чьма чь вьра дькьн? Эз бь хэлам, йэцин щики дурэ, ахьр, малда нан жи т'өнэ, wэки эз навр'оже бь хөр'а бьвьм, һ'эта бемэ мал, готьне тэ бона мьн қануьн, ле.

— Көр'о, гэдэ,— аг'е гот,— тэ чь шаһьлэки сэр-һ'ышки, чьма ханьма мале пашмайина хөрэке мевана надэ тэ? Эзе бежьме вьрһада бь дэсти хэлама бьдэ. Эw щики дурэ, р'оже анцах дэ щара һэр'и, бейи. Бир нэкэ, незики wi ши эскэре диwane дьсэкньньн, we бьпьрсэ тэ э'рэбэчийе к'ейи, наве мьн бьдэ, паше we наве тэ у баве тэ бьнвисэ у тэ бэрдэ. Бь гьлики дьса дьwөк'ьлиньм, чь дьвини бьла т'эне тэ бьзанви, малер'а жи тыштэки нэвежэ, һа...

— Эз бь хэлам,— мьн готе,— зэ'ф баш, т'эне бир нэкэ, wэки ханьм нин бьдэ мьн, эзе wan щийе хэ-рив, бьрчина...

— Гэли бьра, эгэр бэре һьнэки дэрэнг дьчумэ хэвате, ле ньһа р'йа мьнэ дур бу, эз қэрэбэрбанга сьвер'а дьчум. Һэлбэт, аг'а мьн р'е у дьрбе һ'эта ч'йа-йе Қөл мьнр'а готьбу, мьн р'ожа пешьн да сэр we р'е чум, һа чум, р'ева мьн га жи авдан, альф кьр, дьса дэстбь щэ'дандьна р'йа хойэ нэнас кьр, т'ирен-ще шэмс иди зува п'энще хвэ авитьбунэ сэр к'өрси, ньшкева дэ қэрэқоле диwane пешийа мьн бьр'ин, чэнд пьрс данэ мьн, мьн кэ наве аг'е хвэ да, наве мьн у баве мьн ньвисин, т'эмэкэ зор данэ мьн „Эгэр тэ гьртияр'а хэбэрди, нин у тыште майин бьди wan, эме тэ т'эви wanкьн, тэ жийе бьк'эви р'ожа wan“. Мьн э'рэба хвэ ажот һатьмэ һьнда ч'йае Қөл, р'асти жи тэ гали ч'йер'а дьнһер'и, алийе майин дьһатэ к'эвше, эw бона мьн э'цевэкэ нэбинайи бу, ле мьн ньзан бу,

вәки әв чьма қол буйә. Ль р'аста бьнәт'ара ч'йе сәкьним, мьн кәла дьле хөр'а ль ч'йе ньһер'и, вәки һьнәк бь мәр'а хөлийа сәр кәвьра веда давежьн, һьнәк бь чиве һәстьни кәвьра дьқәлешьн, тиш—тиши дькьн, һьнәк бь чакуч'а кәвьра бона чекьрьне дькьнә һьзаме у һьнәк веда давежьн, бьнәт'ара ванда мер щергә йәко—йәко сәкьнибун, бьһя мерада жьн жи бь ви щур'әйи сәкьнибун, мере пешьни һьнда кәвьра, кәвьрәк һьлдьда дьда йе пәй хвә, ви жи дьда йе пәй хвә у мәрьве к'отасийе кәвьр дьда жьна пешьн, ве жи дьда йа пәй хвә у бь ви щур'әйи жьна пашьн кәвьр давитә ә'рәбе, мьн жи ль ве хәвата ванә гәләки гьран дьһер'и мәһ'т'әл у шашмайи дьмам. Бәр ч'ә'ве мьн кәвьр жь дәсте мерәки к'әтә ә'рде, бона әгләбуна хәвате, әскәр әв да бәр зоп'ә у қондаха, әв һақаси к'әта, вәки иди нькарбу жь ә'рде р'абуйа, бона к'әтана ви мерьки нә мера у нә жи жьна хәбәр нәдан, дьһатә к'әвше, к'е кә хәбәрда, әв жийе бьк'әта р'әжа ви. Әв зәлм у щәфае әскәре диwane дьһани сәре сьргунийа, фькра әз дьдә'фандьмә һәйло гөнде мәйи 30—35 сал бәре дәрмдаг'кьри, нава ван мьталада әскәр кьрә қир'ин, вәки ә'рәба тә т'ьжи буйә, бьщәһ'мә, һәр'ә! Әз ль га хөрйам, ле р'екә майинр'а чум, һьнәки пешда чум, мьн дит бәр дәве бә'ре чөхөрәда бьр'ә чадьр вәгьртинә, ле бәһнисанәк вьр нә дьһатә к'әвше, мьн жь тьрса һокьрә га, зу чум жь әскәра дәрбаз бум, р'ева ч'ә'леда се ә'рәбә р'асти мьн һатьн, жь вана йәки гот:

— Хорто, щара пешьнә, мә тө дити, т'әзә һати әре?— әме паше һәвр'а бьвьнә нас.

— Бәле,— мьн гот,— р'әжа пешьнә әз һатьмә, әзи нәбәләдьм, бь щур'әки һатьм гьһиштьмә вьр.

Вана мьнр'а гот, вәки „төйи хами, һьнда ч'ем бьсәкьнә, әме бен бьгьһижьнә һәв, әме кәвьра р'окьн у щара дөда һәр'ьн биньн“. Әз ванр'а р'азибум щийе, кә ван готьбу, сәкьним, мьн га бәрдабун, дьч'ерйан, дәмәкә хөрт шунда һатьн гьһиштьнә мьн, әв у гае ван

һнәки һесабун, ван ви вәхте һесабуне дәрһәқа вар-
га сьргунйада гәләки һәвалдан, ле мьн қәт хвә бәр-
нәдьда у дәрһәқа веда т'ө тышт нәгот. Вана һа гьли
бәр мьнр'а давитьн, ле кәвьри һ'ышк бу, ав же дәрнә-
дьк'әт. Ван әз дамә сәрвахткьрьне, вәки бьнһер'ә
чь тиньнә сәре хәлқе к'өрд. Әв дәста зә'ф—зә'ф 5—6
мәһа бәр ве хәвата гьран тәйах бьдә, ве шунда тә-
лақр'әше дәстәкә майин биньн, ван вәр'ейи ве дьне-
кьн, у... Дә иди әв чәнд мәһәбун әм ә'рәбәчи т'әвайи
дьхәвьтин, мьн дит, вәки әв жи мәринә мина мьнә
фәқирьн, хенци чәнд қөрьша, нанозько дьхәвьтън.
Вана мьнр'а дәрһәқа ве варгеда һур гьли готьн, вә-
ки һнәки дури чадьра дарәк нькандьнә, вьрда гись-
нәки щот дардакьрьнә у сьве шәвәқе бь һәстьнәки
ль гисьн дьхьн, вәки сьргуни һ'ышйарвьн, зәнгьле
сьсйада жьн у мер бь щергә бәрәви бәр чадьра дьвьн,
әгәр бь сәвәва башқә-башқә йәк дәрәнгик'әвә, һақаси
дьк'өтън, чәва мәйт' ә'рде дьминә. Бь сальха р'оже
15—20 нәфәр йе бьн кәвьрада дьминьн, йе жь бьр-
чибуне, нәхвәшйие, бет'ақәтие ,ледане жь вә'дә зутьр
дьмьрьн, әскәр мәйт'е ван ә'рдер'а дьк'ышиньн, дь-
вьнә сәр кәндале бә'ре, кәвьра стуйе ванва гьредь-
дьн у давежьнә бә'ре. Бь сальхе готийа харьна ван
нә т'ө тыштә, һнәк ава масийа, левә нан, навр'оже
масики нивк'әланди, қуч'ә нан, шив жи ноли таштейә.
Дә, вәрә бәләнгазно бьжин. Мьн бь хвә чәва мер у
өса жи жьн бәр ч'ә'ве хөр'а дәрбаз кьрьнә, жь жар-
буна ван мәрвь дькарә һәстуйе п'архана у мә'змә'з-
ке йәко—йәко һ'әсав бькә, п'ор'е жьн у мерайи көр'-
кьрийә, льбас ле п'әр'ытинә, бәдәна ван те к'ьвше.
Вәхте тә бь сьдқе т'әмьз ль ван дьнһер'и р'әнге мь-
рийа ле дьк'әвә.

— Щарана жьна фәсал дьдитьн у дьготьн „Хорто,
тә ван кәвьра к'өда дьви, лазьми вә чьнә?“ Мьн
дзькава бь к'өрди щава ван дьда, вәки Измира ве-
ранда авайа чекьн, соқақе ве сәл дькьн, бь гьлики
ви мират'е шәһәр бь һ'әсаве вә шен у бәдәв дькьн.

Дъвежън:— „Ах, Измър, Измър, дөвлөтә тә чь тинә сәре мә жара! Бьрако, тә нькари дьр'яа хөдедавә, сь-ве һьнәк нан мәр'а бини, йане жи щаве бьдә к'өрда, бьла мә жь ви һ'але нәмьрьнәжи хәлазкьн! Бьрако, тә к'өрди?“ у гәләк пьрсе майин дьданә мьн. Ле мьн зә'ф фәсал щавә ван дьда, ле гавьре әскәр өсә сәр ванр'а сәкьнибун, тә нькарбу т'ө имдад бьда бьрин у хастьне ван. Қәрәз, әв зөлм у қәһра, кө we варга сьргунийа дьвә, т'ариқа мәрьвайеда т'ө щийа р'асти we найеи, т'әне вәлате Т'урк'иаеда тә р'асти беқануни у нәмәрьвтайа өсә тейи. Аһа бона we йәке жи зә'ф щидә щьмә'та к'өрд ви бажарир'а дьвежә: „Чуйи вәнагәр'ә“.

— Шехзаһьр,— Әлиқөли гот,— әвә йәка мьн т'әхмин си сала зедәтър дитийә, ле ньһа жи щьмә'та мә сьргуни вьр дькьн. Бьнһер'ә, жь ви чахи у һ'әта ньһа бьла йәк бежә сәвьқкьрие мә вәгәр'йайә? Әз бәхте мере чедамә, чьқас жь дәсте тә те нәһельн сьргунийа бьшиньнә we щәһ'нәме.

— Әз пеш һақас мәрьве р'уньшти у бәр т'әмами-йа К'өрдстане бь қәсәме сонд дьхөм,— Шехзаһьр гот,— чь жь дәсте чәте у мьн бе, әз наһельм сьргуники мә бәре хвә бьдә we щәһ'нәма мьрьне. Дәсте т'әне дәнг же найе, ви шөхөлида һәр к'өрдәк у һәр сәрәкәки әл у ә'ширәте мә гәрәке к'ө-мәке бьдьнә мә. У йа сәрәкә вәхтеда щаве бьдьнә мә. Қәсәмвә, қәсәмвә у диса қәсәмвә, сәре мьн we ог'ьреда!... Бьре Әлиқөли, бона ван мә'лумәтиә тәйә қимәтли р'азибуне дьдьмә тә.

Сьве бәрбанге Шехзаһьр у дәста хөва хатьре хвә жь гөндийа хаст у бәрбь ог'ьра хвә чу.

К'ОРДА ҚОМАНДАР ДЪЗИ

Пайиз бу, пайиза сала 1927-йә зәлул. Т'әбийәте иди фәсла хөйә бәдәшәтиә дәрбазкырьбу. Әле к'орда йә к'оч'әр бәрә—бәрә бәрбь гөндә хөйә жь алиһе ди-вана Р'омеда хәрәвкыри дьһатын, к'эзохе хвә чедь-кырын, т'эвдира зьвьстане дьдитын. Хәлқе р'ят һәла һавине һазырийа хвә дитьбу. Дәсте эл у ә'ширәтайә силаһ'кыри эл у ә'ширәт жь қәзийа диғанейә р'әш шәв у р'ожа хайи дькыр, вәки зыраге нәдә щьмә'те. Дивана Р'оме чәва баһаре, һавине, өса жи пайиз у зьвьстана we сале бь фелбази, кө хастына хвә бинә сери, зыраг у зөлл нәдһани сәре щьмә'те. Гөндийә кө қәшәта ви нәдьгһиште, вәки қамч'ур'е (налоге) бьдә, вәк'иле диғане дьготе:

„Тышт навә, чьчах к'әтә дәсте тә, те ви чахи бьди...“ Зерандын, т'аланкырын, веранкырын вә'дәли һатьбу сәкьнандьне, вәлитийа у қаймәқаймтийа хәлқ бь қөрбан у һ'әйран қәбул дькырын, хьзмәта ван дь-қәдандын, п'ыр'и—һындьки п'әрч'ә, шәкыр, кака дь-данә гөндә кө теда дьк'ан һәбун, ле дьрав дәсте к'ор-дада т'өнәбу бькыр'йана, дьраве һәйи жи бона к'ь-р'ина силаһ'а хайи дькырын. Әһли ноли бәре тырсә— тырсә нәдьчу бажара, мәрк'әза қәза у нәһ'ийа. Т'ө кәси хөрщьке т'әркуйә һәспа, бәре га, щанәга, к'әра у ә'рә-ба нәдһнер'и, бе чь тиньн у чь дьвьн. К'орда фьрсәт фут нәдькыр, дьзыкава бе һ'әсав силаһ' у патрон жь әскәр у щәндьрма дьк'ыр'ин, дьбьрнә гөндә хвә. Дәш-ләта Р'оме өса кырьбу, вәки чәва щьмә'т дьвежә гьва „пәз у гөр т'әв дьч'ерә“. Әв йәка бона һәр к'ордәки у т'ьркәки зәһ'мәтк'еш сәрвахти у фә'мдари бу, зань-бун, кө әв сьйасәтиа Р'омейә фелбаз дьреж нак'ыши-нә, we вәлетда диса бьвә фьзьлдумана зөллме. Әһ, гәли бьра, әв „азабун у ә'длайи“ вә'дәлийә, дьхазә ч'ә'ве щьмә'те бьдә сивахкырьне у пәше дәстбь шб-

хөле хөйи р'эш бькә. Эһ, щаньм, чьма вә нәдит, дө сала пешда Р'ома р'эш К'өрдстана р'энгин кьрә мәс-кәне шин у гьри, гола хуне, бажаре мөйи Динарбәк'ьре кьрә к'әләфә, дәвса щәве аве шәһәрда хун дь-к'ьшийа, йәки мина Шехсәһ'ид у һәвалә ви р'о нава р'оже дарда кьрын, бь р'ожа мөйт'е ван дардакьри ма, изна т'ө кәси нәдан, вәки мөйт'е ван дөфьн бь-кьн. Ван беинсаф у бемьрвөта қөт нәвә әв шәһ'и-дана бавитана ч'ә'ләке, һьнәк хөли бавитана сәр. Р'о-ке чөнд ә'ширәте гәлийе Зила гьлийе хвә дькьнә йәк, вәки һәр'ьн жь Динарбәк'ьре мөйт'е мерхаса жь дьж-мын бьдзьын у щики дөфьн бькьн. Гәлбәт, қөдандьна ве мәсәле дьжвар у чөтүн бу, ле ван гьли дабу щьм-ә'те, сәре ван жи бьчуйа, гәрәке әв йәка бьқөданда-на. Чөнд р'ожа шунда сийаре ә'ширәта хвә бәрәваре дьгьһинә бәрәка ч'йәе Динарбәк'ьре, сәр т'опәки т'ьрбәкә бьратиейә мөзьн дьк'ольн, кәвьра жь хөлийе дьбьжерьн, һьнәк кәвьре ч'ук у мөзьн жи тиньнә щәм т'ьрбе, бәрбанга сьве хвә дьдьнә сәре ч'йе, һәспа нә-валәда дьтәвьлиньн, новәдарийе к'ьвш дькьн, р'адь-зен, хәва хвә һьлтиньн у һеса дьвьн. Р'ожа дьне, хеләк жь шәве дәрбаз дьбә, шәһәр дьк'әвә хәва шь-рин, һ'ьщуми сәр дараг'аща дькьн, новәдара дьгь-рьн, дьхәньқиньн. Ниве сийара к'ешьке дьк'ьшиньн, ле йе майин йәко—йәко қөте стуйе мерхаса дьбьр'ьн, дәвса к'әфәна ван нава көлавада дьпеч'ьн, бь вәри-са гьре дьдьн, датиньнә сәр баре һәспайи т'ьжи гиһа у ль һәспа дьхөрьн, қәрәбәрбанга сьве дьгьһижьнә т'ьрба к'оланди, вьр вана бь ә'дәте кал у бава дөфьн дькьн, жь кәвьра дора т'ьрбе дайире че дькьн, дәрә ве дьһельн у гьшк бь һәвр'а дьвөжьн: „— Әм бәр т'ьрба вөйә зийарәти сонд дьхөн, һ'әта жь мә бе, әме һ'әйфа вә һьлдьн! Ирода т'ьрба вә, ве бьвә зийарә-та к'өрдайә һәқ...” Дивана Р'оме сьве пе дьһ'әсә, вә-ки мөйт'е ә'фата т'өнәньн, чөнд нобәдаре ван көшть-нә. Ве йәке к'өрдада дьгьрьн, кө ван дьзийә, ле нь-

карын сэр кәсәки ә'йан бькьн, әв гьре, кә мерхас ле дәфьнкьрьбун, ньһа буйә зийарәта щьмә'те у бь we сонд дьхөн. Гәло, ду ве йәкер'а к'өрде жь Р'ома р'әш бауәр бькьн?

Дәрһәқа we „ә'длайеда“ хәлқе гьшка заньбу у бәр ч'ә'ве хвә дьдитьн, ле кәсәки жь we бауәр нәдькьр. Сәр һ'име ә'ламәтийа дөррәстә һәйи, Р'оме сала 1927-а we һ'ьщуми сәр к'өрда бькә. Шехзаһьр бь we щаве-р'а һәла р'әзи нәдьбу, дьхаст бь чь қимәти бьвә, қә-мандарәки Р'омейи мәзьн саг' бьгьрә, бинә ч'йе, һәр тышти же бьпьрсә у хәрита һ'ьщумкьрьнер'а бьвә нас.

Сәр һ'име щаве стәнди тьрса Р'омейә мәзьн жь Шехзаһьр бу у ләма жи диwane әскәре хөйи п'әе п'ь-р'е ль қәзае Wане, Идьре, Әрдише щәмкьрьбу, wәки һәма дәрба пешьн ль чәта Шехзаһьрхә. Шехзаһьр гәләки дьфькьрә, кә жь дәшта Анадолийе, гәлийе Зи-ла, Ховәсоре, Базиде у щийе майин әса һеса нькарә қәмандар бьдьзә, чьмки әви ван щийар'а нә һақаси бәләд бу, хәйсәте к'өрде ван дәра жи р'ьнд ньзанбу, һ'әзар тышт дькарьбу бьбуйа у бьқәwьмийа. Ле щьм-ә'та к'өрд у т'ьрке қәзае Wане, Идьре у Әрдише Шехзаһьр бь ишьқа ч'ә'ве хөр'а нәдьгәһәст, вана т'ә wәхта Шехзаһьр нәдьфьротьн. Ләма жи wi қьрар кьр, кә әв мәрьве лазьми вийә, әв т'әне у т'әне дь-карә һәрсе қәза йәкеда, бьдьзә, йане бь дәсти һ'ьщум-кьрьне wi дил бьгрә, йани жи щур'әки майин. Шех-заһьр һатә сәр нета хөйә к'әтасие у р'өже чәнд қась-де садьқ дьшинә ван дәра, ле т'ә щаве хере нәдһ'ә-сийа.

Wәхт дәрбаз дьбу, ле Шехзаһьр нәдьгьһиштә мә-рәма хвә. Ду гәләк фькьр у мьталар'а, әв гази Хос-ров, Ә'ли, Ә'т'ар у көр'е апе хвә Шехә'вдьлр'әһ'ман дькә, мәсәле щәм ван вәдькә у дьвежә:

— Гәли бьра, мйна ав у һәwәе мьнр'а қәманда-ре т'аг'бура әскәре Wане лазьмә. Мьн қьрар кьрийә, wәки wә һәрчара бьшиньм у гәманьм, һуне әве сь-партьна фәрз у щавдар бьқәдиньн. Әз заньм, wәки

қомандар нава әскәрда шөв наминә, әв шөвбөһерийа хвә Ване, мала хөда дәрбаз дькә у сьве һе дьчә нава т'аг'буре. Һун һәрчар жи бажер р'ьнд нас дькьн, чәт'ьнайа вә әвә, вәки һун шөв хвә Ванер'а бьһиньн. Вәхте һун чунә Ване, Шехә'вдълр'әһ'ман, Ә'т'ар мала Зәрифа қәрәшьла мәдрәсе р'ьнд нас дькьн, ван дәһ зер'а жи бьдьнә we, бе Шехзаһьр тәр'а шандийә. Һуне шөвбөһерийа хвә мала we у йане к'әләфе дор—бәре мала weда дәрбаз бькьн. Әз бавәрьм, вәки әве к'омәке бьдә вә, вәхте we дәһ зер' стәндьн, әве һәр'ә һәр тьштир'а һ'аливә — мала wi к'өйә, чьқас әскәр чәва р'о у өса жи шөв новәдарийе дькьн, йане жи сьве чьқас әскәре сийарә тенә пәй wi у чәва wi дьвьнә т'аг'буре. Бь гьлики, һ'әта һун we сьпартьне нәқәдиньн, вәнәгәр'ьн. Гьди, гөмана мьн һуньн.

Р'ожтьра дьне, вәхте тари к'әтә әрде Шехзаһьр у лавьк һатьнә дәст у р'уйе һәв, хатьре хвә жь һәв хастьн, лавьк у бәләдчи бәрбь Ване п'ебәржер бун, бәләдчийа һ'әта к'ьр'е феза Ване әв вәр'е кьрьн у һәрчар лавька тәлә—тәл ог'ьра хвә дьщә'дандьн. Әв шөва бәхте лавькар'а, шөвәкә хьмхьмйә тари бу, сәр чәнд һ'әләбийа мәрьва һәвдө нәдьдит. Шехә'вдълр'әһ'ман к'әтьбу пешийе у һәрсеке майин жи дабунә пәй, һа бина хвә дьстәндьн у һа пешда дьчун, дор—бәре хвә дьнһер'ин. Әвана бь чәт'ьнайикә мөзьн гьһиштьнә к'әләфе п'әр'е бажер у тәе бьгота пешдачуьйна ван һьнәки һесабу, ле зә'ф чәт'ьн у тьрс бу, мьрьн һәр дәқә пеш ч'ә'ве ван бу. Әв дәмәке к'әләфәкида дьсәкьньн. We шөве бажар к'әтьбу хәва шьрин, т'әне щар—щара дөнге к'әлба, дике бәрбанга сьвейи қөбә дьһатә бьһистьне. Дәмәке шундатыр лавька дьса дәстбь щә'дандьна ог'ьра хвә кьр, бь чәт'ьнайикә мөзьн әв гьһиштьнә дәр мала Зәрифе, Ә'т'ар, Хосров у Ә'ли қәрәшьли кьрьн, ле Шехә'вдълр'әһ'ман чәва Шехзаһьр сальх дьбун, өса дәри к'өта, р'астә, жьньк жь хәве дәрәнг һ'ьшйарбу, ле вәхте бьһист, вәки әв к'өтана дери шәрте орт'а we у Шехзаһьрә, нәрм гот:

„Һьнәки бьсәкьнә, әз бь қөрбан, әзе ве лә’зе дери вә-
кьм...” We дәри вәкьр, жьньке һөлмә кьр, кә Шехза-
һьр пач’кә, дит нә әвә, хаст пашда вәк’шә, бькә қи-
р’ин, Шехә’вдълр’әһ’ман һәр тышт жер’а гот, we әв
т’әглифи һөндөр’ кьр, әв нас кьр, һатә р’уйе ви у
гот:

— Гьди, бьди хатьре хөде, һ’але көр’е мьн у қи-
за мьнә дәләл чийә? Қәт чь һәйә, чь т’өнәнә, тә т’ә-
нейи, йане һөвалә тә һәнә? Әгәр һөвалә тә һәнә, гази-
ке бьла зу бенә һөндөр’.

Шехә’вдълр’әһ’ман шава пьрсе we да, алие Шех-
заһьр у Сьмбьледа әв сәлам кьр, зер’е шанди бәр
we дани, зу гази лавька кьр, т’өвайи к’әтьнә һөндөр’,
р’уныштын, жьньке Шехә’вдълр’әһ’ман да сәрвахткь-
рьне, нәтьрсьн, паше Зәрифә һьнәки вәбьшьри у гот:

— Әз қөрбана сәре Шехзаһьр у дәста вивьм,
һақаси зор дайә диwana Р’оме, вәки ньһа нә шәв у
нә жи р’о мәрьве диwane пәй мәрийа нагәр’ьн. Wәки
һа һәр’ә, хөде да щьмә’те, ле... Лаво, ньһа һун вәс-
тийанә, бьрчинә ,һьнәк нан бьхөн у паше әме һәвр’а
һөвалдьн.

Зәрифә әлбер’а р’адьвә, хөде чь дабу, тинә бәр
мевана, әв нане хвә дьхөн, сьврә те һьлдане у жьньк
те щәм ван р’удьне. Шехә’вдълр’әһ’ман чь кә Шех-
заһьр готьбу, гьшки пирер’а дьвежә. Әв бәре сәре хвә
бәржер дькә у паше бь демәки гәш дьвежә:

— Гәли көр’е мьн! Дә, вәки нә Шехзаһьр буйа,
дьвә мьн әв сьпартын, чәтын бьқәданда, ле... Сәр
сәре мьн у һәрдә ч’ә’ве мьн, әзе ду хәватер’а һәр’мә
чәнд щийа бьпьрсьм, бе дьвә чь? Лаво, вәр’а һесабун
лазьмә, әз сәр т’әхт щийе вә данайньм, ишә, оләща-
хә, бәлки нәхастики п’әнщәрер’а һөндөр’ ньһер’и, бьн
т’әхт бьнһер’ьн, т’әхте мьни чьқаси бьльндә, бәр ди-
верда щийе вә дайньм, вьр р’азен. Малхәрәве ме-
ре мьн, вәхте әв авайи чекьр, дәрики ч’ук пышт ди-
верда һишт, вәки вәхте дьжмьн сәр мала мөда бь-
гьрьн, дькарә пьч малева дәре у шава дьжмьн бьдә.

А һәлә вәрһн бһн т'әхт бһнһер'һн, дәри әвә, мһн тһр-са хвә чһл—чоп алийе дәрвава дайә бәр, әгәр .. ина накһн, йәк т'екәвә бһн т'әхт, зһрзе вәкә у һөндөр'ва дери вәкә, һуне ви чахи бһзанвһн, әз р'астьм. Ч'ә'-ве мһн бһр'ьжһн, мһн дәрһәқа ви дәре хөда Шехзаһһрр'а нәготийә. (Ә'ли ә'лбер'а дьк'әвә бһн т'әхт, зһр-зе вәдькә, дери бәрбь хвә к'аш дькә, дәри вәдьвә, па-ше дьгрә).

Лауьк вәстийабун, ванр'а һесабун лазьмбу, сь-ве на дөсва ван һе дькарьбу дөстбь қөдандьна сьпар-тьне бькьра. Ә'ли дьк'әвә бһн т'әхт щийа датиһә, һәр-чар дьк'әвьнә нава щийа, иди сьвә р'он бубу, сә у гөр һәвдө дьһатьнә к'ьвше, жьһьк ванр'а фьравине, нав-р'өже датиһә, хатре хвә лауька дьхазә, дери сәр ван-да дадьдә у бәрбь шөхөле хвә дьчә. Лауьк диса жь-һьке бауәр накһн, йәк дәре пьштер'а дьчә дәрва, на-ва к'әләфада к'ешике дьк'ьшинә у сьсе жи р'адьзен, бь ви щур'әйи һ'әта бәрэваре р'һнд һеса дьвһн у па-ше дәрәнг—дәрәнг жьһьк те дери вәдькә, иди һәһелә әу р'авьһн, һин у аве дьдә ван, һ'әта тари дьк'әвә ә'р-де, әу һе жь бһн т'әхт дәрдьк'әвьһн, әу мина мәрьве бьрчи ль жьһеке дьһһер'һн, вәки әу мьзгинәке бь-дә ван. Хосров дьчә дәрва ль дорбәре малә дьһһер'ә, ль к'әләфе к'еләка мала һе мезә дькә, дьвинә кәсәк т'өнәнә, те һөндөр', щәм һәвала р'удьне, жьһьк бь бә-шәрәкә хаш ван дьһһер'ә.

— Гәли лауька, әз ог'бра Шехзаһһрда дькарьм сәре хвә бьдьм, ах у оф жи накьм. Әз иро һьһәки хә-вьтим, ле сәбьра мьһн нәдьһат, мьһн дьхаст сьпартьһн у һивикьрьна көр'е хвә зу бьқөдиньм. Әз чумә гәләк щийа, мьһр'а һәв нәһат. Мәрк'әза шәһәр, һьһда ди-ванхана вәли, әз р'асти жьһәкә пир һатьм, мьһн у һе зуда һәвдө нас дькьр, вәхтәке хер у шәр'а мә йәкбу, мьһн гәләк щара к'омәки дьда һе, һе жи алийе хөда чь лазьмбу дькьр, ле әвә дәстәнгә. Мала һе һьһда диванханейә, әу һәр кьрьһәкә ван дьһ'әсә, чьмки щарана қөмандар у қөльхчийе диванхане гошт дьк'ь-

р'ын, дьднэ we, эw жи ванр'а хөрэк че дькэ, һнэк жи wer'а дьминэ. Wэхте харьна нин, чэwa qомандар, qольхчи у оса жи щэндьрмэ дөрһөqа кьрьне хwэйэ р'оже, фэрмана wэли у диwane һэвр'а һэвал дьдн, жьньк жи дьбһизэ. Wэхте эм т'эвайи чунэ мала we, we чай һазьркьр, һэла мә ист'эк'ане бэр хwэ т'эмам вөнэхарьбун, шьр'—шьлп се щэндьрмэ у дө һесаwьле диwаихане мина мала хойэ арьзи к'этьнэ һөндөр', чөид гьрфангө гошт данэ жьньке у т'уш мьн ньһер'ин, тэе бьгота ван дьготэ жьнке, эва пира к'ийэ? Жьнька һэвала мьн, хwэ онда нөкьр у гот: “— лап архайинвын, эва пирька, хушка мьнэ qьйамөтөйэ, чэwa һун ит'бара хwэ мьн тиньн, оса жи we....” Бу т'иqө— т'иqа щаһьла, хастьн дөрк'эвын, йэки гот: „— Мөт'е иро шөхөле мьн гэлөкэ, эз гэрөке бэр эваре бьвьмэ qөрөwьле мала qонандаре белуке у сьве ван чаха, аншах бем, хөрэк гэлөки һазьр бькэ, wэки эз һнөки жи бь хөр'а бьвьм....” Ду готьна wir'а, эз гэлөки шабум у мьн дьле хөда гот, wэки һеди—һеди дьгһижьмэ мөрөме. Дө, лазьмбу мьн qөнщикэ мөзын жьньке бькьра, чэwa дьвежьн бь п'эра бьк'ьр'ийа, wэки шөхөле мьн дузкьра. Бь к'өн мьн готе: “— Хушке, qөт һ'але тэ чийэ, тэ эз биркьрьмэ, чьма нае мала мә? Йэqин тэ эз иди жь бира хwэ авитьмэ, навежи хушкөкө мьн һэйэ, саг'э, йане мьрийэ?

— Дө, эз чь бежьм, — жьньке гот, — wөлөһ, мьн тө бир нөкьри, һа мьн дьхаст тө бьдитайи, ле фөсал нөдык'өтэ мьн, чьмки эв qомандар, эскәр, щэндьрмэ у һесаwьл чьчах дьле ван дьхазэ, тенэ мал, ванр'а хөрэк чедькьм, дьхөн у дьчьн. Эз жи бь we qольхкьрьна ван, дьһа р'аст нанозькө дьжим, тө qөр'ьшэки кор надьнэ мьн. Һ'але мьн алиие п'эрада п'акбуяа, чьма мьн ванр'а бөрдөстити дькьр. Тө р'аст дьвежи, гэрөке бьһатьма, ле.

— Һани ван һөрдө зер'а һьлдэ, — мьн готе, — хөр'а хөрщ бькэ, чьчах к'өтэ дәсте тэ, те бьди, нөк'ө-

тә дәсте тә жи, была мина шире дйа. тә, ль тә һ'әлал-
вә.

— Хушке, — жьньке гот, — зә'ф гәләкә, барә тә
чәнд п'ақылот у мәщықи быда мьн, нә кә зер'. Әз фә-
қири хөде, әзе паше дәйне тә к'ө биньм быдьмә тә, һа-
ни һьлдә...

— Хуч'е, — мьн готә, — дә, тә зани әз дәргәва-
на мәдрәса қизамә, хөде жь бәр дәсте баве қиза кем
нәкә, һәрәк һьнәк п'әрә дьдә у хушке, хенци тә, әз
шайиша т'ө тышти нақьм. Қизәкә к'өрд мәдрәседа дь-
ханд, һ'өсөлләмәләк бу, р'оер'а дьгот дәрнәк'әвә, әзе
дәрк'әвьм. Чәнд мәһа пешда, р'оке баве we дьзи, һа-
тә щәм мьн, мә гәләки хәбәрда, жь һәвалдана wi һа-
тә к'әвшә, wәки әw сәр қиза хwә шыкбәр буйә, дьтър-
сийа һьнәкар'а бьр'әвә, намуса wi ә'рдехә. Wi мьн-
р'а гот, wәки “Тә дәwса дйа мьни, һапи ван чар зер'а
һьлдә, мьқатийә р'ьнд қиза мьн бькә, нәһелә дәрк'әвә
дәрва, гәдә—гудар'а хәбәрдә, чьчәх мәрьве мьн һат,
wi чәхи қиза мьн бьсперә wi у..... Велийа мьн, йәқин
тә жи бьһистийә, әw Шехзаһьрә, чийә, р'о нава р'о-
же дак'өта сәр мәдрәсе, һьлда р'әванд, қөрәз... Шө-
көр, ньһа һ'алә мьни башә, ле мьн заньбу, wәки дәсте
тәйи тәнгә, анщәх фьрсәнд к'әтә мьн, әз һатьмә щәм
тә, хушка тә корвә. Омьда мьн, әм иди нә йе мераньн,
wәки һәр'нә мер, ә'мьр дәрбаз бькьн. Әз пир, тә пир,
wәләһ бина мә жи т'әне дәрнайә, нә қәwьме тә һәнә,
нә жи йе мьн, wәки әм щәм ван бьмьрьн, саһ'абийә
мә бькьн. Демәк, т'әне әм һәрдә дькарып саһ'абийә
һәвдә бькьн. Тә саг'ви, әп'ещә п'әре мьн һәнә, әзе һь-
нәк п'әра жи бәрәвкьм, саләке, wәй—wәй салнивәке
щунда әз у тәйе ль Стәнбуле у йанә Анқәре хөр'а к'о-
зәхәки бьк'ьр'ьн, әме һәр'нә wьр, бәләки әм wьр жи
хөр'а хәватәке бьвиньн, бьжин һ'әта р'ожа мә пер'а
гьһишт.

Жьньк бе һ'әсав шабу, р'азибун да мьн, ньзаньбу

чь бькә, кӧ бьн қәнщия мьн дәре. Мьн әв р'ьнд к'ьшандьбу зьмане наре, гәләк шәрт у тыште қәнщ жер'а дьгот, бә'са сесьд зер'и у гәләк хьшре зер' у зив дькьр, чәва дьвежьн мьн кьрьбу баг'—бостан, һ'ьше жьньке бой п'әра фьр'андьбу. Шабуна жьньке әрд у ә'сманда щи нәдьбу, әв жи дьфькьри, вәки қәт навә Зәрифә 15 сала мьн мәстьрә, мьрьне, әв зер'е мьн-р'а бьминьн... Мьн қәй әв жь фькьра һ'ьшйар кьр у готе:

— Дийа мьн, һәсаһьла дәрһәқа чь новәдариеда хәбәр дьдан, һәла новәдарийа диwanхана вәли сәр-вахтийә, ле әв чь қӧмандарә, кӧ we к'ешька ви бь-к'ьшиньн?

— Чьма тә нәбьһистийә,— жьньке гот,— әз кор-вьн, йәқин тә нәдитийә, тӧйә хәватейи, диwanа Р'оме ордикә гәләки мәзьн анийә, дури бажаре мә дайә сә-кьнандьне. Бь сальха қӧмандаре we мина дөвәкийә, һақас чин сәр мьла у п'есира шинә, иди нәвежә. Сь-ве зу дәһ—данздә әскәр ви дьвьнә нава ордийе у эваре тиньнә мал, шәве жи се—чар әскәр қәрәһьли-йа ви дьк'ьшиньн, вәки дьжмьн сәрда нәгьрә у зьра-ре нәдә ви. Мала ви гәләки дури диwanхана вәли-йә. Бь қәвата әскәр сурәкә йәса бьльнд нава чәнд р'ожада дора мала бир'а к'ьшандьнә, чәва дьвежьн дәнге дика нагьһижә сәре we. Бь сальхе қӧмандар у щәндьрма, диwane диса һ'ьщуми сәр к'ӧрда бькә, к'ӧрдно, бәләнгазно, сәре wan қәт жь щәнга Р'оме хәлаз навә. Гьва әви қӧмандари гьли дайә диwane, вәки чь қимәте дьхазә бьвә, гәрәке сәре ви гәде к'ӧрд, ньзам чь гәдәйә, ле навә ви щарна дьдьн, дьвежьн Шехзаһьр бьбьр'ә у бинә, йәне саг' у бьрин-дар-бьгьрә. Ле һ'әйфа ви хорти, бь сайа һ'ӧкӧме әви хорте к'ӧрдә, дьвежьн, вәки вәлат стәқьр'ийә, кәсәк хәтьре кәсәки нак'әвә...

— Хӧдана мьн,— мьн готе,— дьр'ийа хӧдедавә, вәхте чуйине, әм т'әвайи һәр'ьн, бәлки ви қӧмандари бьвиньм, һәла бьнһер'ьм чьто чине ви һәнә, қәт

мьн чин нэдитьнэ, бе лайици пэсьнандьна тэйэ, йане на?

— Зэрифэ щан,— we готэ мьн,— лэз нэк'эвэ, хөрэки назьрэ, лауьк была бен, нин бьхөн у паше эме т'эвайи жь мал дэрэн. Хушка мьн, һьм те гөн бьди хэбэрдан у бэрзэгийя қомандара, щэндьрма, һесауьла, бэхте тэр'а бэлки эм р'асти қомандар жи бен. Эгэр эм р'асти ви нөһатьн, эзе те бь т'ьмтела мала ви, һесара дора малейэ т'эзэк'ьшандир'а бькмэ нас, п'ор'е тэй биз—бизивэ...

Зэрифэ һэвала хөр'а р'ази дьвэ, дьминэ. Дэ, жьнын жь һэр тышти хэбэр дьдьн, р'ожа хуэ көрт дькьн. Э'сьре фьрэ уөкэ дөһ нөфэр қомандар, щэндьрмэ у эскэр дьк'эвьнэ һөндөр', сэр у ч'э'ве хуэ қөнц дькьн, пире сьврэ уөкьр, ван мина гөре зьвьстанейэ бьрчи, һ'ьщуми сэр сьвре кьрын, нан дьхарьн, щарана жи йэки лақьрди дькьр, йе майин гьшк пе дьк'ән-йан, ле вана тыште зедэ хэбэр нөдьядан, пире эп'ещэ гошт кьрэ нава чар нане лош, печ'а у гот:

— Лауо те дьгот эзе ишэв бьвьмэ новэдаре қомандар, дьвэ шэв бьрчиви, һани, мөт'а те бона те назьркьрийэ, эз қөрбана тэмэ, бирнэки, һа?

— Мөт'е — һесауьл гот,— зэ'ф р'азимэ, тэ мина де хэмхөри.

Хелэкэ хөрт шундатыр, хенщи һөрдө пира, кэсэк малда нөма, диса эу к'этьнэ һөуалдана шьрин, дэрэнг—дэрэнг хөдана мале гот:

— Зэрифэ, дэрэнгэ, р'авэ эм һөр'ьн, бэлки қомандар жи бе, гази бэхте хуөкэ.

Дэмөке шунда, һөрдө пир жь мал дэрк'этьн, һеди—һеди бэрбь мала қомандар дьчун, Зэрифэ бь ч'э'ве мыштэрийя һ'эму щи, дор у бэр, бэр ч'э'ве хөр'а дэрбаз дькьр, ле қомандар навинэ у паше тенэ бэр к'уч'а, кө бэрбь мала Зэрифэ дьчэ, дьсэкьнын, тенэ дэст у р'уйе һэв, хатьре хуэ жь һэв дьхазьн, һэр кэс бэрбь мала хуэ дьчэ.

Зэрифэ эв һ'эму тышт щи бь щи, бе мук шашкь-

рын гъли кър, ани бэр ч'э'ва у диса вэгэр'ийа сэр меване хойя, кó щида бубунэ һэйкэле гóндариейэ зенди (һэлбэт, тыштэки э'щевмайине we йәкеда т'онэ бу, кó к'олфөта пир алийе биранинеда аqаси сэр хwэ бу, чъмки эw нав гэлэк дөрөще хөвлөда зува qал бубу).

— Демэк, гэли лавька, мьн мала wi р'нд бэр ч'э'ве хөр'а дәрбаз кър, дәрвазэки мэзын суре хьстьнэ, һесауьлэк бэр дери дьсэкьнэ, йэк пышта хени, ле йе сьсийа дора хени дьгэр'э у һа дьчэ щэм йе пыш мале, паше вэдьгэр'э щэм йе бэр дери, алийе дәрва жи һайя, ле алийе һондөр' нькарьм бежым. Дә, шәһәре кэвьнэ, р'астэ, әскәра пеш мале, пыш мале, алийе ч'әпе у р'асте жь кэвьра т'эмьзкьрьнэ, буйя р'екө ч'ук, ле дор бәре авайе wi т'әмам к'әлэфәнэ. Гэли көр'е мьн, к'омәкийа мьн һаqасэ, әгәр дьхазьн һун жи һәр'ьн, бь ч'э'ве хwэ р'нд бәләд бькьн.

Хосров у лавька р'азибун данэ Зәрифә, ван we шәве бь сальхе жьньке тәлө—тәл чунэ wьр у мала qөмандар дитьн, һ'әму qөл берийе wer'а бунэ нас у we шәве жи хатьре хwэ пире хастьн, бәрбь дәсте ог'бра хwэ щә'дандьн, р'ожа сьсийа гьһиштьнэ дәсте, чь бьһистьбун, чь дитьбун гьшк Шехзаһьрр'а готьн. Шехзаһьр ә'нийа һәрчар зьлама р'амуса, р'азибун да ван у гот.

— Пирька Зәрифә, тó дйа мьн кьрьви! Тә ве щаре жи дәсте көр'е хwэ жь бьн кэвьр дәрхьст. Ә'фәрьм тәр'а, дйа мьн. Гэли лавька, қал у баве мә wәхтеда готьнэ, wәки „Мәри гәрмә—гәрм һәсьн дьк'отэ у чь дьхазьн же дькари чеки, ле wәхте сар бу, иди жь һәстьн нькари тыштэки чеки“. Әм гәрәке нава чәнд р'ожада we хастьна хwэ биньнэ сери, чъмки эw йәка бо на мә у мьлөте мә зә'ф тыштэки фәрзә. Һола мә һатйә бэр к'ашо, фьрсәнде фут нәкьн, лехьн. Гэли лавька, ве ог'бра мәда мьрьн жи дьвә һәвә, ле әв сәрийа we ог'редайә, дьвә qәт тыштәк жи нәвә, әм һеса бьгьһижьнэ мәрәма хwэ.

Р'ожа д'ош'еме Шехза'һр жь д'еста х'в'е газ'и си
ща'һ'ле ч'э'ва д'ь'в'еж'ьн хал'че, бав'че д'ьк'э, на'ва ван'да-
бун Шех'э'вд'ьлр'э'һ'ман, Э'т'ар, Э'ли, Хос'ров, һ'эвр'а
г'эл'эки һ'эвал д'ьд'ьн, в'эки ч'э'ва с'эр мала қ'омандаре
т'аг'бура Р'омей'э ль Ван'еда б'ьг'ьр'ьн, ви саг'э—саг'
бин'ьнэ д'эсте, ви э'в дан'э с'эр'вахтк'ьр'ьне, в'эки анах-
тара с'ёр'а қ'омандаре Р'оме иди щ'эм ший'э, э'ве к'ь-
лите в'эк'э у һ'эр т'ьште бо'на ван we э'й'ан'в'э. Д'э, э'в
ч'энд сал'бун, в'эки Шехза'һр Ван'еда д'ьханд, бажер-
р'а б'эл'эд бу, һ'эму к'уч'е we нас д'ьк'ьр'ьн, зан'ьбу к'и-
жан ди'ванхана д'эвл'эте к'э щ'и буй'э. Шехза'һр э'ла-
ми ф'эдайа к'ьр, в'эки х'в'е жи д'ьхаз'э т'эви we д'эста, к'э
д'ьч'э қ'омандар б'ьд'ьз'э, б'ьв'э. Һ'эвалб'энде д'эсте г'ьшк
б'ь чуй'ина ви'р'а н'эр'азибун, ле да зора х'в'е у э'в да-
нэ қайил'к'ьр'ьне.

Һ'эвалб'энде д'эсте хаст'ьн, в'эки р'ожа сеш'эме д'эст-
б'ь щ'э'данд'ьна ог'ьра х'в'е б'ьк'ьн, ле Шехза'һр б'ь ван-
р'а р'аз'и н'эбу у ван д'ьд'э с'эр'в'эхтк'ьр'ьне, э'в р'ожа
сеш'эме т'ов'эдар'э, т'э в'эхта т'э ог'ьра нащ'э'дин'э. Ван
д'ьд'э бав'эрк'ьр'ьне, к'э в'э бир к'ьрий'э, в'эки м'ьн һ'эта
һ'на р'ожа сеш'эме с'эр н'эйарада н'эг'ьртий'э у наг'ьр'ьм
жи, хен'ци в'эг'эр'анд'ьна с'ьргунийа, э'в жи м'эщ'бур'ьм;
ч'ьмки на'ва р'ож'экеда д'ьв'э н'эйар с'ьргунийа б'эрд'эст
д'эрх'ьн. Б'ь саль'ха, в'эхте баве Шехза'һр һ'эрд'э б'ьра
һ'ини авит'ьна г'олла, с'йарбуна һ'эспа, г'ол'эшг'ьрт'ьне
д'ьк'ьр, б'ьре ви Шехус'ьв э'в сеш'эме с'эр стуй'е һ'эспе-
да анибу харе. Ду we й'экер'а, ви р'ожа сеш'эме к'ь-
р'ьбу д'ьж'ьм'ьне х'в'е у we р'оже т'ьшт н'эд'ьк'ьр.

Д'эсте у с'эр'экване we, э'в ш'өх'өле х'ойи һ'э'рм'этли
у щав'дар һишт'э р'ожа чарш'эме. Шехза'һр у һ'эвал-
б'энде д'эсте иди ш'эрт у ш'ьрут, қ'э'ш'ьл у қ'ьрар дан'э
һ'эв, в'эки д'эст'э ч'ьч'ах д'эрк'э'в'э, к'и'жан р'еда һ'эр'э,
ч'э'ва б'ьг'и'ж'э бажер, һ'эспе сийара к'э б'ьд'ьнэ с'эк'ьнан-
нанд'ьне, қ'эр'э'ш'ьл к'э б'ьс'эк'ьн'ьн, си һ'эвалб'энде д'эсте
у Шехза'һр к'э'р'а тек'э'в'ьнэ ш'өһ'эр, ч'э'ва һ'эр'ьн б'ьг-
һи'ж'ьнэ мала қ'омандар, на'ва к'э'л'э'ф'е дор—б'эре мала
қ'омандарда б'ь ч'энд тиша б'ьс'эк'ьн'ьн, к'и к'э у й'е

майин. Ле гело бона дэсте қэзийа мэзын нинбу, wэки к'идэре эскэре т'аг'буре сэкънибу, wi қолида бьк'эта шөһэр? Шехзаһыр лавьк данэ сэрвахткьрьне, wэки к'идэре т'аг'бур сэкънийэ, эw дэрэ бе қэзийайэ, чьмки кавран, мэрвь, щэндьрмэ у йе майин wьрр'а начьн у найен. Кэсэк төрьш накэ wьрр'а дэрбазбэ, чьмки р'оже дэсте эскэр сэр ван р'йа дьбьр'ьн, чуйин у һатьне қэдэхэ дькьн, wэки щьмэ'т ньзанвэ чьқас эскэр wьр щэм буйэ , чьқас пөйайэ у чьқас сийарөйэ, чьто щур'э силаһ'е ван һэнэ, кө дэрһөқа we йөкеда ө'ламөтийе нөдьнэ к'өрда. Һөвалбөнде дэсте бь готьна Шехзаһьрр'а р'ази дьвьн.

Шехзаһыр мэрвьөки садө бу, wi тыштэк жь фөда-йе хwө вөнөдышарт, заньбу кэсэк wi нафрөшө. Wөхте wi дьхаст дэстбь шөхөләки бькө, бь қөмандаре дэсте хөр'а дьк'этэ р'а у шевьре, һ'эта һөвр'а қайил нөбуна, wi дэстбь we мөхсөде нөдькьр. Ле wөхте Шехзаһыр т'өви дэсте ч'ук дьчу сьпартьна бьқөдинө, йане бь хwө нөдьчу, сьпартьн дьда дэста, һөвалбөнде дэсте гьшк бь wi шөхөли дьһ'өсанд. Дө, йөк йөкир'а дьвежө. wэки р'өқөма чөта wi дьгһиштө дөһ һ'өзар мэрьви, мьнк'ун нинбу һэр мөсөлөке дөһ һ'өзар фөдайи пе бьһ'өсанда. Wi қөмандаре дэста бь һ'але шөхөлва дькьрө нас, эгэр лазьмбуйа, ван жи фөдайе хөр'а дьготьн, we чөта вийө бьлө'тда т'эрбийөтдари у һинкьрьна эскөрийө һөқ дьһатэ дэрбазкьрьне. Қөмандар, қөмандарийа хwө дькьр, фөдайа жи фөрман бе хөбөрдан дьқөданд. Р'астө, Шехзаһыр мэрвьөки садө бу, ле дэрһөқа шөхөл у кьрнеда бөндөки сөрт бу. Эw мөсөлө у пьрс һөбун, кө хенци дөwсгьртийе wi, кэсэк пе нөдьһ'өсийа, ле wөхте қьрар дькьрьн, wэки һ'ьщуми сэр фьлан щикьн, һе дьготьнө қөмандаре дэста. Аһа лөма жи т'ө'лим у т'эрбийөткьрьна эскөриө чөта wiда һөбу у зор бу.

Шахзаһыр бөри щө'дандьна ог'ьра хwөйө һ'өрмөт-ли, сьпартэ дөwсгьртийе хwө, wэки һ'өвт дэста фьлан р'оже бышинө фөза Wане, ле қөwата п'ьр' бьла алийө

бьнэт'ара бажервэ, чьмки дэстэе шиалида бьк'эвэ бажер, была чэнд тиш фэдаи жи жь вана дурвьн, т'эвгьредана ван была т'эме нэвр'а нэвэ, вэки дьжмьн ишэ—олэщэхэ мэ п'эр'ишан нэкэ. Бь гьлики, сэр мэ у дэсте майин гозрöлахвьн, вэки дьжмьн нэгьнижэ мэрэма хвэ.

Бае Арарате нэрмьк ль п'еше хвэ бубу меван. We шэве бь дэрк'этна стеркар'а Шехзаһьр у дэста хöйэ ч'ук дэстбь щэ'дандьна ог'бра хвэ кьр. Дэсте шэв ог'бра хвэ дыщэ'данд, ле р'о жи щийе бегэзийа-да неса дьбу. Бэлэдчийе дэсте жи гав у сэх'эт пешийа дэсте дьчун у сыпартыне хвэ дьрэдандьн. Сэр н'име э'ламэти у бэ'се бэлэдчийа дэсте чэнд щара р'йа хвэ гöһэст у щийе бе қэзийар'а чу. Р'ожа сьсйа бэрбанга сьве, we хвэ гэли—гэбозе бьнэт'ара Ванер'а гиһанд, we р'оже н'эта эваре тари, дэсте вэ'де хвэ шыкэвта гелида дэрбазкьр, ле бэлэдчи мина долаве дьчун у дьһатьн, щаве хере дьданэ Шехзаһьр. Шехзаһьр дэһ лавька шьр дьһелэ у хатьре хвэ жь ван дьхазэ. Бэлэдчи диса дьк'эвьнэ пешийа дэсте, бэлэдчийе пешийе т'эме щав дьда бэлэдчийе ду хвэ, ван жи сьра хöда щав дьда Шехзаһьр, кө қэзия т'öнэ, бь ви щур'эйи ниве шэве, дэстэ хвэ п'эр'е бажери жеринр'а дьгһинэ, һьнэки нава к'элэфада неса дьвэ, һивйа дэнге дикайн ниве шэве дьсэкьньн, дэмэкэ хöрт шундатыр Шехзаһьр т'эхмин дькэ, вэки бажар иди к'этийэ хэва шьрин, эв дэста хвэ сэр шэш щийа п'арэвөдькэ, пжа ве щаре эв у Хосров дьвьнэ бэлэдчи, эв хелэке пешда дьчын, дьсэкьньн, дьвиньн тыштэк т'öнэ. Хосров дьчэ щаве дьдэ тиша, тен дьгһижьнэ Шехзаһьр, наше Шехзаһьр у Хосров диса пешда дьчын, а бь ви щур'эйи дэстэ хвэ бь к'элэфе пыш мала қöмандарр'а дьгһинэ у хвэ вэдьшерэ. Шехзаһьр бь щур'эки һэсара пыш мала қöмандар дьһер'э, наше хелэке дьсэкьнэ у дьвинэ мэрьвэки силаһ'кьри те щэм йе пыш малс, паше мьне дьвэ, хелэке шунда диса те к'ьвше, һэла щарана жи пер'а хэбэр дьдэ у диса дьчэ.

Шехзаһьр хеләкә хөрт ван дьһер'ә, паше әw у Хосров щийе хwә дьгөһезьн, зә'ф чәтһн, ле бь һ'аләки гьран, дьчһнә нава к'әләфе пыш мале, дьвиньн, кә қәрашьле бәр дәрwазә дәре ч'укр'а һа дьчә һөндөр'е һ'әйате, һа дәрте, щарана р'асти йе дора хени дьгәр'ә те, бь һәв ша дьвһн, щыг'аре дьдһнә һәв, диса һәв дь-қәтһн, һәр кәс борще хwә дьқәдинә. Һәр тьшт бона Шехзаһьр ә'йан дьвә. Әw аләма дьле хәда дьфькьрә, wәки әгәр дәста мә қәрашьле дор мале бьгьрә, әме бьгьһижьнә мәрәма хwә, йане на? Шехзаһьр у Хосров бь чәтһнайкә мәзьн тенә щәм һәвалә хwә, һьнәки бина хwә дьстиньн. Шехзаһьр бь демәки һерсбуйһн дьвежә:

— Гәли лавька, Хосрови бәжһнева мина һәсашьле дора суре дьгәр'ә у һьм жи т'ьрки р'ьнд занә, wәхте хәбәр дьдә, т'ө қьли—қач'ийа зьмин теда навиньн. Wә'дә гәләки мьн дьдә ләзкьрьне, гәрәке әм зу у бь ақьл дәстбь ви шөхөле чәтһн бькьн, һәла кәсәк мә нә һ'әсийайә, йане на... Мьн р'ьнд бала хwә дайә щиварбуна һәрсе һәсашьла. Бь т'әхмина мьн, wәхте новәдәре дьжмьни кә дор сура қөмандар дьгәр'ә, нә алийе һәсарейи щәнубе у нә жи алийе шьмаләда бь һәсашьле һәвалә хөр'а нае хане, wәхте әw хwә дьгөһезә алие р'оавае у р'оһлате һе бь һәрдө новәдәре һәвалә хөва те к'ьвше. wәки дьне нае к'ьвше. Демәк, әме бьвнә дө дәста, әзе дәста хөва хwә бьдмә шьмалә, ле дәста дьне бьн ә'мьре Хосровда хwә бьдә щәнубе, алие мә к'еда һат, гәрәке бе дәнг у бе һ'әс, һ'ьщуми сәр wi бькьн у биньнә нава к'әләфа, гази мәкьн, йане жи әме гази wә кьн. Дә, Хосров, р'авә һәр'ә, әм жи чун!

Һәрдө дәстә жи бәрбь қәдандьна сьпартьна чун, г'абийа хөда сәкьнин, бәхтр'а һәсашьл wәхте бәр диwерр'а дәрбази алийе сурейи щәнубе бу, хеләке пешда чу. Хосров мина тәйре ат'мәщә хwә авитә сәр wi у дәве wi мәһ'кәм гьрт, лавька зә'ф фәсал әw нав һәвр'а кьрьн у бьрнә щийе к'ьвшкьри, гази Шехзаһьр у дәста wi кьр, һатһн, әлбер'а к'ьнще wi же шь-

қътандын, Хосров хөкър, т'ъвннг һьлда дөсте хвә, һ'эта ви чахи Шехзаһър жь һөсауьл пьрс кър, вәки қомандари малә, һуне һ'эта сьве бьсәкьнһн, ви ша-ва хере да ви. Шехзаһър гот:

— Хосрове мьн, ньһа төйе һәр'и щәм һөсауьле пьш хени иди мәщале нәдә ви, дөве ви бьгрә у лавьке зу тәр'а бьһнижһн, ви жи бь ви шур'әйи бинһн.

Хосров у лавька чәва фәрман жь Шехзаһър стәнд, нава бистәкеда спартьна хвә анинә сери у әв жи анинә щәм Шехзаһър. Шехзаһър готә һәрдө һөсауьла:

— Әз Шехзаһърьм, вә йәқин наве мьн бьһистийә. Һун дьхазьн саг' бьминһн, йане бьмрһн?

— Һәлбәт, әм дьхазьн саг' бьминһн, — һәрда бь һәвр'а гот, — гьди әм бәр бәхте тәданә, әмә тәр'әщанһн, мә нәкөжә, чь дьвежи әм қөльха тәда һазьрһн.

— Нета мә әвә, — Шехзаһър гот, — вәки әм қөмандаре вә саг'—саг' бьгрһн, йа дөда жи әм гәрәке қәрәуьле вәйи бәр дәрвазә жи миһна вә бьгрһн, бинһнә вьр у паше әме дәрһәқа анина қөмандарда бьфькьрһн.

— Шехзаһър, әз бь хөлам, — һөсауьләки гот, — мьн нәкөжә, чәнд мәрьва бьдә мьн, әзе гази виқьм, бьла лавьк дөве ви бьгрһн у ви жи бинһнә щәм тә.

— Дә, Хосров, к'ьнще һөсауьлә тәнә у дәстбь қәдандьна спартьне бькә.

Новәдаре т'ьрк Хосров у дәһ лавьк т'әв чун, лавька хвә бәр кәвьрада тәландын, һөсауьле дил у Хосров бәрбь һөсауьле дери чун, ви т'ъвннг да сәр әйех у бәрбь ван һат, һәвале виийи дил готе: “Көр'о, көр'о т'өйи дини, мьн нас наки, чийә, нәтьрсә”. Новәдар т'ъвннге давежә стуйе хвә у бәрбь ви дьчә. Хосров әлбер'а к'өлмәкә зәхм стуйе ви дьхә, әв әрде дьк'әвә, лавьк пер'а дьгһнижһн, нава һәвр'а дькьн у ви жи дьвнә щәм Шехзаһър, әв мәщала хәбәрдане надә т'ө кәси, дьвежә:

— Диса эз дъвежъм, эгәр һун дьхазьн саг' бьминьн, гьлийе р'аст мьнр'а бежън. Қомандар к'ижан оде р'адьзе, у мала вида к'и һәйә?

— Шехзаһьр, эзе диса к'омәке бьдъмә тә, эз тае т'әнемә, — һәсаһьл гот, — қомандари щаһьлә, дө зар'е ви һәнә, әу у жьна ви т'әненә, хенци ван кәсәк ыьрда наминә. Әз ода ыийә р'азане р'ьнд нас дьжъм. Әм һәр'ьн, эзе ые қәнцийе жи бь тә бьжъм, ыәки...

— Дә, гәли бьра, хвә к'әләфе дор—бәре авайе қомандарда, қәрәһьлийе алийе дәрвава ль дәрвазә бьжън, бьла Хосров у дәһ лаһьк жи бь мьнр'а бен, наһәк'ьлиньм, һ'әму алийа бьнһәр'ьн...

Дадьк'өтньнә мала қомандар, дәре ода ыийә р'азане вөдьжън, дьк'өвьнә һөндөр', ви чахи қомандар у жьн һ'ьшьяр дьвьн, қомандар хаст дәст бавежә силаһ'е, лаһька иди силаһ' сәр ыир'а гьртьбун, Шехзаһьр гот:

— Қомандар, қәт хвә ыьрда у ыеда навежә, эз Шехзаһьрьм, пьч'ькәки тө хәбәрди, тәйе әрде вәк'өви, жьн у зар'е тә жи ые к'еләка тәда... Р'авә к'ьнще хвә хөкә у әме һәр'нә щики, ле ви шәрти чь к'аг'әз у бәрат'е тә һәнә, гьшка һьлдә. Дә, зу бькә, йане эзе бьгәр'ьм, мьн кә дит, иди газьне хвә нәкә, һа?..

Искә—иск бь жьна ви к'әт, ле зар'ә һәла р'азайибун. Шехзаһьр жьна ви да сәрвахткьрьне, ыәки нәгьри, мере тәйе саг'—сыламәт вәгәр'ә мала хвә. Жьньке һьм жь тьрса у һьм жи бона зар'а дөнге хвә бьр'и. Қомандар нава бистәкеда к'ьнще хвә хөкьрьн, һ'әму щур'ә к'аг'әз һьлдьн, Заһьр жи гәр'йа тьшт нәдит, қомандар бәр Шехзаһьр һазьр сәкьни, Шехзаһьр ч'әв кьрә Хосров у Шехәвдьлр'әһ'ман, ыәки ыьр бьсәкьньн, ви қомандар дәрхьстә сьвдәре лаһька һәрдө дәсте ви пар'ава гьреда, әу у һәсаһьл дәрхьстньнә һ'әйате, Шехзаһьр ә'мыри сәр Хосров кьр, ыәки дәст у п'ийе жьньке гьредьн, дәве ые т'ьжи п'инәжън, бәр позә ые нәгьрьн, зар'өке ыанә ч'уькьн, әу

нькары п'инэ жь дэве де дэрхьн. Вэхте дэрк'этыне дэрвазэ у дэрийе ч'ук к'элит бькьн, зу хвэ бь мэр'а бьгһиньн, дьвини дике съве иди азан дьдэ!

Дэ, Шехзаһьр мәщале надэ дэсте, дәстбь щө'дан-
дына р'яа хвэ дькьн, бь щур'эки, ле зө'ф дьжвар дь-
гһижьнэ п'эр'е шөһәри жерин хеләкә хөрт дьчьн, бө-
ләдчийа щав данэ Шехзаһьр, вәки „қасьде лавьке
мә һатьнэ щийе к'эвшкьри, һива мә сәкьнинэ, һива
э'мьре тәнэ“. Шехзаһьр щав да ван, вәки „лавьк
вәстйанэ, беже была һәспа мэр'а бьгһиньн у щаве
бьдьнэ һ'әму дэсте мә, была һәсәкьн, һәр'нэ щийе
к'эвшкьри. Э'мьре қомандаре дэсте һатә қөдандьне,
қәрәбәрбанга съве иди һәсп гһандьнэ лавька, сийар-
бун, бәрбь ч'йе ль һәспа дьхөрийан, щийе к'эвшкьри
р'асти һ'әму дэсте хвэ тен. Шехзаһьр дэста хөва жь
чөтынайе дэрк'этыбун, әгәр белукәкә Р'ома р'әш бьһа-
та сәр ван, we бьн we гьранийе дэрк'этана. Дэста
Шехзаһьр бь тиренще шәмсе кали пешьнва гәләки
жь Ване дурк'этыбун, хвэ дабунэ бәрәка Арарате,
фәләке жи ван нькарьбу. Һ'ыһьарбун мерхасийа ме-
райә, ви т'ө вэхта дэста хвэ р'йар'а у нава гөндар'а
нәдьбьр, т'әме р'ее к'әсәва, хенци шьван у гавана
кәсәки әв нәдьдйтьн. Ле вэхте незикайи шьван у га-
вана дькьр, Шехзаһьр т'әмә дьда ван у әвана дьданә
сәрвахткьрьне, вәки „Дивар һьлшйа, т'оз һьлк'ыши-
йа“. Дэ, щьмә'те Шехзаһьр у дэста ви азакьре хвэ
һ'әсав дькьр, дьқәшьмә, вәки ван Шехзаһьр бьфрота
Р'ома р'әш? Ле чөва дьвежьн „гошт бе һәстө жи навә,
ит'бар тьштәки р'ьндә“.

Р'ожа дөда пеши у пашийа дэсте Шехзаһьр гьшк
гһиштьнэ һәв, бь э'мьре ви дэсте щийе хвэ гөһәст,
бәрбь һ'әдуде қөза Базиде чу у вьр жи бь э'мьре ви
дэсте диса щийе хвэ гөһәст, бәрбь һ'әдуде Арарата
чу у вьр жи алайи у т'аг'буре ордийа Р'оме сәкьни-
бун, ви т'алаша хвэ ван нәдьк'ышандьн, чьмки анах-
тар дәстхьстьбу, т'әне мабу к'элите вәкә, әв жи бәр
вәкьрьне бу, лазьмбу щики бе қөзийа бьэвьрийа у бь

қомандаре Р'омейи дилр'а хеди—хеди дэстбь һәвалдане бькьра.

Шехзаһьр бь чәнд шаг'а бәрбь һәр қөзакә незикки дэста хвә қасьд шандьбун, бе ван қөза чь һәйә, чь т'өнә, чь дьвежьн у нава р'ожеда, йане жи зә'ф дәрәнг ә'ламәти дьданә ви, вәки һәла тыштәк т'өнәнә, ле р'ожа сьсийа бә'са дьзина қомандаре т'аг'буре һ'әму қөза бәла бубу.

Шехзаһьр варга т'әзәда әв у дәвсгьртие хвә, чәнд қомандаре вийә сәрпәһатийә майин р'удьнен, фәдаи қомандаре Р'омейи дил тинә щәм ван, ду сәлам—сәбахер'а әв дэстбь хәбәрдане дькә:

— Қомандар, наве тә бь хер у қөльха тә чийә?

— Наве мьн Бали бөгә, қомандаре т'аг'бура Р'омейә ль Ванемә,— дьр'ийа хөде у п'ехәмбәравә, әскәре тә жьна мьн у зар'е мьн кәштьн, әре? Тә Шехзаһьри, наве тә диwana Р'омеда мина мерхасәки бәла буйә, ниви дькьм р'аст бежә? (кур'ини дьк'әве дьгьри).

Шехзаһьр ведьбьшьрә, ле паше п'осидә дьвә у сәрт дьвежә:

— Әв чәванә, вәки тә дәрһәқа жьнәке у дө зар'ада, дьгьрийи, п'осидәйи, сәбра тә нае, дьфькьри у мьн бәрк' дьди сонде, гәло әв саг'ьн у йане? Ле чьма тә пьрсе нади хвә у диwana хөйә тәлаqr'әш вәхте һун жьн, зар', кал, пир, бук, мера дькьнә һөндөр'е тәвлә у гома щийе 500—600 пәзи, йане жи щийе дөсьд дәвари, к'өләка дьгьрьн, гиһе, қәсәле дьдьнә щьмә'те, „вәки бавежьнә бьн хвә, сәва зар' нәщәмьдьн, лаһ' дьхапиньн, дәрийа бь кәвьра һьлдыщьньн, эгьр бәрдьдье у гьшк теда дьшәвьтьн. Нә ахьр, әв жи зар'нә мина зар'е тәнә, жьньнә мина жьна тәнә. Дьле де у баве ван жи ноли тә дьшәвьтә? Дйа we зар'а к'өрд жи мина жьна тә нәһ мәһа зар' зьке хөда хайи кьрийә, вәльдийә, бь шәва у р'ожа лури кьрийә гьв-

рә у мезьн кьрийә. Фьрқийа зар'а тә у к'өрда т'өнә, т'әне фьрқи әвә, вәки зар'а тә т'ьрки хәбәр дьдә у йа мә к'өрди, ижа чь? Зар' дьминә зар'... йәқин тә у сәрәкване диwana вә, ви мьләте бь қөр'на чәрчьранди, зеранди дәвса мәрьва һ'әсав накьн? Ньһа әме һәвр'а хәбәрдын, вә К'өрдстан чьқаси дәрмдаг'кьрийә, дьле тә дьса һеса нәбуйә. Ньһа мә тә дил гьрти, имк'ана тәйә башқә т'өнә. Әгәр мә тә дил нәгьртайи тәе бь дьле хөйи қыр'ещ у ләпе хвә бь хуна к'өрда бышушта, К'өрдстан бькьра гола хуне, вәрге хәлайе у нәхвәшийе. Һь, Бали бәг, щаве бьдә? Әм к'өрд ноли тә нә бе инсафьн, бе мьрвәтьн. Бьдә ақыле хвә, әм зар'а т'ө вәхта накөжьн, ле әв мәрьве мьқабьли мә дәрте, мә дәвса тыштәки һ'әсав накә, щава хөйә һәқ дьстинә. Мә дәст нәдайә зар'е тә, жьна тә, мә әв гьредайә, п'инә кьрийә дәве we, ле позе we вәкьри һиштийә, сәва нәмьрә у нә жи бькарвә бьқужә, вәки дьжмыи мә нәдә һ'әсандьне. Лап архайинвә, жьна тә у зар'е тә саг' у сыла мөтьн, дө—се р'ожа шунда әзе дәрһәқа һ'але ванда щаве бьдьмә тә. Ньһа анахтара диwana Р'оме щәм тәйә, вәрә бь к'ьлите вәкә, ле р'аст вәкә? Чь кө вәзирийа Р'омейә әскәрийе вә қөмандаре пешә'нийар'а гөтийә, сери һ'әта бьни қьсәкә. Бь гьлики к'ижан қәзае к'өрда чьқас әскәр, силаһ', қөмандар к'ийә, хуне чәва у чьчах, к'ижан алида дәстбь шер' бькьн? Т'әмам, т'әмам бьжә, әгәр р'аст нәвежи...

— Әз иди десте вәдамә, — Бали бәге гот, — әз заньм п'ара мьн гөлләйә. Әз была бесой нәвьм, дәрһәқа зар'е мьда щава дөрьст бьдын. Жь қал у баве хвә бьпьрсьн, мьн тә вәхта К'өрдстанеда мьқабьли к'өрда шәр' нәкьрийә, әз т'ьме Анқәре у Стамбуле мамә, мьн мәдрәса һ'әрбиеда дәрс дайә, вәзиртийа әскәриеда хәватимә, паше т'әви шәр'е тьркайи мьқабьли к'өрде Дерсьме бумә, вәр'а р'аст бежьм, мьн вьра навәки мезьн қазанщ кьр у ләма әз шандьмә нә

кө т'эне қомандаре т'аг'бура Ване, ле өса жи йа Эрдише.

— Эз бь бэхте хвә у меранийа к'орда сонд дьхөм, — Шехзаһьр гот, — һ'әлала тә у зар'оке тә саг'—сыламәтһн у дәрһәқа ванда нәфькьрә, т'эне раст у бь һ'әлали сәр сыпартһн, кьрһн у сера диwana хвә вәкә, бәлки гөне тә һьнәки сьвьквә. Дә, Дерсьм жи, тә бь хвә зани к'ордһн, әзе қасьда бышиньмә Дерсьме, бе дәрһәқа тәда у һ'әму ә'мәле тәда мәр'а щаве бышиньһн...

-- Шехзаһьр, мьн зуда бһһистийә, вәки хәлқе вә дьвежә, „бьла мәри кәштивә, кәштие мере чевә, вәхте бькөжә we ч'әлкә жи„. Ньһа әз к'әтһмә десте мерхасәки мина тә у хәлазбуна мьне т'өнәвә жи. Тә we йәке жи бьзанвә, вәки әз жь мьрһне натьрсьм, чьмки чәнд р'ожа шунда, әзе һәwата ве дьне т'өнәвьм. Әм у к'орд щинаре һәвә дәwьр у қөр'наньһн, ви мьләти т'ә щара бәласәбәб мьқабьһи диwana Р'оме шәр'нәкьрийә, бона хастһне ванә һәқ, диwane т'ьме әw һ'ьнщьр'андьнә у р'асти жи К'ордстан кьрийә голла хуне у варге ван дәрмдаг' кьрийә. Бәле, әгәр әз дил нәк'әтама, мьне хәрави у зәлм мьләте тә у хьсу си тә бькра, ле ньһа әз к'әтһмә десте тә, иди бефәйдәйә, әзе дәрһәқа һ'әму фькьр, кьрһне Р'омеда гьшкн щьровәкьм. Әгәр бавәр наки, жь десте тә те, тә чәwa әз дил гьртһм у дьқари қомандаре алайи у т'аг'буре қәзае майин жи бьдзьи, те бьвини, вәки әз р'астһм. Шехзаһьр, зани ньһа дәрһәқа дьзина мьнда вәлвәлә к'әтийә Анқәре, Стәмбуле у һ'әму қәза. Һәман тә ит'бара хвә бь мьн найни, те мьн бьди хәрщкьрһне, ле дьвә вәхте һ'ьщумкьрһне әскәре диwana Р'омейә сәр к'орда, бәлки лазьми тә жи бем...

— Бали бәг, — Шехзаһьр бь демәки гөш гот, — к'а бьһнер'ьм, бе тә сера диwana хвә чәwa вәки, әw шәхәле пашейә. Нәһнер'и, вәки мьн мәдрәса һ'әрбийе к'әта нәкьрийә, ле әз өса һатһмә һинкьрһне жь йа һ'әрбийе нә кемтьрә. Шәр'е дестә мьни чәнд сала

жи, гөлөк тышт дайә мьн, кб һәлбәт мәрвв чьқаси фән,
фел у шур'е шер' бьзанвә, нә хәравә. Әв гышк фә'м-
дарийә, нһа тб дәстбь вәкьрһна к'ьлите бькә.

— Диwana P'оме,— Бали бәге гот,— у сәрәк-
қбмандарйа һ'әрбийе бь дәсти к'ордфьроша у хбла-
ме хвә заньбу, вәки т'әхмин р'әқәма фәдаие к'орда
дьгһижә һ'әзара, әп'ещә жи бе силаһ'ьн, патрон һьн-
дькьн, т'опе вәйә сьвьк һәнә, гөлөк р'әшаше вә жи
һәнә, ниве ван силаһ'айи п'әе п'ьр'е вә жь әскәр у
щәндьрме диwane стәндьнә у нһа жи һун дәст дькьн.
Диwan у сәрәкбмандари һатьнә сәр we нете, кб дб
пешә'нийада ль к'ордахьн, сәрәке пешә'нийа пешьн
у йа һәрә чәтьн йа тәйә, тб сәрәкванийе ле дьки, т'әх-
мин к'орде қәзае Wане, Идьре, Әрдише we т'әви пе-
шә'нийа тәвьн у к'омәке бьдьнә вә. Бона дәрмдаг'кь-
рһна чәт у дәсте тә, бь фәрмана диwane т'аг'буре мь-
нә Wане, Идьре у Әрдише 20 һ'әзар әскәрә, әв бь си-
лаһ'е дәвра нһава силаһ'кьринә, we һ'ьщуми сәр вә
бькә. Пешә'нийа к'ордайә дбда, йане йа Базидейә,
сәрәкване we Бьраһим аг'әе һ'әське Т'елиейә у қб-
мандаре фәдаиа Нури Әһсанә, жь һ'әрбийе занә, к'ор-
де эл, ә'ширәт у бәре қәзае Базиде, Хавәсоре, гәлийе
Зила, Динарбәк'ьре у дәшта Анадолийе т'әви we дь-
вьн. Әв пешә'нийа к'орда сәр һ'име бә'се һәйи, әв жь
Гьридаг'а ч'ук дьгьрә һ'әта дьгһижә Гьридаг'а мәзьн
у һ'әта дьгһижә пешә'нийа тә, р'әқәма фәдаие we пе-
шә'нийе жь йа тә гәлөктьрә. Бона һ'ьнщьр'андьна we
пешә'нийа к'орда, диwane тер'а дитийә жь 30 һ'әта
32 һ'әзар әскәр мьқабьли вә шәр' бькә. Диwan сәр
һ'име бә'се стәнди, занә, кб щәм тә, шбхбле һ'әрбие
нава дәсте тәда т'әрбийәткьрһн, һьнкьрһн у һазьр-
бун баш һатийә т'әшкикльрһне, ле щәм пешә'нийа
Бьраһим аг'а әв шбхбла сьстә, ләма жи диwana мә
қьрар кьр, кб бәре һ'ьщуми сәр тә бькә. Әз р'аст бе-
жьм, мә жь шәр'е Шехсәһ'иди сала 1925-а һәла пыш-
та хвә р'аст нәкьрийә, силаһ' у әскәрә мә жи кемьн,

эм силаһ'а һәвалбәнде хвә инглис у фьр'ынг дьк'ь-
р'ын; әw жи сәр мә чәwа дьвезьн шәш—беш р'удь-
нен. Әскәре мә лап кемә, чьмки к'өрд нава ор-
дийа мәда қөльх накьн, йе қөльх жи дькә, силаһ'е
һьлтинә у дьчә нава к'өрда. Мә шәр' бона we йәке да
сәкьнандьне, wәки әм қәwәта хвә т'опкьн, һ'ышуми
сәр к'өрда бькьн, әгәр һун ве щаре жи қәwата мә
бьднә қәлскьрьне, готи диwana мә хастьне к'өрдар'а
р'азивә. Ле зә'ф чәтьн, мьрьн һәйә, ле we хастьна
к'өрдар'а р'азибун навә. Әwe диса жь һәвалбәнде
хвә имдаде бьхазә. А әва хәрита мәйә—we ван алья-
да һ'ышуми сәр wә бькә, wәхте тә һ'ынщьр'андьн,
ижа we бь қәwәта т'омәри һ'ышуми сәр Бьраһим аг'а
бькә. Һәла мәр'а готьнә, wәки к'өрд зоре бьдьн, we
фьр'ында жи бьдьнә хәвате. Дәрһәқа we йәкеда щаве
Бьраһим аг'ар'а бьшинә, һәла wәхте дәстпекьрьна
шер' гәлөк һәйә, бьла т'ьвьнга, патрона хөрәк гьр-
ти һ'әта қәләча хөр'а дәстхьн, чекьн. Йа сәрәкә бежә
Бьраһим аг'а, бьла фәдаие хвә бь шөхөле һ'әрбиева
р'ынд бьдә һазьркьрьне у р'ынд һажь хвә һәвә. Әгәр
һун бенә алт'кьрьне бьзанвә шөхөле Бьраһим аг'а
жи we бьк'әвә бьн қәзйәе. У бәлки һун нәгьһижьнә
т'ө хастьна у алт'вьн. Сәрәкқөмандаре Базиде Қази
п'ашайә. Бьзанвьн, wәки диwana Р'оме һ'әта әскәр у
силаһ'е хөйә пашьн, we бәр wә бьдә хәвате, ле wәх-
та зора we нәгьһиштә wә, we һе бь хастьне к'өрдар'а
бәлки р'азивә. We жи бьзанвьн, wәки wә әз дьзимә,
сөр'а һ'ышумкьрьна сәр к'өрда щәм мьн һәйә у һуне
бь we бьһ'әсьн, ләма жи диwan we ә'сә у wәхт у щур'е
шәр'е хвә бьдә гөһастьне, ле дьвә нәгөһезә жи, ле бь
т'әхмина мьн, we ә'сә бьгөһезә, чьмки бәре нәwерьн
төрши сәр тә бькьн, чьмки пешә'нийа тәйә зорә, Бра-
һим кө алт'кьрьн, we бь қәwата дөбарәва һ'ышуми
сәр тә бькә, иди щькбәрийа we йәке т'өнә. Сәр һ'име
фәрмана һәйи, диwana Р'оме зьвьстане, паиза дәрән-
ги нькарә мьқабьли к'өрда шәр' бькә, ле баһара иса-
льнә сала 1927-а we йәкқин һ'ышуми сәр wә бькә.

Әу азайе кӧ данә, вә'дәлийә у бона сивахкърьна ч'ә'-
ванә, ле к'ӧрд we заньн. Әз тәр'а гълики жи бежъм,
вәки диван ньһа бона мьн т'әв һәв буйә, р'оже бь сә-
да т'ел у т'елеграф дьчьнә Анґәре у жь вьр тенә
стәндьне, бона we йәке жи фьрсәнда хвә жь дәсте
хвә фут нәкьн, һ'ьшйарвьн...

Шехзаһьр у дәвсгьртийе ви чава щьмә'т дьвежә
һаґаси жь қӧмандар пьрсин, вәки гълик чәва дьве-
жьн қӧләкеда нәһиштьн у һәр тышт, һәр тышт пьрсин
у щава т'ам стәндьн, ле һәла щарана Бали п'аша ше-
вьр жи дьда, ле әв щәм Шехзаһьр у һәвалә ви, чә-
ва дьһатә қәбулкърьне, нә ә'йанбу.

Чәнд р'ожа шунда дәрһәґа дьзина қӧмандаре т'аг'-
бура Р'омейә ль Вапә, Идье, Әрдише т'әмам К'ӧрдс-
тане мина симсз т'елеграфә нава вәлетда жи бәла
бу, чәва диване у ӧса жи щьмә'те дьгот, вәки әв
т'әне шӧхӧле Шехзаһьрә. К'ӧрдстанәда к'ӧрда у т'ьр-
ке хәватчи бона ви шӧхӧле мерхасийе у һ'ӧрмәтли
қӧрбан дьдан, йе к'е пәз у дәвар т'ӧнәбу, дик қӧр-
бан сәрже дькърьн, чәва дьвежьн орт'а ван асиман-
да бьһӧстәк ә'рд мабу. Дивана Р'оме зә'ф р'ьнд за-
ньбу, вәки дьзе ви Шехзаһьрә, чьмки жьна Бали бә-
ге жи әв йәка избат дькър.

Шехзаһьр бь дәсти қасьде хвә, иди бә'са дәрһәґа
дьзина қӧмандарда, ӧса жи ә'ламәтийә дәрһәґа сар'-
ләмийә к'ӧлфәте Бали бәгеда һәр али бьһиштьбу.
Шехзаһьр бь чәт у дәсте хӧва дӧ р'ожа ль щики нә-
дьма, һа щийе хвә дьгӧһәст, қасьд у новәдаре ви жи
мина долаве дьхәвьтин, кӧ т'ӧ зьрар у чьрк ван нәк'ә-
вә. Ви щав Бьраһим аг'ар'а шанд, вәки чьчәх, р'ас-
ти һәв бен.

СӨРӨ ДӨБА

Р'АСТЪАТЪНА СӨРӘКҚОМАНДАРЕ К'ӨРДА

Бәла бәри р'астһатъне, сәрәкване к'өрда бь дести қасьда щаве һәвр'а дъшиньн, бь һәв дьшевьрьн, әгәр йәкир'а фәдай, силаһ' у азуқә лазьмбуйа, йе майин вәкә қәвәта хвә к'омәки дьдае. Әвана гәлөк щара р'асти һәв һатъбун, пьрсед дәрһәқа т'ьвдарәкдितъна һ'ьщумкьрьна дивана Р'омейә сәр ван, к'омәкдари-йа эл, ә'ширәт у бәрада, т'ә'лим—т'әрбийәткьрьна фәдайа у йе майинда фькьре хвә һәвр'а дьготън у дьһатънә сәр нетәке.

Бь дести қасьда сала 1927-а, ль зине орт'а һәрдө Арарата Шехзаһьр, Бьраһим аг'а у дәвсгьртийе ван готи ә'сә р'асти һәв бьһатана, гәлөк пьрс we т'әвайи сафи бькьрана у we дәрһәқа гәлөк пьрсе шер'ә паш-вәхтийе һәвр'а р'ази бьбуна.

Бьраһим аг'а мәрвьәки навсәрәйи бәжьн бьльнд бу, намьлә пә'н бу, сәр у сиче хөва ажәқдөр'кибу, сь-мела п'альк, бьруйе р'әш, қаше ч'ә'вайә мәзьн, деме гәш, к'олозе дәвәт'ук'и, архальхе мәндолә, заре шь-рин, қьрма мауизер, к'әмбәра зивә зер'кьлдайи гәлә-ки ле дькьр, һ'әваса мәрийа дьһани. Һ'өрмәта ви нава К'өрдстанеда гәлөк бу. Щьмә'та к'өрд әв чава т'әрәфдаре һәқийе һ'әсав дькьр, нәһәқиер'а қәт р'ази нәдьбу.

Мәһа адаре бу, п'еше Ааратеда иди қалч'ич'әк дәрк'әтбуи, сәре һәрдө ч'йае Масисе тәе бьгота дь-гьһижнә ә'смана, р'ишийе шә'р у шьмақийе дора к'о-лозе вани сьпи дадьк'өта сәр деме ван. П'еше ванда нәвал, бәрп'ал, бәрвар, бәрр'ож, мешә, р'аст у қән-диле ван бь қалч'ич'әк, һешнайе зьмр'утейә мәхмә-рийә т'әзәдәрк'әтива мина бука бәр п'әрде хәмьли бу. Денге бьлбьла, гогәрчина, тәйрада мина к'ьлама дай-кайә лури—лури дьһатә биһистъне у һьнәка жи т'еле

т'эмбура хвә һе гәш дькьрын. Нава we шанәшинеда һәрдө сәрәкқомандаре фәдаһе к'орда у мәрвә пер'а-һати щийе к'ввшкьри р'асти һәв һатьн. Бь ә'дәте кал у бава к'еф—һ'але һәв пьрсин, дәрһәқа әл, ә'ширәт у бәрада һәвр'а гәл' кьрын, һьнәки һесабуң, паше вә-гәр'һанә сәр пьрса һ'имли. Шехзаһьр дәрһәқа хәбәр-дана қомандаре т'аг'бурейи дилгьртида, сери һ'әта бьни ванр'а қьсә кьр. Дәмәке гьшк к'әтьнә нава мь-тале к'ур у дур, Бьраһим аг'а сәре хвә бьльнд кьр, бь демәки гәш, бьн сьмьлева вәбьшьри у гот:

— Шехзаһьр, хөде мә қөрбана щәде мала вә бь-кә, дәсте вә т'ьме сәр хәлқе мә бьвә си. Һәлә әм т'ө-нәбунә, бь сальхе кал у бава, мала вә маләкә мерхас буйә, һьһа жи дәрһәқа we әледа бь пәсьн хәбәр дь-дьн, тә наве кал, бава у ә'шира хвә дьһа дайә бь-льндкьрьне. Ә'фәрьм, барик'әла тә у дәста тәр'а, вә йәки мина Бали бәге — қомандаре т'аг'буре Р'омейә һәри пәсьнанди у щер'банди чәва дьзи, п'ор'е мәрийа биз—бизи дьвә. Нури лаво, мә жи дьхаст тыштәки өса бькьра, мәр'а һәв нәһат, йәк йәкир'а дьвәжә Шех-заһьр сера диwana Р'оме кьрийә дәсте мә. Бо вәләһ, әз ирода т'әслими тә дьвьм. Чьма кьрьне тәйә ә'фати у мерхасийе, мәрвьһ'әзийе, мьләтһ'әзийе, щамертийе йәк у дөдөнә, вәки әз наве ван бьк'ьшиньм, лазьмә бь мәһа қьсәкьн, дьса к'өта навә. Ә'зизе мә, дә, дьле мә дьхазә, ле хастьна мә нае сери, әгәр тә мәдрәса һ'әрбийе, на щаньм, һәма мәдрәса Ване жи қәт нәбу-һа т'әмамкьра, мьн заньбу тәе чь бькьра. Нә кө вәлә-те мәда, ле вәләте әнщәбйада we тө бь т'ьлийа ни-шани һәвдана, ле... Әва чәнд сальн, тә хандьна хвә бәтал кьрийә у мьқабьли дьжмьна шәр' дьки. Әм р'аст бежьн, к'опохлийе Ә'дое Һ'әсән аг'а бәре нә парики ч'ук бу, хәлқе һ'өрмәта ви дьгьрт, паше чь қәвьми ви мьләте хвә фьрот у бу п'инә. Тә дәрбәкә өса ви да, һ'әта көр'е—көр'а бир нәкә. К'и дәвса вивә, we хвә зьнарәкида бавежә. Тә өса жи се көр'е Иса бәге Қоти көштьн, тә әв жь һ'өрмәт, сианәте

хьстийә, қимәте ви буйә қорьшәк. Дәрба мәрвәе бса-
йә хайин т'әне гөлләйә. Дьзани, һәрда чьто зьраре
мәзын данә хәлқе мә у щьмә'та щинарә майин у нһа
жи дьдһн. We р'оже т'ьркәки досте мәйи кал у бава
жь Базиде һатә щәм мьн, дьгот, wәки „Әгәр һун бм-
ре ван һәрда зу көрт нәкһн, әве нөнәре һе мәзын
бькһн...“.

— Һәр тышт бона мә фә'мдарийә,— Бьраһим аг'а
хәбәр дана хwә пешда дьбә,— әм занһн, wәки әскәре
диwana Р'оме we һ'ьщуми сәр мә бькә. Шехзаһьре
мьн, хwә мә дәсте хwә бәр һәва нәкьрийә у әм р'у-
нәнһштьнә, мә жи әп'ещә т'ьвдарәк дитийә. Бь к'о-
мәка сәрәкване эл у ә'ширәте Базиде, Хавәсоре, гәли-
йә Зила, дәшта Анадолийе, Диһарбәк'ьре у йе майин
мә гәләк силаһ', фишәк дәстхьстьнә, чь кө мә дайә
фәдайа, йе зедә мә бәрәка Арарате вәшарәтийә, ле
дәрһәқа зәг'ира зьвьстанеда мә һьнәк дәстхьстийә, ле
һәла кемә, йе һәйи мә бьрийә щийе щи. Әз тәр'а р'аст
бежьм, йа мәйә һәрә хәрав әwә, wәки мә дәстәе эл у
ә'ширәтайә силаһ'кьри бәрәви щәм хwә нәкьрийә,
һини т'ә'лима әскәрийе, фәнд у фела нәкьрийә, әw
шашикә мәйә мәзынә. Гәло һ'әта әскәре Р'оме һ'ь-
щуми сәр мә бькә, әме бькарвьһн ван шөхөла бькһн,
чәтһн. Һун бәлки Нури Әһсан нас нәкһн, ви ль Стәм-
буле мәдрәса һ'әрбийейә қөмандарийе к'өта кьрийә
у р'өвийә һатийә гьһиштийә мә, алие әскәриеда сә-
рәкванийе дәста мә дькә. Шөхөле вийи кьри гәләки
хаша мьн те, ле һәла гәләк кемаси у шашийе мә жи
һәнә. Һун р'астьн. Қази п'ашае қөмандаре пешә'нийа
т'ьрка, сәбисанәки гәләки занәйә, шәр'е мьқабьли
к'өрдада гәләки қалбуйә, әw һ'әму қөл—бери, заг'ә
у шькәвте һәрдә Арарата занә. Әw зьвьстан у пайиза
нькарә тыштәки бь мә бькә, һавине дькарә зьраре бьдә
мә. Әм гәләки дури һөвһн, т'ел у т'елеқьрафе мә жи
т'өнәнһн. Дә, К'өрдстанә гәләки мәзынә, ле тышт навә,
әме бь дәсти бәләдчийа у қасьда щавә һәвр'а бьши-

нын. Эз гъли дьдъм, вәки бәри һ'ышумкърьна дьжмнә сәр мә, әме һәр тышти т'өндөрст бькьн.

Ду хәбәрдана Һ'әське Т'елиер'а, сәрәкване к'өрда дәмәкә хөрт кәр'бун, т'ө кәси хәбәр нәда, ле Бьраһим аг'а гәләки жь Шехзаһьр дьтърсийа, вәки чь кемасийе ви һәнә, we бьдә р'уйа, әв жи щәм һәвалә вийә шер'. Шехзаһьр ду хәбәрдана вир'а сәре хвә бәржер кьрбу, к'әтбу хәме к'ур, бәр ч'ә'вә вир'а һәр тышт, һәр тышт дәрбаз дьбу. Ле фьр'ьнда һ'алә ви дьда чәтнкьрне ,қәй жь дәнге ван, әв жь мьтала һ'ышйар дьвә, ви һәвалә хөйә р'уньшти ньһер'и, гәләки п'осидә у мьр'уз гот:

— Бьраһим аг'а, бь фькьра тә, хенщи фьр'ьнде Т'урк'иаейә һәйи, гәло фьр'ьнг, алман у инглис we фьр'ьнда бьднә диwana Р'оме? Бәлки тә тыште т'әзә дәрһәқа фьр'ьндада бьһистьвә, ща мәр'а бежә, әв фькьра гәләки мьн нәр'ьһ'әт дькә.

— Шехзаһьр,— Бьрке Т'елийе дьвежә,— нә ахьр, қөмнадаре тә дил гьртийә, ви дәрһәқа фьр'ьндада тыштәк тәр'а готийә, тә мәр'а щавә өса нәшандийә, ле эз һакь мә'лумәтийе өса т'өнәмә у мьн нә бьһистийә.

— Бьраһим аг'а у Нури Әһсане бьра, — Шехзаһьр гот,— Бьраһим аг'а эз һақаси пәсьнандьм, һьндьк ма мьн һәмбәри Гьридаг'е бькә. Һәлбәт, эз мәрвәки ч'укьм у нә лайиқи we пәсьнандьнемә. Вәхта мә әв һ'ышумкърьна әскәре Р'омейә, кә we бе сәр мә, алт'кьр, а ви чахи әм дькарьн бәр фәдаһа һәв бьпәсьнын. Иа дөда жи, әм бьре һәвын, бәхте мьләтәки мәзьни хөдан миллион мәр'а гьредаһә, гәрәке әм ви нәфәтсьнын у бәхтр'әш нәкьн, хәлқә нәқәһ нәднә қьр'е. Һәма бона we йәке жи чь дьлә мәда һәйә, бь р'йа һәқ, р'аст бьднә дәр у жь һәвдө нәхәйидьн. Хәйде бьвә қәсав, we сәр бәхте мьләте мә р'уне...

— Тө чь дьвежи, чь дьвежи,— Бьраһим у Нури готьн,— хәйд п'еше жьнайә. Гәло бона р'а у шешьре

тэйэ баш эхтияра мэ һэйэ, wэки эм жь һэв бьхэйи-
дын, ахьр, эм бэхте мьлэтэки сафи дькьн...

— Эз wэр'а р'аст бежым, — Шехзаһьр гот, — иди чэндьк — чэнд салын, wэки эз т'арица эскэриейэ һ'эм-
дньиаева мьжул дьвым, вьра, ч'йада жи һэrr'о дьху-
ным. He мэк'т'эбеда мьн эп'ещэ к'ьт'ебе һ'эмцав дэст-
хьстьнэ. Бэле, эм гэрэке нэ кэ т'эне һажь фел — фэн-
де эскэриейэ э'мьрда щер'банди һэвьн, ле ёса жи
э'сэйи гэрэке ч'э'вканийе т'арица һ'эрбийейэ һ'эвисар
бызанвьн. Гэлэк т'омэрикерьн у т'эхмине мьн жи һэ-
ма хут жь шөхөлванийа мьнэ ван һэрдэ сала тен. Жь
хэбэрдана wэ те к'ьвше, wэки wэ һазьри у т'эвдарэк-
дитьна хойэ мьцабьли Р'оме зэф хэрав дитийэ, бь
we һазьрбунева һун нагьһижьнэ т'э мэтэлэбе у һуне
р'ожа пешьнда бенэ һурхашкьрьне. Эз һиви дькьм
нэхэйдьн. Эз бона мьлэте хwэ у һ'өрмэта wэ дьве-
жьн. Эзе дэрһэца һэр тыштида йэко — йэко бежым.
Wэхте мьн гот к'ижан пьрседа р'астьн, бежьн, р'асти,
к'ижанеда нэр'астьн, бежьн нэр'асти, чэwa дьвежьн
инсафе навежьнэ бьн э'вайе у паше газьна нэкьн.
Мьн чьцас қасьд у бэлэдчи сэр wэда шандьнэ у мьн
гьлийе хwэ дэрһэца һинкьрьна фэдайайэ шэр'ада,
бьльндкьрьна т'эрбийэтдарийе нава чэта wэда, бэрэв-
кьрьна һ'эму дэсте эл у э'ширэтэйэ щэм wэ, дэст-
хьстьна силаһ'ада wэр'а готийэ. У wэхте р'астһатьне
мэйэ бэре жи, диса мьн готийэ, ле чэwa дьвежьн, эw
готьне мьн wэ пьш гөһе хөва авитьнэ, wэхте һ'ыщум-
кьрьна дьжмьнэ сэр мэ, незик буйэ, һун һе дьфькь-
рьн, дэсте хwэ давежьнэ чол у бэста, ле...

— Бэре э'wльн, — wi хэбэрдана хwэ пешда
бьр, — эһлийе К'өрдстанейэ п'ае п'ьр'е дьк'эвьнэ али-
йе пешэ'нийа wэ. Жь һэwалдана Бьраһим һатэ к'ьв-
ше, wэ сэре һ'эму э'ширэта нэдайэ сэр һэв, гьлийе
wan нэкьрийэ йэк, һэркэс бь щур'е хwэ хөр'а К'өрд-
станэке че дькэ, қэрэз, хөсэрихөтийэ... Кал у бава
р'аст готийэ „Сэре һ'эзар нэwали нэwалэк, сэре һ'э-
зар мери, мерэк“. Һэла бьфькьрьн, бе кал у баве мэ

чь готьнэ у эw р'ожа мэйэ иройинэ чэтында, сэре хwэ дьгьрын. Хун нъзаньн к'ижан э'ширэте wэхте шер' we к'омэке бьдэ мэ, к'ижан т'эви шер' навэ. Wэ т'эмами-йа дэсте эл у э'ширэтайэ фэдайа т'опи щэм хwэ нэ-кьрийэ, нъзаньн, р'эqэма фэдайте wэ we бьг'нижэ чьqаси, qомандаре ван дэста к'инэ, wэхте шер' we к'ижан алида дьжмьнхьн ,дэсте wэйэ мэхсус гэрэке һэвьн, эw т'эне у т'эне дэстхьстьна силаһ'а у хөрэк-ва мьжулвьн, wэки зьвьстане фэдайте тэ чэтнайе нэ-к'ышиньн. Иа һэрэ хэрав у бона р'ожа иройин кернэ-һатийэ, кэ сэрэке һэр эл у э'ширэтэке дьвежэ „Хен-щи мьн, эз т'ө кэси мэрвь һ'эсав накьм“. Хун нъзаньн т'ьфаq орт'а эл у э'ширэте wэда чэванэ? Э'дэте мэ к'өрдайи һа һэйэ, гава дьжмьн һ'ыщуми сэр э'ширэтэ-ке у йане элэке дькэ, эл у э'шире дьне эгэр дьжмьна-йи жи орт'а wанда һэйэ, эw we wэ'дэли wэда даве-жьн у к'омэкийе дьдьне у паше диса дьжмьнайа хwэ пешда дьвьн. Бэле, гошт бе һэстө навэ, йэк нане дэве зар'е хwэ дьбьр'э силаһ'а дьк'ьр'э, кэ к'омэке бьдэ мьлэте хwэ, йе майин бона барик'элаке жь хэватчийе диwане бьстинэ, хwэ дьфрощэ. Бэле, бона we йэке э'щевмайи нэминьн, мэрьве өса гэлэкьн. Эм һажь т'ьвдарэкдитьна диwана Т'урк'иаейэ сэр мэ һэнэ, we чэwa һ'ыщуми сэр мэ бькэ, ле бэлки диwан бона qо-мандаре, кэ дил к'этийэ э'мэлйата шэр'кьрына хwэ һьнэки бьгөһезэ жи, ле зэ'ф кем. Бьраһим аг'а дэр-һэqа Qази п'аша у дэwсгьртийе wi Сэлим п'ашада гот, ле һьндьки гот. Һэрдө жи зорьн, к'этьнэ шэр'е мьqабьли к'өрда у же дэрк'этьнэ. Бь т'эхмин, wэхте эw һ'ыщуми сэр мэ бькьн, р'эqэма эскэре wийе бьг-нижэ һ'эзара, дьвэ бэлки жи дьһа зедэ. Эгэр эм мь-qабьли ордийа wi р'ьнд шэр' бькьн у зоре бьдьне, wi чахи Р'оме т'эмамийа ордийа хwэ р'акэ мьqабьли мэ. Гэло бь ве һазьрбуна wэ, һуне бькарвьн щава wi бьдьн? Һэлбэт, на. А лэма жи мьн бэреда готэ wэ нэхэйдьн, ле...

— Гэли бьра,— Шехзаһьр хэбэрдана хwэ пешда

дъвә,— бе т'ѳаҫа к'ордайә йәкбуйи, бе һинкърьна фәдайайә һ'әрбийе, т'ә'лим—т'әрбийәткърьна ван у йа сәрәкә щъвандьна ванә щәм вә, бьжартьна қо-мандаре баш, һун һькарьн бьгһижьнә т'ө тышти. Нури мәдрәса әскәрие т'әмам кърыйә, бьла ви шөхөле һәри фәрзи щавдарва ә'сә мьжулвә, бьла һәр фәдайики вә қомандаре хвә нас бькә, сонд бьхә, гьлийе ви бо-на ван бьвә қанун. Т'әриҫа шәр'а дьдә к'ѳвше, вәки вездәре, к'идәре т'әрбийәтдари у һинбуна әскәрийе мәһ'кәмә, вездәре жи алт'ьндари һәйә. Бь гьлики, го-тьна қомандар готи щәм фәдайи йәк нәвә дөда. Вәва ә'йанә, вәки гава мә щав стәнд, вәки фьлан р'оже дьжмьне һ'ьщуми сәр мә бькә, готи әм бәрбь бәрәка Арарате һәр'ьн. Т'абийе хөда һазьр бьсәкьнин у ка-рьььн щава дьжмьн бьдьн. Бона ве йәке жи лазьмә хәта пешә'нийа фәдаје к'орда мөзьнвә, жь Базиде гьрти, һ'әта те дьгһижә Ване у Идьре, к'ижан алида Р'оме зор да мә, готи әм десте фәдаја бьшиньнә ве дәре, кә ордийа дьжмьн қәлскә. Вәхте шер' гәрәке һун т'ьме һәр'нә мәйдана шер', фәдаја бьдьнә р'өһ'-даркърьне, кә дьһа р'ьнд шәр'кьн, кемаси у шашийе бәрдаји бьдьнә р'асткърьне. Т'әриҫа шәр'ада һәйә, к'и бәре һ'ьщум дькә, әв гәләки әскәр у щәбьрхане дьдә дәр, нә кә йе қәлөча хөда р'унышти. А ви чахи һун дькарьн гәләк силаһ', р'әшаша т'опе сьвьк у гь-ран, фишәка дәст биньн. Гәрәке бь дәсти щьмә'та щи, қасьде вә бьзанвьн ә'мбаре дьжмьнайә щәбьр-хана к'өнә, һ'ьщуми сәркьн, бәлки дәстхьн, әгәр һькарьн, гәрәке ә'сәйи бьт'әқиньн, әв жи бона мә херә, һа. Бь гьлики һәр тышти гәрәке бәре бьфькьри у ақләнә бьки, хенщи к'әре, зьрара ве т'өнә. Вәхте диwana Р'оме һ'ьщуми сәр мә бькә, вәлате әщнәби-йа ве пе бьһ'әсьн, вәки диwanәкә ва зор һ'ьщуми сәр к'орде бе силаһ' кърыйә у к'орд мина мера бәр ве доз дькьн. Бь ве йәкева наве мерхасийа мьләте мә ве дьне бәлавә.

Ду хәбәрдан у шевьре Шехзаһьрр'а Бьраһим

аг'а у Нури Әһсан нә'тъка ви р'адъмусьн, бәр ви т'әманә дьдън, Бьраһим аг'а дьвежә:

— Шехзаһьр әфәнди, гәрәке мьн наве „әфәндий-тие“ тәр'а нәда гьредане, ле мьләте мә, т'ьрк, фарьз, әр'әбе щинаре мә, тә чәва Шехзаһьр әфәнди нас дькьн, әз жи мәщбурьм өса тәр'а бежьм. Чь дьвежи р'астә ,қәт мәрвь дькарә р'а у шевьре өса бьхәйдә у йане р'әт бькә? Әвана бона мә дәрсә у дәрса шер'ә. Тө ван ширәта дьхази һ'өрмәта мә щәм мьләте мә бьди бьльндкьрьне, щьмә'те бьди р'өһ'даркьрьне, вәки гьшк мина мәрвьәки шер'кьн, к'омәке бьдьнә мә. Әз һ'әйрана тәмә, бь ван р'а у шевьра те бежи тә мәдрәса һ'әрбийе к'өта кьрийә у ләма жи т'ә'лим— т'әрбийәткьрьн щәм фәдаие тә бьльнд у зорә. Әз р'аст бежьм, әв йәка щәм мә зә'ф кем у хәрәвә. Һәла мьн бьһистийә, вәки к'ижан фәдаий қайдә—қануне чәта тә бәр тыштәки һ'әсав накьн, фәрмана қомандара сәр һ'име нәқәдандьна сондхарьна қәсәме, щи бь щи тенә гөлләборанкьрьне. Һаза, кө р'астә у қанунәкә башә жи. Бь ван кьрьне хөва те бежи әва бист— си сальн тө нава қал у щәнгада буйи, веда қалбуйи, һ'әму р'е—дьрб, феле әскәрийе у шер' зани. Бьра, һәла шаши, кемаси у нөхсанийә мә гәләкьн, вәхте һ'ьщумкьрьна диванейә сәр мә жи һьндьк майә, гәрәке әм ләз бьдьнә һьлдане, паше шәпьрзә у п'осидә нәвьн. Чәва тө дьвежи к'ер һатийә бәр һәстө сәкьнийә, бәре ә'влин һ'әму фәдаие әл у ә'ширәта бьгьһиньмә хвә, шөхөле һинкьрьн, т'әрбийәткьрьн у т'ә'лимкьрьне бьдьмә мәһ'кәмкьрьне, фәдаие мә гьшк мина фәдаие тә бьн сонда қәсмер'а дәрбазвьн, вәки әм бькарвьн щава ордийә Р'оме бьдьн, әгәр нәдьн мьрьн лазьмә мәр'а .Ду усйана Шехсәһ'идр'а ордийә Р'оме, щәндьрме ве т'ьме мьқабьли мә шер'кьрьне, йане гәф у гөр' мә харьнә у дөхөн, дьхазә мьләтәки хөдан миллион бькә т'ьрк, йане жи р'убаре дьне бьдә һьлдане, әв йәка жи нә йа қәбукьрьнейә. Дә, бьла бәнде дьне, әрш у к'өрсидә шә'дәвьн, әм һ'ьщуми сәр

ван накън, әw һ'ыщуми сәр мә дькън. Мәр'ыве мьри т'әне дәст бәр хwә һьлданә, ле гәло мьлэтәки wa, дькарә дәст бәр хwә һьлдә? Әз у Нури мина фәдаиә тә, бәр тә сонд дьхөн, һ'әта дө мәнә чь тә готийә биньнә сери у дәрһәқа шөхөле кьрида т'ьме щаве бьднә тә. Әз wә һиви дькъм, щарана жи wәрә нава фәдаиә мә, бьзанвә һ'ал чәванә? Р'астә, хенци мә кәсәк һьзанә әм вьра чь хәбәр дьдн, ле бьла Гьридаг' бьвә шә'де мә, wәки әме готьне тә бьқәдиньн. Дәрһәқа һазьрайи у һ'ыщумкьрьна диwana Т'урк'иаейә сәр мә, чь кә қөмандаре дил тәр'а готийә, тә гьшк мәр'а гот, әме бьқәдиньн. Тө р'асти, дьвә диwan wәхте һ'ыщумкьрьне бьгөһезә, хөде бькә дәрәнг бәхә, wәки...

— Һәла бистәке бьбахшинә, Бьрке Т'елийе,— Шехзаһьр гьлийе wi бьр'и, —демәк, һ'ьдуде пешә'нийә wә жь һ'ьдудед Иране гьрти һ'әта зине орт'а һәрдө Гьридаг'а — Базиде гәлийе Зила, Ховәсоре те дьгһижә Wане, һ'ьдудед пешә'нийә мә жи — жь Wане, дәшта Анадолие гьрти те дьгһижә Әрдиш у Идьре. Бьла әw йәка тә т'әқәйазвә, нәнһер'и сера диwane иди дәсте мөдаиә, ле диwan т'ө щара эрьши сәр пешә'нийә мьн накә, бькә жи чәwa масигьр чәнгәла хwә бавежә аве, маси қотәке лехә у бьр'әвә. We бәре һ'ыщуми сәр тә бькә, әгәр wir'а һәв һат, хөде нәкә, алт'ьндар дәрк'әт, ижа һе бь қәwәта дөбарә we һ'ыщуми сәр мьн бькә. Қәрәз, өмьре бьдә к'ьвше. Әм гәрәке т'әвгьредане жь һәвдө нәқәтиньн, әз wәр'а, һун жи мьнр'а. А сәва we йәке жи чь қимәти дьхазә бьвә, гәрәке әм һажь сер у фелбазийә диwana Т'урк'иаейә т'әзә һәвн. Қасьде мә гәрәке щьмә'та щи, хәватчийе wәлитийә, қөмандаре әскәриер'а, чь қимәти дьхазә бьвә, т'әвгьредане гьредн, щава р'аст у дөрөст бьстиньн, wi чахи әм жийе щур'е шәр'кьрьна хwә бьгөһезьн. Әм чәwa вәгәр'ьнә нава чәт у дәсте хwә, бәре ә'wлин лазьмә жь фәдаиә халче у бавче чар—пенщ дәсте сийарә бьднә һазьркьрьне, жь wa-

на сьсе т'эне у т'эне дэстхьстьна силаһ'а у се дэстэ
жи дэстхьстьна хөрэква мьжулвьн, была силаһ'а у
хөрэк ван қэза у нәһ'ийе незикда дэстхьн, ле әвана
өса жи готи дак'өтьнә инчәрийа вәлет, щийе архайин
жь сәре р'йа у ньшкева һ'ыщуми сәр қэза у нәһ'ийа
бькьн, қыр'кьн у силаһ'е бьгһиньнә мә. Дак'өтана ван
дэстайә инчәрийа вәлет, we диwana Р'оме бьдә тьр-
сандьне у мәщбур бькә, вәки қьсмәкә әскәре хөйи лә
К'өрдстане бинә инчәрийе, кембуна әскәрә лә К'өрд-
стане бона мә херә. Әм гәрәке һәлана бьдьнә щьмә-
те, нава ванда һ'өб, хирәт у намуса к'өрда бона вә-
т'эне ван бьдьнә бьльндкьрьне, әв һашцәта хвә һьл-
дә у бе нава мә, к'омәке бьдә бьре хвә, бәр бьрин-
дарбун у кәштьна хвә нәк'әвьн. Һ'ышйарбун, һ'ыш-
йарбун у диса һ'ышйарбун р'әвшә мерайә, ле дәвбә-
лабун, қөдәти, архайинти мьрьна мерайә!...

Һәрдө сәрәкқөмандаре пешә'нийа К'өрдстане һ'ә-
та р'астһатьна пашвәхтийе, хатьре хвә жь һәв дьха-
зьн.

СЭРЕ ЙАНЗДА

ҚАЗИ П'АША ХАСТ ШЕХЗАЪЬР БЪХАПИНӘ

Һәр бөндәки, кө жь ә'мәлийат, шөхөле һ'әрбийе р'ьнд занә, т'әви қалщәнг у шәр'а буйә, әлбер'а дь-карә бежә, сәри нә әвә, вәки р'әқәма ордийе п'ьр'вә, һ'әму щур'ә силаһ'е we һәвһн, әскәре we жь лынга һ'әтә дьрана силаһ'кьривә, һәлә әвә йәка навежә, кө әв дькарә бьғнижә мәрәма хвә. Йа һәрә сәрәкә әвә, вәки ордийеда шөхөле т'ә'лим—т'әрбийәткьрьне, вә-т'әһһ'әзкьрьне сәр дәрәщә хөйә бьльндвә у шәрте һә-ри пешһн қөмандаре we һ'әму фән—феле щур'е шәр'-кьрьнейи ль ч'йа, р'аста, доргьртьне бьзанвә у гәләк-гәләк тьште майин. А т'әне ордийа өса у қөмандаре өса дькарә бьғнижә алт'ьндарийе.

Бәле, диwana Т'урк'иае бь ордийа хөйә п'ьр'һ'әзар-ва р'ьнд силаһ'кьри дәрба сьсийа һ'өщуми сәр К'өрд-стане нәкьрьбу, ле һ'але шер'да бу, пешә'нийа we жь Базиде дьгьрт һ'әта дьгьһиштә Ване, Идьре. Қөман-дарийа we бе сәбьр һивийа фәрмана Анқәре бу, вә-ки һ'ьщум бькә. Һәрдө сәрәқөмандаре пешә'нийе к'өрда зуда заньбун, кө ордийа дьжмьна чәва we дьрежайеда щивар буйә, чьто силаһ'е we һәнә, т'өпе гьран к'ө һатьнә щиваркьрьне, бәри һ'өщумкьрьне we к'ө қөр'мишкьн. Сәрәкөмандаре к'өрдар'а гәләки фәрз лазьм бу, вәки пе бьһ'әсьн нава әскәре диwane-да шөхөле т'ә'лим—т'әрбийәткьрьне, хөсәрибуне, бе т'әрбийәтйе, гөһнәдана фәрмана қөмандаре ч'ук у мә-зын у йе майин чәванә? Бь сальхе бәләдчийа у мәр-ве диwaneйә ширһ'әлал у дила дьда к'ьвше, вәки әв йәка нава ордийа дьжмьнда нә сәр дәрәщә бьльнд бу, чьмки әскәр нәдьхаст жь вә'дә зутьр өмьре хвә бьдә. Әве йәке сәрәкөмандаре пешә'нийе к'өрда дь-да шакьрьне.

Шабунәкә сәрәкөмандаре пешә'нийе к'өрда we йәкеда бу, вәки вәхте әскәр у қөмандаре Т'урк'иае

шәр'ада наве Шехзаһьр дьбьһистьн, элбер'а хәйсәт, кьрн у готье ви дьһатьнә бира ван — „Гәли әскәр у забыте дилк'әти! Әм к'өрд хөдане р'әһ'менә. Әм р'онкайе напәч'ьнн, тарийе вәнакьн. Әм мина диwana вә нә хунхөрьн, к'ер'а бьғһижьн гөлләкьн. Дә, һун забыт у әскәрн, һәрәк вә һ'әзкьрийе маләкейә, ч'ә'ве к'өлфәти р'йа вәйә. Әз баһөрьм һун р'азәдъли нәһатьнә, һун мәщбур кьрнә, кә һатьнә сәр мә, әз we йәке р'нд заньм. Әз изьне надьм, вәки фәдайе мьн вә бькөжьн, ле әме силаһ'е вә бьвьн, чьмки мәр'а зә'ф лазьмьн. Ду we йәкер'а әме вә бәрдьн, р'нд дьва һәр'нә мале хвә, ле вәхте һун бьтърсьн, һәр'нә нава ордийа Т'урк'нае, we вә диса мәщбур бькьн у бьшиньнә сәр мә, ле вәхте һун дил бьк'әвьнә дәсте мә, иди газьн „ломана нәкьн у нәвежьн к'өрдә бе инсафьн, әм гөллә кьрн. Тыштәки жи бьзанвьн, вәки мьн мәрвьөк щарәке дит, дәһ сал жи дәрбазвьн, мьн к'ө әв диса дит, әзе нас бькьм, һа? Ван гьли—готье мьн, һәвалә хөр'а жи қьсәкьн. Диса дьвәк'ьлиньм, жь мә газьна нәкьн?...“.

Нава ордийа т'ьркада бәлакьрьна ван готье Шехзаһьр, сәр әскәр у забыта һ'өкөмәки мәзьн дьһишт у әв дьк'әтьнә орт'а дө агьра, әгәр ван мьқабьли к'өрдә шәр'кьрана, бәлки дил бьк'әтана, Шехзаһьре әв нас бькьрана, у we щи бь щи бьһатана гөлләкьрне, ле шәр' нәкьрана, we жь алийе забыте ордийа т'ьркада бьһатана гөллборанкьрне. Һәрдө али жи гөлләкьрн бу, гәләка хвә бь р'йа р'аст дьгьрт, бәре хвә дьданә мала хвә, һ'алә қачахида дәрбаз дькьрн у әв р'йа, р'йа һәрә р'аст һ'әсав дькьрн. Аһа әве йәке жи нава ордийа дьжмьнда бет'әрбийәти, бет'ьфақи, хөсәрихөти у бәғануни пешда ани бу. Щарана өса дьқәвьми, вәки йузбашийа эваре әскәр һ'әсавдькьрн, т'әслими онбашийа дькьр, сьве вәхте һ'әсабкьрне р'әқәма әскәр кем дьбу. Әве йәке гәләки һ'өкөми сәр сәрәкқөмандаре пешә'нийа диwane

дъкър, ви нькарбу у нәвербу дәрһәқа we йәкеда wә-
зиртия әскәриер'а бьгота, әгәр нәгота жи we бәр
мәһ'кәма Т'урк'иаейә һ'әрбийе бьсәкьнийа. Бона р'ә-
ва әскәр у забытайә жь ордийе, wәзиртия әскәрие
щәзае бе инсаф қәбулкьрьбу, ле диса р'а бь р'әва әс-
кәр у забыта нәдьбу. Әw бә'са өзве мәщлиса Т'урк'иае
жи пе һ'әсийабу, ле һәла зә'ф дьзи хайи дькьрьн,
wәки к'өрд пе нәһ'әсьн.

Сәрәкқөмандаре пешә'нийе к'өрда бь we сөр'а
ордия дьжмына һ'әсийабун у ша дьбун. Бона we йәке
жи Шехзаһьр жь пешә'нийа хwә, пешә'нийа Бьраһим
аг'а чөнд дәсте фөдайайә п'ьр'мәрвьә силаһ'кьри дь-
шандә пышта дьжмын, щийе кө орди архайинә у ньш-
кева лаве к'өрда пар'а у пер'а қьсмәкә ордия дьж-
мынә нә һ'але шер'да дьхьст, бе һ'әсаб әскәр у забыт
дькөштьн, бьриндар дькьрьн, силаһ' у азуқә һьлдь-
дан у бәрбь Масисе дьчун. Әве йәке сәрәкқөмандаре
пешә'нийа дьжмын дькьрә нава фькьр у мьтале к'ур.
Щарана Қазии п'аша а'лама хөда дьгот, пешә'нийе
к'өрда лап шәка мә шкенанд. Әва нә шөхөле Бьраһи-
мә, әw һ'ьщумкьрьне ньшкева бь дәсти Шехзаһьр
тенә кьрьне, ләма жи бь фелбази һьм пышта мәда у
һьм жи пешийеда ль мә дьхьн. Дә, әскәре мын жи
wәхте наве ви к'өрде бе „һ'ьш“ дьбьһизә, лап хwә
өнда дькә. Щава we йәке дайин зә'ф чәтьн у дьжwа-
рә. Әгәр wa һәр'ә, әwe ниве ордия мынә п'әе—п'ьр'е
у силаһ'а жь щерге дәрхә, һәмин азуқе жи дьвә. Әгәр
әз бьзанвьм we чьчах һ'ьщумкә, к'ижан алида, әме
щава ви бьдьн... Қазии п'аша у қөмандаре майинва гә-
ләки дьфькьрьн у Қазии дьвежә, wәки „әз дике шер'-
вьм, ле гәдәк wa бинә сәре мын“. Қазии у Сәлим ньһе-
р'ин һ'але wan р'о бь р'о хәрав дьвә, бона ә'фукьрь-
на хwәйә пашwәхтие wәзире диwанейи әскәриер'а
т'елеқрафе пәй т'елеқрафе дьшиньн, wәки „К'өрда
һ'але мә хәравкьрийә, һьм пешийеда у һьм жи пыштеда
ньшкева ль мә дьхьн, қәwәта мә қәлс дькьн, сәва we
йәке жи мәр'а һьм имдада әскәр у һьм жи йа силаһ'а

лазьмэ“. Гәлбәт, ду т'елқрафар'а диван к'омәқдари-
йа һәр али дьдә пешә'нийе хвә. Ду стәндьна имда-
дер'а Қази у Сәлим диса дьк'әвьнә фькьра, Қази п'а-
ша дьвежә:

— Сәлим п'аша, әм бь ви щур'әйи, т'ө вәхта
нагьһижьнә алт'ьндарийе, гәрәке әм бьспернә һ'әму
қөмандаре хвә, һәмин фәрмана вәзирйе жи һәйә,
к'ижан әскәр у қөмандар бьр'әвә, силаһ'а хвә бавежә,
щи бь ши бе гөлләкьрьне. Әм сьведа готи we фәрма-
не диса нава әскәрда бьднә бәлакьрьне, әва йа сә-
рәкәйә. Бет'әрбийәтийе өса щәм мә гәләкьн, гәрәке
бь дәсти гөлләкьрьне we йәке бьднә һьлдәне. Ща-
мер, хофа ви п'езәвәнге к'өрд гәләкә, ах... Щаньм,
әм чьқаси жь ван „нәмәрьва“ қьр' дькьн, р'о бь р'о
һәвдө зедә дьвьн, ә'щевә, жь к'ө тен? Фьланкәс, әв
сөр'е әскәрийә өса дьдә хәвате, мьн һ'әта р'ожа иро-
йин нә бьһистийә у нә жи дитийә. Мьн һақаси к'өр-
дар'а кьрийә шәр', мьн нәдитийә, вәки дьзикава щийе
бе қәзийа һьм пыштеда ль мәхьн у һьм жи пешйеда,
ле алийе мөйи ч'әпе у р'асте? Wәләһ, әз Мәке у Мә-
динекьм, әв гьшк ищәте Шехзаһьрә шер'ә т'әзәнә.
Һайа навә, гәрәке әм бь навә диwane у вәзире әскә-
рийе Шехзаһьрр'а хәбәрдьн, бь щур'әки, бәлки ви
бьхапиньн у текьнә қәвза дәсте хвә. Бь we йәкева
әме ван архайин бькьн у р'ожәке ньшкева һ'ьщуми
сәр ван „пыштһешина“ бькьн у бькьнә қәвза дәсте
хвә. Мала тә ававә, тә зор дайә мөзьнкьрьна к'упе
зьке хвә, чь те бәр һ'ьше тә, мина п'әпукә дьки пу,
пу, пу. Мьн р'ожәке нәдит, вәки тө дәрһәқа һазьра-
йа шәр'е мәда тыштәки ақьл бежи. Нә ахьр, һайа на-
вә, гьрани гьшк к'әтийә стуйе мьн?

Қази нькарбу Сәлим бьда дәрхьстьне, чьмки Қа-
зи вәхте шәр'е мьқабьли к'өрдада гәләк шаши у нә-
р'асти бәрдабун, өгәр дәрһәқа ванда Сәлим вәзир
пе бьһ'әсанда, we п'осте Қази бьгөроа, на техьстае.
Сәлим жь готьне Қази дьле хөда гәләки дьхәйидө, ле

жь тьрса нькарэ бьдэ дэр, т'ук девда зьна дьвэ у бь шур'эки дьвежэ:

— Эз чь бежым, тыште к'ара тэ же те, йане бона бьльндкьрна нэвс у наве тэйэ, тó мьн бэр тыштэки һ'эсав наки, ле вэхте дьк'эви чэтйнайе, не мьн дьпърси у готьне мьн жи бэр тыштэки һ'эсав наки. Тó р'аст дьвежи, ве шэр'кьрнева эм нькарьн тыштэки бь ви бькьн, эме дьна қэлсбьн, вир'а Шехзаһьр дьвежьн, р'аст бежым, нэхэйдэ, йа льнге ви занэ, сэре мэ һэрда ньзанэ. Ақьле мьн һэвһатьне набьр'э, ле хóде кэвьрэки бавежэ бэр дьле ви, бэлки р'азивэ. Мала тэ ававэ, мэ шэр'е мьсабьли к'ордада р'у сьмеле хвэ сьпи кьрийэ, эм ищате ва т'эзэ дьвиньн. Щарна шэв, щарна р'о, щарна бэрбанга сьве, пыште, пешие, алийе мэйи ч'эп у р'астеда ньшкева һ'ыщуми сэр мэ дькьн у щарна жи фэдайе ван мьне дьвьн, вэхте эм һ'ыщуми сэр қэлэче ван дькьн, бэниинсанэк теда т'онэ. Ынэк дэрбаз дьвэ, диса ньшкева һ'ыщуми сэр мэ дькьн, жь к'о һатьн, к'ор'а һатьн, чэва һатьн? Мэрэв мэх'т'элмайи дьминэ... Дьвэ щэде Шехзаһьр фэдайи мина һори—п'эрийа һьлдьк'ышьнэ э'смана, вэхте дьвиньн эм архайин бунэ, диса һ'ыщуми сэр мэ дькьн. Жорда дьр'эшиньнэ сэр мэ. Дьвэ мина Шехзаһьр гóллэ ль фэдайе ви нак'эвьн? Эгэр эм һ'элали бежьн, алийе сөр'а эскэриета, нэ кó эм, вэзир у дэвсгьртие мэ жи нагьһижьнэ ви. Дэ, бьла вэзир у дэвсгьрти бэне вьра, бь ванр'а тек'эвьнэ щэнге, ве не бьзаньвьн, эв гэдэе к'орд к'ийэ у хóдане хвэ чь фэнд у феле шер'э? Тó нета хойэ һэвһатьне бежэ, эгэр Шехзаһьр р'азии нэбу, ви чахи п'еша вэзирда бэрк' бьгьрэ, чэнд тэйара жь ви бьхазэ, эгэр ви жи р'эт кьр, ижа т'елеграфэ пэй т'елеграфэ п'атше вэлетр'а бьшинэ, ви чахи вэзире мэщбурвэ у хастьна мэйэ һэқ р'эт накэ. А ви чахи эме не бьгьһижьнэ мэрэма хвэ...

— Эре Сэлим, — Қазии гот, — чолэ фьрэйэ, чь те бэр дэве тэ дьвежи, к'а бэхте óса, Сэлим. Вэхте эз вэзир тыштэки һ'эсав нэжым, п'атшер'а т'елеграфэ

лехъм, иди бьзанвэ Қази бь к'олфэт, қәwъм у пьс-
маме хөва ль һәwата дьне we т'өнәвьн. Йа дөда жи
фьр'ьнде диwane т'әне у т'әне бона р'ожа чәт'ьнн,
we жи р'ьнд бьзанвэ... Дә, һәла we гаве әм дәст ба-
вежьнә һәвһат'ьне, бәлки тыштәк же дәре, ле ақьле
мьн жь wi гәдәки тыштәки набьр'ә, дә диса. Хwә мьн
ван дәра сәре баве хwә ч'ә'л нәкьрийә, ордийа мә жи
мәр'а дьчәрчьрә. Шех жи ч'ә'ве әскәр у қөмандаре
мә тырсандийә, һәма дәнге к'өрдәки те, гәләк әскәре
мә силаһ'е хwә давежьн у дьр'әвьн, һәw дьзаньн, wә
ки Шехзаһьрә дькә қир'ин. Бь гьлики һәвһат'ьне we
к'арәкә мәзьн бьдә мә, ле...

Чәнд р'ожа шуида Қази у Сәлим п'аша дө дәсте әс-
кәрә чар мәрьв, ванр'а һәр тышти шьровәдькьн, йә-
ке бәрбь пешә'нийа Бьраһим аг'а у йа майин бәрбь
пешә'нийа Шехзаһьр дьшиньн, wәки қөмандаре к'өр-
дар'а бежьн кә "Қази п'аша у Сәлим п'аша диwan да-
йә р'азикьрьне у бь фәрмана п'атше Турк'иае әм
иди һ'ьщуми сәр wә накьн, wәрьн кәвьра жь п'еша
хwә бавежьн, щьмә'те щийе бәласәбәб нәд'ьнә қьр'е,
была щьмә'т аза у сәрбәст бьжи". Wәхте қасьде ор-
дийа Р'оме дьч'ьнә щәм сәрәкқөмандаре һәрдө пешә'-
нийе к'өрда, чь кә Қази п'аша ванр'а готьбу, қьсә
дькьн, сәрәкқөмандаре һәрдө пешә'нийе к'өрда ван
қасьда щәм хwә чәнд р'ожа хайи дькьн. Шехзаһьр у
Бьраһим аг'а р'асти һәв тен, гәләки бь һәвр'а хәбәр
дьд'ьн, паше Шехзаһьр дьвежә:

-- Бьраһим аг'а, зани чь һәйә, әв һәвһат'ьна мә,
зар'а бәра жи бавәр накә. Бь т'әхмина мьн, ван әв
һәвһат'ьн бь диwanер'а нәдайә р'азикьрьне, бәр хwә
дәрхьстьнә. Қази шәйт'ан у гөре шәр'айи кәвьнә; бе
диса чь т'әле дьхазә бинә сәре мә. Ду һат'ьна wәк'иле
т'ьрк'ар'а мьн жь Әһ'мәд щав стәнд, wi дәрһәқа һәв-
һат'ьна мә у т'ьркада қәт тыштәк нәготьбу. Демәк, Қа-
зи we йәке бәр хwә дәрдьхә? Бь т'әхмина мьн, лехьс-
т'ьн у һ'ьщумкьрьна мәйә пышта дьжмьнда, әw бона

ван сөр'әкә әскәрийә т'әзәйә. Әв һ'ыщумкырьне мә, қәwәта дьжмьн йәқин дьдә қәлскырьне, ләма жи дь-
 қазә мәр'а һәвбе, wә'дәли мә бьдә архайинкырьне,
 чәwа дьвежьн паши у пешйа әскәре хwә нава wi wә'
 дәйида бьғһинә һәв, қәwәта т'әзә у силаһ'а жь ди-
 wане диса бьстинә у ньшкева һ'ыщуми сәр мә бькә у
 мә бьдә п'әр'ишанкырьне. Бьраһим, бь фькра мьн, әв
 һәвһатьна wә'дәли бона мә к'өрда һьнәки херә, чьм-
 ки бәре ә'wльн we зьвьстане бьдә незиккырьне, йа дө-
 да жи фәдайе мәйе һьнәки һесавьн, әм жийе һазьри
 у т'ьвдарәке силаһ', хөрәк у щавдайина һ'ыщумкырь-
 на ордийа дьжмьн бьвиньн. Тө бежә қасьде Қази, wә-
 ки Шехзаһьре щава һәвһатьне бьдә, wәхте әв р'әзи
 бу, демәк, әз жи р'әзимә. Әзе бежьмә қасьде Қази п'ә-
 ша, wәки бьла әв моләте бьдә мә, гәрәке әм бь һәв
 бьшешьрьн у әме паше щава к'өтәсийе бь дәсти қась-
 де хwә wир'а бьшиньн. Зани, әwe чәwа шавә, әwe һәв
 бьзанвә, wәки дәwләмәндбуна дьне гьшк данә wi,
 чьмки әз хәйсәте wi мөрг'өзи р'ьнд заньм. Бь т'әх-
 мина мьн, тө ван готьне мьнр'а р'әзийи, ле бәле һ'ыш-
 йарвә, т'ьвдарәке хөйи щавдайине р'ьнд бьвинә, ар-
 хайин нәвә, бьла т'ьме новәдар у бәләндчийе тә әскәре
 Р'оме из бькьм, бе ль к'өнә, чьва мьжульн, чь дькьн
 қәрәз, һ'ышйарвьн у һ'ышйарвьн, силаһ' у хөрәк...

Қасьде Қази вәдьгәр'ьнә щәм сәрәкқомандаре
 хwә, чь кө Шехзаһьр готьбу, гьшки wир'а шьровәдь-
 кьн, әв гәләки ша дьбә, әгәр баск тек'әтана бьн мьле
 wi, we бьфьр'йа Анқәре у we бьгота wәзир, wәки бьн-
 һер'ә әз қомандарәки чьқаси дурдитимә, кө әз сәрәк-
 ване к'өрда чәwа дьхапиньм, әзе ньшкева һәрдө пеш-
 ә'нийе ван бь т'әмами у т'әм бьһ'ьнщьр'иньм, кө қь-
 жьк сәр wаре ван бьщьвьн, wәки хөр'а қут у хөрәк
 дәстхьн. Бь we „һәвһатьнава“ т'әг'мин мәһ у нивәке
 һ'ыщумкырьна ордийа Т'урк'иае сәр к'өрда те әгләкь-
 рыне, чәwа ордийа дьжмьна у йса жи к'өрда ит'бара
 хwә һәв нәдьһанин, чәwа ләзьмә һәрдө алийа жи

назърийа хвэйә шәр'къръне дьдйтън. Сәрәкване к'өр-
да жи р'ънд заньбун, вәки шәр'е зьвстане бона ван
к'арә, чъмки ордийа Р'оме жь сөр' у сәрма ч'йайе
Арарате нькарә мьқабъли к'өрда шәр' бькә. Һәла
щарана орт'а Шехзаһър у Бърке Т'елиеда һ'бщәте
мәзын жи пешда дьһатън, хастьна Бьраһим бу, вәки
нышкева һ'ыщуми сәр дьжмьна бькә, ле Шехзаһър
әва йәка инк'ар дькър. Паше ду гәләк һ'бщәтер'а
Бърке Т'елие бь готъне Шехзаһърр'а р'ази дьбу.
Шехзаһър чәва дьвежън дө фәдаие щер'бандийә
диләвар сәр Қазидә дьшинә у дьвежә:

— Чәнд сәре тә һәнә, вәки тә бе п'атше Р'оме у
вәзире вейи әскәрийе, мәр'а һәв тейи? Демәк, тә
дьхази мә бьхапини, архайин бьки у бьгһижи нет у
мәрәма хвә? Тә р'ънд мьн нас дьки, әве кә лынге мьн
заньн, сәре тә ньзанә. Қазидә, р'ожа бист у йәкевә, әз
қәсас у қәсаве сәре тәмә. Әгәр тә дьхази ль һәвата
дъне саг' бьмини, зийане нәди хәлқе мә у вә, жь
гьшки р'ъндтър әвә, дәст жь қөмандарийа пешә'нийе
бьк'ышинә. Тә һьч'ьке мьле хвә һьлданә, дьхази ди-
са дәсте хвә теги қәфәса к'өрда у бь хуна ван дәс-
те хвә бьшойи? Р'ънд дьвә, п'әсәп'усе хвә һьлдә у
жь вәлет дәрк'әвә?...

Вәхте қасьде Шехзаһър әв хәбәре „хаш“ сәр
Қазидә п'ашада р'әшанд, п'осидә бу, р'әнг ле фьр'ийа.
т'ук девда мьч'ьқи, чәнд щара к'өхийа, бог'аза хвә
т'әмьз кър у бь леве хвэйә п'ьрп'ыши гот:

— Гәли қасьда, йәқин һерса шехе вә р'абуйә,
әв шехе „мәйә“ жи. Һәма шехтийа ви ве йәкер'а те
к'ьвше, вәки гөллә ви нак'әвьн. Дә, шехә динькьн,
чь готийә мьн қәбулкър, „шех сәринә, әм лынгьн“.
Щаньм, әм мөсөлманьн, мә чь дайә һәв у әм нькарьн
жь һәв бьстиньн? Бежъне бьла хуна нәһәқ нәр'ежә.
Қөрана мәйә пироз һәйә, әме дәсте һәвда сонд бьхөн
у хәлаз бу, чу. Паше к'и нәһәқийе бькә, Қөране ви
бьтәлинә. Әз заньм, вәки әв һерс буйә, бәлки паше
һерса ви дайнә? Һәр'ьн бежне, бьла р'ънд бьфькьрә

у щаве мьнр'а бышинэ. Дә, вәр'а ог'ьрвэ, „бьре мьнэ к'өрди“.

Қасьд гава щава Қазиди п'аша Шехзаһьрр'а тиньн, әв дьк'әвэ нава фькра, алэма дьле хода дьфькьрэ у дьхазэ һәла сәбр бькә у вьр'а һәр тышт ә'йанвэ, кә фькьра вә һәвһатьне чийә у бь вә йәкева әв чь дьхазэ бькә? Һәлбәт, әв фәлбазийе Қазиди п'аша вь ә'йан бу, лә һәла сәбркьрьн у мә'лумәт т'опкьрьн лазьм бу. Бона сафикьрьна вә пьрсейә к'өтасийе, гәрәкә һәрдә сәрәкқамандарә пешә'нийә к'өрда р'асти һәв бьһатана, ақьл жь ақьла зедәтәрә. Чәнд р'ожа шунда һәрдә сәрәкқамандар р'асти һәв тен, пашә Шехзаһьр вә щарә сафикьрьна вә пьрсә давежә сәр Бьраним аг'а, ду мьталар'а әв дьвежә:

— Шехзаһьр, дьвини һавин бәр қөтбунейә. Һьндьк ма, кә зьвьстан дәрә мә бьк'өтә, вәхте вә, кә к'өтә, бәрфе бьвә к'әфа мә. Әз гәләки ду готьне тәр'а фькьрим, мьн дит, вәки тө р'асти. Әгәр диwana Р'оме қәшьяле зьвстанеда һ'ьщуми сәр мә бькә, әвә бьвә беақьликә мәзьн, т'ө хере настинә, вә п'ор— п'ошман пашда вәгәр'ә. Лә һ'алә мә жи р'аст бежьн, шәр'е зьвьстанеда, вә нә тө һ'алвә, әв бь мә һькарьн, лә... Әм чьқаси бьдьянә әгләкьрьне, әв йәка бона мә вә башвә. Әз темә сәр нетә, вәки әв т'ө вәхта зьвьстане һ'ьщуми сәр мә накә, шәр'е бьсәкьнә һ'әта дәрбаһарә, лә бәлки һ'әна жи? Әз бәхте мерә чедамә, чьқаси дьхазиди вь к'әфьри бьхапинә, бьла вә'дә дьрежвә, чь бежи, әз тәр'а р'азимә, т'әне щавә бьдә мьн. Иа дөда жи нәви— нәви тө т'әви вь гөри вә'дә к'вьшки, р'асти вь бейи, әвә тә бьдә к'орп'уч'кьрьне, малә мә бьшәвьтә, һа?

— Бьра, вә щарә һәр фькьр у готьнәкә тә, бой мьн ширәтьн— Шехзаһьр гот, — тө дәрһәқа р'астһатьна мьн у Қазиди р'асти. Дә, әз Шехзаһьрм, әв жи Қазийә, те пашә бьвини әзә чь нәнәра биньмә сә-

ре ви. Эз тә һиви дькым, т'әне һ'ыйарвә, вәки дьж-
мын нышкева сәр тәда нәгрә, вә нәдә п'әр'ишанкьр-
не? Бь гьлики қасьде мәйе һәр'ын, бен, вәхте тьште
т'әзә һәвә, әме щаве һәвр'а бышиньн. Дә, бь хатьре
тә, һһа ви вә'де мәйи чәтһнда, фәдаһи бе сәри һиш-
тһн, гөнәк'арийә...

Чәва кә Шехзаһьр дьгһижә чәта хвә, чәнд р'о-
жа шунда бь дәсти дө фәдаһе хвә, щәвәкә ва Қазы
п'ашар'а дьшинә. „Қазы п'аша, мадәм кә хастһна тә
һәвһатһнә, әз һазьрһм, вәки әм һәвдө бен, ле чәнд
хастһне мын һәнә. Ордийа тә жь бһнәт'ара Базидеда
гьрти, һ'әта те дьгһижә Ване у Идьре һ'але һ'ышум-
кьрһна сәр мәдаһә. Бәлки тө бежи әв бә'са нә р'ас-
тә, ле тө хельфи, һәр тьшт бона мә к'орда ә'йанә у әм
занһн, вәки чьқас әскәре тә, к'ө сәкьнийә, чьқас сила-
һ'е тә һәнә, тә т'оне гьран к'ө данә сәкьнандһне, те
к'ода һ'ышуми сәр мә бьки у бь чәнд тиша? Нһһа
әгәр тө we һәвһатһне р'аст һ'әсав дьки у тә әв Анқә-
рер'а даһә “р'азикьрһне..”, вәрә әм щики к'әвшкьн
у вьр р'асты һәв бен, бь Қөрана пироз дәсте һәвда
сонд бьхөн. Әгәр тө we йәкер'а р'азийи, чаршәма һ'әв-
та те, әм ль сәре гьре Сор, нә һақаси дури тәйә у нә
һақаси жи дури мәйә, әм р'асты һәв бен у we пьрсе
щарәкева бьдһнә сафикьрһне. Әз зоре надьмә тә,
әгәр р'азийи бь дәсти қасьде мын, мынр'а щаве быши-
нә, әгәр нә р'азийи, диса мынр'а щавәке бышинә у па-
ше һәр кәс кәр'е баве хөйә...”.

Сьвәтһре Шехзаһьр вәк'иле хвә дьшинә щәм Қа-
зы п'аша, һәла хеләке феза ордийе, бәләдчийе ордийа
дьжмын пешибьр'ийе дьдһнә вәк'иле Шехзаһьр, бә-
ре дьхазьн т'әркөслаһ' бькьн, ле вәхте дьвежьн, вә-
ки әм вәк'иле Шехзаһьрһн, дьвһнә щәм Қазы п'аша,
әв сәламс дьдһнә һәв, Қазы бь к'ән һ'але Шехзаһьр
дьпьрсә у паше лавьк чь кә Шехзаһьр готьбу, гьш-
ки ви у Сәлим п'ашар'а қьсә дькьн. Қазы п'аша хәр-
қи мьтала дьвә у аг'ьри дьле хөда дьвежә, вәки “әв

гаде к'орд дьхазэ мьн бьхапинэ, бьдэ к'орп'учкьрьне. На, эз wa зу нак'эвьмэ, т'эла wi, эзе ёса бькьм, wэ-ки эw льнге хёва бьк'эвэ т'эла мьн у wэxте эw к'эте qэвза дэсте мьн, иди эз дэрhэqа алт'ьндарийа. хёда нафькьрьм. Ду we йэкер'а, дьне we бьвэ йа мьн, эзе шине сэр К'ордстанеда диса биньм у hэман алт'ьндари жи йа мьнэ". Hэма we дэме qэмандарэки ордийа, wi, бе дэстурстэндьн дьк'эвэ щэм Qази; wi жь мьтала дьдэ h'ьшйаркьрьне, ле Qази wi набыhизэ, дьвежэ: „Сэлим п'аша, wi п'езэвэнги бьвэ дэрва, бе чь дьбежэ?“ Wi т'эви wэк'иле к'орда р'астэ, шьрин—шьрин хэбэр дьда, ле деме wi тыштэки майин дьгот. Дэмэке шунда Сэлим п'аша дьк'эвэ hөндөр', гөhe wi-да чь дьвежэ, р'энге wi бь т'эмами те гөhэстыне, дьхазэ h'ьщуми сэр wэк'иле к'орда бькэ, ле зэвта хwэтинэ, щийе хёда р'удьне, дьхазэ ноли бэре лавькар'а хэбэрдэ, wэки эw нэк'эвьнэ шьке, ле лавька иди те дэрхьстьбу, кэ йэцин к'орде Бьраhим аг'а дэрбэке зор ордийа wi хьстийэ. Бистэке шунда эw herc дь-вежэ:

— Лавьк съведа hatьнэ, ньha бьрчинэ, гэли бе исафа, мэрьв wa h'өрмэте wэк'иле к'ордар'а дькэ? Сэлим п'аша тэ т'эви лавька нин бьхwэ, hьнэки шөхө-ле мьн hэйэ, эзе дэмэке дэрэнг бем, мьн бьбахшиньн, гэли хорта.

Сэлим п'аша, лавькар'а нин у хөрэк тиньн, жь лавька йэк т'аса хөрэкэ кэ wir'а анинэ, дьдэ бэр Сэлим, эw дьхазэ т'асе пашда бьдэ wi, ле эw дьвежэ, wэки “Гава qэмандарэки мина тэ щэм мэйэ, чь эхтйара мэ hэйэ, т'аса пешин эз hьлдьм. Щэм мэ wa hatийэ qэбулкьрьне... Сэлим п'аша ду we йэкер'а иди нькарэ тыштэки бежэ hэрдэ лавьке к'орда, т'аса хөрэке Сэлим дьхөн, зоре дьдьнэ пэнир, кэ Сэлим нэ-к'эвэ шьке. Сэлим дэст надэ т'асе, эw ль ч'э'ве хөрэ-кани дьнher'э, эw ч'э'ве хwэ дьqьрпинэ, йани нэхөэ, хөрэкани т'аса хөрэкэ т'эзэ тинэ. Сэлим дьле хёда фь-кьри у тэе бьгота дьвежэ, “Bo wэлэh—былэh к'орд т'э

вәхта наенә хапандые, бьһер'ә чь кьрын, хастьн
мын фәқире хөде бьдые жә'рдадайкьрыне у паше бь
мын бьк'әнһн.. Вәхте харьна ванә шьринда Қази п'а-
ша бь һерс дьк'әвә һөндөр', ле һнәки өса дькә, вә-
ки вәк'ил нәк'әвьнә шыке, Сәлим п'аша у һәрдо вә-
к'ил бәр р'адвьнә п'ийа, паше р'удьнен, ле пари бо-
г'аза Қазидә нәдьчу харе, т'алаша к'өрда нинбу, нан
у хөрәке хвә шьрин—шьрин дьхарьн у һәла ава сар
жи сәрда дькьрын. Қази хөрәкани да сәрвахткьрыне,
кө хөрәк бона лавька диса бинә, ле лавька р'азибун
дане у әв хастьна ви р'әткьрын. Дьһатә к'әвше Қа-
зийи зә'ф бьрчи бу, һа дәсте хвә бәрбь хөрәк у нин
дьбьр, ле һьлнәдыда, тәе бьгота әв бь нәхашийа р'и-
ша п'уч' к'әтийә, нан бог'аза вида начә, ле Сәлим
п'ьр'и—һьндьки дьлөк'өми, дьхар. Сьвра нин һатә
һьлдәне, лавька р'азибун данә Қази у т'уш ч'ә'ве ви
һьһер'ин, гьва щаве дьхазьн.

— Гәли вәк'иле “бьре мәйә к'өрд.. — Қази гот,
— пеш мынва Шехзаһьр әфәнди зә'ф сәлам бькьн,
к'еф—һ'але ви бьпьрсьн у бежьне, вәки дәһ—панз-
дәки шунда, әзе жер'а щавәке быһиньм. Һәлбәт, әз
т'әне һәвһатьне дьхазьм, вәки щьмә'та мә у вә
“ә'дьли.. бьжи, хун иди нәйе р'етьне.. Эварә, тарийә,
сарә, ишәв жи бьвьнә меване мә, хөсуси щики баш-
қәда һуне р'азен у тыште башқә нәфькьрын..

— Бьбахшинә, Қази п'аша, — вәк'иләки к'өрда
гот, — һун заньн кө әм жь мьрыне натьрсьн, вәр'а
шәр' дькьн, сөр' у сәрма ль мә һоз накә, бона мә кә-
вьр балгийә, ә'рд дошәкә, льбасе мә жи орхан у бал-
гинә. Әм һиви дькьн, мә бьсперә әскәре хвә, бьла мә
жь һ'ьдуде вә дәрбазкьн у әме веда һәр'ьн бьгьһи-
жьнә һәвалә хвә. Йа дөда жи әм заньн, вәки сәрәк-
қөмандаре мә бе сәбьр һива вәгәр'андьна мәйә, лә-
ма әм дьлөзиньн.

Қази п'аша лавькар'а р'ази дьвә у дьсперә чәнд
һәсавьле хвә, вәки ван һ'әта һ'ьдуде мә дәрбазкьн у
пашда вәгәр'ьн у дьсперә ван “әгәр р'ева тыштәк бь-

вә, әзе вә мина пез дайнәмә әрде, сәржекәм, паше ломана нәкән? Дә, хун сәр ч'ә'ва хатьнә, хатьре вә, вәр'а ог'ьрвә!..."

Һәсаһыле т'ьрка һ'әта һ'ьдуде хвә вәк'иле к'өрда дьвьн, хатьре хвә жь һәв дьхазьн у жь вана йәк дьвежә:

— Гәли бьре мәйә к'өрд, әм щинаре һәвә дәшър у қөр'наньн, бав у кале мә хер у шәр'а һәвда сәкьнинә, вә к'омәк дайә мә, мә жи вә. Хөде хәрав бькә қайдә—қануне диwana К'әмал! Хөде бәлки т'әхте ви бьн т'әхтаһә! Ньһа әм һәрдө мьләт һәвр'а кьрьнә дьжмьн. Әз ван гьлийа жь к'урайа дьле хвә дьвежьм, әгәр р'е тек'әвә мә, вәләһ әме бьр'әвьн у йе минани мә жи, нә һьндькьн. Әз вә һиви дькьм, әв гьлийе мә бьла орт'а мә һәчарада бьминә, т'ө к'әсир'а нәвежьн, әгәр бьзанвьн, we мә щи бь щи бьдьнә гөлләборанкьрьне. Дә, вәр'а ог'ьрвә!

Вәк'иле к'өрда жи бь дьловани щава ван дьдьн, тенә дәст у р'йе һәв, хатьре хвә жь һәв дьхазьн у һәр кәс бәрбь ог'ьра хвә дьчә. Лавьк сьвәтьре нава р'оже дьчьнә нава фәдайе хвә, ду һьнәки һесабунер'а дьчьнә щәм Шехзаһьр, чь кө Қази п'аша готьбу, вьр'а қьсә дькьн, дәрһәқа we п'осидәбуна Қази у хөрәке вани жәрдәдайда гьшки дьвежьн, Шехзаһьр гот:

— Гәли лавька, қәт хун ви нәк'әтьнә шьке, кө әв бона чь һақаси п'осидә бубу?

— Мә чьқаси гөһе хвә да сәр, -- жь вана йәки гот, — әм тыштәки нәһ'әсйан, ле те к'ьвше, вәки к'өрда дәрбәкә зор ван хьстьбу, йан жи жь инчәрийе тыште хәрьв жер'а готьбун. Әз темә сәр we нете, вәки нә жь инчәрийә бу, ле жь дәрба к'өрда бу.

— Бәле, бьре мьн, — Шехзаһьр гот, — мьн дьхаст һун бьщәр'бандана, бе һунә сәрвахтьн, йане на, ле ә'фәрьм вәр'а. Хун р'аст дьвежьн, се р'ожа пешда фәдайе Бьраһим аг'а дәрбәкә зор ль дьжмьна хьстьнә, гәләк силаһ' у азүқә жи хөр'а анинә. Дә, һәр'ьн

һесавьн, хөдө өмьрө вә дьрежкө, а бса һәрт'ым сәр-
вахтвьн.

Панздә р'ожа ду р'астһатынер'а, вәк'иле Қазиг
п'аша щаве Шехзаһьрр'а тин, вәки қөмандаре мә
һазьрә р'асти вә бе, Шехзаһьр жи р'азидуна р'астһа-
тыне дьдө у ван дьдө сәрвахткьрне, вәки дьқөшымө
пешда бемө ви ши. Ду чуйина ванр'а Шехзаһьр т'ө-
ви қөмандаре дөсте хвә, дьфькьрә у дьвежө:

— Мө гьшкава ә'йанө сәр һ'име бө'се стөнди Қа-
зи дьхазө мьн бьхапинө у нөнөре гьран бинө сөре мьн.
Дө гәли бьра, әз Заһьрьм, әв жи Қазиг, к'а бе к'и к'е
дьхапинө? Әз һатынө сәр вө фькьре, бе нета вә чийә?
Р'ожәке бәри вәде к'өвшкьри, жь нивө шөвө хөлөк
дәрбазвө, гәрәке лавьке мә вәкә дәһ һәспа бьвьнө
сәр т'опе Сор, сәр һесуйе бьтөвьлиньн, вәки жь һ'әму
бльндщийа бенө к'өвшө у һьнәки дури һәспа жь
льбаса қөрәфате мәрийа чекьн, сәр даравакьн, бса
р'ьнд чекьн, вәки жь бәнда нәйө щөдакьрне у зу
пашда вөгәр'ьн. Әз р'ьнд заньм, вәки бөлөдчийе дьж-
мьн вө мина сәе бинө бәри р'ожа к'өвшкьри вө ван
дәра из бькьн, бе сөре т'опе Сор чь һәйә? Вөхте бө-
лөдчи щава „хере“ Қазир'а бьвьн, орт'а ви у хөдөда
бөһөстәке бьминө, әвө ида шөв әскөре хвә бәрбь гь-
ре Сор бьвө, вәки мьн дил у йанө көшти гьва бьгь-
рә. Гәли қөмандаре мә, һун вө сьпартьна мьнө пешьн-
р'а р'азинө, йанө на?

Шехә'дльр'әһ'ман, Әт'ар, Ә'ли у Хосров бь сьпар-
тына сәрәкқөмандаре хөр'а р'азиг дьвьн. Шехзаһьр
хәбәр дана хвә пешда дьвө у дьвежө һөчар қөмандаре
дөсте хвә:

— Гәли бьра, иди мьн сьпартьна пешьн дайө ла-
вька, әвө бьвө шөртәки хапандьнейи гәләки мөзьн.
Ньһа әз сьпартьне дьдьмө вә, бь дөсте хөва сьвө на
дөсва п'өбәржериг жеревьн, ле гәләки дури т'опе Сор
бьсәкьньн, бөлөдчийе хвә зә'ф фәсал у дьзи бьшинь-
нө һьнда т'опе Сор, бьла ль бьльндщийе дор у бөре

ви бь дурэбине р'нд мезэкьн, бе ордия Qази натийё
wьра у чэwa дора т'оп эwьрийё. Яа дёда жи была ль
блэндщия ль т'опе Сор бьнхер'ьн бе нэсп у qэрэфате
бэнда чэwa тенэ к'ьвше? Дэ, эз жийе т'эви we
э'мэлийатевьм, чьмки эw йа пешьнэ, wэки эм у дьж
мьне бэре хwэ бьдьнэ нэв, бе дйа к'е кёр'а тинэ. Съве
на дёсвэ, съве шэwэqe эзе бемэ щэм wэ у эз жийе пе
дурэбине ван дэра бьнхер'ьм у чь, кё лазьмвэ эзе
wэр'а бежьм... Дэ, wэки дьне нэла готьна мьн т'ёнэ,
хэр'ьн, ньнава т'ьвдарэке хёйи чуйине бьвиньн.

Нэрчар дэсте чэте сэр н'име фэрмана сэрэкqоман-
даре хwэ, бь т'ьвдарэкдитьнэкэ зорва, бь шахе башqэ-
башqэва дьдьнэ ду бэлэдчийа, неди—неди, ле фэсал
п'ебэржер дьчьн. Р'ожа к'ьвшкьри, эw бь чэнд тиша
эп'ещэйи дури нэв дьэwьрьн, ле бэлэдчие ван мина
долаве дьхэвьтин у щаве лазьм дэстар'а дьнанин. Р'о-
жа к'ьвшкьри жи Шехзаһьр натэ гьһиштэ нэрчар
дэсте хwэ. Шехэ'вдълр'эһ'ман незики ви бу у гот:

— Бэлэдчийе мэ мэр'а щав анинэ, wэки бь ду-
рэбине нэсп у qэрэфэте бэнда р'нд тенэ хане, к'и
дурва р'нд мезэ бькэ, we бежьн бэндэнэ, нэспе хwэ
тэwьландьнэ у гьва нивийа Qази п'ашанэ, кё дэстбь
нэвр'ахэбэрдана бькьн. Яа дёда, те бежи дьжмьн жи
эw йэка т'эхмин кьрийё у дёһва эскэре хwэ дьк'ьшинэ
бэрбь т'опе Сор, эскэр нэчар алийе т'оп гьртийё, йэк-
цин нива фэрман у wэхте к'ьвшкьрийё, wэки нэчар
алиава н'ьщуми сэр т'опе Сор бькэ у гьва тэ у дэста
тэва дил бьгьрэ. Бэлэдчийа бса жи те дэрхьстьнэ.
wэки р'аста бьнэт'ара т'оп чэнд щийа т'опе гьран жи
qёр'мишкьрьнэ. Яа сьсийа жи бэлэдчие мэ дё бэлэд-
чийе ван гьртьнэ у ньна щэм мэнэ, мэ изьн нэда хwэ,
wэки ван бьдьнэ хэбэрдане, чьмки...

— Э'фэрьм, wэ нэрчар qёмандарар'а фэдаие wэ у
бэлэдчийе wэр'а! Эз не заньм, wэки нэр йэк жь wэ
дькарэ дэwса мьн р'уне у чэwa лазьмэ qёмандарийе
пешэ'ние бькэ,— Шехзаһьр гот,— э'фэрьм, э'фэрьм

вэр'а! Бежын была зу ван бэлэдчийе дьжмьна биньнэ щэм мьн, бе чьто тэ'мьн у we чь мэр'а бежын!

Дэмэке шунда һэрдö бэлэдчийе дьжмьнэ дэст гьредайи, тиньн щэм сэрэкqöмандар, бь фермана ви дэсте ван вэдькьн. Шехзаһьр мина qөwьме незик ванр'а ша дьвэ, ле эвана жь хофа Шехзаһьр р'энг дьдан у р'энг дьстэндьн, жь вана йэк бь зьмане т'ьл дьвежэ:

— Бь, бь, бь, бах, ши, нэ, тө, тө, Ше, Ше, Шех, за, һьри?

— Бэле, эз Шехзаһьрэм, нэтьрсэ, эз жи мэрвьэки мина тэмэ. Эме һэвр'а эп'ещэйи хэбэрдьн, qөт хофе нэк'шинэ. Эм к'өрд щийе бе сэбэб мэрьва накöжьн, к'и мэ нахапинэ, гьлийе р'аст бежэ, эм э'нийа ван р'адьмусьн у бэрбь мала ван вэр'е дькьн. Ле йе кө мэ дьхапинэ, гьлийе р'аст нэвежэ, эм ван бэрбь we дьне дьшиньн. Ньһа мьнр'а бежьн, к'е у хун бона чь шандьнэ?

Wөхте Шехзаһьр ванар'а öса дьловани у р'аст хэбэр дьда, һеди—һеди хоф сэр ван сьвьк дьвэ у элбер'а готьне Шехзаһьрө кө нава эскерда дьготьн, һатэ бира ван. Һэман эви хорте бэре т'ьл хэбэр дьда, бь демэки гэш гот:

— Шöкөр, шöкөр ве р'өжер'а, wэки тө нэ сэр т'опе Сори, чьмки гьшка дьгот у Qази жи лаф дьданэ хwэ, wэки гьва Шехзаһьр хöдане гьлийе хöйэ, жь мэ зутьр ньһа һатийэ щийе к'вьшкьри. Ле Qази дьгот: “— Һэман Шехзаһьри иди дэсте мэдайэ, ле ит'бара к'өрда т'өнэ, дьвэ эw жорда һ'ьшуми сэр ордийа мэкьн, Шехзаһьр азакьн у т'элэфатийе бьдьнэ эскэре мэ... Аһа бона we йэке эм шандьн, кө эм бэлэдийе бькьн, бе фэдаие к'өрда һатьнэ, йане на? Эре, жь бира мьн дэрк'өт, бежьм. Qази ордийер'а нэчуйэ һьнда т'опе Сор, эw э'мэлийата шер' сьпартийэ Сэлим п'аша, wөхте Сэлим гьва тэ бьгьрэ, we һе бе wьр. Бо wөлөһ, мэ наве тэ бьһистьбу, ле мэ тө нэдитьбуйи. Мэ чьqа-

си дьхаст тō бѣдитайи, шōкōр ве р'ожер'а, wәки мē тō дити. Газа кō тō нещайи wi нав у дәнгийи. Дē, эм чь бькьн, диван нә һ'әмди мē, wa тинә сәре мē. Ньһа әхтийарийа тә һәйә wәкә гōне мē, щәза бѣди мē, эм бәр тә гōнәк'арьн. Пешәwьтийе мьлэт у щьмаә'те, әз мьзгинике жи бѣдмә тә, wәхте к'ōрд һ'ьщуми сәр әскәр дькьн, наве тә дьбьһистьн, хwә онда дькьн, жь қōмандара гьрти һ'әта әскәр ч'ә'ве вани лейә әләбер'а т'вьнга дәсте хwә бавежә, йан дьр'әвә у йане жи т'әслими тәвә. Бона we йәке бь сәда әскәр у қōмандаре мә щи бь щи тенә гōлләкьрьне, йане жи бәр мәһ'кәме дьсәкьньн, һьнәк жи дьр'әвьнә мале хwә.

Һәр тьшт иди бона Шехзаһьр ә'йан у зәлал бу, р'астә, wi жь бәләдчийа, қōмандаре хwә у готьна диле дьжмьна бавәр дькьр, ле wi дьхаст һәр тьшти бь ч'ә'ве хwә бьвинә, щики бьльндщи бьсәкьнә ль т'опе Сор у әскәре дьжмьн мезәкә у паше һе фәрмана хwә бьдә. Шехзаһьр бь дәстәкә ч'уква хеләкә хōрт п'ебәржери жере дьвә, паше һьлдьк'ьшьнә сәр т'опәки жь т'опе Сор бьльндтьр у wьр әw бь дурәбине бь һ'әмде хwә, зә'ф фәсал ль т'опе Сор у щиварбуна әскәре дьжмьн дьнһер'ә, жь шабуна бәр хōда дьк'әнә, ә'фәрьм у р'азибуне дьдә фәдайе хwә, wәки чьқаси р'ьнд һәсп тәwьландьнә у қәрафате мәрийа чекьрьнә. Дурва чәwa мәри тенә хане! Дәмәке шунда әw у дәста хōйә ч'ук пашда вәдьгәр'ьнә нава дәста у ләз гази һәрчар қōмандаре дәста дькә у дьвежә:

— Гәли лавька, wә'де мьн у Қази сьве незики навар'оже т'әмам дьвә. сәр һ'име шәрте мәйи дайи, гьва гәрәке эм р'асти һәв бен, ле бәле мьн бь ч'ә'ве хwә дит, wәки һәчар алийе гьре Сор бь әскәре дьжмьнва к'ьмк'ьмийә. Бьзанвьн, wәки әw иди занә, кō әмә сәр гьре Сорьн, we бәре т'әхмин бь т'опе гьран гōлла бавежьнә сәр т'оп, чәwa дьвежьн wi зит'ол—зит'оли бькьн у паше we бь әскәрва һәчар алиава һ'ьщуми сәр т'оп бькьн, wәхте кō һьлк'ьшьанә сәр т'оп, we виньн әw нә бәндәнә, қәрафатьн, wi чахи Сәлиме

гәләки һерсвә, әскәре хвә пашда вәк'ышинә, бәләд-
чийе жи щавә Қазир'а бьвн, әвә гәләки бәр хвә к'ә-
вә. Мәр'а нһа чь лазьмә, вәки әм бәр қәнщия Қа-
зийә хапандьне дәрк'әвн? Әм гәрәке дәрбәкә өса ль
дъжмьнхьн, һ'әта Қази саг'вә, жь бира ви нәчә. Әз
вәр'а бежьм, Сәлим нә қөмандарәки нәзанә, вә те
дәрхә, кә к'өрда чәва Қази хапандийә у мә жи өса
бәрнадә. Әвә һәр тышти бькә, вәки ордия хвә саг'-
сьламәт, бе зийан бьвә бьгһинә варга хвә. Сәва вә
һәкә лазьмә, әм ви гәләки архайин бькьн, әв өса за-
ньвә гьва к'өрда йа хвә кьр у р'әвинә ч'йа. Һәчар
дәсте мә гәрәке бьвнә вәкә бист тиша, һәр'ьн һнда
гьре р'аста дара Зийарәте алийе вейн ч'әпә у р'асте
т'абийе хөда бьсәкьньн, ле дө тише мә жи гәрәке һа-
қаси бьсәкьньн, вәки дьжмьн жь гьре Сор дурк'әвә
у қәрә-қәрә бьдә пәй ван, тише фәдайе мәйә ль мьле
ч'әпә у р'асте, гәрәке һақаси бьсәкьньн, вәки дьж-
мьн һнәки жь ван дәрбазвә, паше т'опе ванә гьран
кә гьһиштьнә һнда лавька, была һәрдө алийада ла-
вьке мә мина зипьке гөлла бьр'әшиньнә сәр ван, ти-
ша мәйә пашйе жи пар'ава, ви чахи әскәре хвә шаш-
кә, п'ьртә—п'ьрте бьк'әвә нава ван, пашда иди һька-
рьн бьр'әвн, чьмки лавьке мә ледьхьн, алийе ч'әпә
у р'асте дьса һькарьн бьр'әвн, чьмки һәрдө алийада
гөлле сәр ванда дьбарьн, т'әне у т'әне имк'ана ванә
пешдачуйине вә һәвә. Ви чахи иди һола мәйе бе бәр
к'ашо, әм чәва бьхазьн, әмә өса жи биньнә сәре ван.
Йа сәрәкә әм Сәлим п'аша дил бьгьрьн у йане бькө-
жьн. Гәли лавька, әгәр әм фәсал у ақьләнә өса бь-
кьн, әвә бона ван бьвә дәрсәкә мөзын у ижа была Қа-
зи п'аша бьзанвә, хапандьна Шехзаһьр чийә? Гәли
қам у қьдуме мьн! Һ'әсавкьрьна әскәре дьжмьн мьн-
к'ун нинә, ле т'әхмин р'әқәма ви дьгһижә чәнд һ'ә-
зара, әгәр нә зедәвә жи. Бь т'әхмина мьн, қәдандьна
вә ә'мәлйата шер', әмә дәрбәкә зәхьм ль пешә'нийа
Т'урк'иаехьн у әмә эп'ещәйи бьднә қәлскьрьне. Әзә
хвә бьдьмә мьле р'асте у бь дәсти бәләдчийа һьм сь-

партына бѣдмѣ лауѣке мѣйѣ пашийе у йе мьле ч'ѣпе. Эвѣ сыпартына мьн. Бѣлки пьрсѣ вѣ хѣвьн?

Һѣрчар қѣмандаре дѣста гѣлѣк пьрсѣ данѣ ШехзаҺѣр, ван щаве хѣйѣ р'аст стѣндьн у һѣр кѣс бѣрбѣ қѣдандьна спартыне хвѣ чу. Һѣр қѣмандар у фѣдайики к'ѣрд заньбу, вѣки спартынекѣ гѣлѣки чѣтын у дьжварѣ, чьмки щара пешьн бу, вѣки се һ'ѣзар фѣдаие к'ѣрда вѣ пешийа вѣ р'ѣқѣма мѣзынѣ ордийа дьжмьн, т'ѣпе ванѣ гьран, сьвьк у таматика (р'ѣшаш) шѣр' бькьра. Чѣва Э'т'ар дьгот, вѣки „Эв инт'Һама мѣйѣ пешьнѣ, гѣти ѣм алт'ьндар жь вѣ дерк'ѣвьн... “ Һѣр фѣдайики к'ѣрд ѣв гѣтыне Э'т'ар дьвѣк'ьландьн у бь щѣлѣ'т бѣрбѣ вѣ сыпартына фѣрз дьчун. Вѣхте к'ѣвшкьрида тише фѣдайайѣ мьле ч'ѣпе у р'астѣ һѣрѣке бѣна хвѣ қѣлѣчѣ бьжартьн у һьнѣка жи бь кѣвьра хѣр'а чѣкьрьн у теда р'уныштьн, һивийа һатьна ордийа дьжмьн бун, ле һѣла тише фѣдайайѣ пашийе жь щийе хвѣ нѣлѣқйабун, һивийе бун, вѣки ордийа дьжмьн пешда бьк'ьшѣ у пашѣ һѣди—һѣди бьдьнѣ пѣй.

Ордийа дьжмьн вѣхте к'ѣвшкьри, бь фѣрмана Сѣлим п'аша бѣре жь т'ѣпе гьранѣ жѣре щиваркьри гѣллѣ сѣр сѣре гьре Сорда барандьн, т'ѣпе Сор бу мѣйданѣкѣ тѣндурѣке, бь агьркьрьна т'ѣпа Сѣлим дит, вѣки гьва к'ѣрдѣ сѣр т'ѣпе Сор гьшк һатьнѣ қьр'ѣ, авитьна т'ѣпа да сѣкнандьне у пашѣ ѣскѣр һѣчар алийава һ'ьлк'ьшйа сѣр т'ѣп, дитьн хѣнщи чѣнд һѣспе кѣшти, бьриндар у қѣрѣфатѣ бѣндайѣ жь дар у к'ьнща чѣкьри, тѣ бѣниинсанѣк т'ѣнѣ. Сѣлим һѣ сѣре хвѣ хьст, Қазир'а да ч'ѣр'а, п'осидѣ бу, кьрьна Қази хайинти һ'ѣсав кьр, ле ѣв фѣнда к'ѣрдайѣ һ'ѣрбийе жи р'аст һ'ѣсав кьр, п'осидѣ—п'асидѣ дѣвсгьртиие хвѣ Щѣмшутр'а гѣт: “Мала ШехзаҺѣр бьшѣвьтѣ, ѣв же һѣр'ѣ, хвѣ зор нинѣ, хѣде дѣсте хвѣ пышта ви хьстийѣ, ѣм пе нькарьн, бѣлѣдчие мѣ гьртынѣ ван һѣр тышт жѣр'а гѣтынѣ, вѣки Қази наѣ, ле ѣскѣр дьшинѣ сѣр тѣ. БьнҺѣр'ѣ, ви чѣва ѣм хѣпандьн, ле мѣрвь р'аст бѣжѣ, мѣ-

рѣки жеһатийѣ. Щаньм, йа лынге ви занѣ, сѣре мѣ
нъзанѣ. Әв мѣ һа бѣрнадѣ, дѣвѣ ойьнѣкѣ майин жи
бинѣ сѣре мѣ? Ньһа фѣрмане бѣдѣ ордийе, эзе пе-
шийе, нава эскѣрда һѣр'ѣм, бѣла т'опе гѣран у сѣвѣк
бѣдѣнѣ пѣй мѣн у эскѣре майин жи бѣдѣ пѣй мѣ". Фѣр-
мана Сѣлим п'аша чѣнд сѣһ'ѣта шунда һатѣ қѣдандѣ-
не у ордийа диwane пашда бѣрбѣ warга хвѣ р'ек'ѣт.

Р'ое иди гѣлийе хвѣ зер'ин һндѣк мабу жѣ э'р-
де бѣрѣв бѣкѣра, сѣр'а эваре жи һнѣки зор дѣда эскѣ-
ре диwane, һѣр йѣки дѣлѣзанд, wѣки бѣгѣнижѣ эwѣра
хвѣ у һнѣки һесавѣ. Пешийа ордийе иди гѣһиштѣбу
р'аста дара Зийарѣте, тѣе бѣгота қѣмандар пешийа
эскѣр сѣкѣни, wѣки паши у пешийа эскѣр бѣгѣнижѣ
һѣв у паше фѣрман да эскѣр пашда һѣр'ѣ. Қѣмандар
иди лап архайин бубу, wѣки к'ѣрда йа хвѣ кѣр у р'ѣв-
йанѣ ч'йа, иди қѣзийа т'ѣнѣ, т'ѣне дѣлѣзандѣн, wѣки
зу бѣгѣнижѣнѣ warга хвѣ. Пешийа ордийе иди р'аст
қѣт дѣкѣр, т'опе гѣрчнѣ һѣспава гѣредаи пѣй дѣчун,
һѣма ви чахи фѣдаиѣ к'ѣрда һ'ѣму алийава р'ѣшандѣ
дѣжмѣн, һѣр забѣт у эскѣрѣки һѣр тѣшт дѣкѣр, т'ѣне
пешда бѣр'ѣвѣ у жѣ мѣрѣне хѣлазвѣ, ле эскѣре пар'а
һнѣка кѣрасе хѣйи сѣпи сѣр нѣзе т'ѣвѣнге хѣва кѣрѣ-
бун, wѣки дѣхазѣн т'ѣслимвѣн. Һѣлбѣт, р'ѣһ'и шѣринѣ,
һнѣка жи бе нишангѣртѣн ч'ѣп у р'аст гѣллѣ давитѣн,
wѣки бѣкарвѣн бѣр'ѣвѣн, хвѣ хѣлазкѣн, ле wanр'а жи
һѣв нѣдѣһат, лавѣке к'ѣрдаиѣ дѣста ч'ѣп у р'астейѣ
пешѣн ѣса бѣ нишан гѣллѣ авитѣн, wѣки эскѣре т'опе
гѣран сѣре дѣрхѣстѣн, һѣсп жи жѣ дѣнге гѣлла дѣт'ѣ-
рѣдин, т'оп wѣлдѣгѣр'андѣн у сѣре дѣрдѣхѣстѣн. Wѣх-
те мѣрийа ль р'аста дарѣка Зийарѣте дѣнһѣр'и, жѣ
мѣйт' у бѣриндара мѣрзѣлѣки гѣран дѣһатѣ ханекѣрне,
ле лавѣке к'ѣрда гѣллѣ нѣдавитѣнѣ эскѣре, кѣ дѣ-
хастѣн дил бѣк'ѣвѣн. Ви шѣр'е гѣран шѣш—һ'ѣвт сѣ-
һ'ѣта к'ѣшанд, бавѣркѣ wѣкѣ эп'ѣщѣ эскѣр жѣ бѣр
гѣлле к'ѣрда хѣлаз бу, р'ѣви, wѣкѣ һ'ѣзар мѣри дил-
к'ѣт, йе майин гѣшк кѣшти у бѣриндарбун ль мѣйда-
на шер' мабун, дѣwсгѣртиѣ Сѣлим Щѣмшут жи һатѣбу

көштӱне, ле Сәлим т'әви дәста дѣжмьнә пешьн, саг' хәлаз бубу.

Шәв бу, ле тәвәһив бу, бѣ фәрмана Шехзаһьр чѣ-
қас көшти у бѣриндаре к'өрд һәбун зу бәрбѣ Арарате
дѣг'һастьн, т'оп'е дѣжмьнә гѣранә хәравбуйи қәйа у
нәвалада хол дѣкьрьн, ле силаһ'е көштиһа, бѣринда-
ра ль диле т'ѣрка дѣкьрьн, бәрбѣ варга хвә дѣшандьн
у һәла гәләк силаһ' жи ә'рде дѣман, вәхте к'өрда нь-
карьбу бѣбѣра, дѣшкенандьн, зәр у қәйада хол дѣкь-
рьн, вәки дѣжмьн паше ван нәдә хәвате. Шехзаһьр
фѣкьри у дѣле хөда дѣгот, вәки „Мә йа хвә кьр, ди-
вана Т'урк'иае т'ө щара һақас әскәр у силаһ' онда
нәкьрѣбу, чѣқас ви шәр'е һәвд'һатьнеда. Нһа дѣқәвѣ-
мә әскәре ордийа Қазии бе һәвара көшти, бѣриндара
у дѣқәвѣмә һ'ѣщуми сәр мәкә жи, лазьмә зу пашда
вәгәр'ьн, у ... Шехзаһьр фәрман да һәрчар қөман-
даре дәста, вәки фәдайе хвә пашда бѣк'шиньн у бәр-
бѣ варга хвә һәр'ьн, фәрмана сәрәкқөмандар әлбер'а
һатә қөдандьне, һәмин көшти, бѣриндаре хвә жи бәр-
дәст дәрхьстьбун, силаһ' дила кьрѣбун, дѣбьрьн, т'әне
қьсмәж шәр'ван мабун у вана жи бәрбѣ Масисе ог'ѣ-
ра хвә ләз дьщә'данд.

Шехзаһьр боһа ве қьр'а әскәре Р'оме у дәстани-
на силаһ'а, бѣ дәсти бәләдчийа щаве Бѣраһим аг'ар'а
дѣшинә, вәки һажь хвә һәвә, кө ордийа дѣжмьна
ньшкева һ'ѣщуми сәр тә нәкә. Шехзаһьр ван р'ожа
һ'әму щийа бәләдчи дабунә сәкьнандьне, әскәре ди-
ване жи бәләдчийе к'өрда из дѣкьрьн, бәлки бѣгьрьн
у һьнәк мә'лумәте т'әзә бѣстиньн. Бәләдчийа һәрр'о
щаве хере дѣданә Шехзаһьр, ле р'ожа пенщайә ду
шер'р'а, эваре тари, бәләдчики феза р'аста дара Зи-
йарәте щав Шехзаһьрр'а ани, вәки белукәкә әскәре
Қазии п'аша һатѣбу р'асте, көшти дәфьн кьрьн, бѣрин-
дар у силаһ'е шькәстийә мәйдане майи дѣбьрьн. Әве
йәке Шехзаһьр нәдѣда һесакарьне, вәки архайинвә,
ви р'ьнд занѣбу, вәки фәдайе ви дѣжмьн дайә
т'әвзандьне, иди нае сәр ви. Сәрәкқөмандаре к'өрда

нава чѣта хѣда шѣхѣле т'ѣ'лим—т'ѣрбийѣткърьне ду
ви шѣр'ир'а дѣна дѣда мѣх'кѣмкърьне у т'ам н'але
шер'да сѣкьнибу.

Дѣ, гѣли ѣрде наминын, нагас қър'кърьн, бърин-
даркърьна ѣскѣр у ѣндакърьна щѣбърхана диwana
Р'оме нѣкарьбу жѣ щѣмѣ'те вѣшарта. Бона ван кърь-
не Қазийѣ беи'ш, у ѣгѣр р'асти щѣм диwane у щѣм
сѣрѣкване we нѣбуийа, гѣрѣке ѣв бѣр мѣх'кѣма ѣскѣ-
рие бѣсѣкьнийа, щѣзае гьран — дардакърьн у йане
гѣллѣборанкърьн ѣ'сѣ бѣстѣнда. Ле вѣзирийа ѣскѣри-
йе у мѣщлиса диwane қѣльхкърьне вийѣ вѣхте шѣр'е
Шѣхсѣи'ид у йе нѣнайѣ мьқабьли к'ѣрда гьшк гьва
н'ѣсав нѣлда, ѣв бѣр мѣх'кѣме нѣда сѣкьнандьне. Дѣ-
натѣ к'ѣвше, вѣки диwana Т'урк'иае н'ѣйфа хвѣ кѣш-
ти у бьриндаркърьна ѣскѣр у ѣндабуна сильн'а нѣдѣ-
нани ,нет у мѣрѣма ви т'ѣне у т'ѣне ѣв бу, вѣки
К'ѣрдстане дѣрмдаг'кѣ, бькѣ гола хуне, мѣскѣне зѣлу-
лие у несирийе.

Шѣхзаһьр вѣкѣ нанздѣ р'ѣжа диле т'ьркайѣ ви
шѣр'и, чѣва лазьмѣ хайикър, сѣр чѣкърьна қѣлѣча у
холке бьнѣрдѣ звьстане да хѣвате, паше алиие ѣр-
дишер'а вѣр'е кър. ѣв бѣ'са нѣ бь херѣ, кѣ к'ѣрда
анибу сѣре диwana Т'урк'иае, н'ѣму варге вѣлет бѣла
бубу, щѣмѣ'та херхаз пер'а ша дьбу у қѣрбан дьдан.
Бона к'ѣрд т'ѣме бьгьнижнѣ алт'ьндарийе ѣса, сѣрѣк-
қѣмандаре нѣрдѣ пешѣ'нийе к'ѣрда ордийа хвѣ т'ѣме
н'але шер'да хайи дькърьн, р'ѣқѣма фѣдайа р'ѣ бь
р'ѣ зедѣ дькърьн, варге хѣда у щийе майинѣ, кѣ дь-
қѣвьмѣ вьр шѣр' пешда нѣната, бона звьстане қѣлѣ-
чѣ у т'ѣби чѣ дькърьн. Нѣрдѣ пешѣ'нийе к'ѣрда алиие
хѣлайа силаһ'ада к'ѣмѣкдари дьданѣ нѣвдѣ. Аһа Қазии
п'аша жѣ беақьли у маймахийа хвѣ, чѣва дьхаст
Шѣхзаһьр бьхапанда...

СЭРЕ ДАНЗДА

ОРДИЙА ДИШАНЕ ЫЪЩУМИ СЭР К'ОРДА КЪР

Паиз бу. Паиза сала 1928-а. Ч'эме К'ордстане бь ава ч'эма, кани у баране гөр' бубун, һьнэк жи жь кэндале хвэ дэрк'этьбун, бе вэстандын шэв у р'оже дьк'ышйан, р'аст—бэст вэрдьгэртън. Т'эбийэта кал жи бь шөхөле хөва мьжул бу, һ'эму алийава хэмьла паизе дьда Арарате. Фэдаие к'орда жи анэгори мэ'лумэтие һэйи бэрэ—бэрэ бэрбь һ'эмеза Масисе һьлдьк'ышйан, нава вэргэ у эвьргэһе һелане жоринда һэр усйанчики к'орда қэй бубу хэлазкьрэки гэмийа Нөһэ Р'успи.

Бинбэр чэва бе һөва—ав нькарън бьжин, сэрэк-қөмандаре пешэ'нийа к'орда жи бе бэ'са бөлэдчийа нькарбу бьжийа. Эв гав у сэх'эт, бе сөбьр һива щава бу. Эв чэнд р'ожбун, кө ви т'ө щав жь бөлэдчие хвэ нэстэндьбу, гэлэки иэр'ьһ'эт бу, дьне сэр ви тэнг дьбу, гэлэки дьфькьри, вэки чэва бькэ дэрһөқа эрышкьрьна ордийа Т'урк'иаеда пе бьһ'эсэ, һазьрийа хвэ бьвинэ, қэдьр—қимэт у наве мьлэте хвэ э'рде нэхэ. Һэма нава ван мьталада навэдарэк ви жь мьтала дьдэ һ'ышйаркьрьне.

— Кэко, бьбахшинэ, хортэки бь льбасе п'арсэкчийа дьхазэ тэ бьвинэ у тэр'а һөвалдэ.

— Зу, — бь шабун Шехзаһьр дьвежэ, — газике, бьла бе!

Дэмэке шунда, хортэки нэнас дьк'эвэ һөндөр', т'уш ль Шехзаһьр у к'эзог'е бьнэ'рд дьнһер'э, паше сэламе дьдэ, щава хвэ дьстинэ, һэрдө пьрс у щава дьдье һэв, сэрэкқөмандар сэрвахт дьвэ, вэки эв нэ мэрьве хэравийейэ, қасьд жи те дэрдьхэ, вэки эв Шехзаһьрэ, эв бь к'эн дьвежэ:

— Эз қасьде Эһ'мэдьм, ви гэлэки тэ сэлам дькьри, дьхаст намэ тэр'а бьньвисийа, ле дьнейэ хэравэ,

дъқәшмә дъжмьна эз р'ева бьгьртама, бь сөр'а мә
бьһ'әсйа, әме бьһатана бәлукурьне, ләма жи ви чь
лазым бу, мьнр'а бь зар гот: " — Вәзире әскәрийе
чәндәки пешда Қази гази щәм хвә кьрбу, фәрмана
п'атше Турк'иае дәрһәқа һ'ышумкьрия сәр к'орда
вир'а готьбу. Қази вәхте вәдгәр'ә щийе хвә жь қб-
р'әтийа хвә, һәр тышти сәрәке идара мәйә хәйбер'а
дъвежә, әв жи Әһ'мәдр'а дъвежә, чәнд р'ожа шунда
идарә дәрһәқа we һәкеда фәрмана вәзир бь һьвисар
дъстинә. Әһ'мәд готьне Қази у һьвисара фәрмане һьм-
бәри һәв дькә у дьвинә, вәки һәв дьгьрын. Дә, фә'м-
дарийә, вәки Қази гәләки хвә дьпәсьни. Фәрманеда
дьһатә готьне, вәки т'аг'бур у алайе Бали п'аша т'әс-
лими Қази бькьн. Сәр һ'име бә'се һәйи, ле чьқас р'ас-
тә, һьзапьм, дъвежьн р'әқәма ордийа пешә'нийа дъж-
мын дьгьһижә сәд һ'әзар әскәри. Диwana Тур-
к'иае шаһе Иранер'а хәбәр дайә, қайилийа ви стән-
дийә, вәки әскәре Р'оме дәрбази һ'ьдуде вивә, һьм
жь Иране у һьм жи алийе Базидеда ль пешә'нийа Бьр-
һанн аг'ахә у ви бь т'әмами бьдә дәрмдаг'кьрьне. Бо-
на пешә'нийа тә к'омәке нәда Бьраһим аг'а, бь салъ-
ха әве чәнд алайи у т'аг'буре Ване, Идье, Әрдише
у щийе майин бьһелә, вәки һ'ышуми сәр тә бькә, тә
бьдә мьжулкьрьне. Дә, тө р'ьнд зани щер'бандьна га-
вьре Қазийә әскәрийә п'ьр' һәйә, бона алт'кьрьна
усйана Шехсәһ'ид р'өт'ьб у чине ви бьлд кьрын, һөр-
мәта ви щәм п'атше щөмһ'өр'йәте у вәзире әскәрийе
гәләкә, әв бона һ'ьнщьр'андьне чь дьхазә, нанакь-
рын т'өнә. Әви гәләки мәнщәнеқә, ле жь өмьре хвә
жи гәләки дьтьрсә, вәхте щикида дьчә, бь сәда әскәр
дьдә пәй хвә. П'езәвөнг һ'әму р'е у дьрбе Гьридаг'е
нас дькә, әгәр жь дәсте вә бьһата, вә әв бәрбь we
дьне бышанда, we чьқаси п'акбуйа. Әв бәре жь хөде
у паше жь тә мина са дьтьрсә. Фәрманеда те готьне,
вәки пешә'нийа һәрә зор йа тәйә, ләма жи әв дьхазә
бәре пешә'нийа Бьраһим бьдә к'орпучкьрьне у па-

ше һ'ыцуми сәр тә бькә. Қәрәз, һажь хвә һәвһн, әв шәр'е we бьвә шәр'е мьрһн у жийине...„

Чәнд р'ожа шунда, Шехзаһьр бь дәсти қасьде хвә щаве Бьраһим аг'ар'а дышинә, паше се дәсте һ'әзар фәдаий дышинә имдада ви. Һәрдө пешә'нийе к'өрда жи һазьрийа хвә дьвинһн, вәки чәва лазьмә щава әршкьрьна дьжмьһн бьдһн.

Шәвәкә мәһа паизейә һәрә дәрәнгийә стәқьр'ибу. Ордийа Т'урк'иае жь алие Иране у Базидеда бь қәвәтәкә нәбинайива һ'ыцуми сәр пешә'нийа Бьрке Т'ел'йе дькә. Пешә'нийада шәр'әки к'әфил—дәман дьчу, жь дәсте гөлла чәва дьвежһн де әвләде хвә давит. Шәр'е бист пенщ р'ожада фәдаийе пешә'нийа Бьраһим аг'а бәри ордийа дьжмьһн дьдә у жь т'абийе ван дьдә р'ақәтандьне. Һ'ыцумкьрьна ордийа дьжмьһнә дөда, сьсийа, чара у пенщайә һ'әта зьвьстане һькарьбу ордийа Бьраһим бьда қәлскьрьне, чьмки Шехзаһьр т'ьме имдада фәдаийа дьда ви. Шәр'е гьран орт'а әскәре диwane у фәдаийе Шехзаһьрда жи дьчу, ле диwan нәдьгһиштә мәрәма хвә. Вәхте һ'ыцумкьрьна әскәре диwaneйи шәшайи сәр усйанчийе Бьраһим аг'а, дьжмьһр'а һәв те алиие Иранеда зине орт'а һәрдө Арарата һьлдә дәсте хвә у йа нәбинайи бинә сәре бьриндар у диле к'өрда. Бь фәрмана Қази, вьр дө ч'ә'ле бьлә'тә дьреж дьк'ольһн, чьқас бьриндар у диле к'өрда һәбун, гьшка саг'ә—саг' давежһне, сәр хөли дькьһн, бьһ хөлийеда налә—нала бәнда бу, ле қәт т'алаша дьжмьһн һинбу. Сәр ч'ә'ла пешьһн бь т'ьрки һатьбу һьвисаре: „Ль к'ө һьзе әскәре Т'урк'иае тенә ханекьрьне, ль вьр хастьна к'өрда те дәфьһкьрьне“. Сәр ч'ә'ла дөда һатьбу һьвисаре: „Вьра азабун у сәрбәстийа к'өрда һатийә дәфьһкьрьне, иди дәрһәқа азабунеда т'ө хәбәрдан гәрәке нәйе готьне“.

Пешә'нийа Бьраһим аг'а ви һ'але хөйи дьжварда бь дәсти бәләдчийа, бь we кьрьна т'ьркайә нәщамерийе, вә'шитийе у мәрвьхөрийе дьһ'әсә, бь имдада фәдаийе Шехзаһьр бәри ордийа Р'оме дьдә, жь щи-

йе зэвткьри р'адьқәтинә, дәсте хwә надә бьриндар у диле дьжмьн, ван к'аг'ъзе сәр т'ьрба мерхаса дьқәлешә у дьшәшьтинә, сәр һәрдө ч'ә'ла дьнвисьн: „Р'әһ'мәт, һ'әзар р'әһ'мәт ль wә шәһ'иде бона азабуна К'өрдстаневә! Мьрын зэвтчийе Р'ома р'әшә дөвхунр'а! Азайи к'өрд К'өрдстанер'а! Қази, әв зөлма нәбинайи, сьвьк сәр тә р'унане, те зу у йане дәрәнг бь дәсти к'өрда бейи т'икә—т'икәкьрьне!“

Қази бь дәсти бөләдчийе хwә пе дьһ'әсә, wәки к'өрда сәр мэг'бәре бьре хwә чь ньвисинә, әв аләма дьле хөда дьфькьрә, wәки „К'өрд т'ө wәхта we йәке бир накьн, we р'ожәке мьн технә т'әле... Шцаньм, wөләһ, бьләһ, гавьре к'өрда зорьн, к'а ван ван эрьшкьрьне мөда чь анинә сәре мә? Чьқас әскәр у қөмандаре мә қьр' кьрьн, чьқас силаһ'е мә зэвткьрьн? Бавөркә, ван һ'әйфа хwә сәдқат жь мә стәндийә, ле диса дьле ван р'әһ'әт нәбуйә, диwane әщнәбийа дьдьнә избаткьрьне, кө диwana Т'урк'иае т'әне бь көштьна мәрийар'а мьжул дьвә у we йәке чәwa ш'әдә we мьқабьли диwana мә бьдьнә хәвате...“.

Шехзаһьр бь дәсти қасьда пе һ'әсийа, wәки һ'әле пешәнийа Бьраһим аг'а зә'ф чәтьнә, wi диса чәнд дәсте хөйә силаһ'кьри шандә имдада пешәнийа йәке. Фәдаийе пешәнийа Бьраһим һ'әта зьвьстана сала 1928-а р'е нәда ордийа диwane пешда бе, ле дьжмьн қәwәта т'әзә дьстинә у wir'а һәв те бь чәтьнайикә мөзьн у бь өндабуна қөмандар у әскәрә п'ьр' Базиде һьлдә дәсте хwә. Бь сайа имдада Шехзаһьрә фәдаийа у силаһ'а, Бьраһим аг'а т'ьвдирәкә зор дьвинә, wәки дьжмьн жь шәһәр бьдә р'әқәтандьне у ордийа wi һ'әта баһаре wьр бьдәбьрә, баһаре бәрбь ч'ийа һьлк'ьшә.

Бәрфа назькә чилә—қәрқаш мина сьпич'оләкә кәвьн ә'рд ньхавтьбу, ле щи—щина жи һәла р'әшайи дьһатә к'ьвше, тә дьго қәwәта т'әбийәте нәгьгһиштийә ә'рде, wәки we бьпәч'ьнә. Бь сальхе бөләдчийа т'аг'бур, алайе дьжмьн Базиде у гөнде дора weда щивар-

бубун, т'алаша хвә жь усйанчийа нәдк'ьшандьн, хвә алт'ьндар һ'әсав дькьр'ьн у вәхте хәбәрдане дь-готын, вәки „Ве сәрма паизе у зьвстанеда фәдаие к'орда гьшке ль ч'йе п'ьшькр'әшивьн, йе саг'маи баһаре ве гәлпкд'ьн у паше бьмьр'ьн. Хөде һ'әз бькә, алт'ьндарийа мәйә к'отасийе ве баһаре ль вәлет бәлавә“. Әве арханибуна қомандаре пешә'нийа дьж-мьн, сәрәкқомандаре пешә'нийа к'ордайә йәке гәләки дьда шакьр'ьне. Дәстпебуна мәһа к'ануна пеш (йанвар) ордийа Бьраһим аг'а бь к'омәка ордийа Шехзаһр ниве шәве бь сәда тиша нышкева һ'ьщуми сәр Базиде у гөнде к'еләка ве дькьн, шәр'е к'орда у т'ьрка чар р'ожа к'ьшанд, р'ожа пенща, нава р'оже лаве к'орда бәри т'ьрка дьдә жь бажер у гөнде к'еләка Базиде дәрд'ьхә, п'ебәржер бәрбь гәлийе Зила, Хавәсоре, дәшта Анадолие р'адьқәтинә. Ви шәр'ида орди-йа Р'оме бе һ'әсав қомандар, әскәр у силаһ' өндә кьр'ьбу, ле к'орда жи әп'ещә зьрар к'ьшандибу. Вәзире әскәрийе дит, вәки Қази шәр'е мьқабьли к'ор-дада т'әхмин қьсмәкә ордийа хөйә п'ьр'е у бе һ'әсав силаһ' өндәкьрийә, қәвәта ордийа наг'һиже, кө диса дәстбь шер' бькә, әгәр дәст пе бькә, ве дһа бе қәлс-кьр'ьне. Вәзир бь һ'әму алийава һ'әле пешә'нийа хө-р'а дьвә нас у сәр һ'име сәвәв у қәвьле майин сә-рәкванийа диwane дьдә р'азикьр'ьне, кө һ'әта баһаре шер' бьдә сәкьнандьне. У фәрмане дьдә қомандаре пешә'пийе, вәки ордийа хвә нава вәхтәки кьнда бь-к'ьшинә дәшта Анадолие, кө к'өрд зьраре нәд'ьне.

Бәләдчийе Аһ'мәде де к'өрд дәрһәқа ве фәрмане-да щав да сәрәкқомандаре пешә'нийа к'орда. Бона дьһа қәлскьр'ьна ордийа дьжмьн у дәстхьстьна си-лаһ', хөрәк чәта Шехзаһр алийе хөда у йа Бьраһим аг'а алийе хөда бь шәв у р'ожа һ'ьщуми сәр п'әре ордийа дьжмьн дькьр'ьн, һ'әйф дьстәндьн. Дьжмьн ду һ'ьщумкьр'ьне к'ордар'а кашьране әр'рәбә у фьрхунайә т'ьжи бьриндар бәрбь инчерийе дьк'ьшандьн, ле чь-қас бьриндар у көшти ль мәйдана шер' дьман? Хәлқе

дөште вәхте ч'э'в ә'рәбә у фьрхуне т'ъжи бьриндар у нәхаш дьк'әтһн, бь we йәкева фә'м дькьрһн, вәки к'өрд зоре дьдһнә ордийа дьжмһн.

Һәрдө қөмандаре пешә'нийе к'өрда ви һ'але р'әв у бәза ордийа т'ьркада, р'асти һәв дьһатһн у қьрар қәбул дькьрһн, вәки чьқас жь дәсте ван бе, ордийа дьжмһн дьһа бьдһнә қәлскьрһне, кө һ'әта дәрбаһара сала 1929-а сәр һ'ыше хөда нәйе. Ду we қьрарер'а дәсте һәрдө һька бь шәв у р'ожа ль һьқьтке дьжмһнайә сьст дьхьстһн, сәр ә'мбере бажар у гөндайә т'ъжи силаһ'ада дьгьртһн, силаһ' у хөрәк дьбьрһн, зу бәрбь ч'йе вәр'е дькьрһн. К'өрда һ'әму алийада зор дьда ордийа дьжмһн, р'оже эп'ещә километр пешда дьчун.

Шехзаһьр бь пешдачуйина фәдайе хвә у йе Бьраһим аг'ар'а гәләки ша у к'өбар дьбу. Дә, әв мәрвьәки гәләки ақьл бу у дәрһәқа р'ожа пашвәхтиеда дьфькьри, вәки бь к'өлме нәчә дьреше, лазьмә һәр тышти бь ақьләнә бькә. Шехзаһьр дьфькьри, вәки к'өрд зоре бьдһнә диwane, дьвә диwana Т'урк'иае дәсте хөйи к'омәқдарийе дьрежи һәвалбөнде хвә Алманияе у фьр'ынг бькә, әв жи бь ордийе, силаһ' у фьр'ындава имдаде бьдһнә ви у ви чахи һ'але к'өрда we чәшавә? Бона сафикьрһна we пьрсе, һәрдө сәрәкқөмандаре усйанчийа һәвр'а гәләки һәвал дьдһн у қайил дьвһн, кө пешмәрге хвә пашда вәк'ьшинһн. У р'асти жи әве сера Шехзаһьрә әскәрийе, диwana Т'урк'иае хапанд, дәст навитә т'ө щийа у вәхтеда стәқьр'андьн пешда һат. Бәләдчийа щав дьданә сәркәқөмандаре хвә, вәки стәқьр'андьнер'а т'әвайи, дьжмһн һеди— һеди һазьрийа хөйә эрьшкьрһнейә баһаре жи р'ьнд дьвинә.

We һазьрайа Т'урк'иае һәрдө сәрәкқөмандаре к'өрда дьда нәр'һ'әткьрһне у вәхте р'асти һәв дьһатһн, бь һәвдө дьшешьрин, кө чь бькһн, вәки жь һ'ьщумкьрһна Т'урк'иаейә баһара сала 1929-а р'успи дәрән. Бона we йәке қьрар қәбилкьрһн, кө р'әқәма

фэда́йа бьданэ зедэ́кьрыне, чь кемаси у шаши́е шэ́р'е бэреда бэрданэ, шэ́р'е т'э́зэда бьдье́нэ р'асткьры́не, нава пешмэ́ргада у ша́һле, ко́ т'э́зэ тенэ нава дэ́сте ван, бэ́ре ван бьдье́нэ һинкьры́не у паше сила́һ'е бьдье́нэ дэ́сте ван. Сэ́р һ'име бэ́се стэ́нди, дьжмы́не бэ́ре диса э́рши сэ́р орди́я Бьраһим аг'а бькэ́ у п'э́р'и һы́ндыки жи сэ́р Шехзаһьр, вэ́ки э́ш шер'ва мьжу́л-вэ́, ко́ к'омэ́кда́рийе нэ́дэ Бьраһим, сэ́ва we йэ́ке жи һэ́рдэ сэ́рэкқо́мандаре к'орда щав данэ һэ́вдэ. Ван о́са жи гэ́лэ́к дэ́сте халче у бавче данэ т'э́шкылкьры́не у фэ́рман данэ ван, вэ́ки щара́на һ'ы́щуми сэ́р дэ́сте дьжмы́нкьн.

Сэ́р һ'име бэ́се стэ́нди, вэ́зире ди́ванейи э́скэри́йе дит, вэ́ки к'орд пы́штеда нэ́нэра тиньне́ сэ́ре дэ́сте э́скэ́ре вийэ́ башқэ́—башқэ́, о́са жи щийе́, ко́ э́мбаре ванэ́ щэ́бьрхана у хэ́рэк те́да щиварбу́бун дькьн у чь ла́зьмэ́ хэ́р'а дьбь́рын. Аһа бо́на we йэ́ке жи ви фэ́рман да т'аг'бу́р у белу́ке ди́ванейэ́, ко́ шэ́р' нэ́дотьбу́н, һэ́р'нэ́ Иды́ре, Э́рдише, Ва́не, Э́рзэ́рөме, Ди́һарбэ́к'э́ре, Фэ́рсе, Би́тлисе, Серге́ у щие майи́н, вэ́ки һ'э́та баһаре́ жь усйанчи́я хвэ́ хвэ́йкьн. Ду we йэ́кер'а иди к'орда́ жи э́рышкьры́не хвэ́ дабу́нэ кемкьры́не, ле вэ́хте бэ́лэ́дчийа щав дь́да, вэ́ки фь́лан щидэ́стэ́кэ э́скэ́ре Р'омейэ́ ч'ук щиварбу́йэ́, к'орда э́ман нэ́дьдае у дь́данэ к'орп'учкьры́не. Бь ви тэ́һэри орди́йа дьжмы́н у усйанчи́ чэ́ва дьве́жьи һ'э́та дэ́рбаһаре́ бэ́р по́зе һэ́в сэ́кьнибу́н.

Бь қо́тбуна баһара́ сала 1929-р'а орди́я Т'урк'иае бь қэ́штэ́кэ нэ́бинайива һ'ы́щуми сэ́р һэ́рдэ пешэ́нийе́ к'орда кь́р, бь дэ́һа р'о́жа э́скэ́р у фэ́да́йа һ'э́му фэ́сьле р'о́же мь́қабы́ли һэ́в шэ́р' дькьры́н. Шэ́р'э́ки гь́ран дь́чу, тэ́е бь́гота ишы́қа т'о́пе гь́ран, сэ́вьк, р'э́шаша, т'э́вьнга шэ́ва һиве́р'а дь́готьн, дэ́рнэ́к'э́вэ́, э́м пеш тэ́ва дэ́рк'э́тьнэ́. Фэ́да́йе к'орда́йэ́ һэ́рдэ пешэ́нийа́ зор дь́да э́скэ́ре ди́ване, ле пешэ́нийа́ Шехзаһь́р и́а нэ́бинайи́ дь́һани сэ́ре орди́я ди́ване. Ди́ване чь́қас т'аг'бу́р у белу́ке т'э́зэ дь́шандье́нэ сэ́р Шехзаһь́р,

ле диса нькарбу тыштэк бь фэдаие ви бькьра. Бь сальха ижа Қази хаст щур'е шэр'кьрьна хвэ бьдэ гѳнастьне, ле Шехзаһьр бь сера ви һ'эсайбу, вэки п'ае эскэре хѳйи п'эр'е, жь пешэ'нийа Шехзаһьр дэрхьст ушандэ пешэ'нийа Бьраһим аг'а, ле һьнэк жи вьр һишт, вэки we пешэ'нийе мьжул бькэ, ле чэта Бьраһим диса бь мерхаси шэр' дькьр у қэлэче хвэ хѳйи дькьр.

Т'эриқзане т'ьрка у зѳлмк'аре ван р'ьнд заньбун, вэки к'ѳрд мьлэтэки щинарһ'ьзэ, мьлэтһ'ьзэ, нэй қоч'экэ, жь дэрде дьжмьна шэр'ада қал буйэ, гѳлла ван бадьлһэва э'рде нак'эвэ, вэхте дьжмьн щийе бэласэбэб дьхазэ зоре бьдэ ви, эв чэва лазьмэ щава ви дьдэ. Лэма жи т'эриқшунасе дьнйае к'ѳрда шере ч'ийа у лэһэнге бьне бэ'ра һ'эсав дькьн.

Шэр'е сэр Базидеда дэсте Қази жь э'рд у э'сман дьқэтэ, т'елеқрафе сэр т'елеқьрафе вэзире эскэрийер'а дьшинэ, кѳ имдада эскэр у силаһ'а бьдэ ви. Мѳһ у нивэке гѳллэ мина тэйроке сэр бажерда дьһатьнэ р'эшандьне, ле диса илащ бь усйанчийа нэдьбу у нькарьбу бажар һьлда дэсте хвэ. Мѳһа дѳдайэ дэстпебуна шер'да дьжмьн бь қэвэта т'эзэ стэндива һ'ьщуми сэр бажер кьр, бажар се щара һьлда дэсте хвэ, к'ѳрда диса һьлданэ дэсте хвэ. Сэр һ'име бэ'се стэнди, ви шэр'е гьранда т'эхмин бь сэд һ'эзара эскэре дьжмьн шэр' дькьр, ле диса нькарьбу Базид һьлда дэсте хвэ. Қази щара сьсийа қэвэта т'эзэ дьстинэ, бь р'азibuна дивана Иране, ниве эскэре хвэ дэрбази һ'эдуде ви дькэ, йе майин бэр Базиде дьһелэ у һэрдѳ алийада эрьши сэр усйанчийа дькэ, Базиде у Арарата ч'ук һьлтинэ дэсте хвэ, ду we йэкер'а һ'але пешэ'нийа Бьраһим р'о бь р'о хэрав дьвэ, Шехзаһьр пенщ һ'эзар фэдаия дьшинэ имдада пешэ'нийа йэке, ле һ'эта ви чахи зэвтчийа қэлэче у т'абийе к'ѳрдайэ сэрэкэ һьлдабунэ дэсте хвэ у шэр' се мѳһа дьк'ьшинэ. Шэр'е мѳһа навинейи орт'еда Бьраһим аг'а те кѳштьне, һьнэк ордийа ви т'эви Нури Әһсан дэрбази Иране

дъвын у п'ае п'ър'е бәрбь Шехзаһьр те у т'эви пеш-
мәрге ви дьвө. Ви чахи чэва дьвежын бьрине Қази
дык'эвө ши у дыхазэ ве щаре һ'эйфа кэвын у т'эзэ жь
Шехзаһьр һьлдэ у усйане бь т'эмами бьдэ тэмьран-
дые. Мәнщәнеде т'ьрк дәрһәқа ве алт'ьндарийа хө-
да мина симсыз т'елеграффе вәлет бәла дыкө у дьве-
жын һ'эта мөһөке усйана к'өрда ве бь т'эмами бе
тэмьрандые.

Қази р'ьнд заньбу, вөки алт'кьрьна Шехзаһьр
зә'ф чәтын у дьжварә. Әв чәнд һ'эвта шер' дьдә бә-
талкьрьне, паши у пешийа ордийа хвө дьгһинө һөв.
р'әқәма әскәр у силаһ'а һ'әсав дыкө. Дьвинө, кө бь ве
қәвөте нькарә мьқабьли к'өрда шәр' бькө, әв мәщ-
бур дьвө т'елеграфкө бьруски вәзире әскәриер'а
бышинө, сәр һ'име бә'се дөрөст вьрда ва дьһатә го-
тыне, вөки „бь әскәр у силаһ'е һа һьндьква, әм нь-
карьн мьқабьли Шехзаһьр шәр' бькьн у алт'ьндари-
йе һьлдьнө дәсте хвө. Йа пешьн лазьмө әскәр у си-
лаһ'е т'эзө. Йа дөда, әгәр изьна вә һөвө, әме дө алья-
да к'өрдахьн — алийе Арарата ч'ук у Базиедеда, ле
алийе майин Ван, Идър у Әрдишеда. Йа сьсийа, вө-
ва ә'йанө, кө пешмәрге ви алийе һинкьрьн—т'әрби-
йәткьрьне, фән—фела әскәрийеда пьжйанө у қалбу-
нө, йа кө Шехзаһьр занө, т'ө кәс ньзанө у ... Аһа әвө
хастьне мьн“.

Чәнд р'өжа пәй т'елеграфер'а, диван мөһөке
шунда хастьна Қази бь т'эмами у зедө дьдө р'азикь-
рьне. Һ'эта һатьна әскәр у силаһ'а Қази әскәре пеш-
ә'нийа хвө дьбьжерә, нөхаш у әскәре майинө, кө ха-
ша ви наен, бәрбь инчерийе дышинө, алайи у т'аг'буре
хвө дьдө т'амкьрьне, р'а у шевра дьдө қөмандара,
әскәр дьда р'өһ'даркьрьне, шаши у кемасийе, кө шә-
р'е бәреда бәрдабун, дыхаст бь йе т'эзөва бьда дуз-
кьрьне. Нава әскәрда, ит'раф давитьнө пешмәрге
к'өрда, гьва әв һьнәки дык'эвьнө чәтнайе, дьһельн
бәрбь ч'йе дьр'эвьн, ле һәлбәт, әскәре кэвын жь ван
ит'рафа бавәр нәдькьр, чьмки әв бь фәдайир'а гәлә-

ки к'этьбунэ шер' у заньбун әв чәва шер'дыкын. Пешә'нийа т'ьрка ду стәндьна к'омәкдарьер'а, жь әскәре т'әзә алайи у т'аг'бура дьдә сазкьрьне у чәндәки шунда һәрдө алийада әрыши сәр Шехзаһьр дькә, к'өрд сәрдәстийе һьлдьднә дәсте хвә. Р'ожа шер'ә панздада дәсте Шехзаһьр һәрдө пешә'нийада пер'ә, к'еләке, пешийеда ль әскәре диwane дьхьн, т'әләфатикә мәзьн дьднә әскәр у зоре дьднә, әв бәрбь Базиде, Wане у Идьре дьр'әвьн, кә ә'мыре хвә хәлазкьн. Жь к'өрда жи хеләк т'әләфати һәбу.

Шәр'е диwана т'ьркаийи мьқабыли к'өрда чьқас дьчу гөр' дьбу, ле Qази бәр кәшти, бьриндаркьрьна әскәр у ондабуна силаһ'а нәдык'әт, һа дәрбази әрышкьрьне дьбу, кә ч'ә'ве фәдаийа бьдә тьрсандьне, wәки зу алт'ьндарийе һьлдә дәсте хвә, ле чьқас дьчу к'өрд қәләче хәда дьбунә сьндийан у бе һ'әсав зьрар дьданә әскәр. Сәрәқдөмандаре пешә'нийа т'ьрка wәхте дьк'әтә чәтьнайе, әлбер'а т'елеграф пәй т'елеграфа дьда wәзире әскәрийе, wәки имдада әскәрийе бьдә wi, wәзир жи жь хастьна wi гәләктьр имдад дьдае, ле дьса бь к'өрда нькарбу, чьмки фәдаийа ч'ә'ве әскәр у қдөмандаре wi дабунә тьрсандьне, wәхте дөнге к'өрда әскәр т'әсәли дьбу, т'абийе хвә дьһиштьн у дьр'әв'ийан. Qази зу—зу шәр' дьда сәкьнандьне, ле Шехзаһьр мәщәл нәдыда wi, һа дьхаст қәwәта әскәре wi бьдә қәлскьрьне у өса жи шәр' бьдә дьрежкьрьне, wәки шәр' тек'әвә фәсьла зьвьстане у фәдаийи һ'әта баһаре һесавьн.

Фә'мдарийә, wәки фькьре Шехзаһьр у Qази мьқабыли һәвбун, йәки дьхаст йе майин техьста т'әле у алт'ьндари һьлда дәсте хвә. Дә, Qази шәр'е мьқабыли к'өрдада қал бубу, дәст давитә чь фел у фәне әскәрийе, ле жь алийе ордийа Шехзаһьрда дьһатә һ'ьнщьр'андьне. Әw мәщбур бу шер' бь қайилнбуна диwane wә'дәли бьдә сәкьнандьне ,ле к'өрда дәст же нәдык'ьшанд, wәки дьжмьн нькарвә пышта хвә р'асткә. Qази сәр wi шәр'е фәдаийа зәндәгьрти дьма, нь-

занбу чь бькә у дьк'этә мьтале к'ур, мина мәрьве чөл-
қийи бәр хөда һәвал дьда:

— Шәр'е мьн у Шехзаһьр, нола we мәсәла щь-
мә'тейә, кө дьвежьн: „Баво, мьн дьз гьртийә“ —
Бав дьвежә: „Ә, лаво к'ашкә бинә щәм мьн!“ Көр'
дьвежә: „Ә, баво, әз ви бәрдьдъм, ле әв мьн бәр-
надә“. Хут әв мәсәләйә. Бо, әз ньһа нахазъм шәр'
бькьм, мьн әв дайә сәкьнандьне, һазьрайа хөйә шә-
р'е пашвәхтийе дьвиньм, ле әв дәст жь мьн нак'ьши-
нә, һа һ'ьщуми сәр мьн дькә у зийане дьдә ордийа
мьн. Хөде әв чь бәлайә әз у ордийа хвә к'әтьне?
Әгәр жь дәсте ви бе, әве мьн алт'кә, йане мьн бьдә
көштьне у ниве ордийа мьнә п'әе—п'ьр'е we бьр'әвә,
һәр'ә т'әви фәдайе ви бьвә. Дә, бьла диван фьр'ьнда
нәдә хәвате у техә тьршине...

Ньшкева дәвсгьртийе ви дьк'әвә һөндөр', Қази
жь мьтала дьдә һ'ьшйаркьрьне, эп'ещөйи һәвр'а хә-
бәр дьдьн, дәвсгьрти дәрһәқа пенщ һ'ьщумкьрьне
сәр к'өрда ә'ламәтийе дьдә сәрәкқөмандаре хвә, әв
шашмайи дьминә, дьне чәва дьвежьн сәр ви те һәв-
дө — хенци бьриндара 15 һ'әзар көшти, өндабуйи у
бе һә'сав силаһ'... Дәсте ви жь әрд у ә'сман дьрқәтә,
чөнд т'елеграфә бьруски дьса сәр вәзире әскәрнер'а
вәр'е дькә. Вәзир иди нькарә we йәке вәшерә, сәрәк-
ване диване бь ви һ'әле пешә'нийар'а дькә нас у
дәвсгьртийе хвә Нури п'аша ләз бәрбь пешә'нийе вә-
р'е дькә, вәки нава вә'дәки кьнда дәрһәқа һ'ал—
вәхте пешә'ниедә щаве дөрьст бинә. Бәре Нури п'аша
дьчә пешә'нийа Базиде, бь һур гьли һ'әле вөр'а дьвә
нас — чьқас әскәр һатийә көштьн у бьриндаркьрьне,
чьқас бе бәрәт'ә өнда буйә у чьқас силаһ' өндакьрийә.
Бь гьлики һ'әму алийава пер'а дьвә нас, паше әв у
Қази вәдьгәр'ьнә пешә'нийа Ване, нава т'аг'бур у
алайа дьгәр'ьн. Қази һәв дьзанә, вәки we ньһер'андь-
нева Нури п'аша we хәбата хвә к'өта бькә у пашда
вәгәр'ә. Қази дьхазә сәр һәр тьшти бьпәч'ьнә. Нури
сәр ван өндакьрьна шашмайи дьминә, вәки ви вәхте

шер' чыто кемаси бөрданә, әскәр щийе нәһәқ дайә қыр'е у силаһ' ондакьрәнә. Нури вәхте ль һ'але хәра-ви бьриндар, нәхаша у әскәре нәхаш дьнһер'ә, щьна дьк'әвә. Әв мәщбур дьвә жь әскәрәки бьриндар дәр-һәқа шәр'да бьпьрсә:

— Көр'е мьн, әв чь һ'алә һун к'әтыне?

— Һун чьма жь мьн дьпьрсьн, әскәр дьвежә, жь Қази бьпьрсьн.

— Хорто, те к'ьвше,— Нури дьвежә,— тө гәләки данә һерскьрьне, һерс нәвә, әз дьхазьм бь фькьр у мәсьлһ'әта әскәрр'а жи бьвьнә нас, сәвәв чийә, һун к'әтынә ве р'оже?

— Мақул,— әскәр дьвежә, әзи иди мьримә, хәра мьн нә бона диwane у нә жи бой мала мьн һәйә. Бәре ә'вльн әмә ль к'өрда нәһәқьн, бьнһер'ә мә чь анийә сәре к'өрда, гөнд у бажаре ван...

— Дәнге хвә бьбьр'ә,— Нури гот,— пезвәнге һ'әрам, әв шөхөле мәйә! Әз пьрсе дьдьмә тө, тө щаве башқә дьди, те ньһа п'ара хвә бьстини!

— Мақуле мьн,— әскәр дьвежә,— мьн иди п'ара хвә стәндийә, әз щаве р'аст дьдьм, хаша тө найе, әре? Әв йәка жи фә'мдарийә. Нә ахьр, тө гот р'аст бежә, ләма жи мьн р'аст гот. Дә п'ак, әз иди дәрһәқа пьрса к'өрдада хәбәр надьм, әзе дәрһәқа шәр'е мәйи т'әви к'өрда бежьм. Дә, әз әскәрьм, чь бу, кө әз әс-мәрьм? Әм жи п'ьр'и—һьндьки жь шер' фә'м дькьн, әва дө салә нава шер'дамә. Қөмандаре пешә'нийа мә бөләдчийа дәвса тыштәки һ'әсав накә, сьпартьна на-дә ван, пе наһ'әсә дьжмьни к'өйә, чәва щиварбуьә, чь силаһ'е ван һәнә ,т'опе гьран к'ө қөр'миш кьрәнә, т'әхмин чьқас пешмәргәнә у гәләк пьрсе майин наһ'әсә, корә—кор әрыши сәр к'өрда дькә у әв жи мә қыр' дькьн у силаһ'а жь мә дьстиньн, әва йәк. Йа дөда у йа сәрәкә һ'әйфа Қази көшти, бьриндар у силаһ'а нае, һа дьхазә бьгһижә алт'ьндарийе, бь ви щур'әйи шәр'-кьрьн, әв т'ө вәхта хенщи қыр'кьрьна әскәрә бөләсә-

бәб, нагъһижә т'ө тышти. Иа сьсийа, гәло хера гөлле бе нишан һәйә? Һәлбәт, на. Wәхте шер' к'өрд қәләче хәда р'уньштынә у әм дәрбази һ'ышумкьрьне дьвн, а әвә, һ'әсаве хwә һьлдә, жь к'ижан али гәләк әскәре бе қыр'е? Дә, была диwana мә һа имдаде бьдә Qази у әw жи щийе бәласәвәв әскәр қыр'кә у силаһ'е өндәкә? Иа чара жи, ле чьма һун ве щаре һа ләз һатьн, хwә льнге wәйә нә һ'әнәкьринә ,wәк'иле wә жи была зу—зу баһатана, бь һ'але пешә'нийер'а бьбуна нас, һа нәдьһатә сәре мә. Әз нә қөмандарьм, әскәрәки садәмә, һьнәк һәвалә мә дьготьн, гьва нди wәлетда әскәр нәмәйә, гьшк һьлшандийә вьр у бь Шехзаһьр дьдә қыр'е. Әз заньм, wәки һуне мьн гөлләкьн, әз дьхазьм дәрһәқа пьрсәкеда жи бежьм: Бь фәрмана Qази, қөмандар у әскәре мә, ч'ә'ле бьләт к'өлабун, к'өрде бьриндар, дил, кал, пир, зар', жьн, бук, қиз саг'ә—саг' давитьнә wьр у сәр дьпәчьнандьн. Гәло әва йәкә инсафә? Ле Шехзаһьр, Бьраһим аг'а тыште өса нәдькьрьн. Щаньм, wә'шитийа Qази дькә, т'ө дәwьр у зәманада нәһатийә готьн у һьвисаре...

— Дәнге алт'ьндарийа Qази wәлат һьнгавьтбу, бәлки жи гьһиштьбу wәлате ә'щнәбийә щинар,— әскәр хәбәрдана хwә пешда дьвә, —телеграф сәр телеграфә дьчунә Анқәре, жь wьр жи йе бьмбарәкьрьне дьһатьн. Һәлбәт әw тыштәки башә, ле чьқас әскәр һатьбу кәштьне у бьриндаркьрьне, кәсәк дәрһәқа we йәкеда нәдьфькьри? (Wәхте әскәр хәбәр дьда, Нури һа сәре хwә дьһәжанд, гьва р'астә, ле пыштованәки Нури жи хәбәрдана әскәр дьнвиси), баwәркә чьқас т'опе мәйә гьран у сьвьк һәбун, һьһа т'әхмин гьшкә дәсте к'өрдаданьн, ле чьқас әскәре мә һатийә кәштьне, we р'әқәме тө р'ьнд зани, ле чьқас әскәре мә р'әвйайә?

— Һәлбәт, сәва бә'се тәйә дәрһәқа к'өрдада те щавә бьди,— дәwсгьртийе wәзир дьвежә,— зу әви хорти бьвн, чәнд р'әжа щийе гәрмда хайкьн, әзе хә-

р'а бьвѣм. Қазѣ, эгѣр мук сѣре эскѣр кемвѣ, те бь сѣре хѣва щавѣ бьди!

Дѣвсгьртиѣ вѣзѣр чѣнд н'ѣвта нава ордиѣа хѣда дьминѣ, бь н'але эскѣр, р'ѣқѣма кѣшти, ѣндабуѣа, бьриндара, саг'маѣа, ѣндабуна ч'ѣк—силаһ'ар'а дьвѣ нас, ван р'ѣқѣма нѣмбѣри р'ѣжа дѣстпѣбуна шер' дькѣ у ѣщѣвмаѣи дьминѣ, вѣки сѣрѣкѣѣмандаре пѣшѣ'ниѣ ѣе чьқас—чьқас ѣндабуна эскѣр у силаһ'а дайѣ.

Нури п'аша хѣвата хвѣ к'ѣта дькѣ, п'ор—п'ѣшман бѣрбь Анѣқѣре ог'ьра хвѣ дьщѣ'динѣ, вѣхте Анѣқѣре дьчѣ щѣм вѣзѣр, ѣв дѣрнѣқа н'але пѣшѣ'ниѣеда сѣр'а—бѣр'а шѣр'а қьсѣ дькѣ у жь ѣи нѣви дькѣ, вѣки чѣнд р'ѣжа молѣте бьдѣ ѣи, кѣ ѣв дѣрнѣқа н'але пѣшѣ'ниѣеда нур гьли бьнѣвѣсѣ, вѣки нѣр тьшт мѣна нѣйньке зѣлалвѣ. ѣв чѣнд р'ѣжа сѣр хвѣ дьхѣвьтѣ. фькьре хвѣ дѣрнѣқа н'але пѣшѣ'ниѣа Қазѣда р'у дькѣ сѣр к'аг'ѣз у р'ѣжѣке сьѣе зу дьчѣ н'ьзура вѣзѣр, р'ѣшбѣлѣке дьдѣ ѣи у вѣзѣр дѣстбь хандьна к'аг'ѣз дькѣ. Вѣзѣр вѣхте бѣлге пѣшьн ханд. бѣ н'ѣсав ша дьбу у нава нѣвѣда „ѣ'фѣрьм“ сѣр Қазѣда дьбаранд, вѣки ѣи пѣшѣ'никѣ к'ѣрда сьре дѣрхьстѣѣе, лѣ чьқасѣ дьханд у пѣшда дьчу, ақасѣ п'ѣсѣдѣ дьбу, бѣ н'ѣмди хвѣ дѣсте хвѣ к'ѣрси дьхьст, дѣвсгьрти жь тьрса вѣдьщьньнѣқи. Вѣхте вѣзѣр р'ѣқѣма ордиѣа хвѣ у силаһ'а нѣмбѣри ѣе р'ѣжа бѣри шер' дькьр, бѣр хѣда дьда ч'ѣр'а, туж ль дѣвсгьрти дьннѣр'ѣи, дьбу ньч'ѣ—ньч'а лѣѣе ѣи, тѣе бьгѣта ѣе ѣе лѣзе Нури п'аша мѣна дѣва саг'ѣ—саг' дѣқѣрч'ѣнѣ у бь нѣрс дьгѣте: „— Тѣ бѣна нѣр р'ѣқѣм у щѣмлѣкѣ хвѣ, бь сѣре хѣва щавдари, зани ѣанѣ на?“ Т'ук дѣѣе дѣвсгьртида зьна дьбу, ѣи бь щур'ѣки т'ьл щав дьда: „— ѣз бь сѣре хѣва щавдарьм, чьмки мьн бьнда қѣлѣ хвѣ к'ьшандѣѣе . Нѣла мьн эскѣрѣк жѣ жь пѣшѣ'ниѣе аниѣе, эгѣр ѣна наки жѣ бьпьрсѣ, ѣѣе нѣр тьшти бѣжѣ...“ Вѣзѣр сѣре хѣѣи щанѣгѣки кьрьбу орт'а нѣрдѣ дѣсте хвѣ р'ѣшбѣлѣк дьханд, к'асѣ аѣѣ ѣѣк пѣѣ ѣа мѣѣин вѣдьхар, тѣе бьгѣта аѣѣ дьлѣ ѣи нѣса нѣдькьр,

ижа дэстбь к'шандьна қәлуне дькър. Дуйе щьг'аре мина ә'врәки р'әш одә вәргъртбу. Вәзир к'аг'әз гьшк ханд, жь һерса зипьке худане жь деме шийи пә'н бәржер дьһатьн, ахәкә к'ур к'шанд, сәрт ль дәвсгърти ньһер'и, бь һерс гази һесаьыл кър:

— Зу гази һ'әму дәвсгъртийе мьн бькә!

Дә, фәрмана вәзир бу, бистәке шунда гьшк һатьнә һ'ьзура ви, һ'але әскәрийеда бәр ви сәкьни, ви дәрәнг—дәрәнг сәре хвә бьлд кър, гьшк бәр ч'ә'ве хөр'а дәрбаз кър у бь һерс гот:

— Мәрәхәсвьн, р'унен! Һун гьшк мале хәда архайин р'уныштьнә, навежьн „хунхөре к'өрда чь ани-йә сәре орди у силаһ'е мә, һьндьк дьминә алт'ьндарийе һьлдә дәсте хвә, к'өрда ниве әскәре мә жь сьре дәрхьстийә .Хөде қәбул нәкә, бь силаһ'е мә, мьқаьбли ордийа мә шәр' дькә. Һани ве мә'лумәтийа. кө Нури п'аша дәрһәқа пешә'нийеда ньвисийә, гьшк бьухьн у йса жи әскәре, кө Нури аниһә, пер'а хәбәр-дьн. Вә т'әмамия шөхөле һ'әрбийе авитийә стуйе мьн, вә дәсте хвә шуштиһә, алики сәкьнинә. Һәла бьсәкьньн, чәндәки шунда әзе чь биньмә сәре вә, гәли мьвтәхөра, әз бона чь вә хайи дькьм, һә?

Вәхте вәзир сәр ванда һерс дьбу, әв һ'але әскәрийеда бәр ви дьсәкьнин, льнг бьн ванда дьләрь-зин, дьле ван бе һ'ьдуд давит, ван һәв дьзанбу, кө вәзире вәхта фәрмане бьдә, чине ван жь сәр мьле ван бьшьқьтинә у ван бавежә зерзәмийе һ'әбсе. Әвана бь хәйсәте вәзирр'а бәләд бун у заньбун, вәки ви гьлик гот, ве бьқәдинә. Бавәркә әвана хеләкә көрт сәр льнга сәкьнин, паше вәзир сәре хвә бьлд кър. гот:

— Р'унен, әз пенщ сәһ'әта вәхт дьдьмә вә, вәки һун р'әшбәләке бьхуньн у ви әскәрир'а хәбәрдьн. паше һәрәк вә фькьра хвә бьнвисә, вәки әм бенә сәр қьрарәки у дәрһәқа шәр'е пешә'ниједа фькьра р'аст бежьмә сәрәкване диwane. Дькарьн һәр'ьн!

Дәүсгърти мина тәйре жь qәфәсе дәрк'әти, һәр йәк чу ода хwә, дәмәкә хөрт анцах һатьнә сәр дәма хөйә бәре, паше гьшк бәрәви щики бун, йәки р'әш-бәләк дьханд у йе майин щәм хwә чь лазьм бу дьнь-висин, паше әскәр дьданә хәбәрдане, һәр йәки алийе хөда сәр вида пьрс дьбарандьн, әскәр жи готьне хөйә бәре Нурир'а готьбу, дьwәк'ъланд у п'ор'е дәүсгър-тийа биз—бизи дьбу, сәр кьрьне Qази ә'щевмайи дь-ман. Ду хандьна р'әшбәләке у һәвалдана әскәрр'а, һәр кәси фькьра хwә ньвиси, wәхте к'вьшкьри гьшк бәрәви ода wәзирбун у ви гот:

— К'и wә дьхазә, бәре хәбәрдә, бь т'әхмина мьн, Нури п'аша бьла бәре һәвалдә у фькьра хwә бежә, паше йе майин.

— Әм гәләки к'әтьнә шәр'е к'өрдайә мьqабьли диwane, ле шәр'е һайа, мә һ'әта ньһа нәдитийә. Шех-заһьр мина әскәре ньзаме фәдайе хwә дайә һинкьрь-не у бәлки жи дьһа зедә, хwә жи шәр'ада qалбуйә, зә'ф жи дьжмьнә, ле дәщаләки гәләки аqьлә, нәхәй-дьн, алийе әскәриәда хенщи wәзир, бәлки йәк мә жи нагьһижә ви. Гөне мә гәләкә, wәрьн әw хwә жь гөна данәwәшиньн, wәхте шер' гәрәке әм жи бьчуйана пешә'нийе ,бе сәрәкәqөмандаре пешә'нийа мә у әскәр чәwa шәр' дькә, ле кәсәк жь мә нәчуйә, әва щәзе мә-йи һәри мәзьнә. Р'әqәма әскәре көшти, р'әви у бьрин-дар т'әхмин дьгьһижә бь сәда һ'әзари, т'опе мөйә гь-ран, сьвьк, р'әшаш, т'вььнг, фишәк п'әе п'ьр'е дәсте дьжьмьндайә. Сәрма ч'йе жи әмана әскәре саг'майи бьр'ийә, ниве әскәре саг'майи нәхашә, әрзаq жи т'ера wan накә. Ви wәхте мөйи сәкьнандьна шер'да жи, к'өрд дәст жь мә нак'ьшиньн, пыштеда, к'еләкада у пешийәда чәнд р'ожа щарәке һ'ьщуми сәр мә дькьн, зьрәрәкә мәзьн дьдьн. Әз нахазьм дәрһәqа шашийе шәр'кьрьна Qазида диса бьwәк'ьлиньм, чьмки мьн нава мә'лумәтийа хөда ньвисийә у әскәр жи we йәке избат дькә. Бь т'әхмина мьн, бь wan шаши у кемаси-йе, кә Qази wәхте шер' бәрданә, ви щарәкә дьне сә-

рәкқомандаре пешә'нийе к'ъвшкын, әw гөнәк'арийә. Әз темә сәр we нете у әгәр сәрәкване диwana мә жи мәр'а р'азивын, шәр' бьһельнә баһаре. Ле әгәр қайил нөвын, гәрәке әм т'аг'бур у алайе хwә жь Базиде, Wане, Идье у щийе майин лап бәржери дәштекын. Иа дөда ль дәште гәрәке әм әскәре хwә бь йе т'әзәва бьднә т'амкьрьне у бь қәватәкә дөбарәва һ'ыщуми сәр к'өрда бькын, ле we сөр'—сәрма ч'йада, бawәр нәкә әм бьгьһижьнә мәрәма хwә. Иа сьсийа жи т'әне һ'ыщумкьрьна фьр'ьнда дькарә мә жь ви һ'але хәрав бьдә хәлазкьрьне...

Wәхте дәwсгьртийа фькьра хwә дьготьн, wәзир шар—шара щәм хwә дьнвиси, ле чь дьнвиси нә ә'йан бу. Wәхте дәрһәқа тәйарада хәбәрдан дьчу, wi сәре хwә бьльнд дькьр у тәе бьгота бь хастьне wanр'а қайил дьвә. Wәзир жи хеләкә хөрт хәбәрда, ле тыштәки қьраркьри нәдьгот у к'өтасида гот:

— Әз ньһа тыштәки нькарьм бежьм, гәрәке әз сәрәкване диwanер'а хәбәрдьм у әзе паше фькьра хөйә т'ам wәр'а бежьм. Әзе дәмәке шунда һәр'бмә щәм сәрәкване диwane, бе чь дьвежьн. Ньһа һәр кәс һәр'ә щие хwә у диса бьфькьрьн...

Р'ожа дьне wәзир мә'лумәтийа дәрһәқа шер'да нвиси, чәнд р'әшбөләке фәрзә майин у хәрит'е һьлтинә, wәхте к'ъвшкьрида дьчә һөндөр', дьвинә, wәки һ'әму өзве мәщлисе р'уньштьнә у һива шинә. Бистәке шунда изьна хәбәрдане дьднә wi, әw бәре дәрһәқа алт'ьндарйа Қазийә сәр Бьраһим аг'а, бона we алт'ьндарийе пешә'нийа диwane чьқас әскәр, силаһ' ондакьрийә у чьқас әскәр жь пешә'ние р'әвйайә дьбежә. Özве мәщлисе мәһ'т'әлмайи у бь һерс ль деме wәзир дьнһер'ьн, пьрса дьдне у әw щава wan дьдә. Әw дәрһәқа шаши у кемасийе Қазийә, кә wәхте шер'да бәрдайи, бь избатиава шьровәдькә. Ижа wәзире әскәрийе мә'лумәтийа дәрһәқа шер'да ньвиси, жь сери һ'әта бьни, бь избатийе дөрөства дьхунә, әw мә'лумә-

ти нә мөһ'т'аще шьровәкьрьне у хәбәрдане бун. Өзвә мәщлисе ду хандьнер'а мөһ'т'әлмайи у ч'ә'вә һәв дьн-һер'ән у һнәка дьгот, вәки „Вәзир, һ'әму дәвсгьрт-ти у хәбатчийе майинә вәзиртйе гәрәке бона ве он-дабуна әскәр, силаһ'а у бьриндара бь сәре хөва ща-ве бьдьн“, ле дәрһәҫа Қазидә тыштәк нәдьготьн, ле һнәка жи дьгот, вәки „Щаньм; әскәре мө к'ижан шәр'е мьҫабьли к'өрда, һаҫас кәшти у бьриндар дайә у һаҫас жи щәбьрханә онда нәкьрийә? Ахьр, к'өрд чьнә, кә һа биньнә сәре ордийа мө! Әм һьзаньн, чь қимәти дьхазә бьвә, вәзир у дәвсгьртийе ви сәре хвә жи бьдьн, гәрәке к'өрда бь т'әмами бьһ'ынщьр'и-ньн у сәре ви гәдә ҫафсәҫәт жи мәр'а биньн. Әгәр ви усйана к'өрда да тәмьрандьне, хвә мәсәлә ә'йанә, ле вәхте на, әв у дәвсгьртийе ви гәрәке бәр мөһ'-кәма әскәрийе бьсәкьньн у п'ара хөйә лайиҫ бьсти-ньн. Щаньм, Қазидә нә әв Қазийә, вәки усйана к'өр-дайә сала 1925-а дәрмдаг' кьр? Чьма һнә һаш у вә'ш буйә?..“ Өзвә мәщлисе бь йәкдәнги фәрмане ҫәбул дькьн, вәки диwana Т'урк'иае у ордийа вейә “мерхас., т'ө вәхта шер' һәһелә баһаре. Мәщлис өса жи чәнд р'ожа моләте дьдә вәзир, вәки әв хәрита шәр'е т'әзә һазьр бькә у щарәкә майинә мәщлисәда бе һнәһ'андьне у т'әстиҫкьрьне...

Вәзир чәва мьркин гор'а, сьсто—п'ьсто, дәв зьн-гьри, ле гәләки һерсбуйи жь авайе диwane дәрдьк'ә-вә, хеләке шунда дьгьһижә мөпзила хвә, р'удьне сә-ре хвә дькә нава дәсте хвә у дьк'әвә мьтәла, дәрәнг—дәрәнг әв фәрмане дьдә һәсаһьл, кә ҫази т'әмамайи дәвсгьртийа бькә. Хеләкәке шунда гьшк щәм ви һазьр дьвьн у бь һерс дьвежә:

— Те бежи һ'әшьра вә гьшка һатийә, мала вә бьшәһьтә, вә чәва мала мьн мират' кьр у хөлийа кәч'ьке мьн да бе. Һун һавежьн өзвә мәщлисе чь ани сәре тә? Чь ҫәһьл у ҫьрар данинә пешийа тә? Әгәр ве щаре әм хастьне ван һәҫәдиньн, әм гьшке бәр мөһ'кәма әскәрийе бьсәкьньн у йәҫин щәзае дара-

г'аще бьстиньн. Қърар һатә қәбулкърьне, вәки шер' наһельнә баһаре, шәр'е мә к'орда шәр'ә. Ньһа һәр'ьн бьфькърьн, әме чәва һ'ьщуми сәр к'орда бькьн, вәки әм алт'ьндарийе һьлдьнә дәсте хвә. Чәнд р'ожа шунда сәрәкване диwane we диса гази мьн бькә у фәрмана к'отасийе бьдә.

Ль Анқәре жи сөр' у сәрма бу, зьвьстане дәри дь-к'ота, кә әзе зутьрәке бем. Озве мәщлисе р'ожа к'ьвшкьри ль қәсыра мәщлиседа т'оп бувун, ль пьрса т'ьвдарәкдитьн у һ'ьщумкьрна сәр к'орда дьнһер'ин. Мәщлисе қърар қәбул кьр, вәки сәд пенщи һ'әзар әскәре ньзамейә т'әзә, т'опе гьран, сьвьк, силаһ'е майин, бе һ'әсав әрзақ бьдә пешә'нийә Қази, һатә қъраркърьне, кә шер' алийе Ванеда бьдьнә бәталкърьне. Ве щаре Базидеда ль дьжмьнхьн. Сьпартә вәзире әскәрийе у дәвсгьртийе ви әскәре нәхаш у хәгазын жь нава алайә у т'аг'бура бьбьжерьн, дәвса ван әскәре т'әзәва бьдьнә т'амкърьне. Бьспернә вәзире әскәрийе у һ'әму дәвсгьртийе ви һәр'нә нава әскәр, һ'әвте щарәке мә'лумәтийе бьдә сәрәкване диwane, бе чь хәват һатийә кьрьне у чь дьминә бе кьрьне, ле нава қъраре мәщлиседа дәрһәқа фьр'ьндада тә тыштәк нәһатә готьне.

Мәщлиса Т'урк'иае дәрһәқа әрьшкърьне у т'ьвдарәкдитьна сәр к'ордада фәрмана хвә вәзире әскәрийер'а шандьбу, вәзир дәвсгьртийе хвә у қәмандәре щер'бандийә вәзиртйе бь ви қърарива кьрбу нас у фәрмане дьдә Нури у Кадир һәр'ьнә Базиде, ле һащь у Аслан һәр'ьнә нава т'аг'бур у алайе Ване у Идьре. Әвана гәрәке һәрдә щийә жи р'әқәма әскәр у силаһ'а р'аст һ'әсавкьн, әскәре нәхаш у бек'еф бьшиньнә инчәрийе. Һәрдә щиада т'аг'бур у алайе нивщи бь әскәре т'әзәва бьдьнә т'амкърьне у силаһ'а бьдьнә ван. Т'аг'бур у алайе Ване у Идьре бь т'әмами бьшиньнә Базиде, кә бьвә пешә'никә т'ам, нава әскәре пешә'ниеда шөхәле т'әлим — т'әрбийәткърьне дь-

на р'ьнд бьднэ дэрбазкьрне, дөвсгьрти готи р'асти
һ'эму эскәре т'аг'бур у алайа бен, дәрһәқа щер'бан-
дына хөйә шер'да ванр'а бежьн у бьднэ р'өһ'даркь-
рне, кө вәхте шер' эскәр жь мьрьна хвә нәтьрсә.

* * *

Өһ'мәде де к'өрд бь дәсти қөмандаре идара хәй-
бе, бь хәвата Нури п'аша, мә'лумәтиһа шийә сәр наве
вәзир, готьне эскәр у һ'әта қьраре мәщлисе дьһ'әсә
у бь дәсти бәләдчики хөйи һәри занә, щаве Шехза-
һьрр'а дьшинә. Шехзаһьр бона we қәвәта эскәриейә
п'ьр', вәки бәр we тәйах бьдә, гәләк қасьде хвә бәрбь
әл у ә'ширәта шанд, имдада щаһьла жь ван хаст у
һивикьрһа ви нава чәнд р'ожада һатә миасәркьр-
не, щаһьле т'әзәһати бәре чәндәки данә һинкьрһе,
қәсәм сондхарьн у наше силаһ' данә ван у әв сәр
дәсте башқә—башқә п'арәвәкьрһн. Бәләдчийә Шех-
заһьр жи р'ьнд дьхәвьтин, щав Шехзаһьрр'а шандьн,
вәки чьқас т'аг'бур у алайә Ване, Идыре у дора we
һәнә, гьшк Сәрбь Базиде к'ьшйа, өса жи бәләдчийа
щав шандьн, вәки ордийа дьжмьнда хәвата т'ьвда-
рәкдитьһсийә зор те кьрһе.

Сәр һ'име бә'ссә т'әзәйә стәнди, Шехзаһьр иди ми-
на пенц т'ьлийә хвә заньбу, вәки ордийа дьжмьн
we алийә Базидеда һ'ьщум бькә, ле бәле Шехзаһьр
алийә Ване у Идыре жи бе хайп нәһиһьтьбу, чәнд дәс-
те бь готьна тә, вьр һиһьтьбу, вәки ви алида архайин-
вә. Шехзаһьр дьк'әвә мьтала у һ'эму кәвьр—көч'ьк,
гәли—нәвал, р'аст у бәрваре Базиде бәр ч'ә'вә хө-
р'а дәрбаз дькә у те сәр we нете, дьжмьне т'әне алие
Щәһ'нәмәдәрәда (нәвала Щә'һнәме) дькарә эрыши
сәр мә бькә, йане на, т'ө рйе башқә т'өһнәнһн, кө әв
һ'ьщуми сәр мә бькә. Әв у қөмандаре хөва р'удьһен,
шевьре дькьн у тенә сәр we фькьре, вәки Қазийә
һьнда р'йа кө те Щәһ'нәмәдәрәва дәрбазвә, we һесу-
йа алийә хөда т'опа чәнд щийа қөр'мишкә у эскәре

хвә ч'ә'ла, пыш п'ә'ла, нәваллада вәшерә, гьва әм нә-
вины. Әвә бәре т'опе гьран алийе мә гьрдә у паше
әскәре шийе п'әбәржери нәвәлөвә, кә алийе нәва-
лейн, кә әмә ленә, жь мә бьстинә у паше бь қәвәта
т'омәри һ'ыщуми сәр фәдаие мә бькә у гьва мә бьдә
қәскьрьне. Бона ви қьраре ә'мәлйата дьжмьн Шех-
захьр у нәвалә вива һазьрайа хвә дьвиньн чь бькьн,
вәки әскәре дьжмьн һьм һесуйе у һьм жи нәваләда
сьдьнә қьр'кьрьне у қәлскьрьне.

Вәхтәки шәвә новәдара щав данә Шехзахьр, вә-
ки жьнәкә к'өрд у нәвийе хөйи 10—11 сали һатьнә,
дьхазьн тә бьвиньн, әв әхтйаре дьдә, те һ'әзура ви у
к'әлогьри дьвөжә.

— Дьр'ийа Хөде у п'әхәмбәрадавә, нава вәдә
Шехзахьр к'ийә?

Ве зәвта хвә нәани, жь дьл к'алийа—налийа у
паше мина жьна к'өрдә мерхас, шөкөрбуна хвә ани.

— Хушке, Шехзахьр әзъм.

Вәхте Шехзахьр гот, әзъм, ве зәвта хвә нә ани,
хвә авитә сәр дәст у п'ийе ви, ле Шехзахьр нәһишт
у гот:

— Ләла мьн, тә херә, сәва чь һати ви ч'ийайи?

-- Ә'зизе мә к'өрда, — жьньке гот, — мә наве тә
зуда бьһистийә, ле мьн тә нәдिति, щара пешьнә тә дь-
виньм. Әз бьди тә дькьмә р'урәши, наве мьн Фатмайә.
Жь мала мәйә р'әнгинә т'ьжи хорт у букә 30 нә-
фәри, әв гәде кәр'е т'ийе мьн у әз манә, йе майин
гышк әскәре Р'ома р'әш қьр'кьрьнә. Әскәр, онбаши,
йузбаши у сәе ванә майин к'ока мә к'өрда тиньн, иди
навөжьн әва кал у пирьн, букә һ'әмлә у қизьн, зар' у
т'ьфалә һеләчанәданә. Әва р'ожа сөзданә, вәки т'и,
бьрчи, сәрқот у п'әхас вә дьгәр'ьм, жь Гьридаг'а ч'ук
гьрти, ве сөр'—сәрмеда анцах гьһиштимә вә. Диса
шөкөр ве р'өжер'а. Бьрао, бажер һақас әскәр һәйә,
һақас әскәр һәйә, хөлийе бавөжи, ә'рдә нак'әвә. Гә-
ләк мәрьве бь чине мөзьн һатьнә нава әскәр, дьвөжьн
жь Анқәре һатьнә, вәзир у вәк'ильн. Бь-

рао, сьве һ'эта эваре эскәр дьднә мәшқе, гөлла давежьнә нишане. Һақас силаһ' анинә, вәки һ'э-савкьрьна ван навә, вәләһ, мьн һ'эта ньһа силаһ'е өса нәдитьнә, тыштьнә бы т'әкәрәнә, луле ванә гәләки қалынд, дьреж у фьрәнә, вана бы һәспа, га, қанть-р'а у к'әра жь щики дьгөһезьнә щики башқә. Хәлқе мә дьгот, вәки әв эскәр у щөбьрханә гьшке һәр'ә сәр Шехзаһьр...

— Ләла мьн,— Шехзаһьр гот,— р'астә мә дәр-һәқа we йәкеда быһистийә, тө сәр сәре мьн у ч'ә'ве мьн һати. Хушка Фатма, нава пешә'нийә мөда һ'әр-мәт гәләк һәнә, һәма жь вана йәк жи һ'әлала мьнә, навә we Сьмбьлә, әwe ньһа бе, тә бьвә.

— Брао быбахшинә,— Фатме гот,— әw қиза к'ейә?

— Қиза мьләте хөйә, — Шехзаһьр дьвежә, — у бона мьләте хwә р'өһ'е хwә дьдә.

— Фә'мдарийә, бырао,— Фатмае гот,— ле жь чь мале у чь бәре, эл у ә'ширәтейә? Әз дьхазьм бызан-вьм қиза к'ейә?

— Ә, хушка мьн,— Шехзаһьр гот,— қиза „Ә'дое һ'әсән аг'айә..

— Ә, лаво, хөде нәкә,— Фатме гот,— хөде нәкә, вәки қиза әwi әщлафе хуна к'өрда фьр'кьривә. Әw дьжмьне мьләте мөйә, жь Р'оме хәравтьрә. Лаво, һ'әйфа тә нинә, тә қиза wi стәндийә? Әw нә лайиқи мерәки мина тәйи мерхасә, зә'ф һ'әйф, зә'ф һ'әйф...

— Велийә мьн, — Шехзаһьр гот, — р'астә, әw қиза wi мәнщәнеқийә, ле we дәст жь бавтийә wi к'ь-шандийә у хwә қиза мьләте хwә һ'әсав дькә.

— Дә, вәки өсанә, — Фатме гот, — башә, ә'фә-рьм wer'а.

Ду чуйина Фатмер'а Шехзаһьр бә'се стәнди у готьне Фатме һәмбәри һәв дькә, дьвинә, кә we һ'әрмәте бә'се р'аст данә wi у дьжмьн чь тинә сәре мьләт? Әw дәмәкә лапә хөрт дьк'әвә нава мьтала, чь быкә һәма

р'ожа һ'ышумкьрына ордийа диwaneйә пешьнда ч'ә'ве әскәр бьдә тырсандьне, қәwата wi бьдә қәлскьрыне, кө әw нәгьһижә мәрәма хwә.

Сәр һ'име сальхе стәнди, фәрмана wәзире әскәрийе, ль Базиде алие Қазии у дәwсгьртие wәзирда чәwа лазьмә дьһатә қәдандьне. Паиза сәрт сәрәкване пешә'нийа т'ьрка дьда ләзкьрыне, wәки зу һ'ышуми сәр к'өрда бькә. Ләма жи Нури п'аша чәнд т'елеқрафе бьруски сәр наве wәзире әскәрийе дьшинә у һиви дькә, wәки изне бьдә һ'ышуми сәр к'өрда бькә, йане на зььстане һ'але чәтьнвә... Wәхте wәзир т'елеқрафе дьстинә у бь сәрәкване диwanер'а дьдә р'азикьрыне, wәки һ'ышуми сәр к'өрда бькьн. Сәрәкванийа диwane wi мәщбур дькә, кө һәр'ә Базиде, һ'але пешә'ниер'а диса бьвә нас у һе дәстура эрьшкьрыне бьдә.

Ду хәбәрда сәрәкване диwane у wәзире әскәриер'а, wәзир р'ожа дөда бәрбь Базиде р'е дьк'әwә у чәнд р'ожа шунда дьгьһижә щии, әw һәр тышти бәр ч'ә'ве хөр'а дәрбаз дькә у дьвинә, wәки Нуру п'аша, дәwсгьртие wийә майин у Қазии һ'әму сьпартьне wi чәwа лазьмә қәдандьнә, һ'але әскәр зә'ф башә, бь сльһ'ава һатьнә р'азикьрыне. Ду леньһер'андьна һ'әму хәwате пешә'ниер'а, әw гази т'әмам дәwсгьртие хwә, Қазии, қөмандаре т'аг'бур у алайа дькә, р'а у шевьре дьдә wan, кө чәwа һ'ышуми сәр к'өрда бькьн, чь бьгьн, wәки к'өрда алт'кьн у алт'ндарийе һьлданә десте хwә. Ду гәләк хәбәрдан у сьпартьнар'а Қазии дәрһәқа қьрара һ'ышумкьрынеда шьровәдькә:

— Әз бәре жь п'атше мә у паше жь wә гәләки р'азимә у мьнәтдаре wәмә, чьмки wәхте мьни һәри чәтьнда, wә т'ьме жи имдад дайә. Бона мьн ә'йанә у wә жи ньһер'ийә, wәки мьн чәwа т'ьвдарәке шер' дитийә. Әз дькарьм ве лә'зе жи дәрбази һ'ышумкьрыне бьвьм, ле мьн һ'әта ньһа чьқас бәлдчи сәр к'өрдада шандьнә, п'әе һ'ьр'е ль мә вәнәгәр'йанә, ле йе вәгәр'йанә жи, т'ө щаве т'ам мәр'а нәанинә. Демәк, әме корә—кор дәрбази һ'ышумкьрыневьн, паше мьн нәднә гөнә-

к'аркьрыне? Сэва һ'ыщумкьрына сэр к'орда, т'эне дө р'е һэнэ—эв жи гэлийе Щэһ'нэмэдэрейэ. Эв гэли жь дэшта Анадолие дэстпе дьвэ у те дьгыһижэ һ'эта к'олозе Гьридаг'а мэзын. Дө р'ее дэрбазбуна ви гэли һэнэ, йэк феза Базидедайэ, кэ эме шьрда зрыш бькьн, р'йа майин бьн к'олозе Арарата мэзын, эв жи ньһа бь бэрфа қальнд һатийэ пэч'ьнандьне, шьрда дэрбазбун, қет навэ. Дьминэ эм р'йа гэлийэ һьнда Базидер'а һ'ыщуми сэр к'орда бькьн. Бона дэрбазбуна вали гели, лазьмэ эм ви бэри шэкэ дэһ щийа у һэр щикида 10—15 т'опе гьран қөрмишкьн, ле бэр кэвьре мэзында, кэ к'орд нэвиньн. Мьн ордийа хвэ п'арэвэкрыйэ сэр дэһ тиша, се тише алийе т'опайи ч'эпе, сьсе алийе р'асте, ле чар жи орт'еда. Эме жь вали һ'эму ньқытке т'опе гьран бь һэвр'а гөлла сэр ви бэрида бьр'эшиньн, чэнд р'ожа бьр'эшиньн, кэ фэдаие к'орда п'ае п'ьр'е қьр'ьн у йе саг'майи жи жь һ'афа гели веда бьр'эвьн, ви чахи мэщале бьк'эвэ мэ, шэ ки эв чар тише ордийа мэ бэржери геливэ у һьлк'ьшэ һ'афа гелийэ вали, бьгьрын, паше эскэре мэһи майин жи бь силаһ'е хөва дэрбази валивьн, бь қэватата т'омэри һ'ыщуми сэр к'орда бькьн у т'эшкылэта ван нава чэнд р'ожада бь т'эмами бьтэмьриньн. Эвэ нета шэр'е мьн. Тыштэки жи бьзанвьн, кэ шэр'ада к'и дэрбази һ'ыщумкьрыне дьвэ, бе һ'эсав ондабуне дьдэ, к'орд сэрдэстын, эскэре мэйи бьндэстэ, дьжмьн дькарэ бь нишан гөлла бавежэ, ле эм бе нишан.

— Қазы, һэла дэмэке бьсэкьнэ, — Вэзир хэбэрдана ви дьбьр'э, — тэ зани шэки шэр'е бэреда Шехзаһьр nive т'опе мэйэ гьран у силаһ'е майин һьлданэ дэсте хвэ, дьвежьн һэла т'опе гьранэ хэравбуйи жи бьрынэ ч'йе, шьр эрмэни һэнэ у ван че дькьн. Демэк, силаһ'е ви п'ьр'ьн у эв бь вана һ'эта дэқа хөйэ пашьн, дькарэ мьқабыли тэ шэр' бькэ. Сэр һ'име мэ'лумэтийе стэнди, шэште ордийа мэ дьһатэ т'амкьрыне у т'эвдарэке шэр' дьдит, эв р'анэзабу, ви жь

нава эл у э'ширэта щаһыл бэрэв дькьр'н. Демэк, нь-
на р'эқома фэдаие ви жи п'ър'э. Мала тэ бышэв'тэ,
тэ б' к'олме дьчи дьреше, тэ корэ—кор дьчи шер';
чьмки бэлэдчийе тэ жь р'ожа т'эвдарэкдитьне у һ'э-
та иро, тэ щав тэр'а нэ анинэ, вэки т'эхмин р'эқома
фэдаие ви чьқасэ, эв һьнда Щэһ'нэмэдэре чэва щив-
вар буйэ, қэлэче хвэ чэва чекьр'нэ, т'опе хойэ гь-
ран к'э қөр'мишкьр'нэ, тэ тыштэки нызани у те гөл-
ле т'опа бе нишан бавежи вали гели. Бь ви щур'эи
шэр'кьр'н навэ, лэма жи тэ т'эме тейи қэлскьр'не у
дэст давежи мэ у имдада эскэр, силаһ'а. Дэвсгьртийе
мьнэ вьра жи зэ'ф архайин ве пьрса фэрз дьнһер'ьн,
һайа навэ у бь ви щур'эи шэр'кьр'н навэ, һуне ди-
са бенэ һ'ынщьр'андьне...

— Мақул вэзир, — Қази хэбэрдана хвэ пешда
дывэ, — һун бь т'эмами р'астьн, дэвсгьртийе вэ шэ'-
дэнэ, вэки мьн чьқас бэлэдчи шандьнэ, ниве п'ър'е
вэнэгэр'йанэ, к'и дьзанэ чунэ гьһишт'нэ к'орда, йа-
не кэшт'нэ, йане р'евйанэ мале хвэ, һьнэк жи ниве
р'е вэгэр'йанэ у т'э щаве хере нэанинэ. Дэвсгьртийе
вэ шэ'дэнэ. Сэрқомандаре к'орда Шехзаһьр һ'эму
э'мэлийэте шер' занэ, һ'эта ньна нава к'ордада йе өса
т'өнэбунэ, эв һэр тышти, һэр тышти занэ. Эгэр бира
тэдайэ, мьн дэрһэқа фэнд у феле вийэ эскэриейэ т'э-
зэйэ вэхте шер'да, т'эр'а готийэ. Йа сэрэкэ дьвежьн
гөллэ ви нак'эвьн. Ах, дэвсгьртики мьни өса һэбуяа,
ньна мьн эв зуда алт'кьр'бу у варе ви тэйре бьлэйс-
тана. Ви фэдаие хвэ чэва лазьмэ данэ т'э'лим—
т'эрбийеткьр'не.

— Э, мала тэ нэшэв'тэ, — вэзир дьвежэ, — сэ'-
ва эви гэде к'орд дайэ сэр тэ, лэма жи тэ бь һ'эзара
эскэр, қомандар у силаһ' ондакьр'н? Тэ эв һақаси
пэсьнанд, кьрэ ч'йае Гьридаг'е. Дьвежи бьла йе өса
нав мэда гэлэбуна, дэст жь we п'езэвэнгийе у бена-
мусийе бьк'ьшинэ. К'орд к'инэ, вэки сэрэкванийе у
йане қомандарийе ль ордийа Алиосман бькэ...

Ду хәбәр дана вәзир у Қазир'а, дөвсгъртийе вәзир у қомандаре майин жи әв дьданә бавәркьрьне, хенщи ве йәке т'ө мәщале башқә т'өнәнһн, вәки һ'ьщуми сәр к'өрда бькьн. Нета ванә дөдайә һ'ьщумкьрьнейә майин жи әв бу, готи диwane ордийа хвә пашда вәк'ьшанда, бьбьра алиие Ванеда дәрбази һ'ьщумкьрьне бьбуйа. Ве звьстанеда һақас вә'дә ондакьрьн жи нәдьбу. Бь гьлики вәзире щөмһ'өр'йәтейи әскәрийе бь пешданина ванә пешьн → алиие Щәһ'нәмдәрета һ'ьщумкьрьна сәр к'өрдәр'а р'әзи дьвә у әв р'ожа дөда бәрбь Анқәре ог'ьра хвә дьщә'динә.

Бәләдчийе к'өрда зува чубунә феза Базиде, щийе башқә—башқәда хвә тәландьбун, бе ордийа диwane ве чьчәх бәрбь к'өрда һәр'ә. Чар р'ожа пәй чуйина вәзирр'а бь фәрмана Қазир у дөвсгъртийе вәзир т'аг'бур у белуке ордийа Т'урк'иае сьве зу бәрбь гәлийе Щәһ'нәмәдәре мина лейе дьк'ьшйа, т'опе гьран қьсмәк орт'а ордийе, ль қьсма п'ьр' пашйе бь һәспа, қант'ьр'а, га у к'әра дьбьрьн. Ордийа дьжмьн чьқаси пешда дьһат, бәләдчийе Шехзаһьр жи пашда дьчун у һәма р'ожа ләқандьна ордиер'а щав данә сәрәкқомандаре хвә, ви жи вьр һазьрийа хвә дьдит у ви гәләк қасьд сәр гьре бьльнд дабунә сәкьнандьне у бь дурәбине ль алиие Базиде дьнһер'ин, зу-зу щав дьданә қомандаре хвә. Р'ожа һ'әйшта сьве зу, пешийа ордийа Қазир бәрбь Щәһ'нәмәдәре дәрәвәбу, ле зу бәр гьр у нәвалада хвә вәшартьн, вәки к'өрдава нәйе кьвше. Шехзаһьр, бәләдчйа һәрр'о хвә дьдьнә сәр дьк'е бьльнд, бь дурбине ль ван т'әмашә дькьрьн бе чь дькьн. Шехзаһьр иди сәди—сәд заньбу, вәки т'ьрке сьве т'опе хвә қөр'мишкьн у ви бәрәваре чәва дьвезьн хөде р'ьща кьр, вәки сьве думан т'өнәвә, бе әв т'опе хвә к'ө қөрмиш дькә, вәки т'опа ле гьредә у гьшка жь сьре дәрхә. Бь фәрмана сәрәкқомандар һәла эваре фәдайа қәләче хвә гөһастьн, кө т'опе дьжмьн же нәгьрьн у фәдайи зьраре нәк'ьшиньн, ле бәле жь

сэр сәре т'опәки бьльнд бь дурәбине т'ьме дьнһер'ин
бе әскәре дьжмьн р'ер'а п'ебәржери нәвалә дьвә, йа-
не на. Шехзаһьр бь ви шөхөле кьрива заньбу, кө дьж-
мьн нькарә зьраре бьдә ви. Шехзаһьр орт'а хвә т'о-
пе дьжмьн т'әхмин һ'әсав кьр, вәки гөлле т'опе ви
we зьраре бьдье у чәнд щийа жи т'опе хөйә гьран
қөр'мишкьр, вәки әв щи қәт хәйала қөмандаре дьж-
мьнр'а дәрбаз нәвә, ви өса жи вәкә пенщ һ'әзар фә-
даи кьрә дө тиша, шандә к'өтабуна сәре Щәһ'нәмә-
дәрейи һьнда бьнәт'ара к'олозе Арарате, вәки шьвә-
р'ейа кө бәрфе пәч'ьнандьбу вәкә, дәрбази ви алийе
нәвалевә у вәхте Шехзаһьр фәрман да, ньшкева жор-
да һ'ьщуми сәр дьжмьн бькә.

Лаһе к'өрда ду фәрмана стәндир'а, чәва дьвежьн
р'о хвә кьрьн шәв у шәв кьрьн р'о, нава we бәрфе у
сәрмеда р'ожа сьсйа гьһиштьнә к'өтасийа Щәһ'нәмә-
дәре, бь чәтһнайикә мәзьн нава шәпе бәрфер'а р'е вә-
кьрьн, сәре нәвалә қөткьрьн у дәрбази ви бәри бун,
бәре бәрбь Арарата ч'ук чун у паше бәрбь пешә'нийа
т'ьркайә сәр һ'афа гели чун, ле т'ьме бәләдчи пе-
шйе дьчун, вәхте қәзийа т'өнәбу, һе фәдаи пешда
дьчун. Бь ви щур'әйи фәдаие к'өрда әп'ещә мәнзил
дури ордийа дьжмьна, сәре т'опәки тәндурәкейи сәр-
ч'ә'л хвә вәшартьн, ле бәләдчийа шөхөле хвә дькьр,
қөмандаре дәста жи һива фәрмана сәрәкқөмандаре
хөбун, бе чьчах гөлла ә'шарәтиейә башқә бьдә ван,
кө әв дәрбази һ'ьщумкьрьневьн. Ван р'ожа бәхте
к'өрдәр'а тәе бьгота думан у мьж һатьнә гәмкьрьне,
шәмсе кал жи р'удана хвә һьнәки р'адьвәшандә сәр
т'әбийәта ч'ийе, ле сар бу. Шехзаһьр у һәвалә хөва
бь дурәбине һәр тышт дьдит, вәки т'ьрк т'опе хөйә
гьран к'ө қөр'миш дькьн у ордийа вийә п'ьр'һ'әзар
к'ө у чәва щивар буйә. Һәр тышт, һәр тышт бона
Шехзаһьр фә'мдарибу у заньбу we чәва дьжмьн бьдә
тәвьзандьне.

Қази нә сәрәкқөмандарәки хам бу, ви ордийа

хвә гәләки дури т'опе гьран дабу сәкьнандьне, кө гөлле усьанчийа зьраре нәдьянә ви. Ви у қомандаре майин хвә дьдьянә сәр т'опьке бьльнд, бь дурәбине вали нәвалә дьнһер'ин, бе к'өрд чәва щиварбунә, ле вана хенци кәвьр—көч'ька, т'опьке ч'ук, гиһа, дар у чопе жь сәрма паизе зәрбуйә нава бәрфеда. тыштәки майин нәдьядйтьн у гәләки сәр кьрьне к'өрдайә һ'әрбие, фөнд у феле ван мәһ'т'әл дьман. Қази бавәр бу, кө бәр һәр кәвьр у п'әләки к'өрдәк сәкьнийә у бь фәрмана Шехзаһьр хвә нишани ван накә. Ви бона Щәһ'нәмәдәре гәләки шыкйате хвә бь т'әбийәте дькьр, чьма әв нәвала бе р'е у дьрб хөльқийә, ле ви бир дькьр, вәки т'әбийәт йа хвә дькә у кьрийә, ле бәндә маливане вейә вә'дәлине у қәвәта бәнда нагьһижә we, вәки қанун у кьрьнәкә we бьдә гөһастьне.

Қази шәв у р'ожа дьфькьри, вәки чәва бькә бе зьрар дәрбази вали гәли бьвә. Ле хәм—хәйалә шир'а дәрбаз нәдьябу, кө фәдаие к'өрда we һәр'ьн жь сәре нәвьле, нава бәрф у бузер'а дәрбазвьн у жорда ванхьн. Әв щарана дьфькьри у дьле хөда дьгот, вәки „На, на, әз ве щаре р'е надьмә қьр'кьрьна әскәр у өндабуна силаһ'а. Шөкөр, диwana мә һақас т'опе гьран, фишәке we у силаһ' данә мьн, кө әз чәнд сала бьдьмә хәвате, хәлаз навә. Әзе һақас гөлле т'опа сәр валида бьр'әшиньм, вәки гьшк бьвә ч'ә'л, нәвал у т'опе хөлийә, кө фәдаие к'өрда чәнд к'оч'а жь дөве нәвалә бьр'әвьн, вәки әм бькарвьн вали һьлдьянә дәсте хвә, у...“.

Р'ожа инийә бе бь һ'әмде хвә дьвланд. Р'о т'әзә дәрк'әтьбу. Сәрма шәве у бәрбанга сьве мәрвь мина к'ере дьбьр'и, һьнәк әскәре т'ьрка жь сәрме дәсте хвә дькьрьнә щев у п'ашьла хвә; вәки гәрмвьн, пастуйе хвә бьльнд дькьрьн, кө сөр' хуши бәдәна ван нәвә; һьнәка лика позе хвә мьле хвә дьхьстьн, кө позе ван нәщәмьдә; һьнәк жи дьчун—дьяһатьн, һьнәк жи дьр'әвьан, кө гәрмвьн. Һәма we дәме бь қьрме пенш гөллә сәр һәвдө һатьянә агьркьрьне у ду we йәкер'а

чәва ә'смане баһаре вәхте тәйрок у шьлайда бьгөр'өжә, өса дәнге т'опе гьран ә'рд у ә'сман вәргьртьбун, гөлле ван мина тәйроке сәр вали гелида р'адьвәшйан, мина тәндурәке (вулкан) кәвьр, коч'ьк у хөли бь хөр'а бьльнди ә'смин дькьр, бистәке шунда жорда дьһат ә'рде дьк'әтһн, т'опьке хөлийе у кәвьра пешда дьһани. Қази у дәвсгьртие вәзир бь дурәбине вали Щәһ'нәмәдәре дьнһер'ин, бабах дьбун, бь қәрф дәнге хвә бьльнд дькьрһн, сьмеле хвә дькьрнә ньзаме, дьл дьданә бәр дьле қөмандаре т'опчийа, кө әв т'опе хвә дьһа р'ьнд бьдә хәвате. Щарана жи дьбу т'иқә—т'иқа ван дьк'әнийан, дьготһн: „Мер дьвөжьм бәр зәрпе т'опе мә бьсәкьнә! Заһьрок, гөлле т'опе мә we тә, фөдаие тә бькьнә хөли! Мер һа дийа мәрвьа бәрә гьри дьдә, дә, щава мә бьдә?“

Шөхзаһьр у фөдаийи дури щийе, кө гөлле т'опе дьжмьн дьк'әтһн, сәкьнибун, ль вәшитийа фәрмана Қази дьнһер'ин, гөлле т'опә ә'рд, қөһа у кәвьр чәва зит'ол—зит'оли дькә, ч'ә'ле мөзһн һава дьле Араратеда пешда тинә, те бежи т'ьрба хвә у әскәр дьк'олә. Фөдаие к'өрда фөз у бьнәт'ара гөлле т'опе дьжмьнә ә'рдөк'әти к'ешьк ль нөһала Щәһ'нәнәдәре дьк'ьшандьн, вәки нәһельн әскәре дьжмьн дәрбазвә. Сәр һ'име бә'се стәнди, сәрәкқөмандарийа пешә'нийа т'ьрка қьрар кьрьбу, гава к'өрд бь т'опе гьран щава т'опе ван нәдан, бьзанвә, вәки т'опе ванә гьран гьшк жь сьре дәрк'әтһнә, ижа we ви чахи фәрмане бьдә ордийа хвә, кө п'өбәржери геливә у паше һьлк'ьшә бәрбь һесуйе у we һьлдә дәсте хвә. Бона һурхашкьрьна we қьрара дьжмьн, сәркәқөмандаре усьанчийа жи қьрар кьрьбу у заньбу т'опе дьжмьнә гьран чьто һьқьткеда һатһнә щиваркьрьне, вәхте қьсмәкә әскәре дьжмьнә п'ьр'ө п'өбәржери геливә у һөвраз һьлдьк'ьшә, ви чахи лаһе к'өрда we бь т'опе гьран ван һьқьткаһьн, т'опе дьжмьн сьре дәрхьн у паше фөдаие бәре кәвьра сәр әскәре дьжмьни өвразһьлк'ьшйаир'а һолкьн, паше бь т'опе сьвьк у т'ьвьнга гьшка ль өврез қьр'кьн.

Бъ фәрмана Қази т'опе ванә гьран 15 р'ожа р'о у шәв гөллә сәр вали нәвалә бе нишан дьр'әшандьн, ле к'өрда бь гөлле т'опе хөйә гьран р'ожәкә щава ван нәдьяда, Қази һәв дьзаньбу, вәки гөлле т'опе ви һьм фәдаи у өса жи т'опе гьран сьре дәрхьстьнә у we бе тьрс вали гели һьлдә дәсте хвә. Р'ожа һ'әвда Қази иди т'опе гьран нәданә хәватә, чьмки гөлле ван кем бубун. Ижа ви фәрман да ордийе, вәки ниве п'ьр' п'ебәржери нәвалевә у һәвраз бәрбь һесие бьк'ьшә. Ордийа дьжмьнә бе һ'әд у һ'әсав зә'ф архайин п'е-бәржери гели дьвә, бьне гели һьнәки һеса дьвьн у ди-са архайин у бе тьрс әвраз һьлдьк'ьшьн, гава р'яа һесуйе ниви дькьн, һәлә фәдаи тыштәки накьн, қәлә-че хөда сәкьнибун у заньбун we чьчах гөлла сәр ван-да бьбаринә. Дәмәкә хөрт шундатыр т'опчийе к'өрда ньшкева жь бист ньқьтка гөлле т'опе хөйә гьран ль һ'әму ньқьтке т'опе дьжмьнә гьранә қөр'мишкьри гь-редан у фәдаи жи бь т'опе сьвьк, р'әшаш у т'вьнга мина зипька баһаре гөллә сәр әскәре Р'омеи әвраз-һьлк'ьшийайида р'әшанд у өса жи бе һ'әсав кәвьр сәр ванда һол дькьрын, һәр кәвьрәки чәнд кәвьр жь щийе ван дьшь'әтандьн кәвьр у гөлла бәрп'ала нә-валә у нәвал кьрьбу мәрзәлә мәйт'а, әскәре дьжмьни саг'маи хвә давитә бәр қәйа у п'әле мәзьн, кө р'өһ'е хвә хәләзкә, ле һьнәк жи тәлә-тәл бәрбь бьне нәвалә дьчун, вәки бьгьһижьнә ордийа хвәйә һесуйе. Т'оп-чийе к'өрда т'опе дьжмьнә ви бәри һьндьк—һьндьк сьре дәрдьхьстьн у һ'әта бәрәваре дәнге т'опе дьжмьн данә тәмьрандьне. Ви али т'әне гөлле т'опе сьвьк у т'вьнга сәр к'өрдада дьһатын у әв жи нәдьгьһиштьнә мәрәма хвә. Сәр һ'име фәрмана Шехзаһьр бәләдчийа щав данә дәсте фәдаийә, кө сәре нәвала Щәһ'нәмә-дәрәйә һьнда Араратер'а дәрбазбуйи, кө р'ожа сьсьа һ'ьщуми сәр т'аг'бур у белуке әскәре дьжмьнә һесуйе бькә. Р'ожа к'вьшкьри дәсте к'өрда се тишава һ'ьщу-ми сәр дьжмьн кьрын, ле т'опе к'өрдаи гьран жи бь нишан сәр әскәрда гөллә дьбарандьн. Пенщ р'ожа

ви шәр'е к'ордаи гьран к'ьшанд, ордийа дьжмьн вали нәвале бәр к'орда тәйах нәкьр, п'ебәржер бәрбь Базиде р'әви. Ви шәр'ида дьжмьн бе һ'әсав әскәр, қомандар, дәвсгьртие вәзир ондакьр, дьжмьн силаһ' у әрзақ дьһиштьн дьр'әвин, дил жи гәләкбун. Фәдаие к'ордаиә вали у вали һьнда т'опе дьжмьнә қөр'мишкьрийә хәравбуи р'асти һәв һатьн, дьһатьнә дәст у р'уйе һәв, алт'ьндарийа хвә бьмбарәк у пироз дькьрьн, һива фәрмана сәрәкқомандаре хобун. Бь фәрмана Шехзаһьр чьқас шәһ'идк'әтйе ван һәбун дәфьнкьрьн, бьриндар гәһастьнә вали гели, чьқас т'опе сьвьк, таматик, т'ьвьнг, фишәк, т'опе гьранә саз, п'аре т'опе гьранә хәравнәбуи, гөлле т'опа, әрзақ у хөрәке, кө дьжмьн һиштьбу у р'әвйабу, данә пышта диле дьжмьн, бь шәв у р'ожа дьк'ьшандьнә алие гелийи валин. Гәлийе Щәһ'әнәмәдәре жь дәст көшти у бьриндаре т'ьрка бубу мәрзәле ә'дәти. Ахә—аха бьриндара һөндөр'е гели вәргьртьбу. Дә, дьле к'орда т'әмьз у к'әврәкә, вәхте ахин у офина бьриндара дьбьһистьн, незики ван дьбун, ав дьдане, дьбьрьнә бәр талде кәвьра, кө жь сәрме бенә қорикьрьне, һьнәка нане п'ара хвә жи дьдане, ле нькарбун әвана дувдәрманкьрана, мәйт'е көштиа жи давитьнә ч'ә'ла дәфьн дькьрьн. Бьриндара бона ве қөльхкьрьна фәдаиә, хвә бәр к'орда гөнәк'ар һ'әсав дькьрьн у бәр кьрьне хвә шәрм дькьрьн, кө чьма т'ьвьнг һьлданә у һ'ьщуми сәр к'орда кьрьнә у т'у дькьрьнә сәр қануна Р'омейә нәмәрьвайе у һьнәка дьгот:

— Р'ома зөлмк'ар, хөде т'әхте тө вәлгәр'инә. Дә, ижа пеш ве зөлма тәйә кө тө тини сәре к'орда, әв к'омәке дьдьнә бьриндаре тө, һ'әта көштие тө жи дәфьн дькьн. Әгәр намуса тө һәбуиә, тө көшти у бьриндаре хвә Щәһ'әнәмәдәредә нәдьһишт у нәдьр'әвийайи. Р'уви Қази, ле т'өйи к'өйи, вәрә көшти у бирнадаре хвә бьвә хайи!

Бь фәрмана Шехзаһьр фәдаиә мәйт'е дәвсгьртие вәзире әскәрийе Аслан п'еша гели дитьн у анинә щәм.

ви, ви гэлэки ль т'ьмтела шийэ чина ньһер'и, тыштэ-ки лазьм дэрһөҫа ҫьраре шәр'е ванда щәм ви нәдит. Ви гэлэки һ'эйфа хвә ани, кә ве щаре жи Ҷази саҫ' фьльти. Шехзаһьр сәр мәйт'е Асланда дьк'эвә мьта-ла, аләма хәда дьфькьрә, вәки „Бь дәсти хуньмьж, нәп'ак, куч'ьке һайә т'ьрк, к'өрд у т'ьрке бь дәвра щинаре һәв, һәв ҫьр' дькьн. Бь фәрмана дәщале т'ьрк гөнд у бажаре к'өрда веран дькьн, щьмә'те ҫьр' дь-кьн, зар'а дәсте де, бәр ч'ә'ве ве давежьнә нав эгьр. Һәрдө дәсте де дышкеньн у ве мәщбур дькьн, кә ҫөн-даха хвә һьлдә... Гом у тәвле мөзьн т'ьжи к'өрд дь-кьн у эгьр бәрдьдьне. Әв зөлм чьма йәк у дөдбнә. Әгәр ве зөлме сәр к'аг'әз бьр'ежи, щи навә у бе һ'әд у һ'әсавьн“. Дәнге Шехә'вдьлр'әһ'ман ви жь мьтала дьдә һ'ьшаркьрьне, чәнд пьрса т'әвайи сафи дькьн у паше Шехзаһьр дьвежә:

— Нава щьмә'та т'ьркада мәрьве ва нә һьндькьн, әв р'иша п'уч'ьн (р'ак), әв бь т'ө дәрмана наенә ҫәнщ-кьрьне, дәрмане ван т'әне гөлләйә. Мәйт'е әви п'езә-вәнги ҫәйеда бавежьн, бьла бьвә хөре вә'шийа. Вә-лате Т'урк'иае готи жь тәлаҫр'әше ва бе т'өмьзкьрь-не у щьмәт'а садә ве өмьре бьратийе, достийе һәв-р'а дәрбаз бькә, р'ожа һәвә тәнг у фьрәда бьсәкьньн. Әз заньм, вәки лавька ч'әк—силаһ' у хөрәке, кә дьжмьн һиштийә р'әвйайә, бьрьнә, бьла диса бьгә-р'ьн, нәһельн ч'әкәк у патронәк ван дәра бьминә, башҫә т'өпе гьран, чь анинә, анинә, йе майин зәр у зьнарада бавежьн, вәки дьжмьн ван пашвәхтийе нә-дә хәвате. Гәли бьра, р'ьнд ль дила бьнһер'ьн, һәла-хәвата ван гәләкә, чьҫас ч'әк—силаһ' у хөрәк һәйә бьдьнә пышта ван бьвьн т'ьжи щькәвт у заҫ'акьн. Ве паше гәләки лазьми мә бен. Чь кә ма дэрһөҫа дила-да, хвә әм нә т'ьркьн гьшка ҫьр'кьн, к'е хаст нава фөдайе мәда бьминә, бьһельн, ле йе майин бәрдьн бь-ра һәр'нә мале хвә. Дил нә йәк у сәдьн, чәнд һ'әза-рьн, әм нькарьн ван хайикьн, ве бона мә зә'ф чәтьн-вә. Бь гьлики к'и ма, ма, йе майин бәрдьн.

Чэва Шехзаһыр у ӕса жи фӕдайа һ'ынщър'андьна ордийа дьжмьнӕ ль гӕлийе Щӕһ'нӕмӕдӕре алт'ьндарийа хӕйӕ пешьн һ'ӕсав дькърьн, ле нӕ алт'ьндарийа к'ӕтасийе. Ван заньбу, вӕки диwana Т'урк'иае у Qӕзи ван ӕса бӕрнадӕ ,ӕwe диса qӕwӕта хwӕ бӕрӕвкӕ у we һ'ыщуми сӕр ванкӕ. Бона we йӕке жи сӕрӕкване к'ӕрда р'удьнен бона пашwӕхтийе дьфькърин, вӕки нӕенӕ qӕлскърьне. Шехӕ'вдълр'ӕһ'ман у чӕнд һӕвале хwӕ тенӕ сӕр we нете, вӕки ордийа дьжмьн һатийӕ qӕлскърьне ,лазьмӕ һ'ыщуми сӕр Базиде бькьн, we дьһа бьднӕ qӕлскърьне, жь wьр р'аqӕтиньн, бӕлки диwan шӕр' бьһелӕ баһаре, йане на зьвьстанӕ у шӕр'кърьн чӕтънӕ. Шехзаһыр бь хастьна qӕмандаре дӕсте хӕр'а qайил дьвӕ, дьвӕжӕ:

— Ёун we йӕке р'ьнд бьзанвьн у бь т'ӕхмина мьн, ордийа дьжмьн иди Щӕһ'нӕмӕдӕреда һ'ыщуми сӕр мӕ накӕ, чьмки Qази у сӕрӕкване диwane заньн, ӕгӕр wьрда эрьши сӕр мӕ бькӕ, we п'ошманвьн у бь т'ӕмами бенӕ qӕлскърьне. Ӕз wa дьфькърьм у we пашwӕхтийе алийе Wане у Идьреда һ'ыщуми сӕр мӕ бькӕ, готи ӕм ньһава дӕрһӕqa we йӕкеда бьфькърьн. Ӕз бь т'ӕмами Шехӕ'вдълр'ӕһ'ман у һӕвале wir'а р'азимӕ, ӕм гӕрӕке фьрсӕнда хwӕ фут нӕкьн, һ'ыщуми сӕр Базиде у гӕнде дора we бькьн, wandӕра жь зӕвтчийа бьднӕ т'ӕмьзкърьне, вӕки хушк у бьре мӕйӕ к'ӕрд һ'ӕта баһаре qӕт нӕвӕ аза бине бьк'ьшиньн. Чь лазьми мӕйӕ, вӕки ӕм дӕстбь we һ'ыщумкърьне бькьн? Бӕре ӕ'wльн чьqас ч'ӕк у силаһ'е мӕйӕ зедӕ, хӕрӕк һӕйӕ ль дилакьн у бьгӕһезьнӕ warга мӕйӕ һ'имли у т'опе мӕйӕ гьранӕ хӕравбуйи ль щи бьднӕ сазкърьне у щийе лазьмда бьднӕ qӕр'мишкърьне, паше бӕрфе п'ьр' бе, чӕтънӕ. Иа дӕда, бӕлӕдчийе мӕ готи мина долаве нава чӕнд р'ожада һӕр дӕра бӕлӕд бькьн, бе ордийа Qази бажареда чӕва щивар буйӕ у ӕм чӕва дькарьн һ'ыщуми сӕр we бькьн. Иа сьсийа, ӕм гӕрӕке р'ожа дӕда вали Щӕһ'нӕмӕдӕре т'ьвдарӕке хwӕ чӕва лазьмӕ бьвиньн у һива щава бӕлӕдчийа бьсӕкьньн у

бе әме чәва һ'ыщуми сәр дьжмьн бькьн. Һун заньн, вәки Базид эп'ещәйи дури мәйә, әме р'ожа сьсийа һе бьгьһижьнә вьр. Гәли бьра, әме шәв ог'бра хвә бьщә'диньн, ле р'о һесабын, хөде авака әм чьқаси бәрбь бажер һәр'ьн һәвае һақаси хаш бьвә. Әм гәрәке өса һәр'ьн, т'ө қул—бәндә мә нәһ'әсә, кө щаве нәдә дьжмьн. Т'әма мьн шәвә, бьвә мер у йане жьн к'е вә р'ева гьрт щәм хвә хайикьн, кө сера мә бәтал нәвә. Йа чара жи, әм бе т'опе гьран нькарын һ'ыщуми сәр дьжмьн бькьн, мәр'а 15 т'опе сьвьк лазьмьн, йәқин әме р'ева жи чәнд һ'әва жи бьвиньн, бәс у бәсә. Мьн чәва жоре гот, әме һива бәләдчийа бьсәкьньн у чәва, кө щава хере анин у әме...

Қомандаре дәста бь Шехзаһьрр'а р'азн дьвьн у тьштәки жь сәрәкқомандаре хвә һиви кьрьн, вәки „Бьра щан! тә т'әви фәдайа шәр' дьки у тә хвә мәрвьәки садә һ'әсаб дьки, әв йәка р'аст нинә, тә мәрвьәки гәләки мәзьни, бәхте мә, чәта мә у К'өрдстане бәре ә'вльин тәр'а гьредайә, чьмки диwana Т'урк'нае у Қазн дәст давежьнә чь қьрари, фәнд у феле әскәрийә, тә вана дьһ'ьнщьр'ини у дәсте ван жь әрд у әсман дьқәтә, ньзаньн чь бькьн, кө тә бьднә хапан-днә ,әв бьгьһижьнә мәрәма хвә. Щьмә'та мә вәхте-да готийә, вәки: „сәре һ'әзар нәвали, нәваләкә, сәре һ'әзар мери, мерәкә...“. Тә we готьна мьләте мә бир нәки? Бьзанвә, тә сәрәкқомандаре пешә'нийа к'өрдайи, бона сәре тә диwane һ'әзар зер'е р'әшати данийә. Нә вьр' у нә жи дәрәв қомандаре мина тә нава т'әмамийа ордийа Алиосманда т'өнә. Диса дь-вәк'ьлиньм, вәки ч'ә'ве мьләтәки чәрчьри, зеранди бь қөр'на у мьләте майин жи ль тәйә. Әм жь вә һива дькьн, тә дур бьсәкьнә у т'әне фәрмане хвә бьдә, иди чьма дьк'әви шер'! Иро гәрәке тә гьди бьди мә, йане?...“

Шехзаһьр we хастьна қомандар у һәвалә хөр'а р'азн дьвә, ле нә бь т'әмами. Әв бәшәрәкә хаш, сь-мел у к'олозе хвә дькә ньзаме, дьвежә:

— Нә вьр', нә дәрәw, әз жь қал у щәнга қәт һ'әз накьм, кьрьне т'ьрке хунхөрә wә'шитийе, нәмәрьвайе у хунр'етьна нәһәқ дьвиньм, мәщбур дьвьм, кө же һ'әз бькьм, һ'әйфа мьләте хwә, бәнде амә — т'ам чәнд қат жь т'ьрка зедә бьстиньм. Һәлбәт, бь имдада мьләте мә была т'ьрке қәщәр бьзанвә, кө мьләте мә т'ө щара бәр ван сәре хwә бәржер нәкьрийә, дькөжә у те көштъне. Wә гьраникә өса да сәр мьле мьн, кө әз бьнда нькарьм р'авьм. Әз нәк'әвьмә шәр'а т'әви we нәвьм, нәчъмә щәм фәдаие пешә'нийе, р'а у шешь-ре нәдьме, бьзанвьн әзе саг'—саг' бьбә'щьм. Әз готъне wә дәрнак'әвьн, ле һуне щар—щара р'ьсқәте бьдънә мьн, ле һьндьки, wәки өсанә гьлийе мә гьлийә, шәрте мере бәрәйә...

— Сәр һ'име бә'се, кө мьн жь бәләдчийа стәндь-нә,— Шехзаһьр хәбәрдана хwә пешда дьвә,— фәдаие мә ордийа дьжмьнә п'ьр'һ'әзар ви шәр'ида дайә қәлс-кьрьне, ле һәла бь т'әмами нәмьрийә. Һ'әле ордийа дьжмьн зә'ф хәравә, ниве ордиийе п'ьр'е қәзьрме фе-за Базиде, қьсмәк нава бажерда, ле қьсма майин гөнде к'еләка бажерә — Дьрбо, Қәләчә, Wаргә, Ща-нәһ'мәд, Базида ч'ук у Сәрдәштеда щивар бунә. Һ'ә-ле щьмә'та бажер, ван гөнда у гөнде щинаре ван нә т'ө һ'әлә, гөндийа у бажарвана жь мале ван ве зьвьс-тане дәрхьстьнә, бь хwә щивар бунә, дәwар у кәләке ван мина һәбуна хөйә арьзи зоре же дьстинә у дьхөн. Әгәр wa һәр'ә, ниве жьн, зар', кал у пире Базиде жь wә'дә зутьр һәр'нә we дьне .Ордийа дьжмьн те бе-жи бе хөйи—хөданә, чь дьхазә we жи дькә, ле гәләк әскәр жи, хwә жь қөмандаре хwә вәдьдьзьн, сәре хwә һьлтиньн дьчьн, хөде бьзанвә к'ода дьчьн... Йа сәрә-кә әwә, wәки бь сальха ордийа дьжмьн архайин ван дерада һеса дьвә у һива фәрмана Анқәрейә. Сәрәк-қөмандаре пешә'нийа ордийа т'ьрка, нава әскәрда бә'с бәла кьрийә, гьва к'өрд we дәстанина хөва к'өбар бу-нә у һьлк'ьшийанә ч'йа, т'ө тыште қөзийа вьр т'өнә...

Ле wəхте əw ч'ə'в h'але əскəре хwə дьк'ət, p'əнг ле сьпич'олки дьбу, тə к'ер лехьста, хун же дəрнəдьк'ət у бəр хəда дьгот: „Wəйле мьн мал мират'и, ошax корбуи, əв чь h'алə əскəре мьн к'əтийе? Ниве əскəр у силаh'е мьн т'əнə, əме бь чь щавa к'əрдa бь дьн? Əзе чь щавa диwане у wəзир бьдьм?“.

Гьли сəр зaрa нaминьн, бə'ca qəлсбуна ордийa т'ьр-кайə Щəh'нəмəдəре бəлa бубу, həйло гьhиштьбу Ан-чəре у Стəмбуле. Qази у дəwсгьртне wəзир мəщбур дьвьн, wəки дəрhəqа h'але хəда телеqьрафа пəй həвдə бьднə wəзире əскəрийе у ниви дькьн, кə wəзир бе Базиде... Шехзəhьр ду стəндьна wан бə'ca гьшкар'а, гaзи qəмандаре дəсте хwə дькə у wанp'а дьвежə:

— Əм бе т'опе гьран йолə начьн, йəк йəкиp'а дь-вежə, wəки тə h'ьщуми сəр ордийa диwане дьки, чь-qаси мьривə, we диса щавa мə бьдə. Əм we щаре гəрəке əса шəр' бькьн, wəки т'əлəфата мə зə'ф кемвə. Бона we йəке чь лaзьмə у əм гəрəке чь бькьн? Бəре ə'wльн, əме бь ce тиша h'ьщум бькьн, тиша мəйə п'ае п'ьр'е у бь т'опавa h'ьщуми сəр qəзьрме əскəре: феза бажер, дəстa дəдa алиие бажери p'асте у йа сьсийа жи алиие ч'əпе. Həлбəт, бона əм бьнəлийе бажер щийе бəлaсəбəб qьр' нəкьн, дəстa йəке we феза Базиде гəллe т'опе гьран сəр qəзьрмадa бьр'əшинə, p'əвe ль əскəрк'əвə, hьнəке силаh'е хwə бьhельн бьр'əвьн, пер'а нaгьниньн, wəки т'опе гьран бьдьнə хəвate, we бьр'əвьн у жь мьрьне хəлəзвьн. Əскəре нaвa бажер-дa жи бь т'əхмина мьн, чəwа кə дəнге гəллe т'опa бьhистьн, əw жийе бəржер бьhельн у бəрбь гəндe жe-ре бьр'əвьн. Бь фькpa мьн, мə чь qьр'кьр, лe йe мa-йине бəрбь гəндe, кə qьсмəкə ордийa дьжмьн шьрə, бьр'əвьн. Wəхте мə бажар жь зəвтчийа т'əмьз кьр, ижa əме бəрбь гəндa h'ьщум бькьн, гəндa жи бьдьнə т'əмьзкьрьне у дьжмьн p'aqəтиньн жь h'ьдудe Базиде дьрухьн, əwe мəщбурвьн, wəки бəрбь дəштa Ана-долийе həр'ьн. A əвə qьраре h'ьщумкьрьна мə. Xəде

h'эз бькэ, р'ожа сьсийа эме сэр Базидеда бьгьрын, хэр'ьн, хазьрийа хвэ бьвиньн!...

Wэзир дэрhэца қалсбуна ордийа хойэ ль Щэh'нэ-мэдэре т'еледьярафа пэй т'еледьяр'афа жь Qази дьсти-нэ, гэлэки п'осидэ дьвэ у h'эму бэ'се бэрейэ нав вэ-летда бэлабуйи хенщи пьрсэке р'аст h'эсав дькьр. Иа нэр'аст эв бу, кэ щьмэ'те дьгот, вэки к'орда т'эма-мийа эскэре диwane дьяр'кьрийэ у бь h'эзара жи эс-кэр қэя у зьнарада холкьрийэ. Чэва мэрыв бь т'а сар нэхаш дьк'эвэ, а бса т'ае бэдэна вэзир хьнгавть-бу, we чэва щава сэрэкване диwane бьда? Гэлбэт, сэрэкване диwane дэрhэца хурхвашкьрьна ордийа хэда жь щьмэ'те, жь ви у ви бьхистьбу, ле вэзир хэ-ла жь пешэ'нийе т'э щаве дэрост нэдабу өзве мэщ-лисе. Wэзир нькарбу эв йэка вэшарта, мэщбур бу, вэки т'еледьярафе стэнди хьлдэ у дэрhэца we йэкеда сэрэкване диwane пе бьh'эсинэ. Özве мэщлиса диwa-не йа нэбинайи анинэ сэре вэзир, дьготьн: „Гэло ордийа Алиосман нькарэ гэдэки к'орд алт'кэ, чьқас лазьмэ эскэр, ч'эк—силаh' у азуце бьшинэ Базиде!“ Wэзир чэва вэдьгэр'э щийе хвэ, гэлэки герсбуйи фэрмане дьдэ у чэнд т'еледьярафе бьруске сэр т'аг'-бур у алайе дэшта Анадолие, Андэре, Стэмбуле, Из-мире дьшинэ, кэ хэр йэк һақас эскэр у щэбьрханэ на-ва вэ'дэки кьнда бьшинэ пешэ'нийе, бьн сэрэщэма Qази п'аша. Дэ, фэрмана вэзир бу, элбер'а т'еледья-раф дьгьhижьнэ щийе щи, хэрэк алиие хэда чьқас эскэр, чьқас т'опе гьран у сьвьк, ч'эке майин у хэ-рэк һазьр дькьрын, вэки вэ'дэда бьгьhижнэ вьр. Wэ-зире эскэрийе жи р'ожа h'эйжда готи бьчуйа Базиде, сэва т'эви сэрэкване пешэ'нийе т'аг'бур у алайе эскэр бьда т'амкьрьне, вэки дьса h'ьщуми сэр к'орда бь-кьра.

Шехзаһьр бь ордийа хэва шэв жь алиие Щэh'-нэмэдэрейи вали, бэрбь бажаре Базиде ог'бра хвэ дьщэ'данд. Бэре бэлэдчи бь h'эзар h'элэбийа бэлэд дькьрын, у щав дьда, вэки пешда хэр'ьн. Бь ви щу-

р'эйи чѣта Шехзаһьр сѣр һ'име қьраре қѣбулкьри, р'ожа к'вшкьри т'опе гьран сьве шѣвѣқеда ль қѣзърме ѣскѣре дьжмьнѣ феза шѣһѣр гьре дьдѣ, вѣл—вѣлѣ дьк'ѣвѣ бажер, бажарван һѣв дьзаньн вѣ паше т'опа ль шѣһѣр гьредьн, т'ѣ бѣндѣ саг' наминѣ. Бьнѣлийе бажер бѣрбь ч'йайе Арарате дьк'ьшйан, ле ѣскѣр у қѣмандаре дьжмьн бѣржер бѣрбь ордийа хѣйѣ— гѣнда дьр'ѣвйан. Қѣзърмѣ мина мѣрзѣле Базидеи бь дѣвѣра бубу қѣбьрстан, фьрқийа қѣзърмѣ у мѣрзѣл ѣв бу, вѣки қѣбьрстан бь кѣвьре сѣркельк у бьнкелькева щийе хѣда бу, ле қѣзърмѣ жь гѣлле т'опе гьран зул—зули бубун у бубу хѣрабстан, т'ѣне щийе—щия т'опе хѣлийе у кѣвьре навда позе хѣвѣ бьльнд кьрьбун. Бьнѣлийе бажерѣ, кѣ бѣрбь п'ѣр'ѣ шѣһѣри ч'ѣпе у р'ѣсте дьр'ѣвйанѣ алиие Арарате, вѣки р'ѣһ'ѣ хѣвѣ хѣлазкьн, р'ѣсти пешмѣрге Шехзаһьр дьһатьн, шѣкѣрбуна хѣвѣ дьһанин у бь фѣрмана қѣмандаре пешмѣрга ѣв бь шабун пашда дьчунѣ мале хѣвѣ. Шехзаһьр гава дит, вѣки бажар хенци дила жь ѣскѣр т'ѣмьз буйѣ, ижа һ'ьщуми сѣр гѣнде бьнѣт'ара шѣһѣр кьр, гѣлле т'опе нѣ кѣ сѣр гѣндада, ле дор—бѣре вѣда дьр'ѣшандьн, вѣки ѣскѣр жь гѣнда дѣрк'ѣвѣ у п'ѣбѣржер бьр'ѣвѣ у тьштѣк гѣндийа нѣвѣ, бь ви т'ѣһѣри нава дѣһ р'ѣжада Базид у гѣнде дора вѣ жь хунхѣре т'ьрк һатьнѣ т'ѣмьзкьрьне у бѣри ѣскѣре диwane дан, р'ѣқѣтандьн. Тѣ к'идѣре дьнһѣр'и мѣйт', бьриндар у силаһ' бун, Мѣрвь дькарѣ бь инсаф бежѣ, вѣки Қазии п'ѣе ѣскѣре диwaneи лапи п'ьр'ѣ дабу қьр'ѣ у қѣвѣте һ'имли к'ѣрда сьре дѣрхьстьбу. Шехзаһьр дьфькьрѣ, вѣки дьқѣвьмѣ ѣв шава жи ль вѣлет бѣла бьвѣ у диwan бь тѣйара, ѣскѣр к'ѣмѣкдарийе дуса бьдѣ ордийа хѣйѣ саг'майи. ѣв фѣрмане дьдѣ қѣмандаре дѣсте хѣвѣ, зу пашда вѣк'ьшьн. Чѣта к'ѣрда нава вѣдѣки кьнда бѣрбь Базиде һьлк'ьшйа. Фѣдаи к'идѣре р'ѣсти бьнѣлийе к'ѣрда дьһатьн, ван нан у хѣе, қѣрбан пеш ванва дьһанин у дьготьн: „Бьра бьжи Шехзаһьр у ордийа

вийә мерхас! Бъжи, бѣжи, бѣжи әвләде мәйә фәдаий!“
У гәләк—гәләк тыште шабунейә майин дьготын. Ле
вәхте пешийа фәдаийа сәр Базидеда дәрәвәбу, нава
р’оже бу, чәва к’өрд у йса жи т’ърке щийә жьн у мер
ль дөфе, зөр’не дьхьстын у һьнәка жи нава һәведа
дьготын: „Бъра бѣжи к’өрд у К’өрдстан!, Бъра бѣжи
Шехзаһър! Бъра бѣжи фәдаийе мә у хәлазкьрийе мә!
Бъра йндавә Р’ома р’әш, қануне вейә бекер! Мьрын
п’атше Т’урк’иәе у хөламе вир’а! Әмә бе силаһ’бун,
вә силаһ’ да мә!“ Говәнд ль мәйдана орт’а шәһәр
аваз—авази дьгәр’ийа, дәнгбежа дәнг дабунә һәвдә,
к’ылам давитьнә сәр лаве хөйә мерхас у азакьре
бажаре хвә.

Бавәркә һ’әта бәрәваре ве әшқ у шайе бажар
һьнгавтьбу, фәдаий жи т’әви ван дьр’әқьсин у к’еф
дькьрын у тәе бьгота тиренще р’оје нәдъхастын вәхте-
да һәр’нә ава, ль ве т’әмашә бькьн. Ве р’оже бь һи-
викьрна бьнәлийе бажер, Шехзаһър изне дьдә фәда-
йа, кә се р’ожа щәм хушк у бьре хвә вәхт дәрбаз-
кьн у һесавьн, паше бәре хвә бьдьнә вәт’әне хвә—
ч’йа. Сәрәқдмандаре пешә’нийа к’өрда бона бәқәзи-
йа хайикьрна фәдаийа, бажер дәр, нава шәһәр у гөн-
де бьнәт’ара веда новәдари дабу т’әшкилкьрне. Ле
бәле дө дәсте фәдаийа жи бь шәв у р’ожа һеса нәдъ-
бун п’аре т’опе гьран, т’опе сьвьк, силаһ’е башқә—
башқә, фишәк у хөрәк дьданә пышта диле т’ърка бәр-
бь вали гәлийе Щәһ’нәмәдәре дьбьрын у жь вьра жи
бәрбь варга хвә.

Дәрһәқа алт’ьндарийа к’өрдаийә сәр шәһәре Бази-
де жи мина йа Щәһ’нәмәдәре вәлет бәла бубу у һәй-
ло гьһиштьбу Анқәре, Стәмбуле, Измире у щийе ма-
йин. Ду ве бә’сер’а сәрәкване диwane у вәзире әскә-
рийе к’әтьбунә һ’аләки зә’ф гьран, ле диса дәрһәқа
Базидеда бавәр нәдъкьрын. Сәрәкване диwane бона
ве бәдбәхтийа хвә, вәзире әскәрийе у к’омәкә хәват-
чийе вәзиртиейә занә, һәла бәри шәр’е сәр Базиде,
шандьбунә Базиде. Һәла вәзир у к’ома хөва р’ева

бһистьн, вәки фәдаие к'орда ордийа ван жь Базиде жи р'ақәтандийә у жь Щәһ'нәмәдәре хәравтър анийә сәре we. Р'ева щьмә'та щи у сәрәкване қәза у нәһ'и-йа әw щава нәбьхер дьдһнә ван. Р'ожа дәһа әw ль бһнәт'ара гәлийе Зила р'асти қәсмәкә ордийа хөйә һурхашкьри те, ль т'ьмтела we дьһер'ә, гәләки сәр дәwсгьрти у Қазидә һерс дьвә. Ле гәло һерсбуна бәсә чәнд қөрөша һецабу, гава ордийа wi т'әхмин сьре дәрк'әтьбу. Әскәре саг'маи жи ниве п'ьр'е бе силаһ'-бу, һ'але диладабун, нәхаш у бьрчибун. Әw иди фьрсәнде фут накә, бәре ордийе дьдә Ване, р'ева жь гөнд у бажаре сәре р'е зоре хөрәк дьстинә дьдә әскәр у бь һ'аләки зә'ф гьран, нава чәнд р'ожада дьгьһижһнә Ване. Дә, фәрмана вәзир бу, әскәре шьл—шә'т-буйи қәзьрмада щивар дькә, хөрәк р'оже чәнд щара дьде, льбасе гәләка дьгөһер'ә, щийе ван гәрм дькә, һ'әмамләмиш дькә, вәки әw нава вә'дәки кьнда сәр һ'ьш у һ'әмада хөда бен. Дивана т'ьрка вәхте шәр'е сәр Щәһ'нәмәдәре у Базидеда т'әхмин бь һ'әзара әскәр өндакьрьбу, ле чьқас силаһ'? Вәзир вәкә 10—15 р'ожа вьр дьминә, бь т'әмами һ'але ордийа хвәр'а дьвә нас, вәки чәwa шәр' кьрьнә, к'орда чәwa һ'ь-щуми сәр ван кьрийә, бь гьлики һур гьли дьпьрсә, вәки сәр һ'име ван қәwьмандьна жи щаве бьдә сәрәкване диwane. К'отасида әw гази дәwсгьртие хwә, хәватчийә вәзириейә вьр, Қазидә, дәwсгьртие wi дькә у дьвежә:

— Һәла т'арика вәлате мөйә әскәрида, тьште ва нәбуйә, вәки дө һ'ьщумкьрьнада әwқас әскәр у силаһ' бенә өндкьрьне у пешә'ни тек'әвә ве р'оже? Иди чь буйә, буйә, ле қәлсбун у нөхсанбунәкә мөзһнә. Йәқин дәрһәқа ве йәкеда ньһа вәлате әщнәбийә щинар жи пе һ'әсийанә, әw бона мә шәрм у ә'т'бәкә мөзһнә. Бона we өндабуне, әм гьшке бәр мәһ'кәма әскәрийе бьсәкьһьн у гөне һәри мөзһн бьстиньн. Әз we фькьредамә, вәки ве зьвьстане шәр' бьдьмә сәкьһнандьне, ле бавәр накьн, вәки сәрәкване диwane бь

хастына мьнр'а р'азивьн, эв дьхазьн we қорқийа к'орда исал бь т'эмами бьтэмьриньн. Һэлбэт, эгэр эм ве зьвьстане алийе Базидеда һ'ышуми сэр ван бькьн, эм бежьн, бь ондабунөкэ мэзын эме Базиде һьлдьнэ дәсте хвэ, ле эме чэва жь мират'а гэлийе Шөһ'нө-мэдэре дэрк'эвьн? Демөк, эме диса бенэ алт'кьрьне, дьминэ, вэки эм ве щаре алийе Ване у Идъреда һ'ышуми сэр к'орда бькьн. Қэрэз, ньзаньм, эв мөсэле we т'эне Анқэре, щэм сэрөкване диwane бе сафикьрьне. Дә, һун жи нета хвэ бежьн, бөлки готьн, кө һ'өтъл— мөтөл гэрөке һун шөр' бькьн, ви чахи эз жи гэрөке щава ван бьдьм, к'ижан алида, чэва эрьши сэр к'орда бькьн?

Дәмөкэ хорт одеда стәқър'андьн пешда те, гьшк хенщи вәзир ч'э'ве Қази дьнһер'ьн, вэки эв чэва сэрөкқөмандаре пешө'нийе, готи гьлийе хвэ бежө, ле Қази жи жь тьрса диwane р'энге мьрийа ле к'этыбу, дәве ви зьһа дьбу, тәе қөй бьгота һ'ыше хвэ онда кьрьбу, нькарьбу тыштөк бьгота, ле вөхте вәзир ле ньһер'и, иди беилащ бу у Қази ва гот:

— Һун чь мьн мәщбур дькьн, вэки эз хәбөрдьм, чьма һун ньзаньн, кө бона ве зийана, кө мьн дайө диwane, эзи иди бәр дараг'ащемө у зутьрөке эзе ль һөватата дьне т'өнөвьм. Ле вөхте һун мьн мәщбур дькьн бь т'эхмина мьн, алийе Базидеда эм чьқаси һ'ышуми сэр к'орда бькьн, эме бь т'эмами бенэ алт'кьрьне. Эз готьне элаһ'эзрөт вәзирр'а р'азимө. Т'эне у т'эне алийе Ване у Идъреда. Эзе пьрсөке жи бежьм, ле мьн нәдьянэ гөнөк'аркьрьне, иди эзи гөнөк'арьм. Эм т'эне бь фьр'ьнда к'орда дькарьн биньянэ р'ае, йане на т'эмамыйа эскөре диwана Алиосман у вөлате щинар жи бь к'орда нькарьн. Дьжмьнэ жи, һэлбэт, йәки мина Шехзаһьри занө сэрөкванийе we дькө... Эз һақаси дькарьм бежьм.

Чэва вәзир у өса жи қөмандаре р'уныштиё майин, бь һөвалдана Қазир'а р'ази дьвьн у эпәшкөрө

готын, вәки т'әне у т'әне хэвътандьна тәйарава ди-
ван дькарә бьгьнижә мәрәма хвә. Ле вәзир тәе бь-
гота дьле хода готына Қазир'а р'азидьбу, ле әшкәрә
дәрһәқа фьр'ьндада нькарбу тыштәк бьгота, чьмки
Анқәрә пешйе бу...

Шехзаһьр у ордийа хөва бь чөтьнайикә мөзын, вә
сөр' у сәрма ч'ийәе Арарате бь дәсти дила силаһ' у
әрзақ гөһастьнә заг'әкә незикайа варга хвә у иди
диле диwane ванр'а нә лазьм бун, гьшк бәрави щики
кьрын у Шехзаһьр ванр'а ва гот:

— Вәва ә'йанә, вәки әв диле кө бажаре Базиде
у гөнде дора веда бь шөхөле хәравва мьжул бубун,
хьшьр у һәбуна бьнәлийа т'алан кьрбун, бәр ч'ә'ве
вә гьшк орт'а мөйдана шөһәрда һатьнә көштьне у
әва йәка фө'мдарийә. Ле ма бь һ'әзара һун дил, әм
нә т'ьрке хунмьжьн, вә қьр'кьн. Әзе вә бь чөнд шәр-
та бәрдьм. Бәре ә'вльн мьн һун данә шөфе, вә һақас
силаһ' у әрзақ анийә гиһандийә варгәкә мә, бона вә
р'азимә. Шәрте йәке әвә, вәки әм чәва вә бәрдьн,
һәр кәс гәрәке һәр'ә мале хвә, нәчьнә нава ордийа
дьжмьн, йа дөда к'и вә дьхазә ирода т'әви фөдайе
мә бьвьн у т'әви мә мқабьли дьжмьне мәйи т'омәри
шәр' бькьн, йа сьсийа жи ордийа т'ьрка т'ө вөхта бь
мә нькарә, әгәр һун щара дөда дил бьк'әвьн, ви чахи
газьне хвә бь хвә бькьн. Бьзанвьн, мьн әгәр щарәке
мәрвьәк дит, дөһ сал дәрбазвьн, ви бьвиньм, әзе әл-
бер'а нас бькьм, һақас. Ньһа к'и дьхазә бьминә щәм
мә, бьра се гава пешда бе, әз зоре надьмә вә у нә-
тьрсьн жи, әз хөдане гьлийе хөмә.

Ду хәбәрдана Шехзаһьрр'а бь сәда дил се гава
пешда тен у йе майин щийе хөда дьсәкьньн. Лавьк
әлбер'а ван дьвьнә щики башқә, к'ьнще к'е т'өнә,
к'ьнща дьдьне, ле йе майин хөрәке һ'әвтәке дьдьне,
бәрбь Идьр у Әрдише вәр'е дькьн. Бь фәрмана Шех-
заһьр ван диле майи сәр дәста п'арәвөдькьн, қөман-
даре дәста ван һини ә'мәлйате шәр'а дькә у паше
силаһ'а дьдьнә ван, қөмандар у фөдайи фьрқийе

накьнэ орт'а к'орд у т'ърка. We р'ожа к'ордайэ дьжварда, р'эқэмэкэ ъса к'омэкдарикэ мэзын бу. Шехзаһьр һәла нъзан бу, ордийа т'ърка we алийе Базиде у йане алийе Ванеда һ'ьщуми сэр ши бькә, ләма жи ши вәкә дѳ һ'эзар фәдаие хвә вали гәлийе Щәһ'нәмәдәре заг'ә у шыкәвтада дабу сәкьнандьне, ле алийе Ване жи бир нәкьрьбу у қәвәтәкә зор жи шьр дабу сәкьнандьне, кѳ вәхте шер' нәие хапандьне. Ши ъса жи бь дәсти бәләдчийа, һәрр'о щав фәдаие хѳйә Щәһ'нәмәдәрер'а дьшанд у дьстәнд.

Ви һ'але шәр'ване к'ордаи дьжварда әрмәнийе мьһашьри Суриае у Либанане буйи шекьрдариия хѳйә пьсамтийе ә'йаң кьрын. Ле к'ижан бун р'öh'e we...

Баһарә, баһара р'әнгавази. Чйаие Арарата мөзын мина баһара дәрбазбуйи сьлсьле хѳйә зьнщирки һунайи, гәли, нәвал у п'еше хѳйә мәхмәрийә мина әмәни у халиче к'ордайә нәхьшавази һ'әта р'асте бьнәт'ара хѳйә гѳнде қәза дьреж кьрийә у р'ахьстийә. Вәхте тѳ к'олозе шийи қәрқаш, бәжьн у бала шийә титали т'әмашә дьки, сәр дьви бәнги. Ле һәва щьнәти, бин у бѳг'за гѳл, сосьн, қәрәфил, мехьк, бәйбуна һьлдьк'ьшини у сазбәндийа аве ч'әм у канийе к'әвсәри, какә—кака бьлбьлайә вәкә мьраме Ә'вдале ла we Зәйньке дьбһизи, мәри әлбер'а к'ефхаш, һ'ькмәк'ар дьвә у дьхазә дәмәке шьр р'уне, һесавә, вәста хвә һьлдә, we һәвбьзанвә, вәки әв нә нава зѳлм, хәлайи, тә'зибун, мьрын, кѳштьн у веранкьрьна дәщале т'ърк, ә'рәб у ә'щәмадаийә, ле нава сазбәндийе, дәф, дә'вәте, азайе у сәрбәстиедаийә.

Сьлсьле ч'йае һәвр'аһунайи, гәли, нәвале Арарате те қәй бежи дәсте шинә, дьрежи кәсе фәқир, бәләнгазә жарә бехайи, бәәхтйар у фьраре дәвләте дь-

кә у дьвежә—хоф у шәрм нәкьн, бь жьн, зар', кал у пир, қиз у буке хова вәрьнә мала хвә, нава синг у бәдәна дайика хойә һ'әлалда архайин һеса п'алдын, аза у сәрбәст бине бьк'ышиньн у бьгәр'ьн. Әхтийарийа т'ө кәси т'өнә хатьре вә к'әвә. К'ижан дьжмьн һ'ьщуми сәр вә бькә, вә сәр бәла хова вәбә. Пьсмаме мьнә дәлал! Хун вә йәке р'ьнд бьзанвьн. кө т'әбийәте әз бона вә у хун жи бона мьн хөльқандьнә, ләма жи әз борщдарьм дәсте хвә сәр вә бькьмә си у сьт'ар.

Р'аста мәзьнә бьнәт'ара ч'йәйе Араратеда гөндәки бьләт баск вәдайә. Т'ариқа ви гөнди вәкә ч'йәйе вә мәзьнә, буйә мөйдана дә'w у доза. Ч'әме Таштичайе (ч'әме бь кәвьр) сал данздә мөһьн ль к'еләка гөнд сазбәндийа хойә мәлул дьхә, дьк'ьшә, кө дьк'ьшә. Кал у баве ви гөнди наве ч'ем данинә сәр гөнде хвә. Чәва Гәрдәнзәра һ'ак'ьмә 87 сали сәрһатийа ви гөнди бир тинә у гьли дькә, вәки бь сальхе пешиә мә, әв гөнда т'ьрка бь сәда щара бь шәр' һьлдайә дәсте хвә, бьнәли қьр'кьрьнә у һәбуна ван т'алан кьрьнә, ле к'өрда у әрмәнийа зьрарәкә зә'ф мәзьн данә диwane у гөнде хвә бь хунр'етьнева диса һьлданә дәсте хвә. Һәма мәрзәле к'өрд у әрмәнийә фе-за гөнд шә'дәтийа вә йәке дьдә. Ханийе гөндийа гьшкә мина һәвбун к'ьзог'е бьнә'рд бун. К'еране бйейә харомаро дәвса к'еране чаме авитьбунә сәр, бь чьрпийа у қамуш р'әшкьрьбун у сәр ван бь хөлийе пәч'ьнандьбун. Сәр һ'име ә'дәте ви гөнди, чәва бьн ханийе кәвн у өса жи йе т'әзә, жь т'әвла у йане гомеда ә'рд ләқәм дькьрьн у әв ләқәм дьгьһьндьнә бьн қәлаха сәргин у йане жи бьн лода гиһе, кө пашвәхтийе к'өлфәте мала хвә жь һ'ьщумкьрьне щәндьрма у өскәре Р'ома р'әшә ньшкева хайикьра. Бьнәлийе гөнд әв сөр'а зә'ф дьзикава хайи дькьрьн у кәсәкир'а нәдьготьн.

Гөнде Таштичайеда вәкә һ'әзар мале к'өрд у әр-

мәни дъжийа у ә'мәл дъкър. Wәкә чарсәд мал әрмәни бун у йе майин к'өрд бун. Әw дост у щинаре һәвә қәдими бун. Wьрда р'успийе к'өрда у әрмәнийа қайдә у қануне бса дани бун, wәки кәсәк хатъре кәсәки нәдък'әт, әw дъчунә шин у шайе һәв, һәвр'а қөрбан у һ'әйран бун. Әрмәнийа wәхте зьмане к'өрди хәбәр дьда, тә те дәрнәдъхьст, wәки әw әрмәнийә йане к'өрдә, к'өрда жи зьмане wан зә'ф р'ьнд заньбу. Wәхте Р'ома р'әш һ'ыщуми сәр гөнд дъкър; әрмәни у кәрда силаһ'е хwә һьлдъдан у т'әвайи мьқабьли дъжмьн шәр' дъкър. Щаньм, чәwa дьвежьн т'әне ньвина wанә шәве жь һәв башқәбу.

Бь салъхе пирька Гәрднзәре, жь бист сала зедәтър бу, кө Ә'вдал бәге сәрәквани гөнд дъкър, диwанеда к'әдхөде гөнд дьһатә һ'әсавкьрьне. Әw мәрики ажәқор'ки, бәжнева бьльнд бу, һәла сәр қәwәт у сьһ'әта хwә бу, ле т'ера хwә жи мәзьн бу, пенщ көр' у чар қизе wi һәбун, гьшк зәwьщибун у чубунә мер, нәвичьр'ке wi жи һәбун. Әw нә мәрики һақаси жи дәwләмәнд бу, wәкә wi һәбуна wi һәбу. Әw мерәки һ'әмде хwә у ақьли р'евәбьжарти бу, шөхөле гөндийа-йә қәнщва ша дьбу, ле хәравийер'а қәт р'әзи нәдьбу. Әw т'ьме хер у шәр'а гөндийе хөда дьсәкьни, һәла щарана һьндьквә жи к'омәки дьда к'асьв у к'усьва. Нава хәлқе гөндда гьлики wi нәдьбу дөда, һ'өрмәта wi нава к'өрде қәзае щинарда жи нә һьндьк бу. Әw беданунийе Р'ома р'әшр'а сәре хwә бәржер нәдъкър, ләма жи бь щара диwане әw давитә һ'әбсе. Wi чәндьк чәнд сала қамуч'ур'а диwане жи нәдьда, щарана бь ә'дәти мьқабьли щөндьрме қәзае шәр' дъкър, ле wәхте wәлийе қәзае дьк'әтә чәтьнайе, дәст давитә фелбазийе башқә—башқә, дьчу мәллә, шех, хәлифе навудәнг жь қәзае майин дьһани давитә Ә'вдал бәге у р'успийе гөнд, кө wана һәв бинә, wәли шөхөле хwә пешда бьвә. Wана wәли у Ә'вдал бәг һәв дьһани у паше дәстбь дайина херще дәwләте дъкър. Wә-

ли дьдит, wәки т'эвгредана әрмәни у к'өрде гөнд зә'ф мәһ'кәмә, ижа дьхаст бәртил бьда һьнәк к'өрд у әрмәнийе гөнд, wәки we т'ьфақа һәйи бьдә бәлакьрне у гөнд бь т'әмами бькә қәвза десте хwә. Ле әw йәка бир'а һәвдө нәдһат у т'ө кәси бәге хwә нәдһьрот.

Гөндийе Таштичайе мәрвнә нандар у меванһ'әз бун. Жь инчәрийа wәлет, дәшта Анадолийе, қәзае щинар зава, көр'ап, к'орхал, қизе гөнд т'ьме мевани дьһатһн. Чәwа мьләте мә дьвежә—меван, меване хөдейә, сәр сәра һатийә у сәр ч'ә'ва. Щарана меване жь дур һати оде сәре т'әwлада р'удьһьштһн, щьмаә'та гөнд т'опи дора ван дьбун, ван дәрһәқа һ'ал—wәхте wәлет, бьһабун, әрзанбуне, бехәвати у йе майинда қьсә дькьрһн. К'өтасийа хәбәрдана хөда сәр пьрса қьр'кьрһна әрмәнийа у т'аланкьрһна һәбуна wandа қьсә дькьрһн. Әwана дәрһәқа сала дәрбазбуйида һақаси хәбәр нәдһдан, ле дәрһәқа сала 1914-да дьготһн, wәки р'астә, диwan дьзикава ль мьләте әрмәнийа те хәзәве, һәла щарана к'оме әскәр у щәндьрма щьле хwә дьгөһәстһн, һ'ьщуми сәр гөнде әрмәнийа дькьр, гава әw р'ева р'асти жьһн, зар', мере әрмәнийа дьһатһн саг' бәрнәдһдан. Әw қәзгийа т'ьркайә р'әш һеди—һеди wәлат wәргьртьбу у нә тыштәки вәшартьне бу, кә т'ьрка дьхаст вәшарта.

Бь сальха, гәләк қәзае Т'урк'наеда бәла бубу, wәки к'әшише дере әрмәнийа у мәрве ханди бона we қьр'а әрмәнийа һ'әму қәзада щьк'йат дькьрһн, ле гәләк щийа әw щьк'йате һәқ бәр тыштәки һ'әсав нәдһкьрһн, ле щи-щина сәва сәр wi шөхөле хөйи қьр'ещ бьпәч'ьһн, дәст давитьнә фелбазийе башқә, кә к'өрда у әрмәнийа бәри һәвдһн, һәв қьр'кьһн, қәwәта wandа сьствә у паше һәрдө мьләта жи техә бьһ десте хwә. Һьнәк сәрәкване т'ьркайә фелбаз, wa щава әрмәнийа дьдан, wәки “Щәндьрмә у әскәре мә бечанунийе бса накьһн. Әм т'ьрк у әрмәни щинаре һәвә бь қөр'наньһн, мә һ'әта р'ожа иройин жь wi мьләти т'ө “хәрави,,

нәдитийә у әм “бъре,, һәвһн. Гәло “бъра,, дькарә “бъре“ бькөжә у ши т’алан бькә? Гәли „бъре“ мәйә әрмәни, we нете жь сәре хвә бавежһн, әв шөхөле к’өрдаи “қър’ещә,,. Чьма к’өрд т’әне сәр гөнде әрмәниһада дьгьрһн, бьнәлиһа дькөжһн, һәбуна ван т’алан дькһн?“.

Бь готһна готийа, чәва әрмәнийе шьк’ятчи у бса жи әрмәнийе майин жь ван вьр’ у дәрәwe т’ьрка баwәр нәдькьрһн. Бона избаткьрһна ван ит’рафа, сәрәке эл у ә’ширәте к’өрдә щинаре әрмәнийа, қрар кьрьбун, wәки 30—40 хорте хөйә силаһ’кьри бьшинһнә гөнде әрмәнийа, т’әви бьре хөйә әрмәни һақаси новәдарийе бькһн, һ’әта к’оме щәндьрмә у әскәре диwанә һ’ьщуми сәр гөнда бькһн, әрмәни у к’өрд т’әвайи мьқабьли дәщала шәр’кһн, бькөжһн, бьриндар у дила бьгьрһн, бь шә’дәтийа к’әпища, мәрьве әрмәнийаһә мөзһн у щьмә’та ван бьдһнә хәбәрдане, wәки р’уйе р’әш у сьпи жь һәв бе к’ьвше. Ван һ’ьщумкьрһне әрмәнийа у к’өрдада гәләк щәндьрмә у әскәр дил к’әтьбун, дьданә хәбәрдане у гьшка дьготһн, wәки “Әм әскәр у щәндьрмә гьшк т’ьркһн, әм фәрмана диwана Щант’ьрка дьқәдинһн, кә әрмәнийа жь wәлет бьдһнә хәзакьрһн у т’әмьзкьрһне. Һәла бәри һ’ьщумкьрһна мә, гәләк мәрьве дәwләтейә сәрк’ар дәрс дьдһнә мә у әм һин дькьрһн, дьготһн, wәки һунә чәва дьзикава сәр гөнде әрмәниада бьгьрһн, бьнәлиһа чәва қър’кһн у т’алане ван чәва бинһн. Әwана щарана әм зә’ф дьпәсьнандьн, әм дькьрнә ә’гит у мерхасе диwане, гәрәке һун wәлет жь ван “гаwьра,, бьдһнә т’әмьзкьрһне“.

Р’астә, диwан жи бь we йәке һ’есийа, wәки сәр сера ван һатийә вәкьрһне, ван жь әрмәнийа у к’өрда нәwер бу ноли бәре дәсте хвә бьшинһнә неч’ира әрмәнийа, әв һнәки жь хәзакьрһне дабуна сьвькьрһне, ле нәһ’и у гөнде дурда һндьквә жи, ван дәст ши шөхөле хөйи қър’ещ нәк’ьшапдьбун. Һьлбәт, әw

бә'се хьравә кө р'ешийа дәрһәҫа ҫыр'а әрмәнийада дьготьн, гәләки һ'өкми сәр бьнәлийе гөнде Ташти-чайейә әрмәни, к'өрд у башҫә к'әдхөде гөнд Ә'вдал бәге дькьр. Ви бона we йәке бь фькьра дьне сәро— бьно дькьр, wәки чәwa бькә 400 мале гөнде хөйә әр-мәни жь we зөлме бьдә хәлазкьрьне. Әw аләма хө-да дьфькьрә, wәки р'екә сафкьрьна we мәсәле һәйә, wәки әз һәр'мә щәм wәлийе Идьре, чь гьлийе хәрав мьнр'а бежә, бь к'әи ҫәбулкьм, чьҫас бәртиле бьхазә әзе бьдьме, әзе диwана Р'оме у ҫануне we бьпесь-ньм, әwe иди баwәркә, кө Ә'вдал бәге бәре чуйә, йә-ки т'әзә һатийә. Wәхте әwi иди жь мьн баwәр кьр, бәләки сөр'е һеди— һеди жь wi бьк'ьшиньм. Һәма на-ва wan фькьр у мьталада бәрмәлийа мале дьк'әwә оде у бь к'әи дьвежә:

— Ә'вдал бәг, әз бь гори, р'о һатийә нава р'оже, һәла төйи хөрпи.

— Каре щан,— Ә'вдал бәге гот,— тө р'асти, мь-тала һәйло әз бьрьмә дьнийакә майин. Әw фькьрнә өса-ньи, т'ө wәхта жь бира мьн дәрәнк'әwьн у т'ьме бәр ч'ә'ве мьньн. Тө һазьрийа мьн бьвинә, әзе сьве һәр'-мә Идьре, щәм wәли.

— Ло, ло, бьди хатьре хөде, — Каре гот, — ч'ә'-ве ви һ'әзар мале гөнде мә ль тәйә. Чьма тө wi нас наки, жә'рә, бәхте тәдамә, ве щаре чь бежә ҫәбулкә, дьнийәйә хәравә, дьвини wәлетда чь дьвә?

— Жьньк, — Ә'вдал бәге гот, — мьнр'а зу таш-те бинә, әзе сьве зу һәр'мә щәм wi к'әлби, бәлки бь-вә тыштәки.

Ҫәрәбәрбанга сьве, һәла сә у гөр һәвдө нәдһать-нә к'ьвше, Ә'вдал бәг ләз жь нава щийе хwә р'адьвә, ә'мьри сәр һәрсе көр'е хwә дькә, наве дәһ лаwьке гөнд жи дьдә у была зу сйари дәр мала мә бьсәкьньн. Фермана Ә'вдал бәге бу, бистәке шунда, гьшк сийари дәр мале һазьр дьсәкьньн, т'әвайи һәспа сйар дьwьн у ог'ра хwә бәрбь Идьре дьщә'диньн. Баwәркә бәрә-

варе әw дьк'әвьнә нава бажер, Ә'вдал бәг жь һәспе хwә пәйа дьвә у р'аст бәре хwә дьдә диwanхана wәли, дьчә жь һәсаwьле бәр дәре wi һиви дькә, wәки wәли wi qәбулкә. Һәсаwьл жь wәли әхтйаре дьжазә у әw демәке шунда дьк'әвә һөндөр', сәламәкә ч'әвьр дьде, бәр п'антә дьдә. Wәли иди имк'ана хәбәрдане нәдә бәг, дьвезә:

— Һь, тәйри хәрибо, тә хер һати, чь qәwi тә әз бир анимә? Әва чәнд салыи тә әз биркьрьбум. Дьвә тә би-ра мьн нәкьрийә, ле мьн зә'ф бира тә кьрьбу. Әгәр тә иро нәһатайи, мьне сьве щәндьрмә бьшандана пәй тә. Wәләһ, әз алийе бәрәвкьрьна qамч'ур'еда жь тә р'азимә. Ле пьрсәкеда тә гәләки лазьми мьни. Дә бе-жә, бе щьмаә'та тәйә к'өрд у әрмәни һәвр'а чәwa йо-лә дьчьн. Чь кә бәре орт'а мьн у тәда дәрбаз буйә, мьн бир кьрийә, тә жи бир бькә. Бәге мьн, а йса һәр-т'ьм һәр'ә, wәрә, әзе т'ьме наве тә щәм сәрәкване диwane бьдмә бьльндкьрьне.

— Әз бона wan готьне тәйә „бьратийе“ мьнәтда-рьм, — Ә'вдал бәге гот, — дәwләт сәре тә, гөндийе мәйә к'өрд бь „сайа„ тә саг'—сьламәтьн, хәрав на-жин. Бьла „сийа„ тә у диwana мәйә мөсөлманийе сәр wan кем нәвә. Гөндийе мә т'ьме дөак'аре тә у зар'е тәнә...

Wәли жь хәбәрдана бәгә иройин шашмайи дьма. Һәр хәбәрәкә wir'а к'өбар дьбу у тәе бьгота бәг иди к'әтийә qәвза дәсте wi. Wi хәйсәте хwә т'әмами гө-һәр'ийә. Әw сәр диwane, qәйдә—qануне we к'ал буйә. Дьвә әw бәртиләкә мәзьн жи бьдә мьн. Ә'щевмайин weдәйә, wi наве к'өрда да, ле йе әрмәнийа qәт нәда. Wәли бь к'ән, ле фән гот:

— Ә'фәрьм тәр'а, Ә'вдал бәг, шире тә мети, ль тә һ'әлалwә, wә хәйсәте хөйи бәре т'ам гөһәстийә. Тә иди буйи „пешәwьтики“ диwana Алиосман. Йәқин тә иди фә'мкьрийә у сәрwәхт буйи, wәки хенщи qәйдә-qануне диwana мөсөлманийе, ви wәлате мәйи “аза-

да, т'о қайдә—қануне майин нькарын һэвһн. А ви чахи дине Мәһ'мәд п'ехәмбәре һе фьрәвә, we һе пеш- да һәр'ә у к'өлма мәйе т'ьме сәре мьләт у щьмаә'те эщнәбийавә. Демәк, диwana мәйе дһһйаеда бьвә "һив у ро',..."

Ә'вдал бәге вәхте вьр'—дәрәше вәлийә һәвани дьбһһист, һа дьгот, „бәле“, „тө р'асти“, „we йса жи бьвә“. Ә'вдал бәг дьле хәда сәр готьне вәлийә вала дьк'әнийә, ле сафикьрьна пьрсәке бәр бәг сәкьни бу, чь қимәти дьхаст бьвуйа, готи жь ви бьк'ьшанда у бьғһишта мәрәма хвә. Вәли нава хәбәрдана хәда щар—щара дәрһәқа әрмәнийе гөнде вида сәрр'а—бәрр'а пьрс дьданә бәг. Дә, бәг жи нә мәрьвәки хам бу, ви чь дьгот Ә'вдал бәг әлбер'а сәрвахт дьбу, әв чь дьхазә бежә. Ә'вдал бәге нава хәбәрдана хәда вәли да сәрвәхткьрьне, кө сала дөданә әрмәнийе гөнд баркьрьнә, к'ода чунә, һьзанә. Ле вәли һәла хвә гьран гьртьбу у дәрһәқа баркьрьна әрмәнийәда тыштәк нә дьгот, ле бәг һа пьрс дьдане, пәсне әрмәнийә дьда, вәки вәли дәрһәқа әрмәнийәда дьле хвә вәкә, һәр тышти қьсәкә. Бистәкә хөрт щундатыр, вәли һьнәки соро—моро дьвә қәй бь к'әлбәтана гьли жь дөве ви дәрдьк'әтһн, ви һьнәки хвә фьрьканд у гот:

— Ә'вдал бәг, тө чь мәрьвәки ә'wани, пашдама- йи, дьне, а'ләм пе һ'әсйайә, кө вәлате мәда әрмәнийә сәре хвә бьльнд кьрийә, дьхазьн ә'рде хөйн жь бә'- ре һ'әта бә'ре һьлдьнә дәсте хвә, диwana хвә бьдьнә чекьрьне. Бәг, тө гөндда р'уньшти, те қәй бежи тә пәмбө кьрийә һәрдө гөһе хвә у дәрһәқа һ'ал—вәхте вәлетда қәт тыштәк нәбһһистийә. Бь готьне тә, әз сәрвахт дьвһн, вәки тө жи буйи „пешәвьтики“ ди- wana мә, әз ит'бара хвә иди бь тә тиньм, әзе дьле хвә бәр тә вәкьм. Ле әгәр тө we сөр'е вәки, иди газьне хвә бь хвә бькә, һа...

— Пи, „хайе“ мьн,— Ә'вдал бәге гот,— тыште йса дьвә, кө Ә'вдал бәге Фәт'аһ' бәге сөр'а диwana хөйә „мөсөлманийе“ щики майин вәкә? Р'астә, һ'әта

мьн бь тэ те, чьмки тō бь т'эмами һати гōһастьне в буйи „пешәвѣтики“ диwana Алиосман. Эз тәр'а р'аст бежъм, шōхōлэк һәйә, әгәр тә веда к'омәк да мьн. хвә шōхōле тәйе п'аквә, ле... Мьн һ'эта ньһа тәр'а нәгот, ле чәнд р'ожа шунда, йане мәһәке у дōда шунда ве к'оме щәндьрма у әскәр бышиньнә қәза мә ү әм жийе мина қәзае вәлетә майин дәстбь қьр'кьр--на әрмәнийа бькьн. Әгәр тō ви шōхōлида к'омәке бьди мьн, ви чахи эз дәрһәқа әрмәнийе гōнде веда навежъмә диwane. Чәнд р'ожа шунда ве гази мьн Анәқәре бькьн, ньзаньм әзе дәрһәқа ве кьрна тәда чь бежъм. Һ'әйфа мьн бь тә те, гәрәке эз к'омәке бьдмә тә. Хōде һ'але мә қōльхчийе диwane бьбьр'ә. Айльха, кō эз дьстиньм, анщәх т'ера меване жь қәзае щинар у п'айт'әхтә һати дькә, ле к'ōлфәте мьн? Вәләһ, эз бь сәре тәйи „ә'зизкьм“ мьнр'а нә шәрм буйа, мьне к'ōлфәте хвә бьшанда парсе, ле. А әзе ван р'ожа һәр'мә Стәмбуле, ч'ә'ве қōльхчийе вьр жи ль мьнә, ле вәхте щева мьнә валайә, әзе чь бькьм? Чь бькьм, вәләһ, эз дьле хвә бәр тә вәдькьм, чьмки тō „бьре“ мьни, әгәр мьнк'унә 60—70 зер'и мьнр'а дәстхә, зу бьгьһинә мьн, иди эз дәрһәқа р'ун, пәнир, гоштда тыштәки навежъм.

— Вәлийе мьн,— Ә'вдал бәге гот,— дәрһәқа ван сьпартьне хōда қәт нәфькьрә, нава чәнд р'ожада ве щәм тәвьн. Һивикьрна мьн жь тә әвә, вәки дәрһәқа р'әва әрмәнийада пьрс пешда бе, бежә, вәки әв шәш у һ'әвт сальн әрмәнийе гōнде мә чунә...

— Дә, п'ак,— вәли гот,— вәхте эз гьли дьдьм, сәре мьн жи һәр'ә, эз хōдане гьлийе хōмә, т'әне тō зу ван хастьне мьн бышинә. Хатьре тә.

— Сәр ч'ә'ве мьн, — бәг гот,— лап архайинвә. Дә, бь хатьре тә.

Бәрәвар бу. Ә'вдал бәг гәләки ша жь диwanхана вәли дәрк'әт, жь әшқа чәва дьвежьн льнге ви әрде нәдьк'әт, әгәр баске ви һәбуна, ве бьфьр'ийа гōнд у дәстбь шōхōле хōйи һ'өрмәтли бькьра. Әв ләз те

щәм сийарәе хwә, ль һәспе хwә сийар дьвьн, бәрбь хане дьчьн, wьр пәйа дьвьн, нан у хөрәк дьхөн, қьс-мәк хөрәк жи хөр'а һьлтиньн у ог'бра хwә бәрбь гөнд дьщә'диньн. Ә'вдал бәг жь һатьна хөйә щәм wәли гәләки р'ази дьминә, ле чь бькә, wәки әрмәнийе гөнде хwә жь хәзакьрьна т'ьрка бьдә хәлазкьрьне, к'әтьбу фькьра.

Хеләкә хөрт жь шөве дәрбаз бубу. Шавәкә тавәһивә хаш бу, тә дәрзи бавита ә'рде, we бьһата ханекьрьне. Стәйрк ә'смана п'әл—п'әли бубун, һәр нәхшәки т'әбийәте р'ьнд дьһатә ханекьрьне, бөндә у т'әбийәт к'әтьбунә хәwa һьнгоре, т'әне шар—шара дәнге к'әлбе шьван у гөндиа дьһатьнә бьһистьне. Фьр'ә—фьр'а һәспа бу, р'е дьщә'диньн у шарана һьнәк һәспе ч'ьл жь бьрчибуна дьзгин жь дәсте сийаре хwә дьс-төнд, дөве хwә дьрежи ә'рде дькьр, һьнәк ч'ерә һьлдьқәтанд у дьхар, жь р'йа дур сийар у һәсп wәстйа бун, әw йәка Ә'вдал бәге жи т'әхмин дькьр, ле дьхаст we шөве ә'сә бьгһижә гөнд у сьве зу дәстбь сафикьрьна мәсәла хwә бькә. Бистәке шунда Ә'вдал бәге сийара кьрә гази:

-- Гәли лаwe мьн, әз заньм һун wәстйанә, тышт накә, әме сәр канийа Р'ьһ'ане дәмәке һесаьн, һьнәки тәйах. бьдьн, әw нә һақаси дурә.

We шөва тавәһив сийарәйе Ә'вдал бәге сәр канийе пәйа бун, нан харьн, һьнәки шунда гьшк сәр ч'ере мөхмәри вөләзийан, р'азан, ле бәг wi өмьре хөйи калда жь шабуна р'анәза. нә һесабун у нә жи нанхарьн нөдьк'әтә бира wi. Сийарәйе Ә'вдал пәй к'әwk'әwa сьвер'а хwә гөндр'а гиһандьн, һәр кәс бәрбь мала хwә чу, ле бәг у кьр'ава бәрбь мала хwә чун. Wi һ'әлала хwә да сәрwәхткьрьне, wәки бь зәрайа сьвер'а дәйн ль wi бькә у к'әтә хәwa шьрин. Жь wәхте wi һьнәки дәрәнг Каре дәйн ль һ'әлалә хwә дькә, әw ләз бәрбь нава гөнд дьчә, әw бь дәсти гөндики гази к'әшиш Мкртич, р'успийе әрмәнийа— Хачик, Даво, Асатур у Сак'о дькә. Хеләкә хөрт шундатьр һәр пенц

щэм ши һазыр дьвн, ши чь жь вәли бһистьбу, ван-
р'а гот. Паше гот, вәки бәрбь Урьсете навә, чьмки
Р'оме әскәр бәр Әрәз дайә сәкьнандьне, р'йа р'аст
әвә, „вәки әм һесир бьһиньнә вәлате Суриае. Р'ева
бона диван сәр мә нәк'әвә, шыке у ньзанвә әм һеси-
ре әрмәнийа бәр қыр'е дьр'әвиньн. Бь т'әхмина мьн
гәрәке мер у жьн гьшк льбасе к'өрда хөкьн, әрмәнки
хәбәр нәдн, р'ева вәхте жь мә бьпьрсьн, әв эла
к'ейә бьла бежьн эла Ә'вдал бәгейә, жь ә'ширәта
Щәлалийа дәһ мер кәштнә, нахазьн диса мера бь
һәвдө бьднә қыр'кьрьне ,исал әм дьчнә зозане Мер-
дине, әгәр мәр'а вьр һәв һат, дьвә әм вьр хөр'а гөн-
да бьк'ьр'ьн у вьр жи бьжин. А әвә һивикьрьна мьн,
бьһиньнә һәр әрмәники“.

Хәбәр дана Ә'вдал бәге у р'успийе әрмәнийа ән'е-
щә вәхт к'ьшанд, һәр вәк'иләк бәрбь т'аг'а хвә чу,
чь кә бәг готьбу, гьшк әрмәнийар'а готьн у гьшка жи
мина мәрвьәки қайилийа хвә дьданә фькьра Ә'вдал
бәге. Дәмәкә хөрт шундатьр ләқ ль щьмә'та әрмәни-
йа у к'өрда к'әт, гьшк бәрбь Ә'вдал бәге һатьн у дь-
хастьн бәг бь ванр'а хәбәрдә. Ә'вдал бәге гәләки бь
щьмә'тер'а хәбәрда у к'әтабуна хәбәр дана хөда гот:

— Гәли хушк у бьре мәйә әрмәни, дәрһәқа бар-
кьрьнеда чь кә лазьм бу, мьн вәр'а гот. Әм у һун ши-
наре һәвә бь қөр'наньн, һәрдө мьләта хәрави һәв нә-
дитийә, мина маләкә бь т'ьфақ һәвр'а дәрбаз дькьн.
Дә, вә гьшка жи бьһистийә, Т'урк'ийа һ'әрам вәлет-
да чь тинә сәре бьре мәйә әрмәни, йәқин к'оме щән-
дьрмә у әскәрә хунхөр we һ'ьщуми сәр қәза мәкьн у
дәстбь қыр'кьрьна әрмәнийа бькьн. Һәлбәт, к'өрде
гөнде мә бь we йәкер'а т'ө вәхта р'әзи навьн, we ху-
на хвә бьдн, ле наһльн йәк жь вә бе қыр'е, ши чахи
гәрәке әм хвә диса бавежьнә бәрәка Арарате у диwa-
нер'а бь ә'дәти бькьнә шәр', ле кал, пир, зар', бук у
қизе мәйе бәр дәста у п'ийа һәр'ьн. Әва йәка мәр'а
нә лазьмә, мьн қьрар кьрийә у сәре мә жи һәр'ә, гә-
рәке әм вә жь хәзакьрьна т'ьрка бьднә хәлазкьрь-

не, бь р'ек'очи вә саг'—сьламәт бьгһиньнә вәлате Суриае. Сәре мьн жи һәр'ә, гәрәке ве нета хвә биньмә сери...

Ду хәбәр дана бәгр'а, һәр йәк бәрбь мале хвә чу, ле к'өрд жи һәр йәк дьчу мала к'ьриве хойя әрмәни, сәр һәвда дьгьрийан. Гөнде Таштичайе щийе дәф, дә'ват у шабуне бу, ле ньһа буйя мәскәне шине. Һәр к'өрдәки һ'әму алийава к'омәки дьданә к'ьриве хойя әрмәни, вәки р'еда чәтьнайе нәк'ьшиньн.

Р'оже баһарейя к'өтасийе бун, чьқас дьчә һәва хаш дьбу, бәдәна әрд у ә'смин гәрм дьбу, ч'ере мәх-мәрида кәлилке р'әнгавази сәре хвә бьльнд дькь-рьн. Нава ве шанәшина т'әбийәтеда һәрдә мьләте щинар гөмана хвә жь һәвдә нәдьбьр'ин, һәв һ'әмез дькь-рьн, һәв мац' дькь-рьн, ве паше диса р'асти һәв бен, ван хәрибийа хвә жь һәв дьстәндьн...

Ә'вдал бәг р'ожа дөда, р'аста к'еләка гөнд һ'әзар чарсьд мер у хорте силаһ'кьри т'оп дькә, ванр'а гәләки хәбәр дьдә. Вьр бе һ'әсав әрмәни у к'өрд жи дур сәкьнибун у ль кьрьне бәг т'әмашә дькь-рьн, к'өтасийа хәбәр дана хөда, Ә'вдал бәге гот:

— Гәли бьре мьнә к'өрд у әрмәнийя силаһ'кьри! Ирода һун әскәре мьн у әз жи қөмандаре вәмә. К'и фәрмана мьн нәқәдинә, бьла жь хвә газьна бькә, ве бәрк' бе щәзакьрьне. Ньһа бьбьһен фәрмана мьн! Дөсьд мере силаһ'кьри башқөвьн, һун гәрәке алийе к'оч'айя р'асте хайикьн, қөмандаре вә Сьмкое Ә'мәрә, дөсьде дьне жи башқөвьн, һун гәрәке алийе к'оч'айя ч'әпе хайикьн, қөмандаре вә Зәрзанде Һ'әщиусьвә, дөсьд мере дьне жи башқөвьн, һуне пешийа к'оч'а хайикьн, қөмандаре вә Ә'вдьле Р'ьзгойя, дөсьде дьне жи башқөвьн, һуне пашийа к'оч'а хайикьн, қөмандаре вә Барзанийе Һ'әсәнә, ле йе майин ве щәм мьнвьн, мьн к'өда фәрман да, ви алида һәр'ьн. Гәли әскәр у бьре мьн! Һун т'әне тыштәки бьзанвьн у бьла бона вә ә'йанвә, вәки әм нава диwana Р'ома р'әшр'а бьре хойя әрмәни дьвьн, жь хәзакьрьне дьдьнә хәлазкьрьне.

Диса дэвэк'элиным, к'и фэрмана мьн нэқэдинэ дэст-
дэрежайе, бе қануниа бькэ, we щи бь щи бе щэзакь-
рыне у бэлки бе гөллэборанкьрыне. К'и хөр'а навинэ,
эм зоре надьн, бьла нэен, щэм жьне хвэ вэлэзын, р'а-
зен. Эм һесир жь қыр'кьрыне хэлаз дькьн, дәсте хвэ
бьднэ ақыле хвэ, эм һесир, һесир у һесир дьвын. Ин-
шалал, һ'эвьл қьраре хөде, эме бьре хвэ саг'—сь-
ламэт бьгһиньнэ щийе щи...

Р'ожа лэ'дейэ хаш бу. Э'вдал бэге һэла қэрэбэр-
банга сьведа һэчар алиие гөнд, лауе к'өрд у эрмэни-
йэ силаһ'кьрива дабунэ сэкьнандьне, вэки қэзийа
р'эш сэр гөндда нэйе. Ле бэлэдчи жи мина долаве дь-
хэбьтин, зу—зу щав Э'вдал бэгер'а данин, вэки қэ-
зийа т'өнэ. Бэле, р'ожа лэ'де бона һэрдб мьлэта бу
р'ожа бирнэкьри. Мер у жьне эрмэнийа бь к'омэқда-
рийа к'өрде бьра һ'эму һазьрийа хвэ днтьбун у һива
фэрмана Э'вдал бэгейэ лэқандьне бун. Ви һ'эйаме
хатьрхастьне сэр һ'име шэрте дайи, Э'вдал бэг се
гөлле мауизэре нава һэведа агьр дькэ у кауране эр-
мэнийа р'е дьк'эвэ, һэр дэстэ: щийе хөда бун у бь
к'очар'а пешда дьлэқийан. Бэлэдчийе пешийе у к'елэ-
ка жь к'оч'а зэ'ф дур дьк'этьн, щав пэй щаве дьшан-
дьн, р'ейэ бе қэзийайэ. Дэ, р'ожа пешьн бу, жьн у
мер һэла нэк'эсьри бун, ле кал, пир у зар' һэспа, к'э-
ра, қант'эр'а, һ'эйвин сйар кьрьбун, ле шар—шара
дөнге зар'е сава дьһат, дайике ван бь к'өрди ванр'а
хэбэр дьда у дьданэ ашткьрыне. Бэрбанга сьве бь
фэрмана бэг к'оч'а п'еша ч'йа, щики асе данин у щь-
мэ'т һеса дьбу. Р'ожа чара к'оч' жь һ'эдуде Патносе
һеди—һеди дэрбази һ'эдуде қэза Мьласкерте бун, ле
сьвэтьре дэрбази қэза Муше бун у щики асе эвьрин.
Ду чөнд р'оже к'оч'а у һесабуна ванр'а, к'оч'е эрмэ-
нийа бе қэзийа п'еше ч'ийайе қэза Диһарбэк'ьре да-
нин у щьмэ'т һеса дьбу.

Р'ожа бист пенща бу, кауране эрмэнийа һ'эдуде
қэза Диһарбэрк'ьре хэлаз кьр у к'этэ һ'эдуде қэза
Мердине, ле к'оч иди бэрбь баж. Щьзира Бота дьчун,

wəki wərr'a dərbaзи h'ьдуде Сурйае бьвьн. Мəрьв у h'эйван иди к'эсьри бун, мина р'оже пешьн нькарбун ог'ра хwə быцə'дандана. К'оч'е эрмэниайə гонде Таштичайе кə бэр хэзакьрьна Р'ома р'эш дьр'эвйан, р'ожа си у пенща иди незикайи бажаре Щьзира Бота кьрьбун. Бэлэдчийе Э'вдал бəге иди h'ьдуде Т'урк'иае у Сурйае бэлэд кьрьбун, щав Э'вдал бəгер'а дьшандьн, wəki qэзийа т'өнə. Р'ожа си h'эвта бе qэзийа к'оч' жь h'ьдуде Т'урк'иае дэрбази h'ьдуде wəлате Сурйае бун, həла нава h'ьдуде Сурйае жи дə к'оч'а пешда чун. Wəхте дьл у хатьра бу, к'орде силаh'кьри хатьре хwə жь жьн у мере эрмэнийа хастьн у ог'ьра хwə бэрбь гонде хwə дьщə'дандьн. Мəт'а Гəрдэнзəра 85 сали qса хwə wa т'эмам кьр.

* * *

Бəле, дости у пьсмамтийа мьлəта тə wəхта нае биркьрьне у т'ьме дешекьриньн. Эгəр дури həвбьн жи qət нəвə р'оже у йане чəнд р'ожа щарəке həв бир тиньн у qьсə дькьн. Р'астə, 2400—2500 нəфəре эрмэнийа бь дəсти к'орде щинар жь хэзакьрьна дəщале т'ьрка хатьнə хəлазкьрьне, ван бь сальха бьре хəйə к'орд бир дьһанин у к'орда жи щинарти у h'əлалийа эрмэнийайə бэрбь к'орда дьшекьрандьн. Бь сальха ниве ван эрмэнийе гонде Таштичайе ль wəлате Суриае у йе майин wəлате Либанане дьжйан у ə'мэл дькьрьн. Бə'са шəр'е к'ордайи Араратейи сале 1927-а, 1928-а, 1929-а у h'эта ниве сала 1930-йə мьqабьли диwана Т'урк'иае, нə кə т'əне wəлате Т'урк'иае, ле əса жи т'эмамийа wəлате эщнəбийа бəла бубу. Дəрhəqа wi шəр'ида бьнəлийе Таштичайə бəрейə эрмэни жи бьһастьбун, дьхастьн к'омəкдари бьдана ван, ле ванр'а həв нəдьһат. Щарəке əw р'асти пешмəрге к'ордə шəр'е мqабьли Р'ома р'эш хатьн, ван силаh', п'эрə, дурəбин у гəлək тьште майин ванр'а шандьн, wəki „бь ван силаh'а бьла мьqабьли дьжмьне мə həрдə мьлəта шəр'кьн у h'эйфа мə жи ван бьстиньн“.

СЭРЭ СЕЗДА

Н'ЬЩУМКЪРЪНА БӘРИ ФЪР'ЫНДА

Бь фәрмана Шехзаһьр чьґас бәләдчийе к'орда бь р'ожа, бь мәһа дьлґе п'арсәкчийада чубунә Анґәре, Стәмбуле, Измире у бажаре мәзьнә майин дьгәр'йан, вәки бь сөр'а диwane бьһ'әсын. Вана чь дькьр у чь нәдькьрьн, нәдьгьһиштьнә мәрәма хвә, вәки щаве сәрәкқомандаре хөр'а биньн. Әв сөр'а алийе сәрәкване диwane у вәзиртийа әскәриена эә'ф дьзи дьһатә хайикьрьне.

Чәнд мәһа шунда, ль дәшта Анатолие, вәкә белу-кәкә әскәре диwane щики р'аст жь кәвьр у коч'ька дьда т'әмьзкьрьне, ч'ә'л у к'орт р'аст дькьрьн, вәки тә һек данйа орт'е, алийе майинда ле бьһер'ийа, we бьһата к'ьвше. Незикайи ль we чекьрьна ньшкева кьрьн, һатьбу қәдәхәкьрьне, к'е бе изьн вьрр'а дәрбазбуйа дьһатә гьртьн у зерандьне, һ'әта һ'әйwane гондйә кә дьчунә вьр ч'ерә, вәгәр'андьна ван т'өнәбу, дьбу хөре әскәр, хөдане ван жи жь тьрса хвә, ль ван нәдькьрә хайи. Вәхте әскәр дьчу гонде щинарә р'әх we чькьрьне, гондйа п'ақнот, мәщқи, қөрьш у хөрәке шьрин дьданә ван, вәки бежьн әв мәйдан диwan сәва чь че дькә? Әскәр сөр'а диwane нәдьда дәр.

Щарәке онбашик у пенщ әскәрава дьфькьрьн, вәки гонде щинарда әскәре мә сьт'ара нен, гошт у хөрәке майин нәһиштйә, қьрар дькьн, кә һәр'нә гондәки лапи дур, бәлки һьнәк азуқә дәстхьн. Р'ева әв р'асти к'ома бәләдчийе к'орда тен, лавьк ван дил дьгьрьн у дьвьнә щәм Шехзаһьр. Сәрәкқомандаре пешәнийа к'орда жь онбашийе Р'оме пе дьһ'әсә, вәки әв мәйдана бона фьр'ында те чекьрьне, ле we ван фьр'ында сәба чь бьдьнә хәвате, онбаши нькарә щавә Шехзаһьр бьдә.

Бә'са чекьрьна we мәйдане нава бьнәлийе к'ор-

дә ч'ийада жи бәла бубу. Бьнәлийе ч'йайә п'ае п'ър'е наве фьр'ьнда бьһистьбу, ле әв нәдитьбун у нъзан-бун әв кери чь тен, чәва дьднә хәвате, чәва дажон, чьмки ван бь сала у қөр'на нәдитьбун. Ле һнәк бь-нәлийа әв қәт нәдитьбун, һәвзаньбун әв мина чйа мезьһн, мина тәйра дьфьр'ьн, вәхте дьхазә дьфьр'ә, вәхте нахазә нафьр'ә, ищата хөдейә, хөде әв хөль-қандийә. Ёнәка жи чәва ч'ир'оке щьмаә'теда те готьне, әв һәмбәри халича фьр'ок дькьрьн, гьва бән-дә we халиче сийар дьвьн, нава һәведа чәрх дьдн, вәхте дьхазьн пәйавьн, дьзгина вейә дәсте ванданә, гәме бәрбь хвә дьк'ьшиньн, әв һеди—һеди бәржер дьвә, датинә әрде, же пәйа дьвьн.

Вәхте бьнәлийе гонда бәр дишара, чайхана, су-ка, оде сәре тәвлә пез у дешерда р'удьһыштьн т'әне-т'әне дәрһәқа фьр'ьндада хәбәр дьдан. Ёнәк калә дьнедитийә вәлате әщнәбийа гәр'йайи, дәрһәқа фь-р'ьндада р'аст у дөрьст дьготьн, „Вәки хера фьр'ьн-да жи һәйә, ле зьрара ван дьһа гәләкә. Хера ван әвә, кә бәре р'еши жь вәлатәки бь р'ожа, мәһа у сала пә-йа, йане сийари дьчу вәлатәки майин, вәки бьгьһи-жә мәнзила хвә. Ёлбәт, вәлате мезьнә пешдачуийи-да фьр'ьндә гәләкбун, мәри дькарә дәвса мәһа, р'о-жа нава чәнд сәһ'әтада бь тәйаре ог'ьра хвә бьщә'ди-нә. Әва йәка башә у р'ьндә. Ле йахәрав әвә, вәки вәх-те дө вәлат һәвр'а шәр' дькьн, фьр'ьнде һәрда жи һә-нә, әв вәлатана һьм һәведа у һьм жи р'әшйаеда мь-қабьли һәв шәр' дькьн. Фьр'ьндә бь дәһа у бәлки жи һ'әзара бажар, гонда, қышла дәрмдаг' дькьн, бәниин-сана қыр' дькьн. Аһа чийә зьрара фьр'ьнда?..

Мәрьве бьһисти шашмайи у зәндәгьрти дьмап, п'ор'е сәре ван биз-бизи дьбу, дьле хөда дьготьн, вә-ки әв т'елмашана қәсасе сәре бәнда, дәрмдаг'кьрьна бажар у гонданьн. Бона зөлме ван һьфьр' ль ван дь-кьрьн, вәки “была дәст у печ'ийе ажотйе we дауәшьн, ақьле ищатчийе we бьвә дәв, кә вәлата дькьн вәре

зэлулийе, мөлулийе, бөлэнгазийе, нэхwәшийе у хэла-
йе..

Чекьрьна фьр'эгәһе у һатна чөнд фьр'ндайә
wьр, wөлwөлә кьрьбу нава щьмаә'те, ньфьр' сәр п'ат-
ше wәлетда дьбарандьн. Ле гәләк т'ьрк у к'өрдфь-
рош жи бь һатна wanp'a ша дьбун, wәки әwe нава
wәхтәки кьнда к'ока усйанчийа бьбьр'ьн. Ле мәрвье
т'ьркә ширh'әлал wәхте әw т'ьмт'ела диwана Т'ур-
к'иаейә мәрвхөрийе дьдйтьн, һ'әйфа хwә wi мьләте
мерхас дьһанин, wәки әw фьр'эгәһ т'әне—т'әне бона
wеранкьрьна К'өрдстане у тәмьрандьна усйанчийа
һатийә чекьрьне.

Чәwa п'әе п'ьр'и бьнөлийе wәлет у öca жи сәрәк-
қөмандаре пешә'нийа к'өрда, жь we мьг'әнәтийа ди-
wane һерс дьбун. Бона we т'ьвдарәкдитьна Т'урк'иае
Шехзаһьр щики нөдьсәкьни, wi һәр тышт дькьр, wә-
ки һ'әта һатна фьр'ндайә т'ам у эришкьрьна wанә
пашwәхтийе, фәдайе wi һьм пыштеда у һьм жи пеш-
йеда дәрбе һ'ьнщьр'андьне ль дәсте ордийа дьжмьн
дьхьст. Усйанчийа т'ьвдира хwә ль бәрәка Арарате
дьдит, wәки wәхте эрьшкьрьна фьр'нда чьқас жь
дәсте wan бе, жорда бинә харе, wәки зьраре нөдьнә
wan. Аһа сәwa we йәке жи Шехзаһьр һ'әму сөр', фәнд
у феле әскәрийә, кө заньбун дьханд у дьда хәwате,
пыштеда дәрбе һ'ьнщьр'андьнейә нәбинайи ль п'арәс-
кәре ордийа дьжмьн дьхьст, сәр бажар у гөнде кө те-
да ордийа дьжмьн әwьрибу дьгьрт, һ'әйфа кәwьн у
т'әзә һьлдьда. Әw ә'мәлйәте шер'ә кө к'өрда пышта
дьжмьнда дькьр, бона Р'оме у ордийа wейә „мерхас,
тыштәки әщевмайи у т'әзә бу. Әw кьрьне к'өрда сә-
рәкване диwане у wәзире әскәрийе бе һ'әсав дьдьнә
нәр'ьһ'әткьрьне, ле wan т'ө сәрәдәри wi щур'е шер'
дөрнөдьхьст.

Әһ'мәде де к'өрд бь дәсти бөләдчийе хwә, щәw
Шехзаһьрp'a шандьбу, wәки „Диwана Т'урк'иае һа зу
бь фьр'нда һ'ьщуми сәр wә накә, зани, һәр тәйарәк

чықаси сәр we р'уньштиё? Йа дōда жи фьр'ьндэчи бь ч'йа—бание Гьридаг'ер'а хам у хангын, гэрэке эw эп'ещэ wэхт бь дьнезанэбуна ч'иер'е, qəwьле һəwae, щиварбуна warга wэр'а бьвьнэ нас у паше һe дэстбь эрьшкьрне бькьн. Wəwa э'йанэ, wəки Т'урк'йа нава т'эриqа хōда щара пешьнэ, кō фьр'ьнда we шэр'ада бьдэ хэвате. Эз wə дьдьмэ бawэркьрне, кō диwan wa зу тэйара мьqабьли wə надэ хэвате, ле ордийе бе сэр wə, т'эне һазьрайа хwə чəwa лазьмэ бьвиньн у һ'ьш-йарвьн, wəки дьжмьн мина шэр'е бэре дэрбе һ'ьнць-р'андьне бьстинэ„.

Шехзаһьр сэр һ'име бэ'се стэнди, гэлэки дьфь-кьри у дьһатэ сэр we нете, эв һ'ьцумкьрьна дьжмь-нэ сэр wi, we шэр'е мьрьн у жийине, йане хōде we бьдэ к'орда у йане диwane. Сэрэкqōмандаре к'орда хенци т'ьвдарэкдитьна шер'э мэзьн, wi дэсте мешьн-дара жи дабу һазьркьрне, р'оже се—чар щара гōл-лэ давитьнэ нишане у һəла щарана давитьнэ тэйре бэрат'ейэ һəwеда. Мешьндара бь iōлле нишангьрть-нева Шехзаһьр гэлэки дьда щакьрне, чьмки гōллэ-кэ wan бадьлһəwa э'рде нэдьк'эт. We хэватар'а т'э-вайи, Шехзаһьр wək'иле хwə шандьбунэ щэм сэрэке гэлэк эл у э'ширэта, wəки һэр эл у э'ширэт чьqас ща-һьла у чьчах бышинэ нава фəдайа. Эw һивикьрьн у фэрмана wi, т'ō сэрэкэки к'орда р'эт нэдькьр у wэх-те к'ьвшкьрида жь р'эqəме зедэтьр дьшандьн. Дэс-тэкэ qōмандара чэтеда т'эне у т'эне һинкьрьна щаһь-ле т'эзəһатива мьжулбун. Ду һинбунер'а, фəдайа сонд дьхарьн у паше һe силаһ' дьстэндьн. Бь we йəкева чə-та к'орда р'о бь р'о зедэ дьбу.

Ду һ'əму алийе т'ьвдарэкдитьна ордийа хwэр'а, тьштэки Шехзаһьр бэрк' дьда нэр'ьһ'откьрне. Бона we мэсэле эw бэр хōда бэрк' дьк'өнийа у паше дьк'э-тэ мьтале к'ур у бэр хōда дьгот, wəки ви wэхте мөйи чэтьнда, бəнгити?... Бəле, бəнгити т'ō wэхта шер', мьрьн, бьриндарбун, wеранкьрне у йе майин нань-

һер'ә, бәнгити, дьминә бәнгити. Бәнди вәхте бине дь-
дһнә һәв у бине жь һәв дьстиньн, һәв тәвәф дькьн,
ду we йәкер'а бенә көштһне жи, нә т'алаша ванә, әв
т'ө дәрду у көла хөр'а навьнә ах—бәре сар. Әвана
һәв дьзаньн, вәки әв гьһиштһнә мьразе хвә. Бәле,
бәнгити, бәнгити у диса бәнгити. Бәнгитийа хушк у
бьре мейә әрмәни гәләки һ'өкөми сәр мьн дькә. Сьм-
бьле әва чәнд шарә, вәки дәрһәқа бәнгитийа Шуша-
нике у Ә'т'ар (От'ар), Р'имае у Сьмко (Саргис) мьн-
р'а готийә, ле мьн әв бь сәбәбе башқә—башқә пашда
хьстийә. Дә, Шехзаһьро вәрә ви вәхте хөйи чәтһнда,
we мәсәле сафинәкә у дәсте бәндиһа нәгьһинә һәвдө?
Ә'т'ар у Сьмко қөмандаре дәстанә, р'ожа пешьнда
у һ'әта ньһа бь мерхаси сьпартһне хвә қәдандһнә у
жь мьрһна хвә нәтһрсйанә. Дә, Ә'т'ар һәвалә мьни
зарә'тийе, хандһне у шер'ә. Әз ч'ә'ве хөда нөхсанийе
двьиньм, һәрдө лавьке әрмәнида навиньм. Шехзаһьр
паше дьк'әвә мьтала, чәва бькә ви вәхте чәтһнда
дәсте әвин бьгһинә һәв. Нава мьталада әв һәйло дәр-
бази р'оже бөһөри дьвә, вәхте бәләдчийе ви дө қи-
зе әрмәнийа анинә щәм, ви бь зьмане т'ьрки ванр'а
хәбәр дьда, ле ван бь к'өрди щава ви дьда. Кәч'ькә-
кә бь һерс гот:

— Әз нахазьм бь т'ьрки хәбәрдьм, мьнр'а бь к'өр-
ди хәбәрдә!...

Ду хәбәрдана вәр'а Шехзаһьр бьльнд дьк'әнә у
гот:

— Нава һәр мьләтида әшләф һәнә, гошт бе һәс-
тө навә, хвә һ'әму т'ьрк хунхөр у зөлдмк'ар ниньн?
Нава ви мьләтида гәләк мәрьве қәнщ һәнә, нә лавь-
мә гьшка т'әви һәвкьн. Гәли хушке мьнә дәләл! Һун
сәва чь һатһнә сәре ви ч'йайи? Әм һәрт'ьм нава шер'-
даньн, дьвә қәзийак бе сәре вә, ижа әме чь щавә бь-
дһн?

— Бьре мьн,— йәке гот,— чьма хуна мә жь ху-
на вә гәвәзтһрә, вәхте фәдаје вә тенә көштһне, бь-
ла әм жи бенә көштһне, тьштәк жь мә кем навә. Р'у-

йе мьн бың лынге тэдавэ, нэ мере мэ у нэ жи зар'е мэ һэнэ. Эм дыкарын һым нава дэстеда вэкэ мера шэр' быкын, у һым жи ль нэхаш у быриндара быһе-р'ын. Эм һиви дыкын, мэ пашда нэшинэ, эм жи дыхазын т'эви вэ мьрабьли дьжмьне вэ у мэйэ бь қор'на шэр'кын, һ'эйфа хушк у бьре хвэ жь ван беинсафа бьстиньн...

Шехзаһьр сэр we һәвалдана кэч'ьке шашмайи у зэндэгьрти ма, дьле хёда чөнд щара гот: „— Эм жи-йе т'эви вэ мьрабьли дьжмьне вэ у мэ шэр' быкын, һ'эйфа хушк у бьре хвэ бьстиньн...“. Ду мьталар'а Шехзаһьр п'осидэ сэре хвэ бьльнд кьр, һөрдө қиз бэр ч'э'ве хөр'а дәрбазкьр у гот:

— Һун сэр сэре мэ у ч'э'ве мьн һатьнэ, ле бьбах-шиньн, де у баве вэ изьн данэ вэ, кө һун һатнэ щөм мө?

— Қөмандаре азадарийе у бәхтәварийе, — кэч'ь-көке п'осидэ гот, — хёзьла мьн ван готьне тэ бе, к'а-ни де у баве мэ һэнэ, вәки изна мэ бьдын у йане нө-дын? Қөщәре т'ьрк әвана зува кьрьнэ хөре гөлле хвэ. Дә, әм, әм жи к'әрд...

Ду we готьна дотер'а ч'э'ве һөрдө кэч'ька т'ьжи һесьр дьвын, Шехзаһьр бэр дьле ванда те у бь дэ-сти һөсауьла гази Сьмбьле дькө, һ'эта һатьна һ'әлала ви, әв дьпьрсә:

— Гәли хушке дәләл! Бьбахшиньн, наве вэ бь хер, гәли һ'әмшәлата!

— Наве мьн Шушаникә, — йәк жь ван дьвежә, — наве һөвала мьн жи Р'имайә, әм қизәпе һәвә һ'әләльн, иди пьрсе. вэ т'өнәньн?

— На хер, — Шехзаһьр гот, — чь навнә р'ьндә дәләльн у незики дьле мьньн. К'ьривәки мэйи ль Ид-ре бу, мэ у ви маләк бу, вәхте қачә— қаче у қьр'кь-рьна әрмәнийа бь сальха р'эви бу, һ'эта ньһа жи әз дәрһәқа йазийа вида ньзаньм. Бөле, әрмәни мьләтө-ки-т'ә'сиви — хирәтә, пьштоване фәқир у бөләнгазайә...

Нава we хәбәрдана ванә шьринда Сьмбьл дьк'әвә

һөндөр', сәләме дьдә, Шехзаһыр қиза нишаниа жьна хвәйә бәдән силаһ'ава хәмьланди дькә у дьвезә:

— Сьмбьл щан! Әв һәрдө қизьке бь льбасе к'өр-дава, қизе бьре мәйә әрмәнинә, пер'а бьвә нас у бьвә щәм хвә, әва һане наве ве Р'имайә йа дьне Шушаникә.

Бь ә'дәте щьмә'те Сьмбьл у һәрдө қиз тенә р'уйе һәв, к'еф—һ'але һәв дьпьрсьн, һәвр'а ша дьвьн, хатьре хвә жь Шехзаһыр дьхазьн у дьчьн. Ду чуйина ванр'а Шехзаһыр готьне баве хвә бир тинә, вәки „Т'ьрке хунмьж дьхаст к'ока мьләте әрмәниайи мерхаси щинарһ'ьз жь р'убәре дьне бьда һьлдане, ньһа жи дьхазә ве йәке бинә сәре мә к'өрда. Ақьле пещийе мә т'өнәбунә, әгәр мә у әрмәнийа вәхтеда дәст бьда дәсте һәв, т'ьрка нәвербу бәр мә бькьра вьқини, вәрге кал у баве мәда ньһа һьм К'өрдстан у һьм жи Әрмәнистан ве һәбуйа, ле...“ Һәма нава ван мьтале р'оже дәрбазбуйида, дьле бәнги к'әтә бира Шехзаһыр, ви әлбер'а бь дәсти қасьде хвә гази т'әмамийа қөмандаре дәсте чәта хвә кьр, нава дө р'ожада һ'әму қөмандар щәм ви һазьр бун у тә вәхте ль р'әнге қөмандара дьнһер'и, әлбер'а те дәрдьхьст, вәки әв һазьрын ве лә'зе жи щава һ'ьщумкьрьне дьжмьн бьдьн. Шехзаһыр бь к'ән гот:

— Р'астә, ньһа әм шәр' накьн, ле һ'але шер'даньн жи. Бәле, бәнгти ль шер' наньһер'ә (һьнәк қөмандар бәр хөда дьк'әнйан), нава шәр'е лапи гьранда, т'ариқа шәр'а дайә к'ьвше, вәки гәләк көр' у қиз т'абийа-дабун; ньзаньн ве шер'да саг' бьминьн у йане бенә көштьне, ле гьли дьдьнә һәв, жь һәв һ'әз дькьн, кө әме пәй шер'р'а дәф у дә'wата хвә бькьн. Демәк, һ'әзкьрын ль т'ө тьшти наньһер'ә. Әхтийарийа т'ө сәрәкқөмандарәки, қөмандарәки т'өнә, бьвә вәхте шер' у бьвә вәхте ә'дьли мьқабьли дьле һ'әзкьри дәре у вәр'а р'әзи нәвә. Сәр һ'име бә'се гьһиштьнә мьн, диwana Т'урк'иае чьқаси зу һ'ьщуми сәр мә бькә, ве диса панздә бист р'ожа, бәлки жи зедә бьк'ьшинә,

әме дәф у дә'wата ван бькьн. Әз дьреж накьм, хушк у бьре мә — Р'има у Ә'т'ар, Шушаник у Сьмко жь һәвдө һ'әз дькьн у дьхазьн әм дә'wата ван бькьн. Әз бь хастьна ванр'а қайильм у дьхазьн р'азидуна вә жи ве р'ожа мәйә чәтьнда һәвә, әм дә'wата ван бькьн, бьла бьгьһижьнә мьразе һәв. (Т'иқини дьк'әвә қөмандара, ша дьвьн гьшк бь готьна сәрәкқөмандаре хөр'а р'азидьвьн. ван пироз дькьн). Гәли бьра, бь т'әхмина мьн, дәфчи, зөр'нәчи, бьлурване мә гәләк һәнә, бьла һазьрийа хвә бьвиньн, сьве на дөсва, сьве зу — р'ожа иһие ве дәстбь дә'wәте бьвә. Бәри шер' қәт мәвә баре әм дә'wәте хушк у бьре хөда р'ьнд бьр'әқьсьн. Дьспермә қөмандаре зәхире, вәки ве р'оже аспежхане дәста бьла бь дә'wәти хөрәк чекьн, ле бәләдчи бьла бь шөхөле хөйи һәрр'ожва мьжульвьн у р'әқәма бәләдчийа дьһа бьдьнә зедәкьрьне, вәки т'ө қәзийәе башқә нәвьн. Сьпартьна мьнә майин әвә, вәки дәф у дә'wата мә ве сьве һ'әта әваре бьк'ьшинә, нәви—нәви пешмәрге дәста гьшк һәвр'а бенә дә'wәте, жь һәр дәсте щаре бист—си мәри бен, һьнәки бьләйзьн, бьр'әқьсьн у пашда һәр'ьн, ижа һьнәкә майин бен, бь т'әхмина мьн, һәр тьшт сәрвәхтийә.

Ль бәрәка Арарате сьва р'ожа иһийе дәнге р'ьнгина дәф у зөр'не вәрга усйанчийа, Масис һьнгавтьбу. Вәхте мәрийа бь сьдге т'әмьз говәнде, р'әқаса фәдайе мер у жьн, дәф у зөр'не дьһер'и, тәе бьгота дә'wәта әдлайейә, азайейә, фәдайа щарана қөрьш у п'ақнот жи шабаш дьдан. Дә, дә'wәт бу, дә'wәт фәдайе дәста Шехзаһьр, р'ожа дәстпебуна шер' у һ'әта дә'wәте р'уйе шайа нәдитьбун, анцах лавька дә'wәт дитьбу у чәва лазьмә теда дьр'әқьсин, к'ьлам дьготьн. Дә'wәтван һивйебун, вәки сәрәкқөмандаре ван жи бьлизә. Дәмәкә хөрт Шехзаһьр сәрговәнди к'ьшанд, фәдайе говәндада у т'әмашәчийа бь листька говәндвана, Сьмбьле у Шехзаһьрр'а ша у к'өбар дь-

бун, ле р'эқаса һәрда дьһа гәләки хаша т'эмашәчийа дьһат, листька ванә дәләл һақаси һ'өкөми сәр т'эмашәчийа дькьр, вәки чоке һьнәка щийе сәкьни, хөбәре бьнда дьр'эқәсьсин у хвә дьшкенандьн.

Бәрәвар бу, гөлийе р'оейә пашьн тәе бьгота дә'вәт бьмбарәк—пироз дькьр, хатьре хвә жь дә'вәт-вана дьхаст, ле һәла говәнде чәрх дьда, бауәркә хенщи бәләдчийе дур, фәдаие чәта у усйанчийа гьшк т'әви дә'вәте бубун. Бь фәрмана сәрәкқомандар дә'вәт т'әмам бу. Сьмбьле бук у зава бьрьнә шькәвте, ле фәдаие майин жи гьшк гьһиштьнә дәсте хвә у һ'але һазьрбунедә т'абие хөда сәкьнин. Шехзаһьр ханийе хөйи бьнә'рдда сәр к'аг'әз тыштәк дьнвиси у ль хәрит'а бәр хвә дьнһер'и, әу хәрит'а Бали бәге қомандаре т'аг'бура Т'урк'иае бу, кө к'өрда әу саг'әсаг' дьзибу у анибунә щәм хвә. Һәма вә дәма мьжулбуна сәрәкқомандарда, бәләдчик сәламе дьдә Шехзаһьр, ви жь фькьр у мьтала дьдә һ'ышйаркьрьне, дьвежә:

— Мә шәве дьне, һьнда қәләче ордийа т'ьркайә бәре, хортәки к'өрд гьрт, һәлбәт, ви бәре тыштәк нәда стуйе хвә, ле паше ду гәләк щәфаир'а, дит вәки әм к'өрдьн, һе паше һьлда стуйе хвә. Мә чь кьр, нәкьр ви тыштәк нәгот, хәбәрдана вийә к'өтәсие бу әу, вәки „Әз дьхазьм қомандаре вә — Шехзаһьр бьвиньм“.

— Көр'е мьн,— Шехзаһьр бьн сьмеле нарьншида вәбьшьри, гот, —тө р'асти, р'оже мөйә һа чәтьнда, һәр фәдайки мә дө ч'ә'ве хвә гәрәке бькә чара. һ'ышйар қәләча хөда бьсәкьнә, кө дьжмьн нькарвә дәрбази һ'ьдуде мөвә у бь сөр'а мә бьһ'әсә. Ә'зизе мьн, бь сөр'е һ'әсандьн, ниве алт'бунейә. Әз һивн дькьм, ви зьлами бинә щәм мьн!

Дәмәке шунда хорт аинә щәм сәрәкқамандар, ви щийе р'уныштьне нишан кьр, әу р'унышт, изна бәләдчи да, чу. Һәрдө һөндөр'да т'әне ман, зьламе дил мина мәрьве нәдити һа ль ханийе сәрәкқомандари

бынәрд дьнһер'и, ле гәләки ль Шехзаһыр мезә дь-
кыр. We леньһер'андьне хеләкә хөрт к'ышанд, сәрәк-
қомандар жи we йәке һ'әсйа, ле һәлә дәнге хвә нәдь-
кыр, тәе быгота нава аләма Шехзаһырда эп'ещә фь-
кыр у мьталә пешда һатьбун, зәвта хвә нәани гот:

— Хорто, тә хер һати, бежә мәхсәда һатьна тә
чийә? Шәрм нәкә, бәлки әз к'омәке бьдъмә хастьне
тә?

— Демәк, тә Шехзаһыри, — кәр'ык гот, — мьн наве
тә, дәрһәқа мерхасийа тә у фәдаие тәда гәләки бь-
һистийә, ле әз бәләдчийе Әһ'мәде де к'өрдьм.

— Һун сәр сәра у ч'ә'ва һатьнә, — Шехзаһыр
гот, — әз гәләки мөһ'т'аще бәләдчийе минани тәмә,
херә?

— Хер жь хере дәрбазбуйә, — бәләдчи гот, —
Әһ'мәд гәләки тә сәлам дькыри, к'әф—һ'әле тә у фә-
даие тә дьпърси. Ви дьгот, әв чәнд салә тә наве
к'өрда бьльнд кьрийә, диса наве к'өрд— К'өрдстане
дьнехә! Һун заньн, вәки ордийа Т'урк'иаеда һьнәк
сә — куч'ык бь дәсти қомсийа пе һ'әсйабун, вәки
Әһ'мәд әфәнди сөр'а диwane дьгьһинә к'өрде усйан-
чи. Бь гьлики Әһ'мәд қақа р'әш асе кьрьбун, һьндык
ма бәр дараг'аще бьдана сәкьнандьне. Дә, Әһ'мәд жи,
Әһ'мәд бу, һ'өрмәта ви щәм қомандаре идара хәйбе
зорбу, бәртиле дьдә қомандаре хвә у һьнәк вәк'иле
вәзиртийа әскәрие у дьвежә „— Әз бь хвә т'ыркьм .
Бона вәт'әне хвә һазьрьм р'өһ'е хвә бьдъм. Әва
вәкә бист саланә, вәки әз ве идара хәйбеда дьхәвь-
тьм, вә р'ожәке дитийә, йане бьһистийә, кә гьлики
кем у зедә жь дәве мьн дәрк'әвә? Демәк, әз һақаси
алчахбум, вәки әз сөр'а мә бьдъмә „гәдә— гуда“, у...
Бь гьлики ван дьдә бавәркьрьне, ле бәртила зор
нә буйа, әве бәр мәһ'кәма әскәрийе бьсәкьнийа. Хә-
ләсә, бь готьна Әһ'мәд фәрма вәзире Т'урк'иаейи
әскәрийе иди һәйә у дәстур дайә орди һ'ыщуми сәр
к'өрде усйанчи бькә, ле к'ижан р'оже, нава фәрмане-
да нәһатийә һьвисаре, йәқин we р'ожәке бәри һ'ь-

шумкърне бь т'ел у т'елеграфѣ хэвр'а хэбэрдьн у бежьн. Бьзанвьн, һ'шумкърьн панздэ—бист р'ожа нак'шинэ, бэлки жи зу, алийе Ване у Идрѣда бь һ'эзара эскэре ньзаме т'опе гьран, сьвьква, we һ'шуми сэр wэ бькьн, ле һэла хэбэрдана дэрһэца бь фьр'ьнда һ'шуми сэр wэ кьрьн, т'өнэ, wэхте һун зоре бьдье ордийа ви, бэлэки ду we йэкер'а һе тэйара бьдье хэвате. Эз һақаси дькарьм бежьм, хастьне wэ чьнэ, wэки бьгьһиньмэ Эһ'мэд эфэнди?

— Чэwa щьмэ'та мэйэ к'орда, эз у фэдаие мэ,— Шехзаһьр гот,— мьнэтдаре Эһ'мэд эфэндинэ, шире мети ле һ'элалwэ. Шөкөр, һ'эзар щар шөкөр, wэки эw жь we қэзийа р'эш хэлаз буйэ. Бежэ Эһ'мэд эфэнди, иншалаһ, һ'эwъл—қьраре хөде у бь сайа к'омэкдарийа мьлэте мэ, мэрьве мина wэйэ ширһ'элал, эме we һ'шумкърьна диwана Турк'иаейэ сэр мэ, ѓса бькьн, wэки йе саг' эwвэ жь мала хwэ нэһатьwэ. Беже, бьла архайинwэ, һьнэк т'опе мэйэ гьран жи һэнэ; фишэке wan жи бол—больн, иди дэрһэца йе сьвьк, таматик, т'вьнг, фишэк у щэбьрхане майинда навэжьм, шөкөр п'ьр'ьн. Т'алаша мэ хенщи фьр'ьнда, жь эскэре дьжмьн т'өнэ, бона фьр'ьнда жи хөде к'эримэ, дэсте мшьндаре мэ һэнэ. Бежэ Эһ'мэде бьра, бьла қасьда иди бь р'йа Ване, Идрѣ у Эрдише нэшинэ, чьмки эw р'еана гэлэки бь қэзийанэ. Бежэ Эһ'мэд, бе Шехзаһьр һиви дькьр, wэхте қасьда дьшинэ, бьла бь р'йа Базиде бышинэ у бьла р'аст бенэ заг'а Мьраза, бэлэдчийе мэйэ шэв у р'ожа wьрьн, дури һэр тыштийэ, эw бьнга бэлэдчийе мэйэ бе қэзийайэ. Бь сальхе тэ, тэ Ванер'а һати. Эз we щаре изне надьм, wэки тэ wьрр'а wэгэр'и, лавьке мэйе тэ р'аст бьвьнэ заг'е, те wьрр'а бэлэдви у бькарви дэрба дэда wьрр'а бейи. Дэ, бь хатьре тэ, тэр'а ог'ьрвэ, диса Эһ'мэд пеш мьява сэлам бькэ у беже щаве тэ бона мэ усйанчийа ав у һэwайэ...

Ду вэр'екьрьна қасьде Эһ'мэдр'а, Шехзаһьр р'ас-

ти һ'әму қомандаре дәсте чәта хвә те, ванар'а дәр-
һәқа һ'ыщумкьрьна диванейә сәр ван дьвежә у бь
демәки һерсбуйи дьвежә:

— Гәли бьре мьнә р'ожа тәнг! Әв һ'ыщумкьрьна
Р'омейә сәр мә, бь т'әхмина мьн нә йа пашьнә, ле йа
зорә. Бона ве йәке жи нә, кө т'әне әм қомандар гә-
рәке бьзанвьн, ле һ'әму фәдаие мәйә мер у жьн готи
ә'сә пе бьһ'әсьн, вәки шер'да һәр йәк бьвә сьндйан
у мерхасәки. Әва һ'ыщумкьрьна дәщала, мьн пьч'әке
жи надә тьрсандьне, әм нәнһер'ьн қәвәта дьжмьн
100—150 щари жь мә зедәтьрә, ле һәр фәдайики мә
бәранбәри 100—200 әскәре дьжмьнә у бәлки жи зедә.
Әва йәка шер'е мәйә дәрбазбуйи данә к'ьвше у кәсәк
нькарә р'әт жи бькә. Бона мьн зә'ф зәлалә, вәки
т'опе ванә гьран бе һ'әсавьн, жь йе мә гәләкть-
рьн, әв жи зьрар накә, ләве мәйә т'опчи ве жь бьн
ве гьраниие жи дәрән. Әз заньм, вәки әве т'опе хө-
йә гьран бь һәспа, қант'ьр'а у к'әра биньнә щийе хвә-
йи к'ьвшкьри, хвә бәләдчийе мә сәре ви ч'йайи нә-
к'әтьнә хәва һьнгоре, һ'әта жь дәсте мә те, әме өса
бькьн; вәки ордийа дьжмьн нькарвә. чәва лазьмә
силаһ'е хвә бьдә хәвате. Гәли бьра, вә'дә пер'а гь-
һиштиә чь лазьмә әм бькьн? Әз дьспермә қоманда-
ре бәләдчийа жь феза Ване, Идьрә, Әрдише у гәлие
Зила, Базиде гьрти гәрәке бәләдчи мина зьнщере
һәвр'а бенә гьредане, мина сәһ'әта бьхәвьтн, зу—
зу дәрһәқа һәр тыштида щаве бьдьнә һәв у паше ә'щә-
лә щаве бьдьнә мьн бе дьжмьн чьва мьжулә, чәва
пешда те, бь чәнд тиша, чьто силаһ'е ван һәнә. Бь
гьлики дәрһәқа һәр тышти, һәр тыштида ә'лами мьн
бькьн. Һәлбәт, хәвата дәста бәләдчийа гәләки чәтьн
у дьжварә, ле бәле мерхасе мә готи ван чәтьнайа
алт'кьн. Бь гьлики ве дәме бәхте пешә'нийа мә бә-
ләдикьрьнер'а гьредайә. Әз дәрһәқа т'опе сьвькда
навәжьм, чьмки фәдаие мә зә'ф һеса дькарьн ван
һ'әму щийа бьгәр'инин, ле гьли дәрһәқа т'опе мәйә
гьранданьн, һун заньн мә ви ч'йайи әв бь чь чәтьна-

йе дәрхьстьнә? Т'оп гәрәке бист щийе бьльндши, кә мьн вәр'а готийә бенә қөр'мишкьрьне. Ишә, оләцаг'ә дьжмьн вәхте пешда бе, к'ижан ньқьтк лазьмвә, лә вьрхьн у дьжмьн бьдьнә п'әр'ишанкьрьне. Чәва шә-р'е мәйә бәринда у өса жи ви шәр'ида әв бист дәсте мәйә һәрәк һ'әзар—һ'әзар пенщсьд фәдайә, кә мьле пешәнийә т'ьркайә ч'әпе, р'асте у пар'ава лә дьжмьн дьхьст, әвана готи ә'мәлийата хвәйә шер' ви шәр'и-да жи гәрәке диса өса лехьн, ле т'әне бь фәрмана мьн, һе дәрбази эрьшкьрьне бьвьн. Әм гәрәке бәре хвә нәдьнә к'өвшә, чьқас жь дәсте мә те, р'е бьдьнә дьжмьн, вәки бе шәр' пешда бе, архайинвә, кә фәда-йә мә дурьн. Бь гьлики ван бьхапиньн әв һа пешда бен, вәхте незик бун, мә дит, вәки ван т'опе хөйә гьран к'ө қөр'мишкьрьнә, орди чәва щивар буйә, а ви чахи бь фәрмана мьн, бәре т'опчийе мә we гөлла т'опе ван гьредә, вәки ван кәр'кә у паше дәсте мә-йә пышта ван алийе р'асте, ч'әпе у пар'ава гөлла сәр ванда бьбариньн у дәрбази һ'ьщумкьрьне бьвьн, гөл-ле т'опа у т'вьнга мина тәйроке сәр ванда бьр'әши-ньн, ви чахи һуне әскәре дьжмьн бьдьнә шашкьрь-не, әвә тьрсонәкьн, чәва дьвежьн ван, кә хун дит, we әлбер'а пашда бьр'әвьн. А ви чахи диса барана гөлла сәр ванда бьр'әшиньн у имк'ане нәдьнә ван, вәки әв саг'—сьламәт пашда бьр'әвьн у пышта хвә р'асткьн. Ви чахи әме сәрдәстийе һьлдьнә дәсте хвә. Һәла мьнва нәә'йанә, дьвә дьжмьн ве щаре бь щур'е т'әзә мьқабьли мә шәр'кә? Әгәр өсавә, ви вахи бьла пешмәрге мә нәһәқ силаһ'е хвә хәрщ нәкьн. Әв чь-қаси жи бь щур'е т'әзә шәр' бькә, әве бәре т'опе гь-ран мә гьредә, ви чахи бьла т'опчийе мә бьзавьн, вәки жь чьто ньқьтка гөлла мә гьре дьдьн, ви чахи лавьке мә бьла т'опе гьран ван ньқьтка гьредьн у йәко—йәко жь сьре дәрхьн у паше һе фәдайә мә гә-рәке һ'әму алийава дәрбази һ'ьщумкьрьне бьвьн, һ'әта дьжмьн дәвса т'опе жь сьре дәркә'ти, йе т'әзә қөр'мишкьн у нишана мә бьгьрьн, we бона ван дә-

рэнгвэ, пер'а наг'һижьн, р'эве ванк'эвэ у йе һәр тышти б'һелън, б'р'эв'н, wэки р'öh'e хwэ хэлазк'н. Чэwа щ'мэ'та мэ д'везежэ, wэки хэбэрдана мал, суке дэрбаз навэ, шер'да өмьре б' хwэ б'дэ к'вше. Б' г'лики һ'ш'ярбун, һ'ш'ярбун у д'са һ'ш'ярбун лазьмэ...

Паиза сала 1930-йэ дэрэнг бу. Ава гөлмөчө ч'ук шэва ль бэрэка Арарате дьqэрьси. Wэхта тэ сыве зу ль э'рде дьн'һер'и, п'усийе к'расе хойи гэwыр һ'эму щ'йа р'ах'стьбу, чахе бэндэ сэрр'а дьчун у д'һат'н, ль сазбэндийа хwэ дьх'ст, дьбу ч'ьркэ—ч'ьрка we. Бэлге дара һеди—һеди зэр дьбун у һнэк дадьwэ-шийан. Сэрме дэрба хwэ һешинайе жи х'стьбу у ч'ьл-мьсибу. Р'ое т'эзэ сэре хwэ шэ дьк'р у тиренще хwэ р'ашэшандьбу сэр бэдэwэтийа тэбийэте у бэнда. Фэдайе к'орда жь qэлэче хwэ дэрдьк'этьн, сывэхери дьданэ һэв, б' һэв ша дьбун у лаqьрди дьк'ьр'н, һнэка жи сэр у ч'э'ве хwэ щан дьк'ьр'н, т'ьвдарэке фьравине дьд'т'н. Һэwа чьqас дьчу, хаш дьбу, р'ое э'рш у к'орси эп'ещэйи гэрм дьк'р. Нава т'эбийэтеда дө бэлэдчийа мэрьвэк дабунэ пешийа хwэ, бэрбь фэдайа дьһанин. Дэмэкэ хөрт шундат'р ,эw г'һишт'нэ щие-щи, сывэхери данэ Шехзаһьр у жь фэдайа, йэки гот:

— Эв мерька щэ'сусе ордийа Т'урк'иаейэ. Б' сальхе бэлэдчийе мэйэ жерин, ордийа дьжм'н б' чэнд тиш у б'р'ава жь алийе Wане, Идьре, Эрдише у гэлийе Зилада мина лейа баранейэ баһаре бэрбь мэ дьк'шэ, те. Эва бэлэдчийе wанэ, пешийа эскэр к'этийэ, чь дьвинэ, зу щаве дьдэ qөмандаре хwэ.

Б' пьрс—п'ьрсйара, ду гэлэк хэбэрдан у тьрс-фьр'андьнер'а, һатэ к'вше, щэ'сус к'ордэ, к'ор'апе Иса бэге Qотийэ. Дэ, зьмане Шехзаһьр чэwа дьвезьн, мэр жь qөле дэрдьх'ст, wi щэ'сус да р'азик'ьрьне, wэки эw сөр'а Qази п'аша йэко—йэко wir'а qьсэкэ. Ду нанхар'н у һесабунер'а, щэ'сус дэстб' хэбэрдане к'р:

— Кэке Шехзаһьр, наве мьн Искойэ, бэлки хөде

мала Иса бөге дәрмдаг'кә, көр'е вийи т'әк—т'әне бы к'өжә, бьра р'акьрийә мьқабыли бьре. Әз к'өрдьм, чь шөхөле мьн щәм Қази һәйә. Әз гәрәке ньһа нава фәдаие мьләте хөдабума у мә т'әвайи мьқабыли дьжмьн шәр'кьра, ле әз бы дәсте хвә, мьләте хвә дьфрощьм. Һун чь щәзае гьран бьдьнә мьн, әхтийарийа вә һәйә. Әз вәр'а р'аст бежьм, йе мина мьн нава ордийа ви мәнщәнеқида нә һьндькьн. Һәлбәт, дьле мьн дәшә, чахе әз ван хәбәра дьһәр'ькиньм у әзе ньһа йа сәрәкә вәр'а бежьм, вәки һун ордийа ви к'афьри дьса бькьнә шорба нәхаша. Сәр һ'име фәрмана қөмандари-йа диwana Т'урк'иае, ордийа Қази п'аша ве щаре ве алийе Базидеда ль вә нахә, ве алийе гәлийе Зила, Ване, Идьре у Әрдишеда ль вәхә, ле әз ви ә'рдп ә'смани у щоте һәрдө Гьридаг'а сонд дөхөм, р'әқәма ордийа ви чьқасә, ньзаньм, ле бе һ'әсавә. Бь фәрмана Қази пешийа ордийе т'ьме бәләдчи дьчьн, ниве вани п'ьр'е к'өрде мина мьнә бе ақьльн. Чьқаси һун ван бьгьрьн қьр'кьн, ақаси к'ара вәйә. Т'әхмин ван һәрчар алийада бь панздә у бист тиша тенә сәр вә, бәре қьсмәкә әскәре пәйа те, паше т'опе гьран бь һәспа, қант'ьр'а у к'әра тиньн, ду ван әскәр те, ор-т'а ордийеда қөмандаре пешә'нийе у дөвсгьртийе ви-нә, лап пашийе әрзақ у щәбьрханәйә. Ле чәва дьве-жьн, әскәре ви жь льнга гьрти һ'әта дьрана силаһ'-кьрийә, һа?... Бәхте вәдамә, ви р'увийе қөла — Қа-зи у ордийа ви р'ьнд бьһ'ьнщьр'иньн. Бь сальхе го-тийа, һәла ве дәме диван фьр'ьнда мьқабыли вә на-дә хөвате, вана дьгот һәр фьр'ьндәк зани чь һешайә? Ле вәхте һ'але ордийа ви хәрав бу, ве ә'сә бьдә хө-вате, һаж хвә һөвьн. Қази гьли дайә вәзире әскәри-йе у хвә жи нава алайи у т'аг'буре хөда дайә бәлакь-рьне, вәки нава мәнәкеда гәрәке к'өрда дайнә сәр-чока. Ве щаре ви нава ордийа хөда шөхөле т'ә'лим— т'әрбийәткьрьне дайә мән'кәмкьрьне у һьнәки жи ч'ә'-ве әскәр дайә тьрсандьне. Ви бь дәсти мән'кәма әскә-рийе бе сылест чәнд щара, вәкә 30—40 әскәри бәр-т'аг'бур у белука гөлләкьрийә, гьва ван ә'мьре қө-

мандаре хwэ нэцэдандьнэ ,бет'эрбийэти кърьнэ у гэлэк вър' у дэрэw ванва данэ гъредане. Йа майин һ'эму алайи, белук у т'аг'бурада һатийэ э'ламкърьне, wэки к'и ноли шэр'е бэрин бър'эwэ, we щи бь щи бе гъл-лэкърьне. Эз һақаси дькаръм бежъм, wэкэ гоне мьн, щэза бьдье мьн...

— Иско,— Шехзаһър гот,— чь кӧ тӧ гот, қыс-мӧк р'астӧ. Бь т'эхмина мьн, һьнэки жи те бежи „хуна“ мьлӧте мӧ нава бӧдӧна тӧда лӧйист у we йӧке тӧ мӧщбур кърѝ, wӧки хельф хӧбӧрнӧди. Эгӧр инсаф, намус у т'э'сива к'ӧрда щӧм тӧ һӧйӧ, тӧ чьқаси ван-р'а хӧвьти, дѝса бьхӧвьтӧ, ньһа жи бона мьлӧте хwэ һьнэки жи мӧр'а бьхӧвьтӧ, wӧки гоне тӧ һьнэки сьвьк-вьн...

— Кӧкӧ,— Иско гот,— эгӧр тӧ ит'баре мьн бѝни, эзе сӧр ч'ӧ'ве хwэ бона мьлӧте хwэ бьхӧвьтъм.

— Тӧ we йӧке р'ьнд бьзанвӧ,— Шехзаһър гот,— тӧ т'ӧқӧйасвӧ, эгӧр тӧ мӧ бьфрӧши, нӧ тӧ, нӧ к'ӧлфӧте мала тӧ, нӧ жи қӧwьме тӧйӧ незик ль һӧwата дьне саг' наминын. Жь гӧтъна тӧ ӧса дӧрте, wӧки тӧ р'азѝ-йѝ щӧм мӧ жи бьхӧвьти. Эм жи р'азѝнӧ, ле wӧхте тӧ жь щер'бандьне дӧрк'ӧти, ӧме тӧ ӧ'фу бькьн. Һӧр мӧр-рӧвӧк дькарӧ ӧмьрда гӧлӧк шашѝйа бӧрдӧ, ле йӧк йӧ-кир'а дьвежӧ — тӧ мьлӧте хwэ фьротѝйӧ? Аһа бона тӧ хwэ ӧ'фу бьки у ӧм ит'бара хwэ бь тӧ бѝнын, чӧнд шӧрте мьн бӧрбь тӧ һӧнӧ...

Ду хӧбӧрдана Шехзаһӧрр'а Иско лавайѝ кър у гот:

— Ӑ'зѝзе мӧ к'ӧрда, эз бӧр тӧ сӧждӧ дьдъм у чь дьвежи, һазьръм бьқӧдиньм.

— П'ак, п'ак хwэ һақасѝ нӧдӧ ӧрзанкърьне,— қӧмандаре к'ӧрда хӧбӧрдана хwэ пешда дьвӧ,— фӧ'м-дарѝйӧ, wӧки орѝдѝа дьжмьн р'о бӧрбь п'ахьла Гьри-даг'ер'а пешда те у шӧва жи һеса дьвӧ, ле бона wӧ бӧлӧдчѝйа һесабун т'ӧнӧ. Гӧрӧке тӧ һӧрр'ож эваре бь дӧсти бӧлӧдчѝйе мӧ щаве мьнр'а бьшѝни, wӧки дьж-мьн гьһишѝтѝйӧ к'ӧ, чӧwа щѝвар буйӧ, т'ӧпе гьран к'ӧ

данә сәкьнандьне, чадьра қомандаре пешә'нийе к'ө
вәгьртийә, шахе әскәре дьжмьн к'ө щиварбунә? Иа
дөда жи щаве бьдә алийе ордия диwaneйә ч'әпе,
р'асте у пашийе бәләдчи һәнә у йане на? Иа сьсийа,
гәрәке тө һәр тышти бьки, бь дәсти зоревә, зьмане
шьринвә у йане бәртилдаинвә һ'әму бәләдчийе пеш-
ә'нийа дьжмьн бькә қәвза дәсте хwә, өса бькә, wәки
бь дәсте к'өр'әпе хwә — Иса сәрәкванийе ль бәләд-
чийа гьшка бьки. Тө we йәке жи р'ьнд бьзанвә, кө
бәләдчийе мә һәр мә'лумәтикә у һәр тышти р'ьнд за-
ньн, әгәр тө мә'лумәта р'аст нәди, wi чахи шькйате
хwә т'әне бь хwә бькә!..

— Әз һазьрьм,— Иско гот,— һәр сьпартьнәкә тә
бь зийарәти бьқәдиньм. Ёнәк чәтьнайи пешийа мьн
дьсәкьньн, чьмки әва иди р'ожа дөданә, wәки фәдайе
тә әз дьзимә, бе сәр у бәрат'ә онда бумә, ньһа мьн
дьгәр'ьн, we нәвезьн, әва дө р'ожьн тө к'өда чубуйи,
тә әм фьротнә к'өрде хwә? У дьвә щи бь щи мьн гөллә
жи бькьн, гөмана мьн т'әне апе мьнә, кө мьн бьдә
хәлазкьрьне ,әгәр хәлаз кьр, әзе сьпартьне тә сәр
ч'ә'ве хwә бьқәдиньм, у... Дьвезьн ақьл жь ақьла зе-
дәтьрә, шевьре бьдә мьн у бәлки...

— Фә'мдарийә,— қомандаре к'өрда гот,— әв
шөхөла, хәватәкә һеса нинә, ле һ'өрмәтлийә. Дьжмьне
йәқин тә бьдә хәбәрдане, гәрәке бежи, wәки бәләдчи-
йе к'өрда әз гьртьм ч'ә'ве мьн гьредан, дө р'ожа әз
чәрчьрандьм, мьн хwә дини авит, бәстава хәбәрда,
сәре хwә әрде у кәвьра хьст, ван дит, wәки сәр у
ч'ә'ве мьн жь лехьстьна кәвьра буйә бьрин, т'ө хәбәре
зедә жь дәве мьн дәрнаен, әзи р'асти жи диньм. Ахри
әз кәвьрәкива гьредам, бь к'олоза ава сар сәр мьда
кьрьн, т'әне әз дьк'әнийам, мьн ч'ә'в у дәве хwә ван
хар дькьр, ава сар, кө сәр мьда дькьр, дьбу шөқә—
шөқа дьране мьн, һәв дьк'әтьн, мьн хwә бь т'әмами
дини авитьбу у тәе бьгота к'өрда жь мьн баwәр кьр,
wәки әзи диньм. Паше щаһьләки мина ч'йаки незики
мьн бу, шәмақәкә өса ль мьн хьст, чәwa т'опәк, мьн

доз кър, мьн дөв, леве хвә ши жи харкър, ши чахи йәки т'ъвьнг р'астәвәкърә мьн, кә мьн бькөжә, бу т'иқә—т'иқә мьн әз бәрк' к'әнйам. Гәвалә ши нәһишт мьн бькөжә, готә: „— Көр'о, әв иди мьрийә ,дәрба дөдә нәкөжә, гөне ши навәжә сәр мә. Дьвә бь дөнге гөллә, дьжмьн бь мә бьһ'әсә“. Ши цаһьли ч'ә'вә мьн гьртьн, әз дамә пешийа хвә, чөнд һ'әзар һ'әләбийа п'ебәржер кьрм, ч'ә'вә мьн вәкьрьн, әз дамә сәр-вахткьрьне, вәки быщәһ'әмә һәр'ә, әз һиштм у һәв-раз һьлк'ьшиа чу. Әз хеләкә хөрт нава кәвьрада тәлийам, мьн, дит кәсәк т'өнә, р'әвә—р'әв әз һатм гь-һиштмә ордийа хвә. Вәхте пьрскьрьне, мәтьрсә, бе-жә, вәки бәләдчийә к'өрда вьра архайин дьгәр'ьн, те бежи әв т'алаша хвә т'ө тышти нак'ьшиньн. Әз заньм, вәки апә тә, тә р'ожа „тәнгда“ һәһелә, вә тә азакә ,һақаси дькарьм бежм, йе майин дьһельмә сәр инсафа тә.

— Кәкә Шехзаһьр,— Иско гот,— әз ньһа тыштә-ки навәжм, хөдә һ'әз бькә, те пашә бьвини, кә әз сьпартьне тә чәва дьқәдиньм. Хатьре тә, ле бир нә-кә һәрт'ьм р'ожа һ'әвтейә инийә. Әгәр әз саг' бьми-ньм, әзә ши вәхти бемә нәвалә кәвьре Қөл, р'асти лавька бем, ле кә нәһатм, бьзанвьн...

Шехзаһьр т'ьме жь бәләдчийә хвә щав дьстөндьн, кә ордийа дьжмьн бе тьрс у хоф пешда те у жь Иско т'ө щав т'өнә. Чөндәки шунда Иско бәләдчийа дь-винә, дьвәжә, вәки бь к'омәкийа апә хвә, жь вә қәзийәе хәләз буйә. У сальхе ши, чьқас к'өрде бәләд-чийә дьжмьн һөнә, ши гьшк кьрьнә бьн дәсте хвә у бона мә дьдә хәватә, Иско қөмандарә бәләчийә дьж-мьн бса дайә бавәркьрьне, кә чь дьвәжә, мина р'унә һ'әланди щәм ши те қәбулкьрьне. Чөнд р'ожа пешда Иско қөмандарә бәләдчийә ордийа хвә дьһапинә, гь-ва әвә дьзыкава һәр'ә һьнда қәләчә к'өрда, бе ван чьто һазьри дитийә, чәва щивар бунә, чьто силаһ'е ван һөнә у ль к'өнә. Қөмандар бь Қазир'а дьдә р'а-зикьрьне у изна ши дьдә у әв те дьгьһижә бәләдчийә

к'орда у те щәм Шехзаһър, дәрһәқа һ'але ордийа дьжмында һур гъли дьвежә у паше жер'а қьсә дькә:

— Дә, әз дәрһәқа азабуна хәда навезьм, иди әзи щәм тәмә. Әз дәрһәқа ордийа дьжмында һькарьм тыштәки т'әзә бежьм, чьмки әв һ'але р'евитиедайә, т'ьме пешда те, ле шәва бьн қәрәвьлийа мәһ'кәмда әскәр чадьрада һеса дьвә, хенци пешийе, һәрсе алиһе ви азанә. Бь т'әхмина мьн, һун дьхазьн вәхте әскәр гьһиштә һьқьтка пашьнә һьнда варга вә, һуне һе һ'ьщуми сәр ван бькьн. Әгәр эрьшкьрьнәкә вә һәвә, бәре щаве бьдьнә мьн, вәки әз диса бәләдчийа гьшка техмә бьн қоле хвә, вәки әв т'ө ә'ламәтийе сәр'аст нәдьнә қәмандарийе. Мьн у һәвалә хвә чәнд бәләдчийе к'орд у т'ьркә бь хастьна мьнр'а қайил нәдьбун, мә шандьнә вә дьне, һьһа бьн бандур'а мьнданьн. Қәвәта дьжмынә зор у т'опе гьран һ'имли орт'е у пашьенә, ле пеши чәва бәләдчи пешда дьчьн. әгәр тыштәк пешийе бьқәвьмә ,орт'ә у паши вә бьгьһижә к'омәка ван. Бьзанвә, вәки бәри һ'ьщумкьрьна вә у йане йа дьжмынә сәр вә, әзе гәләки лазьми тә бем у һуне к'арәкә мазьн жь бә'се мьн бьстиньн. Һивикьрьна мьнә майин жи әвә, вәки вә вәхте дьжмын һ'ьнщьр'анд, гәрәкә һун мә чәнд лавька нава пешмәрге хәда қәбулкьн, чьмки щәм ван иди хәвата мә навә у вә мә к'орп'учкьн...

— Иско,— Шехзаһър гот,— әм жь тә р'азинә, бона ван бә'се баш у фькьра тәйә дәрһәқа һ'ьщумкьрьна ван сәр дьжмында. Тө ван р'ожа зу—зу р'асти лавьке мә вәрә, те сьпартьне т'әзә бьстини. Дәрһәқа һивикьрьна тә у һәвалада, әме паше хәбәрдьн у вә дузвә, тәр'а ог'ьрвә.

Сәр һ'име бә'се бәләдчийе усйанчийа у Иско, һ'әвт р'ожа шунда ордийа дьжмын иди незикайе варга хвәйә кәвьн дькә, дө—се р'ожа шунда, вә вьр бьһевьрә у һесавә. Қәмандаре пешә'нийа к'орда гази һ'әму қәмандаре чәта хвә дькә у дьвежә.

— Дө р'ожа пешда бәләдчийе мә у Иско щав

мыр'а шандын, вәки т'ө щур'е шәр'кьрьнейә т'әзә т'өнә, әскәре дьжмын диса бь р'йа хөр'а те, йәқин we бе бьғнижә щийе щи у паше we т'опе хойә гьран гьшка царәкева мә гьредә, гьва мә бьдә бет'ақәткьрьне у ордийа вийе he дәрбази һ'ыщумкьрьне бьвә, чәwa дьвежьн, вәки дьжмын иди һатийә гьништиә пәләгошка мә, һ'әта әw бе бьзәврә, чь лазьмә? Нәһ дәсте һәрәк һ'әзар нәфәри,— дәсте Шехәвдьлр'әһ'ман, Ә'т'ар, Сьмко, Хосров, Шаһангир, Дәwреш, Һ'әсән, Һ'өрдо у Ә'мәр гәрәке ишәв жь ниве шәве хеләк дәрбазбуйи, гәләки фәсал, һ'ышйар у гозқолах дәрбази пышта дьжмынвьн, кө т'ө кәс пе нәһ'әсә. Сәр һ'име қьрара мәйә қәбулкьри дәсте Шехәвдьлр'әһ'ман, Ә'т'ар, Сьмко у Хосров пар'ава, дәсте Шаһангир, Дәwреш, Һ'әсән алийе ч'әпеда, дәсте Һ'өрдо у Ә'мәр алийе р'астеда бь һәвр'а ль дьжмынхьн. Ғәлбәт, һун һәр нәһ дәстә жи гәрәке һивийа һ'ыщумкьрьна мәвьн, гава мә т'оп ле гьредан у һ'ыщумкьр, һун жи дәмәке ду мәр'а бь һәвр'а, һәрәк алийе хәда лехьн, ви чахи ордийа дьжмыне һәрчар алийада бьк'әвә бьн зәрпе гөлле мә. Фәмдарийә, вәки әм чәwa дәрбази һ'ыщумкьрьне бьвьн, әве қәwәта хwә гьшки бьдьнә пешә'нийе ,ле wәхте мә лехьст ,иди Қазийе сәрwахт бьвә, вәки ордийа ви к'әтийә мәһ'сәре бьхазә, нәхазә we пашда бьр'әвә. Дә, гәли бьра, wәр'а ог'ьрвә, саг' һәр'ьн у бь алт'ьндар вәгәр'ьн. Бир нәкьн, т'әвгредане мәр'а у т'әви һәв гьредьн, бир нәкьн, һа?..

Һәрр'о, гав у сәһ'әт жь бәләдчийе дәста у Иско щаве бь хер дьһатьнә стәндьне, йа сәрәкә щаве бәләдчийа у Иско жь һәвдө дьгьртьн, тәе бьгота бәр һәвдө һатьнә һьлдане. Йа дөда жи Шехзаһьр гәләки ша дьбу, вәки дьжмын бь чуйина дәсте ви нәһ'әсийа-йә, кө дәрбази пышта ви бунә. Wan өса жи щав сәрәкқомандаре хөр'а шандьбун, вәки иро пеши у пашийа ордийа дьжмын ль wарга хwә гьништә һәв, йәқин ду һесабуна чәнд р'ожар'а we һ'ыщуми сәр фәда-

йа бькә. Бә'се т'әзәйә кә Иско дабу Қазы п'аша, гьва ниве усйанчийе к'орда р'әвинә чунә мале хвә, йа ма-йин жи лап хвә данә бәрәка Гьридаг'ейә жорин. Әве йәке сәрәкқомандаре пешә'нийә т'ьрка гәләки дьда шакьрын у бабахкьрыне. Әви жи сәр һ'име ван бә'-са, дьхаст әскәр дьһа бьдә архайинкьрыне, вәки дәр-бәкева һ'ьщуми сәр бькьра у бьда дәрмдаг'кьрыне.

Нава ви һ'але т'әви һәвбуйида, Шехзаһьр шәвә-ке һ'әйждә бәләдчийе хвә дьшинә нава дәсте хөйә пышта дьжмын у сьпартына дьдә ван, вәки "Бежнә қомандаре дәста, бьла һ'але һ'ьщумкьрынеда бьсәк-нын, сәр һ'име шәрте, кә мә дайә һәв, бир нәкьн, чә-ва кә мә пешьеда лехьст у дәмәке шунда һун жи ле-хьн һәла ордийә дьжмын һеса дьвә, лап архайинә, сь-ве на дөсва, сьве зу бь дәрк'әтына р'оер'ә әме лехьн". Бәле, бәләдчи к'орд бун, жь мьрын, сәрәме нәдътьр-сийан, чәва щьмә'т дьвежә, мина мәрьве жь хәйбе һазунга ви ч'йаир'ә, ве бәрварер'ә, ви гәлир'ә дь-гьһижнә қомандаре дәсте хөйә пышта дьжмын, чь кә Шехзаһьр готьбу, ванр'ә дьвежьн, у пашда вәдгәр'ьн, Вәхте қомандаре дәста фәрман стәнд шәв һьнәки пешда, незики ордийә дьжмын бун, хвә бәр кәвьр у коч'ькада вәшартьн, қәләче сәмт гьртьн у һива һ'ь-щумкьрына пешә'нийә хөбун, кә әв жи дәрбази һ'ь-щумкьрыне бьн.

Жь шәве хеләкә хөрт дәрбаз бубу, сәрәкқоман-даре усйанчийә сәр һ'име бә'се бәләдчийә иди зань-бу, вәки дьжмын ль к'ө у чьто ньқьтка т'опе хөйә гь-ран қөр'мишкьрыне у орди чәва щи вар буйә. Ве шәве Шехзаһьр бь һ'әму дәсте хөйә щәм хвә, к'и-жан к'идәре лазьм бу, да сәкьнандьне, щийе бьльнд-щийә башқә—башқә т'опе гьран зува һатьбунә қөр'-мишкьрыне у бе сәбьр һива бәрбанга сьве бу.

Ве шәве бае Арарате бь һ'әмде хвә дьвиланд, ч'ьлое дара, һешинайә һ'ьшкбуйи, ч'ьқьле дарайә шькәсти бь р'әқас дабу пешийә хвә дьбьр, ле чьқас

к'ол у к'оса ль сазбэндийа хвә дьхьстьн, тәе бьгота
бе дерижори ль we сазбэндийе дькьр, щарана қайде
we дьда ньмьзкьрьне у щарана жи дьда бьльндкьрь-
не, һәма нава we бәдәwәтийа т'әбийәтейә бәрбанга
сьве, бь фәрмана Шехзаһьр фәдаје к'орда бь дьре-
жайа пенщ—шәш һ'әзар л'әләбийа пешә'нийа к'ор-
да бәре гөлле т'опе гьран ль ньқьтке т'опе дьжмьнә
гьран гьредан, ду wer'а дәсте пешә'нийе у дәсте пыш-
та дьжмьнә пашийе у һәрдө к'еләка бь гөлле тама-
тика (р'әшаша), т'вьынга ль ван гьредан. Ль ордийа
дьжмьнайә нә һ'але шер'да дьвә һәйдадә, һа дьхазьн
һазьрийа хвә бьвиньн, мьқабьли усйанчийа бькьнә
шәр', ле фәдаја һәчар аļада имк'ан нәдьда хунхө-
ра дәст бавежьнә тыштәки у р'ја р'әве жи т'өнәбу, wә-
ки әскәр бьр'әвја, чьмки һәчар алије wанда гөллә
сәр wанда дабарјан, ордийа Қази к'әтьбу мәһ'сәре.
Қази дит, wәки жь we доргьртьна усйанчийа дәрк'ә-
тьн зә'ф дьжwарә, ле wи хвә онда нәкьр, ль кöштьн,
бьриндаркьрьна әскәр, өндабуна силаһ'а нәньһер'и
чардә р'ожа мьқабьли усйанчийа кьрә шәр', ле р'ожа
панзда у шанзда т'әмамийа қәwата хwәйә һәји ль па-
шийе да щәмкьрьне, wәки хәләде бьқәләшә у п'әбәр-
жер бәрбь дәшта Анадолийе бьр'әвә, әw йәка wир'а
һәвдө нәдьһат, бь к'омәкдарийа әскәре жь дәшта Ана-
долие һати, р'ожа 25-а анщәх wир'а һәв һат, кö һәса-
ре пар'ава бьқәләшә, әw у әскәре саг'майи же дәр-
к'әвә у бәрбь инчәрийе бьр'әвә.

Чәнд һ'әwта шунда бә'са алт'буна ордийа Қазийә
һ'ыщумкьрьна сәр к'орда нә кö т'әне Анқәрә пе һ'әс-
ја, ле өса жи т'әмамийа wәлет у wәлате әщнәбийә
щинар пе һ'әсийабун. Wәләтда һәр кәси бь щур'ә у
фәрасәте хwә әw шәр'а шьровәкдькьр. Мәрьве шир-
һ'әлал у хөдане инсафа мәрьвайе шадьбун, хәбәре
һәрә шьрин сәр усйанчийа у сәрәқөмандаре wанда
дьбаранд у к'орд дьпәсьнин, кö т'әме алт'ьндар жь we
зөлма Р'ома р'әш дәрән, у һ'әйфа кәвьн у т'әзә жь

Т'урк'иае дэр'хьн. Вэхте Qази п'аша у ордийа шийе лап қэлсбуйи у nive эскәре хвәйи п'ае п'ър'е ондакьри дьгһижә дөшта Анадолияе, вәзире эскәрийе у чәнд дәвсгьртие хөва тенә нава ордийе, ль һ'але we днь-һер'ьн, вәки щаве бьдньнә п'атше хвә, кө пашвәхти-йе чь бькьн.

Ви шәр'е бона дьжмьнайи һәри чәт'ьнда чәта к'өр-да жи зьрар к'ьшандьбу, ле нә вәкә ордийа Р'оме. Сәр һ'име фәрмана дайи усйанчийа ду шер'р'а бь т'ьмт'еләкә шинейә мәзьяна көштиие хвә дәфьн дькьн у бьриндар дьгһнастьнә шькәвта, заг'а у мьг'ара. Ле вэхте тә ль мөйдана шер' дньһер'и, бе һ'әсав көшти у бьриндаре дьжмьн ль әрде мина пәзе ль гөһәр'е мөг'әлһати дьһатьнә к'ьвше. Чәнд р'ожа . ду шер'р'а, вэхте тә ә'смане феза мөйдана шер', дор— бәре we дньһер'и, тәс қәй бьгота тәйре бәрәтейә вәдет у вәлате щинар гьшка бина хупе һьлдайә у сәр мөйдана шер' бәрәв бунә, һьнәка қәй нава һәвәда новәдарийе дькьн, ле йе майин бәржери сәр мөйт'а дьвьн у ван бәдә'йб дькьн.

Шехзаһьр бона we йәкс дәмәкә хөрт дьк'әвә мьтала, дәнге қьр'ә— вьр'а тәйра ви жь фькра һ'ьшйар дькә у аләма дьле хөда дьвәжә, кө әв йәка нә йа қәбулкьрьнейә, кал у баве мө вәхтеда гөт'нә, вәки “Бьла мәри бьвә көштиие ви мери, йе кө дькөжә у һьм жи дәфьн дькә, бьра нәвә көштиие ви мери, йе кө дькөжә, ле дәфьн накә.. Әв нава ван фькьрада жь бьльндщи п'әбәржер дьвә, те дьгһижә к'ьвохе хөйи бьнәрд у гази фөдайикн дькә:

— Һәр'ә зу гази қөмандаре дөста дөстхьстьна силәһ' у әрзақа— Зоро бькә, бьла зу бе щәм мьн!

Дә, фәрмана сәрәкқөмандар бу, әлбер'а Зоро һат, бәр ви һ'але эскәрийеда сәкьни.

— Зоро щан, зани чь һәйә, щьмаә'та мө р'аст гөтийә, вәки намус— хирәт авитьнә се, ви жи қәбул нәкьрийә. Лаво, һа навә, тәйр мөйт'е дьжмьн бәдә'йб

дыкыи. Бьре мыи, һәр кӧштик жь вана кӧр'е маләке-йә, ә'зизе де у баве хӧнә, к'и дьзанә, бәлки әв зоре аниә бәр шер'? Әз чар р'ожа вәхт дьдымә тә, чәнд сәд дила у дӧсьд фәдаие силаһ'кьри һьлдә, дәсте һәр йәкида к'ӧльиыг у мәр' һәвә, һәр'нә мәйдана шер' у мөйт'а гьшка ч'ә'лкыи. Шәрм нәкә, әгәр лауьк лазьм-выи, әзе тәр'а бышиньм.

Фәрмана Шехзаһьрә дәрһәқә дәфьнкьрына мөйт'е дьжмынада нава һ'әвтәкеда һатә қәдандьне.

Сәр һ'име бә'се стәнди, диwana Турк'иае we ве щаре ә'сә фьр'ьнда мьқабьли к'ӧрда бьдә хәвате, бо-на we йәке жи сәрәкқомандаре усйанчийа һ'әму дәсте чәта хвә дьда т'амкьрыне, силаһ'е т'әзәйә ви шәр'и-да жь дьжмыи стәндьбу, дьда фәдайа, т'опе гьран щийә бьльндийә башқә—башқә қӧр'миш дькьр, қәлә-чә у т'абийе хәравбуийи т'әзә дькьр, йе т'әзә че дькьр. Шехзаһьр бона we т'ьвдарәкдитьна мөзьи гӧмана хвә гәләки дьда сәр фәдаие мешьндар, р'а у шешьр дьда ван, дьсәкьни ль нишангьртьна ван т'әмашә дь-кьр у фәнфеле әскәрийә майи дьданә һинкьрыне, вәки әв шӧхӧле хӧдә дьһа қалвыи, кӧ фьр'ьнде дьж-мынә кӧ бьһатана сәр ван, сыламәт нәфьльтйана. Шехзаһьри гәләки нәр'ьһ'әтбу, гав у сәһ'әта һивийа һатьна бәләдчийе Әһ'мәде де к'ӧрд бу, ле...

Идара хәйбейә, кӧ Әһ'мәд теда дьхәвьти, ду шер'-р'а гәләк фәрмане башқә—башқә стәндьбу, ле әв зә'ф дьзи дьһатьнә хайикьрыне, вәки т'ӧ кәс хенщи хәватчийе we, пе нәһ'әсә. Әһ'мәд һа дьхаст щав пеш-мәргар'а бышанда, ле һәлә фьрсәнд нәдык'әтә ви. Әв бона нәшандьна щаве, гәләки бәр хвә дьк'әт, һ'әму р'е у дьрб бәр ч'ә'ве хӧр'а дәрбаз дькьр, ле һәлә ви-р'а һәв нәдыһат. кӧ бьре хвә бь һәр тьшти бьдә һ'ә-сандьне. Ви орт'а хвә у сәрәке идара хәйбе һақаси дабу п'акьрыне, вәки гьлийе Әһ'мәд щәм ви йәк нә-дыбу дӧда, чь дьгот ви мина р'уне һ'әланди қәбул дь-кьр, чьмки Әһ'мәд һ'әта нане дәве зар'е хвә дьбьр'и,

дыда ви, вәхте ви айльха хвә дьстәнд, дьбър дыда ви, ләма жи әв жь бьн һ'әму щур'ә шыкбәрийа ида-ра хәйбе дәрк'әтбу. Сәрәке идаре чь тыште диwane-йә дьзи һәбун, ит'бара хвә т'әне бь ви дьһани у дь-готе. Әһ'мәд р'ожәке зә'ф п'осидә хәвата хвә к'әта дькә, те мал, к'өлфәта шийә т'ьрк гәләки бәр дьле вида те, вәки чьма йса п'осидәйи, әв we дьдә сәр-вахткьрьне, кә мьн бой к'әрдә чь кьрийә, вәки әз п'осидә нәвьм, (Дьхазә һ'әлала хвә диса быщәр'би-нә). Дьвә т'иңә—т'иңә Щейран ханьме бь ви дьк'ә-нә, дьвежә:

— Әһ'мәд щан! Ньһа әм хә—хәнә, к'а т'ьрк у диwана Алиосман чь тинә сәре wан, т'әхмин ниве бажар, гәнде wан дәрмдаг' кьрийә, ле чьқас—чьқас к'әрд щийә бәласәбәб кәштнә у диса жи дькәжн. Ахьр, сәва чь, бона чь, ви мьләте мерхас қьр' дькә? Әз қәрбана Шехзаһьр у фәдайе wимә, была йса би-нә сәре ордийе. Дьле мьне ви чахи р'әһ'әтвә, гава ордийа Шехзаһьр Анқәре, Стәмбуле у Измире һьл-дә дәсте хвә. Әһ'мәд, мьләте вә вәхтеда р'аст готийә, әгәр мьрийи хервә мәллә, қази у ахунд бь хвә тенә сәр ви. А ньһа бьре мини Нәщәф натийә, чь кә тә бьһистийә, щаве Шехзаһьрр'а бышинә, была паш-вәхтийе нәк'әвә чәтнәйе у чәwa лазьмә щава wан хунхәра бьдә!

— Щейран, тә р'әһ'ә мьни тә жи дәрһәқа аза-буна ви мьләтида дьфькьри у дьхази әв аза, сәрбәст-вә, әре? Ә'фәрьм тәр'а у шире тә метир'а,— Әһ'мәд дьвежә.— Дә, бадьлһәwa нинә, вәки тә һақас сала хандийә у р'аст незики пьрса азабуна мьләта дьви.

— Һәла бьсәкьнә, бьсәкьнә,— Щейране гот,— бәле, әз жь мьләте хвә гәләки һ'әз дькьм, ле вәкә мьләте хвә у бәлки жи жь ви гәләктьр мьләте к'әр-да һ'әз дькьм, чьмки бука ви мьләтимә, зар'е мьнә жь we хуненә. Чәwa дьқәшьмә жь ви һ'әз нәкьм?

Әгәр мьн же һ'әз нәкьра, һазьр әзе бьчума йәки т'ьрк.

Әһ'мәд у Нәщиф бь готьна ханьмер'а гәләки ша дьвьн, Әһ'мәд бь демәки гәш дьвежә Нәщиф:

— Шехзаһьр гәләки сәлам бькә у ә'фәрьме бьдә ви, вәки сәр һ'име ә'ламәтийе диванейә дөрбст, диване ви шәр'ида ниве ордийа хөйә п'ьр'е ондакьрийә, т'әмамийа т'опе гьран һиштиә, р'әвийә, иди әз дәрһәқа силаһ' у хөрәкда навежьм. Ле һ'әйф у һ'әйф Қази у дәвсгьртие хөва жь бьн гөлле фәдайа қөт'ар бунә, ле чьқас әскәр жи дил гьртиә, һун we йәке жь мьн р'ьндтьр заньн. Әз дькарьм бежьм, вәки we ордийа диване ниви жь сьре дәрхьстийә. Әв дәрбәкә зә'ф гьранә у нә йа биркьрьнейә. Һ'әта п'атше диване һәвә, we йәке бир накә. Мәщлисе бь йәкдәнги қьрар қәбулкьрийә, вәки нава вә'дәки һәри көртда ордийе бь әскәре т'әзәва бьдә т'амкьрьне, we бь һ'әму щур'ә силаһ'ава бьдә р'азикьрьне, фьр'ьнда техьнә ньзаме, һьм р'әшайева у һьм жи һәведа һ'ьщуми сәр we бькьн. Мәщилиса Т'урк'иае йса жи қрар қәбул кьрийә, кә сәрәкванийа ван қәвьмандьне шер' гьшки бьспернә вәзире әскәрийе, әгәр әв we щаре жи ноли бәре бькә, we бәр мәһ'кәме бьсәкьнә. Мә ньһа фәрмана һ'ьщумкьрьна дьжмьнә сәр we — һьм р'әшайе у һьм жи һәваеда стәндийә, ле к'ижан р'өже, һәла нә ә'йанә, чьмки қөмандари һәла ордийа хвә дьдә т'амкьрьне, шешьр у р'әе дьдә фьр'ьндәчийа, әскәр һин дькә, дьдә р'өһ'даркьрьне, вәки әв жь мьрьна хвә нәтьрсә. Бьзанвә, вәки вәзире әскәрийе ньһа мина долаве дьхәбьтә, чәва дьвежьн жь тьрса щане хвә, льнгәки вийи Анқәрейә, йәки нава ордийе у фьр'өгәһедайә. Әзе дәрһәқа р'өжа һ'ьщумкьрьнеда иншалаһ бьзанвьм, щаве зу бьдмә тә. Диса дьвежьм, әв һ'ьщумкьрьна дьжмьнайә р'әшайе у һәваеда we бона we бьвә инт'һамәкә һәрә мәзьн...

Шехзаһыр гава щаве жь қасьде Әһ'мәд дьстинә, һәр һ'әбубәкә ви алики дьчә, ле бәле ша дьвә, вәки усайанчийа һақас әскәре дьжмын фьр'кьрийә, ордийа Р'оме лап дайә қәлскьрьне, ле һьнәки жи бәр хвә дьк'әвә, кә дьжмыне ве щаре бь фьр'ьнда эрьши сәр ван бькә. Р'ожа дөдайә ду бә'сер'а әв гази һ'әму қөмандаре дәста дькә, дәрһәқа we йәкеда ванр'а һур гьли шьровәдькә, хастьн у готьне қөмандара һ'әсав һьлтинә. Паше әв һ'имли сәр хәвата дәсте мешьндара дьсәкьнә у дьсперә ван, кә была һәр фәдайик бьзанвә, диwane һьм һәведа у һьм жи р'әшайеда эрьши сәр мә бькә, гәрәке әм щава ван чәва лазьмә бьдьн. Қөмандаре бәләдчийа гәрәке чәнд дәста бәрбь Ване, Гәлийе Зила у дәшта Анадолие бышинә, бе ордийа дьжмын чьва мьжулә у чь дькә?

Се мәһ жь шәр'е пашьни орт'а ордийа т'ьрка у фәдаие к'өрда дәрбаз бубу. Ль бәрәка ч'йайе Арарате чьқас дьчу һәва сәрт дьбу, сәрме дадьк'өта сәр қәләча, ле т'алаша фәдайа нинбу, чьқас дьчу р'оже һ'ьщумкьрьна диwanейә сәр к'өрда незик дьбу. Шәвәкә ә'вьрә сайи у т'әмьз бу, тәе қәй быгота мьж у думана к'олозе ч'ийе хвә вә'дәки вәшартийә у қәй жь дәщале т'ьрка бәртил стәндийә. Бәләдчийа щав пәй щаве сәрәкқөмандаре хөр'а дышандьн, вәки ордийа Қазийә т'әзәсазкьри әва р'ожа дөданә, кә мина лейа баһаре, тишт—тиши әвраз бәрбь вә дьк'ьшә. Орди чьқас пешда дьһат, бәләдчи ду ванр'а әвраз дьбун. Шехзаһыр ве щаре бона эришкьрьна фьр'ьндайә сәр усайанчийа, мина шәр'е бәре нькарбу фәнд—феле әскәрийе быда хәвате. Чәва ви, өса жи мешьндар у фәдайа ль ә'смин дьнһер'ин, бе чьчах фьр'ьнде дьжмын бен. Сәрәкқөмандар дьчу нава дәста, усайанчийар'а дәрһәқа һ'ьщумкьрьна тәйара, вәхте р'әшандьна бомба чәва хвә жь ван хайикьн, чәва нишана ван бьгрьн, қьсә дькьр. Ви нава фәдайада әшкәрә мьнәта хвә жь ордийа дьжмынә р'әшайеда нәдьк'ьшанд, чьм-

ки к'орда чәва дьвежын һека ван дьране хвә хьстьбу у щур'е шәр'кьрына ван жи зә'ф р'янд заньбу. Шехзаһьр we һәва сәртда нава чәнд р'ожада һ'әму дәсте чәте гәр'яа, чь кә лазьм бу сьпартын данә ван. Жь хәбәрдана фәдаие жьн у мерә вәхте р'астһатьна т'әви қөмандаре пешә'нийа хвә, дьһатә к'әвше, вәки әвана бона сәрбәстийа мьләте хвә, жь мьрыне натьрсьн. Вәхте we гәр'а Шехзаһьр бәләдчийе Әһ'мәд жи һатьбу щәм ви у һәр тышт wir'а зәлал бу.

Сәр һ'име бә'се стәнди гьва Қази т'әме нава алай, белук у т'аг'буре хөйә ль сәр ог'ьре дьгәр'ийа, әскәре хвә дьда р'өһ'даркьрыне, дәрһәқа „бедәвәтийа“ фәдаие к'орда ванр'а дьгот, әскәре кәвьн, кәсәки же бавәр нәдькьр, ле йе т'әзә бавәр дькьр у һәв дьзаньбу шәр'ада кака—фекийа п'арәвәдькьн, дьхастьн зу бьгьһижьнә вьр у мьқабьли к'орда шәр'кьн. Қази т'әме хвә дьпәсьни у һ'имли дәрһәқа эрьшкьрына фьр'яндайә сәр усйанчийада дьгот у хвә қөр'ә дькьр. Гьва әме бәре ванхьн у фьр'яндәйе жи һәведә, мера дьвежьм бәр мә тәйах бьдьн...

Сәрәқөмандаре пешә'нийа Т'урк'иае хөпәсьнандьнер'а т'әвайи, ле ве һ'ыщумкьрынеда гәләки жь к'орда дьтьрсийа, вәки усйанчийе мина шәр'е дәрбазбуйи пар'а, пер'а у һәрдө к'еләкада диса ль ордийа вихьн у ви бьдьнә қәлскьрыне, ләма жи ви ордийа хвә бь гәләк тиша у бь щур'е шәр'кьрынейи т'әзәва бәрбь щийе к'әвшкьри ог'ьра хвә дьқәданд.

Бәләдчийе к'орда чәва дьвежын һ'әләби—һ'әләби бь ордийа дьжмьнр'а пешда дьһатьн у щаве дөрьст сәркәқөмандаре хөр'а дьшандьн. Шехзаһьр сәр һ'име бә'се Әһ'мәд у бәләдчийе хвә, заньбу, вәки т'әне бист фьр'янде дьжмьна һәнә у һьнәк we фьр'әгәһа т'әзәда иди әвьринә, ле дәрһәқа һәбуна е майинда т'ө щав жь т'ө щийа нәстәндьбу. Шехзаһьр бь дәсти Әһ'мәде де к'өрд лап р'өже пашьн пе һ'әсйабу, вәки ее щаре бәре ордийе һ'ыщумкә, әгәр орди к'әтә чәтьнайе, һе тәйарәйе бенә һәвара ван.

Чэнд р'ожа шунда ордийа Qази хеди—хеди дьгъ-
ништә варга хойә кәвнә, кә ле хатбу алт'кьрне,
ле щур'е шәр'кьрнейи т'эзә жи нәдхатә к'ъвше,
чъмки қәwле дьнезанәбунейә ч'йа имк'ан нәдда ви
у йа дәда жи ви нәдхаст алайи, белук у т'аг'буре ви
дури һәвк'әвн, чъмки заньбу, к'өрде әлбер'а ви бь-
хапиньн. Щиварбуна ордийа Qази бь дурәбине к'өр-
дава р'ьнд дьхатә ханекьрне, ле щийе т'опе гьранә
қөр'мишкьри нәдхатә к'ъвше. Wәхте паши у пешийа
ордийа Qази гьништә һәвдә, р'ожа дәда сьве зу һ'ь-
щуми сәр к'өрда кьр у эп'ещәйи жи пешда хат, ле
к'өрда һәла силаһ'е хwә хәрщнәдкьрн һивийе бун,
бе т'опе гьран жь чь ньқьтка тенә агьркьрне, кә
кәр'кьн. Ле дьжмьн һа дәрбази һ'ьщумкьрне дьбу,
р'о бь р'о пешда бәрбь усйанчийа һьлдк'ьшйа. Пеш-
дачуйине Qази гәләки к'обар дькьр у ноли бәре
көштн у бьриндаркьрна әскәре хwә һ'әсав һьлнә-
дда, т'әне—т'әне пешда дьчу.

Р'ожа шер'ә сьсийа, сәрәкқөмандаре пешә'нийа
к'өрда бь дәсти бәләдчийа пе һ'әсийа, wәки т'опе
дьжмьнә гьран жь чьто ньқьтка сәр фәдайада гөллә
дьбарандьн. Бь фәрмана Шехзаһьр т'опчийе к'өрда
гөлле т'опе хwә ль һ'әму ньқьтке т'опе дьжмьнә
алайа, белука у т'аг'буре әскәр бь һәвр'а гьредан,
ньқьтке т'опе дьжмьн һ'әта р'ожа шер'ә пенща данә
кәр'кьрне, ордийа Qази жи п'ебәржер бәрбь Wане
дър'әвийа, ле бь фәрмана Qази, пешийа ордийе да
сәкьнандьне, гьва һива хатна фьр'ьнда бу.

Р'ома р'әш щара ә'wлин нинбу, кә ль щьмаә'та
амәт'амә азайиһ'әз дьхатә хәзәве. Һәла һе 15—16
сал пешда we щьмә'та нә т'ьркә амәт'ам, башқә әр-
мәни дьда сьр'е. Һәма ви чахида жи к'өрда бь һ'ә-
лали әрмәни хайи дькьр, мела ван дьк'ьшанд у аһа
р'ож хат әрмәнийе жь хәзайе хәлаз буйи т'әви к'өр-

да мьҕабьли диwane шәр' дькьрһн. Ле дьһа башә әм
вәгәр'һнә wan сале бәрәйә р'әшә—һ'әш...

* * *

Ҷәза Мок'се Ҷәзакә мезьнә, ырьда әрмәни у к'өрд
бь сөр'на миша бьра, маләкә бь т'фаҶ жинә у ә'мәл
кьрһнә. Вәлийе we Ҷәзае Мөрт'ьла бәге Ә'вдал бәге
к'өрд бу. Мөрт'ьла бәг мәрвьәки гәләки аҶыл, к'әмал
у р'евәбьжарти бу. Әw нә кә дәрһәҶа р'ожа прайин-
да дьфькьри, ле әw дәрһәҶа пашwәхтиеда жи дьфь-
кьри. Һ'өрмәта wi нә кә т'әне нава мьләте әрмәни у
к'өрде Ҷәза Мок'седа һәбу, ле гьлийе wi нава К'өрдс-
тана Т'урк'иаеда йәк нәдьбу дәда, ләма жи к'өрде
К'өрдстане гьшка wir'а Мире Зьрав жи дьготьн. Щәм
диwana Т'урк'иае бь дәсти бәртиле һ'өрмәта wi гәләк
бу, wi гәләк сәрәке эл у ә'ширәте к'өрда жь дараҶа-
ще у гөлләборане дабунә хәлазкьрһне. Бь сальхе
әрмәни у к'өрде Ҷәза Мок'се Мире Зьрав һәр тышт
дькьр у фьрҶи данәдани орт'а һәрдә мьләта кә нәр'а-
зибун пешда нәйе. Әw т'ьме дьчунә хер у шәр'а һәв,
wәхте әскәр у щәндьрме диwane һ'ьщуми сәр гөндә-
ки әрмәнийа у йане к'өрда бькьра, әрмәни у к'өрда
силаһ'е хwә һьлдьдан, т'әвайи мьҕабьли дьжсьмна
шәр' дькьрһн. Гәләк зар'е к'өрда мәк'т'әбе әрмәнийа-
да дьхандьн. Әрмәни у к'өрде we Ҷәзае, чәwa зьмане
хөйи де әрмәники у кәрди заньбун. Бь гьлики һәрдә
мьләт мина к'өлфәте маләке дьжйан.

Мөрт'ьла бәг р'ожәке дьһнизә, кә мәллә у к'әши-
ше Мок'се һәвр'а баш ниньн, кьрһна wanә Ҷьр'ещ дь-
Ҷәwьмә орт'а һәрдә мьләтада нәр'азибуне бинә. Бәг
гази һәрда дькә у wan дьдә хәбәрдане. Бәре жь мәл-
лә пьрс дькә, кә “орт'а wә һәрдада чь Ҷәwьмийә, wә-
ки һун дьхазьн һәв бькбжьн у мьләт бәрә һәвдьн?”

— Әз бь хөлам, — мәллә Тәйар дьвежә, — шә-
р'е мә һ'имли бона we йәкейә, wәки п'ьр'анийа к'өр-
да дьчьнә щәм к'әшиш, wanр'а ньвьшта дькә, п'әра

дъдънэ ши, т'эк—т'ук тенэ щэм мьн, эз к'изьке хё-
да қорыщэки навиньм. Ахър, хайа навэ, готи мёсёл-
ман бенэ щэм мэллэ хойэ мёсёлман. Щаньм, ши бь-
р'ина маре жи жь дэсте мьн стэндийэ. Ши һ'ормэта
мьн нава к'ордада эхьстийэ. Бэге мьн, р'оке вэре мэ-
чита к'орда, вькэ—валайэ, хенци кала кэс найе.
Эгэр һа һэр'э, эм к'орд гышке бьвьнэ хачп'эрэст. Дэ,
Тэйар вэрэ тэйах бьдэ? Щаһьле мэ гышк дьчьнэ
мэк'т'эбе эрмэнийа, кэсэк найе һ'ощре, эва сала дё-
данэ, кё һ'ощра мэ һатийэ дадане. Мире зьрав, ахър
ва навэ. Эз жи жь тьрса тэ начьмэ Анқере, Стэмбу-
ле шыкйат накьм, вэки к'эшиш чь тинэ сэре дине
мэ...

— Дэ, к'эшиш Каро,— Мёрт'ёла бэге гот,— мэл-
лэ готьна хвэ гот, ньһа тё жи бежэ, бе һун чь-
ма щьмаэ'та мьнэ эрмэни у к'орд бэрэ һэв дьдън, һэ?

— Аг'е мьн, — к'эшиш Каро гот, — эз гөнэк'а-
рьм, кё гэлэк щаһьле к'орд мэк'т'эбе мэда дьхуньн
у эв дьвежън, вэки мэллэ мэ бь зьмане э'рэби һин
дькьн, эм тыштэки же фэ'м накьн. Пьрса дёда нэр'а-
зибуна мэллэ эвэ, вэки гэлэк к'орд тенэ бэр бэне
мьн. К'орд шыкйате хвэ бь мьн дькьн, мэллэ вэхте
мара щаһьле мэ дьбьр'э, гэлэк п'эра жь мэ дьхазэ,
щикида жи наньвисэ, ле чь дьдънэ мьн, эз на, на на-
кьм. Эз бь хач'кьм, мьн һ'эта ньһа шыкйате хвэ т'ё
кэси нэкьрийэ.

Ду хэбэрдана һэрдар'а Мёрт'ёла бэг мина мёсёл-
мане һэқ, ль гоште хьнзир бьнһер'э, ль һэрда дьнһе-
р'э, алэма хёда дьвежэ, вэки һэла тё ль ван қыр'еща
бьнһер'э, қэзаеда чь дькьн. Мьн һ'эта ньһа нэдити-
йэ эрмэник хатьре к'ордэки к'эвэ, йане жи к'ордэк
хатьре эрмэники к'эвэ. Эв лэз гази щэндьрме хвэ
дькэ у дьвежэ:

— Мэллэ, к'эшиш, һун чь жь һэв дьхазьн, бона
вьр' у дэрэше вэ щьмэ'т п'эра дьдэ вэ, һун мина
т'ьр'але Бэг'дае нахэвьтън, ле дёхён, у зедайа сэр-
да нава һэрдё мьлэте мьнэ э'дълийэ бьрада нэр'ази-

буне пешда тиньн. Көр'о, ван һәрдө мөрг'өза бавежь-
нә зерземийа һ'әбсейә һәрә нә'м, дәсте һәрда жи
қәйд у к'әләмчехьн, была бьзанвьн, кө мьләт бәрә-
һевдан чийә!

Мәллә у к'әшиш р'оже пешьн һэрәк хвә дьдә
к'өнщәки зерзәмийе, мина дьжмьне қәдар ль һәв дьн-
һер'ин. Мәллә р'ожа пешьн у дөда р'оже пенщ щара
һьмеж дькьр, ә'бадәти хөде дькьр, ле р'оже пашьн
һьмеж у ә'бадәт жи бир кьрьбу. Жь һәрда йәки һәдъ-
хаст гөне хвә бьдә стуйе хвә у һәвбен. Бь ви щу-
р'әйи һ'әвтәке вәхте хвә дәрбаз дькьн, ле р'ожа
һ'әйшта иди т'ақәт к'әтьбун, дәри дакөтьн,, кө "әм
брьчина дьмьрьн,, ле диса һәвр'а һәвал һәдьдан.

Вәхтәкә фәсла нава р'оже, һ'але мәллә зә'ф гь-
ран дьвә, чок жь бьрчибуна дьләрьзин, қөр'ә—қөр'а
зьке ви бу у һьшкева гот:

— К'әшиш Каро, тө зани, вәки готьна Мире Зь-
рав готьнә, т'әне йа хвә дькә у кәсәки һабьһизә, we
мә һ'әбседа жь бьрчибуне бьдә көштьне. Ахьр, мә чь
дайә һәв, әм һькарьн жь һәв бьстиньн? Вәрә әм иро-
да һәвбен у щавә Мөрт'яла бәгер'а бьшиньн, бәлки...

— Ахьр, мьн шькьятәк т'ө бәндәйи һәкьрийә,—
к'әшиш дьвежә,— әв гьшк агьре тәйә, әм һәрдө к'ә-
тьнә ве р'оже. Вәрә һәла нә дәрәнгә, әм дәсте һәв-
да бь Инцил у Қөране сонд бьхөн, вәки вьр һада әм
мина бьра һәвр'а дәрбазкьн, әрмәни тенә щәм тә, бь-
ла бен, к'өрд бенә щәм мьн, бьла бен. Вәрә әм һьһа
бенә дәст у р'уйе һәв, Қөран у Инцил жи нә щәм мө-
нә, кө әм дәсте хвә лехьн. Диваре мьле р'асте Қө-
ран, диваре мьле ч'әпе Инцил, әм һәрдө жи дәсте
хвә се щара лехьн, вәки әм паше қәлпйе һәв һәкьн.
Әвана ду сондхарьнер'а, дери дьк'өтьн, дәргәван дь-
дьнә сәрвахткьрьне, кө әм һәв һатьнә, һәр'ә бежә
бәг, бәлки?

Мәллә у к'әшиш һ'әбседа гәләки дьфькьрьн, вә-
ки чь бькьн, кө Мөрт'яла бәг ван азакә. Әв бь зьма-
не әрмәни к'аг'ьзәки ва дьнвьсьн: „Һәман әмә иди

мьринэ, әме хwә бькөжьн, хуна хwә бавежьнэ стуйе wә у паше ломана нәкьн! К'әшиш Каро у мәллә Тәйар.. Ван к'аг'ьза йәки дьдьнә дәргәван, кө бьдә бәг у йәки жи дьдьнә к'өлфәте хwә.

Ду нама шандир'а, хәw нәдык'әтә ч'ә'ве к'әшиш у мәллә, һа хwә һ'алар'а дьготьн, ле жь к'аг'ьзе шанди дө—се р'ож бун, т'ө щава хере нәстәндьбун.

Сьвә иди к'әтьбу қаме хwә. Р'ое гөлийе хwә р'а-wәшандьбу сәр бәдәwәтийа т'әбийәте. Бәр диwanхана wәли жьне гьртийа, қәwьм у пьсаме wan т'оп бун у һива қәбулкьрьна бәг бун, дәмәкә хөрт шунда-тьр, бәг дьвежә дәргәван:

— Ван қәwьм у пьсаме гьртийа бәрдә, бьла бена щәм мьн!

Жьн, қәwьм у пьсаме гьртийа дьк'әвьнә һ'өндө-р'е ода wәли, р'удьнен, ле бәги мьжул бу, к'аг'ьз дьхандьн, дәрәнг әw сәре хwә бьльнд дькә, сәлама wan вәдьгьрә у дьвежә:

Һун хер һатьнә. Гәло wә нәбьһистийә, кө қәзае wәлетә майинда Р'ома р'әш чь тинә сәре щьмә'та әрмәни у к'өрда? Демәк, к'әшиш у мәллә жи бунә Р'ома р'әшә дөда, әрмәнийа у көрда бәри һәв дьдьн, wәки диwana Т'урк'иае орт'еда масийа бьгьрә, әре? Әзе иро сәва хатьре wә, wan бәрдьм, ле... Дәргәван, зу һәрдө нәп'ака бинә щәм мьн!

Бистәке шунда мәллә у к'әшиш анинә щәм Мбрт'ьла бәге, һәрда жи сәре хwә бәржер кьрьбун, нә ль бәг у нә жи ль к'өлфәте хwә дьнһер'ин, сәламдайин жи бир кьрьбун. Бәг хеләкә хөрт тужә—туж ль һәрда ньһер'и у щийе р'уньштьне т'әглиф кьр, ле әw р'унәньштьн, бона әw гөне хwә һьнәки бьдьнә саһьлкьрьне, бәр бәг чокдан, ле wi гөһ нәда wan у бь һерс гот:

— Гәли нәщамере қьр'ещ, мьн гөнәк'ар нәкьн, р'авнә сәр хwә. Әз чьма дьвежьм һун мәрвьнә қьр'ещьн? Бәле, һун бь к'иси һәрдө мьләте мьнә бьра дь-

жин, ле чьма дьхазьн ван һәрдö мьлэта бькьнө дьж-
мьне һөв? Чьма һун ньзаньн, вөки әв мәрьве орт'а
һәрдö мьлэте мьн, һөвхө, нәр'азибуне бькө орт'а
ван, һ'өбседа дьзерьн у ньһа қөза мьнда чава дьве-
жьн гөр у пөз т'әв дьч'ерьн. Бөле, кәсәк жь тьрса
мьн нөвөрө қөзаеда хөравийе бькө, к'и жи дькө, әл-
бер'а нөли вө дьк'өвө һ'өбсе. Шөрм у әйб вөр'а, бь-
ла һун қөрбана өлме вөйи хандивьн. Дө, быщөһ'мьн.
һәр'ьн, щарөкө майин қөлөта өса нөкьн!

Щьмө'та қөзаейө к'өрд у әрмөни хәйсөте Мөрт'ь-
ла бөгөр'а бөлөд бун, вөки ви дьз у қөлдьре қөзае
гышк нас дькьрьн, к'е нөһөқи йөки дькьр, әлбер'а
гөнөк'ар давитө һ'өбсе, һ'өта ақыле ви нөһата сери,
бөрнөдьда. Меркөштьн, дөстфьр'андьн, нөйари, зоре
қиз у жьн р'өвандьн, т'алане һөв бьрьн жь орт'е һа-
тьбу һьлдане. Щьмө'та қөзае бь сайа вөлийе хвө,
ө'мьре ө'дьли дөрбаз дькьр.

Т'эмамияа бнөлийе вөлет, бь һ'өсавкьрьна бьнөлийе
әрмөни, сәр гөнде ванда гьртьн, бьрьна т'алане ван
һ'өсйа бу, ле ньзан бун бона чийө у сөва чийө. Қөза
Мок'седа жи һ'өсавкьрьна әрмөнийа кьрьбун, Мөр-
т'ьла бөгө жи һажь вө йөкө т'өнө бу, сөва чь дькьрьн.

Бь сальха, һавина сала 1914-а бу, диwana Щан-
т'ьрка ньшкева гази һ'өму вөлийе бажара, қөза, нө-
һ'ийа кьрьбу. Шөвьрдари зөф дьзи дөрбаз дьбу,
һ'өму сәрөкване диwane, өзвө мөщлисе т'әви вө дь-
бун. Бәре мөщлисе ль пьрса һөндөр'е вөлет ньһер'и,
ле йа сәрөкө ль пьрса әрмөнийа ньһер'и, вөки чөва
әрмөнийе вөләте дәрөкө у өса жи әрмөнийе вөләте
Т'урк'иае, сөре хвө бьльнд кьрьнө, дө'ва хөлийа хө-
йө жь бө'ре һ'өта бө'ре дькьн, дьхазьн вөләте Р'оме
бьднө п'арч'ө—п'арч'өкьрьне, диwana хөйө сәрбәст
у аза сазкьн.

Вө шөвьрдариеда вөлийе қөза Мок'се Мөрт'ь
ла бөгө һәр хөбөрөкө, кө дөрһөқа қьр'а әрмөнийада
дьһатө гөтьне, чөва шур бөдөна ви дьбьр'и. Әв бо-
на қөзийа р'өшө нөщамертийе к'өтө нава мьтале

к'ур у фькьри, аг'ьрийе һатә сәр we нете, кә фәрман фәрмана щант'ьркайә, әw жи йа Р'ома р'әш, we ә'сә бе қәдандьне... Әз Мөрт'ьла бәге Ә'вдал бәге чәwa дькарьм бь дәсте әскәре Р'оме хушк у бьре хөйә әрмәни бьдьмә қьр'е? Нә ахьр, әм к'өрд у әрмәни чәwa пешийе мә шьровөдькьрьн бь қөр'на һәвр'а мина бьра жинә, шин у шайе мә йәк бунә, мьқабьли дьжмьн т'әвайи шәр' кьрийә, т'әви һәв нан у хөе харийә, һәла зедәйа сәрда мә зар' п'еша әрмәнийада данинә, бунә к'ьриве хуне. Йәк йәкир'а дьвежә — мә хун п'еша һәвдөда р'етийә, жь we зийарәттър т'ө тышт т'өнә. Хандийе әрмәнийа гәләк зар'е мә данә бәр хандьне, һини п'ешәке башқә—башқә кьрьнә, гәләк щаһьле мә бь сайа хәмхөрийа дәрсдәре әрмәни ль Стәмбуле, Анқәре у wәлате әщнәбийада дьхуньн у к'өта кьрьнә. Дә, Мөрт'ьла бәг бь дәсти хунмьжа зар', кал, пир, бук, қиз у мере wan бьдә хәзакьрьне. На, на, на, мьн бәр дараг'аще жи бьдьнә сәкьнандьне, һ'әта жь дәсте мьн у бьре мьнә к'өрд бе, әм һәһельн әw фәрмана бе қәдандьне. Әгәр диwана Т'урк'иае мьн бькөжә жи, әз мәрьвәкьм, дьне жь мьн кем навә, ле бь һ'әзара азакьрьна әрмәнийа, әw нав у дәнге мьләте мьнә. Дьвә р'ож, мәһ, сал, дәшър у қөр'нә дәрбазьвн, ле т'әриқ намьрә, сьлсьләта пашwәхтиейә, кә р'авә, гава т'ариқа әрмәнийә кәвнарр'а бьвә нас у бьхунә, хенци кьрьне диwана Р'ома р'әшә хәзакьрьне, we навә мьн жи шьрда бьвинә, wәки хундарәки хәзакьрьна дөсьд пенци һ'әзар әрмәние Мок'се Мөрт'ьла бәге Ә'вдал бәге к'өрдә. На, әз фәрмана диwанер'а т'ө wәхта р'әзи навьм у гәрәке әз бьре хөйә әрмәни жь we бобәлиска р'әш азакьм.

Мөрт'ьла бәг шешьрдариәда диса дьфькьрә, фькьр wi дыщун, бь мьтала әw дьне әләк у бьжьнг дькә, аг'ьри те сәр we нете, wәки әw һәр'ә қәзае, әрмәниар'а бежә, кә һ'ал—wәхт әвә, һазьрийа хwә бьвиньн бьр'әвьн, wәхте р'әве ижа әскәре диwане р'әва

пешйа ван бьгрэ у we қыр'кэ, хера we йэке жи т'өнэ, нэчэ диса навэ, ле чь бькьн, кэ we шэвуке сэр ван бьдьнэ һьлдане. Әв алэма хэда дьфькьрэ у р'йа һэрэ р'аст we йэке һ'эсав дькэ, wэки хwэ Анқэре нэхаш бавежэ, мала wэзире Т'урк'иае Вэли п'ашада бьминэ, бэлки тыштэки қэнц бькэ. Ду ван фькьр у мьталар'а, ду шеврдарьер'а Мёрт'ьла бэг р'энге хwэ зэ'ф тырш дькэ, дьвэ офэ, офа wi у дьк'эвэ диванаха Вэли п'ашае „досте“ хwэ у щур'эки п'осидэ сэламе дьдэ у дьвежэ:

— Эз бь хэлам, эзи бэрк' нэхашьм, щики мьни сьламэт т'өнэ, дьқэwьмэ эз саг' жи нэгһижьмэ мала хwэ. Эз бэхте тэдамэ, имдада дохтрийе бьдэ мьн, бэлки саг' һэр'мэ мал. Эз бэхте тэ у лаwе тэдамэ!

— Пи, Мёрт'ьла,— Вэли гот,— мала тэ хэде авака, нэ „ньвина“ мьн у тэйэ шэве жь һэв башқэйэ. Дэрһэқа хэвата тэйэ башда т'ьме дьвежьмэ щант'ьрка, өзве мәщлисе. Чьма тэ ньзани, wэки эз у к'өлфэте хwэ, бь сайа тэ дьжин. Р'авэ, әм һэр'нэ мал, хwэ тэ зани, wэки авайе мьн қэсрэкэ, һақас оде мьнэ вала һэнэ, йэкеда п'алдэ, бэрдэстийе мьне қөльхи тэ бькьн, эзе э'щэлэ гази дохтр кьм. Р'астэ, дохтре мьни калэ, ле зэ'ф занэйэ, әв һ'эта тэ қэнц нэкэ, һаһельм тэ һэр'и мал. Дэ, р'авэ әм зу һэр'нэ мал! Мала мьне р'энге тэ жи зэ'ф фьр'йайэ, қэт шайиша нэк'ьшинэ, we тэ қэнц бькэ.

Мёрт'ьла бэг һэма диwanхана wiда щарэке, дэда қэст хэва дьчэ, кэ п'аша wi бэрк' бавэр бькэ, Вэли дәст хэда бэг дьвэ мал, одэкеда дьдэ п'алдане у э'шэлэ гази дохтр дькэ, дохтр те, Вэли сьпартьна дьдэ wi у дьчэ сэр хэвата хwэ. Дэ, дохтр бу, гэлэк пьрса дьдэ нэхаш, әв жи щава wi дьдэ, әв ле дьһер'э у дьвеже:

— П'ьшка тэ щөмьдийэ, лэма дьк'өхи, ле нэтьрсэ, эзе тэ қэнц бькьм, тэ зани эзи кальм, мала мьнэ дурэ, р'оже анцах щарэке дькарьм бемэ щөм тэ. Лаwо, мьн зува навэ тэ бьһистийэ, шөкөр, иро эз тэ-

р'а бумә нас. Бь сальха, тө мәрвәки баши, наһели р'оже р'әш бенә сәре бьнәлийе қәза тәйә к'өрд у әр-мәни. Чь жь дәсте мьн бе, әзе тө қәнщкьм, кө зу р'а-ви сәр п'ийа.

— Дохтр Сәлман,— Мөрт'әла бәге гот,— тө р'асти, чуйин, һатьна тө ә'зийәтә. Тө зани, вәки әв мала вәзире т'ьркайә, р'оже бь дәһа дост у қәвьме ви тенә мале. Әз вьр шәрм дькьм, дәвләт сәре тө, һәр тыште мьн һәйә, һани ван дәһ зер'а һьлдә, әгәр мьнк'унә, әзе паше жи дәстмьзәкә бь готьна тө бьд-мә тө, әгәр мала төда щи һәвә, мьн бьвә щәм хвә. Әз дьвиньм тө р'оже һақас р'е һькари бьщә'дини. Тө бежә Вәли әгәр изна тө һәвә, әз нәхаш бьвьмә мала мә, әз һькарьм р'оә һақас р'е бем у һәр'ьм. Әз жийе же һиви бькьм.

— Бәг, лаһе мьн,— дохтр Сәлман гот,— тө р'ас-ти, мала мьнда жи дө—се оде вала һәнә, әз у тәйе же һиви бькьн у т'әхмина мьн, әв хатьре мә нәк'әвә, ве изне бьдә. Дә, вәки өсанә әз һьһа начьм, әзе бь-сәкьньм, һ'әта әв һат, әзе бежьме.

Бәрәваре вәзир те мал, дьчә щәм бәг, һ'але ви дьпьрсә, дәрһәқа саг'ләмийа вида жь дохтр дьпьрсә, әв дәрһәқа нәхашийа вида һәр али дьвежә, паше ви дьдә сәрвахткьрьне, вәки һ'але ви п'әр'ишанә, готи әз т'ьме щәм вивьм.

— Әгәр лазьмвә,— Вәли дьвежә,— вәрә щәм бәг бьминә у қәнщкә те п'әрәнә бол жь мә бьстини, һа. Дохтр, қәза мә бе хайи майә, фә'мкә...

— Аг'е мьн,— дохтр гот,— хөде мала тө шенкә, нә нәхаше мьнә дьне жи һәнә, вәрә бь һивикьрьна мьн у Мөрт'әла бәгер'а р'азивә, вәки әз нәхаш бьвь-мә мала мә, дәвләт сәре тө дө—се оде мьнә вала һәнә, әз шәв у р'ож бәр сәре ви начьм.

— Бәле, һ'але Мөрт'әла бәге гьранә,— Вәли гот,— мьн чәва дөһ у өса жи иро, дәрһәқа нәхвәши-йа вида готийә өзве мәщлисе у һьнәк вәзира. Ви һ'але мәйи чәтьнда, готи Мөрт'әла баг һьһа ль қәзае

буйа, ле? Дә, вәхте тө у Мөрт'ыла һиви дькын, эз жи
вәр'а р'азимә, т'әне зу р'акә сәр п'ийа. Бир нәкә,
дәрһәқа саг'ләмийа вида зу—зу щаве бьдә мьн, һа!
Дә, вәр'а ог'ьрвә!

Ду дәстурдайина Вәлир'а, дохтр у бәг гәләки ша
двьн, вәхтәки хөрт шунда, дохтр у Мөрт'ыла бәг бь
файтоне дьчнә мала дохтр ,одәкә башқәда ви дьдә
п'алдане у дәстбь қәнцкьрьне дькә. Р'ожа дөда бәг
бь дәсти көр'е дохтр намәке әрмәнки Сиабәнде
сәйисе хөр'а дьшинә, вәки „р'оже щарәке, эваре бе
ви бьвинә“. Дә, мала бәртиле бышәвьтә, кәвьр дькә
пәнир, дохтр бубу п'әнга һәвьрмуш. Бәхте Мөрт'ыла
бәге гәләки бь дохтр'а гьредайи бу, бь дәсти ви гә-
ләк пьрсе баһатана сафикьрьне. Һәла бәг ит'бара
хвә бь ви нәдһани, кө дьле хвә бәр ви вәкә. Р'о-
ке хеләк жь шәве дәрбаз бубу, бәг у дохтр дур у к'ур
хәбәр дьдан. Дохтр тәе бьгота дьхаст дьле хвә бәр
ви вәкьра, ле ви жи инт'бара хвә бь ви нәдһани.
Бәг бона гьли жь дохтр бьда к'ьшандьне, дәрһәқа
һ'ал—вәхте қәзае, бьратийа к'өрд у әрмәнийада,
щәзакьрьна һьнәк мәрьве қәзаейә, кө дьхастьн һәрдө
мьләта бәрә һәвдана, қәнцийе әрмәнийа у гәләк—
гәләк пьрсе майинда дохтрр'а шьровәдькьр. Әве қь-
сәкьрьне тәе бьгота дохтр һеди—һеди дьле хвә бәр
бәг вәдькьр, бәре сәрһатийа өмьре хвә вьир'а дьгот.
Дохтр, к'өтабуна хәбәрдана хөда хаст тьштәки бе-
жә, ле хвә зу вәгьрт, бәг к'ән, ле фән әв да сәр-
вахткьрьне, кө we вьр щәм һәрда бьминә. Дохтр дә-
мәкә хөрт фькьри у мәлул гот:

— Мөрт'ыла бәг, эз тә дьспермә хөде мәзьн, эз
баһәрьм, вәки мерәки мина тә, мьн нафрөшә. Көләк
дьле мьда һәйә, буйә гьрекә мәзьн, мьн гәләки дьдә
нәр'ьһ'әткьрьне, гәрәке бьдьмә дәр. Тө ви вәлатида
вәлийе т'әк у т'әнейи, кө әрмәнийа у мьләте майинә
ч'ук хайи дьки. Диса дьвежьм, тө хөде хвә, дьхази
ве лә'зе жи бежә диwane, бьла мьн бәр дарә бьднә

сәкьнандьне. Эзи калым, дьне жь мьн кем навә, ле хуна мьн, нә йа т'ьркайә...

— Дохтр, ә'зизе мьн, — Мөрт'әла бәге гот, — р'ьндә кә тә бь дәве хвә дьвежи, вәки әз пышта әрмәнийә у мьләте майинә хур хайи дькьм. Әв хәбәр дана мьн у тәйе орт'а ван чар диwарада бьминә, қет шайиша нәк'ьшинә, мере к'өрд те п'ьрти — п'ьртикьрьне, ле һәвалә хвә нафрощә. Гьлийе хвә данәқдөрч'инә, бежә.

— Бәге мьн, — дохтр хәбәр дана хвә пешда дьвә, — тә әз иди дамә бавәркьрьне, тә жь әрмәнийә гәләки һ'әз дьки, әзе сөр'а хвә щәм тә вәкьм. Баве мьн жи ве wert'азеда дар'лифона Анқәрейә дохтриеда хандьбу у к'өта кьрьбу, чәwa дохтр дьхәвьти. Ви чахи өмьре мьн дьгьһиштә дәһ сала, р'оке баве мьн, мьнр'а гот, вәки әзе сера хвә тәр'а вәкьм, ле кәсир'а нәвежә, ле дийа тәйә т'ьрк жи we йәке занә, кә эзи әрмәнимә, диwane зоре наве мьн гәһаст у әз кьрмә т'ьрк. Һьлбәт, ви әw йәка бь сальхе ви, қәбул нәдькьр, ле тыштәк жь дәсте ви нәдьһат, бьгота әз әрмәнимә. Баве мьн паше т'әви гәләк әрмәнийе вәлатһ'әз дьхәвьтә бона сәрбәстийә әрмәнийә. Р'ожәке эваре ви дьгьрьн у һ'әта ньһа вәнәгәр'йайә мале. Дә, дийа мьнә т'ьрк һ'әта р'ожа мьрьне жи бона баве мьн дьналийә, дьк'алийә. Дийа мьн сәр мьн р'унышт, нәчу мер, әз дамә бәр хандьне у мьн жи ви мират'е шәһәрда дар'лифона дохтрие к'өта кьр, бь наве Сөнги Сәлман к'аг'азе хөйи к'өтакьрьне стәнд у чәwa дохтр хәвьтим. Аһа мьн әв к'өлфәта хөйә т'ьрк стәнд, хенци ви көр'е мьн, жьна мьн иди зар' нә ани, әw һ'әйждә сала жь мьн ч'уктьрә. Мөрт'әла бәг, лаwе мьн, дьвини вәлетда т'ьрке мәнщәнеқ чь тиньнә сәре әрмәнийә? Бәле, сальхе мьн бьһистийә, диwan жь т'ьфақа тә у тә дьтьрсә. Әгәр к'өрде Мок'се у тә нинбуна, қәза тәда жи хуна әрмәнийә we мина щәwa бьк'ьшийә. Әз қөрбана тә у т'ьфақа тәмә.

Сьвәтьре эваре Мөрт'әла бәг бь дохтрр'а дьк'әвә

хэбэрдане, һәрда жи дьле хвә бәр һәв вәдькьрын, ле бәг дәрһәқа хэзакьрына әрмәниайә сала 1915-да тыштәк шир'а нәгот, ле т'әне ва гот:

— Дохтр Сәлман, әз бь гори, әзе ишәв вәхтәки шәве, сийарәйе хөва т'әвайи жь Анқәре бәрбь Мок'се ог'бра хвә бышә'диньм, шөхөле мьни гәләки фәрз һәйә, чуйин, һатьна мьне иншалаһ we дө р'ожа бь-к'ьшинә. Дәрһәқа чуйиңа мьнда т'әне әз, тә у сийарәйе мьне бьзанвьн. Әме гази хөде хөкьн, вәки нава ви вә'дәнда Вәли һәйе мала тә, we чьқаси башвә. Шәм мьн хәйсәтәки ва һәйә, нәхәйидә, һ'әта пьрсәке нәқәдиньм, кәсир'а тыштәки навәжьм. Һун дохтр мәрвьнә бь һ'әмд у сәбьрын, бьсәкьнә һ'әта әз бем, әзе һәр тышти, һәр тышти тәр'а қьсәкьм...

П'әе шәвейи п'ьр'е дәрбаз бубу. Бажаре Анқәре к'әт'ьбу хәва шьрин. Ль соқәқе бажер т'әк—т'ук мәрр'ьв дьһатьнә к'ьвше. Жь вана һьнәка дьлөзанд зу бьғһижьнә мәнзила хвә, ле һьнәк жи бь һ'әмде хвә дьчуи у тәе бьгота мал—һ'әле ван т'өнә, дьхазьн сьве хвә р'онкьн. We фәсла шәве сийарәйе Мөрт'ьла бәге соқәқа к'ьвшкьри һива бәге хвә буң, кө ог'бра хвә бышә'диньн. Бистәкә хөрт шундәт'ьр бәг у Сиабәнд тең дьғһижнә сийара у дәст'ьбь щә'дәндьна ог'бра хвә дькьн. We шәва тари дәнге нә'ле һәспа ль сазбәндийа хвә дьхьст'ьн, ле щарана вәхте нә'ле льнге һәспа ль кәвьра дьк'әт'ьн, пьриске эгьр бәр дьфьр'йан. Кәлөбәла сьве, вәхте сә у гөр һәв нәдьһатьнә к'ьвше, әвана мәзиләкә хөрт жь Анқәре дур к'әт'ьбун, п'еше ч'йа, р'ее к'әсәйә нәвал у гәбозар'а дажот'ьн, кө кәсәк ван нәвинә. Чәва ч'ир'окада дьвежьн— ван р'ожа хвә дькьрнә шәв у шәва хвә дькьрнә р'ож, һа ль һәспа дьхөрийан, вәки зу бьғһижьнә ч'йаие феза қәзае. Мөрт'ьла бәг у сийарәйе хөва нава дө р'ожада хвә гиһәндьнә ч'йаие феза Мок'се. Бәг дьвинә, вәки хәв зоре дьдә сийара у һәсп жи вәстийанә. Әв щики гәләки асе у бәқәзийада һесабуне дьдә лавька, кө эваре дәст'ьбь сафикьрына

362.

хастына хвә бькә. Мөрт'ла бәге хвә дабу сәр п'әлә-ки бьльнд, новәдари ль сийарәйе хойә р'азайи дь-кьр. Әв сәр п'әл хәрқи мьтала бу, жь сәрәке әрмәни-йа у к'өрда гази к'е бькә у чь сьпартыне бьдә ван, кә нава һ'әвтәкеда чьқас әрмәнийе, кә қәза вида һә-нә, бе қәзийа бәрбь Урьсете мьһашьрвьн, вәки жь хәзакьрьна т'ьрке дәщал хәлазвьн. Ви һ'әму р'е у дьрбе мьһашьра вәбьжартьбу. Бәг нәдхаст һәр'ә қәзае, хасти у нәхасти we ви бьвиньн, нета ви әв бу, һәма ль ч'йе, щийе хәвлә сьпартына бьдә сәрә-ке әрмәнийа у эл, ә'ширәте к'өрда.

Р'о иди хеләке бьльнд бубу, һьнәк лавьк жь хә-we һ'ьшиар бубун, һәспа жи вәста хвә һьлда бу, Мөрт'ла бәге дәйн ль лавька гьшка кьр, дәмәке шунда лавьк дора ви т'оп бун у гот:

— Гәли хорта, сьпартынкә гәләки фәрз у чәтын бәр вә сәкьнийә, әз we бь дәсти вә, һ'әта тари бь-к'әвә ә'рде, бьдьмә сафикьрьне, йане на, we дәрәнг к'әвә. Ньһа ве лә'зе гәрәке Сак'о, К'әрәм, Сәфо, Мөх-тар у Щанго бәрбь Мок'се р'ек'әвьн. Сак'о бьла бежә к'әшиш Зарзанд, Баграт, к'әшиш Аг'абек, Саргис, Хачо, Қазое к'өрд, ле К'әрәм у Сәфо бежьнә сәрәке ә'ширәта Сәфка — Заһьр бәге, сәрк'аре эла Мьрде-сийа — Ә'вдьлқадьре Вәли, сәрәке эла Мьһашьра— К'әрәме Ә'вдо, сәрк'аре ә'ширәта Бьлхька — К'ә-ләше Зоро, ле Мөхтар у Щанго бежьнә сәрәке эла Т'акорийа — Сәрһәнге Щәбар, сәрәке эла Гәйдәра— Бьрое Кәко, сәрәке ә'ширәта Щьмка — Хөдоє Кәмо. бьла сәре хвә вьра шьлкьн у вьра щәм мьн көр'кьн. Гәли лавька, әве сөр'а мьн зә'ф дьзи хайнкьн у бежь-нә ван жи, вәки әв т'әне бен, т'ө кәсир'а т'ө тышти нәвежьн, әгәр р'ева мьн дьпьрсьн, бежьне, кә Мөрт'ла бәги Анқәре гьран нәхашә. Әз у лавьке майин әме хвә бьдьнә заг'а нәқәва гәлийе Бьске. Вә кә щав да, нәсьньн вәрьнә щәм мьн. Вәр'а ог'ьрвә!

Дә, фәрман, фәрмана Мөрт'ла бәге бу, к'е дька-рьбу нәқәданда. Фәрмана ви нә йа қьр'кьрьне, зәлу-

лийе у оцах веранкъръне бу, ле фәрмана һәқийе, р'астийе у мәрвайе бу. Қасьде бәг һ'әта эваре дәрәнг сьпартына хвә қәдандын у бәрбь заг'е дьһатьн, р'ева р'асти һьнәк сәрәкване әрмәнийа у к'өрда жи дьһатьн. Вәхтәкә шөве гьшк мина мәрвәки т'опи дора бәге хвә бун, ду гәләк пьрс у пьрсйарар'а, бәг бь демәки п'осидә гот:

— Гәли бьре мьнә к'өрд у әрмәни! Пьрсәкә зә'ф гьран бәр вә у мьн сәкьнийә. Әв пьрса мәщлиса диwane жи избат кьрийә, вәки дәстбь хәзакьрна бьра у щинаре мәйә бь қөр'на — әрмәнийа бькә. Вә гьшкава ә'йанә, вәки ньһа һ'әму қәзае Р'омеда дәстбь һ'әсавкьрна әрмәнийа буйә у щарана жи к'оме әскәр у щәндьрма дьзикава сәр гөндә әрмәнийада дьгьрьн, бьнәлийа дькөжьн у т'алане ван дьвьн. Ле қәза мәда жь тьрса к'өрд у әрмәнийа нәвәрьн we йәке бькьн. Ньһа пьрс we йәкедайә, вәки диwane сала 1915-а we вәлетда бь щарәкева дәстбь қьр'кьрна әрмәнийа бькә. А һәма бона we йәке жи мьн хвә қәстәмә Анқәреда нәхаш авитийә у һ'әму өзве мәщлисе дьзаньн, кә әзи нәхашьм. Гьва әзи Анқәремә, һажь р'ева әрмәнийа т'өнәмә. Әз дьспермә сәрәкване әрмәнийа, дьзикава, бьла хенщи әрмәнийа кәсәк пе нәһ'әсә ,т'ьвдира хөйә баркьрне бьвиньн, вәки бәрбь Урьсете мьһащьрвьн, вә'дә чар р'ожа дьдьмә вә. Әз бса жи дьспермә вә һәр һ'әйшт сәрәке әл у ә'ширәте к'өрда, дәсте хөйә силаһ'кьри һазьр бькьн, вәки р'ожа чара, вәхтәкә шөве, к'өли әрмәнийе қәза мә, чьқас жь дәсте вә те, бе шәр', саг'—сьламәт дәрбази һ'ьдуде Урьсете бькьн у пашда вәгәр'ьн. Гәли дар—пьште мьн, вәва ә'йанә, вәки мьләте урьса мьләтәки р'әһ'мә, we ван бь шабун қәбул бькьн. Әз жи жь көштьн у дардакьрне натьрсьм, ле әз вә дьдьмә бауәркьрне, „нәхашийа“ мьнә Анқәре, we әп'ещә к'омәке бьдә мьн, ле нәда мьн жи, чь бькьм... Иншалаһ һуне жь ве инт'һамкьрна мьнә чәтьн у дьжвар бь р'успити дәрән. К'и ве фәрмана мьнә һәқ

нәқәдинә, паше бѣла ломана жь хвә бькә... Гәли бьре мьн! Бәлки гьли, готьн у пьрсе вә һәвьн, шәрм нәкьн, бежьн. Иншалаһ һуне жь ве инт'һамкьрьна мьнә чәтьн у дьжвар бь р'успити дәрән.

— Ә'зизе мә һәрдө мьләта, хайикьре мә, Мөрт'ьла бәг,— к'әшиш Зарзанд гот,— әм у к'өрд бьре һәвә қәдиминә. Мә һ'әта р'ожа иройин жь ви мьләти хәрави нәдитийә у вьр һада жи навиньн .Һһа диwane фәрмана хәзакьрьна мә қәбул кьрийә, вәки сала кә те мә әрмәнийә вәлет жь ч'ука гьрти у һ'әта мәзьна гьшка қьр'кә, т'ьркә бе инсафьн, ве бькьн жи. Бәле, әв қәзийа т'ьрка ве чәнд р'ожа шунда, дәсте мә бьра жь һәв бьдә қәтандьне. Әз чәва к'әшиш, алије т'әмаийа әрмәнийе қәзае у хәда мьнәтдарийе ә'лами Мөрт'ьла бәге — Мире Зьрав у к'өли к'өрде мә дькьм, вәки мә жь к'орп'учкьрьне дьдә хәлазкьрьне. Әз бь хәлам, әз вә дьдьмә бавәркьрьне, вәки р'ожа к'ьвшкьри, әм әрмәни гьшке һазьрвьн у сәрәке эл ә'ширәта дькарьн бен, бь қәвәта т'омәри мә дәрбази һ'ьдуде Урьсете бькьн.

Ду хәбәрдана гьшкар'а, Мөрт'ьла бәг ә'нийа сәрәкване әрмәнийа у к'өрда мач'дькә, ванр'а ог'ьра хере дьхазә, паше гот:

— Бьре мьнә к'өрд у әрмәни! Йәқин әв фәрмана диwane һәла нәғһиштийә щийа, һәла кәсәк дәрһәқа веда тыштәки ньзанә, әскәр у щәндьрмә жи пе нәһ'әсийанә. Демәк, һ'әму щийа һьнәки стәқьр'андьн у саһьлбун һәйә. Т'әма мьн ль вә, әгәр әскәр у щәндьрме диwane р'ева р'асти вә бен, шәр' нәкьн, зьмин ванр'а бьвиньн, әв бона бәртиле дьмьрьн, қич'ька бьдьне у дәрбазвьн. Әгәр жь ван жи пьрс бькьн, бәртиле сәр инсафа ван р'уне у ве сәрәкване хвә бьхапиньн у бежьн— мә р'ева к'оч' нәдитьнә. Дә, мерхасе мьн, диса вәр'а ог'ьрбә, саг' һәр'ьн, сьламәт вәгәр'ьн.

Мөрт'ьла бәг, сәрәкване эл у ә'ширәте к'өрда у әрмәнийа диса тенә дәст у р'уйе һәв, Мөрт'ьла бәг бь

сийарәйе хөва бәрбь Анқәре у сәрәкване әрмәнийа у к'өрда жи бәрбь қәдандьна сьпартьне хвә, ог'ра хвә дьщә'диньн.

Р'астә, Мөрт'яла бәг дө р'ож вәхт дабу дохтр, кө we вәгәр'ә, ле р'ожа сьсийа нава р'оже бу, һәла вәнәгәр'ийа бу, әве йәке дохтр гәләки дьда нәр'ь-һ'әткьрьне. Р'ожа сьсийа бь бангдайна дике сьвер'а Мөрт'яла бәг гәләки к'әфхаш дьк'әвә һөндөр', әв у дохтр тенә дәст у р'уйе һәв. Паше бәг ль ч'йәе Мок'-се р'асти к'е һатьбу, чь сьпартьн дабу ван, we чьчах баркьн, йәко—йәко дохтрр'а гот, һ'ьдуде шабуна дохтр т'өнә бу, т'ьме деме вийи к'ән бу. Жь шабуна дохтр десте бәг мач' кьр у гот:

— Мөрт'яла бәг, лаһе мьн! Бәхте әрмәнийа у тәр'а, нава ван һәрсе р'ожада, нә Вәли у нә жи қәсьде ви нәһатьнә мала мә. Йәқин, к'өрде ве һ'әвте-да һесире әрмәнийа жь қьр'кьрьне хәлазкьн у бьвьнә һ'ьдуде Урьсете, әре, әре?

— Дохтр щан! Ви алида лап архайинвә, чәнд р'ожа шунда, бә'са мьһащьрбуна әрмәнийә Урьсете we ль вәлет бәлавә. Әз тә һиви дькьм, иро бежә Сиабөнде мьн, бьла сийара гьшка шәв бьшинә Мок'-се, т'әне әв бьминә, бьла нава щьмә'та мьнә қәзаеда бәла бькә, вәки Мөрт'яла бәги гьран нәхашә, һькарә жь нава щи у һьвина р'авә, ле гөман һәйә, дохтре ви қәнщ бькьн...

Ван р'ожа дәқиқә, дәқә, сәһ'әт у р'оже we һ'әвте гәләки гьран сәр Мөрт'яла бәге у дохтрр'а дәрбаз дьбун. Бәг т'ьме нава мьталада бу, кө сәрәке эл у әширәте к'өрда we һесире әрмәнийа чәва бьдә хәлазкьрьне, кө дьле ви р'әһ'әтвә. Бәг тәе бьгота ду чуйина һесире әрмәниар'а, диwane чь бинә сәре ви, қәт нәдьфькьри. Нә ахьр, бона we гөнәк'арийа мәзьн, диwane щәзае гөлләкьрьне у йане жи дардакьрьне бьдә ви. Әв аләма хөда дьфькьри, вәки дардакьрьна мьн дьһа р'ьндә, нә кө бь һ'әзара қьр'кьрьна әрмәнийа. Дьһйальк у қәза мә, бь мьрьна мьнва қәт

тыштәки онда накә, ле қыр'кырна бы һ'әзара бәнда, әв бона қәзае дәрбәкә гыранә. Т'ьрк мәрвнә бә ин-сафьн, вәхтә дьк'әвнә чәтнайә, дькарын жьна хвә бьфрошьн, әв қәнщийа т'ө вәхта нашекьриньн. Жә'ра-мә'ра дәве өзвә мәщлисе у вәзире ван к'әвә, к'а йәк'майә, кә мьн бәртил нәдайә, ле р'ожа мьнә чә-тън, к'а әвә к'омәкә бьднә мьн? Һәлбәт, на. Ван р'о-жа бә'са р'әва әрмәнийа вә вәлет бәлавә, вә йәқин ә'щәлә гази мьн бькьн у сәрәшанәкә мәзын бьднә мьн у дьвә мьн гөлләкьн жи. Әз бахәрьм к'омәка т'ьр-ка наһнижә мьн, т'әне "нәхашы", у К'өрдстана мьн, бәлки п'ьр'и—һьндьки имдаде бьдә мьн, әв хөде бь-занвә...

... Р'ожа дөдайә ду вәгәр'андьна Мөрт'ьла бөгейә жь М'ок'се, Вәли ду хәватер'а бәрбь мала дохтр тә, кә һ'алә нәхашийа Мөрт'ьла бөгә бьһ'әсә. Вәхтә-фай-тоһа ви дәр мала дохтр дьсәкьнә, дохтр п'әнщәрер'а ви дьвинә у дьвәйжә бәг, вәки „хвә мьри бавежә“, дохтр ләз бәрбь дәрвазә дьчә у р'асти Вәли тә, т'ә-вайи тенә мал, вәзир чь пьрсә дьдә бәг, т'ө щавә настинә. Ду гәләк бьльнд газикьрьнер'а, бәг вәлдь-гәр'ә бәрбь ви, зә'ф гыран у һ'аләки хәравда дьвәжә:

— П'а... п'а... ша... тә..., тә... хер... хер..., һа..., һа..., ти... ти...

— Мөрт'ьла бәг, — Вәли гот, — чәвани, һ'алә тә чийә? Дьвә дохтыр р'ьнд тә пәньһер'ә, йәки майин биньм?

Мөрт'ьла бәг хсши ах у вәхә, тә щавә херә на-дә, т'әне у т'әне ч'әвә ви дьһер'ә.

— Дохтр, — Вәзир гот, — ахьр әв мала мьнда п'ак бу, чь қәвьмийә, һа хәрав буйә. Бәлки дудәрман лазьмьн, бежә, әзе дәстхьм. Дохтр, зу қәнщкә, қәза бә хайи майә, к'и чь дьхазә, дькә..

— Әз бь хөлам, — дохтр гот, — һ'алә ви мала вә жи нә һақаси п'ак бу, п'ьшька ви бәрк' щәмьдийә, т'ьме иава гәрмайедайә, чьқас дәрмана дьдьме, ле

хоз накә. Өзе бьхөвьтм нава 20—25 р'ожада р'акмә сәр п'ийа.

Мөрт'ыла бәге нышкева дәсте хвә бакьр, ль ч'ә'-
ве вәзир ньһер'и у бь щур'әки ва гот:

— Вә... вә... Вә..., ли..., ли..., мь..., мь..., рьн...,
мьн... мьн... мьн..., бь..., бь... бь... вь... вь... нә...,
нә..., Мо..., Мо..., к'..., к'... се..., се...

Вәли бәг гава ван хәбәре бәг дьбьһизә, гьва һь-
нәки п'осидә дьвә, ле деме ви шә'дәти дьда, кө қәй
дьхаст зу бьмьрә.

Ду чуйина Вәзирр'а дохтр у бәг, гәләки бь һәв ша
бун, вәки бәг чь ани сәре ви. Хәбәре Вәли п'ашайә
“Мьн т'әмаийа өзве мәщлисе бь нәхашийа Морт'ь-
ла бәге һ'әсандийә, өзе сьве дәрһәқа һ'але вийи хә-
равда, диса гьшкар'а бежьм...”,

Чәндәки шунда, бә'са р'әва әрмәнийе Мок'се нә
кө т'әне гьһиштә Стәнбул у Анқәре, ле гәләк қәзае
вәлетда жи бәла бубу. Сәрәкване диwane у өзве мәщ-
лисе к'әтбунә һ'аләки гьран, ле һьнәка жи дьгот, вә-
ки “Ах, әвана чәва жь бәр шуре мә хәлаз бун, зә'ф
һ'әйф... Әв гьшк Мөрт'ыла кьрийә, әв жь к'орда гә-
ләктър жь әрмәнийа һ'әз дькә у әв бәр қыр'е данә
хәлазкьрьне... “Дәмәкә хөрт шундатър бь фәрмана
Щант'ърке диwane, Мөрт'ыла бәг ви һ'але „хәравда“
у дохтр анинә һ'зура чәнд өзве мәщлисе у вәзира,
һьнәки шунда Вәли жи анин. Бәре Вәли данә хәбәр-
дане, ви жь р'ожа пешьнә нәхашийа Мөрт'ыла бәге,
һ'әте иро, ә'ламәтийе дәрһәоа нәхашийа бәгда, хайи-
кьрьна вийә мала хвә у дохтрда гьшк шьровәкьр.
Дохтр жи чь кө дитьбу, чәва қәнщ дькьр,
чәва анийә мала хвә, гьшк шьровәкьр, ле
вәхте бәг данә хәбәрдане, ви хвә беһ'ыш
авит, щава ван нәда, т'әне ч'ә'ве ван дьһер'и.
Чәнд щәндърме бе инсаф бь фәрмана ван Мөрт'ыла
сәг у дохтр данә бәр зоп'а, хуна ван сәр әрде мөвь-
щи бу, қур'ә—қур'а дохтре кал бу, ле Мөрт'ыла бә-

ге қәт дәнге хвә нәдкър, т'әне—т'әне туж ль ч'ә'ве
ван қәщәра дьнһер'и у ахина к'ур дьк'ьшанд. Щара
дōда бәг у дохтр к'отан, вәки бьднә стуйе хвә.
Дохтр зәвта хвә нә ани у бь һ'аләки мьри гот:

— Эз ньзаньм гōне мьн чийә, һун һа мьн дьзе-
риньн? Эгәр әз мьқабьли диwana мәйә “аза, дәрк'ә-
тьмә, йане мьн сәрәкванәки we кōштиә, әхтийарийа
wә һәйә wa биньнә сәре мьн. Ле wәхте суще мьн ка-
ле 70 сали т'ōнә, чьма һа дькьн? Эва йәка нә дине
мәйи “мōсōлманийе, у нә жи Щант'ьрк қәбул накьн.
Ахьр, әз „мōсōлманьм“ — чь кōл у дәрде мьн һәйә т'ә-
ви р'әва әрмәнийе хачп'әрәствьм...

Вәзир у өзве мәщлисе дитьн, вәки бь к'отана
Мōрт'ьла бәге у дохтр тышт дәрнак'әвә, ле бәги һ'а-
ле “мьрьнедайә, әгәр щарәкә дьн жи бьк'ōтьн, we
бьмьрә у әw пьрсе бе сафикьрьн бьминә, лазьмә wi
бьшиньнә нәхашханәкә бажер, wi бьднә қәнщкьрь-
не, паше дәстбь сьлестикьрьне бькьн, бәлки гōне хвә
бьдә стуйе хвә, йане на бь к'отане тыштәк дәрнак'ә-
вә, әw пьрса тари нае әшкәрәкьрьне. Ду ван готьне
дохтре калр'а, ван п'ьр'и—һьндьки жи wi баwәр-
кьрьн у изьна wi дан, кō һәр'ә мала хвә, кәсир'а тыш-
тәки нәвәжә. Ле мәрьве мәхсусә диwane Вәли т'ьме
из дькьрьн, вәки к'и те мала wi, шир'а чь дьвәжьн.
Мōрт'ьла бәг жи чәwa мәйт'әк бьрьнә нәхашхане,
ә'мьри сәр дохтра кьрьн, вәки чь дьхазьн бькьн, wi
нава wә'дәки кьнда қәнщкьн, у...

Дохтр р'ожа дōда һьнәки сәр һ'ьше хōда те, кō-
р'е хвә бь сьпартьна Мōрт'ьла бәге дьшинә щәм Сиа-
бәнде пыштоване бәг у дьвәжә лаwe хвә, ван готьне
Мōрт'ьла бәге бьгһинә wi у бьла зу һәр'ә Мок'се ща-
ве бьдә һ'әмп сәрк'аре әл у ә'ширәте к'ōрда. “Беже—
бе диwana Р'ома р'әш бона р'әва әрмәнийа Мōрт'ьла
бәг гьртьнә, һақаси к'отанә, чәwa „мәйт'әк“ авитьнә
нәхwәшханәкә бажаре Анқәре, вәки ду қәнщкьрьне-
р'а we һе диwana wi бькьн. Бьла һ'әму әл у ә'ширәте

к'орда һ'але шер'да_ль ч'йа бьсөкьньн, нәһельн ордийа
Р'оме тек'эвә қөзае. Чьқас жь вә те, бә'са гьртьн, зе-
рандьна ви у йәқин гөлләбораннкьрьна ви, бь дәсти
қасьда бьғһиньнә һ'әму қөзае К'өрдстане, бьла һ'әму
щйа дәнге хвә бьльндкьн, т'елеграфа сәр наве
Щант'ьрке вәлет бьшиньн. Бь гьлики т'ьме бежнә
вәлийе қөза, вәки әгәр диwana мөсөлманийе Мире
мәйи Зьрав аза нәкә, шәр'е мә диwanер'а шәр'ә...
Вәлийе қөзае we ван хастьне к'орда йәқин бьғһиньнә
Стәнбуле у Анқәре, шөхөле Мире Зьрав we қәнщ-
вә....

Сиабәнд р'азибуне дьдә көр'е дохтр у бь қите вә-
дьгәр'ә хане, һәспе хвә альф дькә у вәхтәки шәве
жь Анқәре дәрте у р'ожа дөда дьғһижә ч'йае Мок'-
се, р'еза сәрәкване һ'әму эл у ә'ширәте к'орда дьк'ә-
вә у ванр'а ван готьне Мөрт'ьла бәге дьвежә. Ду
we бә'сер'а, ль т'әмамийа к'өрде Мок'се дьвә һәйда-
дә, к'и бь силаһ', к'и дәстәвала р'ожа дөда дәрдьк'ә-
вьнә ч'йае Мок'се у һива һатьна әскәре диwana Т'ур-
к'иаейә дәщал дьсөкьньн, вәки чәва лазьмә шава
ван бьдьне, кө нәк'әвьнә қөзае. Сәрәке эл у ә'ширә-
те к'өрде Мок'се, р'ожа р'ож қасьде хвә дьшиньнә
щәм сәрәке һ'әму эл у ә'ширәте К'өрдстане у we бә'-
се нава ванда бәла дькьн.

Дә, һ'өрмәт у сианәта Мөрт'ьла бәге нә кө т'әне
Мок'седа һәбу, ле нава т'әмамийа к'өрде К'өрдста-
неда һәбу у бь һ'әзкьрьн жер'а дьготьн Мире Зьрав.
Һ'өрмәта ви өса жи щәм диwana Т'урк'иае нә
һьндьк бу. Ви бь сәда к'өрд бь дәсти бәртиле у һ'өр-
мәта хвә жь гөлләборане у даре дабунә азақьрьне.
Аһа сәва we йәке жи ль К'өрдстане бу һәйдәдә, кө
Мөрт'ьла бәг диwane гьртийә у we чәндәки шунда
гөлләборанкә. Сәрәке эл у ә'ширәта т'елеграф пәй
т'елеграфа Щант'ьрқар'а дьшандьн, бь зар дьготьнә
вәлийе қөза, вәки Мөрт'ьла бәге аза нәкьн шәр'е
мә мьқабьли диwane, шәр'ә...

Мёрт'ыла бэг хеди—хеди нөхашханада қәнщ дькьрын у ду әп'ещә қәнщкьрьнер'а, ви тиньнә һ'әбсе, дәст у лынге ви қәйд-чидаре дьхьн, ле сьлстчийе һ'әрбийе сәр жь ви нәдьбрь'ин у сьлст дькьрын, ви т'әне т'әме гьлик дьгот, вәки "Әз һажь р'әва әрмәнийа т'өнәмә, чәва дьрәшымә өз „дәвбәлатийа“ өса мьқабьли диwane бькьм. Озвә мәщләса вә гәләкә дәвбәланә, чунә мал жьн у қәшымә хөр'а готьнә у һьнәка жи әрмәнийар'а готьнә, ван жи баркьрьнә у мьһащьри Урьсете бунә. Әз һажь тыштәки т'өнәмә, һәр'ьн гөнәк'ара бьвиньн...". Вәхте бәг нәдьда стуйе хвә, әв ди-са дьзерандьн, ле ве йәке һ'өкми сәр бәг нәдькьр, чьмки дьле ви р'әһ'әт бубу у бь һ'әзара әрмәни жь хәзакьрьне хәлаз кьрьбу.

Дә, Стәмбуле у Анқәре р'оже бь дәһа т'елеграфә нә бь хер жь к'өрде К'өрдстане дьстәндьн, ле вәлийә қәза т'әме щав Стәнбуле у Анқәре у мәрьве диwaneйә щабдарт'а дьшанд, вәки к'өрде К'өрдстане бона Мёрт'ыла бәге һазьр дьвьн, кә диwana мәр'а шәр'кьн.

Бә'се жь К'өрдстане у қәза Мок'се стәнди, гәләки Щант'ьрке диwane у өзвә мәщлисе дьда нәр'ьһ'әткьрьне, вәки к'өрде К'өрдстане дәст навежә силаһ'е. Нә ахьр, сала 1915-а бәр диwane пьрсәкә гәләки мөзьн у фәрз сәкьни бу. Аһа бона ве йәке жи сәрәкване диwane мәщбур бун пьрса Мёрт'ыла бәге мещлиседа бьнер'ьн у бенә сәр нетәке. Мәщлисе Вәли жь хәватә аза кьр у шөхөле ви сьпартә мән'кәма әскәрийе, кә ви щәза бькьн. Пьрса дохтре кал чәва "т'ьрк., қәт нәһатә орт'е. Мәщлиседа гәләк өзвә ве дәрһәқа Мёрт'ыләда зә'ф сәрт хәбәрдан, ле нькарбун баһатана сәр фькрәке, чьмки дә пьрсе сәрәкә бәр диwane сәкьни бу: йа пешьн т'әмамыйа к'өрде К'өрдстанс бона Мёрт'ыла бәге мьқабьли диwane шәр' ә'лам кьрийә у йа дәда сала 1915-а вәлетда хәзакьрьна әрмәнийа. Мәщлисе пьрса сәрәкә қьр'кьрьна әрмәни-

йа һ'эсав кър у we йөке гәрәке ә'сә миасәр бькьн, ле
Мөрт'ла бәге бона т'эвр'анәбуна к'өрде К'өрдстане
ә'фу бькьн, wәки к'өрд сәре хwә диса бьльнд нәкьн.

Аһа, бьрати у достийа к'өрд у әрмәнийә бь қөр'-
на диса бәнгзе хwә нишан да. Бь сальхе әрмәнийа
к'өрде Мок'се бь сәрәкванийа Мөрт'ла бәге дөсьд
пенци һ'эзар әрмәни жь қьр'а Р'ома р'әш да азақь-
рьне.

СЭРЕ ЧАРДА

ЭРЬШКЪРЪН ҺӘУАЕ У Р'ӘШАЙЕДА

Ль ч'йае Арарате зъвьстан иди к'этбу قامе хвә. Бе бь һ'әмде хвә дишиланд, бәрф жь щики дьбьрә щийе майин, ч'ә'л у нәвалә ч'ук дьпәч'ьни, дькьрә һек. Щина жи шәп'е бәрфейә мәзын пешда дьһани, к'ол у к'осе ч'ук бьн хөда дьпәч'ьни, кө иди дәнге дерижорийе нәбьһистана у тек'әтана хәва шьрин. Нава we шанәшина т'әбийәтеда тәе бьгота мьж у думан жь Арарате хәйидийә у нахазә бьвә меване we. Һәр-дө Арарат нава бәрфеда бәжьна хөйә титали мина мьнара һәвраз—һәвраз һьлк'ьшандьбун, к'олозе Масисейи мәзын қәй гьһишьтбу ә'смин, ле р'ишийе к'олозе ви мина п'еле бә'ре сәр һәвр'а, бәр һәвр'а дьмәшйан у п'еле мәзын пешда дьһани.

Мәһ у нивәк жь шәр'е Т'урк'наеийи пашьни мь-қабьли к'өрда дәрбаз бубу. Нава ви шәр'ида ус-йанчийе к'өрда сәре ч'ийе, нава we бәрф у багәреда һеса р'унәнышьтбун, һазьрийа хвә дитьбун, вәки карьвьн р'аст у бе шаши һьм һәведа, өса жи р'әшайе-да щава қәт'ьлк'аре т'ьрка бьдьн. We һәва сәртда бәләдчийе к'өрд жи т'әне бь шәва дьхәвьтьн, ле р'о-жа чәва щьмәт дьвежә, „к'идәре харбу, бона ван war бу“, һеса дьбун, вәки щаве дөрьст бьдьнә сәрәк-қөмандаре хвә.

Әһ'мәд пәй шәр'е пашьнр'а, гәләки ша у к'өбар дьбу, вәки к'өрда ви шәр'ида йа нәбинайи анийә сә-ре ордийа диwane, ле алийе майинда гәләки п'осидә дьбу, бәр хвә дьк'әт, вәки фәсале навинә щаве бьре хөйә к'өрдр'а бьшинә, кө әв бькарьвьн ве щаре жи һ'ьщумкьрьна тәйаре ван бьдә қәлскьрьне. Чәнд р'о-жа пәй ван фькьр у мьталар'а, әв бь дәсти бәләдчи-йе хвә щаве Шехзаһьрр'а дьшинә, вәки „фәрмана вәзире Т'урк'наеийи әскәрийе һәйә, кө ве щаре мь-қабьли к'өрда фьр'ьнда бьдә хәвате, орди диса

те т'амкъръне у зутърәне ве бе дури варга вә бьсәкьнә, бәре фьр'ьндәйе дәрбази һ'ьщумкъръне бьвьн у паше орди. Р'ожа һ'ьщумкъръне мә хәватчийе идарер'а нә ә'йанә. Бь т'әхмина мьн, һ'эта орди нәйе т'амкъръне, нәйе щийе щи, нәсәкьнә, тәйарә т'ө вәхта һ'ьщуми сәр вә накьн. Чәтнайа вә әв щарә, әгәр һун жь бьн ве гьрание дәрк'әвьн, бьзанвә һуне йәқин бьгьһижьнә мәрәме хвә. Әз бәхте тә у фәдайе тәдамә, пиж пышта нәйарда бьнькинә..."

Шехзаһьр вәхта ве бә'се дьбьһизә, һ'әму қөмандаре дәста у т'әмамыйа фәдайа пе дьһ'әсинә, сьпартыне т'әзә дьдә ван у һазьр қәләче хөда дьсәкьньн, щава эрьшкъръна фьр'ьнда бьдьн.

Р'ож сәр һәвда һол дьбун, дәрбаз дьбун, нә жь ордийе у нә жи жь фьр'ьнде дьжмьн т'ө дәнг у бә'с т'өнәбун. Ч'йае Арарате у варга усйанчийа нава өмьре ә'дьлида бу. Ле т'әне жь сьве зу у һ'эта навар'оже дурәбина сәрәқөмандаре к'өрда у мешьндара дьхәвьтин у т'ьме бәржер бәрбь дәшта Анадолие мезә дькърьн, бе фьр'ьндә тен у йане на. Дә, бәрфе сьпич'ала хөйә чилә—қәрқаш һ'әму щийа р'ахьстьбу, әгәр ве сәрмеда тәйрәки щөлә'т бькьра лап жере һәведа сәфәр бькьра, ве зә'ф р'ьнд бьһата к'өвше.

Бь сальхе бәләдчийе усйанчийа, тәйаре дьжмьн һәрр'о, гава һәва һьнәки хаш дьбу, жь фьр'әгәһе дәрдьк'әтьн, хөр'а нава һәведа дәмәке чәрх дьдан у диса вәдьгәр'йанә щийе хвә. Щарана жи бь фәрмана қөмандаре фьр'ьндәчийа гәләк фьр'ьндәчи, кө дәрдьк'әтьнә сәйранга хөйә фьр'ине, бәрбь Базиде, гәләйе Зила дьчун, вәки бь фьр'ина ч'ийар'а бьәмьльн, вәхте һ'ьщуми сәр дьжмьн бькьн, шашийа бәрнәдьн. Р'астә, фьр'ьндәчийа гьшка һьзаньбу, вәки варга к'өрда к'өйә, дьрежайи у бәрайа ве һьзаньбун чьқасә, жь к'ө дәстпе дьвә у к'ө к'өта дьвә, әве йәке бона фьр'ьндәчийа чәтьнайе мәзьн пешда дьһани, вәки дьқәшьмә гәләк бомбе ванә жорда р'әшанди, нәгьһижьнә мәрәма хвә.

Бә'сәкә Әһ'мәде де к'өрд Шехзаһьр гәләки дьда нәр'ьһ'әткьрын у п'осидәкьрыне. Ви дәст давитә чь фәнд у феле һ'әрбийе, вәки ве щаре чь бькә, кә фьр'ьндәчики дьжмьн бьхапинә у техә т'әле, ле бәрф, сөр' у сәрма ч'йе һ'әму нета ви дьда п'әр'ишанкьрын у бәталкьрыне. Сәрәкқомандаре чәта к'өрда мина пенщ т'ьлийе хвә заньбу, кә фьр'ьндәчийе дьжмьн һаж пе һәнә у бәлки хәрита ван жи һәйә, вәки варга усйанчийа к'өйә, дьқәвьмә зьраре жи бьдн. Ве зьвьстана сәрт, бәрфа қалында т'ө мәщал т'өнә бу, вәки щики майин варга т'әзә чекә, дьжмьн бьдә шашкьрыне. Дә, Шехзаһьр бу, қьтитьк у һосте шәр'а бу, әв вәхтеда дәрһәқа һәр тыштида фькьри бу, вәки ордийа ви фәсьла паиза дәрәнг у зьвьстане ль ч'йе сәрмеда чәтьнайе нәк'ьшинә, ви варга, кә паизе т'әзә чекьрьбу, жь гөнде ви чахи нәдһатә щөдакьрыне. Ви хенщи т'аби у қәләче чекьрийә, кә т'опе гьран теда дабунә щиваркьрыне, щәм чәнд һ'әв һольке бьнә'рд чекьрьбу, вәки т'опчи шәва бьк'әтане, ль ван бьбуяа сьт'ар у теда нәщәмьдиана. Ви өса жи һәр дәстәкеда әп'ещә һольке бьнә'рд дабу чекьрыне, әв бь дара, чьрпийа у гиһе пәч'ьнандьбу, хөли авитьбунә сәр, вәки дьлоп нәкә у нә жи сәрма тер'а дәрбазвә. Һөндөр'е ван гиһа т'ьжикьрьбун, дәвса кәлав у дошәка дьгьрт, жь гиһе хьсил дабунә чекьрыне һьм авитьбунә сәр ә'рде у диварава дардакьрьбун, дәри жи жь дара, чьрпийа у гиһе чекьрьбун, өса жи бона һәр дәстәке аспежханәкә бьнә'рд дабу чекьрыне, вьрда т'әне эвара у шәве хөрәк у нане усйанчийа дьһатә һазьркьрыне у пә'тьне. Аһа ләма жи сәрма ч'йе ль усйанчийа һоз нәдькьр. Бәле, ве зьвьстане варгәкә өса чекьрын мьнк'ун нинбу, сәрәкқомандаре усйанчийа хенщи р'аст хөвьтандьна ө'мәл'йата шер', өса жи дькарьбу ордийа хвә жь сәрме бьп'арезә у чәва лазьмә қөльхи ве бькә. Әв хәвата гьшк диле т'ьрка кьрьбу.

Бөлөдчи шавакә нә бь хер дьгъиньнә сәрәкқә-мандар, вәки дө р'ожа пешда бөлөдчи Иско у Сәрһөнг нава р'оже нышкева р'асти бист бөлөдчийе ор-дийа т'ьрка тен, дьжмьн дькә—накә әв т'әслим на-вын, бөлөдчийе мә у йе дьжмьна к'еләка гөнде к'өр-дайи К'осөбьлахе дькьнә шәр', бь сальхе готийа дө сөһ'өта шәр' орт'а ванда дьчә, мерхасе к'өрд һ'өвт т'ьрка дькөжьн, ле бөлөдчийе т'ьрка нахазьн ван бь-көжьн, дьхазьн саг'ә—саг' бьгьрьн у бьвьнә щөм сәрқәкқөмандаре пешө'нийе, дәрһөқа циварбуна варгө у фөдайада пе бьһ'әсьн у паше бькөжьн. Вөх-те шер' өса дьвө, вәки пенщ бөлөдчийе т'ьрка хвө дьдьнә феза лавька, бөлөдчийе мә ванва р'ьнд дь-һатьнә хане, ле әв лавькава нөдьһатьнә хане. Әщла-фе т'ьрк нишана дәсте һөрдө лавька дьгьрьн, һөрдө дәсте Иско зөндеда тенө бьриндаркьрьне, т'ьвьнге нақьфьлине, ле Сәрһөнг мьле р'асте те бьриндаркь-рьне, бь шур'әки чөнд гөлла давежө ван, йәки дькө-жө, йе майин һ'ьщуми сәр ван дькьн, саг'ә—саг' дь-гьрьн у дьвьнә щөм сәрәкқөмандаре пешө'нийа т'ьр-ка, әв әлбер'а Иско нас дькә, паше Иса бөге қоти те көр'әпе хвө дьвине, Қази п'аша йа нөбинайи тинө сәре Иса. Қази бөре Иско дьдө хөбөрдане:

— Иско, чөнд эрышкьрьне мөйө сәр к'өрда, чь-қас әскөре мә һатийө көштьн, бьриндаркьрьне у чь-қас мә силаһ' өндакьрьнө, гьшк төйи сөвөв. Демөк, тө һьм мәр'а дьхөвти у һьм жи к'өрдар'а? Тө зани, вәки гөне тө жь ч'йәе Гьридаг'е гьрантьрө, ле өм чөва бькьн тө мөсөлмани! Вөхте тө р'аст щава пьр-се мә бьди, бөлки жи диwana мөсөлманийе тө ө'фу бькө, тө бьдө қөнщкьрьне у тө диса бона мә бьхөвти..

— К'өрөмкө, пьрса бьдө,— Иско дьвежө,— әзе вөкө занөбуне хвө щаве тө бьдьм.

— Ньһа, ве дөме мешьндаре к'өрда сәр к'ижан бьльндщийа, к'идөре у чьқасьн? Пьрса дөда, варга к'өрдайө т'әзө өм иди пе һ'әсийанө к'өйө, дьрежайи у бөрайа ве чөнд километрн у чөва циварбуйө?

Шехзаһри к'ижан алийә, чәнд т'опе ванә гьран ль к'ө һатһнә қөр'мишкәрһне? Һәла щава ван пьрса бьдә, бәлки гөне тә һһнәки саһьл бьвә у әзе паше чәнд пьрса жи диса бьдьмә тә у ду we йәкер'а әзе тә бьшиньмә щәм дөхтър, тә қәнщ бькә. Т'әне—т'әне р'аст бежи, һа, йане һа?...

Бәри щавдаине Иско аве у щьг'аре дьхазә, бь фәрмана Қази әскәр әлбер'а хастһне Иско дьқәдинһн, аве у щьг'аре тинһн, бәре дьхазьн аве дөве вивакьн у паше щьг'аре вехьн у техьнә дөве ви, ле әw бь һерс дьвежә:

— Һәсәк бьла аве дөве мьнва нәкә у щьг'аре нәдә мьн, щөкөр дәстәки Сәрһнги саг'ә, бьла һьм аве бьдә мьн, һьм жи щьг'аре у паше әw жи бьла аве вәхөә у һьм жи щьг'аре бьк'ьшинә...

Р'астә, Қази п'аша дьле хөда we йәкер'а р'ази нәдьбу, ле бьхаста, нәхаста сәва зәлалкәрһна ван пьрса р'ази дьвә. Сәрһнги бь дәсте хөйи сьламәт аве дьдә Иско, вәдхөә, паше щьг'арәке дькә дөве Иско у хwә аве вәдхөә у щьг'арәке дьк'ьшинә, ле Иско щьг'ара дөда жи дьк'ьшинә, чөwa дьвежьн һһнәки дьле ви һеса дьвә, дор—бәр у һәвалә хwә мезә дькә, дьмәкә хөрт шундәтър бь һерс дьвежә:

— Һәр к'өрдәк мешьндарәкә, гөлла ван әрде һәк'әвә, һәр кәвьрәк бона ван дар—пьшт у бьрайә. Бәр һәр кәвьрәки мешьндарәк р'уньштиә, wөхте дәрбази һ'ьщумкәрһне дьвьн, мина гар'анәкә дөwер бәрә ордийа тә дьдьн, қөләке һавиньн тек'әвьне. Бәләнгазно, тәйр ту гоште көшти у бьриндаре тә дьхөһн у зьвьстане жи бьн бәрфеда дьқәр'ьсьн, сәламе тәр'а дьшиньн. Әм бь т'оп у щөбьрхане тә, мьқабьли тә шәр' дькьн у wә дьдьнә қәлскәрһне...

Қази п'аша wөхте ван гөтһне ви дьбьһизә, гәләки һерс дьвә, һ'әта дәсте ви дьгьрә чәнд щәмақа ль су-рәте ви дьхә, һәрдө дәсте вийә бьриндар чәнд щара дьһәжинә, паше қьрме дәрдхә вәр'асти Иско дькә, Иско т'әне дьк'әнә у дьвежә:

— Макул, чьма ђса зу һерс дьви, ле чьма эз һерс навьм? Дьвѡ готьне мьн хаша тѡ наен, эре? Қѡт һерс нѡвѡ, вѡхте гьлийе р'аст те готьне, хаша тѡ нае. Ле диwana тѡ чьқас нѡр'астийе, нѡмѡрьвайе, нѡщамерийе, бе қанунийе дькѡ, ѡм к'ѡрд чѡва доз дькьн, дѡ һун жи доз бькьн, да!

Қази дѡса гѡлѡки һерс дьвѡ, чѡнд шѡмақе дьне жи ле дьхѡ, Иско дьк'ѡнѡ, қѡрфе хвѡ бь ви дькѡ. Ѧв жь к'ѡне Иско бѡрк' һерс дьвѡ. Қази бѡна вѡк'ьшандьна сера к'ѡрда, п'ошман дьвѡ, вѡки лехьстийѡ, ле. Ду we йѡкер'а ѡв Искор'а қѡрбан у һ'ѡйран хѡбѡр дьдѡ. Иса бѡг жи т'ѡви хѡбѡрдана ван дьвѡ. Иско нахазѡ хѡбѡрдана кѡр'апе хѡйи к'ѡрдфьрош бьбьһе, дьвежѡ Қази „Ви бѡбави жь вьр дѡрхѡ, йани на, эз щавѡ т'ѡ пьрсѡкѡ тѡ надьм...“ Қази Иса бѡге жь вьр дѡрдьхѡ у дьвежѡ:

—Хорто, тѡ жи мѡрвьѡки һерси, ha! Мѡрвь жь муме—мьсқале нькарѡ тѡр'а гьлики бежѡ у шьринайе хвѡ бь тѡ бькѡ? Ѧз „бьре“ вѡйи мѡзьньм, ѡхтиярийа мьн һѡйѡ тѡ бьк'ѡтым жи. Вѡрѡ ѡм дѡст жь һ'ѡму лақьрдийа бьк'ьшиньн у дьле хвѡ бѡр һѡвдѡ вѡкьн...

— Қази,— Иско дьвежѡ,— а ђса ѡрѡба хвѡ дахѡрѡ р'асте, вѡки ѡм бьқарвьн нете хвѡ һѡвр'а бежьн. Ёун бь зѡре нькарьн қѡвѡта мѡ к'ѡрда бьшкеһн у бьгьһижьнѡ мѡрѡма хвѡ. К'ѡлме нѡчѡ дьреше, ви шѡр'е мьқабьли к'ѡрдада тѡ зѡф р'ьнд зани тѡ чьқас ѡскѡр у силаһ' ѡндакьрийѡ, ѡве йѡке тѡ жь мѡ гьшка р'ьндтьр зани, жь зѡре тыштѡк дѡрнѡк'ѡвѡ, бьһелѡ, эз дьле хвѡ вѡкьм, чь лазьмѡ бежьм у паше шѡхѡле тѡйѡ. Ѧзе ньһа щавѡ пьрсе тѡйѡ майин гьшка бьдьм...

Сѡрѡкѡмандаре пешѡ'нийа т'ьрка бь хѡбѡрдана вѡир'а гѡлѡки п'ѡсидѡ дьвѡ, ле һѡла нькарбу һ'ѡкѡме хвѡ бь лехьстьн у к'ѡтане бьда дѡрбазкьрьне, лѡма жи дѡмѡке бь готьне Искор'а вѡй нѡч'ар р'ази дьбу.

— Макул Қази,— Иско дьвежѡ,— бьһелѡ эз к'ѡ

лэбэла дьле хвэ бър'ежъм у паше эзе сэва „хатре
вэйи э'зиз“ сэр мэсэла һ'имли вэкъм. К'орд вэллате
вэда нэ һ'эзарьн у нэ жи миллионэк, дөдөнэ, т'эхмин
панздэ милиона зедэтьрэ. Эв нэ дарэкэ р'эзйайэ,
вэки һун к'океда р'акьн, бавежьн. Эв бь милиона
һэвдө зедэ дьвьн у хастьна хөйэ һэқ дьхазьн —
К'ордстана сэрбэст, аза у йэкбуйи! Мьлэте мэ, нэ мь-
лэтэки қөч'экэ, эв мэрьвһ'эзэ, нэ мина вэ дэщалэ, эв
жь һэқийе һ'эз дькэ, нөһэқийе п'епэз дькэ. Эз иди
навежъм дэрһэқа дьловани, меванһ'эзи, щинартийа
к'ордада. Һэма эз дур нэчъм, тэ пайнзе чэнд щара у
чэнд р'ожа, шэва һ'ыщуми сэр усйанчийа кър, мэ т'ь-
ме бэри вэ дьда, бь һ'эзара эскэре вэ дькөшт у бь-
риндар дькър, эв көшти у бьриндар мөйдана шер'
дьман, тө у эскэре саг'майи дьр'эвйан, вэки р'өһ'е
хвэ хэлазкьн, иди дэрһэқа силаһ'ада навежъм, гьшк
ль мэндана шер' дьман. Ду шер'р'а тэйре бэрат'е эв
бэдэ'йб дькърьн, ле т'алаша тэ нинбу. Хирэт у на-
муса сэрэкқамандаре мэ у усйанчийа эв бэдэ'йбкърн
қэбул нэдькър, көшти дэфьн дькърьн, к'омэки жи
дьданэ бьриндара. К'орда р'ьнд заньбу, вэки бь зоре
диwane дэст—п'и у эскэр анинэ, ч'э'ве һэр
де у бавэки р'йа ванэ, һэрэк э'зизе малэкейэ, готи
ван бьзэвьщиньн, бэр дэф, дэ'wэте ван шавьн. Аһа
қэщэр, бьзанвэ, дьле к'орда чьқаси мэзьнэ, т'эмьзэ
у мэрьвһ'эзэ. Гэли т'ърке хунхөр, we йэке р'ьнд бьза-
ньвьн, вэки к'ока вэйэ мэнщэнеқ у зөлк'арэ, вэ чь-
қас варге к'орда дэрмдаг'кърьнэ, бэласэбэб кал, пир,
зар' у жьн қьр'кърьнэ, ле вэ чь анийэ сэре эрмөнийа,
аһа һун чьто мэрьвхөрьн? Варга усйанчийа К'орд-
станэ, хайи хөдане we к'ордьн. Тэ бь сэда щара
эрьши вьр кърйэ, п'ор у п'ошман пашда вэгэр'йайи.
Дэ, тө зани вэки к'орда чэва тө дайи сэр чока! Бь
гьлики варгэ, варга к'орданэ, хенци к'орда эхтийа-
ра т'ө кэси т'өнэ лынге хвэ бавежэ вьр. Эгэр тө ме-
ри у хөр'а дьвини, һэр'э вьр, пе бьһ'эсэ, вэки дьре-

жайи у бэрайа варга пешмэрга чэнд километры, фэдайи чэва һатынэ щиваркырыне. Т'опе гьран сэр к'ижан бьльндцийя һатынэ қөр'мишкырыне?

Қази дит, вэки чь дьле Искода һэйә, дьдә дәр, нахазә сәр сөр'а усйанчийа вәкә у т'ьме жи пер'а дь-вежә: „Бьла бьжи К'өрдстан! Сәрбәсти у азабун щь-мә'тер'а!“. Бәле, Иско бь к'ән хәбәр дана хвә дьда дәр у т'алаш жь Қази нәдык'ьшанд. Сәрһәнг жи жь ви пашда нәдыма, наве К'өрдстане т'ьме сәр заре ван бу. Бь фәрмана Қази әскәрәки бь к'ере һәрдө мьле Иско саг'әсаг' жекыры, паше һәрдө лынге ви, өса жи аниһә сәре Сәрһәнг, ле һәрдө мерхаса ах у оф нәдыготын, т'әне дьготын: „Бьра бьжи К'өрд-стан! Азабун у сәрбәсти щьмә'тер'а!“ Қази дит р'а жь ван навә, чь дьхазын дьвежын, фәрман да, вәки зьмане һәрда жи к'өкеда дәрхын у жекын. Фәрмана бе инсаф һатә қөдандые у паше мәйт'е вани нивщи поч'а һәспава гьредан у һәсп данә бөзандые...

Бәләдчийа гава сәрһати у кырына һәрдө мерхаса Шехзаһьрр'а щьровәдыкыр, ви сәре хвә бәржер кырбу, тә к'ер лехьста, хун же нәдыһат. Дәрәнг, дәрәнг ви сәре хвә бьльнд кыр, фәрман да қөмандаре дөстәке, вәки дәрһәқа кырыне һәрдө мерхасада бьгһи-һныһә һ'әму фэдайа. Әв р'адвә п'ийа, чэнд ахе к'ур дьк'ьшинә, п'осидә дьвежә:

— Ах, Р'ома р'әш, тә чь дьки у чь наки? Әм жи бәр „қәнщийе тә дәрдык'әвын, ле нә өса вә'шити! Бь һ'әзара әскәре диwane дил к'әтийә дөсте мә, р'астә, мә әв данә хәвате у саг'—сыламәт бәрданә, ле нә вә'шитийа ви щур'әйи? Бәле, азабун бе қөрбан навә, қөрбан жи бе азабун навә, һәрдө һәвалщевинә. Гәли мерхаса! Вә, бона вәт'ән азабуна хушк у бьре хвә өмьре хөйи щәван жь вә'дә зутыр да. Р'әһ'ма хөде ль вәвә, гәли бьра! Мьрын дөщале Т'урк'иаейә бе инсафр'а! Сәрбәсти К'өрдстанер'а! Әм бона we мерхаси у меранийа вә, бәр т'ьрба вә у наве вәйи нәмьри сөждә дьдын!

Ду бь вә'шити кӧштѣна һәрдӧ мерхасар'а, бавәркн һ'эвтәке шунда бәлэдчи щаве дьднә сәрәкқоман-даре хвә, вәки ордийа дьжмьн жь щи ләдийа у бәр-бь варга мә те, р'оже анцах чәнд километра р'е қӧт дькә. Әв бь һәспа, қант'ьр'а у к'әра т'опе гьран бь щәфаки гәләки чәтѣн тиньн, к'идәре бәрф п'ьр'ә, әс-кәр р'е жь бәрфе т'әмьз дькә у һ'әйване бе зари— зьман бь чәтѣнайкә мәзын, ван дьк'ьшиньн. Һатѣна ордийа дьжмьнайә бәрбь усйанчийа бист р'ож к'ь-шанд, ван бьнәт'ара варга пешмәргәда чадьре хвә лехьстѣн, т'опе гьран щийе башқә—башқә қӧр'миш-кьрѣн у һива һатѣна фьр'ьнда бу. Нава ви вә'дәида жи усйанчи чәва лазьмә һазьр дьбун у һәр йәк қәләчә у т'абийе хӧда сәкьнибун, һива һатѣна тәй-ра бун.

Р'ожа һ'әйштайә һатѣна ордийа дьжмьн, нава р'оже лаве к'ӧрда ль ә'смин фьр'ьнде хунхӧра ә'шь-рандѣн, вәки фьр'ьндә бь к'әл у бин һәвраз, бәрбь к'ӧрда тен. Бәре вана дури варге, нава һәведа ч'әп, р'аст у бәржер чәрх дьдѣн, ле тәе бьгота һәла жь тьрса әвраз һьлнәдьк'ьшйан. Мешьндар, т'опчийе т'о-пе гьран һа нишана ван дьгьртѣн, ле һәла нәдьк'ә-тѣнә тәп'ша ван. Жь ван фьр'ьнда пенща тәе бьгота бәлэдчитѣ дькьрѣн, вәки варгә к'ӧйә т'әвайи һ'ьщум бькьн, ле жь бәрфе из у т'оза варге нәдѣнатә к'ьвше. Паше фьр'ьнде бәлэдчи бәржер бәрбь тәйаре майин чун, әп'ещәйи жи нава һәведа фьр'йан у паше гьшк бәржер бәрбь фьр'әгәһа хвә чун, тәе бьгота бәләди-кьрѣн у эрьшкьрѣна хвә һиштѣнә сьве.

Пашдачуйина фьр'ьнда нава аләма Шехзаһьрда дӧ фькьр пешда дьһани, йа пешьн, вәки бомба дьһа гәләки һьлдѣн, у сьве һе дәрбази эрьишкьрѣне бь-кьн. Ле йа дӧда әв бу, кӧ ван һ'әму щѣ бәлэд кьрѣн, чун һесавьн, сьве һе дәрбази һ'ьщумкьрѣне бьвьн. Әв һәрдӧ фькьр мина ч'әме бьһарейә лемьштә жь кәндале хвә дәрк'әти сәре сәрәкқомандаре пешә'ни-

йа к'ордада чэрх дьдан, ле фькра дōда ви р'аст н'э-
сав дькър у сэр фькьра йэке жи дьсэкьни, ле нэ һа-
қаси гэлэки. Ду ван мьталар'а ви бь дэсти бэлэдчи-
йа щав да н'эму қōмандаре дэсте чэте, вэки „Тэйаре
дьжмьне сьве зу ве н'ьщуми сэр мэ бькьн, ве бьвэ
р'ожа щер'бандьне, мьрьн у жийине... Ё'ьшйарбун
р'эвша мерайэ, нөһельн фьр'ьндөкэ дьжмьна сьла-
мөт сэр мэр'а дэрбазвэ. Ёма р'ожа пешьн гэрэке
эм ч'э'ве ван бьдьнэ тьрсандьне, кō иди нөенэ сэр
мэ, вэки шэр' бьминэ баһаре...“. Шехзаһьр хэма ор-
дийа дьжмьн нөдьк'ьшанд, чьмки ви заньбу, вэки
эв һива бь фьр'ьнда п'эришанкьрьна усйанчийайэ у
ве паши ве йэке, һе дэрбази н'ьщумкьрьне бьвэ, лө-
ма жи ви т'алаша хвэ жь ордийе нөдьк'ьшанд .

Ве эваре ба бэрэка Масисе к'этьбу қаме хвэ, дь-
виланд, бэрф жь щики дьбьрэ щийе майин, к'оле
кō нава бэрфеда сэре хвэ дэрхьстьбун, жь зэрпа бе
дькьрьнэ 'витэ—вит, сазбөндийе дьхьстьн у бер'а
дьһатьнэ р'ае, ле қэвөта бе нөдьгьһиште бь бэрфева
бьпөч'ьнэ. Вэхтөкэ шөве бе өмьре хвэ да, һөва һь-
нэки мьлаһим бу, э'смани ч'ик—сайи бу, сьтерк
п'эл—п'эли жоре дьһатьнэ ханекьрьне, пөй һэв дь-
к'этьн, дьр'эқьсин, һьнөк жь ван тэе бьгота дьхэий-
дин, жь ван щōда дьбун. Шехзаһьр ве шөва шанэ-
шинда р'анэза бу, дьфкьри, вэки фөдайе сьве ве
чөва шэр'кьн, ве чөва дэрбе гьран ль фьр'ьнде т'ьр-
кахьн, нөһельн бенэ сэр варга ван, ноли һэрцар диса
көлөме хвэ пышта дьжмьнда бьнькиньн. Ве шөва
стөқьр'ида хенци к'өхандьн у ч'ьркина льнге фөда-
йайэ жь бэрфе, т'ө тышт нөдьһатэ бьһистьне, шөвөкэ
кэр'э—лал бу.

Қэрэбэрбанга сьве, һөла сө у гөр жь һөвдө нө-
дьһатьнэ к'эвше, усйанчи жь к'ьзог'е хөйэ бьнө'рд
дэрк'этьн, сэр ч'э'ве хвэ қөнщ дькьрьн, һьнөка
таште кьрьбун, һьнөка т'эзэ дькьрьн у лөз бэрбь қө-
лөчө у т'абийе хвэ дьчун, вэки ванда бьсэкьньн, кō

вөхте дьжмын эрыши сэр ван бькө, бькарвын щава ван бьдын.

Шөмсе кал иди р'өмөкө бьльнд бубу, п'әнще хвө р'авөшандьбу сэр бөрфе, тэе бьгота һ'өму щийа шөмдан век'этьнө, ө'рд у ө'сман гөрм дькьр. Нава we р'өвшеда дөнге фьр'ьнда нава һөвөда зөлал дь-һатө бьһистьне. Дөмөкө шунда чөва сөркөқөмандаре усянчийа у өса жи фөдайа бь дурөбине фьр'ьнде дьжмын һөвөда ө'шьрандын, һәр кэс т'аби у қөлөчө хөда һазьр сөкьин, кө щаве бьдынө дьжмын. Фьр'ьндөчийа бь төйаре хвө бьнөт'ара варга усянчийада ө'вьр дьқөльшандьн, өвраз, бөржер, ч'өп у р'аст чөрх дькьрын, ле һөла төрьш нөдькьрын өвраз бөрбь варга к'өрда бьһатана, Шөхзаһьр т'эхмин дькьр, кө қө-мандаре ван щида сьпартын дайө ван, к'ижан фьр'ьндөчи к'ижан алида дөрбази эрышкьрьневө. Бистөкө хөрт шундатыр, гьшка һөвр'а, щарөкева эрыши сэр варге кьрын у к'ө чьқас хаст өвқас жи бомб щийе, кө к'өрд т'өнөбун сөрда р'өшандьн. Лаве к'өрдайө мешьндар һөма эрышкьрьна т'ьркайө пешьнда фьр'ьндөкө, ле һьнөки шунда йа дөда жи жорда аниө харе, ль ө'рде дьшөвьтин у дьт'өқийан. Ду һөрдө т'өқйаир'а, тэе бьгота к'өрда ч'ө'ве фьр'ьндөчийе саг'майи данө тьрсандьне, ле диса мина гөре звьстнайө бьрчи эрыш дькьрын, ле һьмөки бьльнд, вөки нөк'өвьнө бөр нишана мешьндара, һ'өта нава р'өже чь кьрын, нөкьрын п'ошман пашда бөрбь варга хвө чун. Йөқин сэр һ'име қөвьле дайи ордийа дьжмынө бьнөт'ара варга усянчийа жь щийе хвө нөдльөқийа. Ван фьр'ьнде дьжмынайө саг'майи тэе бьгота пе һ'өсийан, вөки қөватө к'өрдайө һ'имли к'ө щиварбуйө.

Фьр'ьнде Т'урк'ийа дөщал we эрышкьрьна хөйө пешьнда пешмөргө қөт нөдьданө тьрсандьне, һөр тышт дькьрын, вөки гөлөк фьр'ьндахьн у ч'ө'ве фьр'ьндөчийа бьдынө тьрсандьне, һ'өйфа бьре хвө бьстиньн. Әве һ'ьщумкьрьна фьр'ьнда щөр'бандьна фөдайа жи дабу зедөкьрьне, вөки һ'ьщумкьрьна дьжмынө

дöда у йе пашwөхтинеда чөва мьqабьли ван шөр' бькьн.

Ду шер'р'а, фөдайи у сэрэкqөмандар бь лехьстьна дө фьр'ндава неса нөдьбун. Сэрэкqөмандар тыштөк фькьри бу, ле нөла т'ө кэсир'а нөготьбу. Әв алөма дьле хöда фькьрибу, wөки hostатикө эскөрийө т'өзө бьдө хөвате, wөки һ'эйфа фөдаие хwө бьстинө, һьм дьле ви у һьм жи дьле фөдайа неса бьвө. У йа сэрөкө әв бу, wөки чь бькө, кө эскөре дьжмьн жи аликида һ'ьщуми сэр ван нөкө.

We шөва ду шерр'а, т'өне жь шыкөвта, мьг'ара дөнге ахин у налина бьриндара дьнат. Ёнөка һ'але вани чөтын бу, бөстава хөбәр дьдан у дьготьн: “—Гөли лавька, өз бөхте wөдамө, нөһельн фьр'ьндө бенө сэр варга мө! Лехьн, лехьн, жорда биньнө харө! Ах, оф, К'өрдстане жь qьр'еще т'өмьзкьн! Ах, ө'виза мө, барө тәйи гьранө...” Ду гөлөк фькьр у мьталар'а Шехзаһьр гази qөмандаре дөста—Шехө'вдьлр'өһ'ман, Әт'ар у Хосров дькө, нета хwө ванр'а вөдькө у дьвөжө:

— Әз т'өхмин дькьм, сьве фьр'ьнде дьжмьн we эрьши сэр мө нөкьн, әве һазьрайа хwө бьвиньн, wөки чөва бенө сэр мө у чөва шөр' бькьн, бомбе хwө бадьлһөва хөрц нөкьн, бь нишан бомба сэр мөда бьр'өшиньн. Әз ишөв фькьримө, wөки эгәр сьве фьр'ьндө нөснө сэр мө, әме шөв һ'ьщуми сэр ордийа Р'ома р'өшкьн, һ'эйфа көшти у бьриндарө хwө жь ван дөрхьн. Эгәр дьжмьн һьм р'өшайеда у һьм жи һөwөда т'өвайи эрьши сэр мө бькө, чөтын әм бьн we гьранийө дөрөн, ле wөхте әм ордийа ви жь сьре дөрхьн, әме ч'ар—нөч'ар бь щур'өки мьqабьли фьр'ьнда шөр' бькьн, ле wөхте һөвр'а мөхьн, чөтын әм доз бькьн. А һөма сөва we йөке жи лазьмө ишөв на, ле сьве ниве шөвер'а әме ә'сәйи һ'ьщуми сэр ордийа ванкьн. Бона we йөке чь лазьмө бькьн—бәре ө'wьлин эгәр сьве дьжмьн һ'ьщуми сэр мө нөкьр, демөк, нава р'өже-

да шөш т'опе мэйә гьран была хоста ван жь һәвдө дәрхьн, п'ар—п'ари бькьн, вәки лавькь бькарвьн бьвьнә һесуйа феза ордийа дьжмьн қөр'мишкьн, әм жи йе 9—10 һ'өзар пешмәрға һьлдьн, һәр'ьн к'еләка т'опе мэйә ч'өпе у р'асте бьсәкьньн, вәхте мьн фәрман да, т'опе ньшкева бе навбьр'и нишангьртьна һьқьтке т'опе дьжмьнда гөлла бьр'әшиньн, йе т'опе ван сьре дәрхьн. Ду we йәкер'а пешмәрге мэйе дәрбази эрьшкьрьне бькьн, ле т'опа диса ль дьжмьн гьредьн. Әз хәйсәте т'ьрка р'ьнд заньм, вәхте мә гөлле т'опа сәр ванда баранд у пешмәрге мә жи дәрбази һ'ьщумкьрьне бун, әскәре вани саг'майи we п'ебәржер бьр'әвьн, вәки р'өһ'е хвә хәлазкьн. Йа сәрәкә, вәки әв қәвата дьжмьн алие р'әшайеда дышкеньн, дьминә һәведә, әв жи хөде к'әримә. Әвә нета мьн, хастьна вә чийә? We жи бьзанвьн, вәки фьр'ьндә шәв т'ө вәхта нае к'омәка әскәре хвә...

— Шехзаһьр, — Шехә'вдьлр'әһ'ман дьвежә, — эрьшкьрьна һәвейә пешьнда вә дит дьжмьн чьқас зьрар да мә, әм анщәх бәр фьр'нда бькьнә шәр', ле вәхте т'ьрк һәведә у һьм жи р'әшайеда һ'ьщуми сәр мә бькьн, зә'ф чәтьнә. Ёун р'астьн, лазьмә әм қәвәтә дьжмьнә р'әшайе һәла мәщәла мә һәйә, жь сьре дәрхьн, әгәр әм һьһа нәкьн, пашвәхтийе we боһа мә зә'ф чәтьнә. Тө р'асти у әм һәрсек жи тәр'а р'азинә, лазьмә дәрһәқа ве ә'мәлйата мэйә шер'да һ'әму қөманда-ре дәсте чәтер'а бежьн у была бьзанвьн. Ле бир нәкьн, ишә—оләщәхә, бәлки фьр'ьндә жи бен, была мешьндаре мә щийе хөда һазьр бьсәкьньн.

Сьвәтьре жь бәхте к'өрда тәйарә нәһатьнә сәр ван, ду нава р'өжер'а фәрмана сәрәкқөманда-ре пешә'нийа к'өрда ә'щәлә дьһатә қәдандьне, п'аре т'опе гьранә жь һәвдөдәрхьсти дьбьрьнә щийе к'ывшкьри у вьр бәрәв дькьрьн, дәрһәқа қәдандьна we йәкеда т'ьме щав дьданә Шехзаһьр. Нәһьһер'ьн, вәки гәләк қөманда-ре дәста нәр'азибун, вәки Шехзаһьр т'әви

шэр'авэ, ле ви хастыне ван р'эт-дыкър, чьмки ве
һ'ыщумкърьнеда т'эвбуна ви зэ'ф лазьм у ващьб
бу. Сэрэкқомандаре усйанчийа вэхте к'ывшкъри һәр-
се дэстэ данэ пэй хвэ п'ебэржери щэм т'опчийе хвэ
бу, ль т'ымт'ела қөр'мишкърьна т'опа, щиварбуна
ван ньһер'и у сыпартыне т'эзэ данэ ван, вәки гөлле
т'опа бәре сәр к'ижан ньқътка т'опе дьжмьнда бер'ә-
шиньн, ван сьре дәрхьн у паше сәр ордйеда бьр'ә-
шиньн.

Бәрфе кьрасе хөйи чилиқәрқаш һ'өму щийа р'а-
хьстьбу. Бе бь һ'эмде хвэ дьвиланд, сәрма хуши бә-
дәна бинбәра дьбу. Хеләкә хөрт жь шөве дәрбаз бу-
бу, бавәркә һа—һа ниве шөве пер'а дьгһишт. Лауе
к'өрдайә т'опчи нишана ньқътке т'опе дьжмьнә щийе
башқә—башқә щиварбуйи гьртьн у гөллә т'опе ван
гьредан. Дәнге шөве р'ьнд те бьһистыне, зьмә—зьм
ордийа дьжмьн к'этьбу, гөллә бе нишангьртьн әвраз
давитьн, ле нәдьгһиштьнә мәрәма хвэ. Жь қалмә—
қалма әскәр дьһатә к'ывше, вәки қомандара ә'мыри
сәр әскәр дыкър, вәки нәр'өвьн, ле к'әсәки өв фәр-
ман нәдьбьһист, п'ебэржер бәрбь дәште дьр'өвийан.
Қомандарийа ордийа дьжмьн дит, вәки т'опе ванә
гьран һ'өму жь сьре дәрк'этьнә у пешмәрга жи бь
чәнд тишава һ'ыщуми сәр ван кьрийә, лауе к'өрда
мина баране сәр ванда дьбаранд, фәрман да әскәре
майин п'ебэржер бәрбь дәште бьр'өвьн. Ве шөве
к'өрда бь һ'әзара қомандар у әскәре дьжмьн қьр'кь-
рьн у бьриндар кьрьн, чьқас—чьқас силаһ'е ван сь-
ре дәрхьстьн. Ве шөве к'өрда вәкә бист километра
дьжмьн жь варга ван р'ақәтанд, паше бь фәрмана
Шехзаһьр фөдаие ви зу пашда вәгәр'ийан, вәки сь-
ве нөвьнә хөре бомбе тәйаре дәщала. Ве шөве к'өр-
да вәкә 2000—3000 дил гьртьбун, бь фәрмана сә-
рэкқомандаре усйанчийа силаһ' у гөлле т'опе гьран
дабунә пышта дила у қьсмөкә фөдаиа жи бьриндар у
көштиие хвэ дьгөһәстьнә варга хвэ. Бәрбанга сьве,

вəхте гѳр у сə жь һəвдѳ нəдъһатънə к'ѳвшє, фѳдайи у дил гъһиштънə варге, фѳдайє шѳр'кър у йє варгеда майи бона һ'ѳцумкърън у қəлскъръна ордийа дъжмънə вє шəвє һəвдѳ р'адъмусан, һəвдѳ бъмбарək у пироз дъкърън. Һəма вє дəмє жи бъриндар гѳһəстънə шыкəвтa, лє кѳшти жи ч'ə'л кърън. Дəмəкє шунда мьж у думанє бəрəкa Араратє у варга ə'фатє к'ѳрда бь т'əмами пəч'ьни. Думанє чəвa Шехзаһьр у ѳсa жи фѳдайи гəлəки данə шакърънє, вəки əв ирə жь эрьшкъръна фър'ьндє дъжмън данə хайикърънє. Думанє ѳсa һəр дəр қəп'əчə кърьбу, вəки мəрийа сəр чəнд һ'əлəбийа һəвдѳ нəдъдит. Əвє йəкє һьм сəрəкқѳмандарє фѳдайа дьда шакърънє у һьм жи тəє бьгѳтa əв мəшбур дъкър, вəки чь бькə ордийа хвə жь бѳмбє дъжмън бьдə хайикърънє.

Ду гəлək фькър у мьталар'а Шехзаһьр тє сəр вє нєтє, вəки фьрсəндє фут нəкə, бəлки думанə панздəшандзə р'ѳжa бьк'ьшинə, əв навa ви вə'дəйидa дькарə дури варга хвə, варгəкə т'əзə чєкə у вə'дəки фър'ьндє дъжмън бьдə хaпандън у хальфандьнє, ду вє йəкєр'а жи хѳдє к'əримə. Вəхтəкə шəвє щавє һ'əму қѳмандарє дəстє чəтєр'а дьшинə, вəки зу вəрьнə щəм сəрəкқѳмандар. Дə, фəрманa Шехзаһьр бу, һ'əтa бəрбанга сьвєйə р'ѳжa думанєйə дѳда гьшк щəм ви һазьрбун у гѳтə ван:

— Вə гьшкавa ə'йанə эрьшкъръна фър'ьндє дъжмън чьқаси зьрар да мə, əгəр думанє нибуйа, ван вє дисa һ'ѳцуми сəр мə кьра, вє зьрарəкə дьһа гəлəки мəзьн бьдa мə. Шѳкѳр вє р'ѳжєр'а, мə вє һ'ѳцумкъръна мəйə пашьнда һ'əйфа хушк у бьрє хѳйə жь бѳмбє дъжмън шəһ'идк'əти һьлда. Һ'ѳцумкъръна мəйə сəр ордийа дъжмън һьм навə у һьм жи намусə. Ньһа чь лазьмə? Əм гəрəкє дəрһəқa р'ѳжa хѳйə пашвəхтиєдa бьфкърън, вəки дисa нəк'əвьнə бьн бѳмбє дъжмън, кѳ мə нəдə қəлскърънє. Əз вa фькьримə, кѳ дəвхуна дисa бьдьмə хaпандьнє. Гəли бьра, бəлки думанє дəһ

р'ожа, бист р'ожа, дэ, думана Араратейә, бәлки жи мөһәке к'шанд, әм бәтал бьминьн у дьжмьн мә қыр'кә, на хер. Әз заньм, вәки диле дьжмьн гәләкьн у шөкөр фәдаие мә жи гәләкьн. Әз дьхвазьм бь қәвәта т'омәри 15—20 километра феза варга мәйә бәрп'ала жорьн, нә ноли варга мәйә һәйи, варгәкә т'әзә чекьн. Бона чекьрна we гәрәке әм шәв у р'ожа we хәвате бькьн, зу—зу к'өта бькьн. (қөмандар гьшк бь we хастьна Шехзаһьр'а қайл дьвьн). Дә, әз шамә, вәки һун гьшк мьнр'а р'азинә. Сьве шәвәқеда хенци мешьндар, т'опчийа у бәләдчийа, фәдаие мәйә майин т'әмамийа дила у әз, р'аст бәре хвә бьдьнә п'ахьла Гьридаг'е, к'идәре кә мә бәгәм кьр, ведәре жи дәстбь чекьрна һолька ,қәләча у т'абийа кьн, we хәвата зә'ф чәтьн, ле керһати нава дәһ р'ожада к'өта бькьн. Вәхте кә фәдаийа у дила дәстбь хәвате кьр, р'астә тарийә, ле әзи ван дәра бәләдьм, әзе щийе щиваркьрна т'опе гьран у мьшьндара жи к'ьвшкьм, вәки we дәре жи хәват һәр'ә. Бир нәкьм бежьм, вәки шөкөр хөрәк у арә мә гәләкә, дьспермә қөмандаре дәста әрзақе, вәки мина долаве бьхәвьтә фәдаийа у дила вәхте—вәхтеда бь хөрәке гәрм у нинва бьдә р'азикьрне. Әме гази хөде хвә жи бькьн, вәки думан имк'ане бьдә мә, кә әм бьгьһижьнә we хастьна хвә. Һәман дәрһәқа һ'ьщумкьрна мәйә сәр ордийа дьжмьн у зьрара кә мә дайә диwane, һьһа Анқәрә пе һ'әсийә, чәва кә дьмун бе һьлдане, әв мә һа бәрнадьн, әгәр бәре фьр'ьнда р'оже щарәке, дөда әрши сәр мә дькьр, we ви чахи чар—пенц щара һ'ьщум бькә у вәрә бәр we беинсафийа шьп'уке тәйах бьдә... Һьһа гьшк дькарьн һәр'ьн у сьве зу ду таштер'а, бьла һәр қөмандарәк фәдаие хвә бәрбь канийа Зер'а бьвә, әз у фәдаие дора мә жийе бен. Ә'вдьлмәщид, бир нәкә вәхтеда хөрәк бьгьһини щьмаә'те, һа?

Ван р'оже чекьрна варга т'әзәда баваркә Шехзаһьр шәве анщах 2—3 сәһ'әта р'адьза, т'әви фә-

дайа дьхэвти, шевър у р'а дьда ван у паше дьчу
варга кэвн нава т'опчи у мешьндара дьгэр'ийа, бә-
лэдчи қәбул дькър, шевър дьда ван диса зу вәдьгә-
р'ийа варга т'эзә, бе чь кьрнә, сьпартьне кә данә.
қәдандьнә, йане на? Нава дәһ р'оже хәвата к'әлә—
бинда фәдаие к'өрда әв хәвата фәрз к'өта кьрн, һәла
дар, чьрпи, гиһа у хьсиле һольке бьнәрдә варга кә-
вьнда жи анинә йа т'эзә у чәва лазьмә щийе хвәйи
т'эзә чекьрн, бь чәтьнайикә гәләки мәзьн жи т'опе
гьран анин щийе, кә Шехзаһьр готьбу, щиваркьрн,
мешьндар жи бист щийе башқә—башқә һатьнә щиваркьрне,
бь гьлики нава ви вәдәйида паши у пешийа пешмәрга
варга т'эзәда гьһиштә һәв у һ'але шер'да һәр йәк қәләче
хәда сәкьнибун. Бь фәрмана Шехзаһьр дө р'ожа пешда
дил бәрбь Базиде вәр'екьрьбун. Р'ожа данзда хеләк
жь шәве дәрбаз бубу, бәләки к'әтбу нава ә'вьре
думане, тәе бьгота щи—щина ә'вьре думане п'ьзьрийә
қәл—қәли буйә у р'оннайи жорда давежә сәр әрде.
Хальқе аләме, т'әбийәте, ч'йайе Арарате те қәй
бежи һ'әйфа хвә мерхаси, азайиһ'ьзи у дьлһ'әлалийа
к'өрда дьһани, батьнда чь дәст ван дьһат бона ван
дькьрн. Ле аһа ищар жи алик'арийа мәзьн әв бу,
кә һ'әта чекьрн у т'өндөрөсткьрьна варга т'эзә
мьж у думан жь сәр ван нәданә алики. Бәрбанга
сәве бе нәрмьк дьвиланд, сазбәндийа хвә дьхьст,
кавьране мьж у думане мина кәрики дабу пешийа
хвә, бәрбь к'олозе Арарата мәзьн дьбьр. Чәнд
сәһ'әта шунда бе өмьре хвә да, һәва ч'ик—сайи
бу, ч'ә'ве мәрьва чьқаси дьбьр'и дь'дит. Ве шәве
сәрәкқөмандаре пешәнийа к'өрда һ'әму қөмандаре
дәсте чәтар'а щав шандьбу, вәки думане иди өмьре
хвә дайә, сәве фьр'ьнде дьжмьне бь к'әл у бин
эрьши сәр варга мәйә кэвн бькьн у ве нава чәнд
р'ожада шерт'аз бькьн у гьва һ'әйфа ордийа диванейә
қәлсбуйи жь ве хөлийа бәләнгаз бьс-

тиньн. Гәр йәк қәләчә хәда һазыр бьсәкьньн . у бе аг'ьри чәва дьвә.

Сьва р'ожа дәнздайә ду думанер'а, шәмсе кал т'әзә нәдәр дьда, гөлийе хөйә наринци сәр т'әбийәтеда р'адьвәшанд, дәнге фьр'ьнда зә'ф дур дьһатә бьһистьне, чьқас дьчу дәнг дьһа гөр' дьбу у дьһа незик дьһатә бьһистьне. Дәмәке шунда фьр'ьнде Т'ур-к'иаейә жь һерса һарәһәжбуйи ә'сман дьқәльшандьн, жә'рәдадайи дькьрьн, к'әл у бин бәрбь Масисе дьһатьн, кө сәр варга к'өрдада жә'ре бьр'әшиньн. Бь дурәбине сәрәкқөмандаре пешә'нийә к'өрда у мешьндара зә'ф зәлал дьдитьн, чьқас дьчу әвана ог'ьра хвә бәрбь варга к'өрда дьщә'дандьн. Wәхте незикайи ль варга кәвьн кьрьн, тәе бьгота мират'а мина тәйре бәрат'е, кө ль бәрат'е бьгәр'ьн, өса ль варга к'өрда дьгәр'йан, вәки бомба бь нишан сәр шьрда бавезьн. Wана гәләки чәрхда, тәе бьгота щийе бомбе хөйә эрьшкьрьна бәре у к'ьзохе бьнә'рдә кө фәдайә һьлшандьбу у р'әш дьһатьнә к'ьвше, дитьн. Нышкева һ'әйждә фьр'ьнда бь һәвр'а чәва мина тәйрока баһаре бомбә сәр варгеда р'әшандьн, ч'әп у р'аст дьчун, диса дьбарандьн. Бь we йәкева жи тәе бьгота дьле ван һеса нәдьбун, бомбе к'е р'әт дьбу, ләз бәрбь фьр'әгәһе дьчу, пәйә дьбу, баре хвә һьлдьда, диса бәрбь варге дьчу, дьбаранд у һ'әта нава р'оже у паше бәрбь фьр'әгәһа хвә дьчун.

Фьр'ьнде диwane бь ви щур'әйи панздә р'ожа сәр варга усйанчайә кәвьнда бомб дьр'әшандьн. Варгә бубу ч'ә'л—к'орт, тиш—тиши бубу, нәвал у т'опе ч'ук пешда һатьбун. Р'оже пашьн тәйарәчийә те бежи те дәрхьстьн, вәки әв һатьнә хапандьне у һақас жи бомб бадьлһәва хәрщкьрьнә. Р'ожа һ'әвда ижа фьр'ьнда щур'е эрьшкьрьна хвә данә гөһәстьне, бе т'әхминкьрьн жь феза варга кәвьн, һ'әта бьгьһижә варга т'әзә жорда бомбә дьр'әшандьн, бе усйанчийә хвә к'өда вәшартийә. Дө фьр'ьнде пешйейә иди дәрбази варга к'өрдайә т'әзәчекьри бубун, лаwe к'өрдайә ме-

шъндар, һәрдө жи жорда анинә харе. Ду we йәкер'а те бежи фър'нде майин иди пе һ'әсийан, кө усийанчи к'ө щивар бунә, данә пәй һәв бәрбь фър'әгәһа хвә чун.

Нава ван р'оже думане, у һ'әвдә р'ожа һәрр'о эрьшкърьна фър'ндада ордия диване һнәки һатибу т'амкърьне, силаһ'е т'әзә хенщи т'опе гьран стән-дъбун у диса һатъбун варга хвәйә бәреда сәкьнибун, wәки ду сәкьнандьна эрьшкърьна тәйарар'а һ'ыщуми сәр фәдаие к'өрдаие „саг'майи“ бькьн у башқә Шехзаһьр бьгрьн.

Р'ожа эрьшкърьна тәйаре Р'ома р'әш шанздә тәйара диса к'өрд данә бәр бомба. We р'ожеда иди шәр'е һәвае сәр варга усийанчиайә т'әзә дьчу. Нава чьлпенщи р'оже шәр'е һәваеийи сәр к'өрда, усийанчиа дәһ тәйаре дьне жи хьстьн у жь биста т'әне шәш тәйарә ман. Нава ви wә'дәйида һ'але усийанчиа жи нә т'ө һ'ал бу, чьмки шәш тәйаре майин р'оже се — чар щара эрьши сәр к'өрда дькър у бомб мина тәйроке сәр мерхасе к'өрдада дьр'әшандьн. Мәйт'е мерхаса т'әви кәвьр, коч'ьк у жь хөлийа бомба қөлозбу-йи, нава һәведа бьльнд дьбу, п'ьрти—п'ьрти дьбуи, жорда дьһатьнә харе, т'әви хөлийе дьбу. Ёьиәк мәйт' жи хөли, кәвьр—көч'ьке Арарата де дәфьн дькър у дьле ван р'әһ'әт дьбу. Лауе к'өрдаие саг'майи т'алаша хвә жь we к'әфкункърьне, хәзакърьна бе инсаф нәдьк'ышандьн, қөләче хөда мерхаси сәкьнибун у нишана фър'нда дьгьртьн, кө жорда биньнә харе, һ'әйфа бьре хвә бьстиньн. Фьр'ндәчийа дит, wәки усийанчи жь қьр'кърьне натьрсьн, р'оже пенц—шәш щара бомбә сәр к'өрдада дьбарандьн, wәки гьшка бьтәмьриньн. We һ'ыщумкърьна сәр к'өрдаие һәвае у р'әшайе wә'дәки дьреж к'ышанд, ле к'өрде саг'майи нәдьһатьнә р'әе...

Сәрәқөмандаре пешә'нийа к'өрда Шехзаһьр дит, wәки иди мьқабьли фър'нде дьжмьнә, кө р'өже чәнд щара һ'ыщум дькьн, шәр'кърьн зә'ф чәтьн у дьжва-

рә, ниве чәта вийә п'ае п'ър'е бона азабуна к'орд у
К'ордстане жь бомбе дәщале Т'урк'иае шәһид к'әтһн.
Һ'әму фәдаһа бь ч'ә'ве хвә дитһн, вәки ве гаве у ви
һ'алида иди тө ч'арә навә. Пешбәри агьр—алава ә'с-
мана чь бьки? Дьлада шинбу, ч'ә'вада шин у гьрибу...
Ле фәдаһа диса дәст һәв бәрнәдһдан, дьлдьми дьда-
нә һәвдө, диса һәлане меранийа к'орда сәр һәвр'а да-
витһн, бәр һәвдө хвә һьрҫс (һөхс) нәдькьрһн. У ван
фәсал Шехзаһр мәщбур кьрһн, кө дәшта шер' һ'әта
баһаре бәталкһн, чьмкө майина ви щур'әһи иди бе-
фәйдәбу. У әв бь дьле көл к'ьшһанә қөлч' у „дә'-
ле„ зьвьстане. Шехзаһр ч'ар—нәч'ар фәрман да фә-
даһе саг'майи бьк'ьшһнә шькәвта, заг'а у мьг'ара бә-
лки һ'әта баһаре хвә жь ве хәзава т'ьркәйә дһнһае-
да нәбинаһи, бьдһнә хайикьрһне у баһаре диса бьре
хвә бәрави сәр хвә бькһн, мьқабьли дәщала бькһнә
шәр'. Шехзаһр бь дәстәкә ч'уқва пәһ гьшкар'а хвә
авитә заг'а Бьзьне. Фьр'ьнде дьжмьн ду ве йәкер'а
диса ч'ийәе Арарате у қәһайе ве дьданә бәр бомба у
сьт'ар шькәвта у заг'ада жи нәдһиштһн. Ду ве йә-
кер'а ордийа дьжмьн ижа варгә кәвьр—кәвьр, мина
сәе бине дьһер'и, вәки қә нәвә Шехзаһр саг'
бьгрә у йане жи мәйт'е ви бьвинә, кө гөне Қазии сьвьк-
вә...

СЭРЕ ПАНЗДА

ШӨР'Е СӨР ЗАГ'А БЪЗЬНЕ

Бъ готына готийа, навинэке сэршьван бь э'мьре аг'е хвэ, кэрийе пэзе нер дьвэ т'эхте Араратейи Гө-һэр'е, ыр дьч'еринэ, кб к'оквэ паize р'ьнд бе фьро-тане. Сэршьван бона хвэ у шьване майин щьр'яа (нан у зьһөм) мөһ у нивэке дькэ т'ер'эке у давежэ сэр пыш-та мэрк'эве, бэре кери дьдэ т'эхте Гөһэр'е. Нава чэнд р'ожада кэри ч'ерэ—ч'ерэ дьгьнижэ щийе щи. Дөһ-панздэ р'ожа шунда, сьвэке пез жь гөһер'е р'адьвө-шиньн, сэршьван дьвинэ, вэки дб нери у вэкэ бист бьзьна т'өнөньн. Шьван к'этьнэ нава мьтала у хэма, пивандьн, бьр'ин, дөр—дора гэр'йан, ле сэр р'еч'а ван вөнөбун. Бэриэваре дуажоки ша—ша кьрэ гази, вэки нерп у бьзьн ванэ, we нав кериданэ. Шьван фь-кьрин, вэки бэрбанге вэхте пэз р'авөшандьне, дьвэ мэ п'ак нав кери нэньһер'ибу. Ле эв „ч'э'вгьртьнока“, эв ондабун, диһарбуна нерийа у бьзьнайэ нышкева һ'өвтеке к'ьшанд, we шунда жи бесэр—бөбөрат'э ди-са эвана бөтавөбун. Гэлэки ле дьгэр'ьн, пэ ван у нэ жи бөрат'е навиньн, сэршьван мэщбур дьвэ, вэки щаве бьдэ аг'е хвэ, кб нери у бьзьн т'өнөньн, бу-нэ пари нан, өрд фэльшийэ теда чунэ. Аг'а сэршьван дьдэ сэрвахткьрьне, вэки “вэ дит, хвэ дит, нөдит, һун һэқ жь мьн настиньн.. Шьван п'ор—п'ошман, гөвьри ле фьлийайи, вөдьгэр'э щөм һөвалө хвэ, ван-р'а готьне аг'е фьсэ дькэ. Шьван гэлэки п'осидэ дь-вьн, газине хвэ we дөврө у хөде дькьн, ле газьне ван һөведа дардакьри дьминьн. У имк'ана ван т'эне эв дьминэ, вэки бьгэр'ьн, бьвиньн.

Шьван чэнд р'ожа жи дьгэр'ьн, нагьһижьнэ мө-рөма хвэ. Сэршьван мэрьвэки гэлэки щер'банди бу, эв бь сала бубу шьван, ви гэлэк р'өже думане, тэй-роке, шьли у шойеда бьр'бун у ондабуна пез дитьбу,

дьле шир'а дәрбаз бу, кӧ бьзьнә саг'ын, ле к'ӧнә, нзан-бу. Ви шьване пьспор жь кал у бава бьхистьбу, заньбу, вәки щарна бьр'ке бьзьне хайикар жи дьк'эвь-нә бьн бандур'а нерйи, нәван дьвьн, дьдьнә пәй нерйи, жь кәрийа дьқәтьн, дур дьк'эвьн, ль варге майин дьэшьрьн. У һәрке ван навиньн, вәнагәр'ын, әв бәрә-бәрә к'уви дьвьн, дьгһижьнә һәйване бәйани. Дә, ви чахи вәрә бьгәр'ә—вәгәр'инә. Әв йәка буйә қәйдә—қанунәкә дьнйа һ'әйванәта...

Вәхте әв нава кери дьгәр'ә, дьвинә, вәки пенц каре бьзьне ӧндабуйи нава пезда манә. әв у һәвалә ви каре хаймак у бе мак гьшка дькьнә к'озе, дӧ р'ожа шьрда хайи дькьн, р'ожа сьсийә навар'оже бьзьна гьшка дьвьнә һ'афа гели, кара жь к'озе бәрдьдьн, дьвә мькә—мька кара бәрбь маке хвә дьчьн, нава ве мькә—мька бьзьн у карада дьбьһизә, вәки жере дәнге бьзьна те, әв у һәвалава дьгәр'ын, нагәр'ын, ньзаньн дәнг жь к'ӧ те. Ду гәләк гәр'ер'а дуажок қәйеда шьвәр'еке дьвинә, щавә дьдә сәршьван у әв т'әхмин дькә, кӧ дәнге бьзьна шьр те. Әв дуажо дьшинә нава кәри у бь хвә жи шьвәр'ер'а п'ебәржер дьчә, чьқаси пешда дьчә, ақаси дәнге мькина бьзьна зәлал те бьхистьне, вәхте әв дьгһижә к'ӧтабуна шьвәр'е, ньшкева бьзьнәк бәр ч'ә'ве ви те ханекьрьне, ле зу мьнә дьвә, әв диса ог'ьра хвә пешда дьщә'динә у дьвинә вәки к'ӧтабуна р'е заг'әйә, һьнәкя дьк'эвә һӧндӧр', р'удьне ль таристана ве т'әмашә дькә, дурва ишьқа ч'ә'ва вива зә'ф хәрав те ханекьрьне, ле т'ақәт накә пешда һәр'ә, хофе жь ишьқе дьк'ьшинә у бь готьна тә жи дьтьрсә. Сәршьван анцах хвә щур'әки давежә дәрва, нава хофе у тьрседа зу—зу һәвраз һьлдьк'ьшә, те дьгһижә һәвалә хвә, ванр'а қьсә дькә, дәмәке һеса дьвә у паше эп'ещә дарә шәватә у т'ьвьнге, һаләте һьлтинә бь дуажокир'а п'ебәржери бәр заг'е дьвьн, сәршьван жь тьрса се—чар гӧлла бәрә һӧндӧр'е заг'е дьдә, хенци пьркә—пьрк у

дэнге бьзына тыштэк нэдьһатэ бьһистьне. Сэршьван иди архайин дьвэ, вэки хенци бьзына вьрда т'о вэ'шийе бэйани т'өнэньн. Эw у дуажо даре шэwате һьлтиньн, хелэке һөндөр'е заг'еда пешда дьчын, вьр дара дьдьнэ сэр һэв, эгьр пе дьхьн, дэмэке шунда шэ-мала эгьр ль заг'е дькэ нава р'оже, дьвиньн, вэки бьзын жь тьрса гөлле авити те бежи бунэ гөлокэке, гьшка хwэ сыпартыйэ һэвдө ль к'отасийа заг'е сөкьнинэ у туж ль ван дьһер'ьн. Эw бьзына лэз дәрдьхьн у бь һ'эмде хwэ бэр шэмала эгьр ль һөндөр'е заг'е дьһер'ьн у дьвиньн, вэки зэ'ф мэзына, щийе дө һ'эзар пэзайэ, чэнд щийа жорда аве дьлоп дькьр, эгэр э'лбэк бьдана бэр һэр щики дьлопкьри, we нава чэнд сәһ'этада т'ьжи кьра. Бэр ван дьлопа э'лб т'өнэбун, дьлоп зэхм э'рде дьк'этын, вьр голе аве ч'ук пешда һатьбун, ле тэе бьгота э'рд у кэвьра ава бэрэв-буйи һеди—һеди дьмет, ле қәwэта ван нэдьгьһиште щарэкева бьмета у заг'э зьһа жи бьма. Заг'э һақаси бьльндбу, вэки сийар бь р'ьма хөва дькарэ тек'эвэ һөндөр' у шэр' бькэ. Һэма we р'ожеда шьван наве we датинэ заг'а Бьзыне.

Заг'а Бьзыне щөнуб—р'оһьлата Арарата мэзынэ, т'эхмин чэнд һ'эзар һ'элэбийа зедэтьр бьнөг'ара к'о-лозе we, т'эхте кө жер'а дьвежьн Гөһэр' щивар буйё. Се алийе we қәйайе бьльнд у асенэ, т'эне бэр we р'астэкэ ч'укэ, вэкэ конэки к'өрдайё. Се алийада п'е-бэржербуна бэрбь ч'эме Эрэз мьнк'ун нинэ, чөwa дь-вежьн ч'ьвик—ч'ьвикайа хwэ щөлә'т накэ ван қәйа, нөвал у зьнараp'а бьфьр'э. Жь т'эхте Гөһэр'е шьвэ-р'екэ йэкмэрийё, вэкэ сэд метри бэржери р'аста бэр заг'а дьвэ. Wэхте тө жь р'асте сэр гелида т'эмаше дьки, ч'э'ве мэрийа р'эшэвэте у жь тьрса пашда вэ-дьк'ьши.

Һэма we р'ожеда шьван к'ө р'удьньштьн, йане р'асти р'ешийа у шьване аг'е майин дьһатьн, дәрһә-қа заг'еда қьсэ дькьрьн у вана жи дәрһәқа weда һь-

нәкә майинр'а дьготын. Дә, кал у бава вәхтеда готъ-
нә, вәки бә'с у гьлийе қөнщә к'ардар т'ө вәхта ә'рде
наминьн, жь зарәки дәрбази йе майин дьвьн, зу йане
дәрәнг дьвьнә хәсусийа бәнда у вәхте щн һатъне,
дьдънә хәвате. Бә'са дитъна заг'а Бьзьне нава эл у
ә'ширәте к'ордада бәла бубу, һәрәке алийе хәда вә-
к'иле хвә дьшандънә we дәрә, пер'а дьбунә нас, кә
р'ожа чәтънда әв ль ван бьвә сьт'ар. Дә, һәр эләке
у ә'ширәтәкеда мере че һәбун, бона нә р'асти, нә мәр-
рвайа диwana Р'оме пер'а дьк'әтънә һ'әщәте у һәла
щарана жи пер'а шәр' дькьрьн, вәки дәст жь зәлме
бьк'ьшинә у к'орд мале хәда аза, сәрбәст бьжин у
ә'мәл бькьн. Һәлбәт, кьрне өса хаша диwana Р'оме-
йә зәлмк'ар нәдъһат, һәр тышт дькьр, вәки мәрвә
өса бьдънә к'орп'уч'кьрне, кә зәлма хвә пешда бь-
вә. Мере өсайә че жи бәр we доз нәдькьрьн, зьрар
дьданә диwane у бәрбь заг'а Бьзьне дьр'әвийан, әв ль
ван дьбу сьт'ар. Сьт'арәкә өса баһар, һавин, паиз у
зьвстана ль вәлате Т'урк'иае т'өнәнә. Әва дейә у ди-
йа һ'әлалә.

Сәрһатийа заг'а Бьзьне жь дәшър у қөр'на те у
һәйло дьгъһижә һ'әта ван р'оже мә. Әв бь қәшъман-
дъне гәләки мәзън у мәлулва дәвләмәндә. Әскәр у
щәндьрме диwana зәлмк'ара чәндьк у чәнд щара у
бәлки бь мәһа һ'ьщуми сәр we кьрнә, вәки „гөнәк'а-
ра“ бькьн бьн п'әнще хөйә зәлме, ле бәле әв нәгъ-
һиштънә мәтләба хвә, т'әне кәвьр у қәйайе заг'е жь
гөлле нәйара һатънә бьриндаркьрне, фәсла паизе у
зьвьстанейә сәртда п'ор—п'ошман вәгәр'йанә. Заг'а
Бьзьне т'ьме ль фьраре дәвләте, р'әвийе һ'әбсайә
қәйд—чидаркьри буйә сьт'ар, чәва де қәльхи ван
кьрийә. Әв жь ә'дамкьрне, сәд йәк сала, дардакь-
рне, зерандъне дайә қәт'аркьрне. Ләма жи к'орд у
мьләте майинә хәватчи заг'е зийарәт у азадара бән-
да жи һ'әсав дькьн, қәрбана сәр we дьдън, ч'ьре р'ун
ведьхьн у чәнд р'ожа вьр шәвбөһөрийа хвә дәрбаз

396

дъкын у кэвуре we тэваф дъкын, паше ша у к'обар бэрбь мала хвэ дъчн.

Бь сальхе кала у пира, wэки сэрэқванийя qэза Идуре ч'э'ве бьнэлийе гонде Бекэс у Щотканиейэ бэра Ёнда бьдэ тьрсандьне, кэ эw мьқабыли диwane дэрнэйен, wэхте — wэхтеда қамч'ур'е (налоге) бьдн, чьқас щэндьрме qэзае һэнэ бь ч'эк у силаһ' дьшинэ сэр һэрдэ гонда, wэки мэрьве хаша wan наен, бьгьрн, йане бькөжн у т'алан бькн. Щэндьрмэ бь т'в-дарэқдитьнэкэ мэзнь у ньшкева һ'ыщуми сэр һэрдэ гонда дъкн, wэкэ сэд—сэд пенщи кал, пир, зар'ажна, хорта у мера дькөжн, т'алане wan дьднэ пешийа хвэ бэрбь qэзае биньн, р'ева сийарэ у пэйайе һэрдэ гонда пешийа щэндьрма дьгьрн, wэкэ сэди дькөжн у бьриндар дъкн, т'алане хвэ пашда тиньн. Эwana заньн, wэки диwan wan ёса бэрнадэ, we диса һ'ыщуми сэр wan бькэ у зийанэкэ бе һ'эсавэ мэзнь бьдэ wan. Эwana нава чэнд р'ожада һесире хвэ нава мьлэте хэда, сэр гонда п'арэвэдъкн, гонде wandа хенщи п'ышик у сэе бехайи кэсэк наминэ, ниве мерайи п'ае—п'р'е дьчнэ т'эхте Гөһэр'е ль заг'е дьн-һэр'н у тенэ сэр we нете, wэки дькарн дөһ сала wьра бьминьн, диwana Т'урк'иае нькарэ тьштэки wan бькэ. Эw нава wэ'дэки кьнда хөр'а хөрэке дэ сала, шэватике, орхан у дошэка тиньн, гьшки щивар дькн, ль т'эхте Гөһэр'е wэхте хвэ дэрбаз дъкн у һива орди у щэндьрме диwane дьсэкьнн, wэки wэхта бен, бьр'эвьнэ заг'е. Ду we qэwьмандьна шэр'е ор'а к'орда у диwanер'а белукэкэ эскэр у щэндьрма диса ньшкева һ'ыщуми сэр һэрдэ гонда дъкн, дьвиньн хенщи хани, тэwлэ, гоме дэривэкьри, мэwу—мэwуйа п'ышика у э'wтина к'элба гондада т'б бэниинсанэк т'бнэ. Ижа фэрмане дьстиньн, wэки ль гонде щинар бьгэр'н, щьмэ'те бьзериьн, wэки щийе к'өлфэте wan бьвиньн. Эw белука эскэр у щэндьрма дьчэ к'ижан гонде к'орда кала, жьна, мера, к'эте гонда дьзери-

нын, дьчэрчъриньн, кәсәк надә стуйе хwә, wәки нәфәре мала ванә вьрн. Әw белука we зәлме օса жи тиньнә сәре гәләк гөндед қәзае Wане у Базиде, ле нагъһижьнә мәрәма хwә у пашда вәдк'ышьн тенә қәзе. Дә, нәмам у к'өрдфьрош щаве дьднә сәрәке қәзае, wәки бьнәлийе һәрдб гөнда хwә авитьнә заг'а Бьзьне. Ижа диwan, wәки һ'әйфа хwә жь бьнәлийе wan гөнда бьстинә, белука хwә дышинә т'әхте Гөһәр'е бәлки wan бьгьрн. Қөмандаре белуке фәрман стәндьбу, wәки һ'әта wan „қөлдьра“ нәгьрн, пашда вәнәгәр'ьн. Һ'әта белук дьгъһижә т'әхте Гөһәр'е, пешәwьтийе к'өрда щаве дьднә бьре хwә, кб белука Т'урк'иае we зутьрәке һ'ыщуми сәр wә бькә, хwә хайикьн. Әw пенц р'ожа бәри һатна белуке, хwә давежьнә заг'е у һивийа һатна wan дьсәкьнн. Чәнд р'ожә шунда дәнге әскәр у щәндьрме т'ьрка феза заг'еда р'ьнд дьһатә бьһистьне. Һәлбәт, wan шьвәр'еда нәwерьбун һәр'нә бәр заг'е, we әлбер'а бьбуна хөрә гөлле к'өрда. Ләма жи қөмандаре ордийе хөр'а кьрьбу әдәт, р'оже се щара— сьвә, нар'оже у эваре гөллә сәр заг'еда дьр'әшандьн, хенци бьриндаркьрьна зәр— зьнаре бәр дәве заг'е, wәки дьне нькарьбун тыштәк бькьрана. Бь wi щур'әйи һ'әта сөр'— сәрма паиза дәрәнги алайи wьр бу у паше дьк'ышйа дьчу у лаве к'өрда сәрбәст һьлдк'ышйанә т'әхте Гөһәр'е у wәхте хwә дәрбаз дькьрн. Қәwьмандьне ви щур'әйи бе һ'әсав бунә у дьвьн. Шехзаһьр жи һажь wan қәwмандьна у һәма „зәрпе“ заг'а Бьзьне һәбу...

Фьр'ьнде Т'урк'иае ду дәрмдаг'кьрьна warга к'өрдәйә ль т'әхте Гөһәр'е, ижа ордийа диwane беинсафи, бешамерти у бь wәшити қьр'кьрьна фәдайе к'өрдар'а мьжул бу, сәр һ'име фәрмана дайи, фьр'ьндә пашда вәдгәр'ьнә warга хwә. Ду чуйина wanр'а, ордийа дьжмьн те warге, һәр әскәрәк у қөмандарәк

бь фәрмана Қази мина сәе бине ль фәдаие кәшти, бьриндара дьгәр'ьн, вәки мәйт'е Шехзаһьр бьвиньн, йане жи бьриндар ви бьгрьн. Һәла ви чахи һьнәк дәсте фәдайайә ч'ук жь р'әшандьна бомбе фьр'ьнда мәщал нәдитьбун, кә хвә бавежьнә заг'а, мьг'ара у шькәвта, һесуйе мабун у т'ьвдарәке хвә дьдитьн, вәки шәв хвә бавежьнә шькәвта, ле дәрәнг бу, ордийа дьжмьн иди пер'а гьһиштьбу у орт'а һәрдә альяда шәр'әки гьран дьчу, ле фәдаия ль кәштьн у бьриндаркьрьна хвә нәдьнһер'ин, бь мерхаси шәр' дькьрьн, кә алийе гели нәк'әвә дәсте дьжмьн.

Вәхте гәр'а әскәр у қөмандарайә нав кәшти у бьриндаре фәдаие к'өрда ,қөмандарәк р'асти бьриндарәки бәдһ'ал те, кә дәмәке пешда шәр'е орт'а диwane у дәста ч'укә Шехзаһьрда һатьбу бьриндаркьрьне у бәстава хәбәр дьда:

— Шехзаһьр, әз бәхте тәдамә, тә зу хвә бавежә заг'а Бьзьне, вәки тыштәк бь тә нәйе, тә дәрһәқа кәштьн у бьриндарбуна мәда нәфькьрә! Әз бәхте тәдамә, хвә зу бавежә заг'е!

Ду we хәбәрдана фәдаир'а өмьре ви мина ч'ьраке тәмьри. Қөмандаре т'ьрк чьқаси пьрс дьдане, т'ө щав нәстәнд. Әв қөмандар дьһатә к'ьвше к'өрд бу, йане жи т'ьрк бу у нава к'өрдада мабу, зьмане ван һин бубу. Қөмандар щийе мәйт' к'ьвш кьр у бәрбь сәрәкқөмандаре пешә'нийе р'әвйа, бь пьрс у пьрсйара „Қази к'өйә?“ дәмәке шунда дит у готьне бьриндар йәкә—йәкә wir'а гот, әв гәләки ша бу, вәки Шехзаһьр заг'а Бьзьнедайә. Бона дьһа р'астбуна we щаве, Қази қөмандар да пешийа хвә у бь хвә жи да пәй, хеләке шунда гьһиштьнә щийе мәйт', пьштованәки Қази дәсте хвә да бәдәна кәшти, дит, кә һәла бәдәна ви гәрмә, һе же бауәр кьр, һатә р'уйе қөмандар у гот:

— Ә'фәрьм тәр'а, тә сәр сера Шехзаһьр вәкьр,

ёса бьзанвэ, вэки эви дэсте мьдайё, эв жь дэсте мьн хэлаз навэ... Бона we йэке, хёде һ'эз бькэ ду алт'кьрьна к'ордайё к'отаснер'а, эзе чине тэ бьдьмэ бьльндкьрьне у тэ қомандаре алайике к'эвш бькьм, һ'эта к'отабуна ёмьре хвэ к'эф бькэ...

Ду we бэ'сер'а, Қази алайике сэр заг'а Бьзьне дь-дэ щэмкьрьне, һэрт'о чэнд щара бь залп гёлла сэр заг'еда дьр'эшинэ, ле ба жь кэвьр, тыштэки навэ. Бь фэрмана ви сэр шьвэр'ейа заг'е қөрөшьля шэв у р'оже те т'эшкилкьрьне, вэки жь шьра т'ё кэс нькар-вэ дэрк'эвэ. Эве бэ'са Қази һақаси дьда шакьрьне у һ'ьдуде шабуна ви т'өнэбу, ле нава шэр'е се сале нэ т'эмамда Шехзаһьр чь анибу сэре ордия ви у фь-р'ьнда, эв йэка т'ё вэхта жь бира ви дэрнэдьк'эт у дьһа жи дьда һаркьрын у вэ'шикьрьне. Бь фэрмана ви чьқас бьриндаре, кё варгэ у т'эхте Гёһэр'е һэ-бунэ, эскэре ви э'рдэр'а дьхьшкандьн, дьчэрчьрандьн, йа нэ мэрьвайе дьһанинэ сэре ван у аг'риедэ зэра, нэвал у қёйада хол дькьрын. Бь сальхе дитийа нава бист р'ожада һ'эму бьриндар ёса дьчэрчьрандьн у қёйада хол дькьрын. Бь гьлики нава ви вэ'дэйдэ бьриндарэк жь т'эхте Гёһэр'е у варге нэмабу. Шэ-р'эки к'эфили—дэман жи орт'а ордия дьжмьн у дэс-те ч'укэ фэдаёе к'ордада дьчу. Дэста ч'укэ, кё Сьм-бьла жьна Шехзаһьр қомандари ле дькьр, чэнд р'о-жа сь мерхаси мьқабьли дьжмьн шэр' дькьр, р'ожа панзда думанэда вэр'а һэв һат, эв чэнд фэдаёе жьн у мер жь к'ьр'е пешбэри заг'а Бьзьн бь чэтьнайикэ зэ'ф мэзьн, п'эбэржери һьнда заг'евэ у бэр п'элэки мэзьнда хёр'а қэлэче чекэ у ду думанер'а мьқабьли дьжмьн шэр' бькьн. Ёса қэшьми, вэки Сьмбьле у Шехзаһьрт'а серида ль һэв нэһат заг'а Бьзьнеда бь-гьһижнэ һэв. Дьжмьн к'этэ орт'е у дэсте ван жь һэв-дэ қэтанд. Вэхте шер' мерхасе заг'е дэнге Сьмбьле у һэвале we р'ьнд дьбьһистьн у ван жи дэнге ван. Қэлэча кё Сьмбьлэ теда бу, эскэре дьжмьн тэрьш нэдькьр, вэки эрыши сэр we бькэ, вана саг' дил бь-

гърын, чъмки гӱлле Шехзаһър у һәвалә ви әв дьһын-
гавтын, ләма жь дьжмьн дит бошә, пешдачуйин навә,
ижа бе һ'әсав гӱлле т'опе сьвк ле гьре дьдн, вәки
п'әл жь щи бьднә шәһ'тандьне у мерхаса гьшки
қър'кьн. Шехзаһър бәрэварәке, гәләки һерсбуйи, бь
дәнгәки зис дькә гази:

— Гәли хушк, бьра у Сьмбьла мьн! Һун р'ьнд
бьзанвьн, вәки әм иро жи шәһ'ид бьк'әвьн т'алаша
мә нинә, чъмки мә кәләм пышта дьжмьнда нькандийә,
дьжмьн һ'әта саг'вә дәрде әскәре кӱшти, бьриндар-
кьри, фьр'ьнде шәвьти у ондабуна т'опе гьран, сь-
вк у силаһ'е майин бир накә. Мьрна мәйә бе вә'дә
бона сәрбәсти, азабуна к'ӱрд у К'ӱрдстанейә! Әз бәх-
те вәдамә, һ'әта т'ьлийе вә у мә бьхәвьтә мәмьке
т'вьнга бьгьвешьн, лаше дьжмьн әрде р'ахьн, жь
шәр'кьрна әскәре дьжмьн те к'ьвше, вәки қӱмандар
бәр кӱштьн у бьриндаркьрна әскәре хвә нак'әвә,
т'әне дьхазә қәләча вә жь сьре дәрхә, чъмки Қази
занә, кӱ Сьмбьлә вьрә у дьхазә саг'ә—саг' бьгьрә.
Сьмбьл щан! Те бежи, вәки дьжмьне нәһелә дәсте
мә бьгьнижә һәв, тьшт навә, ог'ьра вәт'әне мәдайә.
Р'астә, мәнзила орт'а заг'е у қәләча вә нә гәләкә,
ле нә мьнк'уна мә һәйә, нә жи йа вә, әм бенә щәм
һәв. К'и мә жь заг'е дәрә, вә әлбер'а бьвә хӱре гӱл-
ла дьжмьн, чъмки гәләк әскәр шьвәр'ер'а п'әбәржер
буйә панздә—бист метьра дури дәвә заг'е сәкьнинә,
к'и кӱ... Мьн у мерхасе һәвалә мьнә заг'е лаше се-
сьд—чарсьд әскәре, кӱ жорда те сәр вә, әрде р'а-
хьстийә, ле чьқас дьчә р'әқәма кӱштија зедә дьвә,
ле вә чьқас кӱштнә? Әгәр гӱлле мә нинбуна, дә-
щәлә зува бьгьништана мәрәме хвә.

— Шехзаһьро, Шехзаһьро,— Сьмбьл бь к'ән
дькә гази,— хӱде мьн қӱрбана р'ожа тә бькә! Әз у
һәвалә мьн заньн, вәки имк'ана вә у һәвалә тә т'ӱ-
нә, кӱ һун к'омәке бьднә мә, мә жь вә зӱлме, сӱр'
у сәрме бьднә хәлазкьрьне. Тӱ вә йәке р'ьнд бьзанвә,
кӱ мьрын һәйә, ле т'әслимбун т'ӱнә. Әз бәхте тәдамә

щийе вэйи башә, се сала әв сәр заг'е бькьн қал у щәнг, нькарьн тыштәки бь тә бькьн. Те һәла гәләки лазьми мьләте мә бейи, т'әне хвә хайикә, вәки тышт бь тә нәйе. Дәрһәқа мьнда қәт тыштәки нәфькьрә, хәде бәрхе нер бой к'ере дайә, чьма хуна мьн жь хуна бь һ'әзара фәдайе кәшти сортьрә? Әв сәри әв ог'ьрә! Һ'әйф, вәки әм жь дөсьд фәдайа, чар манә...

— Сьмбьл, дәлалия мьн,— Шехзаһьр бьльнд кьрә гази,— әв әскәре кә зрьши сәр вә дькә, вәва нае к'ьвше, ле мәва р'ьнд те к'ьвше, мә апе тәйи Ә'вьдлмәщид дит әв мина гәре звьстанейи бьрчи һ'ьщуми сәр қәләча тә дькә, һ'әйф нак'әвә бьн нишана мә, ле хәлаз навә...

Дьжмьн дит, вәки бь һ'ьщумкьрьне нькарьн тыштәки бь қәләча Сьмбьле бькьн, ижа хенщи гәлле т'әппе гьран, жорда кәвьре мөзьн һол дькьрьн, вәки п'әле қәләча вә жь щи бьләқә у Сьмбьле саг' бьгьрн. Әв се р'әж бун, вәки кәвьр у кәч'ьк сәр қәләча Сьмбьледа дьһәр'ькандьн, вәки п'әле қәләче һьнәки жь щи бьләқиньн, ле иди дор—бәр у сәре ви шыкәстьбу, сьт'ара кәвьр һеди—һеди дьһатә һьлдане. Нава ви шәр'е мьрьн у жийиҗеда Сьмбьле ль Шехзаһьр кьрә гази:

— Шехзаһьр, дәлалие мьн! Дьвини, вәки әз қиза мьләте хәмә у мьн шәрте дайи қәданд. Чәва щьмәт дьвежә: „Сәре һ'әзар нәвали, нәваләк, сәре һ'әзар мери мерәк...“ Тә балгийә бәр сәре ә'ширәт у элани. Мьләте мә у мьләте хәватчийә майин ит'абара хвә бь мала вә у ньһа жи бь тә тиньн. Нә кә т'әне навә тә, ле навә бь һ'әзара йе мина тә, т'ә вәхта наенә биркьрьне, вә т'әме бенә вәк'ьландьне, вә жь сьлсьләтәке дәрбази йа майин бьвә у т'аригеда бь һ'әрфе зер'ин бе һьвисаре. Заһьр, әз қәрбана сәре тәвьм, бьла фьр'ьнде диwane нәһатана сәр мә, һәвалбәнде Т'урк'иае к'омәки нәдана диwana Алиосман, вана нькарьбу тыштәк бь мә бькьра у әме...Шехзаһьр, әз дьхазьм иди хатьре хвә жь тә у һәвале тә бьха-

зым! Заһыр, ишә—оләщәхә бәлки тө һәwата дьне саг' майи, бәлки ч'ә'ве тө ч'ә'ве Севдине мә к'әт, т'әмийа мьн тәвә, мьқати вивә. Әw нһа мала кӧр'әпе тәда буйә бышкӧри. Нһа иди ч'ә'ве wi жи ль ч'әк у силаһ'анә. Ware тәйи шӧкӧр, һешинә! Дә, һьндава мьнда жи те чь бежи, тө зани... Заһар, п'әле феза сәре мә жь холкьрьна кәвьра у гӧлле т'опа иди һатийә хьнщкьрьне, жь щи ләқйайә, һьнәки жи пешда һатийә, гӧлле дьжмьн дӧ алийада жь Шушанике, Р'имае. К'әләш у мьн дьгьрьн, әз чәнд щийа сьвьк һатьмә бьриндаркьрьне, ле шӧкӧр һәрдӧ дәсте мьн дьхәвьтьн. Қәләчәда әз у һәрдӧ қизьке мәйә әрмәни манә, К'әләш жи һатә кӧштьне, фишәке мә пенщ.—шәш һаләт манә. Һ'әта р'ӧһ' бәр мә һәвә у т'ьлийе мә бьхәвьтьн, әме шәр'кьн у һ'әйфа бьра у хушке хӧйә шәһ'идк'әти бьстиньн у гӧлла пашьн... Дәрһәқа мьнда нәфькьрә, чәwa щьмә'та мә дьвежә: „Шер шерә, чь жьнә, чь мерә“. Р'астә, әз һ'әрмәтьм, ле һәр жьнәкә к'ӧрда дә'w у дозада мерә.

Нава we хәбәрдана Сьмбьледа, нышкева дәнгәки нас ль we т'әсәли дьвә:

— Сьмбьл, дийа мьн! Бәсә шәр' бьки, нә әз әпе тәмә. Ә'вдьлмәщидьм, т'әслими мьнвә, әз наһельм Қази жь муме—мьсқале гьлики хәрав тәр'а бежә, чьмки гьлики мьн щәм wi навә дӧда. Лаwо, дәрде wi нә тӧйи, кӧла wi, азара wi Шехзаһырә. Дә, бәсә гӧлла бавежи әскәре мә, қыр'ки. Бәрха мьн, т'әслимвә, гӧлла навежә, әзе бем қиза хwә бьвьм, қәт шайиша нәк'ьшинә лап архайинвә...

— Шехзаһыр, Заһyro,— Сьмбьле гот,— әскәр иди жорда нә гӧлла у нә жи кәвьра дьр'әшинә, чьмки „әпе“ мьн һатийә, wәки мьн бьдә р'азикьрьне у мьн бьвә, бавежә бәр п'әнще зӧлме. Йәқин тө нәбһист „әпе“ мьн чь гот? Мьн р'азибун дайә (қәстика ӧса дьвежә) „әпе“ хwә, вайә жорда те, wәки мьн бьвә. Дә, „әпе“ мьнә, әхтийара мьн т'ӧнә бәр wi хәбәрдьн, әзе

һәр'ым, дә, бь хатьре тә. Дә. „апо“ пешда вәрә, мын бьвә, әз нива тәмә, қәт мәтьрсә малавайо, зу вәрә, мын жь ве зөлме қәт'ар бькә, һу!...

Ду хәбәр дана Сьмбьлейә „р'азибунер'а“ апо зә'ф ша дьвә у бәрбь қәләча қиза бьре хвә дьчә, һәлә нөгһиңжә бәр қәләчә, бь гөлле Сьмбьле у Шехзаһьр мәйт'е Ә'вдълмәщит әрде дьминә, дьвә пьлә—пьлә дөвә ви у вәхте әскәр дьвинә, вәки Ә'вдълмәщит һатә көштьн, мина тәйроке гөлла у кәвьра сәр қәләча Сьмбьледа дьр'әшиньн, һәрдө қизе әрмәни бь мерхаси шәһ'ид дьк'әвьн, мьле Сьмбьлейи ч'әпә хәдар те бьриндаркьрьне:

— Дәшал Қази, вәрә мәйт'е Ә'вдълмәщите хвә бьвә,— дьвә т'иқә—т'иқа ве сәр Қази дьк'әнә, бәре хвә дьдә заг'е, ль Шехзаһьр дькә гази,— бьла бьжи К'өрдстана сәрбәст у аза! Гөлла хвәйә пашьн сәре хөр'а дәрбаз дькә у жорда һол дьвә, дьк'әвә р'аста бәр заг'е, дөңге ве һ'әта—һ'әтайе те бьр'ине.

Ду ве йәкер'а чәва Шехзаһьр у өса жи һәвалә вийә заг'еда һәр тьшт сәрвахт бун у мәйт'е вейи зьнерда һурхашбуйи дьдитьн, дьк'әвгьрин, р'әһ'мәт ле дьһанин. Шехзаһьр сәре хвә жь һерса бәржер кьрьбу, һәрдө дәсте хвә данибунә бәр щеника хвә, тәе бьгота жь һерса п'ор'е ви у р'удана вийә сеса-лайә, кө нав шер'да бәрда бу, биз—бизи бубу, дьле ви зу—зу ледьхьст, ле аликида жи аләма дьле хө-да к'өбар дьбу, вәки һ'әлала ви у қизе һәвалә ве дил нәк'әтьнә дәсте қәт'ьлк'ара... Әв дәмәке сәре хвә бьльнд дькә, ль мәйт'е Сьмбьлейи пешбәри заг'е дьнһер'ә у дьвәжә:

— Гәли бьра! Ви шәр'ида Сьмбьл т'әне нинә, бу қөрбана азакьрьна мьләте хвә, ле бь дәһа һ'әзара хорте т'унсьз, аһьл, щаһьл, навсәрә, қиз у бук, зар' у т'ьфал, пир, хушк у бьре мәйә әрмәни бунә қөрбан. Азайи бе қөрбан навә, қөрбан жи бе азайи навә! Р'ома р'әш (бьльнд дькә гази) әскәре қәдәра, һ'әйф, вәки әзи заг'едамә, дәсте мын нахәвьтә. Һун ве йә-

ке р'ьнд бьзанвьн, вәки диwana вә, щара пешьнә, кә фьр'ьнда мьқабыли усйанчийа дьдә хәвате, әз дәрһәқа вәлате дьнйалькейә майинда ньзаньм, ле нава һ'әму вәлате әр'әб у фарьзада щара пешьнә, вәки диwana Т'урк'иаейә хунхөр фьр'ьндә данә хәвате. Диса дьвежьм, диwana Алиосман, р'ьнд бьзанвә, кә әв қәт'ьл у зөлма һун дькьн, сәр вә әрзан р'унане, вәхте бе, һуне бона бь милиона қьр'кьрьна к'өрда у мьләте башқә щаве бьдьн. Әз заньм, вәки дәрд у кәле п'атше вә у вә, әзьм, һун мерьн, пешда вәрьн, дә, дә!... Бьра р'ьнд ль вә т'әқәйасвә һәр к'өрдәк Шехзаһьрәкә, һьнәк жь дйа хвә бунә, ле һәла һьнәк жи нәбунә! Дә пешда вәрьн, чьма дьтърсьн? Әм чәнд мерьн, р'өһ'чуно! Әгәр һун мерьн, нә биц у мәнщәнеқьн, пешда вәрьн, эрьши сәр заг'екьн, мә саг'ә—саг' бьгрьн, бьвьн щәм п'атше хвә! (Ле Шехзаһьр жь һесуйе т'ө щав нәдьстәнд).

Ве зьвьстана сәртә ч'йайе Араратеда пешә'нийа т'ьрка жь сәрәкқөмандаре хвә фәрман стәндьбу, вәки нава чәнд р'ожада дор—бәре варга усйанчийа у т'әхте Гөһәр'е жь дәста у к'оме к'өрдайә фәдайа бьдьнә т'әмьзкьрьне. Қази у алайикә әскәр бона гьртьна Шехзаһьр мина һ'әйwane вә'шийә бәр неч'ира хвә бьсәкьнә, әв һесуйа заг'е мәльсибун, вәки бь щур'е хапандьне у бь феле башқә, вәки бькарвә Шехзаһьр у дәста ви бьгрә, ордийа хвә бь алт'ьндари бәрбь дәшта Анадолие бьк'ьшинә.

Пешә'нийа Қази п'аша мәһәке т'әмам бәр дәстә у к'оме ч'укә фәдайе к'өрда дькә шәр', бе һ'әсав қөмандар у әскәр өнда дькә, паше wir'а һәв те, кә нава ви вәдәйда анцах варге у т'әхте Гөһәр'е жь к'өрда бьдә т'әмьзкьрьне у әскәр те феза заг'е дьһе-вьрә, һива фәрмана Қази дьсәкьнә... Алайа щәм Қази жи чәва әдәт, вәки гьва мерхасе заг'е бьдә тьрсандьне, һәрро' чәнд щара гөлла сәр заг'еда дьр'әшинә, ле Қази дьвинә, вәки жь we барана гөлла жи, нькарә тыштәки бь Шехзаһьр у һәвале ви бькә. Әв'

гөллэбарандьна заг'е дьдэ сэкьнандьне у дэстбь фел-
базийа хойё башқә дькә. Әв гази Иса бәге Қоти у дө
көр'әпе ви дькә, гәләки бь ванр'а һәвал дьдә, һ'ал
ванр'а шьровәдькә у к'отасиёда дьвежә:

— Чьма п'атше мә щийе бәласәбәб навә п'атша-
тийе дайё вә? Гәрәке һун р'ожа диwane у әскәрә чә-
т'ында к'омәкийе бьднә мә... Wәва ә'йанә у бәр ч'ә'-
ве вә әскәре мә чьқас р'ожә, р'оже чәнд щара чьқас
т'оп у қөмбара, гөлла ль заг'е гьре дьдә, тыштәки бь
заг'е у фәдаёа накә. Әм вьра чәнд сала жи бь ви щу-
р'әйи мьқабли ван шәр' бькьн, әм тыштәки нькарьн
бь ван гавьра бькьн. Әз хәйсәте Шехзаһьр у к'орда
заньм, вәки ван пар, йане перар силаһ', әрзақ, нь-
вин, шәватик у йе майин аинә т'ьжи заг'е кьрьнә,
хвә заг'еда ав жи һәйә, т'алаша ван тыштәки т'өнә-
нә, дөхөн, вәдьхөн у хөр'а һеса дьвьн. Әз һатьмә сәр
ве нете, вәки тә у һәрдө көр'әпе хвә жь сәре қәйе
гази ви зальми бьки, кө п'атше Т'урк'иае бона к'орд
диса дэстбь усйане нәкьн у шаһьлтийа тә һ'әсав һьл-
дайё, фәрман дайё, кө тә ә'фу бькә, ле наһелә тә нава
к'ордада бьжи, ве тә бьшинә щики йса, вәки вьр
к'ордәк т'өнәвә. Иа дөда жи, бь фәрмана п'атше ди-
wane, гәрәки тә у Қази бь Қөрана пироз дәсте һәвда
сонд бьхөн, вәки тә бауәр бьки, кө диwana мә мө-
сөлманийе хөдане гьлийе хойё. Дә, вәхте Қөрана пи-
роз те орт'е, ав дьсәкьнә ,ав... Бь гьлики чь дь-
хази бежә, т'әне бона к'ара мәвә, бәлки бини сәр р'е
(һәма ви чахи р'әнге мьрийа ль һәрсека дьк'әвә).
Иса бәг, гәли лавька, әгәр һун ве сьпартьна мьн
бьқәдиньн, һуне һ'әта көр'е—көр'а бьхөн, к'ефкьн у
һуне диwana Р'омеда бьвьнә йарьм п'атша. Дә, ал-
т'ьндари жи мьн һьлдайё дәсте хвә, дәве шуре мьн
жи у пышта ви жи дьбьр'ә, гьлики мьн щәм сәрәк-
ване диwane у вәзире әскәрийе навә дөда... Дә,
дэстбь щә'дандьна ог'ьра хвә бькьн, вәр'а ог'ьрвә...

Ду фәрмана Қазир'а нәр'азибуна көр'әпа щәм
Иса қөрьшәки нәһатә һ'әсавкьрьне, әгәр ван әв сь-

партына р'эт бькьрана, we щи бь щи бьһатана гөллө-кьрьне, ч'ар—нэч'ар гэрэке бьқөдандана. Ван бь дь-ләки көл данө пэй һөвдө шьвэр'ер'а һеди—һеди п'е-бөржер дьбун, ле р'еда жь тьрса мина мөйа нав аве дьр'ьщьфин, нө кө жь сәрме, ле тьрса Шехзаһьр шө-қө - шөқа дьране ван бу, льнге ван хөбәре дьфьсть-цин, дьләрьзин, анцах хвө бь көвьра дьгьртьн, кө чөк'эвьн. Иса һьнәки дьл у щане хвө тинө у дьле хө-да дьвежө “Әм жь нишана гөлла зальм шех т'ө щара хөлаз навьм, ле бәлки хөде инсаф у р'әһ'ме техө дь-ле ви, мәр'а р'азивө. Әв әгәр вәхте хәбәрдане мәр'а р'азивө, әзе ве щаре щөм п'атше вәлет һ'өрмөт у на-вәки зор қазанц бькьм. Әве сәрк'арийа чөнд қөзае, кө теда к'өрд дьжин, бьдө мьн... Әв у көр'ап әп'ещә-йи шьвэр'ер'а п'ебөржер дьвьн, незикайе ль заг'е дь-кьн, хвө бөр п'әләки мөзьнда дьтәлиньн, вәки гөллө ван нөгьрьн, һьнәки һеса дьвьн. Иса алөма хөда дьфь-кьри, вәхте хәбәрдана т'әви Шехзаһьр хенци гөть-не Қази чь бежө, һьнәки ви бьдө бавөркьрьне. Орт'а ван у дөве заг'е панздө-бист метр манө, ви дьл у ща-не хвө ани, бьльнд кьрә гази:

— Шехзаһьр, Шехзаһьр, Шехзаһьр, әз хөламе щөде тәмө, ща бистәке мәр'а хәбөрдө, шөхөле мөйи ә'щәлә бь тә һөйө?

— Бьбахшинө, әв к'ийө, — Шехзаһьр дьвежө, — дьхазө бь мәр'а һөвалдө у әв жи ә'щәлә?

— Әз бь хөлам, — Иса гот, — әз Иса бөгө Қөти-мө, чьма тө мьн нас наки? Қази әз у һөрдө к'өр'апе мьн шандьнө щөм тә, вәки әм һөвр'а гөпкьн. Мала тә ававө, зани тә чь анийө сәре-әскәр у тәйаре дьж-мьн? Тө у һөвалө хвөва заг'еда бунө сьндйан. Әгәр дьхази мәр'а хәбәрди әме шөрте Мөһ'мөд п'ехәмбөр бьдьнө һөвдө, вәки зьраре нөдьнө һөвдө у паше бь һөвр'а хәбөрдьн?

— Бәле, бәле, тө к'өрдфьрош Исайи, — Шехза-һьр гот, — р'увийе мина тә чьнө, вәки әз вәхте хвө

т'эви тэ бькѡжъм... Дэ, вѡки хати—хати, мѡхсѡда хвѡ бежѡ, тѡ сѡва чь хати? Н'ѡйфа гѡлла нинѡ, ѡз бѡри тѡдъм... Дьвѡ нета к'ѡрдфрѡшье жь межуйе тѡйи н'ѡрам дѡрк'ѡтийѡ, тѡ бѡрѡ ордийа Р'ѡме дайѡ, хати мѡ „азакѡ“ у ви навѡ қьр'ѡещ сѡр хвѡ пақьшки?

Ду ван готье Шехзаһьрр'а, гьва ѡв һьнѡки шѡрм дькѡ, ле сѡр ви к'ар накѡ, фьрсѡнда хвѡ жь дѡсте хвѡ фут накѡ, дѡрѡнг—дѡрѡнг дьвѡжѡ:

— Шехзаһьр, тѡ чьма мьн бе н'ѡрмѡт дьки? Мала тѡ бышѡвьтѡ, вѡхте шѡвьтийѡ, ѡскѡре Т'урк'ѡиае жь бѡрѡка ч'ѡае Гьридаг'а ч'ук гьрти н'ѡта йа мѡзын, Базид, гѡлийе Зила, Хавѡсор, Ван, Динарбѡк'ѡр, ѡрдиш, Идьр у щийе майин жь к'ѡрда дайѡ т'ѡмьзкьрьне, һѡман бьнѡлийе ван дѡра жи дайѡ йѡхкьрьне у ноли бѡре н'ѡкѡмдарье дажѡ. Щаньм, йа кѡ қѡман-дар у ѡскѡре ван тиньнѡ сѡре ѡрз у ѡ'ѡале к'ѡрда, т'ѡ дѡвр у зѡмана нѡхатийѡ кьрьне у нѡхатийѡ готье. Гѡр тьшт щѡһ'меда, сѡва тѡ ѡрз у ѡ'ѡале щьм'ѡте у мѡ қѡт-йар'а дьлизьн, мал-н'але ван т'алан дькьн, р'ѡже дѡс-тѡкѡ к'ѡрдайѡ мѡзын бѡрбь Измире сьргун дькьн. Щаньм, гозьм, вѡрѡ кѡвьра жь п'ѡша хвѡ бавѡжѡ, һѡмин диwane бѡна тѡ ѡ'фукьрьн дайѡ, сѡва ѡскѡр у Қазѡ дѡст надьнѡ тѡ, Қѡрана пѡроз жи п'атше анийѡ орт'ѡ, мѡрьве же бавѡр нѡкѡ, гавьрѡ. Мерька тѡр'а хатьнѡ р'ѡе, чь дьхазѡ, заг'ѡда щийе нѡһѡқ дьр'ьзи? Вѡрѡ ванр'а қайилвѡ, бьла йаха эл, ѡ'ширѡта у эла мѡ Қотийа жи жь зѡлма ван хѡлазвѡ.

— Тѡ гот, вѡки намуса эл у ѡ'ширѡтар'а дьлизьн, — Шехзаһьр гот, — тѡ we йѡкеда мѡна са вьр'а дьки. К'ѡрде бь т'ѡмами бенѡ қьр'ѡе, ле наһельн ѡрз у ѡ'ѡале ванр'а близьн. Ле дѡрһѡқа эла Қотйада ѡз сонд нахѡм, чьмки шѡйтанѡки мѡна тѡйи мѡрьвхѡр, ѡв эла дѡлал жь һѡвдѡ дайѡ тиш—тишикьрьне, мере нава ванѡ мерхас гьшк бь дѡсти тѡ хатьнѡ кѡштьне у сьргункьрьне, лѡма жи жь бѡйанийе т'ѡрк ѡса тиньнѡ сѡре we элѡ. Ле диса бавѡр накьм, чьмки щѡм к'ѡрда

намус тыштэки зийарэтийэ, we жь һәр тышти бьльнд-
тыр у зийарэти хайи дькьн. Бәлэ, дьвэ эрз у э'йале тэ
у қәшыме тәр'а дьлизьн, тэ дьвини у сәва қөльхе дән-
ге хвэ наки, һәма өса жи һэйэ. Бе намус, дәрһәқа
намуса мьләте мьнда, хөбәр нәдә!..

— Шехзаһыр,— Иса гот,— дэ, бавәр наки, нә-
кә, әв шөхөле тэйэ. Бьра, йа кө ньһа щьмә'та мэйэ
к'өрда дьк'ьшинэ, бьла нәе сәре қул у бәнда. Әм гьшк
жь Қөрана Мәһ'мәд п'ехмбәр бавәр дькьн, диса дь-
вәк'ьлиньм, стуйе мэйи бәр we зьравэ, әм к'өли ис-
ләм қөльхи ви дини дькьн у сәрт'аща ви жи Қөра-
нә. Қази бь фәрмана п'атше диwane сәр р'уйе Қөра-
нейи дөда ньвисийэ, қоле хвэ к'ьшандийэ, мор кь-
рийэ, вәки т'ө щөзайи хенци сьргункьрьне нәдә тэ.
Кәке мьн, әва фәрмана Анқәрейэ, Анқәрейэ, һа!
Чәнд сәре Қази һәнэ, вәки we фәрмана п'атше у йа-
не везире әскәрийе п'епөз бькә? Шехзаһыр, өз қөр-
бана щәде тәмэ, бавәркә, вәрэ т'әслимвэ, бьла йа
ха к'өрда жь зөлме хәлазвә...

Шехзаһыр дәмәке дьфькьрә, вәки ньвисар у мор-
кьрьна Қөранейэ өса бь һ'әзар—һ'әзар щара һатийэ
кьрьне, ле диwана Т'урк'иае у дәст—п'ийе we, нәбу-
нә хөдане гьлийе хвэ, әв п'епөз кьрийэ. Шехзаһыр дь-
занэ, вәки әв гьшк вьр' у дәрәшьн, ле чь бькә, вәки
Қази бькә т'әле, әв бьльнд дькә гази:

— Иса, зани чь һэйэ, йа йәке, ду we бенимусийа
кө тиньнә сәре тэ у эрз—э'йале қәшым у пьсмаме тэ,
р'ьнд дьвэ хвэ ван қөйа йәкида бавәжэ, йаха щьмаә'-
те жь тэ хәлазвэ. Дэ, чь бькьм, п'ьр'и—һьндьки “һөр-
мәта”, тэ щөм мьн һэйэ, ле вәхте пьрса бенамусийа
тэ дьк'әвэ орт'е, мьн шькбәр дькә, өз һьнәки жи жь
тэ бавәр накьм. Хөде һ'әз бькә, вәхте өз жь we “зөл-
ме”, дәрк'өвьм, we һе ә'йанвэ, вәки тэ вьр' дькьр у
йане р'аст дьгот. Қәрәз, әм дәрбази мәсәла һ'имли-
вьн. Әгәр пьч'ькәк хуна к'өрда тәда һэйэ, тэ мьн
фә'м бьки. Әва незики се саланэ, кө өз у фөдайе хө-

ва бона азайи у сәрбәстийа мьлэт у К'өрдстане шәр' дькьн. Мә чь анийә сәре диwana Р'оме, чьқас фь- р'ьндә, чьқас қөмандар, әскәр, силаһ'е ван сьре дәр- хьстьнә. Дәрһәқа we йәкеда нә кө т'әне бьнәлийе wә- лет заньн, ле әw бә'са ль wәлате әщнәбийә щинаре мә у бәлки жи wәлате дьнейә һәрә дур жи пе һ'әсьа- нә. Дәрһәқа we йәкеда хwә инк'ар наки?

— Сәр бәхте мьн,— Иса гот,— имана де у баве мьдавә, тә р'асти у һ'әлал дьвежи...

— Дә, wәки өсанә,— Шехзаһьр дьвежә,— нә- ньһер'и тә мәщәнеқи у к'өрдфьрошәки мьләте хөйи, ле диса „к'өрди“, әз готьне тә әрде нахьм, лазьмә әм мәсәләке жи т'әвайи сафикьн. Р'астә, әмә дури һә- вьн, тышт накә, жь мьн жи нәхәйдә. Сьве мьләте мь- ни к'өрд у щьмаә'та хәватчийә майин we нәвежә, wә- ки ви мерьки се сала бона азакьрна к'өрда у К'өрдс- танә шәр' кьр, һақас зьрар гиһандә диwane, навәки бьльнд қазанщ кьр у өса һеса т'әслими к'өрдфьрошә- ки бу, қәт нәбуя, бьла т'әслими қөмандаре пешә'ни- йа Т'урк'иае бьбуя, диса дәрд ииви бу, ле... Иса, Қа- зи п'аша сәрәкқөмандаре пешә'нийа Т'урк'иаейә, әз жи сәрәкқөмандаре пешә'нийа К'өрдстанемә, демәк, фьрқийа мә т'өнә. Дә, әз чь бькьм, wәки фьр'ьндә нә- һатьна сәр мә, диwana Т'урк'иае бь ордийа хөйә „мер- хас„-ва дәһ сала мәр'а бькьра шәр', бь к'өрда нькарь- бу у бьхастана, нәхастана we хастьне мәр'а қайил бь- буйа. Әз сәрәкқөмандаре өса бәр сир—пивазәке һ'ә- сав нахьм, ле. Бь гьлики бежә Қази п'аша, wәки Шехзаһьр т'әслими мьн нәбу у дьвежә, wәки т'әс- лимбунәк һәвә, we т'әне т'әслими тәвә. Беже, бәлки р'өт'ба вийә әскәрийе жь мьн бьльндтьрә, ле алиие қөмандари у сәрәкваникьрьнеда әхтийарийа мә wә- кә һәвә. Һ'әрбийеда қанун һәйә, wәхте сәрәкқөман- дарәки пешә'нийе дил дьк'әвә, әw т'әне т'әслими сә- рәкқөмандаре кө алт'ьндари бьрийә дьвә. Әгәр дьха-

зә мьн зу дил бьгьрә, нав у дәнг қазанщ бькә, наве
ви щәм п'атше вәлет бьльндвә, была Қази, т'әмам
дәвсгьртие ви, тә, һәрдә кәр'апә тә у чьқаси жи дь-
хазә была әскәр бинә. А ви чахи әм дәсте һәвда бь
Қөране сонд бьхөн, сәр бәлге вейи дөда бьнвисьн
у әзе паше т'әслими шивьм, ви чахи мьләте мьн,
мьн наломинә у навежә т'әслими гәдә— гуда бу. Иса,
әз тыштәки жи тәр'а Сежьм, әз заньм, вәки әв гәлә-
ки жь мьн дьтърсә, была архайинвә, вәхте Қөран у
қәсәм дьк'әвьнә орт'е, гьлийе мьн гьлийә, вәхте мьн
„т'у“ кьрә әрде, әз „даналесьм“. Әгәр әв ван готь-
не мьнр'а р'әзи нәвә, была бе щийе кә тә ле р'уныш-
тийи, әм бь һәвр'а хәбәрдьн у бенә сәр нетәке, һақас...

— Шехзаһьр әфәнди, — Иса гот, — бәле, тә бь
т'әмами р'әсти. Хөде сәре мьн қөрбана ақьл у к'әма-
ла тәкә. Әзе бежьме, әгәр р'әзи бу, хвә р'әзи бу, ле
на, бист сала жи вьр бьсәкьнә, нькарә тыштәки бь тә
бькә...

— Иса, әв занә, вәки гөллә мьн нак'әвьн. Әв
щамере һаһельн гөллә мьн к'әвьн, — Шехзһьр дь-
вежә,— ве р'ожәке мьн бьвә хайи у мьн жь ве зөл-
ме хәлазкә. А ви чахи была Қази р'ьнд заньвә, кә әзе
диса к'өрда бәрәви сәр хөкьм бьвьмә Қәсәсе сәре ви,
Бежеда, вәки мөйт'е Сьмбьле т'әмамийа р'о у шәва
бьн новәдарийа әскәре вида дьһатә хайкьрьне, кәси
жь фәдаие мә тәрьш нәдькьр һәр'ә мөйт'е ве бинә
заг'е, ле мәрьве мә четьр, ч'ә'ве әскәре ви да гьре-
дане у мөйт'е Сьмбьле ани гиһандә мә. Ве р'ожәке
жи өса мә бьвә. Дә, была Қази һәр'ә щава сәрәкване
диwana Т'урк'иае пәсьне хвә бьдә!...

— Бәле, кәке мьн, — Иса гот, — тә бь т'әмами
р'әсти, дә, была борще стуйе һ'әвте—һ'әвт баве мьн-
вә, әз т'әмами Қазир'а қьсәкьм у һәла сәрда гәләк
тышта жи зедәкьм. Дә, бь хатьре тә.

Ду чуйина Исар'а мерхәсе заг'е, гәләки һерс дь-
вьн, дьхәйидьн у әшкәрә бәр Шехзаһьр пьрсе дати-

нын, вәки “мьрын һәйә, ле т’әслимбун т’өнә,.. Ду we хастьна мер у жыне заг’ер’а, Шехзаһьр һынәки вәдъ-бышьрә у паше дьвежә:

— Гәли лашька, бәр хвә нәк’әвын, әзи жь мала шех Ә’вдьяладьрс Геланимә. Бәле, мьрын һәйә, ле т’әслимбун т’өнә. Әгәр әм т’әслимвын, we әлбер’а мә ә’дам бькын, иди әме чьма ви наве хөйи бьльнд ә’рдехьн, у қимәте мә бьвә қөрьшәк. Гәли бьра, дәрде мын Қазийә, бәлки т’ехмә т’әле, ви, дәвсгьртийе ви, әскәр у к’өрдфьроша қьр’кын. Әwe бона мә he бьвә нав у дәнг. А әвә нета мын, һун жи мьнр’а р’азинә?... (Бь к’ән гьшк Шехзаһьрр’а р’ази дьвын. Ах, дә диwana Т’урк’иае фьр’ьндә нәдана хәвате, хәлqе we көр’е бава бьдита...).

СЭРЕ ШАНЗДА

ҚАЗИ ҲАТӘ ХАПАНДЬНЕ

Иса бәге Қоти вәхте вәгәр'ийа щәм Қази, чь кб Шехзаһьр жер'а готьбу у һәла бь сәрда зедәкьрьнева вир'а гот. Ду гәләк һәвалдана орт'а Қази у Исар'а тәе бьгота Қази бь готьне шехр'а р'ази нәдьбу, чьмки ит'бара хвә бь ви нәдьһани. Иса мәрвьәки гәләки фелбаз у шайт'ан бу, р'увити дькьрын, вәки р'өһ'е хвә жь we қәзийа гьран хәлазкә. Ви зә'ф фәсал у щида һ'әму бәнде хәбәрдане ль пешийа Қази бьр'ин у бь дәлк'бази гот:

— Әз бь холам, Қази п'аша, тө сәре мәйи, әм п'ийе тәнә, чәва бежи бона мә қанунә. Әз нахазьм паше нәхастийе тө, гәдә—гуде диwane сәр тө хәбәр-дын у бь п'өрмәта тәр'а бьлизьн, тө жь қәдьр—қимәт бьхерьн. Тө зани, вәки әва сала сьсийанә мьн бәхте хвә у эла хвә тәр'а гьредайә. Әз бь сайа тө, чь дьле мьн дьхазә дькьм. Әгәр әз қәнщийе тө бир бькьм, гә-рәке һәрдө ч'ә'ва корвьм у һәрдө дәста шьлвьм. Һә-ма әз вәр'а чәнд гьлийа бежьм, әгәр хаша тө һат, қәбулкә, ле нәһат қәбул нәкә. Чәнд р'ожа пешда ме-шьндаре мә, бәр ч'ә'ве тө жьна ви гавьри кбштьн, мә дьхаст мәйт'е we бьһанийа вьра, ле кәсәки жь мә сона кбштьна хвә, тбрьш нәкьр, чьмки гөллә диле заг'еда жь мә дьгьртьн, ле йе мә, на. Новәдаре мә шәв у р'о қәрәшьли ль мәйт'е we дькьрын, ле вәхтә-кә шәве „мәрьве жь мә четьр“ чәва мәйт'е we бь-рьн, қәт кәсәк жи пе нәһ'әсийа. Әва йәк, йа дбда жи әва сала сьсийанә, вәки тө Шехзаһьрр'а шәр' дьки, һун р'ьнд заньн, кб гөллә ль ви нак'әвьн. Р'ожәкә зә'ф дәләл „мәрьве жь мә четьр“ we ви жь заг'е дәрхьн у бьвьн. Ви чахи те чь бьки? А дәрде мьн әвә... Вәхте әв жь вьра хәлазбә, we диса к'өрде „сәрсах“ т'опи дора хвә бькә у һ'ьщуми сәр әскәре диwane бькә. Ижа те чь щаве бьди? Әва әм мәһәке

жи ве зьвьстане вьр ман, хвә ордийа тә ве зӧлма зьвьстанейә сәртда нькарә һ'әта баһаре вьр бьминә? Әгәр орди бьминә, гьшке жь сәрме п'ышькр'әши бь-вн, те чь щаве бьди?

Ду гәп'кьрьна Исар'а, Қази п'аша гәләки һерс дьвә, хеләке дьсәкьнә у паше шәмақәкә мина т'опәке ль сурәте Иса дьхә, гьва ви нькарбуйә we мәсәлә „ч'ук“ бь хвә бьдә сафикьрьне. Қази жь һерса р'удь-не щьг'аре пәй щьг'аре дьк'ьшинә, сәрма ле зор дькә, паше дьк'әвә нава мьтале к'ур. Хеләкә хӧрт шунда, ван готьне Иса ақьле хӧда дьә'мьлинә, дьвинә, вәки әв р'астә, паше бәр дьле Исада те, ә'мьри сәр һәса-вьяла дькә, вәки гази һәрсе дәвсгьртийе вькьн. Һа-тъна дәвсгьртийа, Қази жь мьтала дьдә һ'ышйаркь-рьне. Паше әв у дәвсгьрти дәрһәқа we мәсәледә әп'ещәйи хәбәр дьдьн, қӧмандар ви дьдьнә сәрвахт-кьрьне, вәки әскәр р'о бь р'о жь сӧр' у сәрма ч'йе нәхаш дьк'әвьн у һьнәкә лапә бәдһ'альн. Һа сәрәкә дәвсгьрти вьир'а дьвежьн, кӧ әме р'ожәке р'авьн, вәки „мәрьве жь мә четьр“ Шехзаһьр у һәвалә ви бьрьнә. Әве готьна пашьн гәләки һ'але Иса хаш кьр у әв бәр ч'ә'ве Қази дьда сьпикьрьне. Дәвсгьрти ль ч'ә'ве қӧмандаре хвә дьнһер'ә у дьвежә:

— Сальхе кӧ мьнр'а данә, гьва алики заг'е т'ьме дьлоп дькә, р'оже мәрьв дькарә ә'лбә ав же һьлч'ь-нә. Әв бьрчина намьрьн, ванр'а шехзаһьрийа дьве-жьн, чьмки дьвежьн к'ӧрда зәхира дӧ—се сала бәрә-ви вьр кьрийә, кӧ паше чәтьнайе нәк'ьшиньн, йәдин вьр ньвин жи һәнә. Демәк, жь хенщи хәрщкьрьна фишәка, т'ӧ к'ара we т'ӧнә, к'ижан әскәре мә пешда дьчә, саг' вәнагәр'ә. Фә'мдарийә, вәки әм у әскәре мә ве һесуйе, зьвьстана һайә сәртда, ә'заве гьран дьк'ьшиньн, әм чьқаси Шехзаһьр бьхапиньн, технә т'әле, әме һақаси бьвьнә хӧдане һ'ӧрмәте, вәки дь-не жи Қази п'аша занә чәва фәрмане бьдә, әм һа-зьрьн бьқәдиньн.

Қази ду хәбәр дана һәвалә хәр'а дьк'әвә мьтала,
хәбәр дана ван чава дьвежьн һьлдьч'ьнә дьвинә, вә-
ки дәвсгьртиә ви һәқ һәвал дьдә, паше жь сәрме
хвә дьфьрькинә у дьвежә:

— Вәва ә'йанә, вәки т'әхмин нава се сале мәйә щән-
геда, ордийа мәйә “мерхас., диса алт'ьндар дәрк'әт,
т'әне Шехзаһьр у чәнд сәмәр' фәдайе ви манә. Ща-
ньм, әз у әв чәнд щара щәнгада р'асти һәв һатьнә,
мьн нишана ви бь дәст гьртийә, гөллә авитийә, ленә
к'әтийә. Һун гьшк заньн, вәки гөлла мьн әрде на-
к'әвә, ле гөлла мьн нә ви у нә жи һәспе ви к'әтийә.
Әм мөсөлманьн, щаньм, гәрәке әм шәрнә'та дине хвә
бавәр бькьн у бьльнд бьгьры. Бәле, һори—п'әри ви
хайи дькьн, йәқин ве р'ожәкә дәләл жи ви бьвьн, һә-
ма бьрьна мәйт'е Сьмбьле вәр'а шә'дә... Саг'гьртьна
Шехзаһьр нә кө т'әне мьр'а, ле диһака мәр'а мина
ав у һәвае лазьмә: Һәлбәт, нава готьне Исас. мьнда
р'асти һәйә, әва незикки се саланә, кө Шехзаһьр: қө-
мандарийе ль усйанчийа дькә, к'өрд у мьләте майин
ви ишьқа ч'ә'ве хвә надьн. Ви бь хәм—хьйале хө-
ва, гьва хвә п'атше К'өрдстане һ'әсав дькьр. Әгәр әм
р'аст бежьн у т'ариқа әскәрийе бир биньн, һаза . кө
қөмандйаре өсайә мөзын, гәрәке т'әслими қөмандаре
мина мьнвә, чьмки әв сәрәкқөмандаре пешә'нийа
к'өрдәйә у әз жи сәрәкқөмандаре пешә'нийа. Т'ур-
к'иаейә әскәриемә. Әз ньһава вәр'а дьвежьм, вәхте
әв т'әслими мә бу, гәрәке әм ви “бьһ'әр'ьминьн., ара-
қе у шәрәве сәр вида бьр'әшиньн, ви чахи, мәрвье
жь мә четьр, ве жь ви бьр'әвьн. Вәхте мә гьрт гә-
рәке әм дәсте ви әлбер'а қөйд у чидарехьн, ләз бьвь-
нә Ванә у диһане паше чәва фәрман да, әме өса жи
бькьн. Щаньм, т'ариқа диһана мөда һәла “пезәвән-
гәки., миһа Шехзаһьр нава к'өрдада пешда нәһатийә.
Мер гәрәке һа мера бьшекьринә у қимәткә, әв мерь-
ка дьжмьне мәйә, ле мерәки қочахә, шөхөле әскәрие-
да занәйә, чәнд зьмана занә, фәнд феле әскәрийе у

шэр'кърьнеда қал буйә, те бежи ви мәдрәса һ'әрбие-
йә бьльнд ль ынглис, фьр'ынг у алманиае к'отакьрийә.
Р'асти жи әв мерәки һәмп'ийе мьнә. Хөзыл һ'әвт ми-
ре мьразар'а, дөсөд—сесьд қөмандаре мина шийә шә'-
рәза у занә нава ордийа Т'урк'иаеда һәбуна, мөе дәс-
те хвә гәлөк вәлате әщнәбйар'а бьк'өта. Гәлли дөсте
мын, әз бе фәрмана вәзире әскәрийе нькарьм дәсте
хвә бавежьмә мәсәлөкә бсайә чәтьн. Әз вәр'а р'аст
бежьм, ит'бара Шехзаһьр жи т'өнә, дьвә мө бьхапи-
нә жи...

Гьрә—гьре дора ви бәрәвбуйи гьшк бь готьна
Қазир'а р'ази дьвьн, әв һәман бәрәваре т'елеқьра-
фөкә бьруски сәр наве вәзире әскәрийе дьшинә у
гөмане ә'лам дькә, вәки әве Шехзаһьр саг'—сьла-
мәт бьгьрә у чәнд р'ожа шунда әв у ордийа ви, ве
бь алт'ьндар бәрбь п'айт'әхте хвә бен.

Р'ожа т'елеқьрафейә һ'әвта, һәла р'о нәчубу ава,
мьже—думане дьхаст к'олозе Арарата мөзын бьпә-
ч'ьнандда, ле ч'йе нә дьхаст һа зу сәре хвә бьпе-
ч'ә, вәки хәбәрдана орт'а Қазир'а у Шехзаһьр бьбьһи-
зә, ль вана т'әмашөкә, тәе қәй бьгота ч'йе жь бе һи-
ви кьр, кө мьж у думане чәнд р'ожа бьдә бөлакьрьне,
вәки әв бьгьһижә дилөка хвә. Бе хастьна ч'йе қәй
р'әт нәкьр у нава чәнд сәһ'әтада әв жь һәвдө да дәрм-
даг'кърьне. Һәма Қазир'а хут ве р'оже жь п'айт'әхт ща-
ва т'елеқьрафейә хере дьстинә. Әв бәре бь ве р'әш-
бәлөксва ша у к'өбар дьвә, ле паше хәм—хьйал ви
дьвьнә дьһийа ч'ә'внәбарбуне, бьльндкърьна нав у нь-
фуса хвә. Әв те сәр ве қраре, вәки һәрсе дөвсгьр-
тийе хвә хөр'а нәвә, вәки бькарвә һ'әзар зер'е р'ә-
шатийи бона сәре Шехзаһьр, кө диwane к'ьвш кьрь-
бу, т'әне бьстинә. Ви дьхвөст Иса, һәрдө көр'әпе ви,
пьштоване хвә у сәмәр'ә әскәр хөр'а бьбьра. Әва йә-
ка нета ви бу, ле гәло Шехзаһьре бь ве йәкер'а р'а-
зи бьбуйа? Әв һәла фькьра Қазийә навбьльндкърь-
не бу, ле һәла гәрәке бьчуйа бь Шехзаһьр'а һәвал-

да, бе we чь шэрт у шьрутава т'эслими шивэ. Р'ож-
тыра майин эв Иса, к'ор'апе ви у пыштоване хвэ нъл-
тинэ, бэре нэрсэ к'ордфьрош у ду вана пыштован у
he Qази шьвэр'ер'а п'ебэржер дьвьн. Дэ, Исайи we
шьвэр'ер'а бэлэд бу, бэр п'элэки мэзын дьсэкьнэ, Qа-
зи дькэ орт'а хвэ у р'ешийе майин, wэки бе қэзйавэ.
Qази бь дэнгэки бьльнд бэре хвэ дьпэсьнэ, лафа дь-
дэ хвэ. Иса лафа ви у пэсьндьна ви бь эшэдбьлаһ,
зэ'ф р'аст һ'эсав дькьр. Qази ду we йэкер'а бэрк' дь-
к'энэ у қдбэ дькэ гази:

— Шехзаһро, Шехзаһро, Шехе мә, эз тэ ве
р'ожеда нэвиньм, чьма к'эти ви һ'али?

— Qэт лафа нэдэ хвэ,— Шехзаһр дьвежэ,— эз
диса эв Шехзаһрым, т'эне фьрқи эвэ, wэки эз к'э-
тьмэ п'ахьла дийа хойэ Гьридаг'е... Мьн жь тэ ниви
нэкрыйэ, wэ жь мьн р'ьща кьрийэ, wэки эм т'эвайи
һэвр'а һэвалдьн, нахазьн, дькарьн һэр'ьн...

— Мала тэ ававэ, жь муме— мьсқале гьлик, йа-
не лақьрдик тэда начэ харе,— Qази гот,— эз гьлие
р'аст дьвежьм хаша тэ нае. Дэ, эз чэва дькарьм нэ-
вежьм Сьмбьл ханьм һ'эзкрыйа тэ чу "тута,, ль бэ-
рэка Гьридаг'е варга wэ у т'эхте Г'һэр'е мә чьқас
фэдаје тэ һэбун, қьрк'ьр у бь т'эмами эв щийана жь
фэдаје тэ һатьнэ пақьшкьрьне, т'эне тэ у чэнд фэ-
даје щэм тэ манэ. Шехе мә, чьма тэ һэwdьзани Иса
мэрьwэки ч'укэ, wэки тэ т'эслими ви нэбуийи, эме
зутьрэке сэрэқванийа чэнд қэза бьдьнэ ви, нэһэқ тэ
т'эслими ви нэбуийи у э'зйэт дьди мьн. Мьн чэнд р'о-
жа пешда сэр наве wэзире эскэрийе т'елеқьрафэка
бона к'ара тэ даје у щава хере жи стэндийэ. Дэ, ди-
вана м'с'олманейэ, тэ зани, wэки тэ чьқас зьрар да-
йэ мә, ле диwane эв зийан һ'эсав нэкр, бона щаһьл-
тийа тэ, һ'эйфа хвэ тэ ани, жь г'бллаборан у дараг'а-
ще "э'фу,, кьри, ле эз тэр'а р'аст бежьм, wэки чэва
т'эслими мә буйи, we тэ сьргуни щики бса бькьн, wэ-
ки wьр к'орд т'онэвьн. Эз у тэ қорбана дине Мэһ'мэд

п'ехәмбөрвн, бнһер'э чәва тә һатә р'әһ'ме. Нһа фькра хвә бежә, чь шәрте тә һәнә?

— Қази, — Шехзаһр гот, — эз у тә р'нд һәвдә нас дькн, тә зани эз к'имә у мьн чәнд щара тә дани сәр чока у Қазийе мина тә дьдмә сәр чока. Щьмә'т дьвежә, вәки „Мерхас һьм р'оже қәнщда у һьм р'ожа р'әшда р'асти һәв тен“. Эз чь бежьм была инглиц, фьр'нг у алман к'омәка фьр'нда нәдана вә, мьне һ'але вә бьпърсия? Мақул, Сьмбыл ханьме у һәвале we вәкә пенщсәд лаше әскәр у қбманда ре тә әрде р'ахьстийә. Әw у һәвале хвә жи бона азаһа мьләт у К'өрдстане шәһ'ид к'әтһнә. Ща сәре хвә жь қәләче дәрхә, ль к'ьр'е пешбәри хвә мезәкә, т'әмам лашьн. Һәла бир бинә бе мә жь ч'йәе Гьридаг'а ч'ук, бәрәка Гьридаг'а мәзһн, Базиде, Ховәсоре, гәлийе Зила, Ване, Идье,Әрдише у дәшта Анатолие чь анийә сәре тә у диwane. Әгәр әм һ'әсав һьлдһн, пеш һәр шәһ'идк'әтики мөва, мә жь вә сәд әскәр қьр'кьрийә, мә һ'әйфа хвә сәд қат зедәтър жь вә стәндийә. Қази һун т'ьрке қәщәр мәрвьнә қөдәнә, ле вәхте дьк'әвьнә чәтнайе, мина п'ьшике дькьнә мәwумәwу у лавайа дькн. Нһа эз мьнәта қөрәшәки нә жь диwana тә у нә жи жь тә һак'ьшиньм, чь жь дәсте тә те, бькә, шәрм нәкә... Тә гәдәйи, гәдәки ханг у нөгһништи, бьщәһ'мә һәр'ә, эз һахазьм тәр'а хәбәрдьм...

Қази вәхте әw хәбәрдана Шехзаһр дьбьһист, тәе бьгота бь щьна дьк'әт, чьмки wi бь дәһа щара вәзиртийа әскәрийе һапандьбу у ве щаре жи бьхапанда, иди щийе wi т'ө дәра we т'өнәбуйа. Қази хеләкә хөрт дәнге хвә бьр'и, мьтала әw дьбьр, паше п'ошман, чәнд щара Шехзаһр кьрә гази, бь щур'е лавайкьрьне wir'а хәбәр дьда. Wi чахи Шехзаһр һәр тышт фә'м кьр, сәва бьғһижә нета хвә, гот:

— Қази, а бса әрәба хвә дахерә р'асте, вәрә сәр р'йа р'аст у бьк'әвә лавайа, ақьле хвә бь гулька ба-

наре нәфрошә, чь хати сәр мьн һ'әрбьқәдәхе. Өз Иса р'ьнд нас дькьм, әв һьмбәри хөлийа бьне льнге мьн, қәт нә тыштәкә, тә жи өса. Ле чь бькьм, вәки диwane әв қөльха дайә тә, тә сәрәкқөмандаре пешә'нийа хвә к'вьш кьри, әз жи сәрәкқөмандаре пешә'нийа К'өрд-станемә, әхтийарийа мә вәкә һәвә. Те бежи тә ә'дәте шәр'ада дилк'әтна сәрәкқөмандара бир кьрийә, лазь-мә тә гәләк тышти һинви, бьзанви, вәки сәрәкқөман-дар т'әне т'әслими сәрәкқөмандара дьвә. Өз зә'ф р'азимә, вәки диwane сәр қануна дине мөсөлмание мьнр'а „дардакьрын“ дәрнәхьстийә, сьргуни дайә. Ма-дәм тә бь п'ийе хөйә „зийарәти“ хати вьр, һиви дь-ки тә зә'ф қәңц у п'ак кьрийә. Өз ньһа һазьрьм тә-р'а дәстбь һәвр'ахәбәрдана бькьм, вәхте әм һагьнә сәр нетәке, ижа чәнд шәрт у шурәте мьн һәнә, әгәр тә әв аниә сери, хвә мәсәлә ә'йанә, ле хаша тә нә-һагьн, иди әв шөхөле тәйә...

— Шехе мә,— Қази гот,— әз бь т'әмами р'азимә, һәлә шәрт у шьруте хвә бежә?

— Қази, бәлки тәва ә'йанә, вәки имк'ана мьнә башқә һәйә, кө әзе йәқин саг'—сьламәт жь ве заг'е дәрем, ле иди „вәстйамә“, дьхазьм щийе сьргунийе „һесавьм“. Дә, диwана мөсөлманийе жи дәрһәқа мьн-да „фәрманәкә“ өса дайә, әз нькарьм „газьне“ хвә бькьм. Тәва ә'йанә, вәки әва сала сьсьянә, кө әм мь-қабьли әскәре диwane шәр' дькьн. Мьләте мә у йе майин ит'бара хвә бь мьн анийә, бәхте хвә мьнр'а гьредайә (Шехзаһьр давежә зьмане Наре, вәки Қа-зи бь т'әмами жь ви бавәр бькә). Щьмә'те сәр мьн бьк'әнә, ве бежә „Р'ьнд дьбу Шехзаһьр хвә бькөш-та, нә кө т'әслими Иса буйа. Гәдә бу, гәдәти кьр, ле, вәки т'әслими Қази бьбуйа, әв тыштәки башқә бу...“. „Һивикьрьна“ мьнә майин әвә, вәки һөрмәта мьн щәм мьләте мьн нәк'әвә, гәрәке тә, һәрсе дәвсгьрти-йе тә, чьмки дәвсгьртие мьн жи щәм мьньн, Иса бь көр'апава, дә, һагьна әскәр жи шөхөле һ'өрмәтейә, зани? Сьве вәхте һәва һьнәки хаш бу, шөкөр ду-

ман т'онэ, Арарате бьвэ шэ'де орт'а мьн у тэ. Ви чахи Қўрана пироз бьдэ дэсте қасьдэки хвэ, ле бэле қолкьри у моркьривэ, эзе һьлдъм пач'кьм, р'эх нь-висара тэ бьнвисьм, қолкьм, ле мора мьн т'онэ. Ду we йэкер'а чьқас силаһ' һондўр'е зағ'еда һэнэ, лауьне майе гьшки бавежьнэ дэрва, вэки тў нэтьрси. Ви чахи һун гьшке бенэ р'аста бэр зағ'е, те дэуьсгьртие хвэ, Иса у қўмандаре тэр'а һати гьшка нишани мьн-ки, паше те бейи һондўр'е зағ'е дэсте мьн бьгьри бь-ви, паше дэуьсгьртие бен, дэуьсгьртие мьн бьвьн у һэмин фэдаие бь фэрмана мьн дэрен, ви чахи шў-хўле тэйэ, чэуа дьхази ўса бькэ. Қази бир нэкэ, хўр'а қўйд у к'элэмче жи бинэ, вэки ду т'эслимбунер'а бавежи дэсте мьн, һа!...

Ду шэрте Шехзаһьрэ дайир'а, Қази гэлэки ша у к'ўбар дьвэ у ньшкева нава дьле вида зўлм жи пеш-да те, дьране хвэ дьч'ир'ькинэ у тэ дьгот дьле хўда дьфькьри, һэла һун мьн эви к'ўрде сэре ч'йа т'эма-шэкьн, бе чь дьхазэ бинэ сэре мьн, дэуьсгьртие мьн у эскэр? Эу ўса һерсбуйи дэмэке хэрқи мьтала дь-вэ, ле Иса ви зу һ'ышйар дькэ, дэрһэқа т'эслимбуна Шехзаһьрда гэлэк гьлийе незики аьқле Қази дьвежэ. Эу готьн қўй жь дьле Қази хэбэр дьда, эу диса дь-к'эвэ фькьра, готьне Иса мина дьлопа р'ун аьқле ви-да р'удьне. Эу бь мьтала һэйло дьгьһижэ we нете, кў гўллэ ви нак'эвьн, ле зер'е бона сэре Шехзаһьр к'эвшкьри? Зер'а эу мэщбур дькьр, вэки бь хастьн, шэрэт у шьруте Шехзаһьр'а р'азивэ. Ду гэлэк мь-талар'а Қази гази Шехзаһьр дькэ, вэки шэрте тэйэ дайир'а бь т'эмами р'азимэ у хатьре хвэ жь ви дь-хазэ, Қази у Иса һэвраз һьлдьк'ышьн у дьчьнэ щэм ордийа хвэ. Қази бь дэсти новэдара гази һэрсе дэуьс-гьртие хвэ дькэ у э'мьри сэр ван дькэ, вэки сьве һун һэрсек, эскэр һьлдьн, эме Иса у кўр'але ви жи һьлдьн, эме һэр'нэ бэр зағ'а Бьзьне, вэки Шехзаһьр у фэдаие ви т'эслими мэвьн. Дэ, һэма вэзире эскэри-йе жи дэстур дайэ.

Дә, фәрмана сәрәкқомандаре пешә'нийе бу, съве зу фәрмана ви һатә қөдандьне, әскәр съре данә сәкьнандьне, Қази чәва кә гьли дабу, әса сәр Қөранеда һьвисе, қолқьр, да пыштоване хвә у гот:

— Нәсәкьнә, тә у Иса һазунга һәр'нә щие дөһ, была Иса гази Шехзаһьркә, бежә, вәки Қази сәр Қөране һьвисийә, һьһа пыштоване Қази дьшиньмә щәм тә, тә жи бьнвисә, қолкә. Т'әма мьн ль тә, нәтьрси, вәхте бәр заг'е дьсәкьни, әгәр дькари бьзанви т'әхмин чьқас мәринә, һьһер'андьне шундатр, Қөране һьлдә бинә.

Иса бәг һа—һа, ле пыштован жь тьрса дьләрьзи, чок хөбәре бьнда дьрәқьсийан, анцах хвә щийе—щир'а гиһанд, Иса ль Шехзаһьр кьрә гази:

— Шехзаһьр әфәнди, Шехзаһьр әфәнди, „ә'зизе“ мә, тә чәва готийә Қази әса сәр Қөранеда һьвисийә, қолқьрийә, һьһа пыштоване вийе бинә, была лавьк шөльхийе нәкьн, тә жи бьнвисә ,қолкә у бьде была бинә. Йәқин иро we бенә „зйарәта тә“.

Ду р'азибуна Шехзаһьрр'а пыштоване Қази бь дәрд, кәл, тьрс һеди—һеди п'ебәржер бу, вәхте гьһиштә бәр дәве заг'е, иди р'әнге мьрийа ви к'әтьбу, дьхаст һәр'ә һөндөр' у фәдаийк пешибьр'ийе дьде у дьвежә:

— Хорто, бьсәкьнә, хвә әва нә мала тәйә, вәки дадьк'өти һөндөр', әз жи пыштоване Шехзаһьрьм, һьһәки дур бьсәкьнә у нәтьрсә, әм мина вә т'ьрка нә бе ит'барьн, к'а Қөране бьдә у һәр'ә һьнда р'йа тә тер'а һати, бьсәкьнә!

Сәфо Қөране дьвә щәм Шехзаһьр, чь кә Қазир'а готьбу дьнвисә, қол дькә у һедика дьвежә һәвалә хвә:

— Гәли лавька, һун заньн бь ве Қөране Р'ома дәщал сәре бь һ'әзара мерхасе мә хапандийә у сәре ван харайә? Қази һәв дьзанә, вәки әм һаж we йәке т'өнәньн, әме бенә хапандьне у бьвьнә неч'ира ви.

Дә, бе к'и дьвә неч'ира к'е? Гани ве бьднә пышто-
ван, была әв у қомандаре хвә бь we шавьн...

Қасьд ләзо—бәзо назунга Қөран бьрә щәм Қази,
ви нъвисара Шехзаһьр ханд, һьм ша бу у һьм жи
сәр нъвисара вийә мьрщанки шаш у мөһт'әл ма,
паше дьвә т'иқә—т'иқа ви дьк'әнә, дәмәке шунда
дьвежә:

— Гәли лавька, тә бежи Шехзаһьр бь дьл у
щан сәр қөране нъвисийә, те к'эвше, вәки әв жь
өмьре хвә безар буйә у жь „ә'фукьрьне“ бавәр кь-
рийә. Мәрьв ва дьжмьн дькә т'әле, һа? Тыштәки
баш щәм ви һәйә, вәки әв хөдане гьлийе хөйи дайи-
йә. Қәт шайиша нәк'шиньн, ве ләйстька орт'а мьн
у вида қәзийа т'өнә, һ'әсавкә әви қәвза дәсте мь-
дайә...

Қази нава р'оже һәрсе дөвсгьртийе хвә, әскәр,
к'өрдфьрошар'а т'әвайи п'ебәржери заг'а Бьзьне дь-
вьн, шьвәр'еда әв әскәр дьдә сәкьнандьне, әв у Иса
бәр п'әләкида дьсәкьньн, зә'ф архайин у бавәркьри
қөбә дькә гази:

— Шехзаһьр әфәнди, шехе мә, р'асти жи тә
хөдане гьлийе хөйи, ә'фәрьм тәр'а, шире тә мети
һ'әлалвә, вәки тә хенци мьн т'әслими т'ө кәси нә-
буйи, тә зә'ф ә'щәб кьр, һаза кә т'әслимбуна өса,
қануна әскәрийә. Мьн чь гьли дайә тә, өз хөданьм,
была к'опохлик быщәр'бинә, вәки муки жь сәре тә
һьлқәтинә, we щи бь щи бе гөлләкьрьне. (Олан, нә
һап'ьм, фәрман фәрмандьр, һазьр ол, шьмди гәлийо-
рәм). Фьланкәс, өз чь бькьм, фәрман фәрманә, һазьр-
вә, өзе ньһа бем. Шехзаһьр „щан“, бир нәкә һ'әта
һатьна мә, силаһ'а гьшка бавежә бәр дөре заг'е!

Шехзаһьр у мерхасе заг'еда һ'әта һатьна ван
бист т'вьнгә к'уч'ькчапе, чөнд һаләт фишәка даве-
жьнә дәрва, нава заг'еда чар щийа таматика (р'әша-
ша) қөр'миш дькьн, йе майин жи һәрәк т'вьнгәке
һьлтинә, һ'әле шер'да дьсәкьньн у һива фәрмана
қомандаре хвә дьсәкьньн. Шехзаһьр бьльнд дьвежә:

— Қазіе „мын“, те к'вше тә у ордия тә, жь сәрме ә'заве гьран к'шандьнә; дьхази ве мәсәле зу к'ота бьки у несави. Бьнһер'ә, һәла һун нәһатьнә бәр заг'е, мын силаһ'е хойә һәйи қәдьре сәре тәкьм, гьшк авитьнә дәрва. Дьвини, әз хөдане гьлийе хөмә... Дә, ньһа гьшк вәрнә бәр заг'е, была дәвсгьртики тә әскәр щерге бьдә сәкьнандьне у тө жи вәрә тек'әвә заг'е, дәсте мын бьгьрә у бьвә, паше тө инсафа хвә. Қазіе „мын“ беқануниһа нәки, һа? Әз жи Шехзаһь-рьм, нәнһер'и әз у фәдаһе хойә дәстәваланьн. We йәке жи р'ьнд бьзанвә, вәки иро п'атша у вәзире тә жи бьһатана, әз т'әслими т'ө кәси нәдьбум, ле сәва хатьре тә, зьмане мыни бәр тә „кьнә“, чьмки әв „ә'фукьрьн“ гьшк бь хастьна тә һатийә кьрьне.

Һ'әта Қази у әскәре ви тенә бәр заг'е, әв һөвале хөр'а дьвөжә:

— Гәли бьре мынә р'ожа тәнг, дьвә диwana Р'оме пашвәхтийе we ньвисара мынә сәр Қөране бьдә хәвате у бежә, вәки гәли к'өрда, вәрьн шехе вә сәр Қөране чь ньвисийә, ле чь кьр? Әв нә шехә, we мале т'ьме һун хапандьнә у ньһа жи вә дьхапиньн. Бь-ньһер'ьн. Бьнһер'ьн сәр Қөрана пироз чь ньвисийә у чәва п'епәз дькә? Р'оме Қөрана пироз бь миллион щара п'епәз кьрийә, чьма әхтийара мә т'өнә, кә өм жи щарәке п'епәз бькьн. Дә, была хөде жорин мә бьбах-шинә, хөләсә...

Қази п'аша чәва кә Шехзаһьр готьбу у һәла жь қөрбәтийа хвә, зедә жи қәдандьбу— әскәр һ'әвт— һ'әйшт щерга да сәкьнандьне, хвә, дәвсгьрти, к'өрд-фьрош пешийе сәкьни бун, Қази жь шабуна һ'әле әс-кәрийеда бь гаве фьрә бәрбь дәве заг'е гав дьда, Шехзаһьр у һөвале хөва дәве р'әшаша р'әстәвәкьрь-нә Қази, дәвсгьрти, к'өрдфьрош у әскәр, чәва к'елән-дик'ешәки эгьн гиһе бьчьнә, өса Қази у ордия ви чьниньн, жь әвқас мәрьви, т'әне әскәрәки алиһе шь-вәр'е, жь хәзакьрьне хәләз дьвә. Ордия дьжмынә һесуйе дит, вәки дәста Шехзаһьр бәр заг'е Қази п'а-

ша у ордийа ви гышк р'амьдандйә, ван жи жорда р'әшандә заг'е у мөйт'е әрде, ле т'ө зийан нәданә мерхасе заг'еда. Шехзаһыр бь дөнгәки қөбә кьрә гази:

— Вәрьн, вәрьн, лаше Қази, дөвсгьртияа, к'өрдфьроша у әскәре хвә бьвьн! Дә, әгәр меранияа wә һәйә, вәрьн! Н'әзар зер'е р'әшатийи кә пеш сәре мьнва диwane к'вьшкьрьбу, бог'аза вида майә! Дә Қази, мәри wa дийа һөвдө бәрә гьри дьдә, һ'әйфа кәвьн у т'әзә wa жь һәв дьстинә! Әз Шехзаһырьм, бәрхе мала Шехбавамә, кьле ч'ә'ве Сьмбьла р'әһ'мә-тимә! Жь малбәта Шехә'вдълқадьре Геланимә! Кәке Севдиньм!

Дә, чөва дьвежьн, кә гьли у бә'с сийарәнә, әрде наминьн, зу дьгһижьнә щийа, чәнд р'ожа шундатыр әскәре кә чубунә бажер у т'елеқьрафе бьруски дәрһә-қа we бә'седа дабунә Анқәре, әскәра р'ева һьнәки дөвбәлати жи кьрьбун у әw бә'са иди нава щьмә'теда жи бәла бубу. Хәлқе кә Шехзаһыр нас дькьр, йане жи нав у дөнге ви бьһистьбу бона кәштьна Қази, дөвсгьртияе ви, к'өрдфьроша у әскәр гьлийе һәрә баш сәр Шехзаһырда дьбарандьн у жь хөде һиви дь-кьрьн, wәки зьвьстан исал сәрт дәрбазвә, wәки Шех-заһыр у дәста хөва бькарвә жь we зөлме хәлазвә...

Wәхте кал, аһьл у цаһьле гөнда бәр диwара, сә-ре тәwла у гома р'удьньштьн, бәри хәбәрдана хвә гышк р'адьбунә п'ийа, дәсте хвә һөвраз дькьрьн, ль ә'смин дьньһер'ин, гьва гази хөде дькьрьн у дьготьн:

— Хөде, бәре тә т'әмамияа мьләте чәтнайеда бейи р'әһ'ме, хәлқе тәнгасийе, сьргунийе, фәқир—фьқара, бьрчийа, нәхаша у паше һе ль Шехзаһыре мөйи балгийе бәр сәре әл у ә'ширәта, һөвалә вийә қөзамәте бейи р'әһ'ме!

Әw дба'на өса жи т'әмамияа к'өрда, жь хөде р'ә-ща дькьрьн. Һьнәка жи хәбәрдана хвә пешда дьбь-рьн у дьготьн:

— Нава we зьвьстан, сөр' у сәрма Гьридаг'еда һ'әйwane wә'ши жи нькарә тәйах бьдә, ижа әскәре

диwana бэртилхора we чэwa wьp дэйaмишвэ? Шехзаһpе мэ мэрьвэки т'ьвдирэ, эгэр wi заньбуя илаща wi у усйанчийа wьp навэ, нэдьк'этэ wьp. Шехзаһpе wьp зор—бэла һ'эта баһape сэpe хwэ хайикэ. Дэ, эм бь шэв у р'ожа хальqe аламин һиви—р'ьща дькьн, wэки зьвьстана исальн бьла сэрт дэрбазвэ, кэ эскэpe дэщала wьp тэйах нэдьн, бенэ дэште, кэ Шехзаһp у һэвалe хэва жь we qэфэсе дэрэн, бенэ нава мьлэте хwэ...

Дэ, зьвьстан бу, зьвьстанэкэ сэрт. Бае гедука Арарате жь нава р'оже һ'эта сьве дьвиланд, сэрме мина к'ере бэдэна мэрьва дьбьр'и. Эскэpe P'омейи һесуйе у qомандар бона һьнэки гэрмьн, вьрда—wеда дьр'эвийан, һьнэка хwэ дькьрэ бэр талде кэвьра, һьнэка пьшта хwэ дьк'ота һэвдэ, wэки гэрмьн. Жь сэрме гэлэк эскэр у qомандар дьqьфлин у элбep'а омьpe хwэ дьдан, һьнэка жи хwэ жь qомандар вэдьдзин у бэрбь гонд у мьскэне хwэ дьчун. Орт'а qомандаре р'от'обч'укда жи нэр'азибун пешда һатьбу, wэки һэр йэк дэwса Qази у йане дэwсгьртийе wi бьгьрэ. Wана һэр йэки хwэ сэрэкqомандаре пешэ'нийе һ'эсав дькьp у эскэpe готьна хэда, р'оже чэнд дэстэ бэрбь Wане дьшандьн, т'елеqьраф wэзире эскэриep'а дьшандьн, wэки жь сэрме һ'але эскэр зэ'ф чэтьнэ, гэлэк жь сэрме дьмьpьн, һьнэк жи сэpe хwэ һьлтиньн, дьр'эвьн, эрзаq жи т'онэ, нэхаш жи гэлэкьн, зу wэpьнэ имдада ордийа хwэ, йане на...

К'орде дэште бона кэштьна хушк у бьpe хwэ, дэрмдаг'кьpьна пешэ'нийа усйанчийа, доргьртьна Шехзаһp у мерхасе һэвалe шийэ ль заг'а Бьзьне, гэлэки һерс бубун, сэр бьp'е эскэрда дьгьртьн, qьp' дькьpьн, авайе диwanxана, wэлитийа у нэһ'ийа дьшэwьтандьн, к'идэpe щэндьpмэ у мэрьве диwanэ дидитьн, дькэштьн, шэва сэр һ'эбсада дьгьртьн, гьрти аза дькьpьн. Бь wan кьpьне к'орда сэрэкване диwana T'урк'иае шаш у мэһт'эл дьман у дьфькьpин, wэки

к'орд дьвә сәр ордия мөйә т'эхте Гөһәр'еда жи бьгь-
рын, Шехзаһр у һөвалә ши азакьн, шәр'е мө у к'ор-
да ве диса дөстпә бьвә? Диwane һөpp'о жь сәрәк-
ване хөйә қөза у нәһ'ийа т'елеқырафе нә бь хер дьс-
төнд у п'осидә дьбу, wәки чөwa бькә we т'эвр'абуне
бьдә тәмьрандьне у нәһелә Шехзаһр жь заг'е дәр-
к'өвә.

Wәзире Т'урк'иаеий әскәрийе wәхте т'елеқырафе
жь қөза, нәһ'ийа у жь ордия т'эхте Гөһәр'е дьстинә,
дьхунә у те қай бежи п'ор'е сәре ши биз—бизи дьвә
у аләма дьле хөда дьфькьрә „щаньм, ордия мө
усйанә Шехсәһ'идә сала 1925-а, Бьраһим аг'а у Шех-
заһр бь т'әмами да дәрмдаг'кьрьне, йе көштьн, йе
бьриндарбун, йе р'әвин, ле к'орд бь дөсте ч'ук чь
тиньнә сәре қөза у нәһ'ийе мө? Силаһ'е жь мө дьсти-
ньн у мьқабьли мө дьдьнә хөвате. Дәрде гьшка we
дәрбазвә, ле дәрде „гавьре“ Шехзаһр дайә сәр дәр-
да. Әw к'әтийә щики бса асе, wәки нә гөллә же дьгь-
рә, нә заг'ә те һьлшандьне, мират'а зьвьстане жи
һесуйе чь тинә сәре ордия мө? Әгәр щара ве щаре
Шехзаһр саг' хөлазвә, сәре мөйе we тек'өвә хаг'е
гьран, әм гәрәке к'ордар'а диса текьнә шәр'. Щаньм,
қөват ида әскәре мөда нөмайә. Бьре мьн, к'орд бь
қыр'кьрьне хөлаз навьн, чьмки һәр маләкеда сале се
домам дьwәльдьн, у гьшк жи көр'ьн, бьнһәр'ә нава
чөнд салада, чьқас мер ль К'ордстане зедә дьвә?
Йа Шехзаһр нә йа гөтьнейә, ши т'әхмин к'ока әскәр
у силаһ'е мө, ль мө қөланд. Һәлә бьнһәр'ьн гөдәки
к'орда чөwa Қази, дөwсгьртийе ши халанд, бь сөда
әскәр һатьнә қыр'е. Шехзаһр кө жь wьр дәрк'әт,
бьзанвә мө бәла хwә стөнд. Навә, гәрәке әз һәр'мө
щәм п'атше, мөсәла гьшка бәр ши wәкм, бәлки әw
изна фьр'ьнда бьдә, wәки әw р'өже чөнд щара бом-
ба сәр заг'еда бьр'өшиньн, кө we wәкә һөвкьн у йаха
мө жь Заһьрок хөлазвә“. Wan фькьра әw бәрбь п'ат-
ше Т'урк'иае дьдә'фанд, wәки һәр'ә щәм у мөсәле
бьдә сафикьрьне.

Wəзире әскәрийе р'оже бь гөрза т'елецфраф жь
вөлитийа, п'арәскәре ордийе, сәрәкване щәндърма
у йе майин дьстанд, щава ван готи ләз бьһата дайин
не у бона we йәке жи вәзир р'ожеке дьчә щәм п'ат
ше, чь кө ләзьмә дәрһәқа һ'але вәлет, ордийа феза
заг'а Бьзьне гьшки у бь избатийа wir'а шьровәдькә
у к'өтасийа хәбәрдана хөда, жь wi һиви дькә, вәки
әw изне бьдә, кө фьр'ьндә чәнд р'ожа сәр заг'а Бь
зьнеда бомба бьр'әшиньн, кө заг'е бьдә бәлакьрьне
у Шехзаһьр жи шьрда бе көштьне. Әхтийарийа · ван
шәш фьр'ьнде һәйи т'әне дәсте п'атше вәлетдабу у
ләма жи вәзир дьхаст әхтийаре же бьстинә. Ду гәләк
хәбәрданер'а п'атша бь щур'әки р'әзи дьвә, ле бь wi
шәрти, вәки вәзир һәpp'о дәрһәқа кьрьне фьр'ьнда
да готи щав бьгьһианда п'атше у һәвалбәнде мәщ
лиса wi...

Wəзир вәхта жь щәм п'атше дәрте у дьгьһижә
вәзирхана хwә, гази дәвсгьртийе хwә у хәватчийе
һ'әрбийә һ'әмщав дькә, сьпартьне дьдә:

— Дәвсгьртийе мьн — Мәһмәд п'аша гәрәке һә
р'ә фьр'әгәһа мә, шьр бь наве п'атше у мьн фәрмане
бьдә сәрәкқомандаре фьр'әгәһе, бь һәрали һазьрийа
хwә бьвиньн, хәрита заг'а Бьзьнер'а фьр'ьндәчи р'ьнд
бьвьнә нас, вәки бомбе жорда һьлшанди, бадьлһәва
әрдә нәк'әвьн, гьшк сәр заг'еда бенә барандьне. Бь
т'әхмина мьн, спартьна мьн бона тә әйанә? Бәк'ьр
п'аша дьспермә тә, тә жи чь қимәти дьхазә бьвә, гә
рәке һәр'и т'әхте Гөһәр'е, щәм ордийа мә, әскәре бәр
дәве заг'е дур бьди сәкьнандьне, әскәре нәхаш, бь
риндар у йе майин бь қомандаре ванва, изна ван бьдә
бьла п'ебәржеридәшта Анадоливьн. Бона wi һ'ә
зар әскәре дури заг'е сәкьни харьн, чадьр у к'ьнще
гәрм бьбьн, вәки һ'әта эрьшкьрьна фьр'ьнда к'орьль
хийа тыштәки нәк'ьшиньн. Йа дөда т'әвгьредана әс
кәре т'әхте Гөһәр'е гәрәке Ване у Идьрер'а т'ьме

Һәвә, бәләдчи дө р'ожа щарәке мә'лумәта биньн у бь-
вьн бьгиһнә сөмандаре хвә. Иа сьсийа жи әвә, вә-
ки ль т'әхте Гьридаг'ейи Гөһәр'е щики өса бона ор-
дийе бе һазьркьрьне, вәки вәхте һ'ыщумкьрьна фь-
р'ьнда, бомб зьраре нәдьнә ван. Бь т'әхмина мьн,
гәрәке әм зьвьстана сәрт, сөр' у сәрма we нәнһе-
р'ьн, т'әне у т'әне сьпартьна мьн бьқәдиньн, ле бәле
бир нәкьн, вәки дәрһәқа қәдандьна сьпартьне мьн-
да, се р'ожа щарәке ә'лами мьнкьн у сәр һ'име ван
жи әзе сьпартьне т'әзә бьдьмә вә. Дә, вәр'а ог'ьрвә!

СЭРЭ Һ'ЭВДА

ФЫР'ЫНДЭ НЭНЭРА ДЬКЫН

Сьвэ бу. Сьвөкө һерсбуйэ сарэ бы думан. Арарате сьпич'ала чилэқерқаш к'олоз у бэдэна хвэ аландьбу, кӧ бэдәвәтийа т'әбийәтейә р'азайи сӧр' нәвә у баһаре бәжын—бала хӧйә бы һ'әзар нәхыш у нигарава диса бьхәмьлине.

Зьвьстана сала 1930-йә бы кӧл у дәрд бу. Ве зьвстане, бауәрбыки нава мәнзила мәнәкеда ақас қәвьмандьна ч'яада „данә“ пәй һәв, к'ижана дькарьбун т'ера саләке бькьрана... Әв нә мина зьвьстане сале дәрбазбуйә р'әһ'әт у һеса бу. Кауьране мьж—думане ль ә'смин мина суре Чинстане у Диһарбәк'ьре хвә дабу бәр п'анще шәмсе кал у әв қәп'әчә кьрьбу, мәщал нәдьяда we, вәки әв гӧлийе хвәйә зәр'ин р'авәшинә сәр бэдәвәтийа т'әбийәтейә жь хәва зьвьстанейә к'ьбирда р'азайи, п'ьр'и—һьндыки we бьдә гәрмкьрьне.

Бе мьлаһим дирижйори дькьр, һеди—һеди мьқаме хвә дьда бьльндкьрьне у қәй дирижйоре майинр'а дьк'әтә һ'ӧщәте, ч'ьқле дара к'ол у к'осе тә'зи, сәре хвә жь бәрфе дәрхьстьбун бьн сазбәндийеда дьр'әқьсин у мина сәршьванәки к'ӧрдаи ль бьльндщики р'уһьшти, ль бьлуре дьхьст у дькьрә галә—гал. Дәмәке шунда ль ә'смин ба у думан мина дөва һәвр'а к'әтһнә қал у щәнге, қәй мина п'әләуана һәвр'а гӧләш дьгьртын, дәстопьч'ки һәвдӧ дьбун хвә пешда дьбьрын. Бе зор дьда думане, жь һәвдӧ тиш—тиши дькьр, тәе бьгота ба һәспе ә'рәбстанейи к'ьһ'ел сиһар буйә, зьлфәқар дайә дәсте хвә, бәжын—бала думане зит'ол—зит'оли дькә у пар'а ле дькә фитин. пе дьк'әнә, қәй дьгот: „Ле, ле, ле думан, к'ӧда дьр'әви? Һ'әсав йәкә, тӧ жь бәр зьлфқара мьн хәлаз нави. Әзе ӧса бькьм, вәки шире тә мети жь дьфьнге тә ба вежә. Мьнр'а бежә, чь әхтиһарийа тә һәйә, тә пешийа

р'ое гьртиё, ль Гьридаг'е дьки таристан, наһели бә-
дәүәтига т'әбийәтейә р'азайи гәрмвә..."

Те бежи зар дьк'әвә дәве думане, гәләки п'осидә
у һерсбуйи, бь к'әлогьри, мәлул дьвежә: „Җәнщия тә
сәр т'әбийәте гәләкә, баһар, кө бе, те бе һ'әсав мь-
раза бь һәвдә бьди шакьрьне, әв жи бона инсин тә'м-
лә'ма һазьр дькә. Ле тә иро бь т'әмами ақьле хвә
өнда кьрийә, тә мина зәвтчийе т'ьрка шуре жә'ркьл-
даи һьлдайә у к'әти пәй мьн, мьн бәласәбәб тиш—
тиши дьки, р'е т'ьрке хунмьжр'а вәдьки, вәки зәлм-
к'ар бь һ'уте һ'әвтсәри һәве бьдә қьр'ещкьрьне, зо-
ле к'отане сәр әрде р'акә, ә'щева нәбинайи бинә сә-
ре бьре мәйә к'өрд у Гьридаг'е бьдә бьриндаркьрьне.
Дә, беинсафо, бемьрвәто иро у йани сьве те ль ә'с-
мин у әрде т'әмашәки, бе чь дьқәвьмә?..."

Нава ве кьрьна т'әбийтеда сьвәтьре ньшкева дән-
ге фьр'ьнде Т'урк'иае ль ә'смане Арарате щара чән-
да бу дьһатә бьһистьне. Ван мина тәйре хознәбәри,
кө неч'ира хвә бьгәр'ә, хвә нава ә'вьрар'а дькьрьн
һәвраз, бәржер, ч'әп у р'аст дьчун, һәва щьнәти қь-
р'ещ дькьрьн, ә'сман жь һәв дьқәльшандьн, тәе бь-
гота р'йа п'ашальхейә қиркьри че дькьрьн, чәва дь-
хастьн у өса дьшулькин, вәки һьқьтка кө сьпартьн
дабуне, бьвиньн, бәләд бькьн у паше дәстбь шөхөле
хөйи р'әш бькьн.

Бь дәнге фьр'ьндава мерхасе заг'а Бьзьне һәр
тышт фә'м кьрьн, вәки әв бона хере ве зьвьстане на-
гәр'ьн, әве ишкиләке бькьн. Жь усйанчийа гәләка
баһәр нәдькьрьн, кө бомбе дьжмьн ве зараре бьдә за-
г'е, ле Шехзаһьр әв дьданә сәрвахткьрьне, вәки ва-
лайа заг'е т'өнәбуя, дьвә жи зьрар нәда, ле әгәр
чәнд р'ожа бомба бьр'әшиньн, дьвә заг'ә р'уне. Қәрәз,
һәр кәси вәкә занәбуна хвә, фькра хвә дьгот, ле гө-
мана хвә нәдьбьр'ин...

Т'әбийәте ве р'оже қәй мина нәхашәки бәдһ'ал
дькьрә ахә—ах, дьналия, хвә һ'алар'а дьгот. Ба
қәй сәрвахт бу, қәвәта хвә сьст кьр, думане к'олозе

ч'йе пэч'ьни, хеди—хеди ль бэжьна Арарате дьалийа, фьр'ьнда гава хэвата думане дитьн, пашда бэрбь war-га хвэ лэзандьн. Г'эвтэке думане мэщал нэда тэйара, кó фэрмана дайи бьфэдиньн, р'ожа һ'эйшта тэе бьгота думане жи нэмэрди кьр, һьлк'ьшйа р'эше хвэ ль к'олозэ Арарате аланд. Хелэке шунда ль э'смин фьр'ьндэ хатьнэ к'эвше, дэстбь бэлэдчитйа хвэ кьр'ьн у ду дитьнер'а у паше ль сэр заг'а Бьзьне у шькэвте майин кьр'ьнэ т'офан, бомб сэр бомба дьр'эшандьн, тэе қэй бьгота һ'име Арарате бьнива лэқ ле дьк'эвэ, дьһэжэ. Жь бомба кэвэр у хóли мина жьнэкэ к'ордайэ к'ор'кóшти сефил, т'энгэзар у к'элогьри п'ебэржер бэрбь нэвал у гэлийе к'урэ бе сэр у бьн дьчун, бьне гэлэда һе сазбэндийа хвэ дьдьянэ сэ кьнандьне. Заг'а, шькэвта у э'рде жи бэр we зóлма нэбинайи тэйах нэдьдан, мина щоланга зар'а жь бомба дьхатьнэ һэжандьне. Мерхасе к'ордэ заг'а у шькэвтада жи к'этьбунэ нава we һелэчане. Заг'а Бьзьне чэндэки сэр һэв жь авитьна бомба мина һелэчана зар'ока, сьве зу һ'эта фэсла бэрэваре дьһэжийа у дьлақийа. Заг'а, шькэвта мина усйанчийе к'орда бэр we зóлме тэйах дьдан, ле р'ожэке жи заг'а Бьзьне у шькэвте майин жь зэрпа бомба қóл бубун у щи—щина һьлдьшйан, дэве ван бь кэвэра дьхатэ хьтьмандьне т'оз—хóбара сэва т'өнэбуна дук'ежке, мерхас дэфэтьсандьн. Р'ожэке қóмандарэки Р'оме ль һ'афа заг'е кьрэ қир'ин:

— Гэли гэвэра, мэ дьгот вэр'ьн т'эслимвьн, ди ване фэрмана э'фукьр'ьне дайэ вэ, һун р'ази нэдьбун! Дэ, вэ йа хвэ һьлда?... А эм дьжмьна ва „гэвэр“ дькьн! Гэла нэ дэрэнгэ к'и вэ саг' майэ, вэр'ьн т'эслимвьн, жь ниве ог'ре п'ошманбун диса херэ. Ы, гэли хунмьжа, дэнге хвэ бькьн?

Шехзаһьр һаһелэ лавьк щава ви п'езэвэнги бьдьян, эв һэвала дьдэ сэрвэхткьр'ьне, вэки щаве нэдьн, бэлки фэсал тек'эвэ мэ чэнд төлэдр'эша жи бькóжьн, кó к'эсэр дьле мэда нэчэ we дьне. Қóмандаре

ордийа Р'омейи т'эзэ дьнһер'э, wәки т'ө дөнг—һ'эс
жъ заг'е нае, дьхазэ мина Qази п'аша наве хwө бьдэ
бьльндкьрьне, wөкө си әскәри у чәнд забьти һьлтинә
п'ебәржер бәрбь заг'е дьчьн ,qөт нәвә сәре Шехза-
һьр у йане чәнд фәдайа биньн. Wәхте әwana п'ебәр-
жери һьнда заг'е дьвьн, дьвиньн, wәки р'аста пеш-
бәри вейә ч'ук, бубу хьнщикә кәвьра, фәдаие к'орда
ләз нак'әвьн, һақаси дьсәкьньн, wәки qөмандаре
пешә'ниейи т'эзэ у әскәре бәржери бәр заг'е дьвьн,
бь зәрпе к'өч'укчапа к'өрд гьшка р'адьхерьнә ә'рде.
Дәрһәqа we йәкеда жи qөмандаре ордиетә майин т'е-
леqьрафе дьдьнә wәзире щөмһ'өр'йәтейи әскәрийе,
Wәзире әскәрийе һөқи мьтала дьвә у дьле хөда дьфь-
крә, wәки ви шәр'е мьqабьли к'ордада чьqас зьрар
гьһиштийә диwana мә, ле башqә wan р'өже, кө тәйа-
ра сәр заг'еда бомбә дьр'әшандьн, зани һәр бомбәк
чь һецайә? Аг'ьри wәзир һерс дьвә, панздә р'өже
дьне жи фәрмане дьдә, кө бомба сәр заг'еда бьр'ә-
шиньн. Фәрмана вийә эрьшкьрьна фьр'ьнда нава
wә'дәки кьнда qөдандьн у бомба заг'ә зул—зули кь-
рьн, мерхас бе ав, нан һәwa дьминьн. Шехзаһьр мә-
рвьwәки бь т'ьвдир бу, ви wәхтеда хенщи хөрәк у си-
лаһ'а, мәр' у к'өльнг дабунә анине, бәлки пашwәхти-
йе лазьм бен .Бәле, иро мәр' у к'өльнг лазьми ви у
лаwька һатьн. Wi у мерхасе саг'майи бь wan һащә-
та, ле бь чөтьнайикә мәзьн дәве заг'е һьнәки qөлкь-
рьн, һәwe теда лист, һьнәки һ'але wan хаш бу, бина
wan һатә бәр. Wi чахи дөнгөк ль Шехзаһьр т'әсәли
бу:

— Шехзаһьр, ижа тө ве щаре qаза мьни, жь
дөсте мьн хәлаз нави, сәрәшане нәдә, wөрә р'ае! Йа-
не на, әзе бь фьр'ьнда өса бькьм, wәки из у т'оза тә,
йа заг'е ль бөрөка Гьридаг'е һ'әта—һ'әтайе һәйе
к'ьвше, тө qаза мьни!

Хәбәра пашьн „тө qаза мьни“, гәләки һерса Шех-
заһьр у лаwька дьһани, ле wана р'ьнд жи заньбун,

вәки вьр хәлазбун қәт навә, ле мьрьн һәбу, т'әслим-
бун т'өнәбу, әв зәвта хвә найнә у дькә гази:

— Һәй қомандаре Р'ома р'әш, чьма һун мьн нас
накьн, әз Шехзаһьр әфәндимә, кьле ч'ә'ве Сьмбьле-
мә, кәке Севдиньм! Вәхтеда мьн һун кьрбунә қаз
у хөламе хвә. Вәхте дәнге мьн вә т'әсәли дьбу, һун
қолька дьгәр'йан, кө хвә теда вәшерьн, ле вәхте вә
қол нәдьдитьн, ижа һун мина жьне т'ьрке дәщал дь-
к'әтьнә лавайа у диләка. Ль Патносе вәхте дәста мьн
әскәре вә қьр'кьр, гәләк қомандар у забьте вә к'ьн-
ще жьна хөкьрьн, кө бьр'әвьн, азавьн, һәр'ьн жь
Сәйад п'ашае сәрәкқомандаре Патносе, Бәк'ьре вә-
лийе Ване, Һәсән чашиш у йе майин бьпьрсьн, әгәр
меранийа ван һәвә, вә һәқийе бежьн. Һун жьне т'ьр-
кә р'едәрк'әтинә, бьла вә т'әқәйасвә, мьрьн һәйә, ле
т'әслимбун т'өнә! Р'ьнд дьвә әм бьк'әвьнә һ'әмеза
кәвьр, көч'ьк у хөлийа Арарате, нә кө дәсте вә! Әгәр
һун мерьн, вәрьн т'әсәлийа мә бькьн?

Қомандаре Р'оме дьвинә, вәки р'а жь к'өрда у
сәрма Гьридаг'е навә, т'елеграфәке вәзире әскәрие-
р'а дьшинә, вәки к'өрде заг'еда саг'ьн у һиви дькә,
кө чәнд р'ожа фьр'ьнда диса бьшинә сәр заг'е, вә бь-
дьнә бәр бомба у бь царәкева йаха хвә жь к'өрда хә-
лазкә. Бь фәрмана вәзир чәнд р'ожа шунда, дәста
фьр'ьнда шәш р'оже дьне жи заг'ә данә бәр бомба. За-
г'а Бьзьне тәе бьгота бь т'әмами деме хвә гөһасти-
йә, жь һерса орт'еда мина тәндурәке т'әқийайә у мө-
рьве наскьри әгәр жорда ль вә мезә кьра, вә бьгота,
вәки заг'а Бьзьне нә вьрбуйә, мьн щийе вә өндакь-
рийә. Бәле, заг'ә бубу хут тәндурәка һәқ, дәвса ала-
ве т'оз у хөбар же бьльнд дьбу, налина бьриндара
жи фәр'ьһ' дьһатә бьһистьне, ле әскәр у забьте Р'оме
жь сә'ва Шехзаһьр у усйанчийа нәвәрбун незики ль
заг'е бькьрана, шәш фьр'ьнде диwana Т'урк'наейә
хунмьж р'оже се—чар.цара сәр вәда бомб дьр'әшан-
дьн, п'еша к'олозе Араратейи р'оһьлате жь сьре дәр-
хьстьбун ч'ә'л, нәвал т'ьжи хөли у кәвьр дькьрьн, ле

ордийа дьжмьнэ несуйе, ду бомбкърьна заг'э у шь-
кэвтар'а диса тöрьл нэдкър п'ебәржервэ, к'а бе һ'а-
ле мерхасе к'өрда чөванэ, саг'ьн йане мьринэ. Чар
р'ожа ду бомбр'эшандьне пешьн у пашьнр'а, сэрэк-
қöмандаре пешэ'ниейи т'эзэ дöсьд эскәр у забыта һьл-
тинэ, бь чэтьнайикэ мэзын п'ебәржери һьнда дэве
заг'е дьвэ. Эвана чьқаси п'ебәржер дьбун, һақаси
дөнге бьриндара фәр'ьһ' дьһатэ бьһистьне. Wөхте
эвана лап незикайи ль дэве заг'е кърьн; хенци на-
лина бьриндара т'ö тыштэк нэдьһатэ бьһистьн у дить-
не, ле ван диса ит'бара хвэ бь к'өрда нэдьһанин, бь
фәрмана қöмандар эскәр чөнд зөлпе гөлла мь дэве
заг'ейи хьтьманди гьредан, диса т'ö дөнг—һ'эс нэ-
бьһистьн, хенци налине. Ду we йәкер'а бавәр кь-
рьн, кö иди қэзийа т'өнөнэ, сэрэкқöмандар қöдэ—қöдэ
да пешийе у щарна жи сьмела хöйэ к'осэ дькърэ нь-
заме, wөхте чу бәр заг'е фәрман да:

— Һәла һьнәки бьсәкьһьн, бьсәкьһьн, һун за-
һьн, wәки кöшти у мьрийе к'өрда мина мө'ре кöшти
чөнд р'ожа р'өһ'е хвэ надьн, нәви—нәви һун пышта
хвэ бьдьнэ заг'е, ит'бара хвэ пе нәйһьн, әве пар'ава
wә вөдьн. К'өрдэ фөндьн, әw щарана жи хвэ мьри
давежьн, wөхте пышта эскөре мө дьк'өве, чөнд һ'әва
дькөжэ, һ'әта эскөре мөйи майин ле вөдьгәр'ьн, дь-
хазьн бькөжьн, әw т'әслим навьн, гөлла хöйэ пашьн
сәре хөр'а дәрбаз дькьн. Әгәр әw эскәрәки мө жи дь-
көжэ, әw р'ожа бона ван дө'wөтэ у дьвежьн: „— Чь
р'ьнд бу, йәк жи жь т'ьрка кем бу“. Һәла бьсәкьһьн,
дьвэ ван гавьра дөре заг'е қәстәмэ һьлщьнандьнэ,
wәки әw һ'әйфа хöйэ пашьн бьстиньн?

Қöмандар чар—пенц эскөра лап дьшинэ бәр дө-
ве заг'е у хвэ жи ле дьһнер'ө, wәки жь зәрпа бомба
дәри һатийэ қәп'әчәкьрьне. Wьр тыштэк нэдьһатэ
дитьне, хенци ахин у офина бьриндарайө к'урайа за-
г'еда. Қöмандар те бәр дэве заг'е, щики сәмт дьсә-
кьнэ у фәрмане дьдэ эскәр:

— Дә, гәли қочах у мерхасе мьн! Зу ван кәвьре бәр заг'е полкьнә нәвалә, бәлки әм ван мөрг'өза саг'ә—саг' бьгьрын. Т'елеқьрафа кө мә дөһ жь вәзиртије стәндьбу, теда һатьбу һьвисаре, вәки чь дькьн бькьн, т'әне Шехзаһьр бәлки һун саг' бьгьрын, әв бона мә һәр тышти һещайә.

Шехзаһьр у усйанчийе хөва һ'әта дөқа пашьн мьқабыли тәйарә у ордийа дьжмьн ль дәрва кьрьнә шәр', ле вәхте дитьн, иди мьнк'уна шәр'кьрьне дәрва навә; Шехзаһьр у вәкә сесьд фөдаја хвә авитьнә заг'а Бьзьне у әв ль вана бу сьт'ар. У вьрда жи ла ве к'орда һеса р'унәньштьбун, к'ижан заьт, әскәре дьжмьн дьк'әтьнә бәр нишана ван, саг' нәдьфьльтин. Дә, чь бькьн, йәк йәкер'а дьвезә заг'едабун у т'ө мәщала ванә азабуне жи т'өнәбу, т'әне пеш заг'е ванва дьһатә хане, һәрсе алије ванә майин қөја у зьнарбун.

Сәрәкқөмандаре пешә'ниейи т'әзә, вәки нав у дөнгә хвә вәзиртиеда дәрхә у ноли Қази чөва дьвезьн бьвә навька нин, бәр заг'е қөр'ә, қөрбәт сәкьнибу, щьг'арә сәр щьг'аре дьк'ьшанд, ль хөвата әскәр дьнһер'и, һөлан у фәрмане т'әзә дьданә ван, вәки дәрә заг'е жь кәвьр у көч'ька т'әмьзкьн. Әскәр жи жь хөбәре қөмандарә “қөрбан, һ'әйрание, бабах дьбун, мина хьнзире бәйанийә, кө к'өке қамуше шьрин бьгәр'ьн; өса дьхөвьтин у бь чөтьнайикә мөзьн, чөнд сәһ'әта шунда дәрә заг'е һьнәки жь кәвьра вәбьжартьн. Қөмандар дьвинә кәсәк һөндөр'е заг'еда наә к'ьвше, әв жи т'әви әскәр дьк'әвә һөндөр'е заг'ейи ч'әпе, дьвиньн, вәки чөнд мөйт' бьн кәвьраданын, әлбер'а кәвьра жь сәр ван давежьн, мөйт'а әрдер'а сәр кәвьрар'а дьк'ьшиньнә дәрва, дьвиньн йәк жь вана саг'ә, ле ви нас накьн, көр'анәки Ә'дое к'өрдфьрош әлбер'а ви нас дькә, вәки әв Шехзаһьрә, дькә гази: „Әв Шехзаһьрә, Шехзаһьрә, Шехзаһьрә...“ Қөмандар незики бьриндар дьвә у дьвезә:

— Шехзаһьр, п'езәвәнг, әз тә р'өже һада нәви.

ным! “Нәп’акә мөсөлмание, қәсәсе сәре щьмаә’те,..
Нә мьн гот, те зу у дәрәнг тек’әви дәсте мьн!

Шехзаһр чәва лазьмә щава ви дьдә, гәләки
һерс дьвә, ле чь фәйдә мә’змә’зке пышта ви, һәрдә
дәсте ви зәндеда у һәрдә лынге ви чокада жь кәвьре
заг’ейә һьлшйайи һурхаш бубун, льват пе нәдьбу,
бәри дилк’әтһне чьқаси чәрчәри хвә бькөжә, ле бь
чь? Wәки нәк’әвә дәсте дьжмьн. Wәхте нава әскәр-
да наве Шехзаһр һатә wәк’ьландьне, жь наве ви
хоф дькьрьн, паше ле дьньһер’ин, “Әвә Шехзаһр?..
дьготьн. Wәхте әскәр Шехзаһр ә’рдер’а у сәр кәвь-
рара к’аш дькьрьн, бәдәна ви гәләки дьәшийа, ле
ә’йне хвә дәрнәдьхьст, кә дьжмьн сәр ви нәк’әнә,
ле нәдьбу, ви ахәкә к’ур р’аһьшт у готә қөмандар:

— Һ’әйф, тә р’ожа мьнә хәрәвда р’асти мьн һати,
мьн һақәсе мина тә бәрә гьри данә у вәр’ейи we дьне
кьрьнә! Qәт нәк’әнә, зу у йане дәрәнг те бьви хөре
гөлла лаве мьләте мьн. Ньһа әзи дәсте wәдамә, дьле
тә чәва дьхазә өса бькә, әз ах у оф навежьм, чьмки
дьвьмә қөрбана К’өрдстане!

Һәма нава хәбәрда Шехзаһр у қөмандарда,
жь қөнщьке заг’е дәнге гөлле таматике һат. Қөман-
дарә пешә’ниейи т’әзә у чьқас әскәре кә дора Шех-
заһр т’оп бубун, мина гиһе һатьнә чьнине, ле һ’әйф
Зәйнәв ханьм хәдар һатә бьриндаркьрьне, р’әшаш жь
дәст щьқьти, к’әт у хвә жи дөвәр’уйа сәр кәвьрада
к’әт у бь щур’әки гот:

— Шехзаһре бьра, мьн һ’әйфа тә, у...

— Зәйнәва хушк, тә дийа мьн кьрьви,— Шехза-
һр бьльнд гот, — тә һ’әйфа мьн жь дьжмьн стәнд,
ә’фәрьм wелийа мьн! Шер шерә—чь жьнә, чь мерә.
Зәйнәва хушк, Зәйнәв, Зәйнәв!..

Шехзаһр чьқаси гази кьре, т’ө щав нәстәнд,
бь к’әлогьри гот:

— Дйа мьн, р’әһ’ма хөде ль тәвә, лаве мьләте
мьн наве тә т’ө wәхта бир накьн!— Бь к’әлогьри хә-
бәрда хвә к’өта кьр.

Ду көштәна қомандаре пешә'ниейи т'әзә у әскәр-
р'а, әскәре жоре, гышк һатһнә бәр заг'е, бь һәвр'а гөл-
лә заг'е гьредан, мәйт'е қомандар у әскәре хвә к'ь-
шандьнә һ'афа заг'е, Шехзаһьр, Ә'т'ар у Сәфо жи
бь зерандьнәкә нә мәрьвайева дәрхьстьнә жоре, ле
фөдаје майин т'әви көвьр у хөһяа заг'е бун. Ду гәләк
т'ел у т'елеқьрафар'а, вәзире щөмһ'өр'йәта Т'ур-
к'иаеи әскәрийе фәрман да, вәки чь дьхазьн бькьн,
Шехзаһьр у һәвале вива саг'—сьламәт биньнә Ва-
не у бьла әскәр жи бьшьқьтә бе!

СӨРӨ Ы'ЭИЖДА

МӨН'КӘМЕ ДЬКЫН

Бә'са бьриндар гьртъна Шехзаһьр у һөвалбөнде ыи т'эмамыйа ыәлате Т'урк'иае ыөргьртьбу. Диуана Р'оме боиа к'өрда бьдә тырсандьне бь дәсти мөдөре қөза, нөһ'ийа у хөватчийе хвә һөрр'о нава бьнәлийе ыәлетә к'өрд у т'ьркада бә'с бәла дькьрын, кө Шехзаһьр у һөвалбөнде ыи бь „р'азөдъли“ т'әслими әсқәре диуане бунә, усийана к'өрде Гьридаг'е бь т'эмами һатийә тәмьрандьне, зутьрәке „дыжмыне“ т'ьрк у к'өрда ые бәр мөһ'кәма диуанейә һ'әрбийе бьсәкьнын у ые гөне хвә йәко—йәко бьдьнә стуйе хвә. Диуана мөсөлманийе фәрман қөбулкьрийә, ыәки һәр бьнәлики к'өрде ыане, Идьре, Әрдише, гәлийе Зила, П'атносе, Базиде, дәшта Аиадолие у щийе майин бь р'әсми дькарьн ль ыане т'әви дәрбазкьрьна мөһ'кәмевьн у бь ч'ә'ве хвә қөлдьра бьвиньн, бе әвана чәва „гөне“ хвә дьдьнә стуйе хвә, бе ыан чь кьрийә у хенци ые йәке һәр бьнәлики мә ые бьвинә, кө мөһ'кәма мөсөлманийе ые чәва һәқанә у р'әст ыан бьдә щәзакьрьне.

Ду ыан бә'сар'а гәләк мәнщәнеқ, хунхөре т'ьрк у к'өрдфьрош гәләки ша дьбун, ыәки диуане дьжмыне ыани қөдар гьртийә, зутьрәке йаха ыане жь тырс у хофа Шехзаһьр хәлазвә, ые бе тырс мале хөда р'әзен у ые бе хоф дәстбь шөхөле хөйи қьр'ещ бькьн.

Әв бә'са нә бь хер һәр к'өрдәки хәйе хирәт у намуса ыәләте хвә дьда нәр'ьһ'әткьрьне у жь ые баһәр нәдыкьр, ле һ'але ыан дьда п'әр'ишанкьрьне, кө чь бькьн у чәва бькьн, ыәки Шехзаһьр жь ые бәлае бьдьнә хәлазкьрьне у йане жи һ'әйфа мерхәсе хвә һьлдьн.

Дә, бь ә'дәте к'өрда, гава мере навудөнг у мерхәсе щьмә'те дьк'әтә һәч'а диуана Т'урк'иае, заньбун, кө имк'ана азакьрьна ыан т'өнә, йәқин ые бенә ә'дамкь-

рыне. Ду э'дамкырынер'а чэва э'дэт, бэйраце р'эш
қобба ханийа, дэре мала, эгэр ль зозанабуна пешдэре
конада дарда дькырын, мер у жына р'эш гыре дьдын,
шин дькырын, дэнгбежа авазе мерхасийе дэрһөқа
э'фатийа ванда дьготын. Эл у э'ширөтада һнэк мэри
жь көштын у мьрына хвэ дэрбаз дьбун, гэрәке һ'эйф
чэнд қат жь дьжмын һьлдана у паше һе дьле щьмэ'те
р'әһ'әт дьбу. Шехзаһьр чэва һ'өзкырийе щьмэ'те у
мерхасе ван һөла бәри қрара мәһ'кәме бона ви һәз-
нити дьк'шандьн у щи—щина жына иди р'эш гыре-
дабун у дэнгбежа жи к'ылам давитьнә сәр ви у фәда-
йе ви.

К'ЫЛАМА ШӨР'Е ГЬРИДАГ'Е*

Бе ло, ло; ви ло, ло, ло, ло, ло,
Бе ло, ло, ви ло, ло, ло, ло, ло...
Кәсәки хөдан хере т'өнинә,
Щавәке бьдә бәрәка Гьридаг'е,
Бе Шехзаһьр, Бьраһим аг'а, Фәрзәмдә,
Әһсан Нури вә малә хәрәввә,
Бьзанвьн сәд пенци һ'өзар өскәре Р'оме
Бь ньзам т'оп у тәйарә һатә сәр вә.

Әзе Ване, Қөллпе, Аг'даше к'өтым орт'а дьне,
Ордийа т'ьрка к'ышийа сәр к'өрдә бь һ'ыщума лехьстьне,
Шехзаһьр кьрә газы — бьрано чевьн, че бьхөвьтън,
Т'ьрке дөщал, жь вәлате хвэ дәрхьн,
Һәрке шпйоне хөлце мәрыве дәрәкәнә.
Фөсаде мә Ә'до аг'а, Исае Қоти, Һодике динә.

Бе дә даје р'әбәне шәр'әке мә қәвьми
Гәли, нәвал, бәрп'але бьнәт'ара Гьридаг'е,
Қаләке мә қәвьми қәйа, зьнаре Гьридаг'е,
Незики заг'ә—шькөвте бәрәка ч'ие,
Дәнге тәйара у т'опа те жь феза мә,
На вәләһ, хушк—бьрано, һьнда бәләкийе.

Шехзаһьр кьрә газы — чевьн, че бьхөвьтън,
Жор қәвәта мә хөдейә, жер гөман к'өрдьн,

* — К'өрд вә к'ыламер'а бса жи шәр'е Шехзаһьр дьбежьн.

Дә, фәдаино лехън, бав у бьрано лехън,
Пыште эскәре К'эмал бьстинън, р'әве пехън,
Эскәр қыр'кън, т'оп у тәйара бьшәшьтинън,
Нав у дөнге к'өрда бь дьнехън...

Шәр'әкә мә қәшьмийә бәрәка Гьридаг'е
Қәйа, зьнара, к'ол у к'оса ль һәмбәрә,
Гава Шехзаһьр әфәнди Ньжди сийар дьвә,
Бь һ'әзара лаһе к'өрда хвә дьдһнә сәрә,
Шехзаһьр гөмана бәхте жаранә,
Дьжмьне қайдә—қануне дәщаланә.

Қәсасә сәре хунмьж т'ьрканә,
Мерхасә, ләһәнгә, жь мала шеханә,
Шәр'әкә қәшьмийә Гьридаг'е феза Башк'әнде,
Ль р'аста һьнда п'ьре,
Дәсте эскәре Р'омеда т'оп, таматик, қөмбарәнә,
Ле дәсте лаһе к'өрдада к'ьч'укчапе қөндах гьрә.

Бе вайе, вайе, вайе, ль мьн вайе,
Т'оп—қөмбарә ви к'афьри сәр лаһе
Ә'ширәтеда тенә фәнани кайе,
Хөде мер дьзанә исал чөнд салә,
Лаһе ә'ширәте пешйа Т'урк'ийә асә бунә,
Нә тен көштън у нә жи тенә р'айе...

Мә һьзанбу шәрт—шьруте дәвләте һе льмә вавә,
We тәйара бьдә хәватә т'әмам ордийе р'авә,
Фәдаино, бьрано, дә лехън лехън у диса лехън,
Р'әве бь ордийа дәщал Мьстәфа К'эмалхън,
Жь варагә у вәлате хвә дәрхън,
Навә к'өрд — К'өрдстанә бь дьнехън*...

Бәлә, мьләте к'өрд дькарә һьм р'әша гьредә, ши-
не жи бькә, к'ьлама жи бавәжә сәр мерхасә хвә, йа
сәрәкә жь дьжмьн һ'әйфе чөнд қат бьстинә у шайе жи
бькә. Бона һ'әйфһьлдана Шехзаһьр у усйанчийа, у
йе кө бона сәрбәстийа мьләте к'өрд у К'өрдстанә һ'ә-
та—һ'әтайе өмьре хвә дабун, эл у ә'ширәта дәсте
ч'укә силаһ'кьри дабунә һазьркьрьне, ван ль к'ө фьр-

*Гот дөнгөбөж Сәһ'идә Фәқищәвар. Әв гәләк к'ьлама-занә
у һьнәка жи дьсөвьринә.

сәнд дьдйтһн, әскәр, забът; шәндьрмә у қөльхчийе ди-
wane дькөштһн, силаһ'е wan һьлдьдан. Әве йәке ди-
вана Т'урк'иаейә жь шәр'е мьқабыли к'өрдада қәлс-
буйи зә'ф дьда тьрсандьне, кө диса к'өрд р'авьнә мь-
қабыли wan. Ләма жи диwane гәләк щара “ә'фукь-
рьн., дьда к'өрда, гьва нава wанда к'ина бәрбь Р'оме
бе һьлдане. Ле һ'әсав йәк бу, чәва щьмаә'те у өса жи
һәр өзвәки дәсте силаһ'кьри жи wan ит'рофе кө ави-
тьбунә стуйе Шехзаһьр у „ә'фукьрьна“ диwane ба-
wәр нәдькьрьн у шөхөле хөйи һ'әйфһьлдане пешда
дьбрьн.

Дилк'әтна Шехзаһьр сәрәкване Т'урк'иае гәлә-
ки дьда шакьрьн у бабахкьрьне, ле wan бир дькьр, wә-
ки шәр'е мьқабыли к'өрдада бь һ'әзара зедәтьр қө-
мандар, әскәр у сәрәкқөмандарәки мина Қази п'аша-
ийи дьле wәзиртийа әскәрийе, чьқас—чьқас т'опе гь-
ран, сьвьк, щәбьрханә, йа сәрәкә чардә фьр'ьндә өн-
да кьрьбун. Бөфьтийа we өндабуне п'атше. wәлет,
өзве мәщлисе, wәзире әскәрие зә'ф дьда п'осидәкьрьне,
ле wәхте Шехзаһьр қәвза дәсте хөда дьдйтһн, тәе
бьгота һәр тьшт дьһатә биркьрьне, ле дәрба кө ус-
йанчийа гиһандьбу wan, қәт нәдьһатә биркьрьне у
т'ьме бәр ч'ә'ве wan бу.

Дәсте к'өрдайә силаһ'кьри һ'әму қәзае wәлетә,
кө теда к'өрд дьжйан, wәргьртьбун. Һәрр'о жь қәза,
нәһ'ийа, гөнда бь сәда т'әлеқрафе нә бь хер п'айт'әх-
те wәлет дьстәнд. Әве йәке К'әмал п'аша гәләки дьда
нәр'һ'әткьрьне у заньбу, wәки әw гьшк бона Шехза-
һьр те кьрьне. Һәма бона we йәке жи диwane дьзи-
кава щав дабу мөдөре қәза, сәрәке нәһ'ийа, щәндьр-
ма, қөмандаре белук у т'аг'бура, wәки һ'әта р'ожа
ә'дамкьрьна Шехзаһьр, ә'фукьрьна бьдьнә к'өрда,
әгәр гөнәк'арвьн жи, wanр'а йолә һәр'ьн, жь хwә нә-
дьнә р'әвандьне, ду ә'дамкьрьна wi „гәдәир'а“ һәр
тьште ноли бәре тек'әвә қаме хwә...

Диwane сәр һ'име т'елеқрафе стәнди, шөхөле

мәһ'кәма Шехзаһр дьда ләзкьрьне, гьва қәт нәвә
·вәлетда стәқьр'андьн пешда бе. Һәма сәва we йәке
жи бь фәрмана п'атше, вәзире әскәрийе бона дәр-
базкьрьна мәһ'кәме, дәвсгьртийе хwә у чәнд қәман-
даре вәзириейә кә мәһ'кәма әскәриева мьжул дьбун,
ә'щәлә шандә Ване. Әвана вәхте гьһиштьнә щи,
дәвсгьрти бәре бь һ'ал—вәхте қәзае у паше шәхә-
ле ордия we дәрер'а бу нас, чь сьпартьне кә вәзир
дабу ви, ви жи алиие хәда сьпартьн дьданә ван. Ду
we йәкер'а, гьва дәвсгьртийе вәзир хwә бәр диwane
у вәзирйе бьдә қәләма қәнцийе, фькьри, вәки әв у
хәбатчийе мәһ'кәма һ'әрбийе т'әвайи һәр'нә щәм
Шехзаһр, ви бьднә сәрвахткьрьне, кә әв гәне диwa-
не гьшки бавежә стуйе хwә, кә к'өрд бавәр бькьн,
вәки Шехзаһр “дьжмьне,, щьмаә'та хwәйә у щийе
бәласәбәб һақас гәнд данә веранкьрьне, т'аланкьрьне
у һақас жи мәри у фәдаи данә қьр'е. Ду ван мьта-
лар'а, әв р'ожтьра майин бәр әваре т'әви хәбатчийе
мәһ'кәме дьчьнә щәм Шехзаһр у бьриндаре майин.
·Эвархерийе дьдьнә ван, ле т'ө щаве настиньн, паше
дәвсгьртие вәзир бь зьмане наре Шехзаһрр'а хә-
бәр дьдә, гәләки ви дьпәсьнә, хастьна к'өрда гьва
р'аст һ'әсав дькә. сәбәба кәштьна һақас мәрийа у
веранкьрьна гәнд у бажара давежә стуйе диwane у
гәләк—гәләк пьрсе майин тинә орт'е, гьва дьхазә
Шехзаһр бе сәр хастьне ви, ле диса т'ө щава хере
настинә.

Ду хәбәрдана Сәйадр'а Шехзаһр гәләки дьфь-
кьрә, вәки хастьна диwane у вәк'иле we әвә, кә “Әз
гәне диwane гьшки һьлдьмә стуйе хwә, бәр дараг'а-
ще, нава щьмаә'та бәрәвбуйида ит'раф у нәбуяа ба-
вежьмә хwә у ордия хwә, гьва әмә ль Т'урк'иае нә-
һәқьн, әм бунә сәбәбе қьр'кьрьна к'өрд у т'ьрка, ве-
ранкьрьна бажар у гәнда, хәлайе у нәхашийе. Бь гь-
лики чь гәнә һәнә, һьлдьмә сәр хwә у қануне диwa-
на мөсәлманийе бьпәсиньм, хwә у усянчийе хwә бәр

ч'э'ве мьлэт бьдмэ р'ур'эшкьрне, эм чэва к'өрдфь-рош у дьжмьне щьмаэ'те хвэ бьднэ қелэме, вэки щьмаэ'та бөрөвбуйи у йа К'өрдстане гьшк т'укэ р'у-йе мэ. На хер, әв йэка тэ вэхта сәре хвэ нагрә, өз чэва дькарьм нәбуйа бавезьмэ стуйе хвэ у фэдаие хойә мерхас? Нә ахьр, бь һ'эзара усйанчийа мер у жьң бона азабун у сәрбәстийа мьлэте хвэ шәһ'ид к'әтнә, һ'эта—һ'этаие п'ашьла Гьридаг'а деда сәре хвэ данинә. Бона нава мьлэте мьн у т'ьрке хэватчи-да фькьр у мьтале бекер пешда нәйе, мьнр'а лазьмэ оз вэхте бәр дараг'аше хәбәрдьм, кә щьмаэ'та һазьр гьшк пе бьһ'әсә, вэки шәр'е мә бона һәқийе буйә, т'ә-не—т'әне бона азабун у сәрбәстийа мьлэта буйә, хен-щи we йәке т'ө нет у мәрәме мәйә башқә т'өнәбуйә. Ах, һ'эзар щар ах, нә дәсте мьн, нә льнге мьн у нә жи пышта мьн мьнр'а нәдһатьн, кә мьн хвэ бькөш-та... К'а бе вэхте ә'дамкьрне хунмьже бьһельн өз хәбәрдьм? Р'ожа мьнә пашьнә, мьн чэва Қази ха-панд, гәрәке өз ви дәщали жи бьхапиньм, кә изне бь-дә өз хәбәрдьм...

Дәвсгьрти дьвинә, вэки Шехзаһьр нахазә бир'а һәшалдә, ле әв нава фькьр у мьтале к'урданә, әв чөнд щара гази ви дькә, ви жь мьтала дьдә һ'ьшйар-кьрне у дьвежә:

— Шехзаһьр әфәнди, зани, щьмаэ'та к'өрд у т'ьрк гәләки жь тә һ'әз дькә, қөдьре тә дьгьрә. Ван паш-вэхтийа тә бежи бона азақьрна тә, льнге хвә гөһе хвә дьхә. Дә, щьмаэ'тә, вэхте р'абу к'еране бышке, готи әм хастьна ван һ'әсав һьлдьн. Һәлбәт, тә һьза-ни, ду дәрмдаг'кьрне усйана тәр'а, п'атше мә р'ьнд ль щьмаэ'та к'өрд "дьнһер'ә,, (Шехзаһьр бьн сьме-лава бәрк' дьк'әнә у дьвежә, вэки әв жь тьрсанә). Мадәм, кә тә р'азәдьли т'әслими ордийа мәйә мер-хас буйи, демәк, тә п'ошмани тә чьма щийе бәласә-бәб се сала мьқабьли дивана мә шәр' кьрийә, жь һәрдо нька тә бь һ'эзара әскәр у фэдаийи данә қьр'е.

Не п'ошман буйи у лема жи дил к'эти, эре? Дине мө-
сөлманийе динәки фьрэйә, ыьрда те готыне, ыәки жы
ниве гона жи пашдавәк'ышандын, херә, т'овә быкә,
хөде у п'атшае мәйе тә быбахшинә. Мәһ'кәма диwane
не we п'ошманбун у шаһылайә тә һ'әсав һьлдә, әгәр
тө мәр'а р'азиви, we тә быбахшинә у бәлки т'әне сьр-
гункьрьнева һ'өкөм быдә. Бы гылики азабун у ә'дам-
кьрьна тәйә т'әк—т'әне дәсте тәдайә. Хөләсә, ләзьмә
р'ожа дәстпебуна шер' у һ'әта дилк'әтына тә, тә у
усйанчийә чь кьрийә, гышки быди стуйе хвә. Дә, тө
зани, әзым сәдыре мәһ'кәма һ'әрбийе у жы п'айт'әхт
жи сьпартын данә мын, әз гыли дьдымә тә, ыәки тә
ә'фукым у сьргуни щики өса быкым, кө к'өрд ыьр т'ө-
нәвын. Дә, тө жи нетә хвә бежә?

— Сәйад, ә'щлаф,— Шехзаһьр бы һерс гот,—
чәва дьқәшымә әз гөне диwane у мәрьве мина тәйә
хунмыж быдымә стуйе хвә? Чьма тә у һәвалбөнде ми-
на тәйә хунмыж бир кьрийә, ыә дәнге бы милиона к'өр-
да дайә йасахкьрьне, ыә наве т'ьрке ч'йә данийә сәр
ви мыләте мерхас. Т'әриқзәне ыә дьвежын, кө ыәла-
те мәда к'өрд т'өнәнын, ле чьма навежи, кө бы фәрма-
на п'айт'әхт, өрдийә ыә щьмаә'та 146—150 гөнди
гышк кьрийә тәвлә у гоме мәзын, агьр бәрдайе, кь-
рьнә к'ьвав, бы һ'әзара гөнде мә дәрмдаг' кьрьнә, зар'
бәр ч'ә'ве де авитьнә нава эгьр у йәне гөллә кьрьнә,
кал у пире бе имдад, қиз, жын у бук көштынә, һәбуна
гөнда бы ньвинава т'алан кьрьнә. ыә қәшымә усйан-
чийә деле һәспава гьреданә, һәсп бөзандьнә, һ'әта
һурхаш һәбунә, дәст же нәк'ышандьнә, йәне жи ави-
тынә тәндуре к'әльжи, ыә чь анинә сәре фөдайе мәйә
дилк'әти у мәйт'е көштийе к'өрда? Әз к'ижан зөлма
диwana ыә бежым, к'ижәне нәвежым? Әз бы сала бе-
жым, бәлки жи к'өта навә. Диwana тәйе бы т'әмами бы-
һата әлт'кьрьне, әгәр бист фьр'ьнде ыә шәв у р'ожа
сәр мәда бомбә мина тәйроке нәр'әшандана. П'атше
ыә бона қьр'кьрьна әскәр, қәльскьрьна өрдийе, жор-

дахъстына чардә фър'ьнда, хапандын у дъзина сәрәк-
қомандаре пешә'нийә вә, т'ө вәхта бир накә, ле қи-
мәте чардә фър'ьнда?... Әвә сала сьсийәнә гөлләкә ор-
дийә вә мьн нәк'әтийә, вәхте әскәре вә навә мьн дь-
бьхист, ль қөлә дьгәр'йан, хвә техне, ле... Чь бькьм,
фөләкә хайин бу, шәв у р'ожа бомбә сәр заг'еда р'ә-
шандьн, заг'ә һьлшийә, р'унышт, кәвьре we һәрдө
дәсте мьн зәндеда, һәрдө лынге мьн чокеда у мә'змә'з-
ке пышта мьн шыкенанд у мьн нькарбу хвә бькөшта,
вәки нәбума неч'ира вә зөлмк'ара. Ле тышт навә,
р'ожа ә'дамкьрьне әзе мьләте хвә бьвиньм у паше...
Зу жь вьра быщәһ'мә! Бьла ондавә зөлмк'аре Р'оме
у қануна вейә бекер! Азабун к'өрд у Көрдстанер'а!
Ижа һәлә һун мьн ван зөлмк'ара мезә бькьн, ван бь
ләпә хөйә қьр'ещ, һәлә хуна мәрьва сәр дәсте ванә,
бь һ'әзара к'өрде бесуц қьрара ә'дамкьрьне дайә!
Зу жь вьра быщәһ'мә, ондавә! Бона азабуна мьләте
мьн у сәва қьр'кьрьна әскәр у жордахъстына тәйа-
ре дьжмьн, зә'ф—зә'ф те ә'дамкьрьне бьди, хвә иь
we веда, һ'ьдуд т'өнә? Дәщал, жь р'йа хвә нәминә,
әз һ'әзкьрийе мьләте хвә у т'ьрке хәватчимә. Зу—зу
п'әсә—п'усе хвә һьлдә у бьт'әвсә! Чьма тә мьн нас
наки, әз бәрхе мала шехьм, дәлалие мьләте хөмә!
Демәк, әз гөне диwane бавежьмә стуйе хвә, әре? Зу!..

— Шехзаһьр, Шехзаһьр әфәнди, — Сәйад п'аша
гот, — һерс нәвә, бьла дьле тә тәнг нәвә, тә чь гот
р'астә, ле сьйасәта диwane дьхазә, вәки орт'а һәрдө
мьләтада шәр'е „бьракөштьне“ нәчә, щьмә'т қьр' нә-
вә. Тә р'асти, ле диwan жь мьн дьхазә, гөне мьн чийә?
Вәрә ве щаре бьла гөне тә мьн бе.. Әм бежьн р'ожа
бәрәвбуна щьмә'те, тә „гөнә“ бьди стуйе хвә, әз бь
Қөрана пирозкьм, щьмә'т т'ө вәхта баwәр накә у на-
ве башқә дайнә сәр тә. Сәр хатьре мьн (дьк'әвә ла-
вайә) чәнд гьлийе нивци бежә, ле паше чь дьле тә
дьхазә бежә. Тә мьн бейи р'әһ'ме, әз жи тә. Гивикь-
рьна мьн р'әтнәкә...

Шехзаһыр дит мәнщәнеге т'ьрк дәст же нак'ыши-
нә дәмәке ноқи мьтала дьвә у нәхаст фьр-
сәнде фут бькә, вәки карьвә бәр бәрәвбуйа хә-
бәрдә у ви "гөнәйи" бьдә сафикьрьне, чәнд шәрт бь-
жартын, вәки Сәйадр'а бежә, ле гәло әвә ванр'а р'а-
зивә? Вәхте Шехзаһыр к'әтбу фькьра, Сәйад мина
вәшийе кә бәр неч'ира хвә дьсәкьнә, тәйя бу, бе
әв чь дьвежә. Шехзаһыр һьнәки бьн сьмеле нарын-
щива вәбьшьри, гот:

— Әз жь п'атше хвә у жь вә зә'ф р'азимә",
вәки вә фәрманәкә бса „һәҗ у р'аст" дәрхьстийә, йә-
қин һуне мьн бәре қәнцкьн у паше сьргун бькьн,
әре? Иа майин жи чәнд шәрте мьн һәнә.

— Әшдбьлаһа,— Сәйад гот,— тә р'асти, тә чәва
те дәрхьст, һә? Ә'фәрьм ви ширир'а, тә метийә, ақьл-
у к'әмала тәр'а! Щаньм, тә бьн ә'рде жи зани у сәр
ә'рде жи зани. Тә бь ви ақьл у к'әмали пышта орди-
йа мә шыкенанд у диwana мә һ'әта дәһ сала нькаре
ван бьрине хвә қәнцкә, йәк йәкир'а дьвежә мерхас,
һаза, кә тә мерхаси: „Шехе мьн“, шәрте тә чьнә, ща
бежә?

— Сәйад,— Шехзаһыр зә'ф фәсал гот,— шәрте мь-
ни пешьн әвә, вәки әзе бь к'орди у т'ьрки хәбәрдьм,
шәрте дәда әвә, кә әзе бәре дәрһәҗа мерхасийа ус-
йанчийада, к'орда чь анийә сәре диwana т'ьрқа, шәр-
те сьсийа әвә, готи щандьрмә у әскәре тә бь чардаре
мьн мәйдане нава щьмә'та бәрәвбуйи бьгәр'иньн, па-
ше әзе һе дәрһәҗа „гөнә" хәда хәбәрдьм. Әгәр тә
ван шәртар'а р'азиви, әз жи тәр'а р'азимә.

— Шехзаһыр,— Сәйад гот,— чь дьвежи, чь дь-
вежи, һәлбәт, әз шәрте тәр'а р'азимә, лап архайинвә.
Ле һәла бьсәкьнә, бьсәкьнә, хорто тә к'ийи?

— Сәйад, әз фьләмә, наве мьн фьләки От'арә.
ле к'орди Ә'т'арә. Мьн р'ожа дәстпебуна шер'да у
һ'әта ньһа мьҗабьли вә беинсафа шәр' кьрийә у әзе
һ'әта дәҗа хөйә пашьн жи шәр' бькьн.

— Пи, пи, пи,— Сәйад гот,— демәк тә фьләйи;

гавъри. Нэ ахър, мѣ к'ока вѣ бър'ийѣ, тѣ жь к'ѣ п'ѣй-
да буйи?

— Бьре мѣйѣ к'ѣрд, — Ѧт'ар гот, — ѣм бь н'ѣзара
хайи кърънѣ у хайи жи дькьн. Вѣ миллион нивѣк хушк
у бьре мьн қър'кърънѣ у ньѣа жи к'ѣда йох дькьн,
ѣре? Ѧм фьлѣ нѣ гавърын, мьлѣтѣки р'ѣн'мьн, к'и
қѣнщийѣ мѣ дькѣ, у ѣм жи ван. Ёун т'ърк гавърнѣ
беинсаф, бемѣрвѣтън. Вѣ ньч'ѣке мьле хвѣ ньлданѣ,
дѣсте хвѣ бь хуна фьла шушт у дьшон, ле ньѣа жи
бь хуна бьре мѣйѣ к'ѣрд дьшон? Мьрын зѣлмк'арѣ
диwana вѣр'а, азабун щьмѣтер'а!

Чахе Сѣйад п'аша ван хѣбѣре лавѣ ѣрмѣни дь-
бьнѣзе, ч'ѣв ле сор дьвьн, сор — вьз дьвѣ, р'ѣнг ле
дьфьр'ѣ, бѣдѣн ле дьнѣжѣ, жь тьрса Шѣхзаһьрѣ, вѣ-
ки „гѣне“ хвѣ бьдѣ стуйѣ хвѣ, бѣре дѣнге хвѣ накѣ,
зѣвта хвѣ найнѣ, чѣнд шѣмаде мина т'ѣпа ль ви
дьхѣ, к'ѣлѣбѣла дьле ви бь вѣ йѣкева жи вѣнапѣсьрѣ,
льнге вийи бьриндар чѣнд щара бѣрк' дьнѣжинѣ, бо-
на Ѧт'ар бѣр ви қѣлс у фѣқир бьвѣ, бьльнд бь ви
дьк'ѣнѣ, қѣрфе хвѣ бь ви дькѣ. Шѣхзаһьр бона вѣ
йѣке гѣлѣки герс дьвѣ, Сѣйад бѣ н'ѣрмѣт дькѣ, дь-
н'ѣрийѣ дьдѣ ви. Сѣйад ньқьла сьст дькѣ, бахшандь-
не жь Шѣхзаһьр ниви дькѣ, ѣв дѣнге хвѣ накѣ, бѣ
хатьрхастьн Сѣйад у нѣвалѣ хѣва дѣрдьн'ѣвьнѣ дѣр-
ва у ог'ьра хвѣ дьщѣ'диньн. Р'ѣва ѣв дьк'ѣвѣ нава
мьтала, чьма мьн мерьке ѣрмѣни к'ѣта, дьвѣ Шѣхза-
һьр сѣр готьна хвѣ нѣсѣкьнѣ?

Сѣйад ѣмьре хѣва навсѣрѣ бу, бѣжьнѣва кьн, п'ѣ-
р'и р'уч'ьки бу, зьке ви мина сѣвѣта бу, чѣпьр'и жи
сѣр дѣме ви нѣбу. Ѧв жи қѣдарѣки к'ѣрда бу, ви бь
сѣда — н'ѣзара щийѣ бѣласѣбѣб ѣ'дамкърьн дабу к'ѣр-
да. Ви бона ван кърънѣ хвѣ, хвѣ жь к'ѣрда дьп'а-
раст, вѣки нѣк'ѣвѣ т'ѣпша ван, чьмки ви мерхасийа
ви мьлѣти дитьбу.

Бь сальха бона р'ѣжа мѣн'кѣме Сѣйад сьпартьн
дабу сѣрѣкѣѣмандарѣ ордийа Ванѣ, сѣрѣке щѣндьрма
чьқас к'ѣрде кѣ тенѣ мѣн'кѣме, т'ѣркѣсилаһ' бькьн у

паше һе бәрданә мәйдане дараг'аще. Р'ожә к'вшкѣри бу, әскәр у щәндърма we пешийа к'е бьгърта, к'и т'әркөсилаһ' бькьра, чьма мәрвәк у дөдөбун, бь һ'әзара к'өрд у т'ьрк мина лейа баһаре һ'әму алийава бәрбь мәйдане дьк'шйан, һәлбәт, п'әе п'ьр'е к'өрд бун. Дә, әскәр у щәндърма жи зәрпа к'өрда дитьбун, жь өмьре хвә дәрбаз нәдьбун, сәр'а—бәр'а ль щьм'ә'те дьһнер'ин, шарана силаһ' жи дьдйтьн, дәнге хвә нәдькьрьн. Нава р'ожә се алийе мәйдана дараг'аще бь мәрывава к'ьмк'ьми бу, тә дәрзи бавита, әрде нәдьк'әт. Зьмә—зьма инсин бу, дьһатьн, кө дьһатьн, мина п'еле бә'ре сәр һәвр'а, бәр һәвр'а дәрбаз дьбун, дуйе қәлуиәе жи мина бьг'ерийа һьлдьк'ьшийа жоре, чәша мәрыве бьрчи нин бьһнер'ә, ван өса дараг'аще дьһнер'и, к'а we чьчах Шехзаһьр у дәста вива биньн. Ынәк бәрәвбуйа бь қәрф дькьрьнә фитини, һьнәка жи дьле хөда дьготьн:— „Гәли зөлмк'ара, һуне бәр ч'ә'ве мә, мерхасе мьләте мә дардакьн, әв нә йа қәбулкьрьнейә, щаньм!“ Гәләка жи гьлийе шәват дьготьн. Щьмә'та бәрәвбуйи гьшк бе сәбьр һивийа мерхаса бун.

Р'о жь нава р'ожә эп'ещәйи шькәстьбу, ә'wьр у ә'сман хьмхьми бу, тәе бьгота шине дькьн. Шанздә әскәр у щәндърма Шехзаһьр, Ә'т'ар у Сәфо бь чардара һәрәк бьрнә бәр дараг'ащәке данин, зьмин у қур'ин к'әтә щьмә'та сәкьни, әскәр у щәндърма гьва сәр мәрыве сәкьни һерс дьбун, кө бьдана стәқьр'андьне, ле чь стәқьр'андьн?... К'омәкә қөмандара бь сәрәкванийа Сәйад п'аша һьлк'ьшйанә сәр бьльндщийа һьнда дараг'аща, әскәре ньзаме у щәндърма жи бьльндщи һәрсе алийава мина сура Диһарбәк'ьре хайи дькьр, wәки Сәйад у һөвалә wi бегәзийа бенә хайикьрьне. Дәмәкә хөрт шунда, Сәйад зә'ф қөр'ә, бь деме к'ән чәнд гава пешда те, бь дәнгәки қөбә дьвежә:

— Гәли бьре „т'ьрк у к'өрдә“ бәрәвбуйи! Әз жь

наве диwana Т'урк'иае wә гышка бьмбарек у пироз дькьм, wәки ордия мэйә „мерхас“ һәлбәт, бь к'о-мәкдарийа щьмә'та мэйә т'ьрк диса алт'ьндар жь шә-р'е мьқабьли „қөлдьре“ бәрәка Гьрдидаг'е, дьжмыне мэйә қөдар дәрк'әт. Әва сала сьсйанә, wәки Шехза-һьр чәнд гәдә—гудава дәрк'әтбу мьқабьли диwana мә, жь һәрдө алийа чьқас көшти у бьриндар һәнә, чьқас гөнд у бажар һатьнә wеранкьрьне, зар' әт'им манә, гышк „гөне“ ви қөлдьрийә. Wi бь һ'әзара т'ьрк у к'өрде бьра бь һәвдө данә қьр'е. Т'ьрк у к'өрд ши-нар у „бьре“ һәвә бь қөр'наньн, ле wi р'акьрьнә р'у-йе һәвдө, мала һәвдө хәрәвкьрьнә. Һ'әта дине Мәһ'-мәд п'ехәмбәр һәйә, т'ө кәс нькарә дәрбе диwana мә-хә. К'и кө льнге хwә гөһе хөхә, we мина Сьмко, Ләз-гин аг'а, Шехсәһ'ид у әви мәр'ьзи бәр дараг'аще ла-вайа мә бькә. Ньһа әз т'ө һ'өкөм у қьрари надьм, әзе ду хәбәр дана Шехзаһьрр'а қьрара хөйә к'өтаси-йе бьдьм. Һәлбәт, бәхте wi дәсте wiдайә, әгәр әw нава һақас щьмә'теда „гөне“ хwә йәко—йәко бьдә стуйе хwә, бәлки мәһ'кәма әскәрийе ле бе...

Бь фәрмана Сәйад п'аша гьлийе к'өтасийе дьдь-нә Шехзаһьр, ле әw нькарә сәр хwә р'уне, бь хасть-на щьмә'та бәрәвбуйи у wi, щәндьрмә чәнд балгийа датиныйнә бьн пыште у сери, һьнәки сәре wi бьльнд дьвә, бь чәтьнайикә мөзьн, ле бе ах у оф, әw сәре хwә бьльнд дькә, әскәр у щәндьрмә дьк'әвьнә бьн чардара wi, ль мөйдана кө щьмә'т бәрәв буйә, дьгә-р'иньн, агьр—алав щьмә'те һьлтинә, чь те бәр дәве wan, сәр п'атше wәлет у хунхөре т'ьркта дьбаринә. Wәхте гәр'е, Шехзаһьр сәр һәр гавәке дьгот: „Әз қөрбаньм, қөрбана К'өрдстане! Азайи у сәрбәсти мь-ләте мьнр'а! Мьрьн дөщале т'ьрк у к'өрдфьрошар'а!“. К'е кө Шехзаһьр дитьбу, дьхаст диса бьвинә, ле йе кө нөдитьбун, чәнд щара ле дьнһер'ин, кө мерхасе мь-ләте хwә т'ер бьвинә. Wәхте гәр'а Шехзаһьрә мөй-дане, бәрәвбуйа бь дәнгәки зис дьготьн:— Бьла бь-жи Шехзаһьр! Азабун мерхасе мәр'а! Бьла өндавә

қануна Т'урк'иаейә дәщалийе, азабун К'өрдстанер'а!
Мьрын п'атше Т'урк'иае у өзве мәщилса шир'а! У хә-
бәре майинә мьқабъли сьйасәтийа диwane дьготьн.
Ғәлбәт, дилманща әw готьне Шехзаһьр у щьмаә'те
Сәйадр'а т'әрщьмә дькьрын, ле wi бона һақас бәрәв-
буйа у хәбәрдана Шехзаһьрә кө к'өтасиeда we бежә,
ле һоз нәдькьр, чьмки әw т'әне—т'әне һивийа we йә-
ке бу у гөман бу, wәки мерхасе к'өрда ду хәбәрдана
хөр'а we „гөне“ хwә гьшки һьлдә сәр хwә у әw бона
Сәйад п'аша һьм нав у бльндкьрьна р'өт'бе wi бәс бу.
Йа дөда жи wi һәр тышт дькьр, кө мәһ'мәкә бе қалмә-
қалм,бе шәр' у дә'w дәрбазвә, кө әw жь Анқәре ә'фә-
рьмәкә ч'ьвьр бьстинә. Бавәркә Шехзаһьр бь чар-
даре хеләкә з'әф хөрт нава бәрәвбуйа гәр'андьн, к'ө-
тасийе чардара wi данинә бәр дараг'аше. Бь хасть-
на бәрәвбуйа чардаре датиныйә сәр т'әхтәки, әw гьш-
кава р'ьнд дьһатә ханекьрьне, ле wәхте хәбәрдане
дәнге wi нәдьгьһиштә гьшка. Бона we йәке жи бә-
рәвбуйа wәк'иле хwә шандьнә щәм Сәйад у готьне:

— Бьра әскәр у щәндьрмә жь мәйдане дәрк'әвьн,
щьмаә'т р'аст бе бәр чардара мерхасе хwә бьсәкьнә,
кө дәнге wi бьбьһизә, йане на, әме вьра бькьнә гола
хуне, жь һьндька, һьндьк, жь гәләка, гәләк, паше нә-
вежьн к'өрда бе қануни кьр? Әгәр тә изне нәди, шө-
хөле бь щур'әки башқәвә... Йа дөда жи, тә нава хә-
бәрдана хөда гот, wәки Шехзаһьре һ'әму “гөне„ хwә
бьдә стуйе хwә, ле гәло һазьр нәбьһизьн, әw чь дьве-
жә? Әм гьли дьдьнә wә, чава кө wi һәwалдана хwә
р'әткьр, әме мина мәрьвәки пашда вәк'ьшьн, wәки
тә һ'өкөме хөйи к'өтасийе бьди. Бь гьлики нәвә сәбә-
бе қьр'кьрьна мәрийа!..

Дә, хәбәрдана wәк'иле к'өрде бәрәвбуйи гәләки
һ'өкөми сәр Сәйад п'аша дькә у бь хастьне wanр'а
р'азидьвә, ә'мьри сәр әскәр у щәндьрме кө пешийа
щьмаә'те сәкьнибун дькә, дәмәке шунда пашда вә-
к'ьшьн у wәкә һ'әләбике ор'а чардара Шехзаһьр у

щьмаэ'теда дьсэкьнн. Фэрмана вийэ дōда жи эв бу, чэва кō Шехзаһьр хэбәрдана хвэ к'отакьр, бәрэв-буйи гәрәке пашда вөк'ышын у һәр'нә щийе хойи бәрә. Бәрэвбуйи бь готьна Сәйадр'а р'ази дьвнн. Ду-фэрмана вир'а, чьқас кō әскәр у щэндьрмә пешда бәрбь Шехзаһьр дьчун, щьмаэ'т жи пәй ван дьчун. Пешийа бәрэвбуйа бавәрки һ'әләбике дури чардара мерхасе хвэ сәкьнин, ви чахи диса бь хастьна бәрэв-буйа балгийе бәр сәре Сәфо у Ә'т'ар жи данә бәр сәре Шехзаһьр. Мерхасе к'орда эша бәдәна хвэ һ'әсав һьлнәда, сәре ви лап бьльнд бу, қәвәта хвэ бәрэв кьр, бь дәнгәки зәнгыли у демәки гәш гот:

— Гәли хушк у бьра, т'ьрке бьрайә хәватчи! Ве р'ожа мәйә гьран у чәгьнда, һун һатьнә һәвар у дитьна мә, сәр сәре мә у ч'ә'вә мә һатьнә. Әм иро гәләки ша у бәхтәварьн, вәқи ч'ә'вә мә диса мьләте мә к'әт, һьнәка әм нәдितьбун, иро әм дитьн. Әв йәка һьм бона мә у һьм жи сәва вә дә'вәтә. Мьләте к'орд бь қөр'на бона азабун у сәрбәстийа хвэ чәва мьқабьли Турк'иа дәщал у өса жи дьжмьне хойә дәр шәр'крйә, кōштийә у һатийә кōштьне, ле қәлс нәбуйә. Әва иди сала сьсийанә, кō әм бона сәрбәстийа мьләте хвә, мьқабьли зәвтчийе Турк'иае шәр' дькьн. Мә бе һ'әсав ве р'ееда қөрбан данә, әм һәрсек жи қөрбана усйане мәйә дōданьн. Ле бь ве йәке һәла қөрбан к'өта навьн, һ'әта к'орд нәгьнижә мәрәма хойә к'отасие, ве һа қөрбана бьдьн. (Вәхте кō Шехзаһьр хэбәр дьда, т'ө дәнг у һ'әс нәдьһатә бьһистьне, меш кō бьфьр'йа, дән-ге бьһата бьһистьне, ле Сәйад у һәвалә вива гәләки хōда һерс дьбун, ле...). Бьла зәвтчие т'ьрк р'ьнд бьзанвьн, вәқи мьләте к'орд нә һ'әзарәкә, йане чәнд һ'әзарә, ле миллионьн, әв нә дарәкә р'ьзийә дәст бавежьне к'океда һьлкьн, веда бавежьн у йаха хвә же хәлазкьн. Нә хер, әв һәр сал р'әһ дьдә у бәре т'әзә дьдә. Дәщал бьла р'ьнд бьзанвьн, бь қьр'кьрьн у ве-ранкьрьнева нькарьн к'ока ви мьләте п'ьр'миллион

бъбър'ън, әв р'о бь р'о, мәһ-мәһ у сал бь сал зедә дь-
вә. Бьла хунмьже Т'урк'иае у зәвтчие һәрсе вәлате
майинә кә к'өрд теда дьжин р'ънд бьзанвьн, вәки хас-
тна к'өрда нә кә К'өрдстана чар щийа п'арәвәкьри-
йә, ле К'өрдстана т'амә йәкбуйә! (Бәрәвбуйи
вә'дәки дьреж дәсте хвә һәв дьхьн). Шәр'е мәйи на-
ва се сале нә т'әмамда, усйанчийе мәйә мерхас бь
һ'әзара зедәтър ордийа дьжмьн қьр'кьрийә, әз иди
дәрһәқа силаһ'а у веранкьрьна гөнд у бажаре ванда
навәжьм, бьла мадул бь хвә бежьн, мә чардә фьр'ън-
де ван жорда анинә харе у шәвьтандьнә, қөманда-
рәки мина Қази п'аша хапанд кәшт, кә стерка орди-
йа щөмһ'өрийәте дьһатә һ'әсаве. Әз йе майин жи дьһе-
льмә һивийа мадула, бьла әв бежьн. Диwane бь дәс-
ти дәст у п'ийе хвә һ'әму щийа бәла кьрийә, вәки
Шехзаһьр, От'аре фьлә у Сәфо бь р'азәдьли т'әсли-
ми ордийа вейә “мерехас, бунә. Бь т'әмами хельф,
вьр' у дәрәвьн. Жь бист тәйаре диwane чәва мьн
вәр'а гот, мә чардә хьстьн, ле һәр шәше майин
бь шәв у р'ожа сәр заг'а Бьзьнейә кә әмә тедабун, у
шькәвтада бомб дьр'әшандьн, һақаси р'әшандьн, вә-
ки заг'ә сәр мөда р'уньшт—һьлшийа, кәвьр сәр мө-
да к'әтьн, һөвалә мә, әз корвьм, гьшк бьнда ман, кә-
вьра һәрдә льнге мьн чокеда, һәрдә дәсте мьн зәнда-
да у мә'змә'зка пышта мьн шыкенанд у һурхаш кьр,
мьнк'уна мьн т'өнә бу, вәки әз хвә бькөжьм у т'әс-
лими дьжмьн нөвьм. Дә, От'аре әрмәни у Сәфо жи
мина мьн гьрьн һатьнә бьриндкьрьне. Дә, әм бәр ч'ә'-
ве вәнә у һун дьвиньн (Шинәкә өса к'әтьбу нава бә-
рәвбуйа, тәе бьгота ә'зизе ван мьрийә). Гәли хушк у
бьра! Бьла бьжи мьләте кәрди мерхас! Сәрбәсти
К'өрдстана мәйә ә'зизр'а? Мьрьн дәщале т'ьрк у қа-
нуне вейә бекерр'а! Бьла р'у баре дьне дәщалти у
зорбәти бе һьлданә! Бьла щьмаә'т бь бьрати бьжи!
Бьла ч'ә'ве дайика т'ьме завә, К'өрдстан бьвә мәс-
кәне азайе, сәрбәстийе, бьратие у к'әне зар'а! Мьлә-

те мьни мерхас, вәхте қорбана п'ера гьништийә. Дә, бь хатьре вә! Бьла Сәяд һ'өкөме мөһ'кәма хвә дәр-хә!..

Ду хәбәрдана Шехзаһрә к'өтасиер'а, бәрәвбуйи диса пашда вәдык'шьнә щийе хөйи бәре, Сәяд п'аша зөвта хвә найнә, ләзо—бәзо те щәм мерхасе көр-да, дьвежә:

— Дә, әз һива тәмә, гьлийе хөйи пашьн бежә!

— Мьн гьлийе хөйи пашьн у пешьн, — Шехзаһр бь һерс гот,— дәмәке пешда гот. Мьнр'а дьвежьн Шехзаһр әфәнди, бәрхе мала шех, кәке Севдиньм! Вәки әз ахмах у тәлақр'әше мина тә нәхапиньм, иди чьма сәре хвә хайи дькьм. Қөдар, бәсә фелбазийа бьки, һ'өкөме мөһ'кәма хвә бьдә, дәрәнгә!

Сәяд п'аша жь тьрса щьмаә'та һазьр тьштәки Шехзаһрр'а навезә, п'ошман у гәләки п'осидә пашда дьчә у гава дьгьнижә щийе хөәйи бьльнд, ва дәст-бь һәвалдана хвә дькә:

— Гәли бьре т'ьрк у бәрәвбуйи! К'өрд т'ьме жи нә хөдане гьлийе хөйә дайинә. Хәлқ гьва диwana мәйә мөсөлмание дьдә гөнәк'аркьрьне, вәки ви мьләтир'а йолә начә. Әви „қөлдьри“ чәва дөһ у иро жи гьли да мьн, вәки әви бь т'әмами ль мә нәһәқә, we “гөне,, хвә бьдә стуйе хвә у әз жийе ле бьһатама р'әһ'ме... Ньһа әз мәщбурьм гөне һәри гьран бьдьмә ви, бьла иди хәлқ диwana мә у қануне we нәломинә. Мьн на-ва хәбәрдана хөйә һьнәки пешда гот, вәки бь сәрәк-ванийа әви “қачахе тәлақр'әши хунхөре т'ьрка,, за-ньн, чь кьрийә у чь нәкьрийә. Ви усйанчийе к'өрда хенщи ван һәрсека, гьшк бь ордийа мәйә мерхас да-йә қьр'кьрьне у хвә жи дьвежә—әз қорбана к'өрд у К'өрдстанемә. Гәли щьмаә'те, жь “фелбази у р'уви-тийа,, ви т'ө вәхта бауәр нөкьн! Ви һьнәк к'өрде беһ'ьш дабу пәй хвә мьқабьли ордийа мәйә “мерхас,, шөр' дькьр, щарана сәре р'йа дьбьр'и, сәр гөнда у бажарада дьгьрт. кәла у һ'әбс дәрәвәдькьрьн, мәрь-

ве амә-т'ам дькөшт. Әщевмайин ве йәкедайә, вәки мәйт'е хәлқе т'ьрк жь-қәбърстин дәрдхьст, бә'с бә-ла дькър, кө к'өрда дәрхьстийә, мәйт'е к'өрда жь-қә-бьре дәрдхьст, гьва т'ьрка кьрийә у һәрдө мьләте бь-қөр'на щинар бәри һәв дьда, һ'әта һәрдө нька жь-һәвдө һ'әйф һьлнәда, дәст жь һәвдө нәдьк'ьшандьн. Һәла бьнһер'ьн чьто гәвәзәти дькър? Щаньм, те бе-жи хөде әв гәда т'әне у т'әне бона бәрәһәвдане хөль-қандийә...

Һәлбәт, бәрәвбуяа т'әме навбър'и дьда хәбәрда-на Сәйад у дьготьн: „Азабун Шехзаһьр у һәрдө мер-хасе мәр'а! Мьрьн зәвтчийе Р'омер'а„. Сәйад бьн сь-мелава вәдьбьшьрә у хәбәрдана хвә пешда дьвә:

— Гәли бьре мьнә т'ьрк у бәрәвбуий! Иро гөнә-к'ар бәр һәвсарә хөйи дардакьрьне сәкьнийә. Мәһ'кә-ма: Т'урк'иаейә һ'әрбийе ве ә'даләти вәкә гөнә һәр-кәси, гөнәк'арийе бьдә ван. Мәһ'кәма әскәрийе Шех-заһьре Шехә'мәр бона шәр'е “бьракөштьне„, вәра-кьрьна гөнд у бажара, бона қьр'кьрьна ордийа диwa-не у фәдаие к'өрда, шәвьтандьна чардә фьр'ьнда, кьштьна Қази п'аша у...

Бәрәвбуийи хәбәрдана дәве Сәйад нәдьбьһистьн, қәй ви т'әне дәнге хвә дьбьһист. Щьмә'та бәрәвбу-ийи бь дәнгәки зәнгыли дьготьн: „Азабун Шехзаһьр у 'һәвалә-вир'а! Мьрьн дәщалә Т'урк'иаер'а! Мьрьн, шәрм у ә'йб Сәйад п'ашар'а“. Һазьра имк'ана хәбәр-дане нәдьда сәдьре мәһ'кәме, вәки хәбәрдә у һ'өкө-ме хөйи пашьн бежә. Дәмәке стәқьр'андьн пешда һат, Сәйад бьльнд—бьльнд һәвалда, вәки бона ван “гө-нәк'арийа„ Шехзаһьр у һәвалә ви... Ви һәла хәбәр-дана хвә к'өта нәкьрьбу, щьмаә'та бәрәвбуийи у дәс-те к'өрдайә сьярәйә-силаһ'кьри жь чәнд алийава гөл-лә мина тәйрока баһаре сәр Сәйад, һәвалә ви, әскәр у щәндьрме сәкьнида р'әшандьн, әв мина гиһе чь-нин. Дәмәке шунда орт'а дәсте к'өрда у әскәре диwa-неда шәр'әки к'әфили—дәман дьчу, көрдә һьм шәр'

дъкърън у хеди—хеди жъ майдане дурдык'этын, вәки хвә бавезьнә п'ахьла ч'йа. Шәр' чьқаси дьчу гөр' дьбу, ле к'өрда зор дьда ордия дьжмьна у әв бәрбь бажер дьр'әвйа...

* * *

Паше чь бу?.. Сала гьран—гьран, баһарава, һавинава, пайизава, зьвьстанава данә пәй һәв, дәрбазбун. Дәнгбежа к'ламе мәрхасиейә агьри севрандын, шайада стран, сәр шина стран, р'йада стран, одада стран, у р'өһ'е сьлсьләте т'әзә бь ван қалбун—сьнщьрин. У тәндурәке к'әла азах'әзийе у шә'де сәрбәстие нәтәмьрин. Ч'йа бәр зөлмк'арийа һ'афе хвә харнакьн. Хун жи набә ав. У иро, чахе к'өрд дьса ль Р'өһьлата Незик у Орт'ә сәва азайи у сәрбәстийа К'өрдстане, сәва нав у намуса хвә бәре хвә гөлла нагөһер'ьн, һәв дьзаньн—әзе ицар жи дәнге Севдине Шехзахьр дьбьһем. Нә ахьр, гиһа сәр к'ока хвә һешин дьбә. Ле нав пешмәрге к'ижан ч'йаданә, әв лаве бавче, т'ө кәс ньзанә! Әз жи ньзаньм. Йа сәрәкә әвә, вәки әв һәйә дьжи у щики шәр' дькә сәва шөхөле т'омәрийи зйарәти, сәва К'өрдстана сәрбәст.

НАВБЪР'ИИА БЪЧ'УК

Шәр'е диwana Т'урк'иаеи мьґабьли к'орде бәрәкә ч'йәе Араратеи хәлазбуна сала 1928-а у һ'әта зьвьстана сала 1930-и, р'асти жи думайка шәр'е Т'урк'иаеи мґабьли усйана Шехсәһ'идә сала 1925-нә. Бона к'орд хвә we ордийа Т'урк'иаеиә жь лынга гьрти у һ'әта дьрана силаһ'кьри хайикьн, т'әмамийа эл у ә'ширәтар'а т'әви гәләк әрмәни у т'ьрке хәбатчийә жь алие диwanеда зеранди р'абунә шәр'е һәқиә.

Шәр'е к'ордаи мґабьли зөлмк'аре Р'оме, мәрвь дькарә сәр дө пешә'нийа п'арәвәкә. Пешә'нийа йәкә к'орде Базиде, Арарата ч'ук, Гәлийе Зила, Пат'носе, Хавәсоре, Диһарбәк'ьре, дәшта Анадолие вәрдьгьрт. Сәрәк у қөмандаре we Бьраһим аг'а (wir'а өса жи Брьке һ'әське Т'елие дьготьн) у Иһсан Нури бун. Пешә'нийа дөда — к'орде Ване, Идьре, Әрдише, қьсмәкә дәшта Анадолие, Дерсьме у гәләк қәза, нәһ'ийе майин вәрдьгьрт. Сәрәк у қөмандаре we Шехзаһьр бу.

Бефьтийа, вәргьртьн у щиваркьрьн т'әриқа һәр дө пешә'нийе к'ордаиә мьґабьли хунхөре Т'урк'иае нава р'оманәкеда гәләки чәтьн у дьжвар бу. Аһа хут сәва we йәкә жи мьн we диwana хвәда һьндьквә жи дәрһәқа пешә'нийа, кө Бьраһим аг'а қөмандари ле дькьр, ньвисийә, ле бь сәрвәхти у фә'мдари әв фьрә нәдайә. Әз һ'имли сәр шөхөлванийа пешә'нийа дөдайә, кө Шехзаһьр қөмандари ле дькьр, сәкьнимә у мьн бь weва п'ара р'омана хвәиә йәкә т'әмам кьрийә. Әва сала дөданә, вәки әз иди сәр п'ара р'оманейә дөда дьхәвьтьм. Баварьм, вәки әзе нава чәнд салада к'өта бькьм.

Сәва ньвисара we р'омане әз гәләк щийа гәр'йамә, жь кал у пире, кө жь Р'оме мьһащьри Шешьрстане бунә, пьрсийә, архива ньһер'йә. Мьн әп'ещә қьнйәте қимәтли дәстанинә. Хенщи we йәкә, йа сәрәкә, әз р'асти дө т'әвбуйе пешә'нийа Шехзаһьр һатьм.

Мын жь вана гэлэк избатиейе р'аст — дөрөстө чи-
мэтли, һ'әмщави қыйате бәрәвкьри һьлдан. Сайа сә-
ре ван дьнезанәбун, шигьртна һәрдө пешә'нийа,
шәр'е мьқабьли дьжмын, һ'ыщумкьрна дьжмынайә
р'ашайе у һәведа, к'омәкдарийа һәвалбәнде Т'ур-
к'иае, к'омәкдарийа һәрдө пешә'нийе к'өрдайә һәв-
р'а, нава фәдайада дәрбазкьрна шөхөле әскәрие у
т'әрбийәтдарийе, чәтьнайе, кө пешә'нийе к'өрда сә-
кьнинә, дәстанина силаһ' у хөрәк, гэлэк—гэлэк пьр-
се майинр'а бумә нас. Ван р'астһатьне т'әви т'әвбу-
йе шер' мәщал да мын, вәки чәтьнайе, кө пешийа
мын сәкьнибун, алт'кьм у р'омана хвә т'амкьм.

Т'әвбуйәки шәр'е ч'йае Араратейи пешә'нийа
к'өрдайә дөда көр'апә Шехзаһьри һ'әлалә— **Шех-
ә'вдълбарие Шехисае Шехбавайә.** Әв ль гөнде Қәрә-
ләре (нәһ'ийа Арарате, Р'СС Әрмәнистане) дьжи, ле
е майин **Һ'әмиде Ә'лие Сьло** бу, кө ль гөнде Нор—
Кйанк'е (нәһ'ийа Арарате, Р'СС Әмәнистане) сала
1976-а вәфат буйә. Әз бона we имдаде мынәтдаре
һәрдө бьре хвәйә к'өрдьм у бәр т'ьрба Һ'әмид сәж-
дә дьдьм. Әз өса жи р'азибуне дьдьмә һ'әлала хвә—
П'ак'изәра Һ'әщисадыре Шәмо бона алик'арийа вейә
дәрәща ә'рф—ә'дәт, р'абун—р'уныштандьна мьләте
мәда.

Хандәване дәлал! Әв р'омана мынә дөданә, к'әд у
щәфе мыни т'әхмин панздә саланә. Бавәр бькьн, вә-
ки вәхте әз сәр we хәвьтимә, мын гэлэк шәве к'ьбир
хвә кьрнә сьвә...

Ле, чәва иди һатә готьне, мын һе—һе р'йа хвәйә
нав п'еле т'әриқа щьмә'тейә мерхасиер'а нәқәдан-
дийә. Һе чьқас һасегәһе хәбата ә'франдарийә чәгьн
пешийа мын һәнә! Аһа тө жи т'әви мыи р'йа аҫьр—
алавер'а дәрбазбуйи, һати—гьһишти к'өтасийа п'ара
р'оманейә пешьн у дәстпбуна п'ара р'оманейә дөда.
Гьлбәт, тө ньһа дьхази һ'әвәки һесаби, жь гежгер'ина
т'әриде, фькра хвәда диса у диса һәр'и—бьгьһи-

жи Шехзаһър у фөдаие ши, р'өһ'е щьмә'та хвәйә
бәрк'вә, нав у намуса вейә бьльндва к'өбарби. Ле өз
нав шәве бехәвр'а, нав хәбата ньвиск'ариейә һәр-
р'ожир'а иди дьчьмә пешә'нинйа йәке. Тө жи, хвән-
дәване дәлал, сәр ве ог'бре дькари к'омәке бьди мьн.
Дьбәк тө жи һаж сьфәте ван қәвмандьнайи дьһа
р'әсти сафи һәйи. Пәй һесабунер'а к'әрәмкә — вәрә
бьғһижә мьн. Мерхасе ве пешә'ние жи һивийа мәнә!..

1970—1985.

Ереван.

ДЭРЬЭҚА ХОДАНЕ Р'ОМАНЕДА

Ә'лие Ә'вдълр'әһ'ман 29-е йанваре (к'ануна пашьн) сала 1920-и ль қәза Ване (Турк'иае) гонде Байрәке малекә к'очәрда жь де хөльқийә. Сале зар'отийа. Ә'лие Ә'вдълр'әһ'ман нава зәлулие, хәлайе у нәхвәшийеда дәрбаз бунә. Әви шәш сали бу, жь зордайина Р'ома р'әш мала баве ви т'әви 4500 мале қәбила к'ордайә Бьр'ука мьқабьли хунхөре Р'ома р'әш у Иране шәр' дькьн у сала 1926-а мьһащьри вәлате Шешьрстане дьвьн. Чәва бәр т'әмамия мьләте ви вәлати һ'әму дәрғе вәкәһәвбуне, хандьне у пешдачуйине вәдвьә, бса жи бәр Ә'лие бьч'ук у мала баве ви вәдвьә.

Ә'лие Ә'вдълр'әһ'ман сала 1932-а мәдрәса мәнт'иқа Шавликайә (Р'ССА Нәхчыване) гонде Шавлика т'әмам дькә у һома ве сале жи техникума Ереванейә Пышкавказейә к'ордайә педагогийә сәр наве Мр'авйанда те қәбулкьрьне у сала хандьнейә 1936—1937-а ве т'әмам дькә. Әв жь сала 1937-а һ'әта сала 1941-е ль гонде к'ордайә Мусак'әнде у Ә'мо (Р'СС Әрмәнистане) чәва дәрсдаре зьмане к'орди у сәрвәре мөк'т'әба элементар хөвтийә. Ви һәла зар'отийа хәда у бса жи вәхте һинбуна хйә хандьханеда жь шьера у һьвисара вәкьри гәләки һ'әзкьрийә у чәнд шьере ви сала 1932-а газета „Р'йа т'әзә“-да һатьнә чапкьрьне.

Сала 1941-е вәхте фашисте Алманияейә дөвхун һышкева һ'ьщуми сәр вәлате мә дькьн. Ә'лие Ә'вдълр'әһ'ман жи мина һ'әмвәт'әне хвә ә'мәл, шөхөл, де, бав, бьра у хушқа хвә дьһелә у дьчә вәт'әне хвә хвәйкә. Әв жь сала 1941-е һ'әта сала 1942-а мөк'т'әбе әскәрийә башқә—башқәда һин дьвә у паше бь р'әзәдльи дьчә пышта дьжмьн — нава дәсте партизанайә Ковпак у Карасиевда қбмандарийе ль дәста р'әдиқе дькә. Ә'лие Ә'вдълр'әһ'ман дәсте партизанар'а нава шәр'е гьранда жь Украинае, Белор'уснае һ'әта һ'ьдуде Алманияе чуйа. Дәсте ван пышта дьжмьнда дәрбе һ'ьнщьр'андьне ль фашиста дьхьстьн — бе һ'әсав п'ьрә, р'ее һестьн, п'әшалье хәрәв-дькьрын, қәт'әре т'ьжи әскәр, щәбьрхаиә, ә'мбаре щәбьрхана дьт'әқандьн, дьшәвьтандьн, вәки дьжмьн вәхтеда һькарвә к'омөке бьдә пешәнийе хвә.

Ду к'бтабуна Шәр'е вәт'әнийи мөзьнр'а, Ә'лие Ә'вдълр'әһ'ман вәдгәр'ә гонде хвә у 1-е сентйабре сала 1945-а института Ереванейә дөвләтейә педагогийә сәр наве Х. Абовйанә қьсма дьнезанәбунийә п'ара адрбещанида те қәбулкьрьне у ве сала 1949-а бажаре Бөк'уеда т'әмам дькә. Сала хандьнейә 1949—1950-и нәһ'ийа Басарк'ечәреда (Р'СС Әрмәнистане)

мэк'т'эва гонде Чахрлуйе орг'эйе интернационалда чэва директор у дәрсдар дьхэвьтэ, ви мөна гөләне сала 1950-и пешда дьк'шиньн, чэва сәрwere п'ара комшбхдлкьра совета нэп'иейе хандьна щьмэ'тие дьхэвьтэ. Сала 1953-а ви дьгбөнез нэ бажаре Ереване— вэзиртия Р'СС Әрмәнистанейе р'онкайеда чэва т'э'лиматчийе мэк'т'эбе адрбещан у к'өрда дьхэвьтэ. нэ бажаре Ереване— вэзиртия Р'СС Әрмәнистанейе р'онкайе „Р'йа т'эзэ“-йе органа КМ ПК Әрмәнистане, Совета Р'СС Әрмәнистанейе т'эврэбльд у Совета министрэд Р'СС Әрмәнистанеда чэва сәрwere п'ара жийина партиае у чекьрына советие дьхэвьтэ.

Ә'лие Ә'вдълр'өһ'ман жь сала 1943-а бзве ПКТ'С, сала 1959-а бзве Т'фаца журналисте Т'Р'СС, сала 1960-да бзве Т'фаца ньвиск'аред Т'Р'СС-йе.

Сала 1955-а гбр' дэстбь ә'фьрандые ви дьвэ, әв сал дьвө сала дэстпебуна ә'франдые Ә'лие Ә'вдълр'өһ'манө пешьн. Нэма we салета дэстпекьри гэлэк мьқалэ, очерк, сәрһати, фелйетон у т'эрщьмө вийе жь змане адрбещани р'ожнэма „Р'йа т'эзэ“-да тенэ чапкьрыне у бса жи р'адиоа Ереванейе қьсма к'өрдада тенэ дайине. Сала 1957-а щара пешьн кәрик жь ньвисара вийе сәрһатийа „Мороф“ нава бәрэвока „Ньвиск'аре к'өрде советие“-да те чапкьрыне, ле сала 1959-а п'ьртука Ә'лие Ә'вдълр'өһ'манө пешьн „Хате ханьм“ те чапкьрыне, нэма we сале жи к'т'еба Кьр'е К'өрдө „Н'ьшйарбун“-ә шьер у сәрһатийа жь змане адрбещани т'эрщмөйи змане к'өрди дькэ у дьдэ чапкьрыне. Сала 1961-е к'т'еба „Ә'франдые ньвиск'аре к'өрде советие“-да сәрһатийа вийе „Дб дьле һ'эзкьри“ те чапкьрыне, ле сале ду wer'а ә'франдые ви һ'эму к'т'ебе дәрсайә бона мэк'т'эбе к'өрда һатьнэ нэшьркьрыне. Сала 1965-а к'т'еба вийе „Де“ те чапкьрыне, сала 1968-а р'омана вийе пешьн „Гонде мерхаса“, сала 1974-а к'т'еба вийе шьера „Гблстан“, сала 1975-а (ль Р'СС Адрбещане) бь змане адрбещани к'т'еба вийе шьера „Һ'эзкьрын“, сала 1979-а к'т'еба вийе „Биранин у сәрһати“, ле сала 1983-а к'т'еба вийе „Һ'эсрәта мьн“ һатьнэ чапкьрыне. Әва к'т'еба вийе хдхөтиейе нәһанэ, кб һатьнэ нэшьркьрыне.

Р'омана Ә'лие Ә'вдълр'өһ'манө „Шәр' ч'йада“ нава ә'дәбийәта мөдә нәхшөки ә'франдыейи т'эзәйе у әве нава хвәндөвананада шабунокә мөзьн пешда бинә.

Әм бь щблө'т дькарьн бөжьн, вәки һ'эму ә'франдыед Ә'лие Ә'вдълр'өһ'манө чапкьри нава хандөване к'өрде советие у вәлате дәрәкәда һ'өваск'арикә мөзьн пешда анинэ у нава ә'дәбийәта мөдә щийе хбйә лайиқ гьртьнө.

Карлене ЧАЧАНИ.

С Э Р Э Щ Э М

Дөрһөдә р'омана к'өрдийө советиёда	3
Сәре йәкә — Ч'йа гомана жарьнын	5
Сәре дөдә — Эла Қадьрийа	27
Сәре сьсйа — Мәдрәсә	44
Сәре чара — Р'астһатын	70
Сәре пенща — Дәстәкә ч'укә һ'әйфһылдане	97
Сәре шәша — Шехзаһьр мәдрәсә бәтал кьр	130
Сәре һ'әвта — Хайин гази Динһарбәк'ьре кьрын	145
Сәре һ'әйшта — Сьмбьл р'әвандьн	163
Сәре нәһа — К'өрда қомандар дьзи	210
Сәре дәһа — Р'астһатына сәрәкқомандаре к'өрда	234
Сәре йанзда — Қази п'аша хаст Шехзаһьр бьхапинә	244
Сәре данзда — Ордийа диwane һ'ьщуми сәр к'өрда дькә	266
Сәре сезде — Һ'ьщумкьрьна бәри фьр'ьнда	323
Сәре чарда — Эрьшкьрын һәwае у р'әшайеда	373
Сәре панзда — Шәр'е сәр заг'а Бьзьне	393
Сәре шанзда — Қази һатә хапандьне	413
Сәре һ'әвда — Фьр'ьндә нәнәра дькьн	429
Сәре һ'әйжда — Мәһ'кәме' дькьн	438
Навбьр'икә бьч'ук	456
Дөрһөдә хөдане р'оманеда	459

Нәшъркәрһна литератүрие—бәдәвәтиә

Ә'лие Ә'вдълр'әһ'ман

ШӘР' Ч'ИАДА

Р'оман

Գրական-գեղարվեստական գրականութիւն

Ալիե Ավդլրահման

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ

վեղ

(բրդերեն լեզվով)

«Խորհրդային գրող»

երևան - 1989

Алие Авдлрахман

ВОИНА В ГОРАХ

РОМАН

На курдском языке

Ереван, изд. «Хорурдаин грох»

1989

Сәрвәре п'аре — Геворг Атрйан

Р'едактор — Чәркәзе Р'әш, Кнйазе Ибраһим

Шьклк'еш — С. Сафйан

Р'едакторе бәдәвәтиә — Ц. Гаспарйан

Р'едакторе техникие — Ә'лихане Мәме

Коректор — Приске Мһ'ойи

ИБ №

Шандьнә р'езкьрне 17. 04.1989. Бона чапкьрне долкьрне
Чап 84X108^{1/32}. К'аг'әзе чапкьрне № 2. К'әрфе щур'е ө'дәби-
йәте. Нәшъркьрна бьлд. Бәлге чапкьрнейә қәвли 29,36.
Бәлге нәшърәте 21,5+1н. Тираж 100. Т'әмбә 582 ВФ 05763.
Фимәт 1 м. 50 кап.

Нәшърәта „Хорһрдайн грос“, Ереван—9, Терйан, 91,
Чапхана нәшърәта Коммәрк'әзийа ПК Әрмәнистане.
Ереван, проспекта Орцоникидзе. 2.

1 м. 50 кат.